พระสุตตันตปิฎก

เล่ม ๒๑

ขุททกนิกาย มหานิทเทส

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

อัฏฐกวัคคิกะ

กามสุตตนิทเทสที่ ๑

ว่าด้วยกาม ๒ อย่าง

[๑] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

เมื่อสัตว์ปรารถนากามอยู่ ถ้ากามนั้น ย่อมสำเร็จแก่ สัตว์นั้นสัตว์นั้นได้
กามตามปรารถนาแล้ว ย่อมเป็นผู้อิ่มใจแน่นอน.

[๒] กามในคำว่า เมื่อปรารถนากามอยู่ ได้แก่ กาม ๒ อย่าง โดยหัวข้อ คือ วัตถุ-กาม ๑ กิเลสกาม ๑.

วัตถุกามเป็นไฉน? รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันเป็นที่ชอบใจ เครื่องลาด เครื่องนุ่งห่ม ทาสี ทาส แพะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา นา ที่ดิน เงิน ทอง บ้าน นิคม ราชธานี แว่นแคว้น ชนบท กองพลรบ คลัง และวัตถุเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด อย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่า วัตถุกาม. อีกอย่างหนึ่ง กามที่เป็นอดีต กามที่เป็นอนาคต กามที่เป็นปัจจุบัน ที่เป็นภายใน ที่เป็นภายนอก ที่เป็นทั้งภายในและภายนอก ชนิดเลว ชนิดปานกลาง ชนิดประณีต เป็นของสัตว์ผู้เกิดในอบาย เป็นของมนุษย์ เป็นของทิพย์ ที่ปรากฏเฉพาะหน้า ที่นิรมิตเอง ที่ผู้อื่นนิรมิต ที่หวงแหน ที่ไม่ได้หวงแหน ที่ยึดถือว่าของเรา ที่ไม่ยึดถือว่าของเรา ธรรมที่เป็นกามาวจรแม้ทั้งหมด ธรรมที่เป็นรูปาวจรแม้ทั้งหมด ธรรมที่เป็นอรูปาวจรแม้ทั้งหมด

ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งตัณหา เป็นอารมณ์แห่งตัณหาชื่อว่ากาม เพราะอรรถว่า อันบุคคลพึงใคร่ เพราะอรรถว่า เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด เพราะอรรถว่า เป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา กามเหล่านี้ เรียกว่า วัตถุกาม.

กิเลสกามเป็นไฉน? ความพอใจ ความกำหนัด ความพอใจและความกำหนัด ความดำริ ความกำหนัดมาก ความดำริและความกำหนัด ความพอใจคือความใคร่ ความกำหนัดคือความใคร่ ความเพลิดเพลินคือความใคร่ ในกามทั้งหลาย ความปรารถนาในกาม ความเสน่หาในกาม ความเร่าร้อนในกาม ความหลงในกาม ความติดใจในกาม ห้วงคือกาม ความประกอบในกาม ความยึดถือในกาม เครื่องกั้นกางคือกามฉันทะ ชื่อว่า กาม.

สมจริงดังคำว่า

ดูกรกาม เราเห็นรากฐานของท่านแล้วว่า ท่านย่อมเกิดเพราะความดำริ

เราจักไม่ดำริถึงท่าน ท่านจักไม่มีอย่างนี้.

กามเหล่านี้เรียกว่า กิเลสกาม. คำว่า เมื่อปรารถนากามอยู่ มีความว่า เมื่อใคร่ อยากได้ ยินดี ปรารถนา มุ่งหมาย ชอบใจกามอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อปรารถนากามอยู่.

[๓] คำว่า ถ้ากามนั้น ย่อมสำเร็จแก่สัตว์นั้น มีความว่า คำว่า สัตว์นั้น ได้แก่ สัตว์ผู้เป็นกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร์ คฤหัสถ์ บรรพชิต เทวดาหรือมนุษย์. คำว่า กามนั้น ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะที่ชอบใจ ซึ่งเรียกว่า วัตถุกาม. คำว่า ย่อมสำเร็จ มีความว่า ย่อมสำเร็จ สำเร็จโดยชอบ ได้ ได้เฉพาะ ประสบ พบ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ถ้ากามนั้น ย่อมสำเร็จแก่สัตว์นั้น.

[๔] คำว่า ย่อมเป็นผู้อิ่มใจแน่นอน มีความว่า คำว่า แน่นอน เป็นคำกล่าวโดยส่วนเดียว เป็นคำกล่าวโดยไม่มีความสงสัย เป็นคำกล่าวโดยไม่มีความเคลือบแคลง เป็นคำกล่าวไม่เป็นสองส่วน เป็นคำกล่าวไม่เป็นสองอย่าง เป็นคำกล่าวไม่รวมกัน เป็นคำกล่าวไม่ผิด คำว่า แน่นอนนี้ เป็นคำกล่าวกำหนดแน่. คำว่า อิ่ม คือ ความอิ่ม ความปราโมทย์ ความเบิกบาน ความบันเทิง ความร่าเริง ความรื่นเริง ความปลื้มใจ ความยินดี ความชื่นใจ ความชอบใจ ความเต็มใจ ที่ประกอบพร้อมเฉพาะด้วยกามคุณ ๕. คำว่า ใจ คือ จิต มนะ มานัส หทัย

บัณฑระ มนะ มนายตนะ มนินทรีย์ วิญญาณ วิญญาณขันธ์ มโนวิญญาณธาตุ ที่เกิดแต่ผัสสะเป็นต้นนั้น นี้เรียกว่า ใจ. ใจนี้สหรคต คือ เกิดร่วม เกี่ยวข้อง ประกอบ เกิดพร้อมกัน ดับพร้อมกัน มีวัตถุอย่างเดียวกัน มีอารมณ์อันเดียวกัน กับด้วยความอิ่มนี้. คำว่า ย่อมเป็นผู้อิ่มใจ คือเป็นผู้มีใจยินดี มีใจร่าเริง มีใจเบิกบาน มีใจดี มีใจสูง มีใจปลาบปลื้ม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมเป็นผู้อิ่มใจแน่นอน.

[๕] คำว่า สัตว์นั้นได้กามตามปรารถนาแล้ว มีความว่า คำว่า ได้ คือ ได้ ได้แล้ว ได้เฉพาะ ประสบ พบ. คำว่า สัตว์ คือ สัตว์ นระ มาณพ บุรุษ บุคคล ผู้มีชีวิต ผู้เกิด สัตว์เกิด ผู้มีกรรม มนุษย์. คำว่า ตามปรารถนา คือ รูป เสียง กลิ่น รส หรือโผฏฐัพพะ ตามปรารถนา ยินดี ประสงค์ มุ่งหมาย ชอบใจ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สัตว์นั้นได้กามตามปรารถนาแล้ว. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

เมื่อสัตว์ปรารถนากามอยู่ ถ้ากามนั้น ย่อมสำเร็จแก่สัตว์นั้น สัตว์นั้นได้
กามตามปรารถนาแล้ว ย่อมเป็นผู้อิ่มใจแน่นอน.

[๖] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

เมื่อสัตว์นั้นปรารถนากามอยู่ เมื่อสัตว์มีฉันทะเกิดแล้ว ถ้ากามเหล่านั้น
เสื่อมไป สัตว์นั้น ย่อมกระสับกระส่าย เหมือนสัตว์ที่ถูกลูกศรแทง
เข้าแล้ว.

[๗] คำว่า เมื่อสัตว์นั้นปรารถนากามอยู่ มีความว่า คำว่า เมื่อสัตว์นั้น ได้แก่ สัตว์ผู้เป็นกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร์ คฤหัสถ์ บรรพชิต เทวดา หรือมนุษย์. คำว่า ปรารถนากามอยู่ คือ เมื่อใคร่ อยากได้ ยินดี ปรารถนา มุ่งหมาย ชอบใจ. อีกอย่างหนึ่ง สัตว์ย่อมไป ออกไป ลอยไป แล่นไป เพราะกามตัณหา เปรียบเหมือนมนุษย์ย่อมไป ออกไป ลอยไป แล่นไปด้วยยานช้างบ้าง ยานม้าบ้าง ยานโคบ้าง ยานแพะบ้าง ยานแกะบ้าง ยานอูฐบ้าง ยานลาบ้าง ฉันใด สัตว์ย่อมไป ออกไป ลอยไป แล่นไป เพราะกามตัณหา ฉันนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อสัตว์นั้นปรารถนากามอยู่.

[๘] คำว่า เมื่อสัตว์มีฉันทะเกิดแล้ว ความว่า คำว่า ฉันทะ ได้แก่ ความพอใจในกาม ความกำหนัดในกาม ความเพลินในกาม ความอยากในกาม ความเสน่หาในกาม ความเร่าร้อนในกาม ความหลงในกาม ความติดใจในกาม ห้วงคือกาม ความประกอบคือกาม ความยึดถือในกาม เครื่องกั้นกางคือกามฉันทะ ความพอใจในกามนั้น เกิดแล้ว เกิดพร้อม เกิดขึ้น เกิดเฉพาะ ปรากฏแล้วแก่สัตว์นั้น. คำว่า สัตว์ คือ สัตว์ นระ มาณพ บุรุษ บุคคล ผู้มีชีวิต ผู้เกิด สัตว์เกิด ผู้มีกรรม มนุษย์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อสัตว์มีฉันทะเกิดแล้ว.

[๙] คำว่า ถ้ากามเหล่านั้นเสื่อมไป มีความว่า กามเหล่านั้นเสื่อมไปบ้าง สัตว์นั้นเสื่อมจากกามทั้งหลายบ้าง.

กามเหล่านั้นเสื่อมไปอย่างไร? เมื่อสัตว์นั้น ดำรงอยู่นั่นแหละ โภคะเหล่านั้น ถูกพระราชาริบไปบ้าง ถูกโจรลักไปบ้าง ถูกไฟไหม้บ้าง ถูกน้ำพัดไปบ้าง ถูกพวกญาติผู้ไม่เป็นที่ชอบใจนำไปบ้าง สัตว์นั้นไม่พบโภคทรัพย์ที่เก็บฝังไว้บ้าง การงานที่ประกอบไม่ดีเสียไปบ้าง คนผลาญสกุล ผู้แจกจ่ายกระจัดกระจายทำลายโภคะเหล่านั้นย่อมเกิดในสกุลบ้าง ความเป็นของไม่เที่ยงแห่งโภคะเป็นที่แปด กามเหล่านั้นย่อมเสื่อม เสียหาย กระจัดกระจาย รั่วไหล อันตรธานสูญหายไปอย่างนี้.

สัตว์นั้นย่อมเสื่อมจากกามทั้งหลายอย่างไร? โภคะเหล่านั้น ยังตั้งอยู่นั้นแหละ สัตว์นั้นย่อมเคลื่อน ตาย อันตรธาน สูญหายไปจากโภคะเหล่านั้น สัตว์นั้นย่อมเสื่อม เสียหาย กระจัดกระจาย รั่วไหล อันตรธาน สูญหายไปจากกามทั้งหลายอย่างนี้

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

โภคทรัพย์ทั้งหลาย ถูกโจรลักไป ถูกพระราชาริบไป ถูกไฟไหม้ เสียหาย
อนึ่ง บุคคลผู้เป็นเจ้าของย่อมละทิ้งสรีรกาย กับทั้งข้าวของ เพราะ
ความตาย นักปราชญ์ทราบเหตุนี้แล้ว พึงใช้สอยบ้าง พึงให้ทานบ้าง
ครั้นให้ทาน และใช้สอยตามสมควรแล้ว เป็นผู้ไม่ถูกติเตียน ย่อมเข้า
ถึงสถาน คือ สวรรค์.

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กามเหล่านั้นย่อมเสื่อมไป.

[๑๐] คำว่า สัตว์นั้นย่อมกระสับกระส่าย เหมือนสัตว์ที่ถูกลูกศรแทงเข้าแล้ว มีความว่า สัตว์ผู้ถูกลูกศรที่ทำด้วยเหล็กแทงเข้าแล้วบ้าง ผู้ถูกลูกศรที่ทำด้วยกระดูกแทงเข้าแล้วบ้าง ผู้ถูกลูกศรที่ทำด้วยงาแทงเข้าแล้วบ้าง ผู้ถูกลูกศรที่ทำด้วยเขาแทงเข้าแล้วบ้าง ผู้ถูกลูกศรที่ทำด้วยไม้แทงเข้าแล้วบ้าง ย่อมกระสับกระส่าย หวั่นไหว ดิ้นรน จุกเสียด เจ็บตัว เจ็บใจ ฉันใด ความโศกรำพัน เจ็บกาย เจ็บใจ และคับแค้นใจ ย่อมเกิดขึ้นเพราะวัตถุกามทั้งหลายแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป สัตว์นั้นถูกลูกศรคือกามแทงเข้าแล้ว ย่อมกระสับกระส่ายหวั่นไหว ดิ้นรน จุกเสียด เจ็บกาย เจ็บใจ ฉันนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สัตว์นั้นย่อมกระสับกระส่าย เหมือนสัตว์ที่ถูกลูกศรแทงเข้าแล้ว. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

เมื่อสัตว์นั้นปรารถนากามอยู่ เมื่อสัตว์มีฉันทะเกิดขึ้น ถ้ากามเหล่านั้น
เสื่อมไป สัตว์นั้นย่อมกระสับกระส่าย เหมือนสัตว์ที่ถูกลูกศรแทงเข้าแล้ว.

[๑๑] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ผู้ใด ย่อมเว้นขาดกามทั้งหลาย เหมือนบุคคลเว้นขาดหัวงูด้วยเท้า ผู้นั้น
เป็นผู้มีสติ ย่อมล่วงพ้นตัณหาอันชื่อว่า วิสัตติกานี้ ในโลกเสียได้.

ว่าด้วยการเว้นขาดกามด้วยเหตุ ๒ ประการ

[๑๒] คำว่า ผู้ใด ย่อมเว้นขาดกามทั้งหลาย มีความว่า คำว่า ผู้ใด คือ ผู้เช่นใด ผู้ประกอบอย่างใด ผู้ชนิดอย่างใด ผู้มีประการอย่างใด ผู้ถึงฐานะใด ผู้ประกอบด้วยธรรมใด เป็นกษัตริย์ เป็นพราหมณ์ เป็นแพศย์ เป็นศูทร์ เป็นคฤหัสถ์ เป็นบรรพชิต เป็นเทวดา หรือเป็นมนุษย์. กาม ในคำว่า ย่อมเว้นขาดกามทั้งหลาย ได้แก่ กาม ๒ อย่าง โดยหัวข้อ คือ วัตถุกาม ๑ กิเลสกาม ๑ วัตถุกามเป็นไฉน? รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันเป็นที่ชอบใจ ฯลฯ กามเหล่านี้เรียกว่า วัตถุกาม ฯลฯ กามเหล่านี้ เรียกว่า กิเลสกาม. คำว่า ย่อมเว้นขาดกาม คือ ย่อมเว้นขาดกาม โดยเหตุ ๒ ประการ คือ โดยการข่มไว้อย่าง ๑ โดยการตัดขาดอย่าง ๑.

ย่อมเว้นขาดกามโดยการข่มไว้อย่างไร? บุคคลผู้เห็นอยู่ว่า กามทั้งหลายเปรียบด้วยโครงกระดูก เพราะอรรถว่าเป็นของมีความยินดีน้อย ย่อมเว้นขาดกามโดยการข่มไว้ ผู้เห็นอยู่ว่า กามทั้งหลายเปรียบด้วยชิ้นเนื้อ เพราะอรรถว่าเป็นของสาธารณ์แก่ชนหมู่มาก ย่อมเว้นขาดกามโดย

การข่มไว้ ผู้เห็นอยู่ว่า กามทั้งหลายเปรียบด้วยคบเพลิง เพราะอรรถว่าเป็นของตามเผา ย่อมเว้นขาดกามโดยการข่มไว้ ผู้เห็นอยู่ว่า กามทั้งหลายเปรียบด้วยหลุมถ่านเพลิง เพราะอรรถว่าเป็นของให้เร่าร้อนมาก ย่อมเว้นขาดกามโดยการข่มไว้ ผู้เห็นอยู่ว่า กามทั้งหลายเปรียบด้วยความฝัน เพราะอรรถว่าเป็นของปรากฏชั่วเวลาน้อย ย่อมเว้นขาดกามโดยการข่มไว้ ผู้เห็นอยู่ว่ากามทั้งหลายเปรียบด้วยของขอยืม เพราะอรรถว่า เป็นของเป็นไปชั่วกาลที่กำหนด ย่อมเว้นขาดกามโดยการข่มไว้ ผู้เห็นอยู่ว่า กามทั้งหลายเปรียบด้วยต้นไม้มีผลดก เพราะอรรถว่าเป็นของให้กิ่งหักและให้ต้นล้ม ย่อมเว้นขาดกามโดยการข่มไว้ ผู้เห็นอยู่ว่า กามทั้งหลายเปรียบด้วยดาบและมีด เพราะอรรถว่าเป็นของฟัน ย่อมเว้นขาดกามโดยการข่มไว้ ผู้เห็นอยู่ว่า กามทั้งหลายเปรียบด้วยหอกหลาว เพราะอรรถว่าเป็นของทิ่มแทง ย่อมเว้นขาดกามโดยการข่มไว้ ผู้เห็นอยู่ว่า กามทั้งหลายเปรียบด้วยหัวงู เพราะอรรถว่าเป็นของน่าสะพึงกลัว ย่อมเว้นขาดกามโดยการข่มไว้ ผู้เห็นอยู่ว่า กามทั้งหลายเปรียบด้วยกองไฟ เพราะอรรถว่าเป็นดังไฟกองใหญ่ให้เร่าร้อน ย่อมเว้นขาดกามโดยการข่มไว้ แม้ผู้เจริญพุทธานุสสติ ย่อมเว้นขาดกามโดยการข่มไว้ แม้ผู้เจริญธัมมานุสสติ ย่อมเว้นขาดกามโดยการข่มไว้ แม้ผู้เจริญสังฆานุสสติ ... แม้ผู้เจริญสีลานุสสติ ... แม้ผู้เจริญจาคานุสสติ ... แม้ผู้เจริญเทวตานุสสติ ... แม้ผู้เจริญอานาปานัสสติ ... แม้ผู้เจริญมรณานุสสติ ... แม้ผู้เจริญกายคตาสติ ... แม้ผู้เจริญอุปสมานุสสติ ... แม้ผู้เจริญปฐมฌาน ... แม้ผู้เจริญทุติยฌาน ... แม้ผู้เจริญตติยฌาน ... แม้ผู้เจริญจตุตถฌาน ... แม้ผู้เจริญอากาสานัญจายตนสมาบัติ ... แม้ผู้เจริญวิญญาณัญจายตนสมาบัติ ... แม้ผู้เจริญอากิญจัญญายตนสมาบัติ ... แม้ผู้เจริญเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ ย่อมเว้นขาดกามโดยการข่มไว้. ย่อมเว้นขาดกามโดยการข่มไว้อย่างนี้.

ย่อมเว้นขาดกามโดยการตัดขาดอย่างไร? แม้บุคคลผู้เจริญโสดาปัตติมรรค ย่อมเว้นขาดกามอันให้ไปสู่อบายโดยการตัดขาด แม้บุคคลผู้เจริญสกทาคามิมรรค ย่อมเว้นขาดกามส่วนหยาบโดยการตัดขาด แม้บุคคลผู้เจริญอนาคามิมรรค ย่อมเว้นขาดกามอันเป็นส่วนละเอียดโดยการตัดขาด แม้บุคคลผู้เจริญอรหัตมรรค ย่อมเว้นขาดกามโดยอาการทั้งปวง โดยประการทั้งปวงหมดสิ้น มิได้มีส่วนเหลือ โดยการตัดขาด. ย่อมเว้นขาดกามโดยการตัดขาดอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ใดย่อม เว้นขาดกามทั้งหลาย.

[๑๓] คำว่า เหมือนบุคคลเว้นขาดหัวงูด้วยเท้า มีความว่า งูเรียกว่าสัปปะ. เพราะอรรถว่าอะไร งูจึงเรียกว่าสัปปะ. เพราะอรรถว่าเสือกไป งูจึงเรียกว่าสัปปะ. เพราะอรรถว่าขนดไป งูจึงเรียกว่าภุชคะ. เพราะอรรถว่าไปด้วยอก งูจึงเรียกว่าอุรคะ. เพราะอรรถว่ามีหัวตกไป งูจึงเรียกปันนคะ เพราะอรรถว่านอนด้วยหัว งูจึงเรียกว่าสิริสปะ. เพราะอรรถว่านอนในรู งูจึงเรียกว่าวิลาสยะ. เพราะอรรถว่านอนในถ้ำ งูจึงเรียกว่าคุหาสยะ. เพราะอรรถว่ามีเขี้ยวเป็นอาวุธ งูจึงเรียกว่าทาฒาวุธ. เพราะอรรถว่ามีพิษร้ายแรง งูจึงเรียกว่าโฆรวิสะ. เพราะอรรถว่ามีลิ้นสองแฉก งูจึงเรียกว่าทุชิวหา. เพราะอรรถว่าลิ้มรสด้วยลิ้นสองแฉก งูจึงเรียกว่าทิรสัญญู. บุรุษผู้ใคร่ต่อชีวิต ไม่อยากตาย อยากได้สุข เกลียดทุกข์ พึงเว้น หลีก เลี้ยว อ้อมหนีหัวงูด้วยเท้า ฉันใด บุคคลผู้รักสุข เกลียดทุกข์ พึงเว้น หลีกเลี่ยง อ้อมหนีกามทั้งหลาย ฉันนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เหมือนบุคคลเว้นขาดหัวงูด้วยเท้า.

[๑๔] คำว่า ผู้นั้น เป็นผู้มีสติ ย่อมล่วงพ้นตัณหาอันชื่อว่า วิสัตติกานี้ ในโลกเสียได้ มีความว่า คำว่า ผู้นั้น คือ ผู้เว้นขาดกามทั้งหลาย. ตัณหาเรียกว่า วิสัตติกา ได้แก่ ความกำหนัด ความกำหนัดกล้า ความพอใจ ความชอบใจ ความเพลิดเพลิน ความกำหนัดด้วยสามารถแห่งความเพลิดเพลิน ความกำหนัดกล้าแห่งจิต ความปรารถนา ความหลง ความติดใจ ความยินดี ความยินดีทั่วไป ความข้อง ความติดพัน ความแสวงหา ความลวง ความให้สัตว์เกิด ความให้สัตว์เกี่ยวกับทุกข์ ความเย็บไว้ ความเป็นดังว่าข่าย ความเป็นดังว่ากระแสน้ำ ความซ่านไปในอารมณ์ต่างๆ ความเป็นดังว่าเส้นด้าย ความกระจายไป ความให้อายุเสื่อมไป ความเป็นเพื่อน ความตั้งมั่น เครื่องนำไปสู่ภพ ความติดอารมณ์ ความตั้งอยู่ในอารมณ์ ความสนิท ความรัก ความเพ่งเล็ง ความผูกพัน ความหวัง ความจำนง ความประสงค์ ความหวังในรูป ความหวังในเสียง ความหวังในกลิ่น ความหวังในรส ความหวังในโผฏฐัพพะ ความหวังในลาภ ความหวังในทรัพย์ ความหวังในบุตร ความหวังในชีวิต ความปรารถนา ความให้สัตว์ปรารถนา ความที่จิตปรารถนา ความเหนี่ยวรั้ง ความให้สัตว์เหนี่ยวรั้ง ความที่จิตเหนี่ยวรั้ง ความหวั่นไหว อาการแห่งความหวั่นไหว ความพรั่งพร้อมด้วยความหวั่นไหว ความกำเริบ ความใคร่ดี ความกำหนัดในที่ผิดธรรม ความโลภไม่เสมอ ความใคร่ อาการแห่งความใคร่

ความมุ่งหมาย ความปอง ความปรารถนาดี กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ตัณหาในรูปภพ ตัณหาในอรูปภพ ตัณหาในนิโรธ รูปตัณหา สัททตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โผฏฐัพพตัณหา ธัมมตัณหา โอฆะ โยคะ คันถะ อุปาทาน ความกั้น ความปิด ความบัง ความผูก ความเข้าไปเศร้าหมอง ความนอนเนื่อง ความกลุ้มรุมจิต ความเป็นดังว่าเถาวัลย์ ความปรารถนาวัตถุต่างๆ รากเง่าแห่งทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ แดนเกิดแห่งทุกข์ บ่วงมาร เบ็ดมาร วิสัยมาร แม่น้ำตัณหา ข่ายตัณหา โซ่ตัณหา สมุทรตัณหา อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล เรียกว่า วิสัตติกา.

คำว่า วิสัตติกา ความว่า เพราะอรรถว่าอะไร ตัณหาจึงชื่อว่า วิสัตติกา. [อันซ่านไปในอารมณ์ต่างๆ] เพราะอรรถว่า ซ่านไป ตัณหาจึงชื่อว่าวิสัตติกา. เพราะอรรถว่าแผ่ไป ตัณหาจึงชื่อว่าสัตติกา. เพราะอรรถว่าแล่นไป ตัณหาจึงชื่อว่าวิสัตติกา. เพราะอรรถว่าครอบงำ ตัณหาจึงชื่อว่าวิสัตติกา. เพราะอรรถว่าสะท้อนไป ตัณหาจึงชื่อว่าวิสัตติกา. เพราะอรรถว่าเป็นเหตุให้พูดผิด ตัณหาจึงชื่อว่าวิสัตติกา. เพราะอรรถว่ามีมูลรากเป็นพิษ ตัณหาจึงชื่อว่าวิสัตติกา. เพราะอรรถว่ามีผลเป็นพิษ ตัณหาจึงชื่อว่าวิสัตติกา. เพราะอรรถว่าเปรียบด้วยเครื่องบริโภคเป็นพิษ ตัณหาจึงชื่อว่าวิสัตติกา. อีกนัยหนึ่ง ตัณหานั้นแผ่ไปในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ สกุล คณะ ที่อยู่ ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ กามภพ รูปภพ สัญญาภพ อสัญญาภพ เนวสัญญานาสัญญาภพ เอกโวการภพ จตุโวการภพ ปัญจโวการภพ ในอดีต ในอนาคต ในปัจจุบัน แล่นไป ซ่านไปในรูปที่เห็นแล้ว เสียงที่ได้ยินแล้ว กลิ่น รส โผฏฐัพพะที่ทราบแล้ว และในธรรมที่พึงรู้แจ้ง ตัณหาจึงชื่อว่า วิสัตติกา.

คำว่า ในโลก คือ อบายโลก มนุษยโลก เทวโลก ขันธโลก ธาตุโลก อายตนโลก.

คำว่า เป็นผู้มีสติ ได้แก่เป็นผู้มีสติโดยเหตุ ๔ อย่าง คือ เมื่อเจริญกายานุปัสสนาสติปัฏฐานในกาย ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เมื่อเจริญเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐานในเวทนาทั้งหลาย ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เมื่อเจริญจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐานในจิต ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เมื่อเจริญธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐานในธรรมทั้งหลาย ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ. เป็นผู้มีสติโดยเหตุ ๔ อย่างแม้อื่นอีก คือ ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เพราะเว้นจากความเป็นผู้ไม่มีสติ ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เพราะเป็นผู้กระทำธรรมทั้งหลายที่ควรทำด้วยสติ ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เพราะเป็นผู้กำจัดธรรมทั้งหลายที่เป็น

ข้าศึกต่อสติ ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เพราะเป็นผู้ไม่หลงลืมธรรมทั้งหลายที่เป็นนิมิตแห่งสติ. เป็นผู้มีสติโดยเหตุ ๔ อย่างแม้อื่นอีก คือ ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยสติ ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เพราะเป็นผู้อยู่ด้วยสติ ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เพราะเป็นผู้คล่องแคล่วด้วยสติ ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เพราะเป็นผู้ไม่หวนกลับจากสติ. เป็นผู้มีสติโดยเหตุ ๔ อย่างแม้อื่นอีก คือ ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เพราะเป็นผู้ระลึกได้ ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เพราะเป็นผู้สงบ ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เพราะเป็นผู้ระงับ ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยธรรมของสัตบุรุษ. ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เพราะพุทธานุสสติ ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เพราะธรรมานุสสติ ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เพราะสังฆานุสสติ ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เพราะสีลานุสสติ ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เพราะจาคานุสสติ ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เพราะเทวตานุสสติ ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เพราะอานาปานัสสติ ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เพราะมรณานุสสติ ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เพราะกายคตาสติ ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เพราะอุปสมานุสสติ. ความระลึก ความระลึกถึง ความระลึกเฉพาะ ความระลึก กิริยาที่ระลึก ความทรงจำ ความไม่เลื่อนลอย ความไม่หลงลืม สติ สตินทรีย์ สติพละ สัมมาสติ สติสัมโพชฌงค์ เอกายนมรรค ธรรมนี้ เรียกว่า สติ. บุคคลเป็นผู้เข้าใกล้ เข้าชิด เข้าถึง เข้าถึงพร้อม เข้าไปถึง เข้าไปถึงพร้อม ประกอบด้วยสตินี้ บุคคลนั้นเรียกว่า มีสติ.

คำว่า ผู้นั้นเป็นผู้มีสติ ย่อมล่วงพ้นตัณหาอันชื่อว่า วิสัตติกานี้ ในโลกเสียได้ มีความว่า เป็นผู้มีสติ ย่อมข้าม ข้ามขึ้น ข้ามพ้น ก้าวล่วง ล่วงเลย ตัณหาชื่อว่า วิสัตติกานี้ ในโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้นั้นเป็นผู้มีสติ ย่อมล่วงพ้นตัณหาอันชื่อว่า วิสัตติกานี้ ในโลกเสียได้ เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ผู้ใด ย่อมเว้นขาดกามทั้งหลาย เหมือนบุคคลเว้นขาดหัวงูด้วยเท้า ผู้นั้น
เป็นผู้มีสติ ย่อมล่วงพ้นตัณหาอันชื่อว่า วิสัตติกานี้ ในโลกเสียได้.

[๑๕] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

นรชนใด ย่อมปรารถนาไร่นา ที่ดิน เงิน โค ม้า ทาส คนภายใน
สตรี พวกพ้อง กามเป็นอันมาก.

[๑๖] คำว่า ไร่นา ที่ดิน เงิน มีความว่า ไร่นา คือ ไร่ข้าวสาลี ไร่ข้าวจ้าว ไร่ถั่วเขียว ไร่ถั่วราชมาส ไร่ข้าวเหนียว ไร่ข้าวละมาน ไร่งา. คำว่า ที่ดิน คือ ที่เรือน ที่ฉาง ที่หน้าเรือน ที่หลังเรือน ที่สวน ที่อยู่. คำว่า เงิน คือ กหาปณะ เรียกว่า เงิน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไร่นา ที่ดิน เงิน.

ว่าด้วยทาส ๔ จำพวก

[๑๗] คำว่า โค ม้า ทาส คนภายใน มีความว่า โคทั้งหลายเรียกว่า โค. ปสุสัตว์เป็นต้นเรียกว่า ม้า. คำว่า ทาส ได้แก่ ทาส ๔ จำพวก คือ ทาสที่เกิดภายใน ๑ ทาสที่ซื้อมาด้วยทรัพย์ ๑ ผู้ที่สมัครเข้าถึงความเป็นทาสเอง ๑ เชลยผู้ที่เข้าถึงความเป็นทาส ๑.

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

คนบางพวกเป็นทาสโดยกำเนิดบ้าง คนบางพวกเป็นทาสที่เขาซื้อมาด้วยทรัพย์บ้าง คนบางพวกสมัครเข้าเป็นทาสเองบ้าง คนบางพวกเป็นทาสเพราะตกเป็นเชลยบ้าง.

คำว่า คนภายใน ได้แก่ บุรุษ ๓ จำพวก คือ คนรับจ้าง ๑ กรรมกร ๑ พวกอยู่อาศัย ๑ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า โค ม้า ทาส คนภายใน.

[๑๘] คำว่า สตรี พวกพ้อง กามเป็นอันมาก มีความว่า สตรีที่มีเจ้าของ เรียกว่า สตรี. คำว่า พวกพ้อง ได้แก่ พวกพ้อง ๔ จำพวก คือ พวกพ้องโดยเป็นญาติ ชื่อว่าพวกพ้อง ๑ พวกพ้องโดยโคตร ชื่อว่าพวกพ้อง ๑ พวกพ้องโดยการเรียนมนต์ ชื่อว่าพวกพ้อง ๑ พวกพ้องโดยการเรียนศิลปะ ชื่อว่าพวกพ้อง ๑. คำว่า กามเป็นอันมาก คือ กามมาก. กามมากเหล่านี้ ได้แก่ รูปที่ชอบใจ เสียงที่ชอบใจ กลิ่นที่ชอบใจ รสที่ชอบใจ โผฏฐัพพะที่ชอบใจ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สตรี พวกพ้อง กามเป็นอันมาก.

[๑๙] คำว่า นรชนใด ย่อมปรารถนา มีความว่า คำว่า ใด คือ เช่นใด ประกอบอย่างใด จัดแจงอย่างใด มีประการอย่างใด ถึงฐานะอย่างใด ประกอบด้วยธรรมใด คือ เป็นกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร์ คฤหัสถ์ บรรพชิต เทวดา หรือเป็นมนุษย์ คำว่า นรชน คือ สัตว์ นระ มาณพ บุรุษ บุคคล ผู้มีชีวิต ผู้เกิด สัตว์เกิด ผู้มีกรรม มนุษย์. คำว่า ย่อม

ปรารถนา คือ ย่อมปรารถนา ย่อมตามปรารถนา ย่อมปรารถนาทั่วไป ย่อมติดพัน ในวัตถุกาม ทั้งหลาย ด้วยกิเลสกาม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นรชนใด ย่อมปรารถนา เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

นรชนใด ย่อมปรารถนา ไร่นา ที่ดิน เงิน โค ม้า ทาส คนภายใน
สตรี พวกพ้อง กามเป็นอันมาก.

[๒๐] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

เหล่ากิเลสอันไม่มีกำลัง ย่อมครอบงำนรชนนั้น เหล่าอันตราย ย่อมย่ำยี
นรชนนั้น เพราะอันตรายนั้น ทุกข์ย่อมติดตามนรชนนั้นไป เหมือน
น้ำไหลเข้าสู่เรือที่แตกแล้ว ฉะนั้น.

[๒๑] คำว่า เหล่ากิเลสอันไม่มีกำลัง ย่อมครอบงำนรชนนั้น มีความว่า คำว่า ไม่มีกำลัง คือ กิเลสอันไม่มีกำลัง คือ ทุรพล มีกำลังน้อย มีเรี่ยวแรงน้อย เลว ทราม เสื่อม ตกต่ำ ลามก มีอัธยาศัยเลว เล็กน้อย กิเลสเหล่านั้น ย่อมครอบงำ ปราบปราม กดขี่ ท่วมทับ กำจัด ย่ำยีบุคคลนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เหล่ากิเลสอันไม่มีกำลัง ย่อมครอบงำ นรชนนั้น แม้ด้วยประการอย่างนี้. อีกนัยหนึ่ง สัทธาพละ วิริยพละ สติพละ สมาธิพละ ปัญญาพละ หิริพละ โอตตัปปพละ ไม่มีแก่บุคคลใด กิเลสเหล่านั้น ย่อมครอบงำ ปราบปราม กดขี่ ท่วมทับ กำจัด ย่ำยีบุคคลนั้น ผู้ไม่มีกำลัง มีกำลังทราม มีกำลังน้อย มีเรี่ยวแรงน้อย เลว ทราม เสื่อม ตกต่ำ ลามก มีอัธยาศัยเลว เล็กน้อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เหล่ากิเลสอันไม่มีกำลังย่อมครอบงำนรชนนั้น แม้ด้วยประการอย่างนี้.

ว่าด้วยอันตราย ๒ อย่าง

[๒๒] คำว่า เหล่าอันตรายย่อมย่ำยีนรชนนั้น มีความว่า อันตราย ได้แก่ อันตราย ๒ อย่าง คือ อันตรายที่ปรากฏ ๑ อันตรายที่ปกปิด ๑.

อันตรายที่ปรากฏเป็นไฉน? คือ ราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง หมี เสือดาว หมาป่า โค กระบือ ช้าง งู แมลงป่อง ตะขาบ โจร คนที่ทำกรรมชั่ว คนที่เตรียมจะทำ

กรรมชั่ว และโรคทางจักษุ โรคทางโสต โรคทางฆานะ โรคทางชิวหา โรคทางกาย โรคทางศีรษะ โรคทางหู โรคทางปาก โรคทางฟัน โรคไอ โรคหืด โรคไข้หวัด โรคไข้พิษ โรคไข้เซื่องซึม โรคในท้อง โรคลมสลบ โรคบิด โรคจุกเสียด โรคลงราก โรคเรื้อน โรคฝี โรคขี้กลาก โรคมองคร่อ โรคลมบ้าหมู โรคหิดเปื่อย โรคหิดด้าน โรคคุดทะราดหูด โรคละลอก โรคคุดทะราดบวม โรคอาเจียรโลหิต โรคดีเดือด โรคเบาหวาน โรคเริม โรคพุพอง โรคริดสีดวง อาพาธมีดีเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีเสมหะเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีลมเป็นสมุฏฐาน อาพาธสันนิบาต อาพาธเกิดแต่ฤดูแปรปรวน อาพาธเกิดแต่การบริหารไม่สม่ำเสมอ อาพาธเกิดแต่ความเพียรเกินกำลัง อาพาธเกิดแต่วิบากของกรรม ความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ ความสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เสือกคลาน อันตรายเหล่านี้ เรียกว่า อันตรายที่ปรากฏ.

อันตรายที่ปกปิดเป็นไฉน? คือ กายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต กามฉันทนิวรณ์ พยาบาทนิวรณ์ ถีนมิทธนิวรณ์ อุทธัจจกุกกุจจนิวรณ์ วิจิกิจฉานิวรณ์ ราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ผูกโกรธไว้ ลบลู่คุณท่าน ตีเสมอ ริษยา ตระหนี่ มายา โอ้อวด หัวดื้อ แข่งดี ถือตัว ดูหมิ่นท่าน มัวเมา ประมาท กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อภิสังขาร คือ อกุศลธรรมทั้งปวง อันตรายเหล่านี้ เรียกว่า อันตรายที่ปกปิด.

ที่ชื่อว่า อันตราย เพราะอรรถว่ากระไร จึงชื่อว่าอันตราย. เพราะอรรถว่าครอบงำ จึงชื่อว่าอันตราย. เพราะอรรถว่าเป็นไปเพื่อความเสื่อม จึงชื่อว่าอันตราย. เพราะว่าอรรถเป็นที่อยู่แห่งอกุศลธรรมทั้งหลาย จึงชื่อว่าอันตราย. เพราะอรรถว่า ครอบงำอย่างไร? จึงชื่อว่าอันตราย อันตรายเหล่านั้น ย่อมครอบงำ ปราบปราม กดขี่ ท่วมทับ กำจัด ย่ำยีบุคคลนั้น เพราะอรรถว่าครอบงำ จึงชื่อว่าอันตราย อย่างนี้.

เพราะอรรถว่าเป็นไปเพื่อความเสื่อมอย่างไร? จึงชื่อว่าอันตราย อันตรายเหล่านั้น ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อม เพื่ออันตรธานไปแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย. อันตรายเหล่านั้น ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อม เพื่ออันตรธานไปแห่งกุศลธรรมเหล่าไหน? อันตรายเหล่านั้น ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อม เพื่ออันตรธานไปแห่งกุศลธรรมเหล่านี้ คือ ความปฏิบัติชอบ ความปฏิบัติสมควร

ความปฏิบัติไม่เป็นข้าศึก ความปฏิบัติเป็นไปตามประโยชน์ ความปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ความทำให้บริบูรณ์ในศีล ความเป็นผู้มีทวารอันคุ้มครองในอินทรีย์ ความเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ ความประกอบเนืองๆ ในความเป็นผู้ตื่น สติสัมปชัญญะ ความประกอบเนืองๆ ในอันเจริญสติปัฏฐาน ๔ ความประกอบเนืองๆ ในอันเจริญสัมมัปปธาน ๔ ความประกอบเนืองๆ ในอันเจริญอิทธิบาท ๔ ความประกอบเนืองๆ ในอันเจริญอินทรีย์ ๕ ความประกอบเนืองๆ ในอันเจริญพละ ๕ ความประกอบเนืองๆ ในอันเจริญโพชฌงค์ ๗ ความประกอบเนืองๆ ในอันเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันตรายเหล่านั้น ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อม เพื่ออันตรธานไปแห่งกุศลธรรมเหล่านี้. เพราะอรรถว่า เป็นไปเพื่อความเสื่อมอย่างนี้ จึงชื่อว่า อันตราย.

เพราะอรรถว่าเป็นที่อยู่แห่งอกุศลธรรมทั้งหลาย อย่างไร? จึงชื่อว่าอันตราย อกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้น ย่อมเกิดขึ้นในอัตภาพนั้น ย่อมเป็นธรรมอยู่อาศัยในอัตภาพ เปรียบเหมือนเหล่าสัตว์ที่อาศัยรู ย่อมอยู่ในรู ที่อาศัยน้ำ ย่อมอยู่ในน้ำ ที่อาศัยป่า ย่อมอยู่ในป่า ที่อาศัยต้นไม้ ย่อมอยู่ที่ต้นไม้ ฉันใด อกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้น ย่อมเกิดขึ้นในอัตภาพนั้น ย่อมเป็นธรรมอยู่อาศัยในอัตภาพ ฉันนั้น เพราะอรรถว่า เป็นที่อยู่แห่งอกุศลธรรมทั้งหลายอย่างนี้ จึงชื่อว่าอันตราย.

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้อยู่ร่วมกับกิเลสอันอยู่อาศัยในภายใน ผู้อยู่ร่วมกับกิเลสที่ฟุ้งซ่าน ย่อมอยู่ลำบาก ไม่ผาสุก ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุผู้อยู่ร่วมกับกิเลสอันอยู่อาศัยในภายในผู้อยู่ร่วมกับกิเลสที่ฟุ้งซ่าน ย่อมอยู่ลำบาก ไม่ผาสุกอย่างไร? ดูกรภิกษุทั้งหลาย อกุศลธรรมอันลามก มีความดำริอันซ่านไปในอารมณ์อันเกื้อกูลแก่สัญโญชน์ ย่อมเกิดขึ้นแก่ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะเห็นรูปด้วยจักษุ อกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้น ย่อมอยู่ซ่านไปในภายในแห่งภิกษุนั้น เพราะเหตุดังนี้นั้น ภิกษุนั้นจึงเรียกว่า ผู้อยู่ร่วมกับกิเลสอันอยู่อาศัยในภายใน อกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้นย่อมกลุ้มรุมภิกษุนั้น เพราะเหตุดังนี้นั้น ภิกษุนั้นจึงเรียกว่า ผู้อยู่ร่วมกับกิเลสที่ฟุ้งซ่าน อีกประการหนึ่ง อกุศลธรรมอันลามก มีความดำริอันซ่านไปในอารมณ์อันเกื้อกูลแก่สัญโญชน์ ย่อมเกิดขึ้นแก่ภิกษุ เพราะได้ยินเสียงด้วยโสต ... เพราะสูดกลิ่นด้วยฆานะ ... เพราะลิ้มรสด้วยชิวหา ... เพราะถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย ... เพราะรู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจ อกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้น ย่อมอยู่ซ่านไปในภายในแห่งภิกษุนั้น เพราะเหตุดังนี้นั้น ภิกษุนั้นจึง

เรียกว่า ผู้อยู่ร่วมกับกิเลสอันอยู่อาศัยในภายใน อกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้น ย่อมกลุ้มรุม ภิกษุนั้น เพราะเหตุดังนี้นั้น ภิกษุนั้นจึงเรียกว่า อยู่ร่วมกับกิเลสที่ฟุ้งซ่าน ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้อยู่ร่วมกับกิเลสอันอยู่อาศัยในภายใน ผู้อยู่ร่วมกับกิเลสที่ฟุ้งซ่าน ย่อมอยู่ลำบาก ไม่ผาสุก อย่างนี้แล.

เพราะฉะนั้น เพราะอรรถว่าเป็นที่อยู่แห่งกุศลธรรมทั้งหลายอย่างนี้ จึงชื่อว่า อันตราย.

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๓ ประการเหล่านี้ เป็นมลทินในภายใน เป็นอมิตรในภายใน เป็นข้าศึกในภายใน เป็นเพชฌฆาตในภายใน เป็นศัตรูในภายใน ธรรม ๓ ประการเป็นไฉน? คือ โลภะ เป็นมลทินในภายใน เป็นอมิตรในภายใน เป็นข้าศึกในภายใน เป็นเพชฌฆาตในภายใน เป็นศัตรูในภายใน โทสะ เป็นมลทินในภายใน เป็นอมิตรในภายใน เป็นข้าศึกในภายใน เป็นเพชฌฆาตในภายใน เป็นศัตรูในภายในโมหะ เป็นมลทินในภายใน เป็นอมิตรในภายใน เป็นข้าศึกในภายใน เป็นเพชฌฆาตในภายใน เป็นศัตรูในภายใน ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๓ ประการนี้แล เป็นมลทินในภายใน เป็นอมิตรในภายใน เป็นข้าศึกในภายใน เป็นเพชฌฆาตในภายใน เป็นศัตรูในภายใน.

พระผู้มีพระภาคผู้สุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณภาษิตนี้จบลงแล้ว จึงตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

โลภะ ยังสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ให้เกิด โลภะ ยังจิตให้ให้กำเริบ โลภะ
เป็นภัยเกิดขึ้นในภายใน พาลชน ย่อมไม่รู้สึกภัยนั้น คนผู้โลภแล้ว
ย่อมไม่รู้อรรถ คนผู้โลภแล้ว ย่อมไม่เห็นธรรม เมื่อใด ความโลภ
ครอบงำนรชน เมื่อนั้น นรชนนั้น ย่อมมีความมืดตื้อ โทสะ ยังสิ่งที่ไม่
เป็นประโยชน์ให้เกิด โทสะ ยังจิตให้กำเริบ โทสะ เป็นภัยเกิดขึ้นใน
ภายใน พาลชน ย่อมไม่รู้สึกภัยนั้น คนผู้โกรธแล้วย่อมไม่รู้อรรถ คนผู้
โกรธแล้ว ย่อมไม่เห็นธรรม เมื่อใด ความโกรธครอบงำนรชน เมื่อนั้น
นรชนนั้น ย่อมมีความมืดตื้อ โมหะ ยังสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ให้เกิด
โมหะยังจิตให้กำเริบ โมหะ เป็นภัยเกิดขึ้นในภายใน พาลชน ย่อมไม่

รู้สึกภัยนั้น คนผู้หลงแล้ว ย่อมไม่รู้อรรถ คนผู้หลงแล้ว ย่อมไม่เห็นธรรม
เมื่อใด ความหลงครอบงำนรชน เมื่อนั้น นรชนนั้น ย่อมมีความมืดตื้อ.

เพราะอรรถว่า เป็นที่อยู่แห่งอกุศลธรรมทั้งหลายอย่างนี้. จึงชื่อว่า อันตราย

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ดูกรมหาบพิตร ธรรม ๓ ประการแล เมื่อเกิดขึ้นในภายในแห่งบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก ธรรม ๓ ประการเป็นไฉน? คือ โลภะ เมื่อเกิดขึ้นในกายในแห่งบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก โทสะ เมื่อเกิดขึ้นในภายในแห่งบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก โมหะ เมื่อเกิดขึ้นในภายในแห่งบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก ดูกรมหาบพิตร ธรรม ๓ ประการนี้แล เมื่อเกิดขึ้นในภายในแห่งบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก.

พระผู้มีพระภาคผู้สุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณภาษิตนี้จบลงแล้ว จึงตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

โลภะ โทสะ โมหะ เกิดขึ้นในตน ย่อมกำจัดบุรุษผู้มีจิตลามก
เหมือนขุยไผ่กำจัดไม้ไผ่ ฉะนั้น.

เพราะอรรถว่า เป็นที่อยู่แห่งอกุศลธรรมทั้งหลายอย่างนี้. จึงชื่อว่า อันตราย

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า

ราคะ และโทสะ มีอัตภาพนี้เป็นเหตุ เกิดแต่อัตภาพนี้ ไม่ยินดีกุศล
ยินดีแต่กามคุณ ทำให้ขนลุก บาปวิตกในใจ ตั้งขึ้นแต่อัตภาพนี้แล้ว
ผูกจิตไว้ เหมือนพวกเด็กผูกกาที่ข้อเท้าไว้ ฉะนั้น.

เพราะอรรถว่าเป็นที่อยู่แห่งอกุศลธรรมทั้งหลายอย่างนี้. จึงชื่อว่าอันตราย

คำว่า เหล่าอันตราย ย่อมย่ำยีนรชนนั้น มีความว่า อันตรายเหล่านั้น ย่อมครอบงำ ปราบปราม กดขี่ ท่วมทับ กำจัด ย่ำยีบุคคลนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เหล่าอันตราย ย่อมย่ำยีนรชนนั้น.

[๒๓] คำว่า เพราะอันตรายนั้น ทุกข์ย่อมติดตามนรชนนั้นไป มีความว่า เพราะอันตรายนั้นๆ ทุกข์ย่อมติดตาม ตามไป ไปตามบุคคลนั้น คือ ชาติทุกข์ ย่อมติดตาม ตามไป ไปตาม ชราทุกข์ ... พยาธิทุกข์ ... มรณทุกข์ ... ทุกข์ คือ ความโศก ร่ำไร ลำบากกาย ทุกข์ใจ ความแค้นใจ ... ทุกข์ คือ ความเกิดในนรก ... ทุกข์ คือ ความเกิดในกำเนิดเดียรัจฉาน ... ทุกข์ คือ ความเกิดในวิสัยเปรต ... ทุกข์ คือ ความเกิดในมนุษย์ ... ทุกข์มีความเกิดในครรภ์เป็นมูล ... ทุกข์มีความตั้งอยู่ในครรภ์เป็นมูล ... ทุกข์มีความคลอดจากครรภ์เป็นมูล ... ทุกข์ที่ติดตามสัตว์ที่เกิดแล้ว ... ทุกข์อันเนื่องแต่ผู้อื่นแห่งสัตว์ที่เกิดแล้ว ... ทุกข์อันเกิดแต่ความขวนขวายของตน ... ทุกข์อันเกิดแต่ความขวนขวายของผู้อื่น ... ทุกข์เกิดแต่ทุกขเวทนา ... ทุกข์เกิดแต่สังขาร ... ทุกข์เกิดแต่ความแปรปรวน ... โรคทางจักษุ โรคทางโสต โรคทางฆานะ โรคทางชิวหา โรคทางกาย โรคทางศีรษะ โรคทางหู โรคทางปาก โรคทางฟัน โรคไอ โรคหืด โรคไข้หวัด โรคไข้พิษ โรคไข้เซื่อมซึม โรคในท้อง โรคลมสลบ โรคบิด โรคจุกเสียด โรคลงราก โรคเรื้อน โรคฝี โรคขี้กลาก โรคมองคร่อ โรคลมบ้าหมู โรคหิดเปื่อย โรคหิดด้าน โรคคุดทะราดหูด โรคละลอก โรคคุดทะราดบวม โรคอาเจียรโลหิต โรคดีเดือด โรคเบาหวาน โรคเริม โรคพุพอง โรคริดสีดวง อาพาธมีดีเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีเสมหะเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีลมเป็นสมุฏฐาน อาพาธสันนิบาต อาพาธเกิดแต่ฤดูแปรปรวน อาพาธเกิดแต่บริหารไม่สม่ำเสมอ อาพาธอันเกิดแต่ความเพียรเกินกำลัง อาพาธอันเกิดแต่วิบากของกรรม ความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ ทุกข์เกิดแต่สัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เสือกคลาน ทุกข์เพราะความตายแห่งมารดา ทุกข์เพราะความตายแห่งบิดา ทุกข์เพราะความตายแห่งพี่ชายและน้องชายทุกข์เพราะความตายแห่งพี่สาวและน้องสาว ทุกข์เพราะความตายแห่งบุตร ทุกข์เพราะความตายแห่งธิดา ทุกข์เพราะความฉิบหายแห่งญาติ ทุกข์เพราะความฉิบหายแห่งโภคทรัพย์ ทุกข์เพราะความฉิบหายอันเกิดแต่โรค ทุกข์เพราะความฉิบหายแห่งศีล ทุกข์เพราะความฉิบหายแห่งทิฏฐิ ย่อมติดตาม ตามไป ไปตามบุคคลนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะอันตรายนั้น ทุกข์ย่อมติดตามนรชนนั้นไป.

[๒๔] คำว่า เหมือนน้ำไหลเข้าสู่เรือที่แตกแล้ว ฉะนั้น มีความว่า น้ำไหลซึมเข้าสู่เรือ

ที่แตกแล้ว คือ น้ำย่อมซึมเข้าไป ตามเข้าไป ไหลเข้าไปแต่ที่นั้นๆ คือ ย่อมซึมเข้าไป ตามเข้าไป ไหลเข้าไป ข้างหน้าบ้าง ข้างหลังบ้าง ข้างท้องบ้าง แต่ข้างๆ บ้าง ฉันใด เพราะอันตรายนั้นๆ ทุกข์ย่อมติดตาม ตามไป ไปตามบุคคลนั้น คือ ชาติทุกข์ ย่อมติดตาม ตามไป ไปตาม ฯลฯ ทุกข์เพราะความฉิบหายแห่งทิฏฐิ ย่อมติดตาม ตามไป ไปตามบุคคลนั้น ฉะนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เหมือนน้ำไหลเข้าสู่เรือที่แตกแล้ว. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

เหล่ากิเลสอันไม่มีกำลัง ย่อมครอบงำนรชนนั้น เหล่าอันตราย ย่อม
ย่ำยีนรชนนั้น เพราะอันตรายนั้น ทุกข์ย่อมติดตามนรชนนั้นไป เหมือน
น้ำไหลเข้าสู่เรือที่แตกแล้ว ฉะนั้น.

ว่าด้วยผู้มีสติทุกเมื่อ

[๒๕] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

เพราะเหตุนั้น สัตว์ผู้เกิดมา พึงเป็นผู้มีสติทุกเมื่อ พึงเว้นขาดกาม
ทั้งหลาย ครั้นเว้นขาดกามเหล่านั้นแล้ว พึงข้ามโอฆะได้ เหมือนบุคคล
วิดน้ำในเรือแล้วไปถึงฝั่ง ฉะนั้น.

[๒๖] คำว่า เพราะเหตุนั้น สัตว์ผู้เกิดมา พึงเป็นผู้มีสติทุกเมื่อ มีความว่า คำว่า เพราะเหตุนั้น คือ เพราะฉะนั้น เพราะการณ์นั้น เพราะเหตุนั้น เพราะปัจจัยนั้น เพราะนิทานนั้น สัตว์ผู้เกิดมา เมื่อเห็นโทษนั้นในกามทั้งหลาย ฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะเหตุนั้น. คำว่า สัตว์ผู้เกิดมา ได้แก่ สัตว์ นรชน มาณพ บุรุษ บุคคล ผู้มีชีวิต ผู้เกิด สัตว์เกิด ผู้มีกรรม มนุษย์. คำว่า ในกาลทุกเมื่อ คือ ในกาลทุกเมื่อ ในกาลทั้งปวง ตลอดกาลทั้งปวง ตลอดกาลเป็นนิตย์ ตลอดกาลยั่งยืน ตลอดกาลเป็นนิรันดร์ ตลอดกาลเป็นอันเดียว ตลอดกาลติดต่อ ตลอดกาลเป็นลำดับ ตลอดกาลไม่ขาดระยะ ตลอดกาลไม่มีระหว่าง ตลอดกาลสืบเนื่อง ตลอดกาลไม่ขาดสาย ตลอดกาลกระชั้นชิด ในการก่อนภัต ในกาลหลังภัต ในยามต้น ในยามกลาง ในยามหลัง ในข้างแรม ในข้างขึ้น ในฤดูฝน ในฤดูหนาว ในฤดูร้อน ในตอนวัยต้น ใน

ตอนวัยกลาง ในตอนวัยหลัง. คำว่า มีสติ (๑)- ได้แก่เป็นผู้มีสติโดยเหตุ ๔ อย่าง คือ เมื่อ* เจริญกายานุปัสสนาสติปัฏฐานในกาย ก็ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เมื่อเจริญเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน ในเวทนาทั้งหลาย ก็ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เมื่อเจริญจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐานในจิต ก็ชื่อว่าเป็นผู้มี สติ เมื่อเจริญธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐานในธรรมทั้งหลาย ก็ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เป็นผู้มีสติโดย เหตุ ๔ อย่างแม้อื่นอีก คือ ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เพราะเว้นจากความเป็นผู้ไม่มีสติ ฯลฯ บุคคลเป็น ผู้เข้าใกล้ เข้าชิด เข้าถึง เข้าถึงพร้อม เข้าไปถึง เข้าไปถึงพร้อม ประกอบด้วยสตินี้ บุคคล นั้นเรียกว่า มีสติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สัตว์ผู้เกิดมาพึงเป็นผู้มีสติทุกเมื่อ.

[๒๗] คำว่า พึงเว้นขาดกามทั้งหลาย มีความว่า กามทั้งหลาย ได้แก่ กาม ๒ อย่าง โดยหัวข้อ คือ วัตถุกาม ๑ กิเลสกาม ๑. วัตถุกามเป็นไฉน? รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันเป็นที่ชอบใจ ฯลฯ กามเหล่านี้ เรียกว่า วัตถุกาม ฯลฯ กามเหล่านี้ เรียกว่า กิเลสกาม. คำว่า พึงเว้นขาดกามทั้งหลาย คือ พึงเว้นขาดกามทั้งหลาย โดยเหตุ ๒ ประการ คือ โดยการ ข่มไว้อย่าง ๑ โดยการตัดขาดอย่าง ๑. พึงละเว้นขาดกาม โดยการข่มไว้อย่างไร? สัตว์ผู้เกิดมา เมื่อเห็นอยู่ว่า กามทั้งหลายเปรียบด้วยโครงกระดูก เพราะอรรถว่าเป็นของมีความยินดีน้อย พึง เว้นขาดกามโดยการข่มไว้ เมื่อเห็นอยู่ว่า กามทั้งหลายเปรียบด้วยชิ้นเนื้อ เพราะอรรถว่าเป็นของ สาธารณ์แก่ชนหมู่มาก พึงเว้นขาดกามโดยการข่มไว้ เมื่อเห็นอยู่ว่า กามทั้งหลายเปรียบด้วย คบเพลิง เพราะอรรถว่าเป็นของตามเผา พึงเว้นขาดกามโดยการข่มไว้ ฯลฯ แม้เจริญเนวสัญญานา สัญญายตนสมาบัติ พึงเว้นขาดกามโดยการข่มไว้. พึงเว้นขาดกามโดยการข่มไว้อย่างนี้ ฯลฯ พึง เว้นขาดกามโดยการตัดขาดอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงเว้นขาดกามทั้งหลาย.

[๒๘] คำว่า ครั้นเว้นขาดกามเหล่านั้นแล้ว พึงข้ามโอฆะได้ มีความว่า คำว่า เหล่า นั้น คือ สัตว์ผู้เกิดมา กำหนดรู้วัตถุกามทั้งหลาย ละ ละทั่ว บรรเทา ทำให้สูญสิ้น ให้ถึง ความไม่มีในภายหลัง ซึ่งกิเลสกาม คือ ละ ละทั่ว บรรเทา ทำให้สูญสิ้น ให้ถึงความไม่มีใน ภายหลัง ซึ่งกามฉันทนิวรณ์ ... พยาบาทนิวรณ์ ... ถีนมิทธนิวรณ์ ... อุทธัจจกุกกุจจนิวรณ์ ละ

ละทั่ว บรรเทา ทำให้สูญสิ้น ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง ซึ่งวิจิกิจฉานิวรณ์ พึงข้าม ข้ามขึ้น ข้ามพ้น ก้าวล่วง เป็นไปล่วง กามโอฆะ ภวโอฆะ ทิฏฐิโอฆะ อวิชชาโอฆะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ครั้นเว้นขาดกามเหล่านั้นแล้ว พึงข้ามโอฆะได้.

[๒๙] คำว่า เหมือนบุคคลวิดน้ำในเรือแล้วไปถึงฝั่ง ฉะนั้น มีความว่า บุคคลวิด สาดออก ทิ้งออกซึ่งน้ำในเรืออันทำให้หนัก บรรทุกหนักแล้ว พึงไปถึงฝั่งด้วยเรือที่เบา โดยเร็วไว โดยไม่ลำบาก ฉันใด สัตว์ผู้เกิดมา กำหนดรู้วัตถุกามทั้งหลาย ละ ละทั่ว บรรเทา ทำให้สูญสิ้น ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง ซึ่งกิเลสกาม คือ ละ ละทั่ว บรรเทา ทำให้สูญสิ้น ให้ถึงความไม่มีในภายหลังซึ่งกามฉันทนิวรณ์ ... พยาบาทนิวรณ์ ... ถีนมิทธนิวรณ์ ... อุทธัจจกุกกุจจนิวรณ์ ... วิจิกิจฉานิวรณ์ พึงไปถึงฝั่งโดยเร็วไว โดยไม่ลำบาก ฉันนั้น. อมตนิพพาน เรียกว่า ฝั่ง ได้แก่ ธรรมเป็นที่ระงับสังขารทั้งปวง เป็นที่สละคืนอุปธิทั้งปวง เป็นที่สิ้นตัณหา เป็นที่คลายกำหนัด เป็นที่ดับ เป็นที่ออกไป จากตัณหาเป็นเครื่องร้อยรัด พึงถึง บรรลุ ถูกต้อง ทำให้แจ้งซึ่งฝั่ง. คำว่า ถึงฝั่ง คือ ผู้ใด ใคร่เพื่อจะถึงฝั่ง ผู้นั้นชื่อว่า ผู้ถึงฝั่ง ผู้ใดย่อมไปสู่ฝั่ง ผู้นั้นชื่อว่า ผู้ถึงฝั่ง ผู้ใด ถึงฝั่งแล้ว ผู้นั้นชื่อว่า ผู้ถึงฝั่ง.

สมเด็จจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลผู้ข้ามพ้นแล้วถึงฝั่งแล้ว ดำรงอยู่บนบก ชื่อว่า เป็นพราหมณ์. ดูกรภิกษุทั้งหลาย คำว่า พราหมณ์ เป็นชื่อพระอรหันต์ พระอรหันต์นั้น ถึงฝั่งด้วยการรู้ยิ่ง ถึงฝั่งด้วยการกำหนดรู้ ถึงฝั่งด้วยการละ ถึงฝั่งด้วยการเจริญ ถึงฝั่งด้วยการทำให้แจ้ง ถึงฝั่งด้วยการบรรลุ ถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง ด้วยการรู้ยิ่ง ถึงฝั่งแห่งทุกข์ทั้งปวง ด้วยการกำหนดรู้ ถึงฝั่งแห่งกิเลสทั้งปวง ด้วยการละ ถึงฝั่งแห่งอริยมรรค ๔ ด้วยการเจริญ ถึงฝั่งแห่งนิโรธ ด้วยการทำให้แจ้ง ถึงฝั่งแห่งสมาบัติทั้งปวง ด้วยการบรรลุ พระอรหันต์นั้น ถึงความชำนาญ ถึงความสำเร็จในอริยศีล ถึงความชำนาญ ถึงความสำเร็จในอริยสมาธิ ถึงความชำนาญ ถึงความสำเร็จในอริยปัญญา ถึงความชำนาญ ถึงความสำเร็จในอริยวิมุติ พระอรหันต์นั้น ไปสู่ฝั่งแล้ว ถึงฝั่งแล้ว ไปสู่ส่วนสุดแล้ว ถึงส่วนสุดแล้ว ไปสู่ที่สุดแล้ว ถึงที่สุดแล้ว ไปสู่ที่สุดรอบแล้ว ถึงที่สุดรอบแล้ว ไปสู่ความสำเร็จแล้ว ถึงความสำเร็จแล้ว ไปสู่ที่ป้องกันแล้ว ถึงที่ป้องกันแล้ว ไปสู่ที่ลับแล้ว ถึงที่ลับแล้ว ไปสู่ที่พึ่งแล้ว ถึงที่พึ่ง

แล้ว ไปสู่ที่ไม่มีภัยแล้ว ถึงที่ไม่มีภัยแล้ว ไปสู่ที่ไม่จุติแล้ว ถึงที่ไม่จุติแล้ว ไปสู่ที่ไม่ตายแล้ว ถึงที่ไม่ตายแล้ว ไปสู่นิพพานแล้ว ถึงนิพพานแล้ว พระอรหันต์นั้น อยู่จบแล้ว ประพฤติจรณะแล้ว มีทางไกลอันถึงแล้ว มีทิศอันถึงแล้ว มีที่สุดอันถึงแล้ว มีพรหมจรรย์อันรักษาแล้ว ถึงทิฏฐิอันอุดมแล้ว มีมรรคอันเจริญแล้ว มีกิเลสอันละเสียแล้ว มีการแทงตลอดมิได้กำเริบ มีนิโรธอันทำให้แจ้งแล้ว มีทุกข์อันกำหนดรู้แล้ว มีสมุทัยอันละแล้ว มีนิโรธอันทำให้แจ้งแล้ว มีมรรคอันเจริญแล้ว มีธรรมที่ควรรู้ยิ่งอันได้รู้ยิ่งแล้ว มีธรรมที่ควรกำหนดรู้กำหนดรู้แล้ว มีธรรมที่ควรละอันละแล้ว มีธรรมที่ควรเจริญอันเจริญแล้ว มีธรรมที่ควรทำให้แจ้งอันทำให้แจ้งแล้ว พระอรหันต์นั้น มีอวิชชาเป็นลิ่มสลักอันถอนเสียแล้ว มีกรรมเป็นคูอันกำจัดเสียแล้ว มีตัณหาเป็นเสาระเนียดอันถอนเสียแล้ว ไม่มีสัญโญชน์เป็นบานประตู เป็นผู้ไกลจากกิเลสอันเป็นข้าศึก มีมานะเป็นธงอันให้ตกไปแล้ว มีภาระอันปลงเสียแล้ว มีโยคกิเลสมิได้เกี่ยวข้อง มีองค์ห้าอันละเสียแล้ว ประกอบด้วยองค์หก มีสติเป็นธรรมเอกเป็นเครื่องรักษา มีธรรมเป็นเครื่องอาศัยสี่ มีทิฏฐิสัจจะเฉพาะอย่างอันบรรเทาเสียแล้ว มีการแสวงหาอันชอบ ไม่หย่อน ประเสริฐ มีความดำริมิได้ขุ่นมัว มีกายสังขารอันระงับแล้ว มีจิตพ้นดีแล้ว มีปัญญาพ้นดีแล้ว เป็นผู้มีความบริบูรณ์ มีพรหมจรรย์อยู่จบแล้ว เป็นอุดมบุรุษ เป็นบรมบุรุษ ถึงความบรรลุปรมัตถะ พระอรหันต์นั้น มิได้ก่อ มิได้กำจัด กำจัดตั้งอยู่แล้ว มิได้ละ มิได้ถือมั่น ละแล้วจึงตั้งอยู่ มิได้เย็บ มิได้ยก เย็บแล้วจึงตั้งอยู่ มิได้ดับ มิได้ให้ลุก ดับแล้วจึงตั้งอยู่ ดำรงอยู่ เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยศีลขันธ์ สมาธิขันธ์ ปัญญาขันธ์ วิมุตติขันธ์ วิมุตติญาณทัสสนขันธ์ ซึ่งเป็นอเสขะ แทงตลอดอริยสัจจะแล้วจึงตั้งอยู่ ก้าวล่วงตัณหาอย่างนี้แล้ว จึงตั้งอยู่ ดับไฟกิเลสแล้วจึงตั้งอยู่ ตั้งอยู่เพราะเป็นผู้ไม่ต้องไปรอบ ยึดถือเอายอดแล้ว ตั้งอยู่ ตั้งอยู่เพราะเป็นผู้ซ่องเสพวิมุติ ดำรงอยู่ด้วยเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขาอันบริสุทธิ์ ดำรงอยู่ด้วยความบริสุทธิ์โดยส่วนเดียว ดำรงอยู่ในความเป็นผู้ไม่แข็งกระด้างด้วยตัณหาทิฏฐิ มานะอันบริสุทธิ์ ตั้งอยู่เพราะเป็นผู้หลุดพ้น ตั้งอยู่เพราะเป็นผู้สันโดษ ตั้งอยู่ในส่วนสุดรอบแห่งขันธ์ ธาตุ อายตนะ คติ อุปบัติ ปฏิสนธิ ภพ สงสาร วัฏฏะ ตั้งอยู่ในภพอันมีในที่สุด ตั้งอยู่ในสรีระที่สุด ทรงไว้ซึ่งร่างกายที่สุด.

สมจริงดังประพันธ์คาถาว่า:

พระขีณาสพนั้น มีภพนี้เป็นที่สุด มีสรีระนี้เป็นทีหลัง มิได้
มีชาติ มรณะ สงสาร และภพใหม่.

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เหมือนบุคคลวิดน้ำในเรือแล้วไปถึงฝั่ง ฉะนั้น.

เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

เพราะเหตุนั้น สัตว์ผู้เกิดมา พึงเป็นผู้มีสติทุกเมื่อ พึงเว้นขาดกาม
ทั้งหลาย ครั้นเว้นขาดกามเหล่านั้น พึงข้ามโอฆะได้ เหมือนบุคคล
วิดน้ำในเรือแล้วไปถึงฝั่ง ฉะนั้น ดังนี้.

จบ กามสุตตนิทเทส ที่ ๑.

คุหัฏฐกสุตตนิทเทสที่ ๒

ว่าด้วยนรชนเป็นผู้ข้องอยู่ในถ้ำคือกาย

[๓๐] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

นรชนเป็นผู้ข้องอยู่ในถ้ำ เป็นผู้อันกิเลสมากปิดบังไว้แล้ว นรชนเมื่อตั้งอยู่ ก็
หยั่งลงในที่หลง นรชนเช่นนั้น ย่อมอยู่ไกลจากวิเวก ก็เพราะกามทั้งหลายใน
โลก ไม่เป็นของอันนรชนละได้โดยง่าย.

[๓๑] คำว่า นรชนเป็นผู้ข้องอยู่ในถ้ำ เป็นผู้อันกิเลสมากปิดบังไว้แล้วมีความว่า ทรงตรัสคำว่า เป็นผู้ข้องไว้ก่อน. ก็แต่ว่าถ้ำควรกล่าวก่อน กายเรียกว่า ถ้ำ. คำว่า กายก็ดี ถ้ำก็ดี ร่างกายก็ดี ร่างกายของตนก็ดี เรือก็ดี รถก็ดี ธงก็ดี จอมปลวกก็ดี รังก็ดี เมืองก็ดี กระท่อมก็ดี ฝีก็ดี หม้อก็ดี เหล่านี้เป็นชื่อของกาย.

คำว่า เป็นผู้ข้องอยู่ในถ้ำ คือ ข้อง เกี่ยวข้อง ข้องทั่วไป ติดอยู่ พันอยู่ เกี่ยวพันอยู่ในถ้ำ เหมือนสิ่งของที่ข้อง เกี่ยวข้อง ข้องทั่วไป ติดอยู่ พันอยู่ เกี่ยวพันอยู่ที่ตะปู ซึ่งตอกติดไว้ที่ฝา หรือที่ไม้ข้อ ฉะนั้น.

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ความพอใจ ความกำหนัด ความเพลิน ความปรารถนาในรูป ความเข้าไปถือ ความเข้าไปยึดในรูป อันเป็นความตั้งมั่น ความถือมั่น และความนอนตามแห่งจิต บุคคลมาเกี่ยวข้องอยู่ในความพอใจเป็นต้นนั้น เพราะเพราะนั้น. จึงเรียกว่า สัตว์. คำว่า สัตว์เป็นชื่อของผู้เกี่ยวข้อง เพราะฉะนั้น. จึงชื่อว่า เป็นผู้ข้องอยู่ในถ้ำ. คำว่า ผู้อันกิเลสมากปิดบังไว้แล้ว คือ ผู้อันกิเลสมากปิดบังไว้แล้ว คือ ผู้อันกิเลสเป็นอันมาก ปิดบังไว้แล้ว คือ อันความกำหนัด ความขัดเคือง ความหลง ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบลู่ ความตีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความลวง ความโอ้อวด ความดื้อ ความแข่งดี ความถือตัว ความดูหมิ่น ความเมา ความประมาท ปิดบังไว้แล้ว อันกิเลสทั้งปวง อันทุจริตทั้งปวง อันความกระวนกระวายทั้งปวง อันความเร่าร้อนทั้งปวง อันความเดือดร้อนทั้งปวง อันอภิสังขารคืออกุศลธรรมทั้งปวง บังไว้ คลุมไว้ หุ้มห่อไว้ ปิดไว้ ปิดบังไว้ ปกปิดไว้ ปกคลุมไว้ ครอบงำไว้แล้ว เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า เป็นผู้ข้องอยู่ในถ้ำ เป็นผู้อันกิเลสมากปิดบังไว้แล้ว.

[๓๒] คำว่า นรชนเมื่อตั้งอยู่ ก็หยั่งลงในที่หลง มีความว่า คำว่า นรชน เมื่อตั้งอยู่ ก็เป็นผู้กำหนัด ย่อมตั้งอยู่ด้วยสามารถความกำหนัด เป็นผู้ขัดเคือง ย่อมตั้งอยู่ด้วยความสามารถความขัดเคือง เป็นผู้หลง ย่อมตั้งอยู่ด้วยความสามารถความหลง เป็นผู้ผูกพัน ย่อมตั้งอยู่ด้วยสามารถความถือตัว เป็นผู้ยึดถือ ย่อมตั้งอยู่ด้วยความสามารถความเห็น เป็นผู้ฟุ้งซ่าน ย่อมตั้งอยู่ด้วยสามารถความฟุ้งซ่าน เป็นผู้ไม่แน่นอน ย่อมตั้งอยู่ด้วยสามารถความสงสัย เป็นถึงความมั่นคง ย่อมตั้งอยู่ด้วยสามารถกิเลสที่นอนเนื่อง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นรชนเมื่อตั้งอยู่ แม้ด้วยประการอย่างนี้.

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย รูปที่พึงรู้แจ้งด้วยจักษุ ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด มีอยู่ หากว่าภิกษุเพลิดเพลิน ชมเชย ยึดถือรูปนั้น ตั้งอยู่ ดูกรภิกษุทั้งหลาย เสียงที่พึงรู้แจ้งด้วยโสต ... กลิ่นที่พึงรู้แจ้งด้วยฆานะ ... รสที่พึงรู้แจ้งด้วยชิวหา ... โผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งด้วยกาย ... ธรรมที่พึงรู้แจ้งด้วยมนะ ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด มีอยู่ หากภิกษุเพลิดเพลิน ชมเชย ยึดถือธรรมนั้นตั้งอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นรชนเมื่อตั้งอยู่ แม้ด้วยประการอย่างนี้.

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย วิญญาณที่เข้าถึงรูป เมื่อตั้งอยู่ ย่อมมีรูปเป็นอารมณ์ มีรูปเป็นที่ตั้ง ซ่องเสพความเพลิดเพลินตั้งอยู่ ย่อมถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ ดูกรภิกษุทั้งหลาย วิญญาณที่เข้าถึงเวทนา ... วิญญาณที่เข้าถึงสัญญา ... หรือวิญญาณที่เข้าถึงสังขาร เมื่อตั้งอยู่ ย่อมมีสังขารเป็นอารมณ์ มีสังขารเป็นที่ตั้ง ซ่องเสพความเพลิดเพลินตั้งอยู่ ย่อมถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นรชนเมื่อตั้งอยู่ แม้ด้วยประการอย่างนี้

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ถ้าว่า ความกำหนัด ความเพลิดเพลิน ความปรารถนา มีอยู่ในกาวฬิงการาหาร วิญญาณก็ตั้งอยู่งอกงาม ในที่นั้น วิญญาณตั้งอยู่งอกงามในที่ใด ความหยั่งลงแห่งนามรูปก็มีอยู่ในที่นั้น ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลายมีอยู่ในที่ใด ความเกิดในภพใหม่ต่อไป ก็มีอยู่ในที่นั้น ความเกิดในภพใหม่ต่อไปมีอยู่ในที่ใด ชาติ ชรา มรณะต่อไปก็มีอยู่ในที่นั้น ชาติ ชรา มรณะต่อไปมีอยู่ในที่ใด ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวว่า ที่นั้นมีความโศก มีความหม่นหมอง มีความคับแค้น. ดูกรภิกษุทั้งหลาย ถ้าว่า ความกำหนัด ความเพลิดเพลิน ความปรารถนา มีอยู่ในผัสสาหาร ... ดูกรภิกษุทั้งหลาย ถ้าว่า ความกำหนัด ความเพลิดเพลิน ความปรารถนา มีอยู่ในมโนสัญญาเจตนาหาร ... ดูกรภิกษุทั้งหลาย ถ้าว่า ความกำหนัด ความเพลิดเพลิน ความปรารถนา มีอยู่ในวิญญาณาหาร วิญญาณก็ตั้งอยู่งอกงามในที่นั้น วิญญาณตั้งอยู่งอกงามในที่ใด ความหยั่งลงแห่งนามรูปก็มีอยู่ในที่นั้น ความหยั่งลงแห่งนามรูปมีอยู่ในที่ใด ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลายก็มีอยู่ในที่นั้น ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลายมีอยู่ในที่ใด ความเกิดในภพใหม่ต่อไปก็มีอยู่ในที่นั้น ความเกิดในภพใหม่ต่อไปมีอยู่ในที่ใด ชาติ ชรา มรณะต่อไปก็มีอยู่ในที่นั้น ชาติ ชรา มรณะต่อไปมีอยู่ในที่ใด ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวว่า ที่นั้นมีความโศก มีความหม่นหมอง มีความคับแค้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นรชนเมื่อตั้งอยู่ แม้ด้วยประการอย่างนี้.

คำว่า หยั่งลงในที่หลง มีความว่า กามคุณ ๕ คือ รูปที่พึงเห็นแจ้งด้วยจักษุ ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด เสียงที่พึงรู้แจ้งด้วยโสต ... กลิ่นที่พึงรู้แจ้งด้วยฆานะ ... รสที่พึงรู้แจ้งด้วยชิวหา ... โผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งด้วยกาย ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด พระผู้มีพระภาค

ตรัสว่า ที่หลงเพราะเหตุไร กามคุณ ๕ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า ที่หลง. เพราะเหตุว่า เทวดาและมนุษย์โดยมาก ย่อมหลง หลงพร้อม หลงเสมอ เป็นผู้หลง เป็นผู้หลงพร้อม เป็นผู้หลงเสมอในกามคุณ ๕ เป็นผู้อันอวิชชาทำให้ตาบอด หุ้มห่อไว้ ปิดไว้ ปิดบังไว้ ปกปิดไว้ ปกคลุมไว้ครอบงำแล้ว เพราะเหตุนั้น กามคุณ ๕ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า ที่หลง. คำว่า หยั่งลงในที่หลง คือ หยั่งลง ก้าวลง หมกมุ่น จมลงในที่หลง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นรชนเมื่อตั้งอยู่ก็หยั่งลงในที่หลง.

ว่าด้วยวิเวก ๓ อย่าง

[๓๓] คำว่า นรชนเช่นนั้น ย่อมอยู่ไกลจากวิเวก มีความว่า วิเวก ได้แก่ วิเวก ๓ อย่าง คือ กายวิเวก จิตตวิเวก อุปธิวิเวก.

กายวิเวกเป็นไฉน? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมซ่องเสพเสนาสนะอันสงัด คือ ป่า โคนต้นไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชัฏ ที่แจ้ง ลอมฟาง และเป็นผู้สงัดด้วยกายอยู่ คือ เดินผู้เดียว ยืนผู้เดียว นั่งผู้เดียว นอนผู้เดียว เข้าบ้านเพื่อบิณฑบาตผู้เดียว กลับผู้เดียว นั่งอยู่ในที่เร้นลับผู้เดียว อธิษฐานจงกรมผู้เดียว เป็นผู้เดียว เที่ยว อยู่ เปลี่ยนอริยาบถ ประพฤติรักษาเป็นไป ให้เป็นไป นี้ชื่อว่า กายวิเวก.

จิตตวิเวกเป็นไฉน? ภิกษุผู้บรรลุปฐมฌาน มีจิตสงัดจากนิวรณ์ บรรลุทุติยฌาน มีจิตสงัดจากวิตกและวิจาร บรรลุตติยฌาน มีจิตสงัดจากปีติ บรรลุจตุตถฌาน มีจิตสงัดจากสุขและทุกข์ บรรลุอากาสานัญจายตนฌาน มีจิตสงัดจากรูปสัญญา ปฏิฆสัญญา นานัตตสัญญา บรรลุวิญญาณัญจายตนฌาน มีจิตสงัดจากอากาสานัญจายตนสัญญา บรรลุอากิญจัญญายตนฌาน มีจิตสงัดจากวิญญาณัญจายตนสัญญา บรรลุเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน มีจิตสงัดจากอากิญจัญญายตนสัญญา (เมื่อภิกษุนั้น) เป็นโสดาบันบุคคล มีจิตสงัดจากสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพัตตปรามาสทิฏฐานุสัย วิจิกิจฉานุสัย และจากกิเลสที่ตั้งอยู่ในเหล่าเดียวกันกับสักกายทิฏฐิเป็นต้น เป็นสกทาคามีบุคคล มีจิตสงัดจากกามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์ อย่างหยาบ กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัย อย่างหยาบ และจากกิเลสที่ตั้งอยู่ในเหล่าเดียวกันกันกามราคสังโยชน์อย่างหยาบเป็นต้นนั้น เป็นอนาคามีบุคคล มีจิตสงัดจากกามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์อย่างละเอียด

กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัย อย่างละเอียด และจากกิเลสที่ตั้งอยู่ในเหล่าเดียวกันกับกามราค สังโยชน์อย่างละเอียดเป็นต้นนั้น เป็นอรหันตบุคคลมีจิตสงัดจากรูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา มานานุสัย ภวราคานุสัย อวิชชานุสัย กิเลสที่ตั้งอยู่ในเหล่าเดียวกันกับรูปราคะเป็นต้นนั้น และจากสังขารนิมิตทั้งปวงในภายนอก นี้ชื่อว่าจิตตวิเวก.

อุปธิวิเวกเป็นไฉน? กิเลสก็ดี ขันธ์ก็ดี อภิสังขารก็ดี เรียกว่าอุปธิ. อมตะ นิพพาน เรียกว่าอุปธิวิเวก ได้แก่ธรรมเป็นที่ระงับสังขารทั้งปวง เป็นที่สละคืนอุปธิทั้งปวง เป็นที่สิ้นตัณหา เป็นที่สำรอก เป็นที่ดับ เป็นที่ออกไปจากตัณหาเป็นเครื่องร้อยรัด นี้ชื่อว่าอุปธิวิเวก.

ก็กายวิเวก ย่อมมีแก่บุคคลผู้มีกายหลีกออกแล้ว ยินดียิ่งในเนกขัมมะ จิตตวิเวก ย่อมมีแก่บุคคลผู้มีจิตบริสุทธิ์ ถึงซึ่งความเป็นผู้มีจิตผ่องแผ้วอย่างยิ่ง อุปธิวิเวก ย่อมมีแก่บุคคลผู้หมดอุปธิถึงซึ่งนิพพานอันเป็นวิสังขาร.

คำว่า ไกลจากวิเวก มีความว่า นรชนนั้นใด เป็นผู้ข้องอยู่ในถ้ำอย่างนี้ อันกิเลสมากปิดบังไว้อย่างนี้ หยั่งลงในที่หลงอย่างนี้ นรชนนั้นย่อมอยู่ไกลแม้จากกายวิเวก ย่อมอยู่ไกลแม้จากจิตตวิเวก ย่อมอยู่ไกลแม้จากอุปธิวิเวก คืออยู่ในที่ห่างไกลแสนไกล มิใช่ใกล้ มิใช่ใกล้ชิด มิใช่เคียง มิใช่ใกล้เคียง. คำว่า อย่างนั้น คือ ผู้หยั่งลงในที่หลง ชนิดนั้น เช่นนั้น ดำรงอยู่ดังนั้น แบบนั้น เหมือนเช่นนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นรชนเช่นนั้น ย่อมอยู่ไกลจากวิเวก.

ว่าด้วยกาม ๒ อย่าง

[๓๔] คำว่า กามทั้งหลายในโลกไม่เป็นของอันนรชนละได้โดยง่ายมีความว่า (๑)- กาม* ได้แก่กาม ๒ อย่าง โดยหัวข้อ คือ วัตถุกาม ๑ กิเลสกาม ๑

วัตถุกามเป็นไฉน? รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันเป็นที่ชอบใจเครื่องลาด เครื่องนุ่งห่ม ทาสี ทาส แพะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา นา ที่ดิน เงิน ทอง บ้าน นิคม ราชธานี แว่นแคว้น ชนบท กองพลรบ คลัง และวัตถุเป็นที่ตั้งแห่งความ

กำหนัดอย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่าวัตถุกาม. อีกอย่างหนึ่ง กามที่เป็นอดีต กามที่เป็นอนาคต กามที่เป็นปัจจุบัน ที่เป็นภายใน ที่เป็นภายนอก ที่เป็นทั้งภายในและภายนอก ชนิดเลว ชนิดปานกลาง ชนิดประณีต เป็นของสัตว์ผู้เกิดในอบาย เป็นของมนุษย์ เป็นของทิพย์ ที่ปรากฏเฉพาะหน้า ที่นิรมิตเอง ที่ผู้อื่นนิรมิต ที่หวงแหน ที่ไม่ได้หวงแหน ที่ยึดถือว่าของเรา ที่ไม่ยึดถือว่าของเรา ธรรมที่เป็นกามาวจรแม้ทั้งหมด ธรรมที่เป็นรูปาวจร แม้ทั้งหมด ธรรมที่เป็นอรูปาวจรแม้ทั้งหมด ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งตัณหา เป็นอารมณ์แห่งตัณหา ชื่อว่ากาม เพราะอรรถว่า อันบุคคลพึงใคร่ เพราะอรรถว่าเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด เพราะอรรถว่าเป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา กามเหล่านี้เรียกว่าวัตถุกาม.

กิเลสกามเป็นไฉน? คือ ความพอใจ ความกำหนัด ความพอใจและความกำหนัด ความดำริ ความกำหนัดมาก ความดำริและความกำหนัด ความพอใจคือความใคร่ ความกำหนัดคือความใคร่ ความเพลิดเพลินคือความใคร่ ในกามทั้งหลาย ความปรารถนาในกาม ความเสนหาในกาม ความเร่าร้อนในกาม ความหลงในกาม ความติดใจในกาม ห้วงคือกาม ความประกอบในกาม ความยึดถือในกาม เครื่องกั้นกางคือกามฉันทะ ชื่อว่ากาม.

สมจริงดังคำว่า

ดูกรกาม เราเห็นรากฐานของท่านแล้วว่า ท่านย่อมเกิด
เพราะความดำริ เราจักไม่ดำริถึงท่าน ท่านจักไม่มีอย่างนี้.

กามเหล่านี้ เรียกว่า กิเลสกาม. คำว่า ในโลก คือ ในอบายโลก มนุษยโลก เทวโลก ขันธโลก ธาตุโลก อายตนโลก. คำว่า กามทั้งหลายในโลกไม่เป็นของอันนรชนละได้โดยง่าย มีความว่า ก็กามทั้งหลายในโลกเป็นของอันนรชนละได้โดยยาก สละได้โดยยาก สลัดได้โดยยาก ย่ำยีได้โดยยาก แหวกออกได้โดยยาก ข้ามได้โดยยาก พ้นได้โดยยาก ก้าวล่วงได้โดยยาก ข้ามพ้นได้โดยยาก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กามทั้งหลายในโลกไม่เป็นของอันนรชนละได้โดยง่าย. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

นรชนเป็นผู้ข้องอยู่ในถ้ำ เป็นผู้อันกิเลสมากปิดบังไว้แล้ว นรชนเมื่อ

ตั้งอยู่ ก็หยั่งลงในที่หลง นรชนเช่นนั้นย่อมอยู่ไกลจากวิเวก ก็เพราะ
กามทั้งหลายในโลกไม่เป็นของอันนรชนละได้โดยง่าย.

[๓๕] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

สัตว์เหล่านั้น ผู้ติดพันด้วยความแช่มชื่นในภพ เพราะเหตุแห่งความ
ปรารถนา มุ่งหวังอยู่ในข้างหลังบ้าง ในข้างหน้าบ้าง ปรารถนาอยู่ซึ่ง
กามเหล่านี้ หรือกามที่มีในก่อน เป็นผู้หลุดพ้นได้ยาก และไม่ยัง
บุคคลอื่นให้หลุดพ้น.

[๓๖] คำว่า ผู้ติดพันด้วยความแช่มชื่นในภพ เพราะเหตุแห่งความปรารถนา มีความว่า ตัณหา เรียกว่า ความปรารถนา ได้แก่ความกำหนัด (๑)- ความกำหนัดกล้า ความพอใจ* ความชอบใจ ความเพลิดเพลิน ความกำหนัดด้วยสามารถแห่งความกำหนัดกล้าแห่งจิต ความปรารถนา ความหลง ความติดใจ ความยินดี ความยินดีทั่วไป ความข้อง ความติดพัน ความแสวงหา ความลวง ความให้สัตว์เกิด ความให้สัตว์เกี่ยวกับทุกข์ ความเย็บไว้ ความที่จิตเป็นดังว่าข่าย ความที่จิตเป็นดังว่ากระแสน้ำ ความซ่านไปในอารมณ์ต่างๆ ความที่จิตเป็นดังว่าเส้นด้าย ความกระจายไป ความให้อายุเสื่อมไป ความเป็นเพื่อน ความตั้งไว้ เครื่องนำไปสู่ภพ ความติดอารมณ์ ความตั้งอยู่ในอารมณ์ ความสนิท ความรัก ความเพ่งเล็ง ความผูกพัน ความหวัง ความจำนง ความประสงค์ ความหวังในรูป ความหวังในเสียง ความหวังในกลิ่น ความหวังในรส ความหวังในโผฏฐัพพะ ความหวังในลาภ ความหวังในทรัพย์ ความหวังในบุตร ความหวังในชีวิต ความปรารถนา ความให้สัตว์ปรารถนา ความที่จิตปรารถนา ความเหนี่ยวรั้ง ความให้สัตว์เหนี่ยวรั้ง ความที่จิตเหนี่ยวรั้ง ความหวั่นไหว อาการแห่งความหวั่นไหว ความพรั่งพร้อมด้วยความหวั่นไหว ความกำเริบ ความใคร่ดี ความกำหนัดในที่ผิดธรรม ความโลภไม่เสมอ ความใคร่ อาการแห่งความใคร่ ความมุ่งหมาย ความปอง ความปรารถนาดี กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ตัณหาในรูปภพ ตัณหาในอรูปภพ ตัณหาในนิโรธ รูปตัณหา สัททตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โผฏฐัพพตัณหา ธัมมตัณหา โอฆะ

โยคะ คันถะ อุปาทาน ความกั้น ความปิด ความบัง ความผูก ความเข้าไปเศร้าหมอง ความนอนเนื่อง ความกลุ้มรุมจิต ความเป็นดังว่าเถาวัลย์ ความปรารถนาวัตถุต่างๆ รากเง่าแห่งทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ แดนเกิดแห่งทุกข์ บ่วงมาร เบ็ดมาร วิสัยมาร แม่น้ำ ตัณหา ข่ายตัณหา โซ่ตัณหา สมุทรตัณหา อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล. คำว่า เพราะเหตุแห่งความปรารถนา คือ เพราะเหตุแห่งความปรารถนา เพราะความปรารถนาเป็นเหตุ เพราะความปรารถนาเป็นปัจจัย เพราะความปรารถนาเป็นตัวการ เพราะความปรารถนาเป็นแดนเกิด ฉะนั้นจึงชื่อว่า เพราะเหตุแห่งความปรารถนา

คำว่า ผู้ติดพันด้วยความแช่มชื่นในภพ คือ ความแช่มชื่นในภพอย่างหนึ่ง ได้แก่สุขเวทนา. ความแช่มชื่นในภพ ๒ อย่าง ได้แก่สุขเวทนา ๑ วัตถุที่ปรารถนา ๑. ความแช่มชื่นในภพ ๓ อย่าง ได้แก่ ความเป็นหนุ่มสาว ๑ ความไม่มีโรค ๑ ชีวิต ๑. ความแช่มชื่นในภพ ๔ อย่าง ได้แก่ ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข. ความแช่มชื่นในภพ ๕ อย่าง ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่าพอใจ. ความแช่มชื่นในภพ ๖ อย่าง ได้แก่ ความถึงพร้อมแห่งจักษุ ความถึงพร้อมแห่งโสต ความถึงพร้อมแห่งฆานะ ความถึงพร้อมแห่งชิวหา ความถึงพร้อมแห่งกาย ความถึงพร้อมแห่งใจ. คำว่า ผู้ติดพันด้วยความแช่มชื่นในภพ คือ ติดพันในสุขเวทนา ติดพันในวัตถุที่ปรารถนา ติดพันในความเป็นหนุ่มสาว ติดพันในความไม่มีโรค ติดพันในชีวิต ติดพันในลาภ ติดพันในยศ ติดพันในสรรเสริญ ติดพันในสุข ติดพันในรูป ติดพันในเสียง ติดพันในกลิ่นติดพันในรส ติดพันในโผฏฐัพพะ ที่น่าพอใจ ติดพันคือ เกี่ยวพัน ผูกพัน ข้อง เกี่ยว หมกมุ่น ในความถึงพร้อมแห่งจักษุ ในความถึงพร้อมแห่งโสต ในความถึงพร้อมแห่งฆานะ ในความถึงพร้อมแห่งชิวหา ในความถึงพร้อมแห่งกาย ในความถึงพร้อมแห่งใจ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ผู้ติดพันด้วยความแช่มชื่นในภพ เพราะเหตุแห่งความปรารถนา.

[๓๗] คำว่า สัตว์เหล่านั้น เป็นผู้หลุดพ้นได้ยาก และไม่ยังบุคคลอื่นให้หลุดพ้น มีความว่า ธรรมที่เป็นวัตถุแห่งความแช่มชื่นในภพ เหล่านั้นอันสัตว์หลุดพ้นได้ยาก หรือสัตว์เหล่านั้นเป็นผู้หลุดพ้นได้ยากจากธรรมที่เป็นวัตถุแห่งความแช่มชื่นในภพเหล่านั้น.

ธรรมที่เป็นวัตถุแห่งความแช่มชื่นในภพ เหล่านั้นอันสัตว์หลุดพ้นได้ยากอย่างไร? คือ สุขเวทนา วัตถุที่ปรารถนา ความเป็นหนุ่มสาว ความไม่มีโรค ชีวิต ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่าพอใจ ความถึงพร้อมแห่งจักษุ ความถึงพร้อมแห่งโสต ความถึงพร้อมแห่งฆานะ ความถึงพร้อมแห่งชิวหา ความถึงพร้อมแห่งกาย ความถึงพร้อมแห่งใจ อันสัตว์พ้นได้ยาก คือหลุดพ้นได้ยาก เปลื้องได้ยาก ปล่อยได้ยาก ย่ำยีได้ยาก แหวกออกได้ยาก ข้ามได้ยาก ข้ามพ้นได้ยาก ก้าวล่วงได้ยาก ประพฤติล่วงได้ยาก. ธรรมที่เป็นวัตถุแห่งความแช่มชื่นในภพ อันสัตว์หลุดพ้นได้ยากอย่างนี้.

สัตว์ทั้งหลายเป็นผู้หลุดพ้นได้ยากจากธรรมที่เป็นวัตถุแห่งความแช่มชื่นในภพเหล่านั้นอย่างไร? คือ สัตว์ทั้งหลาย เป็นผู้พ้นได้ยาก หลุดพ้นได้ยาก ถอนขึ้นได้ยาก ปลดเปลื้องได้ยาก พรากออกได้ยาก ฉุดออกได้ยาก จากสุขเวทนา วัตถุที่ปรารถนา ความเป็นหนุ่มสาว ความไม่มีโรค ชีวิต ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่าพอใจ ความถึงพร้อมแห่งจักษุ ความถึงพร้อมแห่งโสต ความถึงพร้อมแห่งฆานะ ความถึงพร้อมแห่งชิวหา ความถึงพร้อมแห่งกาย ความถึงพร้อมแห่งใจ. สัตว์ทั้งหลายเป็นผู้หลุดพ้นได้ยากจากธรรมที่เป็นวัตถุแห่งความแช่มชื่นในภพเหล่านั้นอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สัตว์เหล่านั้นเป็นผู้หลุดพ้นได้ยากอย่างนี้.

คำว่า และไม่ยังบุคคลอื่นให้หลุดพ้น มีความว่า สัตว์เหล่านั้นจมอยู่ด้วยตน ย่อมไม่อาจจะฉุดผู้อื่นที่จมอยู่ให้ขึ้นได้. สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรจุนทะ บุคคลนั้นหนอ จมอยู่ด้วยตนแล้ว จักฉุดผู้อื่นที่จมอยู่ขึ้นได้ ข้อนี้มิใช่ฐานะที่จะมีได้ ดูกรจุนทะ บุคคลนั้นหนอ ไม่ฝึกฝน ไม่อบรม ไม่ดับกิเลสด้วยตนแล้ว จักยังผู้อื่นให้ฝึกฝน ให้อบรม ให้ดับกิเลสได้ ข้อนี้มิใช่ฐานะที่จะมีได้. สัตว์เหล่านั้นไม่ยังบุคคลอื่นให้หลุดพ้นได้อย่างนี้. อีกอย่างหนึ่ง ไม่มีใครๆ อื่นที่จะยังสัตว์เหล่านั้นให้พ้นได้ ถ้าสัตว์เหล่านั้นจะพึงพ้นได้ไซร้ สัตว์เหล่านั้นก็ปฏิบัติอยู่ซึ่งสัมมาปฏิบัติ อนุโลมปฏิบัติ อปัจจนิกปฏิบัติ อนวัตถปฏิบัติ ธัมมานุธัมมาปฏิบัติโดยตนเอง ด้วยเรี่ยวแรง กำลัง ความเพียร ความบากบั่น เรี่ยวแรงของบุรุษ กำลังของบุรุษ ความเพียรของบุรุษ ความบากบั่นบุรุษ ของตนเอง จึงจะพึงพ้นได้

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า และไม่ยังบุคคลอื่นให้หลุดพ้นแม้ด้วยประการอย่างนี้. สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ดูกร โธตกมาณพ เราไม่อาจยังใครๆ ที่มีความสงสัยในโลกให้หลุดพ้น
ได้ แต่ท่านรู้เฉพาะอยู่ซึ่งธรรมอันประเสริฐ พึงข้ามห้วงทุกข์นี้ได้
ด้วยประการอย่างนี้.

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า และไม่ยังบุคคลอื่นให้หลุดพ้น แม้ด้วยประการอย่างนี้. สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ความชั่วอันบุคคลกระทำด้วยตน บุคคลนั้นจักเศร้าหมองด้วยตนเอง
ความชั่วอันบุคคลไม่กระทำด้วยตน บุคคลนั้นจะบริสุทธิ์ด้วยตนเอง
ความบริสุทธิ์ และความไม่บริสุทธิ์เป็นของเฉพาะตน ผู้อื่นไม่พึงให้
ผู้อื่นบริสุทธิ์ได้.

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า และไม่ยังบุคคลอื่นให้หลุดพ้น แม้ด้วยประการอย่างนี้. สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรพราหมณ์ ข้อนี้ก็ฉันนั้น นิพพานก็ตั้งอยู่ หนทางไปนิพพานก็ตั้งอยู่ เราผู้ชักชวนก็ตั้งอยู่ ก็เมื่อเป็นดังนั้น สาวกทั้งหลายของเรา ผู้อันเราสั่งสอนอยู่อย่างนี้ พร่ำสอนอยู่อย่างนี้ บางพวกก็บรรลุถึงนิพพานอันแน่นอนโดยส่วนเดียว ทางพวกก็ไม่บรรลุ ดูกรพราหมณ์ ในเรื่องนี้ เราจะทำอย่างไรได้ ดูกรพราหมณ์ พระตถาคตเป็นเพียงผู้บอกหนทาง พระพุทธเจ้าย่อมบอกหนทาง สัตว์ทั้งหลายผู้ปฏิบัติอยู่ด้วยตนเอง จึงจะพึงหลุดพ้นได้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า และไม่ยังบุคคลอื่นให้หลุดพ้นแม้ด้วยประการอย่างนี้.

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สัตว์เหล่านั้นเป็นผู้หลุดพ้นได้ยาก และไม่ยังบุคคลอื่นให้หลุดพ้น.

[๓๘] คำว่า มุ่งหวังอยู่ในข้างหลังบ้าง ในข้างหน้าบ้าง มีความว่า อนาคตเรียกว่าข้างหลัง อดีตเรียกว่าข้างหน้า. อีกอย่างหนึ่ง อนาคตใกล้อดีตก็ดี ปัจจุบันใกล้อดีตก็ดี เรียกว่าข้างหลัง อดีตใกล้อนาคตก็ดี ปัจจุบันใกล้อนาคตก็ดี เรียกว่าข้างหน้า.

บุคคลทำความมุ่งหวังในข้างหน้า อย่างไร? คือ บุคคลย่อมหวนระลึกถึงความ

เพลิดเพลินในอารมณ์นั้นว่า ในอดีตกาล เราได้มีรูปอย่างนี้ มีเวทนาอย่างนี้ มีสัญญาอย่างนี้ มีสังขารอย่างนี้ มีวิญญาณอย่างนี้. บุคคลชื่อว่า ทำความมุ่งหวังในข้างหน้าแม้ด้วยประการอย่างนี้. อีกอย่างหนึ่ง วิญญาณเป็นของพัวพันด้วย ฉันทราคะในอารมณ์นั้นว่า ในอดีตกาล เราได้มีจักษุดังนี้ มีรูปดังนี้ เพราะวิญญาณเป็นของพัวพันด้วยฉันทราคะ บุคคลนั้น จึงเพลิดเพลินอารมณ์นั้น เมื่อเพลิดเพลินอารมณ์นั้น จึงชื่อว่าย่อมกระทำความมุ่งหวังในข้างหน้าแม้ด้วยประการอย่างนี้. วิญญาณเป็นของพัวพันด้วยฉันทราคะในอารมณ์นั้นว่า ในอดีตกาลเราได้มีโสตดังนี้ มีเสียงดังนี้ ... ในอดีตกาล เราได้มีฆานะดังนี้ มีกลิ่นดังนี้ ... ในอดีตกาลเราได้มีชิวหาดังนี้ มีรสดังนี้ ... ในอดีตกาล เราได้มีกายดังนี้ มีโผฏฐัพพะดังนี้ ... ในอดีตกาล เราได้มีใจดังนี้ เพราะวิญญาณเป็นของพัวพันด้วยฉันทราคะ บุคคลนั้นจึงเพลิดเพลินอารมณ์นั้น เมื่อเพลิดเพลินอารมณ์นั้น จึงชื่อว่า ย่อมกระทำความมุ่งหวังในข้างหน้าแม้ด้วยประการอย่างนี้. อีกอย่างหนึ่ง บุคคลย่อมยินดี มุ่งหวัง ถึงความปลื้มใจด้วยการหัวเราะ การเจรจา การเล่น กับมาตุคามในกาลก่อน. บุคคลจึงชื่อว่า ย่อมกระทำความมุ่งหวังในข้างหน้าแม้ด้วยประการอย่างนี้.

บุคคลทำความมุ่งหวังในข้างหลังอย่างไร? คือ บุคคลตามระลึกถึงความเพลิดเพลินในอารมณ์นั้นว่า ในอนาคตกาล เราพึงมีรูปอย่างนี้ เวทนาอย่างนี้ สัญญาอย่างนี้ สังขารอย่างนี้ วิญญาณอย่างนี้. บุคคลชื่อว่าทำความมุ่งหวังในข้างหลัง แม้ด้วยประการอย่างนี้. อีกอย่างหนึ่ง บุคคลตั้งจิตเพื่อจะได้อารมณ์ที่ยังไม่ได้ว่า ในอนาคตกาล เราพึงมีจักษุดังนี้ มีรูปดังนี้ เพราะเหตุแห่งการตั้งจิตไว้ บุคคลนั้นจึงเพลิดเพลินอารมณ์นั้น เมื่อเพลิดเพลินอารมณ์นั้น จึงชื่อว่าย่อมกระทำความมุ่งหวังในข้างหลัง แม้ด้วยประการอย่างนี้. บุคคลตั้งจิตเพื่อจะได้อารมณ์ที่ไม่ได้ว่า ในอนาคตกาล เราพึงมีโสตดังนี้ มีเสียงดังนี้ ... ในอนาคตกาล เราพึงมีฆานะดังนี้ ... มีกลิ่นดังนี้ ... ในอนาคตกาล เราพึงมีชิวหาดังนี้ มีรสดังนี้ ... ในอนาคตกาล เราพึงมีกายดังนี้ มีโผฏฐัพพะดังนี้ ... ในอนาคตกาล เราพึงมีใจดังนี้ มีธรรมดังนี้ เพราะเหตุแห่งการตั้งจิตไว้ บุคคลนั้นจึงเพลิดเพลินอารมณ์นั้น เมื่อเพลิดเพลินอารมณ์นั้น บุคคลนั้นจึงชื่อว่า ทำความมุ่งหวังในข้างหลัง แม้ด้วยประการอย่างนี้. อีกอย่างหนึ่ง บุคคลย่อมตั้งจิตเพื่อจะได้อารมณ์ที่ยัง

ไม่ได้ว่า เราจักเป็นเทวราช หรือจักเป็นเทวดาตนใดตนหนึ่ง ด้วยศีล ด้วยพรต ด้วยตบะ หรือด้วยพรหมจรรย์นี้ เพราะเหตุแห่งการตั้งจิตไว้ บุคคลนั้นจึงเพลิดเพลินอารมณ์นั้น เมื่อเพลิดเพลินอารมณ์นั้น บุคคลนั้นจึงชื่อว่า ทำความมุ่งหวังในข้างหลัง แม้ด้วยประการอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มุ่งหวังอยู่ในข้างหลังบ้าง ในข้างหน้าบ้าง.

[๓๙] คำว่า ปรารถนาอยู่ซึ่งกามเหล่านี้ หรือกามที่มีในก่อน มีความว่า คำว่า ซึ่งกามเหล่านี้ คืออยากได้ ยินดี ปรารถนา ทะเยอทะยาน เพ้อฝัน ถึงกามคุณ ๕ ที่เป็นปัจจุบัน. คำว่า ปรารถนาอยู่ซึ่งกามที่มีในก่อน มีความว่า ปรารถนาอยู่ บ่นเพ้ออยู่ รำพันอยู่ ซึ่งกามคุณ ๕ ที่เป็นอดีต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ปรารถนาอยู่ซึ่งถามเหล่านี้ หรือกามที่มีในก่อน. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

สัตว์เหล่านั้น ผู้ติดพันด้วยความแช่มชื่นในภพ เพราะเหตุแห่งความ
ปรารถนา มุ่งหวังอยู่ในข้างหลังบ้าง ในข้างหน้าบ้าง ปรารถนาอยู่
ซึ่งกามเหล่านี้ หรือกามที่มีในก่อน เป็นผู้หลุดพ้นได้ยาก และไม่ยัง
บุคคลอื่นให้หลุดพ้น.

[๔๐] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

สัตว์เหล่านั้นปรารถนา ขวนขวาย หลงใหลอยู่ในกามทั้งหลาย เป็นผู้
ตกต่ำ ตั้งอยู่ในกรรมอันไม่เสมอ ถึงทุกข์เข้าแล้ว ย่อมรำพันอยู่ว่า
เราทั้งหลายเคลื่อนจากภพนี้แล้วจักเป็นอะไรหนอ.

ว่าด้วยกาม ๒ อย่าง

[๔๑] คำว่า ปรารถนา ขวนขวาย หลงใหลอยู่ในกามทั้งหลาย มีความว่า กาม ได้แก่กาม ๒ อย่าง โดยหัวข้อ คือวัตถุกาม ๑ กิเลสกาม ๑ ฯลฯ กามเหล่านี้ เรียกว่า วัตถุกาม ฯลฯ กามเหล่านี้เรียกว่า กิเลสกาม. ตัณหาเรียกว่า ความปรารถนา ได้แก่ความกำหนัด ความกำหนัดกล้า ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล. สัตว์ทั้งหลาย กำหนัด ปรารถนา หลงใหล ติดใจ ลุ่มหลง ข้อง เกี่ยว พัวพัน ในวัตถุกามทั้งหลายด้วยกิเลสกาม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ปรารถนาในกามทั้งหลาย. คำว่า ขวนขวาย มีความว่า แม้สัตว์เหล่าใด

ย่อมแสวงหา เสาะหา ค้นหากามทั้งหลาย เป็นผู้เที่ยวไปเพื่อกาม มักมากในกาม หนักในกาม เอนไปในกาม โอนไปในกาม โน้มไปในกาม น้อมใจไปในกาม มุ่งกามเป็นใหญ่ แม้สัตว์เหล่านั้น ชื่อว่าผู้ขวนขวายในกาม. แม้สัตว์เหล่าใด ย่อมแสวงหา เสาะหา ค้นหา รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ด้วยสามารถแห่งตัณหา เป็นผู้เที่ยวไปเพื่อกาม มักมากในกาม หนักในกาม เอนไปในกาม โอนไปในกาม โน้มไปในกาม น้อมใจไปในกาม มุ่งกามเป็นใหญ่ แม้สัตว์เหล่านั้น ชื่อว่า ผู้ขวนขวายในกาม. แม้สัตว์เหล่าใด ได้เฉพาะรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ด้วยสามารถแห่งตัณหา เป็นผู้เที่ยวไปเพื่อกาม มักมากในกาม หนักในกาม เอนไปในกาม โอนไปในกาม โน้มไปในกาม น้อมใจไปในกาม มุ่งกามเป็นใหญ่ แม้สัตว์เหล่านั้น ชื่อว่า ผู้ขวนขวายในกาม. แม้สัตว์เหล่าใดบริโภครูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ด้วยสามารถแห่งตัณหา เป็นผู้เที่ยวไปเพื่อกาม มักมากในกาม หนักในกาม เอนไปในกาม โอนไปในกาม โน้มไปในกาม น้อมใจไปในกาม มุ่งกามเป็นใหญ่ คนผู้ทำความทะเลาะ ชื่อว่า ขวนขวายในความทะเลาะ คนทำการงาน ชื่อว่า ขวนขวายในการงาน คนผู้เที่ยวไปอยู่ในโคจร ชื่อว่าขวนขวายในโคจร คนผู้เจริญฌาน ชื่อว่าขวนขวายในฌาน ฉันใด แม้สัตว์เหล่าใด ย่อมแสวงหา เสาะหา ค้นหากามทั้งหลาย เป็นผู้เที่ยวไปเพื่อกาม มักมากในกาม หนักในกาม เอนไปในกาม โอนไปในกาม โน้มไปในกาม น้อมใจไปในกาม มุ่งกามเป็นใหญ่ แม้สัตว์เหล่านั้น ชื่อว่า ผู้ขวนขวายในกาม. แม้สัตว์เหล่าใด ย่อมแสวงหา เสาะหา ค้นหา รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ด้วยสามารถแห่งตัณหา เป็นผู้เที่ยวไปเพื่อกาม มักมากในกาม หนักในกาม เอนไปในกาม โอนไปในกาม โน้มไปในกาม น้อมใจไปในกาม มุ่งกามเป็นใหญ่ แม้สัตว์เหล่านั้น ชื่อว่าผู้ขวนขวายในกาม. แม้สัตว์เหล่าใด ได้เฉพาะรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ด้วยสามารถแห่งตัณหา เป็นผู้เที่ยวไปเพื่อกาม มักมากในกาม หนักในกาม เอนไปในกาม โอนไปในกาม โน้มไปในกาม น้อมใจไปในกาม มุ่งกามเป็นใหญ่ แม้สัตว์เหล่านั้น ชื่อว่า ผู้ขวนขวายในกาม. แม้สัตว์เหล่าใดบริโภครูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ด้วยสามารถแห่งตัณหา เป็นเที่ยวไปเพื่อกาม มักมากในกาม เอนไปในกาม โอนไปในกาม

โน้มไปในกาม น้อมใจไปในกาม มุ่งกามเป็นใหญ่ แม้สัตว์เหล่านั้น ชื่อว่า ผู้ขวนขวายในกาม ฉันนั้น. คำว่า หลงใหล มีความว่า โดยมากเทวดาและมนุษย์ ย่อมหลง หลงใหลหลงพร้อมอยู่ในกามคุณ ๕ เป็นผู้หลง หลงใหล หลงพร้อม อันอวิชชาทำให้ตาบอดหุ้มห่อไว้ ปิดไว้ ปิดบังไว้ ปกปิดไว้ ปกคลุมไว้ ครอบงำไว้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ปรารถนาขวนขวาย หลงใหลอยู่ในกามทั้งหลาย.

[๔๒] คำว่า สัตว์เหล่านั้น เป็นผู้ตกต่ำ ตั้งอยู่ในกรรมอันไม่เสมอ มีความว่า คำว่า ตกต่ำ คือแม้สัตว์ผู้ไปต่ำ ชื่อว่า ผู้ตกต่ำ. แม้ผู้มีความตระหนี่ ก็ชื่อว่า ผู้ตกต่ำ. ผู้ไม่เชื่อถือคำ ถ้อยคำ เทศนา คำสอนของพระพุทธเจ้าและสาวกของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ก็ชื่อว่า ผู้ตกต่ำ.

ผู้ไปต่ำ ชื่อว่า ผู้ตกต่ำ อย่างไร? สัตว์ผู้ไปต่ำ คือสัตว์ที่ไปสู่นรก ไปสู่ดิรัจฉานกำเนิด ไปสู่เปรตวิสัย ชื่อว่าไปต่ำ ผู้ไปต่ำอย่างนี้ จึงชื่อว่า ผู้ตกต่ำ.

ว่าด้วยตระหนี่ ๕ ประการ

ผู้มีความตระหนี่ อย่างไร? ชื่อว่า ผู้ตกต่ำ ความตระหนี่ ๕ ประการ คือ ความตระหนี่ที่อยู่ ความตระหนี่สกุล ความตระหนี่ลาภ ความตระหนี่วรรณ ความตระหนี่ธรรม ความตระหนี่เห็นปานนี้ อาการตระหนี่ ความเป็นผู้ประพฤติตระหนี่ ความเป็นผู้ปรารถนาต่างๆ ความเหนียวแน่น ความเป็นผู้มีจิตหดหู่ เจ็บร้อนในการให้ ความที่จิตอันใครๆ ไม่เชื่อถือได้ในการให้ นี้เรียกว่าความตระหนี่. อีกอย่างหนึ่ง ความตรหนี่ขันธ์ก็ดี ความตระหนี่ธาตุก็ดี ความตระหนี่อายตนะก็ดี นี้เรียกว่าความตระหนี่. ความมุ่งจะเอา ก็เรียกว่าความตระหนี่. นี้ชื่อว่า ความตระหนี่. ชนผู้ประกอบด้วยความตระหนี่ ไม่รู้จักถ้อยคำที่ยาจกกล่าว ประมาทอยู่แล้ว ผู้มีความตระหนี่อย่างนี้ ชื่อว่าผู้ตกต่ำ.

สัตว์ที่ไม่เชื่อถือคำ ถ้อยคำ เทศนา คำสอนของพระพุทธเจ้าและสาวกของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ชื่อว่า ผู้ตกต่ำ อย่างไร? สัตว์ทั้งหลาย ไม่เชื่อถือ ไม่ฟัง ไม่เงี่ยโสตลงฟัง ไม่ตั้งจิตเพื่อจะรู้คำ ถ้อยคำ เทศนา คำสอนของพระพุทธเจ้าและสาวกของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

เป็นผู้ไม่เชื่อฟัง ไม่ทำตามคำ ประพฤติฝ่าฝืน เบือนหน้าไปทางอื่น สัตว์ที่ไม่เชื่อคำ ถ้อยคำ เทศนา คำสอนของพระพุทธเจ้าและสาวกของพระพุทธเจ้าทั้งหลายอย่างนี้ ชื่อว่า ผู้ตกต่ำ.

คำว่า สัตว์เหล่านั้นตั้งอยู่ในกรรมอันไม่เสมอ มีความว่า สัตว์เหล่านั้น ตั้งอยู่ ตั้งอยู่เฉพาะ ติดแน่น เข้าถึง ติดพัน ติดใจ ข้อง เกี่ยว เกาะเกี่ยว ในกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม การฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ การประพฤติผิดในกาม การกล่าวคำเท็จ คำส่อเสียด คำหยาบ คำพ้อเจ้อ ความเพ่งเล็ง ความปองร้าย ความเห็นผิด สังขารทั้งหลาย กามคุณ ๕ นิวรณ์ ๕ ความคิดอ่าน ความปรารถนา ความตั้งใจ อันไม่เสมอ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สัตว์เหล่านั้น เป็นผู้ตกต่ำ ตั้งอยู่ในกรรมอันไม่เสมอ.

[๔๓] คำว่า ถึงทุกข์เข้าแล้ว ย่อมรำพันอยู่ มีความว่า คำว่า ถึงทุกข์เข้าแล้ว คือ เข้าถึงทุกข์ ถึงทุกข์ ประสบทุกข์ ประจวบทุกข์ ถึงมาร ประสบมาร ประจวบมาร ถึงมรณะ ประสบมรณะ ประจวบมรณะเข้าแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ถึงทุกข์เข้าแล้ว. คำว่า ย่อมรำพันอยู่ คือ ย่อมร่ำไรถึง เพ้อถึง โศกถึง ลำบากใจ รำพัน ตบอกคร่ำครวญถึง ถึงความหลงใหล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ถึงทุกข์เข้าแล้ว ย่อมรำพึงอยู่.

ความสงสัยในอนาคต ๑๕ ประการ

[๔๔] คำว่า เราทั้งหลายเคลื่อนจากภพนี้แล้วจักเป็นอะไรหนอ มีความว่า สัตว์เหล่านั้น แล่นไปสู่ความสงสัย แล่นไปสู่ความเคลือบแคลง เกิดไม่แน่ใจ ย่อมพูดถึง เพ้อถึง โศกถึง ลำบากใจ รำพัน ตบอกคร่ำครวญถึง ถึงความหลงใหลอยู่ว่า เราทั้งหลายเคลื่อนจากภพนี้แล้ว จักเป็นอะไรหนอ (๑)- คือ จักเป็นสัตว์เกิดในนรก จักเป็นสัตว์เกิดในดิรัจฉาน* กำเนิด จักเป็นสัตว์เกิดในเปรตวิสัย จักเป็นมนุษย์ จักเป็นเทวดา จักเป็นสัตว์มีรูป จักเป็นสัตว์ไม่มีรูป จักเป็นสัตว์มีสัญญา จักเป็นสัตว์ไม่มีสัญญา หรือจักเป็นผู้มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ เราทั้งหลายจักมีในอนาคตหรือหนอ หรือจักไม่มีในอนาคต เราทั้งหลายจักเป็นอะไรหนอแลในอนาคต เราทั้งหลายจักเป็นอย่างไรหนอแลในอนาคต เราทั้งหลาย

เป็นอะไรแล้วจึงจักเป็นอะไรอีกในอนาคตกาล ดังนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า (สัตว์เหล่านั้นย่อมรำพันว่า) เราทั้งหลายเคลื่อนจากภพนี้แล้ว จักเป็นอะไรหนอ. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

สัตว์เหล่านั้น ปรารถนา ขวนขวาย หลงใหลอยู่ในกามทั้งหลาย
เป็นผู้ตกต่ำ ตั้งอยู่ในกรรมอันไม่เสมอ ถึงทุกข์เข้าแล้ว ย่อมรำพันอยู่ว่า
เราทั้งหลายเคลื่อนจากภพนี้แล้ว จักเป็นอะไรหนอ.

[๔๕] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

เพราะฉะนั้นแล สัตว์ผู้เกิดมาพึงศึกษาในศาสนานี้แหละ พึงรู้กรรมอัน
ไม่เสมออย่างใดอย่างหนึ่งในโลกว่าเป็นกรรมอันไม่เสมอ ไม่พึงประพฤติ
กรรมอันไม่เสมอ เพราะเหตุแห่งกรรมอันไม่เสมอนั้น นักปราชญ์ทั้ง
หลายได้กล่าวชีวิตนี้ว่าเป็นของน้อย.

ว่าด้วยสิกขา ๓

[๔๖] คำว่า เพราะฉะนั้นแล สัตว์ผู้เกิดมาพึงศึกษาในศาสนานี้แหละ มีความว่า คำว่า เพราะฉะนั้น เพราะการณ์นั้น เพราะเหตุนั้น เพราะปัจจัยนั้น เพราะนิทานนั้น คือ เพราะเห็นโทษนั้นในกามทั้งหลาย. คำว่าพึงศึกษา มีความว่า พึงศึกษาสิกขาทั้ง ๓ คือ อธิศีลสิกขา ๑ อธิจิตตสิกขา ๑ อธิปัญญาสิกขา ๑.

อธิศีลสิกขา เป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีศีล สำรวมแล้วด้วยการสำรวมในปาติโมกข์ ถึงพร้อมด้วยอาจาระและโคจร เห็นภัยในโทษมีประมาณเล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ศีลขันธ์น้อย ศีลขันธ์ใหญ่ ศีล ที่ตั้ง เบื้องต้น เบื้องบาท ความสำรวม ความระวัง ปาก ประธาน แห่งความถึงพร้อมด้วยกุศลธรรมทั้งหลาย นี้เรียกว่าอธิศีลสิกขา.

อธิจิตตสิกขา เป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌาน มีวิตกมีวิจาร มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวกอยู่. เพราะวิตกและวิจารสงบไป

จึงบรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใสแห่งจิตในภายในเป็นธรรมเอกผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีปีติและสุขเกิดแต่สมาธิอยู่. เพราะปีติสิ้นไป จึงมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้ได้ฌานนี้ เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข. เพราะละสุขและทุกข์ และดับโสมนัสโทมนัสก่อนๆ ได้ จึงบรรลุจตุตถฌานไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์อยู่ นี้เรียกว่าอธิจิตตสิกขา.

อธิปัญญาสิกขา เป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีปัญญา ประกอบด้วยปัญญาอันให้ถึงความเกิดและความดับ อันประเสริฐ ชำแรกกิเลส ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ ภิกษุนั้น ย่อมรู้ชัด ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เหล่านี้อาสวะ นี้เหตุให้เกิดอาสวะ นี้ความดับอาสวะ นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ นี้เรียกว่าอธิปัญญาสิกขา.

สัตว์ผู้เกิดมา เมื่อนึกถึงสิกขาทั้ง ๓ นี้ เมื่อรู้ เมื่อเห็น เมื่อพิจารณา เมื่ออธิษฐานจิต เมื่อน้อมใจไปด้วยความเชื่อ เมื่อประคองความเพียร เมื่อตั้งสติ เมื่อตั้งจิต เมื่อรู้ชัดด้วยปัญญา เมื่อรู้ยิ่งซึ่งธรรมที่ควรรู้ยิ่ง เมื่อกำหนดรู้ซึ่งธรรมที่ควรกำหนดรู้ เมื่อละธรรมที่ควรละ เมื่อเจริญธรรมที่ควรเจริญ เมื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง พึงศึกษา พึงประพฤติเอื้อเฟื้อประพฤติเอื้อเฟื้อโดยชอบสมาทานประพฤติ. คำว่า ในศาสนานี้ คือ ในความเห็นนี้ ในความควรนี้ ในความชอบใจนี้ ในความยึดถือนี้ ในธรรมนี้ ในวินัยนี้ ในธรรมวินัยนี้ ในปาพจน์นี้ ในพรหมจรรย์นี้ ในสัตถุศาสน์นี้ ในอัตภาพนี้ ในมนุษย์โลกนี้. คำว่า สัตว์ผู้เกิดมา คือ สัตว์นระ ฯลฯ มนุษย์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะฉะนั้นแล สัตว์ผู้เกิดมาพึงศึกษาในศาสนานี้แหละ.

[๔๗] คำว่า พึงรู้กรรมอันไม่เสมออย่างใดอย่างหนึ่งในโลกว่าเป็นกรรมอันไม่เสมอ มีความว่า คำว่า อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ ทั้งปวงโดยอาการทั้งปวง ทั้งปวงโดยประการทั้งปวง ไม่เหลือ ไม่มีเหลือ คำว่า อย่างใดอย่างหนึ่งนี้ เป็นเครื่องกล่าวกรรมทั้งสิ้น. คำว่า พึงรู้ว่าเป็นกรรมอันไม่เสมอ มีความว่า สัตว์ผู้เกิดมา พึงรู้ พึงรู้ทั่ว รู้แจ้ง รู้เฉพาะ แทงตลอด กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร มุสาวาท ปิสุณาวาจา

ผรุสาวาจา สัมผัปปลาปะ อภิชฌา พยาบาท มิจฉาทิฏฐิ สังขารทั้งหลาย กามคุณ ๕ นิวรณ์ ๕ เจตนา ความปรารถนา ความตั้งใจ อันไม่เสมอ ว่าเป็นกรรมอันไม่เสมอ. คำว่า ในโลก คือ ในอบายโลก ฯลฯ อายตนโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงรู้กรรมอันไม่เสมออย่างใดอย่างหนึ่ง ในโลก ว่าเป็นกรรมอันไม่เสมอ.

[๔๘] คำว่า ไม่พึงประพฤติกรรมอันไม่เสมอเพราะเหตุแห่งกรรมอันไม่เสมอนั้น มีความว่า สัตว์ผู้เกิดมา ไม่พึงประพฤติ ไม่พึงเอื้อเฟื้อประพฤติ ไม่พึงเอื้อเฟื้อประพฤติโดยชอบ ไม่พึงสมาทานประพฤติ ซึ่งกรรมอันไม่เสมอเพราะเหตุแห่งกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร มุสาวาท ปิสุณาวาจา ผรุสาวาจา สัมผัปปลาปะ อภิชฌา พยาบาท มิจฉาทิฏฐิ สังขารทั้งหลาย กามคุณ ๕ นิวรณ์ ๕ เจตนา ความปรารถนา ความตั้งใจอันไม่เสมอ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงประพฤติกรรมอันไม่เสมอ เพราะเหตุแห่งกรรมอันไม่เสมอนั้น.

ชีวิตน้อยด้วยเหตุ ๒ ประการ

[๔๙] คำว่า นักปราชญ์ทั้งหลายได้กล่าวชีวิตนี้ว่า เป็นของน้อย มีความว่า ชีวิต ได้แก่ อายุ ความตั้งอยู่ ความดำเนินไป ความให้อัตภาพดำเนินไป ความเคลื่อนไหว ความเป็นไป ความเลี้ยง ความเป็นอยู่ ชีวิตินทรีย์. ก็ชีวิตน้อยโดยเหตุ ๒ ประการ คือ ชีวิตน้อยเพราะตั้งอยู่น้อย ๑ ชีวิตน้อยเพราะมีกิจน้อย ๑.

ชีวิตน้อยเพราะตั้งอยู่น้อยเป็นอย่างไร? ชีวิตเป็นอยู่แล้วในขณะจิตเป็นอดีต ย่อมไม่เป็นอยู่ จักไม่เป็นอยู่. ชีวิตจักเป็นอยู่ ในขณะจิตเป็นอนาคต ย่อมไม่เป็นอยู่ ไม่เป็นอยู่แล้ว. ชีวิตย่อมเป็นอยู่ในขณะจิตเป็นปัจจุบัน ไม่เป็นอยู่แล้ว จักไม่เป็นอยู่. สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ชีวิต อัตภาพ สุขและทุกข์ทั้งมวล เป็นธรรมประกอบกันเสมอด้วยจิต
ดวงเดียว ขณะย่อมเป็นไปพลัน เทวดาเหล่าใดย่อมตั้งอยู่ตลอดแปด
หมื่นสี่พันกัป เทวดาเหล่านั้น ย่อมไม่เป็นผู้ประกอบด้วยจิตสองดวง
ดำรงอยู่เลย ขันธ์เหล่าใดของสัตว์ผู้ตายหรือของสัตว์ที่เป็นอยู่ในโลก

นี้ดับแล้ว ขันธ์เหล่านั้นทั้งปวงเทียว เป็นเช่นเดียวกันดับไปแล้ว มิ
ได้สืบเนื่องกัน ขันธ์เหล่าใด แตกไปแล้วในอดีตเป็นลำดับและขันธ์
เหล่าใดแตกไปแล้วในอนาคตเป็นลำดับ ความแปลกกันแห่งขันธ์ทั้ง
หลาย ที่ดับไปในปัจจุบันกับด้วยขันธ์เหล่านั้น ย่อมมิได้มีในลักษณะ
สัตว์ไม่เกิดแล้วด้วยอนาคตขันธ์ ย่อมเป็นอยู่ด้วยปัจจุบันขันธ์ สัตว์
โลกตายแล้วเพราะความแตกแห่งจิต นี้เป็นบัญญัติทางปรมัตถ์ ขันธ์
ทั้งหลาย แปรไปโดยฉันทะ ย่อมเป็นไป ดุจน้ำไหลไปตามที่ลุ่ม ฉะนั้น
ย่อมเป็นไปตามวาระ อันไม่ขาดสายเพราะอายตนะ ๖ เป็นปัจจัย ขันธ์
ทั้งหลายแตกแล้ว มิได้ถึงความตั้งอยู่ กองขันธ์มิได้มีในอนาคต ขันธ์
ทั้งหลายที่เกิดแล้วย่อมตั้งอยู่ เหมือนเมล็ดพันธุ์ผักกาด ตั้งอยู่บนปลาย
เหล็กแหลม ฉะนั้น ก็ความแตกแห่งธรรมขันธ์ทั้งหลายที่เกิดแล้วนั้น
สกัดอยู่ข้างหน้าแห่งสัตว์เหล่านั้น ขันธ์ทั้งหลายมีความทำลายเป็นปกติ
มิได้รวมกับขันธ์ที่เกิดก่อน ย่อมตั้งอยู่ ขันธ์ทั้งหลายมาโดยไม่ปรากฏ
แตกแล้วก็ไปสู่ที่ไม่ปรากฏ ย่อมเกิดขึ้นและเสื่อมไป เหมือนสายฟ้า
แลบในอากาศ ฉะนั้น.

ชีวิตน้อยเพราะตั้งอยู่น้อยอย่างนี้.

ชีวิตน้อยเพราะมีกิจน้อยอย่างไร? ชีวิตเนื่องด้วยลมหายใจออก ชีวิตเนื่องด้วยลมหายใจเข้า ชีวิตเนื่องด้วยลมหายใจออกและลมหายใจเข้า ชีวิตเนื่องด้วยมหาภูตรูป ชีวิตเนื่องด้วยไออุ่น ชีวิตเนื่องด้วยอาหารที่กลืนกิน ชีวิตเนื่องด้วยวิญญาณ. กรัชกายอันเป็นที่ตั้งแห่งลมหายใจออกและลมหายใจเข้าเหล่านี้ก็ดี อวิชชา สังขาร ตัณหา อุปาทาน และภพอันเป็นเหตุเดิม แห่งลมหายใจออกและลมหายใจเข้าเหล่านี้ก็ดี ปัจจัยทั้งหลายก็ดี ตัณหาอันเป็นแดนเกิดก่อนก็ดี รูปธรรมและอรูปธรรมที่เกิดร่วมกันแห่งลมหายใจออกและลมหายใจเข้าเหล่านี้ก็ดี อรูปธรรมที่ประกอบกันแห่งลมหายใจออกและลมหายใจเข้าเหล่านี้ก็ดี ขันธ์ที่เกิดร่วมกันแห่งลมหายใจออกและลมหายใจเข้าเหล่านี้ก็ดี ตัณหาอันประกอบกันก็ดีก็มีกำลังทราม ธรรมเหล่านี้มี

กำลังทรามเป็นนิตย์ต่อกันและกัน มิได้ตั้งมั่นต่อกันและกัน ย่อมยังกันและกันให้ตกไป เพราะความต้านทานมิได้มีแก่กันและกัน ธรรมเหล่านี้จึงไม่ดำรงกันและกันไว้ได้ ธรรมใดให้ธรรมเหล่านี้เกิดแล้ว ธรรมนั้นมิได้มี ก็แต่ธรรมอย่างหนึ่งมิได้เสื่อมไปเพราะธรรมอย่างหนึ่ง ก็ขันธ์เหล่านี้แตกไปเสื่อมไปโดยอาการทั้งปวง ขันธ์เหล่านี้อันเหตุปัจจัยมีในก่อนให้เกิดแล้ว แม้เหตุปัจจัยอันเกิดก่อนเหล่าใด เหตุปัจจัยเหล่านั้นก็ตายไปแล้วในก่อน ขันธ์ที่เกิดก่อนก็ดี ขันธ์ที่เกิดภายหลังก็ดี มิได้เห็นกันและกันในกาลไหนๆ ฉะนั้น ชีวิตจึงชื่อว่าเป็นของน้อยเพราะมีกิจน้อยอย่างนี้.

อนึ่ง เพราะเทียบชีวิตของเทวดาชั้นจาตุมมหาราชิกา ชีวิตมนุษย์ก็น้อยคือ เล็กน้อย นิดหน่อย เป็นไปชั่วขณะ เป็นไปพลัน เป็นไปชั่วกาลบัดเดี๋ยวเดียว ตั้งอยู่ไม่ช้า ไม่ดำรงอยู่นาน. เพราะเทียบชีวิตของเทวดาชั้นดาวดึงส์ ... เพราะเทียบชีวิตของเทวดาชั้นยามา ... เพราะเทียบชีวิตของเทวดาชั้นดุสิต ... เพราะเทียบชีวิตของเทวดาชั้นนิมมานรดี ... เพราะเทียบชีวิตของเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัสดี ... เพราะเทียบชีวิตของเทวดาที่เนื่องในหมู่พรหม ชีวิตมนุษย์น้อย คือ เล็กน้อย นิดหน่อย เป็นไปชั่วขณะ เป็นไปพลัน เป็นไปชั่วกาลบัดเดี๋ยวเดียว ตั้งอยู่ไม่ช้า ดำรงอยู่ไม่นาน. สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย อายุของพวกมนุษย์นี้น้อย จำต้องละไปสู่ปรโลก มนุษย์ทั้งหลายจำต้องประสบความตายตามที่รู้กันอยู่แล้ว ควรทำกุศล ควรประพฤติพรหมจรรย์ ไม่มีมนุษย์ที่เกิดมาแล้วจะไม่ตาย ดูกรภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดย่อมเป็นอยู่นาน ผู้นั้นก็เป็นอยู่ได้เพียง ๑๐๐ ปี หรือที่เกินกว่า ๑๐๐ ปี ก็มีน้อย.

พระผู้มีพระภาคผู้สุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณภาษิตนี้จบลงแล้ว จึงตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

> อายุของพวกมนุษย์น้อย บุรุษผู้ใคร่ความดี พึงดูหมิ่นอายุที่น้อยนี้
> พึงรีบประพฤติให้เหมือนคนถูกไฟไหม้ศีรษะ ฉะนั้น เพราะภาวะความ
> ตาย จะไม่มาถึงมิได้มี วันคืนย่อมล่วงเลยไป ชีวิตก็กระชั้นเข้าไป
> สู่ความตาย อายุของสัตว์ทั้งหลาย ย่อมสิ้นไป เหมือนน้ำในแม่น้ำ
> น้อยย่อมสิ้นไป ฉะนั้น.

ว่าด้วยปัญญาที่เรียกว่าธี

คำว่า นักปราชญ์ทั้งหลาย ได้กล่าวชีวิตนี้ว่าเป็นของน้อย มีความว่า นักปราชญ์ทั้งหลาย ได้แก่ผู้มีปัญญาทรงจำ ผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญาทรงจำ ผู้ติเตียนบาป. ปัญญาเรียกว่าธี ได้แก่ ความรู้ ความรู้ทั่ว ความเลือกเฟ้น ความเลือกเฟ้นทั่ว ความเลือกเฟ้นธรรม ความกำหนดดี ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ความเป็นบัณฑิต ความเป็นผู้ฉลาด ความเป็นผู้มีปัญญารักษาตน ปัญญาเป็นเครื่องจำแนก ปัญญาเป็นเครื่องคิด ปัญญาเป็นเครื่องเข้าไปเห็น ปัญญาอันกว้างขวางดุจแผ่นดิน ปัญญาเป็นเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาอันนำไปรอบ ปัญญาเป็นเครื่องเห็นแจ้ง ความรู้สึกตัว ปัญญาเป็นเครื่องเจาะแทง ปัญญาเป็นเครื่องเห็นชัด ปัญญาเป็นใหญ่ ปัญญาเป็นกำลัง ปัญญาเป็นศาตรา ปัญญาเพียงดังปราสาท ปัญญาอันสว่าง ปัญญาอันแจ่มแจ้ง ปัญญาอันรุ่งเรือง ปัญญาเป็นดังแก้ว ความไม่หลง ความเลือกเฟ้นธรรม ความเห็นชอบ เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยปัญญา [ที่เรียกว่า ธี] นั้น จึงชื่อว่า ธีรา [นักปราชญ์]. อีกอย่างหนึ่ง ชนผู้มีปัญญาในขันธ์ มีปัญญาในธาตุ มีปัญญาในอายตนะ มีปัญญาในปฏิจจสมุปบาท มีปัญญาในสติปัฏฐาน มีปัญญาในสัมมัปปธาน มีปัญญาในอิทธิบาท มีปัญญาในอินทรีย์ มีปัญญาในพละ มีปัญญาในโพชฌงค์ มีปัญญาในมรรค มีปัญญาในผล มีปัญญาในนิพพาน ชื่อว่า ธีรา. ผู้มีปัญญาทั้งหลายนั้นได้กล่าว คือ กล่าว บอก พูด แสดง แถลงว่า ชีวิตมนุษย์น้อย คือ เล็กน้อย นิดหน่อย เป็นไปชั่วขณะ เป็นไปพลัน เป็นไปตลอดกาลบัดเดี๋ยวเดียว ตั้งอยู่ตลอดกาลไม่ช้า ไม่ดำรงอยู่นาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นักปราชญ์ทั้งหลายได้กล่าวชีวิตนี้ว่าเป็นของน้อย. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

เพราะฉะนั้นแล สัตว์ผู้เกิดมาพึงศึกษาในศาสนานี้แหละ พึงรู้กรรม
อันไม่เสมออย่างใดอย่างหนึ่งในโลกว่า เป็นกรรมอันไม่เสมอ ไม่พึง
ประพฤติกรรม อันไม่เสมอเพราะเหตุแห่งกรรมอันไม่เสมอนั้น นัก
ปราชญ์ทั้งหลายได้กล่าวชีวิตนี้ว่าเป็นของน้อย.

[๕๐] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

เราย่อมเห็นหมู่สัตว์นี้ไปในตัณหาในภพทั้งหลาย ดิ้นรนอยู่ในโลก
นรชนทั้งหลายที่เลว ยังไม่ปราศจากตัณหาในภพน้อยภพใหญ่ ย่อม
ร่ำไรใกล้ปากมัจจุ.

สัตว์ดิ้นรนอยู่ในโลกเพราะตัณหา

[๕๑] คำว่า เราย่อมเห็น ... ดิ้นรนอยู่ในโลก มีความว่า คำว่า ย่อมเห็น คือ ย่อมเห็น ย่อมแลดู ตรวจดู เพ่งดู พิจารณาดู ด้วยมังสจักษุบ้าง ทิพยจักษุบ้าง ปัญญาจักษุบ้าง พุทธจักษุบ้าง สมันตจักษุบ้าง. คำว่า ในโลก คือ ในอบายโลก มนุษยโลก เทวโลก ขันธโลก ธาตุโลก อายตนโลก. คำว่า ดิ้นรนอยู่ คือ เราย่อมเห็น ย่อมแลดู ตรวจดู เพ่งดู พิจารณาดู [ซึ่งหมู่สัตว์นี้] ดิ้นรน กระเสือกกระสน ทุรนทุราย หวั่นไหว เอนเอียง กระสับกระส่ายไปมา ด้วยความดิ้นรนเพราะตัณหา ด้วยความดิ้นรนเพราะทิฏฐิ ด้วยความดิ้นรนเพราะกิเลส ด้วยความดิ้นรนเพราะความประกอบ ด้วยความดิ้นรนเพราะผลกรรม ด้วยความดิ้นรนเพราะทุจริต ด้วยราคะของผู้กำหนัด ด้วยโทสะของผู้ขัดเคือง ด้วยโมหะของผู้หลงแล้ว ด้วยมานะเป็นเครื่องผูกพัน ด้วยทิฏฐิที่ยึดถือไว้ ด้วยความฟุ้งซ่านที่ฟุ้งเฟ้อแล้ว ด้วยความสงสัยที่ไม่แน่ใจ ด้วยอนุสัยที่ถึงกำลัง ด้วยลาภ ด้วยความเสื่อมลาภ ด้วยยศ ด้วยความเสื่อมยศ ด้วยสรรเสริญ ด้วยนินทา ด้วยสุข ด้วยทุกข์ ด้วยชาติ ด้วยชรา ด้วยพยาธิ ด้วยมรณะ ด้วยโสกะปริเทวะทุกข์ โทมนัสและอุปายาส ด้วยทุกข์คือความเกิดในนรก ด้วยทุกข์คือความเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ด้วยทุกข์คือความเกิดในวิสัยแห่งเปรต ด้วยทุกข์คือความเกิดในมนุษย์ ด้วยทุกข์มีความเกิดในครรภ์เป็นมูล ด้วยทุกข์มีความตั้งอยู่ในครรภ์เป็นมูล ด้วยทุกข์มีความคลอดจากครรภ์เป็นมูล ด้วยทุกข์อันติดตามสัตว์ที่เกิดแล้ว ด้วยทุกข์อันเนื่องแต่ผู้อื่นแห่งสัตว์ผู้เกิดแล้ว ด้วยทุกข์อันเกิดแต่ความขวนขวายของตน ด้วยทุกข์อันเกิดแต่ความขวนขวายของผู้อื่น ด้วยทุกข์อันเกิดแต่ทุกขเวทนา ด้วยทุกข์อันเกิดแต่สังขาร ด้วยทุกข์อันเกิดแต่ความแปรปรวน ด้วยทุกข์เพราะโรคทางจักษุ โรคทางตา โรคทางจมูก โรคทางลิ้น โรคทางกาย โรคทางศีรษะ โรคทางหู โรคทางปาก โรคทางฟัน โรคไอ โรคหืด โรคไข้หวัด โรคไข้พิษ โรคไข้เซื่อมซึม โรคในท้อง โรคลมสลบ โรคบิด โรคจุกเสียด โรคลงราก โรคเรื้อน โรคฝี โรคกลาก

โรคมองคร่อ โรคลมบ้าหมู โรคหิดเปื่อย โรคหิดด้าน โรคคุดทะราดหูด โรคละลอก โรคคุดทะราดบวม โรคอาเจียนโลหิต โรคดีเดือด โรคเบาหวาน โรคเริม โรคพุพอง โรคริดสีดวง ด้วยอาพาธมีดีเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีเสมหะเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีลมเป็นสมุฏฐาน อาพาธสันนิบาต อาพาธเกิดแต่ฤดูแปรปรวน อาพาธเกิดขึ้นเพราะการบริหารไม่สม่ำเสมอ อาพาธเกิดขึ้นแต่ความเพียรเกินกำลัง อาพาธเกิดแต่ผลกรรม ด้วยความหนาว ด้วยความร้อน ด้วยความหิว ด้วยความกระหาย ด้วยความปวดอุจจาระ ด้วยปวดปัสสาวะ ด้วยความทุกข์เกิดแต่สัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดดและสัตว์เสือกคลาน ด้วยทุกข์เพราะความตายแห่งมารดา ด้วยทุกข์เพราะความตายแห่งบิดา ด้วยทุกข์เพราะความตายแห่งพี่ชายน้องชาย ด้วยทุกข์เพราะความตายแห่งพี่สาวน้องสาว ด้วยทุกข์เพราะความตายแห่งบุตร ด้วยทุกข์เพราะความตายแห่งธิดา ด้วยทุกข์เพราะความฉิบหายแห่งญาติ ด้วยทุกข์เพราะความฉิบหายแห่งโภคทรัพย์ ด้วยทุกข์เพราะความฉิบหายอันเกิดแต่โรค ด้วยทุกข์เพราะความฉิบหายแห่งศีล ด้วยทุกข์เพราะความฉิบหายแห่งทิฏฐิ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เราย่อมเห็น ... ดิ้นรนอยู่ในโลก.

[๕๒] คำว่า หมู่สัตว์นี้ผู้ไปในตัณหาในภพทั้งหลาย มีความว่า คำว่าหมู่สัตว์ เป็นชื่อของสัตว์. คำว่า ตัณหา คือ รูปตัณหา สัททตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โผฏฐัพพตัณหา ธัมมตัณหา. คำว่า ผู้ไปในตัณหา คือ ไปในตัณหา ไปตามตัณหา ซ่านไปตามตัณหา จมอยู่ในตัณหา อันตัณหาให้ตกไปแล้ว อันตัณหาครอบงำแล้ว มีจิตอันตัณหาครอบงำแล้ว คำว่า ในภพทั้งหลาย คือ ในกามภพ รูปภพ อรูปภพ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าหมู่สัตว์นี้ผู้ไปในตัณหาในภพทั้งหลาย.

[๕๓] คำว่า นรชนทั้งหลายที่เลว ... ย่อมร่ำไรใกล้ปากมัจจุ มีความว่า นรชนทั้งหลายที่เลว คือ ผู้ประกอบด้วยกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร มุสาวาท ปิสุณาวาจา ผรุสาวาจา สัมผัปปลาปะ อภิชฌา พยาบาท มิจฉาทิฏฐิ สังขารทั้งหลาย กามคุณ ๕ นิวรณ์ ๕ เจตนา ความปรารถนา ความตั้งใจอันเลว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นรชนทั้งหลายที่เลว. คำว่า ย่อมร่ำไรใกล้ปากมัจจุ มีความว่า นรชนทั้งหลายเป็นผู้ถึงมัจจุ ประจวบกับมัจจุ เข้าถึงมัจจุ ถึงมาร ประจวบกับมาร เข้าถึงมาร ถึงมรณะ ประจวบ

กับมรณะ เข้าถึงมรณะ ย่อมร่ำไร บ่นเพ้อ เศร้าโศก ลำบากใจ รำพัน ตบอกคร่ำครวญ ถึงความหลงใหล ใกล้ปากมัจจุ ปากมาร ปากมรณะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นรชนทั้งหลาย หลายที่เลว ... ย่อมร่ำไรใกล้ปากมัจจุ.

ว่าด้วยภพน้อยภพใหญ่

[๕๔] คำว่า ยังไม่ปราศจากตัณหาในภพน้อยและภพใหญ่ มีความว่า ตัณหา คือ รูปตัณหา ฯลฯ ธัมมตัณหา. คำว่า ในภพน้อยและภพใหญ่ ได้แก่ภพน้อยและภพใหญ่ คือ กรรมวัฏและวิปากวัฏ ในกรรมวัฏเป็นเครื่องเกิดในกามภพ ในวิปากวัฏเป็นเครื่องเกิดในกามภพ ในกรรมวัฏเป็นเครื่องเกิดในรูปภพ ในวิปากวัฏเป็นเครื่องเกิดในรูปภพ ในกรรมวัฏเป็นเครื่องเกิดในอรูปภพ ในวิปากวัฏเป็นเครื่องเกิดในอรูปภพ ในความเกิดบ่อยๆ ในความไปบ่อยๆ ในความเข้าถึงบ่อยๆ ในปฏิสนธิบ่อยๆ ในอันบังเกิดขึ้นแห่งอัตภาพบ่อยๆ. คำว่า ยังไม่ปราศจากตัณหา คือยังไม่ปราศจากตัณหา มีตัณหายังไม่หมดไป มีตัณหายังไม่สละแล้ว มีตัณหายังไม่สำรอกแล้ว มีตัณหายังไม่พ้นไปแล้ว มีตัณหายังไม่ละเสียแล้ว มีตัณหายังไม่สละคืนแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ยังไม่ปราศจากตัณหาในภพน้อยและภพใหญ่. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

เราย่อมเห็นหมู่สัตว์นี้ ผู้ไปในตัณหาในภพทั้งหลาย ดิ้นรนอยู่ในโลก
นรชนทั้งหลายที่เลว ยังไม่ปราศจากตัณหาในภพน้อยภพใหญ่ ย่อมร่ำไร
ใกล้ปากมัจจุ.

[๕๕] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ท่านทั้งหลายจงเห็นหมู่สัตว์ ผู้ดิ้นรนอยู่ในเพราะวัตถุที่ยึดถือว่าของเรา
เหมือนฝูงปลาดิ้นรนอยู่ในน้ำน้อยอันมีกระแสสิ้นไป นรชนเห็นโทษแม้
นั้นแล้ว ไม่ทำซึ่งตัณหาเครื่องเกี่ยวข้อง ในภพทั้งหลาย พึงเป็นผู้ไม่
ยึดถือว่าของเราประพฤติ.

ว่าด้วยความยึดถือ ๒ อย่าง

[๕๖] คำว่า ท่านทั้งหลายจงเห็นหมู่สัตว์ ผู้ดิ้นรนอยู่ในเพราะวัตถุที่ยึดถือว่าของเรา มีความว่า ความยึดถือว่าของเรา ได้แก่ความยึดถือว่าของเรา ๒ อย่าง คือ ความยึดถือว่าของเรา ด้วยตัณหา ๑ ความยึดถือว่าของเราด้วยทิฏฐิ ๑.

ความยึดถือว่าของเราด้วยตัณหาเป็นไฉน? วัตถุที่ทำให้เป็นเขต เป็นแดน เป็นส่วน เป็นแผนก กำหนดถือเอา ยึดถือเอาว่าของเรา ด้วยส่วนแห่งตัณหา มีประมาณเท่าใด ย่อมยึดถือว่าของเรา ซึ่งวัตถุมีประมาณเท่านั้น ว่าสิ่งนี้ของเรา สิ่งนั้นของเรา สิ่งมีประมาณเท่านี้ของเรา สิ่งของๆ เรามีประมาณเท่านี้ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เครื่องลาด เครื่องนุ่งห่ม ทาสี ทาส แพะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา นา ที่ดิน เงิน ทอง บ้าน นิคม ราชธานี แว่นแคว้น ชนบท ฉางข้าว คลังเป็นของๆ เรา ย่อมยึดถือว่าเป็นของเราแม้ซึ่งแผ่นดินใหญ่ทั้งสิ้น ด้วยสามารถแห่งตัณหา ตลอดถึงตัณหาวิปริต ๑๐๘ นี้ชื่อว่าความถือว่าของเราด้วยตัณหา.

ความยึดถือว่าของเราด้วยทิฏฐิเป็นไฉน? สักกายทิฏฐิมีวัตถุ ๒๐ มิจฉาทิฏฐิมีวัตถุ ๑๐ อันตคาหิกาทิฏฐิมีวัตถุ ๑๐ ทิฏฐิ ความไปคือทิฏฐิ รถเลี้ยวคือทิฏฐิ กันดารคือทิฏฐิ เสี้ยนหนามคือทิฏฐิ ความดิ้นรนคือทิฏฐิ เครื่องประกอบคือทิฏฐิ ความถือ ความถือมั่น ความยึดมั่น ความยึดถือ ทางผิด คลองผิด ความเป็นผิด ลัทธิเดียรถี ความถือโดยแสวงหาผิด ความถือวิปริต ความถือวิปลาส ความถือผิด ความถือแน่นอนว่าจริงในสิ่งที่ไม่จริงอันใด เห็นปานนี้ และทิฏฐิ ๖๒ มีประมาณเท่าใด นี้ชื่อว่าความยึดถือว่าของเราด้วยทิฏฐิ.

คำว่า ท่านทั้งหลายจงเห็นหมู่สัตว์ผู้ดิ้นรนอยู่ในเพราะวัตถุที่ยึดถือว่าของเรา มีความว่า หมู่สัตว์แม้ผู้มีความหวาดระแวงในการแย่งชิงวัตถุที่ยึดถือว่าของเรา ย่อมดิ้นรน คือ ย่อมดิ้นรน เมื่อเขากำลังชิงเอาบ้าง เมื่อเขาชิงเอาแล้วบ้าง แม้ผู้มีความหวาดระแวงในความแปรปรวนไปแห่งวัตถุที่ยึดถือว่าของเรา ย่อมดิ้นรน คือ ย่อมดิ้นรน ย่อมกระเสือกกระสน ทุรนทุราย หวั่นไหว เอนเอียง กระสับกระส่ายไปมา เมื่อวัตถุนั้นกำลังแปรปรวนไปอยู่บ้าง เมื่อวัตถุนั้นแปรปรวนไปแล้วบ้าง ท่านทั้งหลายจงเห็น จงแลดู ตรวจดู เพ่งดู พิจารณาดู ซึ่งหมู่สัตว์ผู้ดิ้นรน กระเสือกกระสน ทุรนทุราย หวั่นไหว เอนเอียง กระสับกระส่ายไปมาอยู่อย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านทั้งหลายจงเห็นหมู่สัตว์ผู้ดิ้นรนอยู่ในเพราะวัตถุที่ยึดถือว่าของเรา.

[๕๗] คำว่า เหมือนฝูงปลาที่ดิ้นรนอยู่ในน้ำน้อยอันมีกระแสสิ้นไป มีความว่า ฝูงปลาที่ถูกฝูงกา เหยี่ยว หรือนกยาง จิกฉุดขึ้นกินอยู่ ย่อมดิ้นรน กระเสือกกระสน ทุรน

ทุราย หวั่นไหว เอนเอียง กระสับกระส่ายไปมาในที่มีน้ำน้อย มีน้ำนิดหน่อย มีน้ำแห้งไป ฉันใด หมู่สัตว์แม้ผู้ที่มีความหวาดระแวงในการแย่งชิงวัตถุที่ยึดถือว่าของเรา ย่อมดิ้นรน คือ ย่อมดิ้นรน เมื่อเขากำลังชิงเอาบ้าง เมื่อเขาชิงเอาแล้วบ้าง แม้ผู้มีความหวาดระแวงในความแปรปรวนไปแห่งวัตถุที่ยึดถือว่าของเรา ย่อมดิ้นรน คือ ย่อมดิ้นรน ย่อมกระเสือกกระสนทุรนทุราย หวั่นไหว เอนเอียง กระสับกระส่ายไปมา เมื่อวัตถุนั้นกำลังแปรปรวนไปอยู่บ้าง เมื่อวัตถุนั้นแปรปรวนไปแล้วบ้าง ฉันนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เหมือนฝูงปลาที่ดิ้นรนอยู่ในน้ำน้อยอันมีกระแสสิ้นไป.

[๕๘] คำว่า นรชนเห็นโทษแม้นั้นแล้ว ... พึงเป็นผู้ไม่ยึดถือว่าของเราประพฤติ มีความว่า เห็นแล้ว คือประสบ เทียบเคียง พิจารณา ตรวจตรา ทำให้แจ่มแจ้งซึ่งโทษนั้น ในเพราะวัตถุที่ยึดถือว่าของเรา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เห็นโทษแม้นั้นแล้ว. คำว่า พึงเป็นผู้ไม่ยึดถือว่าของเราประพฤติ มีความว่า ความยึดถือว่าของเรา ได้แก่ความยึดถือว่าของเรา ๒ อย่าง คือ ความยึดถือว่าของเราด้วยตัณหา ๑ ความยึดถือว่าของเราด้วยทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าความยึดถือว่าของเราด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความยึดถือว่าของเราด้วยทิฏฐิ นรชนพึงละความยึดถือว่าของเราด้วยตัณหา สละคืนความยึดถือว่าของเราด้วยทิฏฐิแล้ว ไม่ยึดถือว่าของเรา ซึ่งจักษุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย ใจ ไม่ยึดถือว่าของเรา คือไม่ถือ ไม่ถือมั่น ไม่ยึดมั่น รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ สกุล คณะ อาวาส ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ กามภพ รูปภพ อรูปภพ อสัญญาภพ เนวสัญญานาสัญญาภพ เอกโวการภพ จตุโวการภพ ปัญจโวการภพ อดีต อนาคต ปัจจุบัน ทิฏฐสุตมุตวิญญาตัพพธรรม พึงประพฤติไป คือ พึงอยู่ เป็นไป หมุนไป รักษา ดำเนินไป ให้อัตภาพดำเนินไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นรชนเห็นโทษแม้นั้นแล้ว ... พึงเป็นผู้ไม่ยึดถือว่าของเราประพฤติ.

[๕๙] คำว่า ไม่ทำซึ่งตัณหาเครื่องเกี่ยวข้องในภพทั้งหลาย มีความว่าในภพทั้งหลาย คือในกามภพ รูปภพ อรูปภพ ตัณหาเรียกว่าเครื่องเกี่ยวข้อง ได้แก่ความกำหนัด ความกำหนัดกล้า ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล. คำว่า ไม่ทำซึ่งตัณหา เครื่องเกี่ยวข้องในภพทั้งหลาย

คือ ไม่ทำซึ่งตัณหาเครื่องเกี่ยวข้อง คือ ไม่ทำซึ่งความพอใจ ความรัก ความกำหนัด ความชอบใจ คือ ไม่ให้เกิด ไม่ให้เกิดเสมอ ไม่ให้บังเกิด ไม่ให้บังเกิดเฉพาะในภพทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ทำซึ่งตัณหา เครื่องเกี่ยวข้องในภพทั้งหลาย. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ท่านทั้งหลายจงเห็นหมู่สัตว์ผู้ดิ้นรนอยู่ในเพราะวัตถุที่ยึดถือว่า ของเรา
เหมือนฝูงปลาดิ้นรนอยู่ในน้ำน้อยอันมีกระแสสิ้นไป นรชนเห็นโทษ
แม้นั้นแล้ว ไม่ทำซึ่งตัณหาเครื่องเกี่ยวข้องในภพทั้งหลาย พึงเป็นผู้ไม่
ยึดถือว่าของเราประพฤติ.

[๖๐] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ธีรชนพึงจำกัดความพอใจในที่สุดทั้งสอง กำหนดรู้ผัสสะแล้ว ไม่เป็นผู้
ตามติดใจ ตนติเตียนกรรมใด ไม่ทำกรรมนั้นอยู่ ย่อมไม่ติดในทิฏฐา
รมณ์และสุตารมณ์.

[๖๑] คำว่า พึงกำจัดความพอใจในที่สุดทั้งสอง มีความว่า ที่สุด คือ ผัสสะเป็นที่สุดอัน ๑ ผัสสสมุทัยเป็นที่สุดอัน ๒. อดีตเป็นที่สุดอัน ๑ อนาคตเป็นที่สุดอัน ๒. สุขเวทนาเป็นที่สุดอัน ๑ ทุกขเวทนาเป็นที่สุดอัน ๒. นามเป็นที่สุดอัน ๑ รูปเป็นที่สุดอัน ๒. อายตนะภายใน ๖ เป็นที่สุดอัน ๑ อายตนะภายนอก ๖ เป็นที่สุดอัน ๒. สักกายะเป็นที่สุดอัน ๑ สักกายสมุทัยเป็นที่สุดอัน ๒. คำว่า ความพอใจ ได้แก่ความพอใจคือความใคร่ ความกำหนัดคือความใคร่ ความเพลินคือความใคร่ในกามทั้งหลาย ความปรารถนาในกาม ความเสน่หาในกาม ความเร่าร้อนในกาม ความหลงในกาม ความติดใจในกาม ห้วงคือกาม ความประกอบในกาม ความยึดถือในกาม เครื่องกั้นกางคือกามฉันทะ. คำว่า พึงกำจัดความพอใจในที่สุดทั้งสอง คือพึงกำจัด พึงกำจัดเฉพาะ พึงละ พึงบรรเทา พึงทำให้สิ้นไป พึงให้ถึงความไม่มีในภายหลัง ซึ่งความพอใจในที่สุดทั้งสอง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงกำจัดความพอใจในที่สุดทั้งสอง.

ว่าด้วยผัสสะต่างๆ

[๖๒] คำว่า กำหนดรู้ผัสสะแล้วไม่เป็นผู้ตามติดใจ มีความว่า ผัสสะได้แก่ จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส อธิวจนสัมผัส (สัมผัสทางนามคือใจ) ปฏิฆสัมผัส (สัมผัสทางรูป) สัมผัสเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา สัมผัสเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนา สัมผัสเป็นที่ตั้งแห่งอทุกขมสุขเวทนา ผัสสะอันสัมปยุตด้วยกุศลจิต ผัสสะอันสัมปยุตด้วยอกุศลจิต ผัสสะอันสัมปยุตด้วยอัพยากตจิต ผัสสะอันสัมปยุตด้วยกามาวจรจิต ผัสสะอันสัมปยุตด้วยรูปาวจรจิต ผัสสะอันสัมปยุตด้วยอรูปาวจรจิต ผัสสะเป็นสุญญตะ ผัสสะเป็นอนิมิตตะ ผัสสะเป็นอัปปณิหิตะ ผัสสะเป็นโลกิยะ ผัสสะเป็นโลกุตตระ ผัสสะเป็นอดีต ผัสสะเป็นอนาคต ผัสสะเป็นปัจจุบัน ผัสสะใดเห็นปานนี้ คือความถูกต้อง ความถูกต้องพร้อม ความที่จิตถูกต้องพร้อม นี้ชื่อว่า ผัสสะ. คำว่ากำหนดรู้ผัสสะแล้ว คือ กำหนดรู้ซึ่งผัสสะโดยปริญญา ๓ ประการ คือ ญาตปริญญา ตีรณปริญญา ปหานปริญญา.

ว่าด้วยปริญญา ๓ ประการ

ญาตปริญญาเป็นไฉน? ธีรชนย่อมรู้ซึ่งผัสสะ คือ ย่อมรู้ ย่อมเห็นว่านี้จักขุสัมผัส นี้โสตสัมผัส นี้ฆานสัมผัส นี้ชิวหาสัมผัส นี้กายสัมผัส นี้มโนสัมผัส นี้อธิวจนสัมผัส นี้ปฏิฆสัมผัส นี้สัมผัสเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา นี้สัมผัสเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนา นี้สัมผัสเป็นที่ตั้งแห่งอทุกขมสุขเวทนา นี้ผัสสะอันสัมปยุตด้วยกุศลจิต นี้ผัสสะอันสัมปยุตด้วยอกุศลจิต นี้ผัสสะอันสัมปยุตด้วยอัพยากตจิต นี้ผัสสะอันสัมปยุตด้วยกามาวจรจิต นี้ผัสสะอันสัมปยุตด้วยรูปาวจรจิต นี้ผัสสะอันสัมปยุตด้วยอรูปาวจรจิต นี้ผัสสะเป็นสุญญตะ นี้ผัสสะเป็นอนิมิตตะ นี้ผัสสะเป็นอัปปณิหิตะ นี้ผัสสะเป็นโลกิยะ นี้ผัสสะเป็นโลกุตตระ นี้ผัสสะเป็นอดีต นี้ผัสสะเป็นอนาคต นี้ผัสสะเป็นปัจจุบัน นี้เรียกว่าญาตปริญญา.

ตีรณปริญญาเป็นไฉน? ธีรชนทำความรู้อย่างนี้แล้ว ย่อมพิจารณาซึ่งผัสสะ คือ ย่อมพิจารณาโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรค เป็นดังหัวฝี เป็นดังลูกศร เป็นของลำบาก เป็นอาพาธ เป็นอย่างอื่น เป็นของไม่มีอำนาจ เป็นของชำรุด เป็นเสนียด เป็นอุบาทว์ เป็นภัย เป็นอุปสรรค เป็นของหวั่นไหว เป็นของแตกพัง เป็นของไม่ยั่งยืน เป็นของไม่มีที่ต้านทาน

เป็นของไม่มีที่ซ่อนเร้น เป็นของไม่มีที่พึ่ง เป็นของว่าง เป็นของเปล่า เป็นของสูญ เป็นอนัตตา เป็นโทษ เป็นของมีความแปรไปเป็นธรรมดา เป็นของไม่มีแก่นสาร เป็นมูลแห่งความลำบาก เป็นดังเพชฌฆาต เป็นของปราศจากความเจริญ เป็นของมีอาสวะ เป็นของอันเหตุปัจจัยปรุงแต่ง เป็นเหยื่อมาร เป็นของมีชาติเป็นธรรมดา เป็นของมีชราเป็นธรรมดา เป็นของมีพยาธิเป็นธรรมดา เป็นของมีมรณะเป็นธรรมดา เป็นของมีโสกะ ปริเทวะ ทุกข์โทมนัสและอุปายาสเป็นธรรมดา เป็นของมีความเศร้าหมองเป็นธรรม เป็นเหตุเกิดแห่งทุกข์ เป็นของดับไป เป็นของชวนให้แช่มชื่น เป็นอาทีนพ เป็นนิสสรณะ นี้เรียกว่า ตีรณปริญญา.

ปหานปริญญาเป็นไฉน? ธีรชนพิจารณาอย่างนี้แล้ว ย่อมละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง ซึ่งฉันทราคะในผัสสะ สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ฉันทราคะในผัสสะใด ท่านทั้งหลายจงละฉันทราคะนั้น ฉันทราคะนั้นจักเป็นของอันท่านทั้งหลายละแล้ว มีมูลรากอันตัดขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่ตั้งดุจตาลยอดด้วน ถึงความไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดขึ้นในอนาคตเป็นธรรมดา โดยประการอย่างนี้. นี้เรียกว่า ปหานปริญญา.

คำว่า กำหนดรู้ผัสสะแล้ว คือ กำหนดรู้ซึ่งผัสสะด้วยปริญญา ๓ นี้. คำว่า ไม่เป็นผู้ตามติดใจ มีความว่า ตัณหาเรียกว่าความติดใจ ได้แก่ ความกำหนัด ความกำหนัดกล้า ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล. ความติดใจนั้นอันบุคคลใดละได้แล้ว ตัดขาดแล้ว สงบได้แล้ว ระงับได้แล้ว ทำให้ไม่ควรเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ บุคคลนั้นเรียกว่า เป็นผู้ไม่ติดใจ. บุคคลนั้นไม่ติดใจ คือ ไม่ถึงความติดใจ ไม่หลงใหล ไม่หมกมุ่นในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ สกุล คณะ อาวาส ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ กามภพ รูปภพ อรูปภพ สัญญาภพ อสัญญาภพ เนวสัญญานาสัญญาภพ เอกโวการภพ จตุโวการภพ ปัญจโวการภพ อดีตกาล อนาคตกาล ปัจจุบันกาล ทิฏฐธรรม สุตธรรม มุตธรรม วิญญาตัพพธรรม คือ เป็นผู้คลาย ปราศจาก สละ สำรอก ปล่อย ละ สละ สละคืนความติดใจแล้ว คลาย ปราศจาก สละ สำรอก ปล่อย ละ สละคืนความกำหนัดแล้ว หมดความอยาก ดับแล้ว เย็นแล้ว เสวยความสุข มีตนเป็นดุจพรหมอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กำหนดรู้ผัสสะแล้ว ไม่เป็นผู้ตามติดใจ.

[๖๓] คำว่า ตนติเตียนกรรมใด ไม่ทำกรรมนั้น มีความว่า กรรมใด คือ ธีรชน

ย่อมติเตียนกรรมใดด้วยตน ธีรชนย่อมติเตียนตนเพราะเหตุ ๒ ประการ คือ เพราะกระทำ และเพราะไม่กระทำ.

ธีรชนติเตียนตนเพราะกระทำและเพราะไม่กระทำ อย่างไร? ธีรชนย่อมติเตียนตนว่า เราทำกายทุจริต ไม่ทำกายสุจริต เราทำวจีทุจริต ไม่ทำวจีสุจริต เราทำมโนทุจริต ไม่ทำมโนสุจริต. เราทำปาณาติบาต ไม่ทำความงดเว้นจากปาณาติบาต เราทำอทินนาทาน ไม่ทำความงดเว้นจากอทินนาทาน เราทำกาเมสุมิจฉาจาร ไม่ทำความงดเว้นจากกาเมสุมิจฉาจาร เราทำมุสาวาท ไม่ทำความงดเว้นจากมุสาวาท เราทำปิสุณาวาจา ไม่ทำความงดเว้นจากปิสุณาวาจา เราทำผรุสวาจา ไม่ทำความงดเว้นจากผรุสวาจา เราทำสัมผัปปลาปะ ไม่ทำความงดเว้นจากสัมผัปปลาปะ. เราทำอภิชฌา ไม่ทำอนภิชฌา เราทำพยาบาท ไม่ทำอัพยาบาท เราทำมิจฉาทิฏฐิ ไม่ทำสัมมาทิฏฐิ ธีรชนย่อมติเตียนตน เพราะกระทำและเพราะไม่กระทำอย่างนี้. อีกอย่างหนึ่ง ธีรชนย่อมติเตียนตนว่า เราไม่ทำความบริบูรณ์ในศีล ไม่คุ้มครองทวารในอินทรีย์ ไม่รู้จักประมาณในโภชนะ ไม่หมั่นประกอบในความเพียรเป็นเครื่องตื่นอยู่ ไม่ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ ไม่เจริญสติปัฏฐาน ๔ ไม่เจริญสัมมัปปธาน ๔ ไม่เจริญอิทธิบาท ๔ ไม่เจริญอินทรีย์ ๕ ไม่เจริญพละ ๕ ไม่เจริญโพชฌงค์ ๗ ไม่เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ไม่กำหนดรู้ทุกข์ ไม่ละสมุทัย ไม่เจริญมรรค ไม่ทำให้แจ้งซึ่งนิโรธ ธีรชนย่อมติเตียนตน เพราะกระทำและเพราะไม่กระทำอย่างนี้. ไม่ทำกรรมที่ตนติเตียนอย่างนี้ คือ ไม่ยังกรรมนั้นให้เกิด ไม่ให้เกิดพร้อม ไม่ให้บังเกิด ไม่ให้บังเกิดเฉพาะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ตนติเตียนกรรมใด ไม่กระทำกรรมนั้น.

[๖๔] คำว่า ธีรชนย่อมไม่ติดในทิฏฐารมณ์และสุตารมณ์ มีความว่า ความติด ได้แก่ความติด ๒ อย่าง คือ ความติดด้วยตัณหา ๑ ความติดด้วยทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าความติดด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความติดด้วยทิฏฐิ คำว่า ธีรชน คือ บุคคลผู้มีปัญญาเป็นเครื่องทรง ผู้ดำเนินด้วยปัญญา (บัณฑิต) ผู้มีปัญญา ผู้มีความรู้ ผู้มีญาณ ผู้มีปัญญาแจ่มแจ้ง ผู้มีปัญญาเป็นเครื่องทำลายกิเลส. ธีรชนละความติดด้วยตัณหา สละคืนความติดด้วยทิฏฐิ ย่อมไม่ติด คือไม่ติดพัน ไม่เข้าไปติด เป็นผู้ไม่ติด ไม่ติดพัน ไม่เข้าไปติดแล้ว เป็นผู้ออก สละ พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องแล้วในทิฏฐารมณ์ สุตารมณ์ มุตารมณ์ วิญญาตารมณ์ เป็นผู้มีจิตกระทำให้ปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าธีรชนย่อมไม่ติดในทิฏฐารมณ์และสุตารมณ์. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ธีรชนพึงกำจัดความพอใจในที่สุดทั้งสอง กำหนดรู้ผัสสะแล้ว ไม่

เป็นผู้ตามติดใจ ตนติเตียนกรรมใด ไม่ทำกรรมนั้น ย่อมไม่ติดใน
ทิฏฐารมณ์และสุตารมณ์.

[๖๕] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

มุนีกำหนดรู้สัญญาแล้ว ไม่เข้าไปติดในความยึดถือทั้งหลาย พึงข้าม
โอฆะได้ เป็นผู้ถอนลูกศรเสียแล้ว ไม่ประมาทประพฤติอยู่ ย่อม
ไม่หวังโลกนี้และโลกหน้า.

[๖๖] คำว่า กำหนดรู้สัญญาแล้ว ... พึงข้ามโอฆะได้ มีความว่าสัญญา ได้แก่ กามสัญญา พยาปาทสัญญา วิหิงสาสัญญา เนกขัมมสัญญา อัพยาปาทสัญญา อวิหิงสาสัญญา รูปสัญญา สัททสัญญา คันธสัญญา รสสัญญา โผฏฐัพพสัญญา ธัมมสัญญา สัญญาใดเห็นปานนี้ คือ ความรู้พร้อม ความเป็นคืออันรู้พร้อม นี้เรียกว่า สัญญา. คำว่า กำหนดรู้สัญญาแล้ว มีความว่า กำหนดรู้สัญญาด้วยปริญญา ๓ คือ ญาตปริญญา ตีรณปริญญา ปหานปริญญา.

ญาตปริญญาเป็นไฉน? มุนีย่อมรู้สัญญา คือ ย่อมรู้ ย่อมเห็นว่า นี้กามสัญญา นี้พยาปาทสัญญา นี้วิหิงสาสัญญา นี้เนกขัมมสัญญา นี้อัพยาปาทสัญญา นี้อวิหิงสาสัญญา นี้รูปสัญญา นี้สัททสัญญา นี้คันธสัญญา นี้รสสัญญา นี้โผฏฐัพพสัญญา นี้ธัมมสัญญา นี้เรียกว่า ญาตปริญญา.

ตีรณปริญญาเป็นไฉน? มุนีทำความรู้อย่างนี้แล้ว ย่อมพิจารณาสัญญาโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรค เป็นดังหัวฝี เป็นดังลูกศร เป็นของลำบาก เป็นอาพาธ เป็นของอื่น (เป็นของไม่มีอำนาจ) เป็นของชำรุด เป็นเสนียด เป็นอุบาทว์ เป็นภัย เป็นอุปสรรค เป็นของหวั่นไหว เป็นของแตกพัง ฯลฯ เป็นเหตุเกิดแห่งทุกข์ เป็นของดับไป เป็นของชวนให้แช่มชื่น เป็นอาทีนพ เป็นนิสสรณะ นี้เรียกว่า ตีรณปริญญา.

ปหานปริญญาเป็นไฉน? มุนีพิจารณาอย่างนี้แล้ว ย่อมละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง ซึ่งฉันทราคะในสัญญา. สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ฉันทราคะ ในสัญญาใด ท่านทั้งหลายจงละฉันทราคะนั้นเสีย ฉันทราคะนั้นจักเป็นของอันท่านทั้งหลายละแล้ว มีมูลรากอันตัดขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่ตั้งดุจตาลยอดด้วน ถึงความไม่มี

ในภายหลัง มีความไม่เกิดขึ้นในอนาคตเป็นธรรมดา ด้วยประการอย่างนี้. นี้เรียกว่า ปหานปริญญา.

คำว่า กำหนดรู้สัญญาแล้ว คือ กำหนดรู้สัญญาด้วยปริญญา ๓ นี้. คำว่า พึงข้ามโอฆะได้ คือพึงข้าม ข้ามขึ้น ข้ามพ้น ล่วงเลย ก้าวล่วงกามโอฆะ ภวโอฆะ ทิฏฐิโอฆะ อวิชชาโอฆะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กำหนดรู้สัญญาแล้วพึงข้ามโอฆะได้.

[๖๗] คำว่า มุนีไม่เข้าไปติดในความยึดถือทั้งหลาย มีความว่า ความยึดถือ ได้แก่ความยึดถือ ๒ อย่าง คือ ความยึดถือด้วยตัณหา ๑ ความยึดถือด้วยทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้เรียกว่าความยึดถือด้วยตัณหา ฯลฯ นี้เรียกว่าความยึดถือด้วยทิฏฐิ. คำว่า มุนี มีความว่า ญาณเรียกว่าโมนะ ได้แก่ปัญญา ความรู้ทั่ว ฯลฯ ความไม่หลง ความเลือกเฟ้นธรรม ความเห็นชอบ บุคคลประกอบด้วยญาณนั้น ชื่อว่ามุนี คือ ผู้ถึงญาณที่ชื่อว่า โมนะ. โมเนยยะ (ธรรมที่ทำให้เป็นมุนี) มี ๓ อย่าง คือ โมเนยยธรรมทางกาย ๑ โมเนยยธรรมทางวาจา ๑ โมเนยยธรรมทางใจ ๑.

โมเนยยธรรมทางกายเป็นไฉน? การละกายทุจริต ๓ อย่าง ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางกาย. กายสุจริต ๓ อย่าง ญาณมีกายเป็นอารมณ์ กายปริญญา มรรคอันสหรคตด้วยปริญญา การละฉันทราคะในกาย ความดับแห่งกายสังขาร ความบรรลุจตุตถฌาน ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางกาย. นี้ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางกาย.

โมเนยยธรรมทางวาจาเป็นไฉน? การละวจีทุจริต ๔ อย่าง ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางวาจา. วจีสุจริต ๔ อย่าง ญาณมีวาจาเป็นอารมณ์ วาจาปริญญา มรรคอันสหรคด้วยปริญญา การละฉันทราคะในวาจา ความดับแห่งวจีสังขาร ความบรรลุทุติยฌาน ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางวาจา. นี้ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางวาจา.

โมเนยยธรรมทางใจเป็นไฉน? การละมโนทุจริต ๓ อย่าง ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางใจ. มโนสุจริต ๓ อย่าง ญาณมีจิตเป็นอารมณ์ จิตตปริญญา มรรคอันสหรคตด้วยปริญญา การละฉันทราคะในจิต ความดับแห่งจิตสังขาร การบรรลุสัญญาเวทยิตนิโรธ ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางใจ. นี้ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางใจ. สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

บัณฑิตทั้งหลาย ได้กล่าวบุคคลผู้เป็นมุนีทางกาย เป็นมุนีทางวาจา

เป็นมุนีทางใจ หาอาสวะมิได้ว่า เป็นมุนี ผู้ถึงพร้อมด้วยธรรมที่ทำให้
เป็นมุนี เป็นผู้ละกิเลสทั้งปวง. บัณฑิตทั้งหลายได้กล่าวบุคคลผู้เป็น
มุนีทางกาย เป็นมุนีทางวาจา เป็นมุนีทางใจ หาอาสวะมิได้ว่า เป็น
มุนี ผู้ถึงพร้อมด้วยธรรมที่ทำให้เป็นมุนี ผู้มีบาปอันล้างเสียแล้ว.

ชนผู้ประกอบด้วยธรรมที่ทำให้เป็นมุนี ๓ อย่างนี้ ชื่อว่ามุนี มุนีมี ๖ จำพวก คือ อาคารมุนี อนาคารมุนี เสขมุนี อเสขมุนี ปัจเจกมุนี มุนิมุนี. อาคารมุนีเป็นไฉน? ชนเหล่าใด เป็นผู้ครองเรือน มีบทคือนิพพานอันเห็นแล้ว มีศาสนาอันรู้แจ้งแล้ว ชนเหล่านี้ ชื่อว่าอาคารมุนี. อนาคารมุนีเป็นไฉน? ชนเหล่าใดออกบวช มีบทคือนิพพานอันเห็นแล้ว มีศาสนาอันรู้แจ้งแล้ว ชนเหล่านี้ ชื่อว่าอนาคารมุนี. พระเสขะ ๗ จำพวก ชื่อว่าเสขมุนี. พระอรหันต์ทั้งหลายชื่อว่าอเสขมุนี. พระปัจเจกพุทธะทั้งหลาย ชื่อว่าปัจเจกมุนี. พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ชื่อว่ามุนิมุนี. สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

บุคคลไม่เป็นมุนีด้วยความเป็นผู้นิ่ง แต่เป็นผู้เปล่า ไม่ใช่ผู้รู้
ส่วนบุคคลใด เป็นบัณฑิต ถือธรรมอันประเสริฐ ละเว้นบาปทั้งหลาย
เหมือนคนที่ถือเครื่องชั่งตั้งอยู่ ฉะนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่าเป็นมุนี เรียก
ว่าเป็นมุนี โดยเหตุนั้น และบุคคลใด ย่อมรู้โลกทั้ง ๒ บุคคลนั้น
เรียกว่าเป็นมุนี โดยเหตุนั้น. บุคคลใดรู้ธรรมของอสัตบุรุษและธรรม
ของสัตบุรุษ ในโลกทั้งปวง ทั้งภายในภายนอก ก้าวล่วงธรรมเป็น
เครื่องข้องและตัณหาเพียงดังว่าข่าย ดำรงอยู่ เป็นผู้อันเทวดาและ
มนุษย์บูชา บุคคลนั้นชื่อว่ามุนี.

คำว่า ความติด ได้แก่ ความติด ๒ อย่าง คือ ความติดด้วยตัณหา ๑ ความติดด้วยทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าความติดด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความติดด้วยทิฏฐิ. มุนีละความติดด้วยตัณหา สละคืนความติดด้วยทิฏฐิ ย่อมไม่ติด คือไม่ติดพัน ไม่เข้าไปติด เป็นผู้ไม่ติด ไม่ติดพัน ไม่เข้าไปติดแล้ว เป็นผู้ออก สละเสีย พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องแล้วในความยึดถือทั้งหลาย เป็นผู้มีจิตกระทำให้ปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มุนีไม่เข้าไปติดในความยึดถือทั้งหลาย.

[๖๘] คำว่า เป็นผู้ถอนลูกศรเสียแล้ว ไม่ประมาท ประพฤติอยู่ มีความว่า ลูกศร ได้แก่ลูกศร ๗ อย่าง คือ ลูกศรคือราคะ ลูกศรคือโทสะ ลูกศรคือโมหะ ลูกศรคือมานะ ลูกศรคือทิฏฐิ ลูกศรคือความโศก ลูกศรคือความสงสัย. ลูกศรเหล่านี้ อันผู้ใดละได้แล้ว ตัดขาดแล้ว สงบได้แล้ว ระงับได้แล้ว ทำให้ไม่ควรเกิดขึ้น เผาแล้วด้วยไฟคือญาณ ผู้นั้น เรียกว่า เป็นผู้ถอนลูกศรเสียแล้ว คือ ถอน ชัก ดึง ฉุด กระชาก สละ สำรอก ปล่อย ละ สละคืน ลูกศรเสียแล้ว เป็นผู้หมดความอยาก ดับ เย็นแล้ว เสวยสุข มีตนดุจพรหม อยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ถอนลูกศรเสียแล้ว. คำว่า ประพฤติอยู่ คือ ประพฤติอยู่ เที่ยวอยู่ เป็นไป หมุนไป รักษา ดำเนินไป ให้อัตภาพดำเนินไป. คำว่า เป็นผู้ไม่ประมาท คือ เป็นผู้ทำด้วยความเอื้อเฟื้อ ทำติดต่อ ทำไม่หยุด มีความประพฤติไม่ย่อหย่อน ไม่ปลงฉันทะ ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย. ความไม่ประมาท คือ ความพอใจ ความพยายาม ความอุตสาห์ ความเป็นผู้ขยัน ความเป็นผู้ไม่ถอยกลับ ความเป็นผู้มีสติ มีสัมปชัญญะ ความเพียรเป็นเครื่องให้กิเลสเร่าร้อน ความเพียรอันสูงสุด ความตั้งใจ ความประกอบเนืองๆ ความไม่ประมาท ในกุศลธรรมนั้นว่า เราพึงยังศีลขันธ์ที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์ หรือพึงอนุเคราะห์ศีลขันธ์ที่บริบูรณ์ในที่นั้นๆ ด้วยปัญญา โดยอุบายอย่างไร ดังนี้. ความไม่ประมาท คือ ความพอใจ ฯลฯ ในกุศลธรรมนั้นว่า เราพึงให้สมาธิขันธ์ที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์ หรือเราพึงอนุเคราะห์สมาธิขันธ์ที่บริบูรณ์ในที่นั้นๆ ด้วยปัญญา โดยอุบายอย่างไร ดังนี้. ความไม่ประมาท คือ ความพอใจ ฯลฯ ในกุศลธรรมนั้นว่า เราพึงให้ปัญญาขันธ์ที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์ หรือพึงอนุเคราะห์ปัญญาขันธ์ที่บริบูรณ์ในที่นั้นๆ ด้วยปัญญา โดยอุบายอย่างไร ดังนี้. ความไม่ประมาท คือ ความพอใจ ฯลฯ ในกุศลธรรมนั้นว่า เราพึงให้วิมุติขันธ์ที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์ หรือพึงอนุเคราะห์วิมุติขันธ์ที่บริบูรณ์ในที่นั้นๆ ด้วยปัญญา โดยอุบายอย่างไร ดังนี้. ความไม่ประมาท คือ ความพอใจ ฯลฯ ในกุศลธรรมนั้นว่า เราพึงให้วิมุติญาณทัสนขันธ์ที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์ หรือพึงอนุเคราะห์วิมุติญาณทัสนขันธ์ที่บริบูรณ์ในที่นั้นๆ ด้วยปัญญาโดยอุบายอย่างไร ดังนี้. ความไม่ประมาท คือ ความไม่พอใจ ความพยายาม ความอุตสาห์ ความเป็นผู้ขยัน ความเป็นผู้ไม่ถอยกลับ ความเป็นผู้มีสติ มีสัมปชัญญะ ความเพียรเป็นเครื่องให้

กิเลสเร่าร้อน ความเพียรอันสูงสุด ความตั้งใจ ความประกอบเนืองๆ ความไม่ประมาท ในกุศลธรรมนั้นว่า เราพึงกำหนดรู้ทุกข์ที่ยังไม่กำหนดรู้ พึงละกิเลสทั้งหลายที่ยังละไม่ได้ พึงเจริญมรรคที่ยังไม่เจริญ หรือพึงทำให้แจ้งซึ่งนิโรธที่ยังไม่ทำให้แจ้งแล้ว โดยอุบายอย่างไร ดังนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ถอนลูกศรเสียแล้ว เป็นผู้ไม่ประมาทประพฤติอยู่.

[๖๙] คำว่า ย่อมไม่หวังโลกนี้และโลกหน้า มีความว่า ย่อมไม่หวังโลกนี้ คือ อัตภาพของตน ไม่หวังโลกหน้า คือ อัตภาพในปรโลก. ไม่หวังโลกนี้ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณของตน ไม่หวังโลกหน้า คือ รูป เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณของผู้อื่น. ไม่หวังโลกนี้ คือ อายตนะภายใน ๖ ไม่หวังโลกหน้า คือ อายตนะภายนอก ๖. ไม่หวังโลกนี้ คือ มนุษยโลก ไม่หวังโลกหน้า คือ เทวโลก ไม่หวังโลกนี้ คือ กามธาตุ ไม่หวังโลกหน้า คือ รูปธาตุ อรูปธาตุ. ไม่หวังโลกนี้ คือ กามธาตุ รูปธาตุ ไม่หวังโลกหน้าคืออรูปธาตุ. ไม่หวัง ไม่อยากได้ ไม่ยินดี ไม่ปรารถนา ไม่รักใคร่ ไม่พอใจซึ่งคติ อุปบัติ ปฏิสนธิ ภพ สงสาร หรือวัฏฏะต่อไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมไม่หวังโลกนี้และโลกหน้า. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

มุนีกำหนดรู้สัญญาแล้ว ไม่เข้าไปติดในความยึดถือทั้งหลาย พึงข้าม
โอฆะได้ เป็นผู้ถอนลูกศรเสียแล้ว ไม่ประมาทประพฤติอยู่ ย่อมไม่
หวังโลกนี้ และโลกหน้า ดังนี้.

จบ คุหัฏฐกสุตตนิทเทสที่ ๒.

ทุฏฐัฏฐกสุตตนิทเทสที่ ๓
ว่าด้วยเดียรถีย์กับมุนี

[๗๐] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

เดียรถีย์บางพวกมีใจชั่ว ย่อมติเตียนโดยแท้ แม้ชนเหล่าอื่นเข้าใจว่า
จริง ก็ติเตียนตาม แต่มุนีย่อมไม่เข้าถึงวาทะติเตียนที่เกิดแล้ว เพราะ
เหตุนั้น กิเลสเครื่องตรึงจิต จึงมิได้มีแก่มุนีในที่ไหนๆ.

[๗๑] คำว่า เดียรถีย์บางพวกมีใจชั่ว ย่อมติเตียนโดยแท้ มีความว่า เดียรถีย์เหล่านั้น มีหัวใจชั่ว คือ มีใจอันโทษประทุษร้าย มีใจผิด มีใจผิดเฉพาะ มีใจอันโทสะมากระทบ มีใจอันโทสะมากระทบเฉพาะ มีใจอาฆาต มีใจอาฆาตเฉพาะแล้ว ย่อมติเตียน คือ เข้าไปติเตียนพระผู้มีพระภาค และภิกษุสงฆ์ ด้วยคำไม่จริง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เดียรถีย์บางพวกมีใจชั่ว ย่อมติเตียนโดยแท้.

[๗๒] คำว่า แม้ชนเหล่าอื่นเข้าใจว่าจริง ก็ติเตียนตาม มีความว่า ชนเหล่าใด เชื่อถือ กำหนดอยู่ น้อมใจเชื่อต่อเดียรถีย์เหล่านั้น เข้าใจว่าจริง มีความสำคัญว่าจริง เข้าใจว่าแท้ มีความสำคัญว่าแท้ เข้าใจว่าแน่ มีความสำคัญว่าแน่ เข้าใจว่าเป็นจริง มีความสำคัญว่าเป็นจริง เข้าใจว่าไม่วิปริต มีความสำคัญว่าไม่วิปริต ชนเหล่านั้นก็ติเตียน คือเข้าไปติเตียนพระผู้มีพระภาค และภิกษุสงฆ์ด้วยคำไม่จริง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แม้ชนเหล่าอื่นเข้าใจว่าจริง ก็ติเตียนตาม.

[๗๓] คำว่า แต่มุนีย่อมไม่เข้าถึงวาทะติเตียนที่เกิดแล้ว มีความว่า วาทะนั้นเป็นวาทะเกิดแล้ว เป็นวาทะเกิดพร้อม เกิดแล้ว เกิดเฉพาะแล้ว ปรากฏแล้ว คือ เสียงประกาศแต่บุคคลอื่น คำด่า คำเข้าไปติเตียนพระผู้มีพระภาค และภิกษุสงฆ์ ด้วยคำอันไม่จริง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วาทะติเตียนที่เกิดแล้ว. คำว่า มุนี ในคำว่า มุนีย่อมไม่เข้าถึง มีความว่า ญาณเรียกว่าโมนะ ได้แก่ ปัญญา ความรู้ทั่ว ฯลฯ ความไม่หลง ความเลือกเฟ้นธรรม ความเห็นชอบ บุคคลประกอบด้วยญาณนั้น ชื่อว่ามุนี คือผู้ถึงญาณที่ชื่อว่าโมนะ ฯลฯ บุคคลใดรู้ธรรมของอสัตบุรุษและธรรมของสัตบุรุษในโลกทั้งปวง ทั้งภายในภายนอก ก้าวล่วงธรรมเป็นเครื่องข้องและตัณหาเพียงดังว่าข่าย ดำรงอยู่ เป็นผู้อันเทวดา และมนุษย์บูชาแล้ว บุคคลนั้นชื่อว่ามุนี. บุคคลใดจะเข้าถึงวาทะติเตียน บุคคลนั้น ย่อมเข้าถึงวาทะติเตียนด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ เป็นผู้กระทำ ย่อมเข้าถึงวาทะ ติเตียนด้วยความเป็นผู้กระทำ (ผู้กล่าวหา) ๑ เป็นผู้ถูกเขาว่า เขาติเตียน ย่อมโกรธ ขัดเคือง โต้ตอบ ทำความโกรธ ความเคือง ความชังให้ปรากฏว่า เราไม่เป็นผู้กระทำ ๑. บุคคลใดจะเข้าถึงวาทะติเตียน บุคคลนั้นย่อมเข้าถึงวาทะติเตียนด้วยเหตุ ๒ ประการนี้. มุนีไม่เข้าถึงวาทะติเตียนด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ เป็นผู้ไม่

กระทำ ย่อมไม่เข้าถึงวาทะติเตียนด้วยความเป็นผู้ไม่กระทำ ๑ เป็นผู้ถูกเขาว่า เขาติเตียน ย่อมไม่โกรธ ไม่เคือง ไม่ได้ตอบ ไม่ทำความโกรธ ความเคือง ความชังให้ปรากฏว่า เราไม่เป็นผู้กระทำ ๑. มุนีย่อมไม่เข้าถึง ไม่เข้าไปถึง ไม่ถือ ไม่ยึดมั่น ไม่ถือมั่นวาทะติเตียนด้วยเหตุ ๒ ประการนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แต่มุนีย่อมไม่เข้าถึงวาทะติเตียนที่เกิดแล้ว.

ว่าด้วยกิเลสเครื่องตรึงจิต ๓

[๗๔] คำว่า เพราะเหตุนั้น กิเลสเครื่องตรึงจิตจึงมิได้มีแก่มุนีในที่ไหนๆ มีความว่า คำว่า เพราะเหตุนั้น คือ เพราะเหตุนั้น เพราะการณ์นั้น เพราะเหตุนั้น เพราะปัจจัยนั้น เพราะนิทานนั้น ความเป็นผู้มีจิตอันโทสะมากระทบก็ดี ความเป็นผู้มีกิเลสเครื่องตรึงจิตเกิดขึ้นก็ดี ย่อมไม่มีแก่มุนี. กิเลสเครื่องตรึงจิต ๕ อย่างก็ดี กิเลสเครื่องตรึงจิต ๓ อย่าง คือ ราคะ โทสะ โมหะ ก็ดี ย่อมไม่มี คือย่อมไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้ คือ กิเลสนั้นๆ เป็นกิเลสอันมุนีละเสียแล้ว ตัดขาดแล้ว สงบแล้ว ระงับแล้ว ทำให้ไม่ควรเกิดขึ้นได้ เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ. คำว่า ในที่ไหนๆ คือในที่ไหนๆ ในที่ใดที่หนึ่ง ทุกๆ แห่งในภายใน ในภายนอก หรือทั้งภายในทั้งภายนอก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะฉะนั้น กิเลสเครื่องตรึงจิต จึงมิได้มีแก่มุนีในที่ไหนๆ. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

เดียรถีย์บางพวกมีใจชั่ว ย่อมติเตียนโดยแท้ แม้ชนเหล่าอื่นเข้าใจว่า
จริง ก็ติเตียนตาม แต่มุนีย่อมไม่เข้าถึงวาทะติเตียนที่เกิดแล้ว เพราะ
เหตุนั้น กิเลสเครื่องตรึงจิต จึงมิได้มีแก่มุนีในที่ไหนๆ.

[๗๕] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

บุคคลผู้ไปตามความพอใจ ตั้งมั่นแล้วในความชอบใจ พึงล่วงทิฏฐิของ
ตนได้อย่างไรเล่า แต่บุคคลเมื่อกระทำให้เต็มด้วยตนเอง รู้อย่างใด ก็
พึงกล่าวอย่างนั้น.

ว่าด้วยทิฏฐิ

[๗๖] คำว่า พึงล่วงทิฏฐิของตนได้อย่างไรเล่า มีความว่า เดียรถีย์เหล่าใด มีทิฏฐิอย่างนี้ มีความพอใจ ความชอบใจ ลัทธิ อัธยาศัย ความประสงค์อย่างนี้ว่า พวกเราฆ่านางปริพาชิกาชื่อสุนทรีเสียแล้ว ประกาศโทษของพวกสมณศากยบุตรแล้ว จักนำคืนมาซึ่งลาภยศสักการะสัมมานะนั้นโดยอุบายอย่างนี้ เดียรถีย์เหล่านั้น ไม่อาจล่วงทิฏฐิ ความพอใจ ความชอบใจ ลัทธิ อัธยาศัย ความประสงค์ของตนได้. โดยที่แท้ ความเสื่อมยศนั่นแหละ ก็กลับย้อนมาถึงพวกเดียรถีย์นั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลพึงล่วงทิฏฐิของตนได้อย่างไรเล่า แม้ด้วยประการอย่างนี้. อีกอย่างหนึ่ง ผู้ใดมีวาทะอย่างนี้ว่า โลกเที่ยง สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า บุคคลนั้นพึงล่วง ก้าวล่วง ก้าวล่วงด้วยดี ล่วงเลยทิฏฐิ ความพอใจ ความชอบใจ ลัทธิ อัธยาศัย ความประสงค์ของตนได้อย่างไร. ข้อนั้นเป็นเพราะเหตุอะไร. เพราะเหตุว่า ทิฏฐินั้นอันบุคคลนั้นสมาทาน ถือเอา ยึดถือ ถือมั่น ติดใจ น้อมใจ ให้บริบูรณ์อย่างนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าบุคคลพึงล่วงทิฏฐิของตนได้อย่างไรเล่า แม้ด้วยประการอย่างนี้. บุคคลใดมีวาทะอย่างนี้ว่า โลกไม่เที่ยง ... โลกมีที่สุด ... โลกไม่มีที่สุด ... ชีพก็อันนั้นสรีระก็อันนั้น ... ชีพเป็นอื่นสรีระก็เป็นอื่น ... สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้วย่อมเป็นอีก ... สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้วย่อมไม่เป็นอีก สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้วย่อมเป็นอีกก็มี ย่อมไม่เป็นอีกก็มี ... สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้วย่อมเป็นอีกก็หามิได้ย่อมไม่เป็นอีกก็หามิได้ สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า บุคคลนั้นพึงล่วง ก้าวล่วง ก้าวล่วงด้วยดี ล่วงเลยทิฏฐิ ความพอใจ ความชอบใจ ลัทธิ อัธยาศัย ความประสงค์ของตนได้อย่างไร. ข้อนั้นเป็นเพราะเหตุอะไร. เพราะเหตุว่า ทิฏฐินั้นอันบุคคลนั้นสมาทาน ถือเอา ยึดถือ ถือมั่น ติดใจ น้อมใจ ให้บริบูรณ์อย่างนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลพึงล่วงทิฏฐิของตนได้อย่างไรเล่า แม้ด้วยประการอย่างนี้.

[๗๗] คำว่า บุคคลผู้ไปตามความพอใจ ตั้งมั่นแล้วในความชอบใจ มีความว่า ผู้ไปตามความพอใจ คือบุคคลนั้น ย่อมไป ออกไป ลอยไป เคลื่อนไป ตามทิฏฐิ ความพอใจ ความชอบใจ ลัทธิของตน เหมือนบุคคล ย่อมไป ออกไป เลื่อนไป เคลื่อนไป ด้วยยานช้าง ยานรถ ยานม้า ยานโค ยานแพะ ยานแกะ ยานอูฐ ยานลา ฉะนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไปตามความพอใจ. คำว่า น้อมใจไป ในทิฏฐิ ความพอใจ ความชอบใจ ลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลผู้ไปตามความพอใจ ตั้งมั่นแล้วในความชอบใจ.

[๗๘] คำว่า บุคคลเมื่อกระทำให้เต็มด้วยตนเอง มีความว่า บุคคลกระทำให้เต็ม ให้บริบูรณ์ ไม่บกพร่อง ให้เลิศ ประเสริฐ วิเศษ เป็นประธาน อุดม บวร คือยังทิฏฐินั้นให้เกิด ให้เกิดพร้อม ให้บังเกิด ให้บังเกิดเฉพาะด้วยตนเองว่า พระศาสดานี้เป็นพระสัพพัญญู พระธรรมนี้อันพระศาสดาตรัสดีแล้ว คณะสงฆ์นี้ปฏิบัติดีแล้ว ทิฏฐินี้เจริญ ปฏิปทานี้อันพระศาสดาทรงบัญญัติดีแล้ว มรรคนี้เป็นเครื่องนำออก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลเมื่อกระทำให้เต็มด้วยตนเอง.

[๗๙] คำว่า รู้อย่างใดก็พึงกล่าวอย่างนั้น มีความว่า บุคคลรู้อย่างใดก็พึงกล่าว บอก พูด แสดง แถลงอย่างนั้น. คือรู้อย่างใดว่า โลกเที่ยง สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า ก็พึงกล่าว บอก พูด แสดง แถลงอย่างนั้น. รู้อย่างใดว่า โลกไม่เที่ยง ฯลฯ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเป็นอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เป็นอีกก็หามิได้ สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า ก็พึงกล่าว บอก พูด แสดง แถลง อย่างนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า รู้อย่างใดก็พึงกล่าวอย่างนั้น. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

บุคคลผู้ไปตามความพอใจ ตั้งมั่นแล้วในความชอบใจ พึงล่วงทิฏฐิ
ของตนได้อย่างไรเล่า แต่บุคคลเมื่อกระทำให้เต็มด้วยตนเอง รู้อย่างใด
ก็พึงกล่าวอย่างนั้น.

[๘๐] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ชนใดไม่มีใครถาม ย่อมบอกศีลและวัตรของตนแก่ชนเหล่าอื่น ผู้ฉลาด
ทั้งหลายกล่าวชนนั้นว่าไม่มีอริยธรรม อนึ่ง ชนใดย่อมบอกตนเอง
ผู้ฉลาดทั้งหลายก็กล่าวชนนั้นว่า ไม่มีอริยธรรม.

[๘๑] คำว่า ชนใด ... ย่อมบอกศีลและวัตรของตน มีความว่า คำว่า ใด คือเช่นใด ประกอบอย่างใด ชนิดอย่างใด มีประการอย่างใดถึงฐานะใด ประกอบด้วยธรรมใด เป็นกษัตริย์ เป็นพราหมณ์ เป็นแพศย์ เป็นศูทร เป็นคฤหัสถ์ เป็นบรรพชิต เป็นเทวดา หรือเป็นมนุษย์. คำว่า ศีลและวัตร มีความว่า บางแห่งเป็นศีลและเป็นวัตร บางแห่งเป็นวัตรแต่ไม่เป็นศีล.

ว่าด้วยศีลและวัตร

เป็นศีลและเป็นวัตรเป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีศีล สำรวมด้วยความสำรวมในปาติโมกข์ ถึงพร้อมด้วยอาจาระและโคจรอยู่ เป็นผู้เห็นภัยในโทษทั้งหลายมีประมาณน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ความสำรวม ความระวัง ความไม่ก้าวล่วง ในสิกขาบททั้งหลายนั้น นี้เป็นศีล. ความสมาทานชื่อว่าเป็นวัตร. เพราะอรรถว่าสำรวม จึงชื่อว่าศีล เพราะอรรถว่า สมาทานจึงชื่อว่าวัตร นี้เรียกว่าเป็นศีลและเป็นวัตร.

เป็นวัตรแต่ไม่เป็นศีลเป็นไฉน? ธุดงค์ (องค์ของภิกษุผู้กำจัดกิเลส) ๘ คือ อารัญญิกังคธุดงค์ ปิณฑปาติกังคธุดงค์ ปังสุกูลิกังคธุดงค์ เตจีวริกังคธุดงค์ สปทานจาริกังคธุดงค์ ขลุปัจฉาภัตติกังคธุดงค์ เนสัชชิกังคธุดงค์ ยถาสันถติกังคธุดงค์ นี้เรียกว่าเป็นวัตรแต่ไม่เป็นศีล. แม้การสมาทานความเพียร ก็เรียกว่าเป็นวัตรแต่ไม่เป็นศีล กล่าวคือพระมหาสัตว์ทรงประคองตั้งพระทัยว่า จงเหลืออยู่แต่หนังเอ็นและกระดูกก็ตามที เนื้อและเลือดในสรีระจงเหือดแห้งไปเถิด อิฐผลใดอันจะพึงบรรลุด้วยเรี่ยวแรงของบุรุษ ด้วยกำลังของบุรุษ ด้วยความเพียรของบุรุษ ด้วยความบากบั่นของบุรุษ การไม่บรรลุผลนั้นแล้ว หยุดความเพียรจักไม่มี ดังนี้ แม้การสมาทานความเพียรเห็นปานนี้ ก็เรียกว่าเป็นวัตรแต่ไม่เป็นศีล. พระมหาสัตว์ทรงประคองตั้งพระทัยว่า จิตของเราจักยังไม่หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่นเพียงใด เราจักไม่ทำลายบัลลังก์

(ความนั่งเนื่องด้วยขาที่คู้เข้าโดยรอบ) นี้เพียงนั้น แม้การสมาทานความเพียร เห็นปานนี้ ก็เรียกว่าเป็นวัตรแต่ไม่เป็นศีล. ภิกษุประคองตั้งจิตว่า

เมื่อลูกศรคือตัณหาอันเรายังถอนไม่ได้แล้ว เราจักไม่กิน ไม่ดื่ม ไม่ออก
จากวิหาร ทั้งจักไม่เอนข้าง ดังนี้

แม้การสมาทานความเพียรเห็นปานนี้ ก็เรียกว่าเป็นวัตรแต่ไม่เป็นศีล. ภิกษุประคองตั้งจิตว่า จิตของเราจักยังไม่หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่น เพียงใด เราจักไม่ลุกขึ้นจากอาสนะนี้เพียงนั้น ... จักไม่ลงจากที่จงกรม ... จักไม่ออกจากวิหาร ... จักไม่ออกจากเรือนมีหลังคาแถบเดียว ... จักไม่ออกจากปราสาท ... จักไม่ออกจากเรือนโล้น ... จักไม่ออกจากถ้ำ ... จักไม่ออกจากถ้ำภูเขา ... จักไม่ออกจากกุฎิ ... จักไม่ออกจากเรือนยอด ... จักไม่ออกจากป้อม ... จักไม่ออกจากโรงกลม ... จักไม่ออกจากเรือนที่มีเครื่องกั้น ... จักไม่ออกจากศาลาที่บำรุง ...จักไม่ออกจากมณฑป ... จักไม่ออกจากโคนต้นไม้ เพียงนั้น ดังนี้ แม้การสมาทานความเพียรเห็นปานนี้ ก็เรียกว่า เป็นวัตรแต่ไม่เป็นศีล. ภิกษุประคองตั้งจิตว่า ในเช้าวันนี้แหละ เราจักนำมา นำมาด้วยดี บรรลุ ถูกต้อง ทำให้แจ้ง ซึ่งอริยธรรม ดังนี้ แม้การสมาทานความเพียรเห็นปานนี้ ก็เรียกว่าเป็นวัตรแต่ไม่เป็นศีล. ภิกษุประคองตั้งจิตว่า ในเที่ยงวันนี้แหละ ... ในเย็นนี้แหละ ... ในกาลก่อนภัตนี้แหละ ... ในกาลภายหลังภัตนี้แหละ ... ในยามต้นนี้แหละ ... ในยามกลางนี้แหละ ... ในยามหลังนี้แหละ ... ในข้างแรมนี้แหละ ... ในข้างขึ้นนี้แหละ ... ในฤดูฝนนี้แหละ ... ในฤดูหนาวนี้แหละ ... ในฤดูร้อนนี้แหละ ... ในตอนวัยต้นนี้แหละ ... ในตอนวัยกลางนี้แหละ ... ในตอนวัยหลังนี้แหละ เราจักนำมา นำมาด้วยดี บรรลุ ถูกต้อง ทำให้แจ้ง ซึ่งอริยธรรม ดังนี้ แม้การสมาทานความเพียรเห็นปานนี้ ก็เรียกว่าเป็นวัตรแต่ไม่เป็นศีล. คำว่า ชน คือ สัตว์ นระ มาณพ บุรุษ บุคคล ผู้มีชีวิต ผู้เกิด สัตว์เกิด ผู้มีกรรม มนุษย์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ชนใด ... ย่อมบอกศีลและวัตรของตน.

[๘๒] คำว่า ไม่มีใครถาม ย่อมบอก ... แก่ชนเหล่าอื่น มีความว่า ชนเหล่าอื่น คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร คฤหัสถ์ บรรพชิต เทวดา มนุษย์. คำว่าไม่มีใครถาม คือ อันใครๆ ไม่ถาม ไม่ได้ถาม ไม่ขอร้อง ไม่เชิญ ไม่เชื้อเชิญ. คำว่า ย่อมบอก คือ ย่อม

อวดอ้างศีลบ้าง วัตรบ้าง ศีลและวัตรบ้างของตน. (อธิบายว่า) ย่อมอวดอ้าง บอก พูด แสดง แถลงว่า ข้าพเจ้าเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีลบ้าง ถึงพร้อมด้วยวัตรบ้าง ถึงพร้อมด้วยศีลและวัตรบ้าง ถึงพร้อมด้วยชาติบ้าง ถึงพร้อมด้วยโคตรบ้าง ถึงพร้อมด้วยความเป็นบุตรแห่งสกุลบ้าง ถึงพร้อมด้วยความเป็นผู้มีรูปร่างงามบ้าง ถึงพร้อมด้วยทรัพย์บ้าง ถึงพร้อมด้วยการเชื้อเชิญบ้าง ถึงพร้อมด้วยหน้าที่การงานบ้าง ถึงพร้อมด้วยหลักแหล่งศิลปศาสตร์บ้าง ถึงพร้อมด้วยวิทยฐานะบ้าง ถึงพร้อมด้วยการศึกษาบ้าง ถึงพร้อมด้วยปฏิภาณบ้าง ถึงพร้อมด้วยวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่งบ้าง ออกบวชจากสกุลสูงบ้าง ออกบวชจากสกุลใหญ่บ้าง ออกบวชจากสกุลมีโภคสมบัติมากบ้าง ออกบวชจากสกุลมีโภคสมบัติใหญ่บ้าง เป็นผู้มีชื่อเสียงมียศกว่าพวกคฤหัสถ์และบรรพชิตบ้าง เป็นผู้ได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานปัจจัยเภสัชบริขารบ้าง เป็นผู้ทรงจำพระสูตรบ้าง เป็นผู้ทรงพระวินัยบ้าง เป็นธรรมกถึกบ้าง เป็นผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถือบิณฑบาตเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถือทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถือทรงไตรจีวรเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถือเที่ยวบิณฑบาตไปตามลำดับตรอกเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถือไม่ฉันภัตหนหลังเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถือการนั่งเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถืออยู่ในเสนาสนะที่เขาจัดให้อย่างไรเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ได้ปฐมฌานบ้าง เป็นผู้ได้ทุติยฌานบ้าง เป็นผู้ได้ตติยฌานบ้าง เป็นผู้ได้จตุตถฌานบ้าง เป็นผู้ได้อากาสานัญจายตนสมาบัติบ้าง เป็นผู้ได้วิญญาณัญจายตนสมาบัติบ้าง เป็นผู้ได้อากิญจัญญายตนสมาบัติบ้าง เป็นผู้ได้เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติบ้าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าไม่มีใครถาม ย่อมบอก ... แก่ชนเหล่าอื่น.

[๘๓] คำว่า ผู้ฉลาดทั้งหลายกล่าวชนนั้นว่าไม่มีอริยธรรม มีความว่าฉลาดในอายตนะ ฉลาดในปฏิจจสมุปบาท ฉลาดในสติปัฏฐาน ฉลาดในสัมมัปปธาน ฉลาดในอิทธิบาท ฉลาดในอินทรีย์ ฉลาดในพละ ฉลาดในโพชฌงค์ ฉลาดในมรรค ฉลาดในผล ฉลาดในนิพพาน ผู้ฉลาดเหล่านั้นกล่าว บอก พูด แสดง แถลงอย่างนี้ว่า ธรรมนั้นของพวกอนารยชน ธรรมนั้นไม่ใช่ของพวกอริยชน ธรรมนั้นของพวกคนพาล ธรรมนั้นไม่ใช่ของพวกบัณฑิต ธรรมนั้นของพวกอสัตบุรุษ ธรรมนั้นไม่ใช่ของพวกสัตบุรุษ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าผู้ฉลาดทั้งหลายกล่าวชนนั้นว่าไม่มีอริยธรรม.

[๘๔] คำว่า ชนใดย่อมบอกตนเอง มีความว่า อัตตาเรียกว่าตน. คำว่า ย่อมบอกเอง คือ ย่อมอวดอ้างซึ่งตนเอง คือ ย่อมอวดอ้าง บอก พูด แสดง แถลงว่า ข้าพเจ้าเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีลบ้าง ถึงพร้อมด้วยวัตรบ้าง ถึงพร้อมด้วยศีลและวัตรบ้าง ถึงพร้อมด้วยชาติบ้าง ถึงพร้อมด้วยโคตรบ้าง ถึงพร้อมด้วยความเป็นบุตรแห่งสกุลบ้าง ถึงพร้อมด้วยความเป็นผู้มีรูปงามบ้าง ถึงพร้อมด้วยทรัพย์บ้าง ถึงพร้อมด้วยการเชื้อเชิญบ้าง ถึงพร้อมด้วยหน้าที่การงานบ้าง ถึงพร้อมด้วยหลักแหล่งแห่งศิลปศาสตร์บ้าง ถึงพร้อมด้วยวิทยฐานะบ้าง ถึงพร้อมด้วยการศึกษาบ้าง ถึงพร้อมด้วยปฏิภาณบ้าง ถึงพร้อมด้วยวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่งบ้าง ออกบวชจากสกุลสูงบ้าง ออกบวชจากสกุลใหญ่บ้าง ออกบวชจากสกุลมีโภคสมบัติมากบ้าง ออกบวชจากสกุลมีโภคสมบัติใหญ่บ้าง เป็นผู้มีชื่อเสียงมียศกว่าพวกคฤหัสถ์และบรรพชิตบ้าง เป็นผู้ได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขารบ้าง เป็นผู้ทรงจำพระสูตรบ้าง เป็นผู้ทรงพระวินัยบ้าง เป็นธรรมกถึกบ้าง เป็นผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถือบิณฑบาตเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถือทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถือทรงไตรจีวรเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถือเที่ยวบิณฑบาตไปตามลำดับตรอกเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถือไม่ฉันภัตหนหลังเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถือการนั่งเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถืออยู่ในเสนาสนะที่เขาจัดให้อย่างไรเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ได้ปฐมฌานบ้าง เป็นผู้ได้ทุติยฌานบ้าง เป็นผู้ได้ตติยฌานบ้าง เป็นผู้ได้จตุตถฌานบ้าง เป็นผู้ได้อากาสานัญจายตนสมาบัติบ้าง เป็นผู้ได้วิญญาณัญจายตนสมาบัติบ้าง เป็นผู้ได้อากิญจัญญายตนสมาบัติบ้าง เป็นผู้ได้เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติบ้าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ชนใดย่อมบอกตนเอง. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ชนใดไม่มีใครถาม ย่อมบอกศีลและวัตรของตนแก่ชนเหล่าอื่น ผู้ฉลาด
ทั้งหลายกล่าวชนนั้นว่าไม่มีอริยธรรม อนึ่ง ชนใดย่อมบอกตนเอง ผู้
ฉลาดทั้งหลายก็กล่าวชนนั้นว่าไม่มีอริยธรรม.

[๘๕] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

แต่ว่าภิกษุผู้สงบ ดับกิเลสในตนแล้วไม่อวดในศีลทั้งหลายว่าเราเป็น
ดังนี้ ผู้ฉลาดทั้งหลายกล่าวภิกษุนั้นว่ามีอริยธรรม อนึ่ง กิเลสเป็นเหตุ
ฟูขึ้นมิได้มีแก่ภิกษุใด ในที่ไหนๆ ในโลก ผู้ฉลาดทั้งหลายก็กล่าว
ภิกษุนั้นว่ามีอริยธรรม.

ผู้ได้ชื่อว่าภิกษุ

[๘๖] คำว่า แต่ว่าภิกษุผู้สงบ ดับกิเลสในตนแล้ว มีความว่า ชื่อว่าผู้สงบ เพราะเป็นผู้สงบ คือระงับ เข้าไประงับ เผา ดับ ปราศจาก ความสงบระงับ ความกำหนัด ความขัดเคือง ความหลง ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความตีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความลวง ความโอ้อวด ความกระด้าง ความแข่งดี ความถือตัว ความดูหมิ่น ความเมา ความประมาท กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อภิสังขารคือ อกุศลธรรมทั้งปวง จึงชื่อว่าเป็นผู้สงบ เข้าไปสงบ ดับ สงบระงับแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าผู้สงบ. คำว่า ภิกษุ มีความว่า เพราะเป็นผู้ทำลายธรรม ๗ ประการ จึงชื่อว่าภิกษุ คือ ทำลายสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส ราคะ โทสะ โมหะและมานะ. ภิกษุนั้นทำลายแล้วซึ่งอกุศลธรรมอันลามก อันเป็นปัจจัยแห่งความมัวหมอง ให้เกิดในภพใหม่ มีความกระวนกระวาย มีวิบากเป็นทุกข์ เป็นที่ตั้งแห่งชาติ ชรา และมรณะต่อไป.

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

> ดูกรสภิยะ ผู้ใดควรแก่การชมเชยเหล่านี้ว่าถึงปรินิพพานแล้ว ด้วยธรรมเป็นหนทางอันตนให้เจริญ ข้ามความสงสัยเสียแล้ว ละแล้วซึ่งความเสื่อมและความเจริญ อยู่จบแล้วและเป็นผู้มีภพใหม่สิ้นแล้ว ผู้นั้นชื่อว่าภิกษุ.

อนึ่ง ผู้สงบ ชื่อว่าภิกษุ.

คำว่า ผู้ดับกิเลสในตนแล้ว มีความว่า เพราะเป็นผู้ดับความกำหนัด ความขัดเคือง ความหลง ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความตีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความลวง ความโอ้อวด ความกระด้าง ความแข่งดี ความถือตัว ความดูหมิ่น ความเมา ความประมาท กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อภิสังขารคืออกุศลธรรมทั้งปวง จึงชื่อว่า ผู้ดับกิเลสในตนแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แต่ว่าภิกษุผู้สงบแล้ว ดับกิเลสในตนแล้ว.

[๘๗] คำว่า ไม่อวดในศีลทั้งหลายว่าเราเป็นดังนี้ มีความว่า ศัพท์ว่า อิติหํ (เราเป็นดังนี้) นั้น เป็นศัพท์ต่อบท เกี่ยวข้องแห่งบท บริบูรณ์แห่งบท เป็นที่ประชุมอักษร เป็นความสละสลวยแห่งพยัญชนะ ศัพท์ว่า อิติหํ นั้น เป็นไปตามลำดับบท. คำว่าไม่อวดในศีลทั้งหลาย มีความว่า ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้เป็นผู้อวด เป็นผู้โอ้อวด คือย่อมอวด ย่อมโอ้อวดว่า ข้าพเจ้าเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีลบ้าง ถึงพร้อมด้วยวัตรบ้าง ถึงพร้อมด้วยศีลและวัตรบ้าง ถึงพร้อมด้วยชาติบ้าง ถึงพร้อมด้วยโคตรบ้าง ถึงพร้อมด้วยความเป็นบุตรแห่งสกุลบ้าง ถึงพร้อมด้วยความเป็นผู้มีรูปงามบ้าง ฯลฯ เป็นผู้ได้เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติบ้าง. ภิกษุนี้ย่อมไม่อวด ไม่โอ้อวดอย่างนั้น คือ เป็นผู้งด เว้น เว้นขาด ออก สลัดออก พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องด้วยความอวด เป็นผู้มีจิตกระทำให้ปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าไม่อวดในศีลทั้งหลายว่าเราเป็นดังนี้.

ว่าด้วยผู้มีอริยธรรม

[๘๘] คำว่า ผู้ฉลาดทั้งหลายกล่าวภิกษุนั้นว่ามีอริยธรรม มีความว่า ผู้ฉลาด ได้แก่ผู้ฉลาดเหล่าใดเหล่าหนึ่ง คือ ผู้ฉลาดในขันธ์ ฉลาดในธาตุ ฉลาดในอายตนะ ฉลาดในปฏิจจสมุปบาท ฉลาดในสติปัฏฐาน ฉลาดในสัมมัปปธาน ฉลาดในอิทธิบาท ฉลาดในอินทรีย์ ฉลาดในพละ ฉลาดในโพชฌงค์ ฉลาดในมรรค ฉลาดในผล ฉลาดในนิพพาน ผู้ฉลาดเหล่านั้นย่อมกล่าว คือกล่าวบอก พูด แสดง แถลงอย่างนี้ว่า ธรรมนั้นของพวกอารยชน ธรรมนั้นมิใช่ของพวกอนารยชน ธรรมนั้นของบัณฑิต ธรรมนั้นมิใช่ของคนพาล ธรรมนั้นของพวกสัตบุรุษ ธรรมนั้นมิใช่ของพวกอสัตบุรุษ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ฉลาดทั้งหลายกล่าวภิกษุนั้นว่ามีอริยธรรม.

[๘๙] คำว่า กิเลสเป็นเหตุฟูขึ้นมิได้มีแก่ภิกษุใด ในที่ไหนๆ ในโลก มีความว่า ภิกษุใด คือ พระอรหันต์ผู้มีอาสวะสิ้นไปแล้ว. คำว่า กิเลสเป็นเหตุฟูขึ้น คือ กิเลสเป็นเหตุฟูขึ้น ๗ ประการ คือ ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส และกรรม. กิเลสเป็นเหตุฟูขึ้นเหล่านี้ มิได้มี คือไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้ คือ เป็นธรรมชาติอันภิกษุนั้นละ

เสียแล้ว ตัดขาด สงบ ระงับ ทำให้ไม่ควรเกิดขึ้นได้ เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ. คำว่า ไปที่ไหนๆ คือ ในที่ไหนๆ ในที่ใดที่หนึ่ง ทุกๆ แห่ง ในภายใน ในภายนอก หรือทั้งภายในทั้งภายนอก. คำว่า ในโลก คือในอบายโลก มนุษยโลก เทวโลก ขันธโลก ธาตุโลก อายตนโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กิเลสเป็นเหตุฟูขึ้นมิได้มีแก่ภิกษุใด ในที่ไหนๆ ในโลก. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

แต่ว่าภิกษุผู้สงบ ดับกิเลสในตนแล้ว ไม่อวดในศีลทั้งหลายว่า เราเป็น
ดังนี้ ผู้ฉลาดทั้งหลายกล่าวภิกษุนั้นว่า มีอริยธรรม อนึ่ง กิเลสเป็น
เหตุฟูขึ้นมิได้มีแก่ภิกษุใด ในที่ไหนๆ ในโลก ผู้ฉลาดทั้งหลายก็กล่าว
ภิกษุนั้นว่ามีอริยธรรม.

ว่าด้วยทิฏฐิธรรม

[๙๐] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ทิฏฐิธรรมทั้งหลาย ของเจ้าทิฏฐิใด เป็นธรรมที่บุคคลนั้น กำหนด
แล้ว ที่ปัจจัยปรุงแต่งกระทำไว้ในเบื้องหน้า ไม่ขาวสะอาด มีอยู่และ
บุคคลนั้นเป็นผู้อาศัยอานิสงส์ที่เห็นอยู่ ในตนและอาศัยสันติที่กำเริบที่
อาศัยกันเกิดขึ้น เขาพึงยกตนหรือข่มผู้อื่น.

[๙๑] คำว่า ทิฏฐิธรรมทั้งหลาย ของเจ้าทิฏฐิใด เป็นธรรมที่บุคคลนั้น กำหนดแล้ว ที่ปัจจัยปรุงแต่ง มีความว่า คำว่า กำหนด ได้แก่ความกำหนด ๒ อย่าง คือความกำหนดด้วยตัณหา ๑ ความกำหนดด้วยทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าความกำหนดด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความกำหนดด้วยทิฏฐิ. คำว่า ที่ปัจจัยปรุงแต่ง คือ อันปัจจัยปรุงแต่งแล้ว ปรุงแต่งวิเศษแล้ว ปรุงแต่งเฉพาะแล้ว ให้ตั้งลงพร้อมแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ที่ปัจจัยปรุงแต่ง อีกอย่างหนึ่ง คำว่า ที่ปัจจัยปรุงแต่ง ได้แก่ที่ไม่เที่ยง อันปัจจัยปรุงแต่งแล้ว เป็นธรรมอาศัยกันเกิดขึ้น มีความสิ้นไป มีความเสื่อมไป มีความสำรอก มีความดับเป็นธรรม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ที่ปัจจัยปรุงแต่ง. คำว่า ใด คือ แห่งเจ้าทิฏฐิ ทิฏฐิ ๖๒ ประการ เรียกว่า ทิฏฐิธรรม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทิฏฐิธรรมทั้งหลาย ของเจ้าทิฏฐิใด เป็นธรรมที่บุคคลนั้นกำหนดแล้ว ที่ปัจจัยปรุงแต่ง.

[๙๒] คำว่า กระทำไว้ในเบื้องหน้า ไม่ขาวสะอาด มีอยู่ มีความว่า คำว่า กระทำไว้ในเบื้องหน้า ได้แก่การกระทำไว้ในเบื้องหน้าสองอย่างคือ การกระทำไว้ในเบื้องหน้าด้วยตัณหา ๑ การกระทำไว้ในเบื้องหน้าด้วยทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าการกระทำไว้ในเบื้องหน้าด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่า การกระทำไว้ในเบื้องหน้าด้วยทิฏฐิ. บุคคลนั้น ไม่ละการกระทำไว้ในเบื้องหน้าด้วยตัณหา ไม่สละคืนการกระทำไว้ในเบื้องหน้าด้วยทิฏฐิ เพราะเป็นผู้ไม่ละการกระทำไว้ในเบื้องหน้าด้วยตัณหา เพราะเป็นผู้ไม่สละคืนการกระทำไว้ในเบื้องหน้าด้วยทิฏฐิ บุคคลนั้นชื่อว่า เที่ยวทำตัณหาบ้าง ทิฏฐิบ้าง ไว้ในเบื้องหน้า คือ ชื่อว่าเป็นผู้มีตัณหาเป็นธงชัย มีตัณหาเป็นธงยอด มีตัณหาเป็นใหญ่ มีทิฏฐิเป็นธงชัย มีทิฏฐิเป็นธงยอด มีทิฏฐิเป็นใหญ่ เป็นผู้อันตัณหาบ้าง ทิฏฐิบ้างแวดล้อมเที่ยวไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กระทำไว้ในเบื้องหน้า. คำว่า มีอยู่ คือย่อมมี ย่อมปรากฏ ย่อมเข้าไปได้. คำว่า ไม่ขาวสะอาด คือไม่ขาวสะอาด ไม่ผ่องแผ้ว ไม่บริสุทธิ์ คือเศร้าหมอง มัวหมอง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กระทำไว้ในเบื้องหน้า ไม่ขาวสะอาด มีอยู่.

[๙๓] คำว่า อานิสงส์ที่เห็นอยู่ในตน มีความว่า ศัพท์ว่า ยทตฺตนิ ตัดบทเป็น ยํ อตฺตนิ. ทิฏฐิเรียกว่า ตน. บุคคลนั้น ย่อมเห็นอานิสงส์ ๒ อย่าง แห่งทิฏฐิของตน คือ อานิสงส์มีในชาตินี้ ๑ อานิสงส์มีในชาติหน้า ๑.

อานิสงส์แห่งทิฏฐิมีในชาตินี้เป็นไฉน? ศาสดาเป็นผู้มีทิฏฐิอย่างใด พวกสาวกเป็นผู้มีทิฏฐิอย่างนั้น พวกสาวกย่อมสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ยำเกรง ศาสดา ผู้มีทิฏฐิอย่างนั้น และย่อมได้ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ที่มีศาสดานั้นเป็นเหตุ นี้ชื่อว่า อานิสงส์แห่งทิฏฐิมีในชาตินี้.

อานิสงส์แห่งทิฏฐิมีในชาติหน้าเป็นไฉน? บุคคลนั้นย่อมหวังผลในอนาคตว่า ทิฏฐินี้ควรเพื่อความเป็นนาค เป็นครุฑ เป็นยักษ์ เป็นอสูร เป็นคนธรรพ์ เป็นมหาราช เป็นพระอินทร์ เป็นพรหม หรือเป็นเทวดา ทิฏฐินี้ ควรเพื่อความหมดจด หมดจดวิเศษ บริสุทธิ์ หลุดไป พ้นไป หลุดพ้นไป ด้วยทิฏฐินี้ สัตว์ทั้งหลาย ย่อมหมดจด หมดจดวิเศษ บริสุทธิ์ หลุดไป พ้นไป หลุดพ้นไป ด้วยทิฏฐินี้ เราจักหมดจด หมดจดวิเศษ บริสุทธิ์ หลุดไป พ้นไป หลุดพ้นไป ด้วยทิฏฐินี้ดังนี้ นี้ชื่อว่า อานิสงส์แห่งทิฏฐิมีในชาติหน้า.

บุคคลนั้นย่อมเห็น แลเห็น เหลียวเห็น เล็งเห็น พิจารณาเห็น ซึ่งอานิสงส์แห่งทิฏฐิของตน ๒ ประการนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อานิสงส์ ที่เห็นอยู่ในตน.

ว่าด้วยสันติ ๓

[๙๔] คำว่า บุคคลนั้นเป็นผู้อาศัยอานิสงส์และอาศัยสันติ ที่กำเริบ ที่อาศัยกันเกิดขึ้น มีความว่า สันติมี ๓ ประการ คือ สันติโดยส่วนเดียว ๑ สันติโดยองค์นั้นๆ ๑ สันติโดยสมมติ ๑.

สันติโดยส่วนเดียวเป็นไฉน? อมตนิพพาน คือ ความระงับสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัณหา ความสำรอก ความดับ ความออกจากตัณหา เรียกว่า สันติโดยส่วนเดียว นี้ชื่อว่า สันติโดยส่วนเดียว.

สันติโดยองค์นั้นๆ เป็นไฉน? บุคคลผู้บรรลุปฐมฌาน มีนิวรณ์สงบไป. ผู้บรรลุทุติยฌานมีวิตกและวิจารณ์สงบไป. ผู้บรรลุตติยฌานมีปีติสงบไป. ผู้บรรลุจตุตถฌานมีสุขและทุกข์สงบไป. ผู้บรรลุอากาสานัญจายตนฌาน มีรูปสัญญา ปฏิฆสัญญา นานัตตสัญญา สงบไป. ผู้บรรลุวิญญาณัญจายตนฌาน มีอากาสานัญจายตนสัญญาสงบไป. ผู้บรรลุอากิญจัญญายตนฌาน มีวิญญาณัญจายตนสัญญาสงบไป. ผู้บรรลุเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน มีอากิญจัญญายตนสัญญาสงบไป. นี้ชื่อว่า สันติโดยองค์นั้นๆ .

สันติโดยสมมติเป็นไฉน? ทิฏฐิ ๖๒ เป็นทิฏฐิสงบไป เรียกว่า สันติโดยสมมติ. อนึ่ง สันติโดยสมมติ พระผู้มีพระภาคประสงค์เอาว่า สันติ ในคาถานี้.

คำว่า บุคคลนั้นเป็นผู้อาศัยอานิสงส์และอาศัยสันติที่กำเริบ ที่อาศัยกันเกิดขึ้น มีความว่า คำว่า อาศัย คือพัวพัน ติดพัน ติดใจ น้อมใจถึง (อานิสงส์นั้น) และถึงสันติอันกำเริบได้ คือกำเริบทั่ว เอนไป เอียงไป หวั่นไหว กระทบกระทั่ง อันตนกำหนดแล้ว อันตนกำหนดทั่วแล้ว ไม่เที่ยง อันปัจจัยปรุงแต่งแล้ว อาศัยกันเกิดขึ้น มีความสิ้นไป เสื่อมไป สำรอกไป ดับไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลนั้นเป็นผู้อาศัยอานิสงส์ และอาศัยสันติอันกำเริบที่อาศัยกันเกิดขึ้น. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ทิฏฐิธรรมทั้งหลาย ของเจ้าทิฏฐิใด เป็นธรรมที่บุคคลนั้นกำหนดแล้ว
ที่ปัจจัยปรุงแต่ง กระทำไว้ในเบื้องหน้า ไม่ขาวสะอาด มีอยู่ และบุคคล
นั้นเป็นผู้อาศัยอานิสงส์ที่เห็นอยู่ในตน และอาศัยสันติที่กำเริบ อันอาศัย
กันเกิดขึ้น เขาพึงยกตนหรือข่มผู้อื่น.

ว่าด้วยการถือมั่น

[๙๕] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ความถือมั่นด้วยทิฏฐิ ย่อมไม่เป็นอาการที่ก้าวล่วงโดยง่ายเลย การถึง
ความตกลงในธรรมทั้งหลายแล้วถือมั่น ก็ไม่เป็นอาการที่ก้าวล่วงโดยง่าย
เพราะฉะนั้น ในความถือมั่นเหล่านั้น นรชนย่อมสละธรรมบ้าง ยึดถือ
ธรรมบ้าง.

[๙๖] คำว่า ความถือมั่นด้วยทิฏฐิ ย่อมไม่เป็นอาการที่ก้าวล่วงโดยง่ายเลย มีความว่า คำว่า ความถือมั่นด้วยทิฏฐิ คือ ความถือมั่น ยึดถือมั่นว่าโลกเที่ยง สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่า หรือความยึดมั่น ถือมั่นว่า โลกไม่เที่ยงสิ่งนี้เท่านั้นจริงสิ่งอื่นเปล่า โลกมีที่สุด ... โลกไม่มีที่สุด ... ชีพอันนั้นสรีระก็อันนั้น ... ชีพเป็นอื่น สรีระก็เป็นอื่น ... สัตว์เบื้องหน้าแต่ตาย ย่อมเป็นอีก ... สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายย่อมไม่เป็นอีก ... สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายย่อมเป็นอีกก็มี ย่อมไม่เป็นอีกก็มี ... สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายย่อมเป็นอีก ก็หามิได้ ย่อมไม่เป็นอีกก็หามิได้ สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่า ดังนี้ ชื่อว่าความถือมั่นด้วยทิฏฐิ. คำว่า ย่อมไม่เป็นอาการที่ก้าวล่วงโดยง่าย คือ ย่อมเป็นอาการที่ก้าวล่วงโดยยาก ข้ามโดยยาก ก้าวล่วงโดยยาก ประพฤติล่วงโดยยาก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความถือมั่นด้วยทิฏฐิ ย่อมไม่เป็นอาการที่ก้าวล่วงโดยง่าย.

[๙๗] คำว่า การถึงความตกลงในธรรมทั้งหลายแล้วถือมั่น มีความว่า คำว่า ในธรรมทั้งหลาย คือในทิฏฐิ ๖๒. คำว่า ถึงความตกลง มีความว่า ตัดสินแล้ว ชี้ขาด ค้นหา แสวงหา เทียบเคียง ตรวจตรา สอบสวน ทำให้แจ่มแจ้งแล้ว ทำให้เห็นแจ้งแล้ว จึงจับมั่น ยึดมั่น ถือมั่น รวบถือ รวมถือ รวบรวมถือ คือ ความถือ ความยึดถือ ความยึดมั่น ความถือมั่น ความน้อมใจเชื่อ ว่าสิ่งนี้จริง แท้ แน่ เป็นสภาพจริง เป็นตามจริง มิได้วิปริต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า การถึงความตกลงในธรรมทั้งหลายแล้วถือมั่น.

[๙๘] คำว่า เพราะฉะนั้น ในความถือมั่นเหล่านั้น นรชน ... มีความว่า คำว่า เพราะฉะนั้น คือ เพราะฉะนั้น เพราะการณ์นั้น เพราะเหตุนั้น เพราะปัจจัยนั้น เพราะนิทานนั้น. คำว่า นรชน คือสัตว์ นระ มาณพ บุรุษ บุคคล ผู้มีชีวิต ผู้เกิด สัตว์เกิด ผู้มีกรรม มนุษย์. คำว่า ในความถือมั่นเหล่านั้น คือ ในความถือมั่นด้วยทิฏฐิทั้งหลายนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า ในความถือมั่นเหล่านั้น นรชน.

ว่าด้วยการสละ ๒ อย่าง

[๙๙] คำว่า ย่อมสละธรรมบ้าง ยึดถือธรรมบ้าง มีความว่า คำว่า ย่อมสละ คือ ย่อมสละด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ สละด้วยความตัดสินของผู้อื่น ๑ ไม่สำเร็จประโยชน์เองจึงสละ ๑.

นรชนย่อมสละด้วยความตัดสินของผู้อื่นอย่างไร? ผู้อื่นย่อมตัดสินว่า ศาสดานั้นไม่ใช่สัพพัญญู ธรรมแห่งศาสดานั้นไม่เป็นธรรมอันศาสดากล่าวดีแล้ว หมู่คณะไม่เป็นผู้ปฏิบัติดี ทิฏฐิไม่เป็นทิฏฐิอันเจริญ ปฏิปทาไม่เป็นปฏิปทาอันศาสดาบัญญัติดีแล้ว มรรคไม่เป็นทางนำออกจากทุกข์ ความหมดจด ความหมดจดวิเศษ ความบริสุทธิ์ ความพ้น ความพ้นวิเศษ หรือความพ้นรอบ มิได้มีในลัทธินี้ ประชาชน ไม่หมดจดไม่หมดจดวิเศษ ไม่หมดจดรอบ ไม่พ้น ไม่พ้นวิเศษ หรือไม่พ้นรอบเพราะลัทธินั้น ลัทธินั้นเลวทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย. ผู้อื่นย่อมตัดสินอย่างนี้ เมื่อถูกผู้อื่นตัดสินให้อย่างนี้ ย่อมสละศาสดา สละธรรมที่ศาสดานั้นบอก สละหมู่คณะ สละทิฏฐิ สละปฏิปทา สละมรรค. นรชน ย่อมสละด้วยความตัดสินของผู้อื่นอย่างนี้.

นรชนไม่สำเร็จประโยชน์เองจึงสละอย่างไร? นรชนไม่ยังศีลให้สำเร็จประโยชน์ ย่อมสละศีล ไม่ยังวัตรให้สำเร็จประโยชน์ ย่อมสละวัตรไม่ยังศีลและวัตรให้สำเร็จประโยชน์ ย่อมสละศีล และวัตร. นรชนไม่สำเร็จประโยชน์เองจึงสละอย่างนี้.

คำว่า ย่อมยึดถือธรรมบ้าง คือ นรชนย่อมถือ ย่อมยึดมั่น ย่อมถือมั่นซึ่งศาสดา ธรรมที่ศาสดานั้นบอก หมู่คณะ ทิฏฐิ ปฏิปทา มรรค เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมสละธรรมบ้าง. ยึดถือธรรมบ้าง เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ความถือมั่นด้วยทิฏฐิ ย่อมไม่เป็นอาการที่ก้าวล่วงโดยง่าย การถึงความ
ตกลงในธรรม ทั้งหลายแล้วถือมั่น ก็ไม่เป็นอาการที่ก้าวล่วงโดยง่าย
เพราะฉะนั้น ในการถือมั่นเหล่านั้น นรชนย่อมสละธรรมบ้าง ยึดถือ
ธรรมบ้าง.

[๑๐๐] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ทิฏฐิ ที่กำหนดเพื่อเกิดในภพน้อยและภพใหญ่ ย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้มี
ปัญญาในที่ไหนๆ ในโลก เพราะบุคคลผู้มีปัญญาละมารยาและมานะ
ได้แล้ว เป็นผู้ไม่มีกิเลสเครื่องเข้าถึง จะพึงไปด้วยกิเลสอะไรเล่า.

ว่าด้วยผู้มีปัญญา

[๑๐๑] คำว่า ทิฏฐิที่กำหนดเพื่อเกิดในภพน้อยและภพใหญ่ ย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้มีปัญญาในที่ไหนๆ ในโลก มีความว่า ปัญญา เรียกว่าโธนา ได้แก่ความรู้ ความรู้ทั่ว ความเลือกเฟ้น ความเลือกเฟ้นทั่ว ความเลือกเฟ้นธรรม ความกำหนดความดี ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ความเป็นบัณฑิต ความเป็นผู้ฉลาด ความเป็นผู้มีปัญญารักษาตน ปัญญาเครื่องจำแนก ปัญญาเครื่องคิด ปัญญาเครื่องเข้าไปเห็น ปัญญาอันกว้างขวางดุจแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาอันนำไปรอบ ปัญญาเครื่องเห็นแจ้ง ความรู้สึกตัว ปัญญาเครื่องเจาะแทง ปัญญาเครื่องเห็นชัด ปัญญาเป็นใหญ่ ปัญญาเป็นกำลัง ปัญญาเป็นศาตรา ปัญญาเพียงดังปราสาท ปัญญาอันสว่าง ปัญญาอันแจ่มแจ้ง ปัญญาอันรุ่งเรือง ปัญญาเป็นดังแก้ว ความไม่หลง ความเลือกเฟ้นธรรม ความเห็นชอบ. เพราะเหตุไร ปัญญาจึงเรียกว่าโธนา. เพราะปัญญานั้นเป็นเครื่องกำจัดล้าง ชำระ ซักฟอก ซึ่งกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความตีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความลวง ความโอ้อวด ความกระด้าง ความแข่งดี ความถือตัว ความดูหมิ่น ความเมา ความประมาท กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อภิสังขารคืออกุศลธรรมทั้งปวง. เพราะเหตุนั้น ปัญญาจึงเรียกว่า โธนา. อีกอย่างหนึ่ง สัมมาทิฏฐิเป็นเครื่องกำจัด ล้างชำระ ซักฟอกมิจฉาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ ... ซึ่งมิจฉาสังกัปปะ

สัมมาวาจา ... ซึ่งมิจฉาวาจา สัมมากัมมันตะ ... ซึ่งมิจฉากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ ... ซึ่งมิจฉาอาชีวะ สัมมาวายามะ ... ซึ่งมิจฉาวายามะ สัมมาสติ ... ซึ่งมิจฉาสติ สัมมาสมาธิ ... ซึ่งมิจฉาสมาธิ สัมมาญาณะ ... ซึ่งมิจฉาญาณะ สัมมาวิมุตติเป็นเครื่องกำจัด ล้างชำระ ซักฟอก ซึ่งมิจฉาวิมุตติ. อีกอย่างหนึ่ง อริยมรรคมีองค์ ๘ กำจัด ล้าง ชำระ ซักฟอก กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อภิสังขารคืออกุศลธรรมทั้งปวง พระอรหันต์เข้าถึง เข้าถึงพร้อม เข้าไป เข้าไปพร้อม เข้าชิด เข้าชิดพร้อม ประกอบแล้วด้วยธรรมทั้งหลายอันเป็นเครื่องกำจัดเหล่านี้ เพราะฉะนั้น พระอรหันต์จึงชื่อว่า ผู้มีปัญญา. พระอรหันต์นั้น กำจัดราคะ บาป กิเลส ความเร่าร้อนเสียแล้ว ฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้มีปัญญา.

คำว่า ในที่ไหนๆ คือในที่ไหนๆ ในที่ใดที่หนึ่ง ทุกๆ แห่ง ในภายใน ในภายนอก หรือทั้งภายในทั้งภายนอก. คำว่าในโลก คือ ในอบายโลก ฯลฯ ในอายตนโลก. คำว่า กำหนด ได้แก่ความกำหนด ๒ อย่าง คือ ความกำหนดด้วยตัณหา ๑ ความกำหนดด้วยทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าความกำหนดด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความกำหนดด้วยทิฏฐิ. คำว่า ในภพน้อยและในภพใหญ่ ได้แก่ในภาพน้อยและภาพใหญ่ คือ ในกรรมวัฏ และวิปากวัฏ ในกรรมวัฏเป็นเครื่องเกิดในกามภพ ในวิปากวัฏเป็นเครื่องเกิดในกามภพ ในกรรมวัฏเป็นเครื่องเกิดในรูปภพ ในวิปากวัฏเป็นเครื่องเกิดในรูปภพ ในกรรมวัฏเป็นเครื่องเกิดในอรูปภพ ในวิปากวัฏเป็นเครื่องเกิดในอรูปภพ ในความเกิดบ่อยๆ ในความไปบ่อยๆ ในความเข้าถึงบ่อยๆ ในปฏิสนธิบ่อยๆ ในอันบังเกิดขึ้นแห่งอัตภาพบ่อยๆ. คำว่าทิฏฐิที่กำหนดเพื่อเกิดในภพน้อยและภพใหญ่ ย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้มีปัญญาในที่ไหนๆ ในโลก คือ ทิฏฐิที่กำหนด กำหนดทั่ว ปรุงแต่ง ตั้งมั่น ในภพน้อยและภพใหญ่ทั้งหลายย่อมไม่มี มิได้มีไม่ปรากฏไม่เข้าไปได้ แก่บุคคลผู้มีปัญญาในที่ไหนๆ ในโลก คือ ย่อมเป็นทิฏฐิอันบุคคลผู้มีปัญญานั้นละเสียแล้ว ตัดขาด สงบ ระงับ ทำให้ไม่ควรเกิดขึ้นได้ เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทิฏฐิที่กำหนดเพื่อเกิดในภพน้อยและภพใหญ่ ย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้มีปัญญาในที่ไหนๆ ในโลก.

ว่าด้วยมารยาและมานะ

[๑๐๒] คำว่า บุคคลผู้มีปัญญาละมารยาและมานะได้แล้ว มีความว่าความประพฤติลวงเรียกว่ามารยา. บุคคลบางคนในโลกนี้ ประพฤติทุจริตด้วยกาย ประพฤติทุจริตด้วยวาจา

ประพฤติทุจริตด้วยใจแล้ว ย่อมตั้งความปรารถนาอันลามก เพราะเหตุจะปกปิดทุจริตนั้น คือย่อมปรารถนาว่า ใครๆ อย่ารู้เรา (ว่าเราประพฤติทุจริต) ดำริว่า ใครๆ อย่ารู้จักเรา ย่อมกล่าววาจาว่า ใครๆ อย่ารู้เรา ย่อมพยายามด้วยกายว่า ใครๆ อย่ารู้เรา. ความลวง ความเป็นผู้มีความลวง ความไม่นึกถึง ความอำพราง ความปิด ความปิดบัง ความหลีกเลี่ยง ความซ่อน ความซ่อนเร้น ความปิด ความปกปิด ความไม่ทำให้ตื้น ความไม่เปิดเผย ความปิดด้วยดี ความกระทำชั่วเห็นปานนี้ นี้เรียกว่า ความลวง.

คำว่า มานะ ได้แก่ความถือตัวอย่าง ๑ คือความที่จิตใฝ่สูง. ความถือตัว ๒ อย่างคือ ความยกตน ๑ ความข่มผู้อื่น ๑. ความถือตัว ๓ อย่าง คือความถือตัวว่า เราดีกว่าเขา ๑ เราเสมอเขา ๑ เราเลวกว่าเขา ๑. ความถือตัว ๔ อย่าง คือบุคคลยังความถือตัวให้เกิดเพราะลาภ ๑ ยังความถือตัวให้เกิดเพราะยศ ๑ ยังความถือตัวให้เกิดเพราะความสรรเสริญ ๑ ยังความถือตัวให้เกิดเพราะความสุข ๑. ความถือตัว ๕ อย่างคือ บุคคลยังความถือตัวให้เกิดว่า เราได้รูปที่ชอบใจ ๑ ยังความถือตัวให้เกิด ว่าเราได้เสียงที่ชอบใจ ๑ ยังความถือตัวให้เกิดว่า เราได้กลิ่นที่ชอบใจ ๑ ยังความถือตัวให้เกิดว่า เราได้รสที่ชอบใจ ๑ ยังความถือตัวให้เกิดว่า เราได้โผฏฐัพพะที่ชอบใจ ๑. ความถือตัว ๖ อย่าง คือบุคคลยังความถือตัวให้เกิดด้วยความถึงพร้อมแห่งจักษุ ... ความถึงพร้อมแห่งหู ... ความถึงพร้อมแห่งจมูก ... ความถึงพร้อมแห่งลิ้น ... ความถึงพร้อมแห่งกาย ความถึงพร้อมแห่งใจ. ความถือตัว ๗ อย่างคือ ความถือตัว ๑ ความถือตัวจัด ๑ ความถือตัวและความถือตัวจัด ๑ ความถือตัวเลว ๑ ความถือตัวยิ่ง ๑ ความถือตัวว่าเรามั่งมี ๑ ความถือตัวผิด ๑ ความถือตัว ๘ อย่าง คือบุคคลยังความถือตัวให้เกิด เพราะลาภ ๑ ยังความถือตัวเลวให้เกิดเพราะความเสื่อมลาภ ๑ ยังความถือตัวให้เกิดเพราะยศ ๑ ยังความถือตัวเลวให้เกิดเพราะความเสื่อมยศ ๑ ยังความถือตัวให้เกิดเพราะสรรเสริญ ๑ ยังความถือตัวเลวให้เกิดเพราะนินทา ๑ ยังความถือตัวให้เกิดเพราะสุข ๑ ยังความถือตัวเลวให้เกิดเพราะทุกข์ ๑ ความถือตัว ๙ อย่าง คือ ความถือตัวว่าเราเป็นผู้ดีกว่าคนดี ๑ ความถือตัวว่า เราเป็นผู้เสมอกับคนดี ๑ ความถือตัวว่า เราเป็นผู้เลวกว่าคนดี ๑ ความถือตัวว่า เราเป็นผู้ดีกว่าคนชั้นเดียวกัน ๑ ความถือตัวว่า เราเป็นผู้เสมอกับคนชั้นเดียวกัน ๑ ความถือตัวว่า

เราเป็นผู้เลวกว่าคนชั้นเดียวกัน ๑ ความถือตัวว่า เราเป็นผู้ดีกว่าคนเลว ๑ ความถือตัวว่า เราเป็นผู้เสมอกับคนเลว ๑ ความถือตัวว่า เราเป็นผู้เลวกว่าคนเลว ๑. ความถือตัว ๑๐ อย่าง คือ บุคคลบางคนในโลกนี้ยังความถือตัวให้เกิดเพราะชาติ ๑ เพราะโคตร ๑ เพราะความเป็นบุตรแห่งสกุล ๑ เพราะความเป็นผู้มีรูปงาม ๑ เพราะทรัพย์ ๑ เพราะการเชื้อเชิญ ๑ เพราะหน้าที่การงาน ๑ เพราะหลักแหล่งศิลปศาสตร์ ๑ เพราะวิทยฐานะ ๑ เพราะการศึกษา ๑ เพราะปฏิภาณ ๑ เพราะวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่ง ๑ (เกิดเป็น ๑๒) ความถือตัว กิริยาที่ถือตัว ความที่จิตถือตัว ความใฝ่สูง ความฟูขึ้น ความทนงตัว ความยกตัว ความที่จิตใคร่สูงดุจธง นี้เรียกว่า ความถือตัว.

คำว่า บุคคลผู้มีปัญญาละมารยาและมานะได้แล้ว คือบุคคลผู้มีปัญญา ละ เว้น บรรเทา ทำให้หมด ทำให้ไม่มีซึ่งมารยาและมานะ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า บุคคลผู้มีปัญญาละมารยาและมานะได้แล้ว.

ว่าด้วยกิเลสเครื่องเข้าถึง ๒ อย่าง

[๑๐๓] คำว่า (บุคคลผู้มีปัญญานั้น) เป็นผู้ไม่มีกิเลสเครื่องเข้าถึง จะพึงไปด้วยกิเลสอะไรเล่า มีความว่า กิเลสเครื่องเข้าถึง ได้แก่กิเลสเครื่องเข้าถึง ๒ อย่าง คือ กิเลสเครื่องเข้าถึงคือตัณหา ๑ กิเลสเครื่องเข้าถึงคือทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่ากิเลสเครื่องเข้าถึงตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่ากิเลสเครื่องเข้าถึงคือทิฏฐิ บุคคลผู้มีปัญญานั้นละกิเลสเครื่องเข้าถึงคือตัณหา สละคืนกิเลสเครื่องเข้าถึงคือทิฏฐิ เพราะเป็นผู้ละกิเลสเครื่องเข้าถึงคือตัณหา สละคืนกิเลสเครื่องเข้าถึงคือทิฏฐิ จึงชื่อว่า ไม่มีกิเลสเครื่องเข้าถึง. บุคคลผู้มีปัญญานั้นจะพึงไปด้วยราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ อุทธัจจะ วิจิกิจฉา อนุสัยอะไรเล่าว่า เป็นผู้กำหนัด ขัดเคือง หลง ผูกพัน ถือมั่น ถึงความฟุ้งซ่าน ถึงความไม่ตกลง ถึงโดยเรี่ยวแรง. กิเลสเครื่องปรุงแต่งเหล่านั้น อันผู้มีปัญญานั้นละแล้ว เพราะเป็นผู้ละกิเลสเครื่องปรุงแต่งแล้ว จะพึงไปสู่คติทั้งหลายด้วยกิเลสอะไรเล่าว่า เป็นสัตว์เกิดในนรก เกิดในกำเนิดดิรัจฉาน เกิดในเปรตวิสัย เป็นมนุษย์ เป็นเทวดา เป็นสัตว์มีรูป เป็นสัตว์ไม่มีรูป เป็นสัตว์มีสัญญา เป็นสัตว์ไม่มีสัญญาหรือเป็นสัตว์มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่. บุคคลผู้มีปัญญานั้น ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ไม่มีการณะอันเป็นเครื่องไป เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า เป็นผู้ไม่มีกิเลสเครื่องเข้าถึง จะพึงไปด้วยกิเลสอะไรเล่า เพราะเหตุนั้น พระผู้มี

พระภาคจึงตรัสว่าทิฏฐิ ที่กำหนด เพื่อเกิดในภพน้อยและภพใหญ่ ย่อม
ไม่มีแก่บุคคลผู้มีปัญญาในที่ไหนๆ ในโลก เพราะบุคคลผู้มีปัญญา
ละมารยาและมานะได้แล้ว เป็นผู้ไม่มีกิเลสเครื่องเข้าถึงจะพึงไปด้วย
กิเลสอะไรเล่า.

[๑๐๔] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

บุคคลผู้มีกิเลสเครื่องเข้าถึง ย่อมเข้าถึงวาทะติเตียนในธรรมทั้งหลาย
ใครๆ จะพึงกล่าวติเตียนบุคคลผู้ไม่มีกิเลสเครื่องเข้าถึงด้วยกิเลสอะไร
อย่างไรเล่า เพราะทิฏฐิถือว่ามีตน ทิฏฐิถือว่าไม่มีตน ย่อมไม่มีแก่บุคคล
ผู้ไม่มีกิเลสเครื่องเข้าถึงนั้น บุคคลผู้ไม่มีกิเลสเครื่องเข้าถึง สลัดเสียแล้ว
ซึ่งทิฏฐิทั้งปวงในโลกนี้นี่แหละ.

[๑๐๕] คำว่า บุคคลผู้มีกิเลสเครื่องเข้าถึง ย่อมเข้าถึงวาทะติเตียนในธรรมทั้งหลาย มีความว่า กิเลสเครื่องเข้าถึง ได้แก่ กิเลสเครื่องเข้าถึง ๒ อย่าง คือ กิเลสเครื่องเข้าถึงคือตัณหา ๑ กิเลสเครื่องเข้าถึงคือทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่ากิเลสเครื่องเข้าถึงคือตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่ากิเลสเครื่องเข้าถึงคือทิฏฐิ บุคคลนั้นไม่ละกิเลสเครื่องเข้าถึงคือตัณหา ไม่สละคืนกิเลสเครื่องเข้าถึงคือทิฏฐิ เพราะเป็นผู้ไม่ละกิเลสเครื่องเข้าถึงคือตัณหา ไม่สละคืนกิเลสเครื่องเข้าถึงคือทิฏฐิ จึงเข้าถึงวาทะติเตียนในธรรมทั้งหลายว่า เป็นผู้กำหนัด ขัดเคือง หลง ผูกพัน ถือมั่น ถึงความฟุ้งซ่าน ถึงความไม่ตกลง หรือถึงโดยเรี่ยวแรง. กิเลสเครื่องปรุงแต่งเหล่านั้น อันบุคคลนั้นไม่ละแล้ว เพราะเป็นผู้ไม่ละกิเลสเครื่องปรุงแต่ง จึงย่อมเข้าถึง คือเข้าไปถึง รับ ถือมั่น ยึดมั่นวาทะติเตียนโดยคติว่า เป็นสัตว์เกิดในนรก เกิดในกำเนิดดิรัจฉาน เกิดในเปรตวิสัย เป็นมนุษย์ เป็นเทวดา เป็นสัตว์มีรูป เป็นสัตว์ไม่มีรูป เป็นสัตว์มีสัญญา เป็นสัตว์ไม่มีสัญญา หรือเป็นสัตว์มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลผู้มีกิเลสเครื่องเข้าถึง ย่อมเข้าถึงวาทะติเตียนในธรรมทั้งหลาย.

[๑๐๖] คำว่า ใครๆ จะพึงกล่าวติเตียนบุคคลผู้ไม่มีกิเลสเครื่องเข้าถึงด้วยกิเลสอะไรอย่างไรเล่า มีความว่า กิเลสเครื่องเข้าถึงได้แก่ กิเลสเครื่องเข้าถึง ๒ อย่าง คือ กิเลสเครื่องเข้าถึงคือตัณหา ๑ กิเลสเครื่องเข้าถึงคือทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่ากิเลสเครื่องเข้าถึงคือตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่า

กิเลสเครื่องเข้าถึงคือทิฏฐิ. บุคคลนั้นละกิเลสเครื่องเข้าถึงคือตัณหา สละคืนซึ่งกิเลสเครื่องเข้าถึงคือทิฏฐิ เพราะเป็นผู้ละกิเลสเครื่องเข้าถึงคือตัณหา สละคืนกิเลสเครื่องเข้าถึงคือทิฏฐิ ใครๆ จะพึงกล่าวติเตียนบุคคลผู้ไม่มีกิเลสเครื่องเข้าถึงด้วยราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ อุทธัจจะ วิจิกิจฉา อนุสัย อะไรเล่าว่า เป็นผู้กำหนัด ขัดเคือง หลง ผูกพัน ถือมั่น ถึงความฟุ้งซ่าน ถึงความไม่ตกลง หรือถึงโดยเรี่ยวแรง. กิเลสเครื่องปรุงแต่งอันบุคคลเหล่านั้นละแล้ว เพราะเป็นผู้ละกิเลสเครื่องปรุงแต่งแล้ว ใครๆ จะพึงกล่าวคติของบุคคลนั้นด้วยกิเลสอะไรเล่าว่า เป็นผู้เกิดในนรก ฯลฯ หรือเป็นผู้มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่. บุคคลผู้ไม่มีกิเลสเครื่องเข้าถึงนั้นไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ไม่มีการณะเครื่องกล่าว บอก พูด แสดง แถลงได้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ใครๆ จะพึงกล่าวติเตียนบุคคลผู้ไม่มีกิเลสเครื่องเข้าถึงด้วยกิเลสอะไรอย่างไรเล่า.

ว่าด้วยทิฏฐิ

[๑๐๗] คำว่า เพราะทิฏฐิถือว่ามีตน ทิฏฐิถือว่าไม่มีตน ย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้ไม่มีกิเลสเครื่องเข้าถึงนั้น มีความว่า ทิฏฐิถือว่ามีตน ได้แก่สัสสตทิฏฐิย่อมไม่มี ทิฏฐิถือว่าไม่มีตน ได้แก่อุจเฉททิฏฐิย่อมไม่มี ทิฏฐิถือว่ามีตน คือสิ่งที่ถือย่อมไม่มี ทิฏฐิถือว่าไม่มีตน คือสิ่งที่พึงปล่อยย่อมไม่มี. ผู้ใดมีสิ่งที่ถือ ผู้นั้นชื่อว่าย่อมมีสิ่งที่พึงปล่อย ผู้ใดมีสิ่งที่พึงปล่อย ผู้นั้นชื่อว่ามีสิ่งที่ถือ พระอรหันต์ก้าวล่วงความถือและความปล่อย ล่วงเลยความเจริญและความเสื่อมเสียแล้ว. พระอรหันต์นั้นอยู่จบพรหมจรรย์เป็นเครื่องอยู่ ประพฤติธรรมเป็นเครื่องประพฤติแล้ว ฯลฯ ไม่มีภพใหม่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทิฏฐิถือว่ามีตน ทิฏฐิถือว่าไม่มีตน ย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้ไม่มีกิเลสเครื่องเข้าถึง.

[๑๐๘] คำว่า เพราะบุคคลผู้ไม่มีกิเลสเครื่องเข้าถึงนั้น สลัดเสียแล้ว ซึ่งทิฏฐิทั้งปวงในโลกนี้นี่แหละ มีความว่า ทิฏฐิ ๖๒ อันบุคคลผู้ไม่มีกิเลสเครื่องเข้าถึงนั้น ละ ตัดขาด สงบ ระงับ แล้วทำไม่ให้ควรเกิดขึ้นได้ เผาแล้วด้วยไฟคือญาณ. บุคคลผู้ไม่มีกิเลสเครื่องเข้าถึงนั้น สลัดแล้ว คือกำจัด กำจัดดี กำจัดออก ละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มีซึ่งทิฏฐิทั้งปวงในโลกนี้นี่แหละ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลผู้ไม่มีกิเลสเครื่องเข้าถึงนั้น สลัดเสียแล้วซึ่งทิฏฐิทั้งปวงในโลกนี้นี่แหละ. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

บุคคลผู้มีกิเลสเครื่องเข้าถึง ย่อมเข้าถึงวาทะติเตียนในธรรมทั้งหลาย
ใครๆ พึงกล่าวติเตียนบุคคลผู้ไม่มีกิเลสเครื่องเข้าถึง ด้วยกิเลสอะไร
อย่างไรเล่า เพราะทิฏฐิถือว่ามีตน ทิฏฐิถือว่าไม่มีตน ย่อมไม่มีแก่บุคคล
ผู้ไม่มีกิเลสเครื่องเข้าถึงนั้น บุคคลผู้ไม่มีกิเลสเครื่องเข้าถึงนั้น สลัด
เสียแล้วซึ่งทิฏฐิทั้งปวงในโลกนี้นี่แหละ ดังนี้.

จบทุฏฐัฏฐกสุตตนิทเทสที่ ๓.

สุทธัฏฐกสุตตนิทเทสที่ ๔

[๑๐๙] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

เราย่อมเห็นนรชนผู้หมดจด ว่าเป็นผู้ไม่มีโรคเป็นอย่างยิ่ง ความหมดจดดี
ย่อมมีแก่นรชนเพราะความเห็น บุคคลเมื่อรู้เฉพาะอย่างนี้ รู้แล้วว่า
ความเห็นนี้เป็นเยี่ยม ดังนี้ ย่อมเชื่อว่า ความเห็นนั้นเป็นญาณ
บุคคลนั้นชื่อว่าเป็นผู้พิจารณาเห็นความหมดจด.

ว่าด้วยผู้พิจารณาเห็นความหมดจด

[๑๑๐] คำว่า เราย่อมเห็นนรชนผู้หมดจดว่า เป็นผู้ไม่มีโรคเป็นอย่างยิ่ง มีความว่า เราย่อมเห็นนรชนผู้หมดจด คือเราย่อมเห็น ย่อมแลดู เพ่งดู ตรวจดู พิจารณาเห็นนรชนผู้หมดจด. คำว่า ไม่มีโรคเป็นอย่างยิ่ง คือ ถึงความเป็นผู้ไม่มีโรคเป็นอย่างยิ่ง ถึงธรรมอันเกษม ถึงธรรมเป็นที่ต้านทาน ถึงธรรมเป็นที่เว้น ถึงธรรมเป็นสรณะ ถึงธรรมเป็นที่ไปข้างหน้า ถึงธรรมไม่มีภัย ถึงธรรมไม่เคลื่อน ถึงธรรมไม่ตาย ถึงนิพพาน เป็นอย่างยิ่ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เราย่อมเห็นนรชนผู้หมดจด ว่าเป็นผู้ไม่มีโรค เป็นอย่างยิ่ง.

[๑๑๑] คำว่า ความหมดจดดี ย่อมมีแก่นรชน เพราะความเห็น มีความว่า ความหมดจด หมดจดวิเศษ หมดจดรอบ ความพ้น พ้นวิเศษ พ้นรอบ ย่อมมีแก่นรชน คือ นรชนย่อมหมดจด หมดจดวิเศษ หมดจดรอบ ย่อมพ้น พ้นวิเศษ พ้นรอบ เพราะความเห็นรูปด้วยจักษุวิญญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความหมดจดดีย่อมมีแก่นรชนเพราะความเห็น.

[๑๑๒] คำว่า บุคคลเมื่อรู้เฉพาะอย่างนี้ รู้แล้วว่า ความเห็นนี้เป็นเยี่ยม ดังนี้ มีความว่า บุคคลเมื่อรู้เฉพาะ คือ รู้ทั่ว รู้วิเศษ รู้วิเศษเฉพาะ แทงตลอดอยู่อย่างนี้ รู้แล้ว คือทราบแล้ว สอบสวนแล้ว พิจารณาแล้ว ตรวจตราแล้ว ทำให้แจ่มแจ้งแล้วว่า ความเห็นนี้ เป็นเยี่ยม คือ เลิศ ประเสริฐ วิเศษ เป็นประธาน เป็นสูงสุด เป็นอย่างยิ่ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลเมื่อรู้เฉพาะอย่างนี้ รู้แล้วว่า ความเห็นนี้เป็นเยี่ยม ดังนี้.

[๑๑๓] คำว่า ย่อมเชื่อว่า ความเห็นนั้นเป็นญาณ บุคคลนั้นชื่อว่า เป็นผู้พิจารณา เห็นความหมดจด มีความว่า บุคคลใดย่อมเห็นนรชนผู้หมดจด บุคคลนั้นชื่อว่าเป็นผู้พิจารณา เห็นความหมดจด. คำว่า ย่อมเชื่อว่า ความเห็นนั้น เป็นญาณ มีความว่า บุคคลนั้นย่อมเชื่อ ความเห็นรูปด้วยจักษุวิญญาณ ว่าเป็นญาณ เป็นทาง เป็นคลอง เป็นเครื่องนำออก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมเชื่อว่า ความเห็นนั้นเป็นญาณ บุคคลนั้นชื่อว่า เป็นผู้พิจารณาเห็นความหมดจด. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

เราย่อมเห็นนรชนผู้หมดจด ว่าเป็นผู้ไม่มีโรคเป็นอย่างยิ่ง ความหมดจดดี
ย่อมมีแก่นรชนเพราะความเห็น บุคคลเมื่อรู้เฉพาะอย่างนี้ รู้แล้วว่า
ความเห็นนี้เป็นเยี่ยม ดังนี้ ย่อมเชื่อว่า ความเห็นนั้นเป็นญาณ
บุคคลนั้นชื่อว่าเป็นผู้พิจารณาเห็นความหมดจด.

[๑๑๔] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

หากว่า ความหมดจดย่อมมีแก่นรชนด้วยความเห็น หรือว่านรชนนั้น
ย่อมละทุกข์ได้ด้วยญาณไซร้ นรชนนั้นผู้ยังมีอุปธิ ย่อมหมดจดได้ด้วย
มรรคอื่น เพราะทิฏฐิย่อมบอกนรชนนั้นว่า เป็นผู้พูดอย่างนั้น.

ว่าด้วยความหมดจดเป็นต้น

[๑๑๕] คำว่า หากว่า ความหมดจดย่อมมีแก่นรชนด้วยความเห็น มีความว่า หากว่า ความหมดจด ความหมดจดวิเศษ ความหมดจดรอบ ความพ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบ ย่อมมีแก่นรชน คือ นรชนย่อมหมดจด หมดจดวิเศษ หมดจดรอบ ย่อมพ้น พ้นวิเศษ พ้นรอบ ด้วยความเห็นรูปด้วยจักษุวิญญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า หากว่า ความหมดจดย่อมมีแก่นรชน ด้วยความเห็น.

[๑๑๖] คำว่า หรือว่านรชนนั้นย่อมละทุกข์ได้ด้วยญาณไซร้ มีความว่า หากว่านรชนย่อมละชาติทุกข์ ชราทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์ ทุกข์คือความโศก ความร่ำไร ทุกข์กาย ทุกข์ใจ และความคับแค้นใจ ได้ด้วยความเห็นรูป ด้วยจักษุวิญญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า หรือว่านรชนนั้นย่อมละทุกข์ได้ด้วยญาณไซร้.

[๑๑๗] คำว่า นรชนนั้นผู้ยังมีอุปธิ ย่อมหมดจดได้ด้วยมรรคอื่น มีความว่า นรชนย่อมหมดจด หมดจดวิเศษ หมดจดรอบ ย่อมพ้น พ้นวิเศษ พ้นรอบด้วยมรรคอื่น คือ มรรคอันไม่หมดจด ปฏิปทาผิด ทางอันไม่นำออก นอกจากสติปัฏฐาน สัมมัปปธาน อิทธิบาท อินทรีย์ พละ โพชฌงค์ อริยมรรคมีองค์ ๘. คำว่า ผู้ยังมีอุปธิ คือ ยังมีราคะ โทสะ โมหะ มานะ ตัณหา ทิฏฐิ กิเลส อุปาทาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นรชนนั้นผู้ยังมีอุปธิ ย่อมหมดจดได้ด้วยมรรคอื่น.

[๑๑๘] คำว่า เพราะทิฏฐิย่อมบอกนรชนนั้นว่า เป็นผู้พูดอย่างนั้น มีความว่า ทิฏฐินั้นแหละย่อมบอกบุคคลนั้นว่า บุคคลนี้เป็นมิจฉาทิฏฐิ มีความเห็นวิปริต. แม้เพราะเหตุนี้ คำว่า เป็นผู้พูดอย่างนั้น คือ เป็นผู้พูด บอก กล่าว แสดง แถลงอยู่อย่างนั้น คือ เป็นผู้พูด บอก กล่าว แสดง แถลงว่า โลกเที่ยง สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า โลกมีที่สุด ... โลกไม่มีที่สุด ... ชีพอันนั้น สรีระ ก็อันนั้น ... ชีพเป็นอย่างอื่น สรีระก็เป็นอย่างอื่น ... สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายย่อมเป็นอีก ... สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายย่อมไม่เป็นอีก ... สัตว์เบื้องหน้าแต่ตาย ย่อมเป็นอีกก็มี ย่อมไม่เป็นอีกก็มี ... สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายย่อมเป็นอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เป็นอีกก็หามิได้ สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะทิฏฐิย่อมบอกนรชนนั้นว่า เป็นผู้พูดอย่างนั้น. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

หากว่า ความหมดจดย่อมมีแก่นรชน ด้วยความเห็น หรือว่า นรชนนั้น
ย่อมละทุกข์ได้ด้วยญาณไซร้ นรชนนั้นผู้ยังมีอุปธิ ย่อมหมดจดได้ด้วย
มรรคอื่น เพราะทิฏฐิย่อมบอกนรชนนั้นว่า เป็นผู้พูดอย่างนั้น.

[๑๑๙] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

พราหมณ์ไม่กล่าวความหมดจดในอารมณ์ที่เห็น ในอารมณ์ที่ได้ยิน ศีลและ

วัตร หรืออารมณ์ที่ทราบ โดยมรรคอื่น พราหมณ์นั้นผู้ไม่เข้าไปติดใน
บุญและบาป ละเสียซึ่งตน เรียกว่าเป็นผู้ไม่ทำเพิ่มเติมอยู่ในโลกนี้.

[๑๒๐] คำว่า พราหมณ์ไม่กล่าวความหมดจดในอารมณ์ที่เห็น อารมณ์ที่ได้ยิน ศีลและวัตร หรืออารมณ์ที่ทราบ โดยมรรคอื่น มีความว่า ศัพท์ว่า น เป็นปฏิเสธ คำว่า พราหมณ์ มีความว่า บุคคลชื่อว่าเป็นพราหมณ์ เพราะลอยเสียแล้วซึ่งธรรม ๗ ประการ คือ เป็นผู้ลอยสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส ราคะ โทสะ โมหะ มานะ. และบุคคลผู้เป็นพราหมณ์นั้นลอยเสียแล้วซึ่งอกุศลธรรมอันลามกทั้งหลาย อันเป็นปัจจัยแห่งความเศร้าหมอง ให้เกิดในภพใหม่ มีความกระวนกระวาย มีวิบากเป็นทุกข์ เป็นปัจจัยแห่งชาติ ชรา และมรณะต่อไป. สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ดูกรสภิยะ บุคคลใดลอยบาปทั้งปวงเสียแล้ว ปราศจากมลทิน มีจิตตั้งมั่น
ด้วยดี มีตนตั้งอยู่แล้ว บุคคลนั้นเรียกว่า เป็นผู้สำเร็จกิจเพราะล่วง
สงสารได้แล้ว อันตัณหาทิฏฐิไม่อาศัย เป็นผู้คงที่ เรียกว่าเป็นพราหมณ์.

ว่าด้วยการเชื่อถือว่าเป็นมงคล ไม่เป็นมงคล

คำว่า พราหมณ์ไม่กล่าวความหมดจด ... โดยมรรคอื่น มีความว่า พราหมณ์ไม่กล่าว ไม่บอก ไม่พูด ไม่แสดง ไม่แถลง ซึ่งความหมดจด ความหมดจดพิเศษ ความหมดจดรอบ ความพ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบ โดยมรรคอื่น คือ โดยมรรคอันไม่หมดจด ปฏิปทาผิด ทางอันไม่นำออกนอกจากสติปัฏฐาน สัมมัปปธาน อิทธิบาท อินทรีย์ พละ โพชฌงค์ อริยมรรคมีองค์ ๘ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พราหมณ์ไม่กล่าวความหมดจด ... โดยมรรคอื่น. คำว่า ในอารมณ์ที่เห็น อารมณ์ที่ได้ยิน ศีลและวัตร หรืออารมณ์ที่ทราบ มีความว่า สมณพราหมณ์บางพวก ปรารถนาความหมดจดด้วยการเห็นรูป สมณพราหมณ์เหล่านั้นย่อมเชื่อถือการเห็นรูปบางอย่างว่า เป็นมงคล ย่อมเชื่อถือการเห็นรูปบางอย่างว่า ไม่เป็นมงคล.

สมณพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมเชื่อถือการเห็นรูปเหล่าไหนว่าเป็นมงคล? สมณพราหมณ์เหล่านั้น ลุกขึ้นแต่เช้า ย่อมเห็นรูปทั้งหลายที่ถึงเหตุเป็นมงคลยิ่งคือ เห็นนกแอ่นลม เห็นผลมะตูมอ่อนที่เกิดขึ้นโดยปุสสฤกษ์ เห็นหญิงมีครรภ์ เห็นคนที่ให้เด็กหญิงขึ้นคอเดินไป เห็น

หม้อน้ำเต็ม เห็นปลาตะเพียน เห็นม้าอาชาไนย เห็นรถที่เทียมด้วยม้าอาชาไนย เห็นโคตัวผู้ เห็นนางโคด่าง ย่อมเชื่อถือการเห็นรูปเห็นปานนี้ว่าเป็นมงคล.

สมณพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมเชื่อถือว่าความเห็นรูปเหล่าไหนว่าไม่เป็นมงคล? สมณพราหมณ์เหล่านั้น เห็นกองฟาง เห็นหม้อเปรียง เห็นหม้อเปล่า เห็นนักฟ้อน เห็นสมณะเปลือย เห็นลา เห็นยานที่เทียมด้วยลา เห็นยานที่เทียมด้วยพาหนะตัวเดียว เห็นคนตาบอด เห็นคนง่อย เป็นคนกระจอก เป็นคนเปลี้ย เห็นคนแก่ เห็นคนเจ็บ เห็นคนตาย ย่อมเชื่อถือการเห็นรูปเห็นปานนี้ว่าไม่เป็นมงคล. สมณพราหมณ์เหล่านั้น ปรารถนาความหมดจดด้วยการเห็นรูป ย่อมเชื่อถือความหมดจด ความหมดจดวิเศษ ความหมดจดรอบ ความพ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบ ด้วยการเห็นรูป.

มีสมณพราหมณ์บางพวก ปรารถนาความหมดจดด้วยการได้ยินเสียง สมณพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมเชื่อถือการได้ยินเสียงบางอย่างว่าเป็นมงคล ย่อมเชื่อถือการได้ยินเสียงบางอย่างว่าไม่เป็นมงคล.

สมณพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมเชื่อถือการได้ยินเสียงเหล่าไหนว่าเป็นมงคล? สมณพราหมณ์เหล่านั้นลุกขึ้นแต่เช้า ย่อมได้ยินเสียงทั้งหลายที่ถึงเหตุเป็นมงคลยิ่ง คือ ย่อมได้ยินเสียงว่าเจริญ เสียงว่าเจริญอยู่ เสียงว่าเต็มแล้ว เสียงว่าขาว เสียงไม่เศร้าโศก เสียงว่ามีใจดี เสียงว่าฤกษ์ดี เสียงว่ามงคลดี เสียงว่ามีศิริ หรือเสียงว่าเจริญด้วยศิริ ย่อมเชื่อถือการได้ยินเสียงเห็นปานนี้ว่าเป็นมงคล.

สมณพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมเชื่อถือการได้ยินเสียงเหล่าไหนว่าไม่เป็นมงคล? สมณพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมได้ยินเสียงว่าคนบอด เสียงว่าคนง่อย เสียงว่าคนกระจอก เสียงว่าคนเปลี้ย เสียงว่าคนแก่ เสียงว่าคนเจ็บ เสียงว่าคนตาย เสียงว่าถูกตัด เสียงว่าถูกทำลาย เสียงว่าไฟไหม้ เสียงว่าของหาย หรือเสียงว่าของไม่มี ย่อมเชื่อถือการได้ยินเสียงเห็นปานนี้ว่าไม่เป็นมงคล. สมณพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมปรารถนาความหมดจดด้วยการได้ยินเสียง ย่อมเชื่อถือความหมดจด ความหมดจดวิเศษ ความหมดจดรอบ ความพ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบ ด้วยการได้ยินเสียง.

ว่าด้วยความหมดจดด้วยศีลและวัตร

มีสมณพราหมณ์บางพวก ปรารถนาความหมดจดด้วยศีล สมณพราหมณ์เหล่านั้นย่อมเชื่อถือความหมดจด ความหมดจดวิเศษ ความหมดจดรอบ ความพ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบ ด้วยเหตุสักว่าศีล เหตุสักว่าความสำรวม เหตุสักว่าความระวัง เหตุสักว่าความไม่ละเมิดศีล. ปริพาชกผู้เป็นบุตรนางปริพาชิกา ชื่อสมณมุณฑิกา กล่าวอย่างนี้ว่า ดูกรช่างไม้ เราย่อมบัญญัติปุริสบุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการนี้แลว่า เป็นผู้มีกุศลถึงพร้อมแล้ว มีกุศลเป็นอย่างยิ่ง เป็นผู้ถึงอรหัตอันอุดมที่ควรถึง เป็นสมณะ เป็นผู้อันใครๆ ต่อสู้ไม่ได้ ธรรม ๔ ประการเป็นไฉน? ดูกรช่างไม้ ปุริสบุคคลในโลกนี้ ย่อมไม่ทำบาปกรรมด้วยกาย ๑ ย่อมไม่กล่าววาจาอันลามก ๑ ย่อมไม่ดำริถึงเหตุที่พึงดำริอันลามก ๑ ย่อมไม่อาศัยอาชีพอันลามกเป็นอยู่ ๑ ดูกรช่างไม้ เราย่อมบัญญัติ ปุริสบุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการนี้แล ว่าเป็นผู้มีกุศลถึงพร้อมแล้ว มีกุศลเป็นอย่างยิ่ง เป็นผู้ถึงอรหัตอันอุดมที่ควรถึง เป็นสมณะ เป็นผู้อันใครๆ ต่อสู้ไม่ได้. สมณพราหมณ์บางพวกปรารถนาความหมดจดด้วยศีล สมณพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมเชื่อถือความหมดจด ความหมดจดวิเศษ ความหมดจดรอบ ความพ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบ ด้วยเหตุสักว่าศีล เหตุสักว่าความสำรวม เหตุสักว่าความระวัง เหตุสักว่าความไม่ละเมิดศีล อย่างนี้เทียว.

มีสมณพราหมณ์บางพวก ปรารถนาความหมดจดด้วยวัตร สมณพราหมณ์เหล่านั้นเป็นผู้ประพฤติหัตถีวัตร (ประพฤติอย่างกิริยาช้าง) บ้าง ประพฤติอัสสวัตรบ้าง ประพฤติโควัตรบ้าง ประพฤติกุกกุรวัตรบ้าง ประพฤติกากวัตรบ้าง ประพฤติวาสุเทววัตรบ้าง ประพฤติพลเทววัตรบ้าง ประพฤติปุณณภัททวัตรบ้าง ประพฤติมณีภัททวัตรบ้าง ประพฤติอัคคิวัตรบ้าง ประพฤตินาควัตรบ้าง ประพฤติสุปัณณวัตรบ้าง ประพฤติยักขวัตรบ้าง ประพฤติอสุรวัตรบ้าง ประพฤติคันธัพพวัตรบ้าง ประพฤติมหาราชวัตรบ้าง ประพฤติจันทวัตรบ้าง ประพฤติสุริยวัตรบ้าง ประพฤติอินทวัตรบ้าง ประพฤติพรหมวัตรบ้าง ประพฤติเทววัตรบ้าง ประพฤติทิสวัตรบ้าง. สมณพราหมณ์เหล่านั้นปรารถนาความหมดจดด้วยวัตร ย่อมเชื่อถือความหมดจด ความหมดจดวิเศษ ความหมดจดรอบ ความพ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบด้วยวัตร.

มีสมณพราหมณ์บางพวกปรารถนาความหมดจดด้วยอารมณ์ที่ทราบ. สมณพราหมณ์เหล่านั้น ลุกขึ้นแต่เช้าแล้ว ย่อมจับต้องแผ่นดิน จับต้องของสดเขียว จับต้องโคมัย จับต้องเต่า เหยียบข่าย จับต้องเกวียนบรรทุกงา เคี้ยวกินงาสีขาว ทาน้ำมันงาสีขาว เคี้ยวไม้สีฟันขาว อาบน้ำด้วยดินสอพอง นุ่งขาว โพกผ้าโพกสีขาว. สมณพราหมณ์เหล่านั้น ปรารถนาความหมดจดด้วยอารมณ์ที่ทราบ ย่อมเชื่อถือความหมดจด ความหมดจดวิเศษ ความหมดจดรอบ ความพ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบ ด้วยอารมณ์ที่ทราบ.

คำว่า พราหมณ์ไม่กล่าวความหมดจดในอารมณ์ที่เห็น อารมณ์ที่ได้ยิน ศีลและวัตร หรืออารมณ์ที่ทราบ โดยมรรคอื่น คือ พราหมณ์ไม่กล่าว ไม่บอก ไม่พูด ไม่แสดง ไม่แถลงความหมดจดโดยความหมดจดด้วยการเห็นรูปบ้าง โดยความหมดจดด้วยการได้ยินเสียงบ้าง โดยความหมดจดด้วยศีลบ้าง โดยความหมดจดด้วยวัตรบ้าง โดยความหมดจดด้วยอารมณ์ที่ทราบบ้าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าพราหมณ์ไม่กล่าวความหมดจดในอารมณ์ที่เห็น อารมณ์ที่ได้ยิน ศีลและวัตร หรืออารมณ์ที่ทราบโดยมรรคอื่น.

ว่าด้วยการละบุญบาป

[๑๒๑] คำว่า พราหมณ์นั้นผู้ไม่เข้าไปติดในบุญและบาป มีความว่า กุศลาภิสังขารอันให้ปฏิสนธิในไตรธาตุ (กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ) อย่างใดอย่างหนึ่ง เรียกว่าบุญ. อกุศลทั้งหมดเรียกว่าบาปไม่ใช่บุญ. ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร อเนญชาภิสังขาร เป็นสภาพอันพราหมณ์ละเสียแล้ว มีมูลรากอันตัดขาดแล้ว ทำไม่ให้มีที่ตั้งดุจตาลยอดด้วน ทำให้ถึงความไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดขึ้นในอนาคตเป็นธรรมดา ในกาลใด ในกาลนั้น พราหมณ์นั้นชื่อว่าย่อมไม่ติด ไม่ติดพัน ไม่เข้าไปติด เป็นผู้ไม่ติด ไม่ติดพัน ไม่เข้าไปติดแล้ว เป็นผู้ออกไป สละเสีย พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องแล้ว ในบุญและบาป เป็นผู้มีจิตกระทำให้ปราศจากแดนกิเลสอยู่ ด้วยเหตุเท่านี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พราหมณ์นั้นผู้ไม่เข้าไปติดในบุญและบาป.

ว่าด้วยการละตน

[๑๒๒] คำว่า ละเสียซึ่งตน เรียกว่า เป็นผู้ไม่ทำเพิ่มเติมอยู่ในโลกนี้ มีความว่า

ละเสียซึ่งตน คือ ละทิฏฐิที่ถือว่าเป็นตน หรือละความถือมั่น. อีกอย่างหนึ่ง คำว่า ละเสียซึ่งตน ได้แก่ ความถือ ยึดถือ ถือมั่น ติดใจ น้อมใจไป ด้วยสามารถแห่งตัณหา ด้วยสามารถแห่งทิฏฐิ ความถือเป็นต้นนั้นทั้งปวง เป็นธรรมชาติอันพราหมณ์นั้นสละแล้ว สำรอก ปล่อย ละสละคืนเสียแล้ว. คำว่า ไม่ทำเพิ่มเติมอยู่ในโลกนี้ คือ ไม่ทำเพิ่มเติม ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร อเนญชาภิสังขาร คือ ไม่ให้เกิด ไม่ให้เกิดพร้อม ไม่ให้บังเกิด ไม่ให้บังเกิดเฉพาะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ละเสียซึ่งตน เรียกว่าเป็นผู้ไม่ทำเพิ่มเติมอยู่ในโลกนี้. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

พราหมณ์ไม่กล่าวความหมดจดในอารมณ์ที่เห็น อารมณ์ที่ได้ยิน ศีลและ
วัตร หรืออารมณ์ที่ทราบ โดยมรรคอื่น พราหมณ์นั้นผู้ไม่เข้าไปติดในบุญ
และบาป ละเสียซึ่งตน เรียกว่าเป็นผู้ไม่ทำเพิ่มเติมอยู่ในโลกนี้.

[๑๒๓] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

สมณพราหมณ์เหล่านั้น ละต้น อาศัยหลัง ไปตามความแสวงหา
ย่อมไม่ข้ามกิเลสเครื่องเกี่ยวข้องได้ สมณพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมจับถือ
ย่อมละ เหมือนลิงจับและละกิ่งไม้เบื้องหน้า ฉะนั้น.

ว่าด้วยการจับๆ วางๆ พ้นกิเลสไม่ได้

[๑๒๔] คำว่า ละต้น อาศัยหลัง มีความว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น ละศาสดาต้น อาศัยศาสดาหลัง ละธรรมที่ศาสดาต้นบอก อาศัยธรรมที่ศาสดาหลัง ละหมู่คณะต้น อาศัยหมู่คณะหลัง ละทิฏฐิต้น อาศัยทิฏฐิหลัง ละปฏิปทาต้น อาศัยปฏิปทาหลัง ละมรรคต้น อาศัยอิงอาศัย พัวพัน เข้าถึง ติดใจ น้อมใจถึงมรรคหลัง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ละต้น อาศัยหลัง.

[๑๒๕] คำว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น ไปตามความแสวงหา ย่อมไม่ข้ามกิเลสเครื่องเกี่ยวข้องได้ มีความว่า ตัณหา เรียกว่าความแสวงหา ได้แก่ ความกำหนัด ความกำหนัดกล้า ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล. คำว่า ไปตามความแสวงหา คือ ไปตาม ไปตามแล้ว แล่นไปตาม ถึงแล้ว ตกไปตามความแสวงหา อันความแสวงหาครอบงำแล้ว มีจิตอันความแสวงหาครอบงำแล้ว. คำว่า ย่อมไม่ข้ามกิเลสเครื่องเกี่ยวข้องได้ คือ ย่อมไม่ข้าม ไม่ข้ามขึ้น

ไม่ข้ามพ้น ไม่ก้าวพ้น ไม่ก้าวล่วง ไม่ล่วงเลยซึ่งกิเลสเครื่องเกี่ยวข้อง คือ ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส ทุจริต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นไปตามความแสวงหา ย่อมไม่ข้ามกิเลสเครื่องเกี่ยวข้องได้.

[๑๒๖] คำว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมจับถือ ย่อมละ มีความว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมถือศาสดา ละศาสดานั้นแล้ว ย่อมถือศาสดาอื่น ย่อมถือธรรมที่ศาสดาบอก ละธรรมที่ศาสดาบอกนั้นแล้ว ย่อมถือธรรมที่ศาสดาอื่นบอก ย่อมถือหมู่คณะ ละหมู่คณะนั้นแล้วถือหมู่คณะอื่น ย่อมถือทิฏฐิ ละทิฏฐินั้นแล้วถือทิฏฐิอื่น ย่อมถือปฏิปทา ละปฏิปทานั้นแล้วถือปฏิปทาอื่น ย่อมถือมรรค ละมรรคนั้นแล้วถือมรรคอื่น ย่อมถือและปล่อย คือ ย่อมยึดถือและย่อมละ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมจับถือ ย่อมละ.

[๑๒๗] คำว่า เหมือนลิงจับและละกิ่งไม้เบื้องหน้า ฉะนั้น มีความว่า สมณพราหมณ์เป็นอันมาก ย่อมจับถือและปล่อย คือ ย่อมยึดถือ และสละทิฏฐิเป็นอันมาก เหมือนลิงเที่ยวไปในป่าใหญ่ย่อมจับกิ่งไม้ ละกิ่งไม้นั้นแล้วจับกิ่งอื่น ละกิ่งอื่นนั้นแล้วจับกิ่งอื่น ฉะนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เหมือนลิงจับและละกิ่งไม้เบื้องหน้า ฉะนั้น. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

สมณพราหมณ์เหล่านั้น ละต้น อาศัยหลัง ไปตามความแสวงหา
ย่อมไม่ข้ามกิเลสเครื่องเกี่ยวข้องได้ สมณพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมจับถือ
ย่อมละ เหมือนลิงจับและละกิ่งไม้เบื้องหน้า ฉะนั้น.

[๑๒๘] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ชันตุชนสมาทานวัตรทั้งหลายเอง เป็นผู้ข้องในสัญญา ย่อมดำเนินผิดๆ
ถูกๆ ส่วนบุคคลผู้มีความรู้ รู้ธรรมด้วยความรู้ทั้งหลาย เป็นผู้มีปัญญา
กว้างขวางดุจแผ่นดิน ย่อมไม่ดำเนินผิดๆ ถูกๆ.

ว่าด้วยการดำเนินผิดๆ ถูกๆ

[๑๒๙] คำว่า ชันตุชนสมาทานวัตรทั้งหลายเอง มีความว่า สมาทานเอง คือ สมาทานเอาเอง. คำว่า วัตรทั้งหลาย คือ ชันตุชนถือเอา สมาทานถือเอาแล้ว ถือเอาโดยเอื้อเฟื้อ

สมาทานแล้ว รับเอาแล้ว ยึดมั่น ถือมั่น ซึ่งหัตถิวัตร อัสสวัตร โควัตร กุกกุรวัตร กากวัตร วาสุเทววัตร พลเทววัตร ปุณณภัททวัตร มณิภัททวัตร อัคคิวัตร นาควัตร สุปัณณวัตร ยักขวัตร อสุรวัตร ฯลฯ ทิสวัตร. คำว่า ชันตุชน คือ สัตว์ นรชน ฯลฯ มนุษย์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ชันตุชน สมาทานวัตรทั้งหลายเอง.

[๑๓๐] คำว่า เป็นผู้ข้องในสัญญา ย่อมดำเนินผิดๆ ถูกๆ มีความว่า จากศาสดาต้น ถึงศาสดาหลัง จากธรรมที่ศาสดาต้นบอกถึงธรรมที่ศาสดาหลังบอก จากหมู่คณะต้นถึงหมู่คณะหลัง จากทิฏฐิต้นถึงทิฏฐิหลัง จากปฏิปทาต้นถึงปฏิปทาหลัง จากมรรคต้นถึงมรรคหลัง. คำว่า เป็นผู้ข้องในสัญญา คือ เป็นผู้ข้อง เกี่ยวข้อง ข้องทั่วไป ติดอยู่ พันอยู่ เกี่ยวพันอยู่ใน กามสัญญา พยาบาทสัญญา วิหิงสาสัญญา ทิฏฐิสัญญา เหมือนสิ่งของที่ข้อง เกี่ยวข้อง ข้องทั่วไป ติดอยู่ พันอยู่ เกี่ยวพันอยู่ ที่ตะปูอันตอกติดฝาหรือที่ไม้ขอ ฉะนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ข้องในสัญญา ย่อมดำเนินผิดๆ ถูกๆ.

ผู้รู้ธรรม ๗ ประการ

[๑๓๑] คำว่า ส่วนบุคคลผู้มีความรู้ รู้ธรรมด้วยความรู้ทั้งหลาย มีความว่า มีความรู้ ได้แก่มีความรู้ คือ ถึงวิชชา มีญาณ มีปัญญาเครื่องตรัสรู้ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาเป็นเครื่องทำลายกิเลส.

คำว่า ด้วยความรู้ทั้งหลาย มีความว่า ญาณในมรรคทั้ง ๔ ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ ปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาวิปัสสนา สัมมาทิฏฐิ เรียกว่าความรู้. บุคคลผู้มีความรู้นั้น ถึงที่สุด บรรลุที่สุด ถึงส่วนสุด บรรลุส่วนสุด ถึงที่สุดรอบ บรรลุที่สุดรอบ ถึงที่สิ้นสุด บรรลุที่สิ้นสุด ถึงที่ป้องกัน บรรลุที่ป้องกัน ถึงที่ลับ บรรลุที่ลับ ถึงที่พึ่ง บรรลุที่พึ่ง ถึงที่ไม่มีภัย บรรลุที่ไม่มีภัย ถึงที่ไม่จุติ บรรลุที่ไม่จุติ ถึงที่ไม่ตาย บรรลุที่ไม่ตาย ถึงนิพพาน บรรลุนิพพาน แห่งชาติชราและมรณะ ด้วยความรู้ทั้งหลายเหล่านั้น. อีกอย่างหนึ่ง บุคคลชื่อว่า เวทคู เพราะอรรถว่า ถึงที่สุดแห่งความรู้ทั้งหลายบ้าง. เพราะอรรถว่า ถึงที่สุดด้วยความรู้ทั้งหลายบ้าง และชื่อว่าเวทคู. เพราะเป็นผู้รู้แจ้งธรรม ๗ ประการ คือ เป็นผู้รู้แจ้งซึ่งสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส ราคะ โทสะ โมหะ มานะ. และเป็นผู้รู้แจ้งซึ่งอกุศลธรรมอันลามก

ทั้งหลาย อันทำความเศร้าหมอง ให้เกิดในภพใหม่ มีความกระวนกระวาย มีวิบากเป็นทุกข์ เป็นปัจจัยแห่งชาติ ชรา และมรณะต่อไป.

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ดูกรสภิยะ บุคคลเลือกเฟ้นเวททั้งสิ้นของพวกพราหมณ์ที่มีอยู่ เป็นผู้
ปราศจากราคะในเวทนาทั้งปวง ล่วงเวททั้งปวงแล้ว ชื่อว่าเป็นเวทคู.

คำว่า ส่วนบุคคลผู้มีความรู้ รู้ธรรมด้วยความรู้ทั้งหลาย มีความว่า คือรู้ รู้เฉพาะซึ่งธรรม คือรู้ รู้เฉพาะซึ่งธรรมว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยจึงมีนามรูป เพราะนามรูปเป็นปัจจัยจึงมีสฬายตนะ เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัยจึงมีผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงมีเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึงมีตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัยจึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยจึงมีภพ เพราะภพเป็นปัจจัยจึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงมีชราและมรณะ เพราะอวิชชาดับสังขารจึงดับ เพราะสังขารดับวิญญาณจึงดับ เพราะวิญญาณดับนามรูปจึงดับ เพราะนามรูปดับสฬายตนะจึงดับ เพราะสฬายตนะดับผัสสะจึงดับ เพราะผัสสะดับเวทนาจึงดับ เพราะเวทนาดับตัณหาจึงดับ เพราะตัณหาดับอุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับภพจึงดับ เพราะภพดับชาติจึงดับ เพราะชาติดับชราและมรณะจึงดับ. และรู้ รู้เฉพาะซึ่งธรรมว่า นี้ทุกข์ นี้เหตุให้เกิดทุกข์ นี้ความดับทุกข์ นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์. เหล่านี้อาสวะ นี้เหตุให้เกิดอาสวะ นี้ความดับอาสวะ นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ. ธรรมเหล่านี้ควรรู้ยิ่ง ธรรมเหล่านี้ควรกำหนดรู้ ธรรมเหล่านี้ควรละ ธรรมเหล่านี้ควรเจริญ ธรรมเหล่านี้ควรทำให้แจ้ง. และรู้ รู้เฉพาะซึ่งธรรม คือ เหตุเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเครื่องสลัดออกแห่งผัสสายตนะ ๖. และรู้ รู้เฉพาะซึ่งธรรม คือ เหตุเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเครื่องสลัดออกแห่งอุปาทานขันธ์ ๕. และรู้ รู้เฉพาะซึ่งธรรม คือเหตุเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเครื่องสลัดออกแห่งมหาภูตรูป ๔. และรู้ รู้เฉพาะซึ่งธรรมว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น. จึงชื่อว่าส่วนบุคคลผู้มีความรู้ รู้ธรรมด้วยความรู้ทั้งหลาย.

[๑๓๒] คำว่า เป็นผู้มีปัญญากว้างขวางดังแผ่นดิน ย่อมไม่ดำเนินผิดๆ ถูกๆ มีความว่า บุคคลผู้มีปัญญากว้างขวางดังแผ่นดิน ย่อมไม่จากศาสดาต้น ถึงศาสดาหลัง ไม่จากธรรมที่ศาสดาต้นบอก ถึงธรรมที่ศาสดาหลังบอก ไม่จากหมู่คณะต้น ถึงหมู่คณะหลัง ไม่จากทิฏฐิต้น ถึงทิฏฐิหลัง ไม่จากปฏิปทาต้น ถึงปฏิปทาหลัง ไม่จากมรรคต้น ถึงมรรคหลัง. คำว่า บุคคลผู้มีปัญญากว้างขวางดังแผ่นดิน คือมีปัญญาใหญ่ มีปัญญามาก มีปัญญาเป็นเครื่องรื่นเริง มีปัญญาไว มีปัญญาคมกล้า มีปัญญาเป็นเครื่องทำลายกิเลส. แผ่นดินตรัสว่า ภูริ. บุคคลประกอบด้วยปัญญากว้างขวางแผ่ไปเสมอด้วยแผ่นดินนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลผู้มีปัญญากว้างดังแผ่นดิน ย่อมไม่ดำเนินผิดๆ ถูกๆ. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ชันตุชนสมาทานวัตรทั้งหลายเอง เป็นผู้ข้องในสัญญา ย่อมดำเนิน
ผิดๆ ถูกๆ ส่วนบุคคลผู้มีความรู้ รู้ธรรมด้วยความรู้ทั้งหลาย เป็นผู้มี
ปัญญากว้างขวางดังแผ่นดิน ย่อมไม่ดำเนินผิดๆ ถูกๆ.

[๑๓๓] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

บุคคลผู้มีปัญญากว้างขวางดังแผ่นดินนั้น เป็นผู้กำจัดเสนาในธรรม
ทั้งปวง คือ ในรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน หรืออารมณ์ที่ทราบอย่างใด
อย่างหนึ่ง ใครๆ ในโลกนี้พึงกำหนดซึ่งบุคคลนั้นนั่นแหละ ผู้เห็น
ผู้ประพฤติเปิดเผยด้วยกิเลสอะไรเล่า.

ว่าด้วยมารเสนา

[๑๓๔] คำว่า บุคคลผู้มีปัญญากว้างขวางดังแผ่นดินนั้น เป็นผู้กำจัดเสนาในธรรมทั้งปวง คือ ในรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน หรืออารมณ์ที่ทราบอย่างใดอย่างหนึ่ง มีความว่า มารเสนาเรียกว่า เสนา กายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ราคะ โทสะ โมหะ โกธะ อุปนาหะ ฯลฯ อภิสังขารคือ อกุศลกรรมทั้งปวง ชื่อว่ามารเสนา. สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

กิเลสกาม เรากล่าวว่าเป็นมารเสนาที่ ๑ ของท่าน ความไม่ยินดี
เรากล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๒ ของท่าน ความหิวกระหาย เรากล่าวว่า
เป็นเสนาที่ ๓ ของท่าน ตัณหา เรากล่าวเป็นเสนาที่ ๔ ของท่าน

ความง่วงเพราะหาวนอน เรากล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๕ ของท่าน ความขลาด
เรากล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๖ ของท่าน ความลังเลใจ เรากล่าวว่าเป็นเสนาที่
๗ ของท่าน ความลบหลู่และความกระด้าง เรากล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๘
ของท่าน ลาภ ความสรรเสริญ สักการะ และยศที่ได้โดยทางผิด
เรากล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๙ ของท่าน ความยกตนและข่มผู้อื่น เรากล่าวว่า
เป็นเสนาที่ ๑๐ ของท่าน ดูกรพระยามาร เสนาของท่านเหล่านี้ เป็นผู้มี
ปกติกำจัดผู้มีธรรมดำ คนไม่กล้าย่อมไม่ชนะเสนานั้นได้ ส่วนคนกล้า
ย่อมชนะได้ ครั้นชนะแล้วย่อมได้สุข ดังนี้.

เมื่อใด มารเสนาทั้งหมดและกิเลสอันทำความเป็นปฏิปักษ์ทั้งหมด อันบุคคลผู้มีปัญญากว้างขวางดังแผ่นดินนั้นชนะแล้ว ให้แพ้แล้ว ทำลายเสีย กำจัดเสีย ทำให้ไม่สู้หน้าแล้วด้วยอริยมรรค ๔ เมื่อนั้นบุคคลผู้มีปัญญากว้างขวางดังแผ่นดินนั้น เรียกว่า เป็นผู้กำจัดเสนา. บุคคลนั้นเป็นผู้กำจัดเสนาในรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน อารมณ์ที่ทราบ อารมณ์ที่รู้แจ้ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลผู้มีปัญญากว้างขวางดังแผ่นดินนั้น เป็นผู้กำจัดเสนาในธรรมทั้งปวง คือในรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน หรืออารมณ์ที่ทราบอย่างใดอย่างหนึ่ง.

[๑๓๕] คำว่า ซึ่งบุคคลนั้นนั่นแหละ ผู้เห็น ผู้ประพฤติเปิดเผย มีความว่า ซึ่งบุคคลนั้นนั่นแหละ ผู้เห็นธรรมอันหมดจด เห็นธรรมอันหมดจดวิเศษ เห็นธรรมอันหมดจดรอบ เห็นธรรมอันขาว เห็นธรรมอันขาวรอบ. อีกอย่างหนึ่ง ผู้มีความเห็นอันหมดจด มีความเห็นอันหมดจดวิเศษ มีความเห็นอันหมดจดรอบ มีความเห็นอันขาว มีความเห็นอันขาวรอบ. คำว่า เปิดเผย มีความว่าเครื่องปิดบัง คือ ตัณหา กิเลส อวิชชา. เครื่องปิดบังเหล่านั้น อันบุคคลนั้นเปิดเผยแล้ว กำจัดเลิกขึ้น เปิดขึ้น ละ ตัดขาด สงบ ระงับ ทำไม่ให้ควรเกิดขึ้นเผาเสียแล้วด้วยไฟ คือญาณ. คำว่าผู้ประพฤติ คือ ผู้ประพฤติ ผู้เที่ยวไป เป็นไป หมุนไป รักษา ดำเนินไป ให้อัตภาพดำเนินไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ซึ่งบุคคลนั้นนั่นแหละ ผู้เห็น ผู้ประพฤติเปิดเผย.

[๑๓๖] คำว่า ใครๆ ในโลกนี้ พึงกำหนด ... ด้วยกิเลสอะไรเล่า มีความว่า คำว่า กำหนด ได้แก่ความกำหนด ๒ อย่าง คือ ความกำหนดด้วยตัณหา ๑ ความกำหนดด้วยทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าความกำหนดด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความกำหนดด้วยทิฏฐิ. บุคคลนั้นละความกำหนดด้วยตัณหา สละคืนความกำหนดด้วยทิฏฐิแล้ว เพราะเป็นผู้ละความกำหนดด้วยตัณหา สละคืนความกำหนดด้วยทิฏฐิแล้ว ใครๆ จะพึงกำหนดบุคคลนั้นด้วยราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ อุทธัจจะ วิจิกิจฉา อนุสัย อะไรเล่าว่า เป็นผู้กำนัด ขัดเคือง หลง ผูกพัน ถือมั่น ถึงความฟุ้งซ่าน ถึงความไม่ตกลง หรือถึงโดยเรี่ยวแรง. กิเลสเครื่องปรุงแต่งเหล่านั้นอันบุคคลนั้นละแล้ว เพราะเป็นผู้ละกิเลสเครื่องปรุงแต่งเหล่านั้นแล้ว ใครๆ จะพึงกำหนดคติแห่งบุคคลนั้นด้วยกิเลสอะไรเล่าว่า เป็นผู้เกิดในนรก เกิดในกำเนิดดิรัจฉาน เกิดในเปรตวิสัย เป็นมนุษย์ เป็นเทวดา เป็นสัตว์มีรูป เป็นสัตว์ไม่มีรูป เป็นสัตว์มีสัญญา เป็นสัตว์ไม่มีสัญญา หรือเป็นสัตว์มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่. บุคคลนั้นไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ไม่มีการณะ อันเป็นเครื่องกำหนด กำหนดวิเศษ ถึงความกำหนดแห่งใครๆ. คำว่า ในโลก คือ ในอบายโลก มนุษยโลก เทวโลก ขันธโลก ธาตุโลก อายตนโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ใครๆ ในโลกนี้ พึงกำหนด ... ด้วยกิเลสอะไรเล่า. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

บุคคลมีปัญญากว้างขวางดังแผ่นดินนั้น เป็นผู้กำจัดเสนาในธรรมทั้งปวง
ในรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน หรืออารมณ์ที่ทราบอย่างใดอย่างหนึ่ง ใครๆ
ในโลกนี้ พึงกำหนดซึ่งบุคคลนั้นนั่นแหละ ผู้เห็น ผู้ประพฤติเปิดเผย
ด้วยกิเลสอะไรเล่า.

[๑๓๗] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

สัตบุรุษทั้งหลาย ย่อมไม่กำหนด ย่อมไม่ทำตัณหาและทิฏฐิไว้ในเบื้อง
หน้า สัตบุรุษเหล่านั้น ย่อมไม่กล่าวว่า เป็นความหมดจดส่วนเดียว
สัตบุรุษเหล่านั้นละกิเลสเป็นเครื่องถือมั่น ผูกพัน ร้อยรัดแล้ว ไม่ทำ
ความหวังในที่ไหนๆ ในโลก.

ว่าด้วยคุณลักษณะของสัตบุรุษ

[๑๓๘] คำว่า สัตบุรุษทั้งหลายย่อมไม่กำหนด ย่อมไม่ทำตัณหาและทิฏฐิไว้ในเบื้องหน้า มีความว่า คำว่า กำหนด ได้แก่ ความกำหนด ๒ อย่าง คือ ความกำหนดด้วยตัณหา ๑ ความกำหนดด้วยทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าความกำหนดด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความกำหนดด้วยทิฏฐิ สัตบุรุษเหล่านั้นละความกำหนดด้วยตัณหา สละคืนความกำหนดด้วยทิฏฐิแล้ว เพราะเป็นผู้ละความกำหนดด้วยตัณหา สละคืนความกำหนดด้วยทิฏฐิแล้ว สัตบุรุษเหล่านั้น จึงไม่กำหนดซึ่งความกำหนดด้วยตัณหา หรือความกำหนดด้วยทิฏฐิ คือ ไม่ให้เกิด ไม่ให้เกิดพร้อม ไม่ให้บังเกิด ไม่ให้บังเกิดเฉพาะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่กำหนด คำว่า ย่อมไม่ทำตัณหาและทิฏฐิไว้ในเบื้องหน้า มีความว่า ความทำไว้ในเบื้องหน้า ๒ อย่าง คือ ความทำไว้ในเบื้องหน้าด้วยตัณหา ๑ ความทำไว้ในเบื้องหน้าด้วยทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าความทำไว้ในเบื้องหน้าด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความทำไว้ในเบื้องหน้าด้วยทิฏฐิ สัตบุรุษเหล่านั้น ละความทำไว้ในเบื้องหน้าด้วยตัณหา สละคืนความทำไว้ในเบื้องหน้าด้วยทิฏฐิแล้ว เพราะเป็นผู้ละความทำไว้ในเบื้องหน้าด้วยตัณหา สละคืนความทำไว้ในเบื้องหน้าด้วยทิฏฐิแล้ว จึงไม่กระทำตัณหาและทิฏฐิไว้ในเบื้องหน้าด้วยเที่ยวไป คือ เป็นผู้ไม่มีตัณหาเป็นธงชัย ไม่มีตัณหาเป็นธงยอด ไม่มีตัณหาเป็นใหญ่ ไม่มีทิฏฐิเป็นธงชัย ไม่มีทิฏฐิเป็นธงยอด ไม่มีทิฏฐิเป็นใหญ่ เป็นผู้อันตัณหาและทิฏฐิไม่แวดล้อมเที่ยวไป เพราะฉะนั้น. จึงชื่อว่า สัตบุรุษทั้งหลายย่อมไม่กำหนด ย่อมไม่ทำตัณหาและทิฏฐิไว้ในเบื้องหน้า.

[๑๓๙] คำว่า สัตบุรุษเหล่านั้น ย่อมไม่กล่าวว่า เป็นความหมดจดส่วนเดียว มีความว่า สัตบุรุษเหล่านั้น ย่อมไม่กล่าว ไม่บอก ไม่พูด ไม่แสดง ไม่แถลง ซึ่งความไม่หมดจดส่วนเดียว ความหมดจดจากสงสาร ความหมดจดโดยอกิริยาทิฏฐิวาทะว่า สัตว์สังขารเที่ยง ว่าเป็นความหมดจดส่วนเดียว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สัตบุรุษเหล่านั้น ย่อมไม่กล่าวว่าเป็นความหมดจดส่วนเดียว.

[๑๔๐] คำว่า สัตบุรุษเหล่านั้น ละกิเลสเป็นเครื่องถือมั่น ผูกพันร้อยรัดแล้ว มีความว่า กิเลสเป็นเครื่องผูกพัน ได้แก่กิเลสเป็นเครื่องผูกพัน ๔ อย่าง คือ กิเลสเป็นเครื่อง

ผูกพันทางกาย คือ อภิชฌา พยาบาท สีลัพพตปรามาส ความยึดมั่นว่าสิ่งนี้จริง. ความกำหนัด ความเพ่งเล็งด้วยทิฏฐิของตน เป็นกิเลสเครื่องผูกพันทางกาย. ความอาฆาต ความไม่ยินดี ความพยาบาท ในถ้อยคำของชนอื่น. สีลัพพตปรามาส คือ ความยึดถือศีล หรือวัตร หรือทั้งศีลและวัตรของตน. ความเห็น ความยึดถือว่าสิ่งนี้จริงของตน เป็นกิเลสเครื่องผูกพันทางกาย. เพราะเหตุไรจึงเรียกว่าเป็นกิเลสเครื่องถือมั่น ผูกพัน เพราะสัตว์ทั้งหลาย ย่อมถือเข้าไป ถือ จับ ถือมั่น ยึดมั่น ซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ คติ อุปบัติ ปฏิสนธิ ภพ สงสาร วัฏฏะ ด้วยกิเลสเป็นเครื่องผูกพันเหล่านั้น เพราะเหตุนั้นจึงเรียกว่า เป็นกิเลสเครื่องถือมั่น ผูกพัน. คำว่า ละคือสลัด ละกิเลสเป็นเครื่องผูกพันทั้งหลาย. อีกอย่างหนึ่ง สัตบุรุษเหล่านั้นแก้ละ กิเลสทั้งหลายที่ผูกพัน ร้อยรัด รัดรึง พัน ตรึง เหนี่ยวรั้ง ติด ข้อง เกี่ยวพัน พันอยู่ เหมือนชนทั้งหลายทำความปลดปล่อย ไม่กำหนด วอ รถ เกวียน รถมีเครื่องประดับ ฉะนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สัตบุรุษเหล่านั้น ละกิเลสเป็นเครื่องถือมั่น ผูกพัน ร้อยรัดแล้ว.

[๑๔๑] คำว่า ย่อมไม่ทำความหวังในที่ไหนๆ ในโลก มีความว่า ตัณหา เรียกว่า ความหวัง ได้แก่ความกำหนัด ความกำหนัดกล้า ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล. คำว่า ย่อมไม่ทำความหวัง คือ ย่อมไม่ทำความหวัง ไม่ให้ความหวังเกิด ไม่เกิดพร้อม ไม่ให้บังเกิด ไม่ให้บังเกิดเฉพาะ. คำว่า ในที่ไหนๆ คือในที่ไหนๆ ในที่ใดที่หนึ่งทุกๆ แห่ง ในภายใน ภายนอก หรือทั้งภายในภายนอก. คำว่า ในโลก คือ ในอบายโลก ฯลฯ อายตนโลก เพราะฉะนั้น. จึงชื่อว่า ย่อมไม่ทำความหวังในที่ไหนๆ ในโลก. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า.

สัตบุรุษทั้งหลาย ย่อมไม่กำหนด ย่อมไม่ทำ ตัณหาและทิฏฐิไว้ใน
เบื้องหน้า สัตบุรุษเหล่านั้นย่อมไม่กล่าวว่า เป็นความหมดจดส่วนเดียว
สัตบุรุษเหล่านั้น ละกิเลสเป็นเครื่องถือมั่น ผูกพัน ร้อยรัดแล้ว ไม่
ทำความหวังในที่ไหนๆ ในโลก.

[๑๔๒] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

พระอรหันต์นั้นล่วงแดนแล้ว ลอยบาปแล้ว รู้และเห็นแล้ว มิได้มีความ
ยึดถือ มิได้มีความกำหนัดในกามคุณเป็นที่กำหนัด มิได้กำหนัดใน
สมาบัติเป็นที่คลายกำหนัด มิได้มีความยึดถือว่า สิ่งนี้ยอดเยี่ยม.

ว่าด้วยพระอรหันต์

[๑๔๓] คำว่า พระอรหันต์นั้นผู้ล่วงแดนแล้ว ลอยบาปแล้ว รู้และเห็นแล้ว มิได้มีความยึดถือ มีความว่า แดน ได้แก่ แดน ๔ อย่าง คือสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส อนุสัย คือทิฏฐิ อนุสัยคือวิจิกิจฉา และเหล่ากิเลสที่ตั้งอยู่ฝ่ายเดียวกัน นี้เป็นแดนที่ ๑. สังโยชน์คือกามราคะ สังโยชน์คือปฏิฆะ อนุสัยคือกามราคะ อนุสัยคือปฏิฆะ ส่วนหยาบๆ และเหล่ากิเลสที่ตั้งอยู่ฝ่ายเดียวกัน นี้เป็นแดนที่ ๒. สังโยชน์คือกามราคะ สังโยชน์คือปฏิฆะ อนุสัยคือกามราคะ อนุสัยคือปฏิฆะ ส่วนละเอียด และเหล่ากิเลสที่ตั้งอยู่ฝ่ายเดียวกัน นี้เป็นแดนที่ ๓ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา อนุสัยคือมานะ อนุสัยคือภวราคะ อนุสัยคืออวิชชา และเหล่ากิเลสที่ตั้งอยู่ฝ่ายเดียวกัน นี้เป็นแดนที่ ๔. เมื่อใด พระอรหันต์นั้นเป็นผู้ก้าวล่วง ก้าวล่วงด้วยดี ล่วงเลยแดน ๔ อย่างเหล่านี้ด้วยอริยมรรค ๔ เมื่อนั้น พระอรหันต์นั้น จึงเรียกว่าเป็นผู้ล่วงแดนแล้ว. คำว่า ผู้ลอยบาปแล้ว คือ ชื่อว่าผู้ลอยบาป เพราะเป็นผู้ลอยแล้วซึ่งธรรม ๗ ประการ ฯลฯ เป็นผู้อันตัณหาและทิฏฐิไม่อาศัยแล้ว เป็นผู้คงที่ ชื่อว่าเป็นพราหมณ์. คำว่านั้น ได้แก่พระอรหันต์ผู้ขีณาสพ. คำว่า รู้แล้ว คือรู้แล้วด้วยปรจิตญาณหรือด้วยปุพเพนิวาสานุสสติญาณ คำว่า เห็นแล้ว คือเห็นแล้วด้วยมังสจักษุ หรือด้วยทิพยจักษุ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระอรหันต์นั้นผู้ล่วงแดนแล้ว ลอยบาปแล้ว รู้แล้ว และเห็นแล้ว มิได้มี (ความยึดถือ). คำว่า ความยึดถือ คือ พระอรหันต์นั้น (มิได้มี) ความถือ ถือมั่น ยึดมั่น ติดใจ น้อมใจไปว่า สิ่งนี้ยอดเยี่ยม เลิศ ประเสริฐ วิเศษ เป็นใหญ่ สูงสุด บวร. คำว่า ไม่มี คือ ย่อมไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้. ความยึดถือนั้น อันพระอรหันต์นั้นละ ตัดขาด สงบ ระงับ ทำไม่ให้ควรเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระอรหันต์นั้นผู้ล่วงแดนแล้ว ลอยบาปแล้ว รู้และเห็นแล้ว มิได้มีความยึดถือ.

[๑๔๔] คำว่า มิได้มีความกำหนัดในกามคุณเป็นที่กำหนัด มิได้กำหนัดในสมาบัติเป็นที่คลายกำหนัด มีความว่า ชนเหล่าใด กำหนัด รักใคร่ หลงใหล ติดใจ ลุ่มหลง ข้อง เกี่ยว พัวพัน ในกามคุณ ๕ ชนเหล่านั้น เรียกว่ากำหนัดในกามคุณเป็นที่กำหนัด. ชนเหล่าใด กำหนัด รักใคร่ หลงใหล ติดใจ หลุ่มหลง ข้อง เกี่ยว พัวพัน ในรูปาวจรสมาบัติ และ

อรูปาวจรสมาบัติ ชนเหล่านั้น เรียกว่ากำหนัดแล้วในสมาบัติเป็นที่คลายกำหนัด. คำว่า มิได้มีความกำหนัดในกามคุณเป็นที่กำหนัด มิได้กำหนัดในสมาบัติเป็นที่คลายกำหนัด คือ เมื่อใด กามราคะ รูปราคะ และอรูปราคะ เป็นกิเลสอันพระอรหันต์นั้นละ ตัดมูลรากขาดแล้ว ทำไม่ให้มีที่ตั้งดังตาลยอดด้วน ทำให้ไม่มี ทำให้ไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา เมื่อนั้น พระอรหันต์นั้นชื่อว่ามิได้มีความกำหนัดในกามคุณเป็นที่กำหนัด มิได้กำหนัดในสมาบัติเป็นที่คลายกำหนัด โดยเหตุเท่านั้น.

[๑๔๕] คำว่า มิได้มีความยึดถือว่าสิ่งนี้ยอดเยี่ยม มีความว่า คำว่านั้น คือ พระอรหันต์ผู้ขีณาสพ. พระอรหันต์นั้นมิได้มี ความถือ ถือมั่น ยึดมั่น ติดใจ น้อมใจไปว่า สิ่งนี้ยอดเยี่ยม เลิศ ประเสริฐ วิเศษ เป็นใหญ่ สูงสุด บวร. คำว่า ไม่มี คือย่อมไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้ ความยึดถือนั้น อันพระอรหันต์นั้นละ ตัดขาด สงบ ระงับ ทำไม่ให้ควรเกิดขึ้นเผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มิได้มีความยึดถือว่าสิ่งนี้ยอดเยี่ยม. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

พระอรหันต์นั้น ผู้ล่วงแดนแล้ว ลอยบาปแล้ว รู้ และเห็นแล้ว
มิได้มีความยึดถือ มิได้มีความกำหนัดในกามคุณเป็นที่กำหนัด มิได้กำ
หนัดในสมาบัติเป็นที่คลายกำหนัด มิได้มีความยึดถือว่า สิ่งนี้ยอดเยี่ยม
ดังนี้.

จบ สุทธัฏฐกสุตตนิเทสที่ ๔.

ปรมัฏฐกสุตตนิทเทสที่ ๕

[๑๔๖] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ชันตุชนยึดถืออยู่ในทิฏฐิทั้งหลายว่า สิ่งนี้ยอดเยี่ยม ย่อมทำสิ่งใดให้ยิ่ง
ในโลก ชันตุชนนั้น กล่าวสิ่งทั้งปวงอื่นจากสิ่งนั้นว่า เลว เพราะฉะนั้น
ชันตุชนนั้นย่อมเป็นผู้ไม่ล่วงเลยวิวาททั้งหลาย.

ว่าด้วยผู้ยึดถืออยู่ในทิฏฐิ

[๑๔๗] คำว่า ยึดถืออยู่ในทิฏฐิทั้งหลายว่า สิ่งนี้ยอดเยี่ยม มีความว่า มีสมณพราหมณ์บางพวกเป็นเจ้าทิฏฐิ สมณพราหมณ์เหล่านั้น รับเอา ถือเอา ยึดมั่น ถือมั่นทิฏฐิ ๖๒ อย่างใดอย่างหนึ่งว่า สิ่งนี้ยอดเยี่ยม เลิศ ประเสริฐ วิเศษ เป็นใหญ่ สูงสุด บวร ย่อมอยู่ อยู่ร่วม อยู่อาศัย อยู่รอบด้วยทิฏฐิของตนๆ เหมือนพวกผู้อยู่ครองเรือนทั้งหลาย อยู่ในเรือน หรือพวกบรรพชิตผู้มีอาบัติอยู่ในกองอาบัติ หรือพวกผู้มีกิเลสอยู่ในกองกิเลส ฉะนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ยึดถืออยู่ในทิฏฐิทั้งหลายว่า สิ่งนี้ยอดเยี่ยม.

[๑๔๘] คำว่า ชันตุชนย่อมทำสิ่งใดให้ยิ่งในโลก มีความว่า ศัพท์ว่า ยทํ แปลว่าใด. คำว่า ย่อมทำให้ยิ่ง มีความว่า ชันตุชนย่อมทำสิ่งใดให้ยิ่ง ให้เลิศ ประเสริฐ วิเศษ เป็นใหญ่ สูงสุด บวร คือ ย่อมให้บังเกิด บังเกิดเฉพาะว่า พระศาสดานี้ เป็นพระสัพพัญญู พระธรรมนี้อันพระศาสดาตรัสดีแล้ว คณะสงฆ์นี้ปฏิบัติดีแล้ว ทิฏฐินี้เจริญ ปฏิปทานี้พระศาสดาบัญญัติดีแล้ว มรรคนี้ให้พ้นทุกข์ได้. คำว่า ชันตุชน ได้แก่สัตว์ นรชน ฯลฯ มนุษย์ คำว่า ในโลก คือ อบายโลก ฯลฯ อายตนโลก. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ชันตุชนย่อมทำสิ่งใดให้ยิ่งในโลก.

[๑๔๙] คำว่า ชันตุชนนั้น กล่าวสิ่งทั้งปวงอื่นจากสิ่งนั้นว่า เลว มีความว่า ชันตุชนย่อมคัดค้าน โต้แย้ง ปฏิเสธ ซึ่งลัทธิอื่นทั้งปวงเว้นศาสดา ธรรมที่ศาสดาบอก คณะสงฆ์ ทิฏฐิ ปฏิปทา มรรค ของตน คือกล่าว บอก พูด แสดง แถลง อย่างนี้ว่า ศาสดานั้นไม่ใช่สัพพัญญู ธรรมไม่เป็นธรรมอันศาสดากล่าวดีแล้ว หมู่คณะไม่เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว ทิฏฐิไม่เป็นทิฏฐิอันเจริญ ปฏิปทาไม่เป็นปฏิปทาอันศาสดาบัญญัติดีแล้ว มรรคไม่เป็นเครื่องนำออกจากทุกข์ได้ ความหมดจด ความหมดจดวิเศษ ความหมดจดรอบ ความพ้น ความพ้นวิเศษ หรือความพ้นรอบ มิได้มีในลัทธินั้น พวกถือลัทธินั้น ย่อมไม่หมดจด ไม่หมดจดวิเศษ ไม่หมดจดรอบ ไม่พ้น ไม่พ้นวิเศษ หรือไม่พ้นรอบในลัทธินั้น พวกลัทธินั้นย่อมเป็นผู้เลว เลวทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ชันตุชนนั้น กล่าวสิ่งทั้งปวงอื่นจากสิ่งนั้นว่า นี่เลว.

[๑๕๐] คำว่า เพราะฉะนั้น ชันตุชนนั้นย่อมเป็นผู้ไม่ล่วงเลยวิวาททั้งหลาย มีความว่า เพราะฉะนั้น เพราะการณะนั้น เพราะเหตุนั้น เพราะปัจจัยนั้น เพราะนิทานนั้น ชันตุชนนั้น ย่อมเป็นผู้ไม่ล่วงเลย ไม่ก้าวล่วง ไม่ก้าวล่วงพร้อม ซึ่งความทะเลาะ บาดหมาง แก่งแย่ง วิวาท มุ่งร้ายกันเพราะทิฏฐิ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะฉะนั้น ชันตุชนนั้นย่อมเป็นผู้ไม่ล่วงเลยซึ่ง วิวาททั้งหลาย. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า.

ชันตุชนยึดถืออยู่ในทิฏฐิทั้งหลายว่า สิ่งนี้ยอดเยี่ยม ย่อมทำสิ่งใดให้
ยิ่งในโลก ชันตุชนนั้นกล่าวสิ่งทั้งปวงอื่นจากสิ่งนั้นว่า เลว เพราะฉะนั้น
ชันตุชนนั้น ย่อมเป็นผู้ไม่ล่วงเลยวิวาททั้งหลาย.

[๑๕๑] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

นรชน ย่อมเห็นอานิสงส์ใดในทิฏฐิของตนก็ดี ในอารมณ์ที่เห็นก็ดี ใน
อารมณ์ที่ได้ยินก็ดี ในศีลและวัตรก็ดี ในอารมณ์ที่ทราบก็ดี นรชนนั้น
ถือมั่นซึ่งทิฏฐินั้นนั่นแหละ ในลัทธิของตนนั้น ย่อมเห็นสิ่งอื่นทั้งปวง
โดยความเป็นของเลว.

ว่าด้วยอานิสงส์ในทิฏฐิ

[๑๕๒] คำว่า นรชนย่อมเห็นอานิสงส์ใดในทิฏฐิของตนก็ดี ในอารมณ์ที่เห็นก็ดี ในอารมณ์ที่ได้ยินก็ดี ในศีลและวัตรก็ดี ในอารมณ์ที่ทราบก็ดี มีความว่า ศัพท์ว่า ยทตฺตนิ ตัดบทเป็น ยํ อตฺตนิ. ทิฏฐิ ชื่อว่าทิฏฐิของตน นรชนย่อมเห็นอานิสงส์ ๒ ประการในทิฏฐิ ของตน คือ อานิสงส์มีในชาตินี้ ๑ อานิสงส์มีในชาติหน้า ๑.

อานิสงส์ในทิฏฐิมีในชาตินี้เป็นไฉน? ศาสดาเป็นผู้มีทิฏฐิอย่างใด พวกสาวกก็เป็นผู้ มีทิฏฐิอย่างนั้น พวกสาวกย่อมสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ยำเกรง ซึ่งศาสดาผู้มีทิฏฐิอย่างนั้น และย่อมได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ที่มีการสักการะเป็นต้นนั้น เป็นเหตุ นี้ชื่อว่าอานิสงส์ในทิฏฐิมีในชาตินี้.

อานิสงส์ในทิฏฐิมีในชาติหน้าเป็นไฉน? นรชนนั้นย่อมหวังผลในอนาคตว่า ทิฏฐินี้ควร เพื่อความเป็นนาค เป็นครุฑ เป็นยักษ์ เป็นอสูร เป็นคนธรรพ์ เป็นมหาราช เป็นพระอินทร์

เป็นพรหม หรือเป็นเทวดา ทิฏฐินี้เหมาะสมเพื่อความหมดจด หมดจดวิเศษ หมดจดรอบคอบ พ้น พ้นวิเศษ พ้นรอบ สัตว์ทั้งหลาย ย่อมหมดจด หมดจดวิเศษ หมดจดรอบ พ้น พ้นวิเศษ พ้นรอบ ด้วยทิฏฐินี้ เราจักหมดจด หมดจดวิเศษ หมดจดรอบ พ้น พ้นวิเศษ พ้นรอบด้วยทิฏฐินี้ ดังนี้ นี้ชื่อว่าอานิสงส์ในทิฏฐิมีในชาติหน้า. นรชนย่อมเห็นอานิสงส์ในทิฏฐิของตน ๒ ประการนี้.

นรชนย่อมเห็นอานิสงส์ ๒ ประการ แม้ในความหมดจดด้วยอารมณ์ที่เห็นคือ อานิสงส์มีในชาตินี้ ๑ มีในชาติหน้า ๑ ย่อมเห็นอานิสงส์ ๒ ประการ แม้ในความหมดจดด้วยอารมณ์ที่ได้ยิน ย่อมเห็นอานิสงส์ ๒ ประการ แม้ในความหมดจดด้วยศีล ย่อมเห็นอานิสงส์ ๒ ประการ แม้ในความหมดจดด้วยวัตร ย่อมเห็นอานิสงส์ ๒ ประการ แม้ในความหมดจดด้วยอารมณ์ที่ทราบ คืออานิสงส์มีในชาตินี้ ๑ อานิสงส์มีในชาติหน้า ๑.

อานิสงส์ในความหมดจดด้วยอารมณ์ที่ทราบ มีในชาตินี้เป็นไฉน? ศาสดาเป็นผู้มีทิฏฐิอย่างใด พวกสาวกก็เป็นผู้มีทิฏฐิอย่างนั้น ฯลฯ นี้ชื่อว่าอานิสงส์ในความหมดจดด้วยอารมณ์ที่ทราบมีในชาตินี้. อานิสงส์ในความหมดจดด้วยอารมณ์ที่ทราบมีในชาติหน้าเป็นไฉน? นรชนนั้นย่อมหวังผลในอนาคตว่า ทิฏฐินี้ควรเพื่อความเป็นนาค ฯลฯ นี้ชื่อว่าอานิสงส์ในความหมดจดด้วยอารมณ์ที่ทราบ มีในชาติหน้านรชนย่อมเห็น คือ แลเห็น เหลียวเห็น เล็งเห็น พิจารณาเห็นอานิสงส์ ๒ ประการเหล่านี้ แม้ในความหมดจดด้วยอารมณ์ที่ทราบ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่านรชนย่อมเห็นอานิสงส์ใด ในทิฏฐิของตนก็ดี ในอารมณ์ที่เห็นก็ดี ในอารมณ์ที่ได้ยินก็ดี ในศีลและวัตรก็ดี ในอารมณ์ที่ทราบก็ดี.

[๑๕๓] คำว่า นรชนนั้นถือมั่นทิฏฐินั้นนั่นแหละ ในลัทธิของตนนั้น มีความว่า คำว่า ตเทว แปลว่า ซึ่งทิฏฐินั้น. คำว่า ตตฺถ แปลว่า ในทิฏฐิของตน คือ ในความควร ในความชอบใจในลัทธิของตน. คำว่า ถือมั่น คือถือ ถือเอา รับเอา ยึดมั่น ถือมั่นว่า สิ่งนี้ยอดเยี่ยม เลิศประเสริฐ วิเศษ เป็นใหญ่ สูงสุด บวร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นรชนนั้นถือมั่นทิฏฐินั้นนั่นแหละในลัทธิของตนนั้น.

[๑๕๔] คำว่า ย่อมเห็นสิ่งอื่นทั้งปวงโดยความเป็นของเลว มีความว่า นรชนนั้นย่อมเห็น คือแลเห็น เหลียวเห็น เล็งเห็น พิจารณาเห็น ซึ่งศาสดา ธรรมที่ศาสดาบอก หมู่คณะ ทิฏฐิ ปฏิปทา มรรคอื่น โดยความเป็นของเลว เลวทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมเห็นสิ่งอื่นทั้งปวงโดยความเป็นของเลว เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

นรชน ย่อมเห็นอานิสงส์ใดในทิฏฐิของตนก็ดี ในอารมณ์ที่เห็นก็ดี
ในอารมณ์ที่ได้ยินก็ดี ในศีลและวัตรก็ดี ในอารมณ์ที่ทราบก็ดี นรชนถือ
มั่นทิฏฐินั้นนั่นแหละ ในลัทธิของตนนั้น ย่อมเห็นสิ่งอื่นทั้งปวงโดย
ความเป็นของเลว.

[๑๕๕] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ผู้ฉลาดทั้งหลาย ย่อมกล่าวทัสนะที่ตนอาศัยแม้นั้นว่าเป็นเครื่องร้อยรัด
เห็นทัสนะอื่นว่าเลว เพราะฉะนั้นแหละ ภิกษุไม่พึงอาศัยรูปที่เห็น เสียง
ที่ได้ยิน อารมณ์ที่ทราบ ศีลและวัตร.

ว่าด้วยทัศนะของผู้ฉลาด

[๑๕๖] คำว่า ผู้ฉลาดทั้งหลาย ย่อมกล่าวทัสนะแม้นั้น ว่าเป็นเครื่องร้อยรัด มีความว่า ผู้ฉลาด ได้แก่ผู้ฉลาดเหล่าใด คือ ผู้ฉลาดในขันธ์ ฉลาดในธาตุ ฉลาดในอายตนะ ฉลาดในปฏิจจสมุปบาท ฉลาดในสติปัฏฐาน ฉลาดในสัมมัปปธาน ฉลาดในอิทธิบาท ฉลาดในอินทรีย์ ฉลาดในพละ ฉลาดในโพชฌงค์ ฉลาดในมรรค ฉลาดในผล ฉลาดในนิพพาน ผู้ฉลาดเหล่านั้น ย่อมกล่าวอย่างนี้ คือ ย่อมกล่าว บอก พูด แสดง แถลงอย่างนี้ว่า ทัสนะนั้นเป็นกิเลสเครื่องร้อยรัด เป็นกิเลสเครื่องยึดเหนี่ยว เป็นกิเลสเครื่องผูกพัน เป็นกิเลสเครื่องพัวพัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ฉลาดทั้งหลายย่อมกล่าวทัสนะแม้นั้นว่าเป็นเครื่องร้อยรัด.

[๑๕๗] คำว่า ทัสนะที่ตนอาศัยแล้ว ย่อมเห็นทัสนะอื่นว่าเลว มีความว่า ทัสนะที่ตนอาศัยแล้ว คือ ภิกษุอาศัย อิงอาศัย ติดพัน เข้าถึง ติดใจ น้อมใจถึงทัสนะใด คือ ศาสดา ธรรมที่ศาสดาบอก หมู่คณะ ทิฏฐิ ปฏิปทา มรรคใด. คำว่า ย่อมเห็นทัสนะอื่นว่าเลว คือ ย่อมเห็น

แลเห็น เหลียวเห็น เล็งเห็น พิจารณาเห็น ซึ่งทัสนะอื่น คือ ศาสดา ธรรมที่ศาสดาบอก หมู่คณะ ทิฏฐิ ปฏิปทา มรรคอื่น โดยความเป็นของเลว เลวทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทัสนะที่ตนอาศัยแล้วย่อมเห็นทัสนะอื่นว่าเลว.

[๑๕๘] คำว่า เพราะฉะนั้นแหละ ภิกษุไม่พึงอาศัยรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน อารมณ์ที่ทราบ ศีลและวัตร มีความว่า เพราะฉะนั้น คือ เพราะการณะนั้น เพราะเหตุนั้น เพราะปัจจัยนั้น เพราะนิทานนั้น ภิกษุไม่พึงอาศัย ไม่พึงถือ ไม่พึงยึดมั่น ไม่พึงถือมั่น ซึ่งรูปที่เห็นบ้าง ความหมดจดเพราะรูปที่เห็นบ้าง เสียงที่ได้ยินบ้าง ความหมดจดเพราะเสียงที่ได้ยินบ้าง อารมณ์ที่ทราบบ้าง ความหมดจดเพราะอารมณ์ที่ทราบบ้าง ศีลบ้าง ความหมดจดเพราะศีลบ้าง วัตรบ้าง ความหมดจดเพราะวัตรบ้าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะฉะนั้นแหละ ภิกษุไม่พึงอาศัยรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน อารมณ์ที่ทราบ ศีลและวัตร. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ผู้ฉลาดทั้งหลาย ย่อมกล่าวทัสนะที่ตนอาศัยแม้นั้น ว่าเป็นเครื่องร้อยรัด
ย่อมเห็นทัสนะอื่นว่าเลว เพราะฉะนั้นแหละ ภิกษุไม่พึงอาศัยรูปที่เห็น
เสียงที่ได้ยิน อารมณ์ที่ทราบ ศีลและวัตร.

[๑๕๙] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ภิกษุไม่พึงกำหนดแม้ทิฏฐิในโลก ด้วยญาณหรือแม้ด้วยศีลและวัตร
ไม่พึงนำเข้าไปซึ่งตนว่า เสมอเขา ไม่พึงสำคัญตนว่า เลวกว่าเขา
หรือแม้ว่าวิเศษกว่าเขา.

ว่าด้วยภิกษุไม่พึงมีทิฏฐิมานะ

[๑๖๐] คำว่า ภิกษุไม่พึงกำหนดแม้ทิฏฐิในโลกด้วยญาณ หรือแม้ด้วยศีลและวัตร มีความว่า ภิกษุไม่พึงกำหนดซึ่งทิฏฐิ คือ ไม่พึงให้เกิด ไม่พึงให้เกิดพร้อม ไม่พึงให้บังเกิด ไม่พึงให้บังเกิดเฉพาะ ด้วยญาณในสมาบัติ ๘ ด้วยญาณในอภิญญา ๕ ด้วยมิจฉาญาณ ด้วยศีล ด้วยวัตร หรือด้วยศีลและวัตร. คำว่า ในโลก คือ ในอบายโลก มนุษยโลก เทวโลก ขันธโลก ธาตุโลก อายตนโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุไม่พึงกำหนดแม้ในทิฏฐิในโลก ด้วยญาณ หรือแม้ด้วยศีลและวัตร.

[๑๖๑] คำว่า ไม่พึงนำเข้าไปซึ่งตนว่า เสมอเขา มีความว่า ไม่พึงนำไปซึ่งตนว่า เราย่อมเป็นผู้เสมอเขาด้วยชาติ ด้วยโคตร ด้วยความเป็นบุตรแห่งสกุล ด้วยความเป็นผู้มีรูปงาม ด้วยทรัพย์ ด้วยการปกครอง ด้วยหน้าที่การงาน ด้วยหลักแหล่งแห่งศิลปศาสตร์ ด้วยวิทยฐานะ ด้วยการศึกษา ด้วยปฏิภาณหรือด้วยวัตถุอื่นๆ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงนำเข้าไปซึ่งตนว่า เสมอเขา.

[๑๖๒] คำว่า ไม่พึงสำคัญตนว่า เลวกว่าเขา หรือแม้ว่าวิเศษกว่าเขา มีความว่า ไม่พึงนำเข้าไปซึ่งตนว่า เราย่อมเป็นผู้เลวกว่าเขา ด้วยชาติ ด้วยโคตร ด้วยความเป็นบุตรแห่งสกุล หรือด้วยวัตถุอื่นๆ และไม่พึงนำเข้าไปซึ่งตนว่า เราย่อมเป็นผู้ประเสริฐกว่าเขา ด้วยชาติ ด้วยโคตร ฯลฯ หรือด้วยวัตถุอื่นๆ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงสำคัญตนว่า เราเลวกว่าเขา หรือแม้ว่าวิเศษกว่าเขา. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ภิกษุไม่พึงกำหนดแม้ทิฏฐิในโลกด้วยญาณ หรือแม้ด้วยศีลและวัตร
ไม่พึงนำเข้าไปซึ่งตนว่า เสมอเขา ไม่พึงสำคัญ ตนว่าเลวกว่าเขา
หรือแม้ว่าวิเศษกว่าเขา.

[๑๖๓] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

นรชนนั้น ละตนแล้ว ไม่ถือมั่น ไม่ทำนิสัยแม้ในเพราะญาณ เมื่อชน
ทั้งหลายแตกกัน นรชนนั้นก็ไม่เล่นไปกับพวก ไม่ถึงเฉพาะแม้ซึ่งทิฏฐิ
อะไร.

[๑๖๔] คำว่า ละตนไม่ถือมั่น มีความว่า ละความเห็นว่าเป็นตน ละความถือ. อีกอย่างหนึ่ง คำว่า ละตน คือ ละเว้น บรรเทา ทำให้สิ้น ทำให้ถึงความไม่มี ซึ่งความถือ ถือมั่น ยึดมั่น ความติดใจ ความน้อมใจไป ด้วยสามารถแห่งตัณหา ด้วยสามารถแห่งทิฏฐิ. ละตนไม่ถือมั่น คือไม่ยึด ไม่ถือ ไม่ยึดมั่น ไม่ถือมั่น ด้วยอุปาทาน ๔ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ละตนไม่ถือมั่น.

[๑๖๕] คำว่า นรชนนั้นไม่ทำซึ่งนิสัยแม้ในเพราะญาณ มีความว่า นรชนนั้นไม่ทำ ตัณหานิสัยหรือทิฏฐินิสัย คือ ไม่ให้เกิด ไม่ให้เกิดพร้อม ไม่ให้บังเกิด ไม่ให้บังเกิดเฉพาะ ในเพราะญาณในสมบัติ ๘ หรือในเพราะญาณในอภิญญา ๕ หรือในเพราะมิจฉาญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นรชนนั้นไม่ทำซึ่งนิสัยแม้ในเพราะญาณ.

[๑๖๖] คำว่า เมื่อชนทั้งหลายแตกกันแล้ว นรชนนั้นก็ไม่แล่นไปกับพวก มีความว่า เมื่อชนทั้งหลายแยกกัน แตกกัน ถึงความเป็นสองฝ่าย เกิดเป็นสองก๊ก มีทิฏฐิต่างกัน มีความควรต่างกัน มีความชอบใจต่างกัน มีลัทธิต่างกัน อาศัยทิฏฐินิสัยต่างกัน ถึงฉันทาคติ ถึงโทสาคติ ถึงโมหาคติ ถึงภยาคติ นรชนนั้น ย่อมไม่ถึงฉันทาคติ ไม่ถึงโทสาคติ ไม่ถึงโมหาคติ ไม่ถึงภยาคติ

ไม่ถึงด้วยอำนาจแห่งราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ อุทธัจจะ วิจิกิจฉา อนุสัย และไม่ไป ดำเนินไป เลื่อนลอยไป แล่นไปเพราะธรรมทั้งหลาย อันทำความเป็นพวก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อชนทั้งหลายแตกกันแล้ว นรชนนั้นไม่แล่นไปกับพวก.

[๑๖๗] คำว่า ไม่ถึงเฉพาะแม้ทิฏฐิอะไรๆ มีความว่า ทิฏฐิ ๖๒ อันนรชนนั้นละ ตัดขาด สงบ ระงับ ทำไม่ให้ควรเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ นรชนนั้นไม่ถึงเฉพาะ ไม่มาถึงเฉพาะซึ่งทิฏฐิอะไรๆ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ถึงเฉพาะแม้ซึ่งทิฏฐิอะไรๆ. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

นรชนนั้นละตนแล้วไม่ถือมั่น ไม่ทำนิสัยแม้ในเพราะญาณ เมื่อชน
ทั้งหลายแตกกันแล้ว นรชนนั้นก็ไม่แล่นไปกับพวก ไม่ถึงเฉพาะแม้ซึ่ง
ทิฏฐิอะไรๆ.

[๑๖๘] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ความตั้งไว้ซึ่งส่วนสุดทั้งสอง ย่อมไม่มีแก่พระอรหันตขีณาสพใด
เพื่อภพน้อยภพใหญ่ ในโลกนี้หรือโลกหน้า พระอรหันต์นั้นย่อมไม่มี
เครื่องอยู่อะไรๆ ย่อมไม่มีการถึงความตกลงในธรรมทั้งหลายแล้ว
ถือมั่น.

ว่าด้วยภูมิธรรมของพระอรหันต์

[๑๖๙] คำว่า ความตั้งไว้ซึ่งส่วนสุดทั้งสอง ย่อมไม่มีแก่พระอรหันต์ เพื่อภพน้อยภพใหญ่ ในโลกนี้หรือโลกหน้า มีความว่า ใด ได้แก่พระอรหันตขีณาสพใด. คำว่า ส่วนสุด คือ ผัสสะเป็นส่วนสุดที่ ๑ ผัสสสมุทัยเป็นส่วนที่ ๒. อดีตเป็นส่วนสุดที่ ๑ อนาคตเป็นส่วนสุดที่ ๒. สุขเวทนาเป็นส่วนสุดที่ ๑ ทุกขเวทนาเป็นส่วนสุดที่ ๒. นามเป็นส่วนสุดที่ ๑ รูปเป็น

ส่วนสุดที่ ๒. อายตนะภายใน ๖ เป็นส่วนสุดที่ ๑ อายตนะภายนอก ๖ เป็นส่วนสุดที่ ๒. กายของตนเป็นส่วนสุดที่ ๑ สมุทัยแห่งกายของตนเป็นส่วนสุดที่ ๒. ตัณหาเรียกว่าความตั้งไว้ ได้แก่ความกำหนัด ความกำหนัดกล้า ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล.

คำว่า เพื่อภพน้อยภพใหญ่ ได้แก่เพื่อภพน้อยภพใหญ่ คือ เพื่อกรรมวัฏและวิปากวัฏ เพื่อกรรมวัฏเป็นเครื่องเกิดในกามภพ เพื่อวิปากวัฏเป็นเครื่องเกิดในกามภพ เพื่อกรรมวัฏเป็นเครื่องเกิดในรูปภพ เพื่อวิปากวัฏเป็นเครื่องเกิดในรูปภพ เพื่อกรรมวัฏเป็นเครื่องเกิดในอรูปภพ เพื่อวิปากวัฏเป็นเครื่องเกิดในอรูปภพ เพื่อความเกิดบ่อยๆ เพื่อความไปบ่อยๆ เพื่อความเข้าถึงบ่อยๆ เพื่อปฏิสนธิบ่อยๆ เพื่อบังเกิดขึ้นแห่งอัตภาพบ่อยๆ. คำว่า โลกนี้ คือ อัตภาพของตน. คำว่า โลกหน้า คืออัตภาพของผู้อื่น. คำว่า โลกนี้ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณของตน. คำว่า โลกหน้า คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณของผู้อื่น. คำว่า โลกนี้ คือ อายตนะภายใน ๖. คำว่า โลกหน้า คือ อายตนะภายนอก ๖. คำว่า โลกนี้ คือ มนุษยโลก. คำว่า โลกหน้า คือ เทวโลก. คำว่า โลกนี้ คือ กามธาตุ. คำว่า โลกหน้า คือ รูปธาตุ อรูปธาตุ. คำว่า โลกนี้ คือ กามธาตุ. รูปธาตุ. คำว่า โลกหน้า คือ อรูปธาตุ.

คำว่า ความตั้งไว้ซึ่งส่วนสุดทั้ง ๒ ย่อมไม่มีแก่พระอรหันต์ใด เพื่อภพน้อยภพใหญ่ ในโลกนี้หรือโลกหน้า คือ ความตั้งไว้ซึ่งส่วนสุดทั้ง ๒ ย่อมไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้แก่พระอรหันต์ใด เพื่อภพน้อยภพใหญ่ ในโลกนี้หรือโลกหน้า คือความตั้งไว้นั้น ย่อมเป็นกิริยาอันพระอรหันต์ใดละ ตัดขาด สงบ ระงับเสียแล้ว ทำให้ไม่ควรเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความตั้งไว้ซึ่งส่วนสุดทั้ง ๒ ย่อมไม่มีแก่พระอรหันต์ใด เพื่อภพน้อยภพใหญ่ ในโลกนี้หรือโลกหน้า.

[๑๗๐] คำว่า พระอรหันต์นั้นย่อมไม่มีเครื่องอยู่อะไรๆ มีความว่า เครื่องอยู่ ได้แก่เครื่องอยู่ ๒ อย่าง คือ เครื่องอยู่คือตัณหา ๑ เครื่องอยู่คือทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าเครื่องอยู่คือตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าเครื่องอยู่คือทิฏฐิ. คำว่า นั้น ได้แก่พระอรหันตขีณาสพนั้น. คำว่า พระอรหันต์นั้น ย่อมไม่มีเครื่องอยู่ คือ เครื่องอยู่นั้นไม่มี ไม่ปรากฏ ย่อมไม่เข้าไปได้ คือเป็นธรรมอันพระอรหันตขีณาสพนั้นละ ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำให้ไม่ควรเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระอรหันต์นั้นย่อมไม่มีเครื่องอยู่อะไรๆ.

[๑๗๑] คำว่า ย่อมไม่มีการถึงความตกลงในธรรมทั้งหลายแล้วถือมั่น มีความว่า ในธรรมทั้งหลาย คือในทิฏฐิ ๖๒. คำว่า ถึงความตกลง มีความว่า ตัดสินแล้ว ชี้ขาด ค้นคว้า แสวงหา เทียบเคียง ตรวจตรา สอบสวน ทำให้แจ่มแจ้งแล้ว ทำให้เป็นแจ้งแล้ว จึงจับมั่น ยึดมั่น ถือมั่น รวบถือ รวมถือ รวบรวมถือ คือความถือ ความยึดถือ ความยึดมั่น ความถือมั่น ความน้อมใจเชื่อว่า สิ่งนี้จริง แท้ แน่ เป็นตามสภาพ เป็นตามจริง มิได้วิปริตดังนี้ ย่อมไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้ คือ เป็นธรรมอันพระอรหันตขีณาสพนั้น ละ ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำให้ไม่ควรเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมไม่มีการถึงความตกลงในธรรมทั้งหลายทั้งหลายแล้วถือมั่น. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ความตั้งไว้ซึ่งส่วนสุดทั้งสอง ย่อมไม่มีแก่พระอรหันตขีณาสพใด เพื่อ
ภพน้อยใหญ่ ในโลกนี้หรือโลกหน้า พระอรหันต์นั้นย่อมไม่มีเครื่อง
อยู่อะไรๆ ย่อมไม่มีการถึงความตกลงในธรรมทั้งหลายแล้วถือมั่น.

[๑๗๒] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ทิฏฐิสัญญาให้เกิดขึ้นแม้เล็กน้อย ที่สัญญากำหนดแล้ว ในรูปที่เห็น
เสียงที่ได้ยิน หรืออารมณ์ที่ทราบในโลกนี้ ย่อมไม่มีแก่อรหันต์นั้น ใครๆ
ในโลกนี้ พึงกำหนด ซึ่งพระอรหันต์นั้น เป็นผู้พราหมณ์ ไม่ยึดถือทิฏฐิ
ด้วยกิเลสอะไรเล่า.

ว่าด้วยพระอรหันต์ได้ชื่อว่าพราหมณ์

[๑๗๓] คำว่า ทิฏฐิที่สัญญาให้เกิดขึ้นแม้เล็กน้อย ที่สัญญากำหนดแล้วในรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน หรืออารมณ์ที่ทราบในโลกนี้ ย่อมไม่มีแก่พระอรหันต์นั้น มีความว่า ทิฏฐิอันสัญญาให้เกิดขึ้น อันสัญญากำหนด ปรุงแต่งตั้งไว้ เพราะเป็นทิฏฐิมีสัญญาเป็นประธาน มีสัญญาเป็นใหญ่ และความถือต่างด้วยสัญญา ในรูปที่เห็นบ้าง ในความหมดจดเพราะรูปที่เห็นบ้าง ในเสียงที่ได้ยินบ้าง ในความหมดจดเพราะเสียงที่ได้ยินบ้าง ในอารมณ์ที่ทราบบ้าง ในความหมดจดเพราะอารมณ์ที่ทราบบ้าง ย่อมไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้ แก่พระอรหันตขีณาสพนั้น คือทิฏฐินั้น อันพระขีณาสพ ละ ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำให้ไม่ควรเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือ

ญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทิฏฐิที่สัญญาให้เกิดขึ้นแม้เล็กน้อย ที่สัญญากำหนดแล้ว ในรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน หรืออารมณ์ที่ทราบ ในโลกนี้ ย่อมไม่มีแก่พระอรหันต์นั้น.

[๑๗๔] คำว่า ซึ่งพระอรหันต์นั้น ผู้เป็นพราหมณ์ ไม่ยึดถือทิฏฐิ มีความว่า พราหมณ์ ได้แก่พระอรหันต์ผู้ชื่อว่าเป็นพราหมณ์ เพราะลอยเสียแล้ว ซึ่งธรรม ๗ ประการ ฯลฯ ผู้อันตัณหา ทิฏฐิไม่อาศัย เป็นผู้คงที่ เรียกว่าเป็นพราหมณ์. คำว่า ซึ่งพระอรหันต์นั้น ผู้เป็นพราหมณ์ ไม่ยึดถือทิฏฐิ มีความว่า ซึ่งพระอรหันต์นั้น ผู้เป็นพราหมณ์ ไม่ยึด ไม่ถือเอา ไม่ถือมั่น ไม่ยึดมั่น ซึ่งทิฏฐิ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ซึ่งพระอรหันต์นั้น ผู้เป็นพราหมณ์ ไม่ยึดถือทิฏฐิ

[๑๗๕] คำว่า ใครๆ ในโลกนี้พึงกำหนด ... ด้วยกิเลสอะไรเล่า มีความว่า กำหนด ได้แก่ความกำหนด ๒ อย่าง คือความกำหนดด้วยตัณหา ๑ ความกำหนดด้วยทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าความกำหนดด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความกำหนดด้วยทิฏฐิ. บุคคลนั้นละความกำหนดด้วยตัณหา สละคืนความกำหนดด้วยทิฏฐิแล้ว เพราะเป็นผู้ละความกำหนดด้วยตัณหา สละคืนความด้วยกำหนดด้วยทิฏฐิแล้ว ใครๆ จะพึงกำหนดบุคคลนั้นด้วยราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ อุทธัจจะ วิจิกิจฉา อนุสัยอะไรเล่าว่า เป็นผู้กำหนัด ขัดเคือง หลง ผูกพัน ถือมั่น ถึงความฟุ้งซ่าน ถึงความไม่ตกลง หรือถึงโดยเรี่ยวแรง. กิเลสเครื่องปรุงแต่งเหล่านั้น อันบุคคลนั้นละแล้ว เพราะเป็นผู้ละกิเลสเครื่องปรุงแต่งเหล่านั้นแล้ว ใครๆ จะพึงกำหนดคติแห่งบุคคลนั้น กิเลสอะไรเล่าว่า เป็นผู้เกิดในนรก เกิดในกำเนิดดิรัจฉาน เกิดในเปรตวิสัย เป็นมนุษย์ เป็นเทวดา เป็นสัตว์มีรูป เป็นสัตว์ไม่มีรูป เป็นสัตว์มีสัญญา เป็นสัตว์ไม่มีสัญญา หรือเป็นสัตว์มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่. บุคคลนั้นไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ไม่มีการณะอันเป็นเครื่องกำหนด กำหนดวิเศษ ถึงความกำหนด. คำว่า ในโลก คือในอบายโลก มนุษยโลก เทวโลก ขันธโลก ธาตุโลก อายตนโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ใครๆ ในโลกนี้พึงกำหนด ... ด้วยกิเลสอะไรเล่า. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ทิฏฐิที่สัญญาให้เกิดขึ้นแม้เล็กน้อย ที่สัญญากำหนดแล้ว ในรูปที่เห็น
เสียงที่ได้ยิน หรืออารมณ์ที่ทราบ ในโลกนี้ ย่อมไม่มีแก่พระอรหันต์นั้น
ใครๆ ในโลกนี้ พึงกำหนดซึ่งพระอรหันต์นั้น ผู้เป็นพราหมณ์ ไม่ยึด
ถือทิฏฐิด้วยกิเลสอะไรเล่า.

[๑๗๖] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

พระอรหันตขีณาสพทั้งหลาย ย่อมไม่กำหนด ย่อมไม่ทำตัณหาและทิฏฐิ
ไว้ในเบื้องหน้า แม้ธรรมคือทิฏฐิทั้งหลาย อันพระอรหันต์เหล่านั้น
ไม่ปรารถนาเฉพาะแล้ว พระอรหันต์ผู้เป็นพราหมณ์ อันใครๆ ไม่พึงนำ
ไปได้ด้วยศีลและพรต ย่อมเป็นผู้ถึงฝั่ง ไม่กลับมา เป็นผู้คงที่.

พระอรหันต์ได้ชื่อต่างๆ

[๑๗๗] คำว่า พระอรหันตขีณาสพทั้งหลาย ย่อมไม่กำหนด ย่อมไม่ทำตัณหาและทิฏฐิไว้ในเบื้องหน้า มีความว่า กำหนด ได้แก่ ความกำหนด ๒ อย่าง คือ ความกำหนดด้วยตัณหา ๑ ความกำหนดด้วยทิฏฐิ ๑.

ความกำหนดด้วยตัณหาเป็นไฉน? วัตถุที่ทำให้เป็นเขต เป็นแดน เป็นส่วน เป็นแผนก กำหนดถือเอา ยึดถือเอาว่าของเรา ด้วยส่วนแห่งตัณหามีประมาณเท่าใด ย่อมยึดถือเอาว่าของเราซึ่งวัตถุมีประมาณเท่านั้นว่า สิ่งนี้ของเรา สิ่งนั้นของเรา สิ่งมีประมาณเท่านี้ของเรา สิ่งของๆ เรามีประมาณเท่านี้ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เครื่องลาด เครื่องนุ่งห่ม ทาสีและทาส แพะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา นา ที่ดิน เงิน ทอง บ้าน นิคม ราชธานี แว่นแคว้นชนบท ฉาง คลัง เป็นของเรา ย่อมยึดถือว่าเป็นของของเรา แม้ซึ่งแผ่นดินใหญ่ทั้งสิ้นด้วยสามารถแห่งตัณหา ตลอดถึงตัณหาวิปริต ๑๐๘ นี้ชื่อว่า ความกำหนดด้วยตัณหา.

ความกำหนดด้วยทิฏฐิเป็นไฉน? สักกายทิฏฐิมีวัตถุ ๒๐ มิจฉาทิฏฐิมีวัตถุ ๑๐ อันตคาหิกทิฏฐิมีวัตถุ ๑๐ ทิฏฐิ ความไปคือทิฏฐิ รกเรี้ยวคือทิฏฐิ กันดารคือทิฏฐิ เสี้ยนหนามคือทิฏฐิ ความดิ้นรนคือทิฏฐิ เครื่องประกอบคือทิฏฐิ ความถือ ความถือมั่น ความยึดมั่น ความยึดถือ ทางผิด คลองผิด ความเห็นผิด ลัทธิเดียรถีย์ ความถือโดยแสวงหาผิด ความถือวิปริต ความถือวิปลาส ความถือผิด ความถือแน่นอนว่าจริงในสิ่งไม่จริง อันใดเห็นปานนี้ และทิฏฐิ ๖๒ มีประมาณเท่าใด นี้ชื่อว่าความกำหนดด้วยทิฏฐิ.

พระอรหันตขีณาสพทั้งหลาย ละความกำหนดด้วยตัณหา สละคือความกำหนดด้วยทิฏฐิแล้ว เพราะเป็นผู้ละความกำหนดด้วยตัณหา สละคืนความกำหนดด้วยทิฏฐิแล้ว พระอรหันต์เหล่านั้น จึงไม่กำหนดความกำหนดด้วยตัณหา หรือความกำหนดด้วยทิฏฐิ คือไม่ให้เกิด ไม่ให้เกิดพร้อม ไม่ให้บังเกิด ไม่ให้บังเกิดแล้วเฉพาะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าไม่กำหนด.

คำว่า ย่อมไม่ทำตัณหาและทิฏฐิไว้ในเบื้องหน้า มีความว่า ทำไว้ในเบื้องหน้า ได้แก่ ความทำไว้ในเบื้องหน้า ๒ อย่าง คือ ความทำไว้ในเบื้องหน้าด้วยตัณหา ๑ ความทำไว้ในเบื้องหน้าด้วยทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าความทำไว้ในเบื้องหน้าด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความทำไว้ในเบื้องหน้าด้วยทิฏฐิ พระอรหันตขีณาสพทั้งหลายนั้น ละความทำไว้ในเบื้องหน้าด้วยตัณหา สละคืนความทำไว้ในเบื้องหน้าด้วยทิฏฐิเสียแล้ว เพราะเป็นผู้ละความทำไว้ในเบื้องหน้าด้วยตัณหา สละคืนความทำไว้ในเบื้องหน้าด้วยทิฏฐิแล้ว จึงไม่กระทำตัณหาหรือทิฏฐิ ไว้ในเบื้องหน้าเที่ยวไป คือเป็นผู้ไม่มีตัณหาเป็นธงชัย ไม่มีตัณหาเป็นธงยอด ไม่มีตัณหาเป็นใหญ่ ไม่มีทิฏฐิเป็นธงชัย ไม่มีทิฏฐิเป็นธงยอด ไม่มีทิฏฐิเป็นใหญ่ จึงชื่อว่าเป็นผู้อันตัณหาและทิฏฐิไม่แวดล้อมเที่ยวไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระอรหันตขีณาสพทั้งหลาย ย่อมไม่กำหนด ย่อมไม่ทำตัณหาและทิฏฐิไว้ในเบื้องหน้า.

[๑๗๘] คำว่า แม้ธรรมคือทิฏฐิทั้งหลาย อันพระอรหันต์เหล่านั้นไม่ปรารถนาเฉพาะแล้ว มีความว่า ทิฏฐิ ๖๒ เรียกว่า ธรรม. คำว่า เหล่านั้น คือพระอรหันตขีณาสพเหล่านั้น. คำว่า ไม่ปรารถนาเฉพาะแล้ว คือไม่ปรารถนาเฉพาะว่า โลกเที่ยง สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่า ไม่ปรารถนาเฉพาะว่า โลกไม่เที่ยง ฯลฯ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเกิดอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หามิได้ สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แม้ธรรมคือทิฏฐิทั้งหลาย อันพระอรหันต์เหล่านั้น ไม่ปรารถนาเฉพาะแล้ว.

[๑๗๙] คำว่า พระอรหันต์ผู้เป็นพราหมณ์ อันใครๆ ไม่พึงนำไปได้ด้วยศีลและพรต มีความว่า ศัพท์ว่า น เป็นปฏิเสธ. คำว่า พราหมณ์ คือ พระอรหันต์ชื่อว่าเป็นพราหมณ์ เพราะลอยเสียแล้วซึ่งธรรม ๗ ประการ ฯลฯ ผู้อันตัณหาทิฏฐิไม่อาศัยแล้ว เป็นผู้คงที่ เรียกว่าเป็นพราหมณ์. คำว่า พระอรหันต์ผู้เป็นพราหมณ์ อันใครๆ ไม่พึงนำไปได้ด้วยศีลและพรต

คือ พระอรหันต์ผู้เป็นพราหมณ์ ย่อมไม่ไป ไม่ออกไป ไม่เลื่อนลอยไป ไม่แล่นไป ด้วยศีล หรือด้วยพรต หรือด้วยศีลและพรต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระอรหันต์ผู้เป็นพราหมณ์ อันใครๆ ไม่พึงนำไปได้ด้วยศีลและพรต.

[๑๘๐] คำว่า ย่อมเป็นผู้ถึงฝั่ง ไม่กลับมา เป็นผู้คงที่ มีความว่า อมตนิพพาน เรียกว่าฝั่ง ได้แก่ธรรมเป็นที่สงบแห่งสังขารทั้งปวง เป็นที่สละคืนอุปธิทั้งปวง เป็นที่สิ้นตัณหา ความสำรอก ความดับ ความออกจากตัณหาเป็นเครื่องร้อยรัด. ผู้ใดไปถึงฝั่ง บรรลุฝั่งแล้ว ไปถึงส่วนสุด บรรลุส่วนสุดแล้ว ไปถึงที่สุด บรรลุที่สุดแล้ว ฯลฯ ภพใหม่มิได้มีแก่ผู้นั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ถึงฝั่ง. คำว่า ย่อมไม่กลับ คือ กิเลสเหล่าใด อันอริยบุคคลละแล้วด้วยโสดาปัตติมรรค อริยบุคคลนั้นย่อมไม่ถึงอีก ไม่กลับถึง ไม่กลับมาสู่กิเลสเหล่านั้น กิเลสเหล่าใดอันอริยบุคคลละแล้วด้วยสกทาคามิมรรค อริยบุคคลนั้น ย่อมไม่ถึงอีก ไม่กลับถึง ไม่กลับมาสู่กิเลสเหล่านั้น กิเลสเหล่าใดอันอริยบุคคลละแล้วด้วยอนาคามิมรรค อริยบุคคลนั้น ย่อมไม่ถึงอีก ไม่กลับถึง ไม่กลับมาสู่กิเลสเหล่านั้น กิเลสเหล่าใดอันอริยบุคคลละแล้วด้วยอรหัตมรรค อริยบุคคลนั้นย่อมไม่ถึงอีก ไม่กลับถึง ไม่กลับมาสู่กิเลสเหล่านั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมเป็นผู้ถึงฝั่ง ไม่กลับมา. คำว่า ผู้คงที่ คือพระอรหันต์ชื่อว่าเป็นผู้คงที่ โดยอาการ ๕ คือ เป็นผู้คงที่ในอิฏฐารมณ์ และอนิฏฐารมณ์ เป็นผู้คงที่เพราะอรรถว่าสละแล้ว เป็นผู้คงที่เพราะอรรถว่าข้ามแล้ว เป็นผู้คงที่เพราะอรรถว่าพ้นแล้ว เป็นผู้คงที่เพราะแสดงออกซึ่งธรรมนั้นๆ.

พระอรหันต์ชื่อว่าเป็นผู้คงที่ ในอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์อย่างไร? พระอรหันต์เป็นผู้คงที่แม้ในลาภ แม้ในความเสื่อมลาภ แม้ในยศ แม้ในความเสื่อมยศ แม้ในสรรเสริญ แม้ในนินทา แม้ในสุข แม้ในทุกข์. หากว่าชนทั้งหลายพึงลูบไล้แขนข้างหนึ่งแห่งพระอรหันต์ด้วยเครื่องหอม พึงถากแขนข้างหนึ่งด้วยมีด พระอรหันต์ย่อมไม่มีความยินดีในการลูบไล้ด้วยเครื่องหอมโน้น และไม่มีความยินร้ายในการถากด้วยมีดโน้น เป็นผู้ละการยินดียินร้ายเสียแล้ว เป็นผู้ล่วงเลยการดีใจและการเสียใจแล้ว เป็นผู้ก้าวล่วงความยินดีความยินร้ายเสียแล้ว พระอรหันต์ชื่อว่าเป็นผู้คงที่ในอิฏฐารมณ์ และอนิฏฐารมณ์อย่างนี้.

พระอรหันต์ชื่อว่าเป็นผู้คงที่ เพราะอรรถว่าสละแล้วอย่างไร? พระอรหันต์สละ คาย

ปล่อย ละ สละคืนเสียแล้ว ซึ่งความกำหนัด ความขัดเคือง ความหลง ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความตีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความลวง ความโอ้อวด ความกระด้าง ความแข่งดี ความถือตัว ความดูหมิ่น ความเมา ความประมาท กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง พระอรหันต์ชื่อว่าเป็นผู้คงที่ เพราะอรรถว่าสละแล้วอย่างนี้.

พระอรหันต์ชื่อว่าผู้คงที่ เพราะอรรถว่าข้ามแล้วอย่างไร? พระอรหันต์ข้ามแล้ว ข้ามขึ้น ข้ามพ้น ก้าวล่วง ก้าวล่วงด้วยดี เป็นไปล่วงซึ่งกาโมฆะ ภโวฆะ ทิฏโฐฆะ อวิชโชฆะ และคลองแห่งสงสารทั้งปวง พระอรหันต์นั้นอยู่จบแล้ว ประพฤติจรณะแล้ว ฯลฯ ภพใหม่มิได้มีแก่พระอรหันต์นั้น เพราะฉะนั้น พระอรหันต์ชื่อว่าเป็นผู้คงที่ เพราะอรรถว่าข้ามแล้วอย่างนี้.

พระอรหันต์ชื่อว่าเป็นผู้คงที่ เพราะอรรถว่าพ้นแล้วอย่างไร? พระอรหันต์มีจิตพ้นแล้ว พ้นวิเศษ พ้นดีแล้ว จากความกำหนัด ความขัดเคือง ความหลง ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความตีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความลวง ความโอ้อวด ความกระด้าง ความแข่งดี ความถือตัว ความดูหมิ่น ความเมา ความประมาท กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อกุสลาภิสังขารทั้งปวง พระอรหันต์ชื่อว่าเป็นผู้คงที่ เพราะอรรถว่าพ้นแล้วอย่างนี้.

พระอรหันต์ชื่อว่าเป็นผู้คงที่ เพราะแสดงออกซึ่งธรรมนั้นๆ อย่างไร? พระอรหันต์ชื่อว่าเป็นผู้คงที่ เพราะแสดงออกว่า เป็นผู้มีศีล ในเมื่อศีลมีอยู่. ชื่อว่าเป็นผู้คงที่ เพราะแสดงออกว่า เป็นผู้มีศรัทธา ในเมื่อศรัทธามีอยู่. ชื่อว่าเป็นผู้คงที่ เพราะแสดงออกว่า เป็นผู้มีความเพียร ในเมื่อความเพียรมีอยู่. ชื่อว่าเป็นผู้คงที่ เพราะแสดงออกว่า เป็นผู้มีสติ ในเมื่อสติมีอยู่. ชื่อว่าเป็นผู้คงที่ เพราะแสดงออกว่า เป็นผู้ตั้งมั่น ในเมื่อสมาธิมีอยู่. ชื่อว่าเป็นผู้คงที่ เพราะแสดงออกว่า เป็นผู้มีปัญญา ในเมื่อปัญญามีอยู่. ชื่อว่าเป็นผู้คงที่ เพราะแสดงออกว่า เป็นผู้มีวิชชา ๓ ในเมื่อวิชชามีอยู่. ชื่อว่าเป็นผู้คงที่ เพราะแสดงออกว่า เป็นผู้มีอภิญญา ๖ ในเมื่ออภิญญามีอยู่. พระอรหันต์ชื่อว่าเป็นผู้คงที่ เพราะแสดงออกซึ่งธรรมนั้นๆ อย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าย่อมเป็นผู้ถึงฝั่ง ไม่กลับมา เป็นผู้คงที่ เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

พระอรหันตขีณาสพทั้งหลาย ย่อมไม่กำหนด ย่อมไม่ทำตัณหาและทิฏฐิ
ไว้ในเบื้องหน้า แม้ธรรมคือทิฏฐิทั้งหลายอันพระอรหันตขีณาสพเหล่า
นั้นไม่ปรารถนาเฉพาะแล้ว พระอรหันต์ผู้เป็นพราหมณ์ อันใครๆ
ไม่พึงนำไปได้ด้วยศีลและพรต ย่อมเป็นผู้ถึงฝั่ง ไม่กลับมา เป็นผู้คงที่ ดังนี้.

จบปรมัฏฐกสุตตนิทเทสที่ ๕.

ชราสุตตนิทเทสที่ ๖

[๑๘๑] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ชีวิตนี้น้อยหนอ มนุษย์ย่อมตายภายในร้อยปี แม้หากว่ามนุษย์ใดย่อม
เป็นอยู่เกินไป มนุษย์ผู้นั้นย่อมตายเพราะชราโดยแท้แล.

ว่าด้วยชีวิตเป็นของน้อย

[๑๘๒] คำว่า ชีวิตนี้น้อยหนอ มีความว่า ศัพท์ว่า ชีวิต ได้แก่อายุ ความตั้งอยู่ ความดำเนินไป ความให้อัตภาพดำเนินไป ความเป็นไป ความหมุนไป ความเลี้ยง ความเป็นอยู่ ชีวิตินทรีย์ อนึ่ง ชีวิตน้อย คือชีวิตนิดเดียวโดยเหตุ ๒ ประการ คือ ชีวิตน้อยเพราะตั้งอยู่น้อย ๑ ชีวิตน้อยเพราะมีกิจน้อย ๑.

ชีวิตน้อยเพราะตั้งอยู่น้อยอย่างไร? ชีวิตเป็นอยู่แล้วในขณะจิตเป็นอดีต ย่อมไม่เป็นอยู่ จักไม่เป็นอยู่. ชีวิตจักเป็นอยู่ในขณะจิตเป็นอนาคต ย่อมไม่เป็นอยู่ ไม่เป็นอยู่แล้ว. ชีวิตย่อมเป็นอยู่ในขณะจิตเป็นปัจจุบัน ไม่เป็นอยู่แล้ว จักไม่เป็นอยู่.

สมจริงดังพระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ชีวิต อัตภาพ สุขและทุกข์ทั้งมวล เป็นธรรมประกอบกันเสมอด้วย
จิตดวงเดียว ขณะย่อมเป็นไปพลัน เทวดาเหล่าใดย่อมตั้งอยู่ตลอดแปด
หมื่นสี่พันกัป แม้เทวดาเหล่านั้นย่อมไม่เป็นผู้ประกอบด้วยจิตสองดวง
ดำรงอยู่เลย ขันธ์เหล่าใดของสัตว์ที่ตายหรือของสัตว์ที่เป็นอยู่ในโลกนี้ดับ

แล้ว ขันธ์เหล่านั้นทั้งปวงเทียว เป็นเช่นเดียวกัน ดับไปแล้ว มิได้สืบ
เนื่องกัน ขันธ์เหล่าใดแตกไปแล้วในอดีตเป็นลำดับ และขันธ์เหล่าใด
แตกไปแล้วในอนาคตเป็นลำดับ ความแปลกกันแห่งขันธ์ทั้งหลาย ที่ดับ
ไปในปัจจุบันกับขันธ์เหล่านั้น มิได้มีในลักษณะ สัตว์ไม่เกิดด้วยอนาคต
ขันธ์ย่อมเป็นอยู่ด้วยปัจจุบันขันธ์ สัตว์โลกตายแล้วเพราะความแตกแห่ง
จิตนี้เป็นบัญญัติทางปรมัตถ์ ขันธ์ทั้งหลายแปรไปโดยฉันทะ ย่อมเป็นไป
ดุจน้ำไหลไปตามที่ลุ่ม ฉะนั้น ย่อมเป็นไปตามวาระอันไม่ขาดสายเพราะ
อายตนะ ๖ เป็นปัจจัย ขันธ์ทั้งหลายแตกแล้ว มิได้ถึงความตั้งอยู่
กองขันธ์มิได้มีในอนาคต ขันธ์ทั้งหลายที่เกิดแล้วย่อมตั้งอยู่ เหมือน
เมล็ดพันธุ์ผักกาดตั้งอยู่บนปลายเหล็กแหลม ฉะนั้น ก็ความแตกแห่ง
ธรรมขันธ์ทั้งหลายที่เกิดแล้วนั้น สกัดอยู่ข้างหน้าแห่งสัตว์เหล่านั้น
ขันธ์ทั้งหลายมีความทำลายเป็นปกติ มิได้เจือปนกับขันธ์ที่เกิดก่อน ย่อม
ตั้งอยู่ ขันธ์ทั้งหลายมาโดยไม่ปรากฏ แตกแล้วก็ไปสู่ที่ไม่ปรากฏ
ย่อมเกิดขึ้นและเสื่อมไป เหมือนสายฟ้าแลบในอากาศ.

ชื่อว่า ชีวิตน้อยเพราะตั้งอยู่น้อยอย่างนี้.

ชีวิตน้อยเพราะมีกิจน้อยอย่างไร? ชีวิตเนื่องด้วยลมหายใจออก เนื่องด้วยลมหายใจเข้า เนื่องด้วยลมหายใจออกและลมหายใจเข้า เนื่องด้วยมหาภูตรูป เนื่องด้วยไออุ่น เนื่องด้วยกวฬิงการาหาร เนื่องด้วยวิญญาณ กรัชกายอันเป็นที่ตั้งแห่งลมหายใจออกและลมหายใจเข้าเหล่านี้ก็ดี อวิชชา สังขาร ตัณหา อุปาทาน และภพ อันเป็นเหตุเดิมแห่งลมหายใจออกและลมหายใจเข้าก็ดี ปัจจัยทั้งหลายก็ดี ตัณหาอันเป็นแดนเกิดก่อนก็ดี รูปธรรมและอรูปธรรมที่เกิดร่วมกันก็ดี อรูปธรรมที่ประกอบกันก็ดี ขันธ์ที่เกิดร่วมกันแห่งลมหายใจออกและลมหายใจเข้าเหล่านี้ก็ดี ตัณหาอันประกอบกันก็ดี ก็มีกำลังทราม. ธรรมเหล่านี้มีกำลังทรามเป็นนิตย์ต่อกันและกัน มิได้ตั้งมั่นต่อกันและกัน ย่อมยังกันและกันให้ตกไป เพราะความต้านทานมิได้มีแก่กันและกัน ธรรมเหล่านี้จึงไม่ดำรงกันและกันไว้ได้ ธรรมใด ให้ธรรมเหล่านี้เกิดแล้ว ธรรมนั้นมิได้มี

ก็แต่ธรรมอย่างหนึ่งมิได้เสื่อมไปเพราะธรรมอย่างหนึ่ง. ก็ขันธ์เหล่านี้แตกไปเสื่อมไปโดยอาการทั้งปวง ขันธ์เหล่านี้ อันเหตุปัจจัยมีในก่อนให้เกิดแล้ว แม้เหตุปัจจัยอันเกิดก่อนเหล่าใด แม้เหตุปัจจัยเหล่านั้นก็ตายไปแล้วในก่อน. ขันธ์ที่เกิดก่อนก็ดี ขันธ์ที่เกิดภายหลังก็ดี มิได้เห็นกันและกันในกาลไหนๆ ฉะนั้น. ชีวิตจึงชื่อว่า เป็นของน้อยเพราะมีกิจน้อยอย่างนี้.

อนึ่ง เพราะเทียบชีวิตของพวกเทวดาชั้นจาตุมมหาราช ชีวิตของมนุษย์ก็น้อย คือเล็กน้อย นิดหน่อย เป็นไปชั่วขณะ เป็นไปพลัน เป็นไปชั่วกาลเดี๋ยวเดียว ตั้งอยู่ไม่ช้า ดำรงอยู่ไม่นาน. เพราะเทียบชีวิตของพวกเทวดาชั้นดาวดึงส์ ... เพราะเทียบชีวิตของพวกเทวดาชั้นยามา ... เพราะเทียบชีวิตของพวกเทวดาชั้นดุสิต ... เพราะเทียบชีวิตของพวกเทวดาชั้นนิมมานรดี ... เพราะเทียบชีวิตของพวกเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตตี ... เพราะเทียบชีวิตของพวกเทวดาที่เนื่องในหมู่พรหม ชีวิตของมนุษย์ก็น้อย คือเล็กน้อย นิดหน่อย เป็นไปชั่วขณะ เป็นไปพลัน เป็นไปชั่วกาลเดี๋ยวเดียว ตั้งอยู่ไม่ช้า ดำรงอยู่ไม่นาน. สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย อายุของพวกมนุษย์นี้น้อยจำต้องละไปสู่ปรโลก มนุษย์ทั้งหลายจำต้องประสบความตายตามที่รู้กันอยู่แล้ว ควรทำกุศล ควรประพฤติพรหมจรรย์ ไม่มีมนุษย์ที่เกิดมาแล้วจะไม่ตาย ดูกรภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดอยู่นาน ผู้นั้นก็เป็นอยู่ได้เพียง ๑๐๐ ปี หรือที่เกินกว่า ๑๐๐ ปี ก็มีน้อย.

พระผู้มีพระภาคผู้สุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณภาษิตนี้จบลงแล้ว จึงตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

อายุของพวกมนุษย์น้อย บุรุษผู้ใคร่ความดี พึงดูหมิ่นอายุที่น้อยนี้
พึงรีบประพฤติให้เหมือนคนถูกไฟไหม้ศีรษะ ฉะนั้น เพราะความตายจะ
ไม่มาถึงมิได้มี วันคืนย่อมล่วงเลยไป ชีวิตก็กระชั้นเข้าไปสู่ความตาย
อายุของสัตว์ทั้งหลายย่อมสิ้นไป เหมือนน้ำในแม่น้ำน้อยย่อมสิ้นไป ฉะนั้น.
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ชีวิตนี้น้อยหนอ.

[๑๘๓] คำว่า มนุษย์ย่อมตายภายใน ๑๐๐ ปี มีความว่า มนุษย์ย่อมเคลื่อน ตาย หาย สลายไป ในกาลที่เป็นกลละบ้าง. ในกาลที่เป็นน้ำล้างเนื้อบ้าง ในกาลที่เป็นชิ้นเนื้อบ้าง ในกาลที่เป็นก้อนเนื้อบ้าง ในกาลที่เป็นสาขา ๕ แห่ง (มือ ๒ เท้า ๒ ศีรษะ ๑) บ้าง แม้พอเกิดก็ย่อมเคลื่อน ตาย หาย สลายไปก็มี ย่อมเคลื่อน ตาย หาย สลายไปในเรือนที่คลอดก็มี ย่อมเคลื่อน ตาย หาย สลายไป ชีวิตครึ่งเดือนก็มี เดือนหนึ่งก็มี ๒ เดือนก็มี ๓ เดือนก็มี ๔ เดือนก็มี ๕ เดือนก็มี ๖ เดือนก็มี ๗ เดือนก็มี ๘ เดือนก็มี ๙ เดือนก็มี ๑๐ เดือนก็มี ๑ ปีก็มี ๒ ปีก็มี ๓ ปีก็มี ๔ ปีก็มี ๕ ปีก็มี ๖ ปีก็มี ๗ ปีก็มี ๘ ปีก็มี ๙ ปีก็มี ๑๐ ปีก็มี ๒๐ ปีก็มี ๓๐ ปีก็มี ๔๐ ปีก็มี ๕๐ ปีก็มี ๖๐ ปีก็มี ๗๐ ปีก็มี ๘๐ ปีก็มี ๙๐ ปีก็มี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มนุษย์ย่อมตายภายใน ๑๐๐ ปี.

[๑๘๔] คำว่า แม้หากว่ามนุษย์ใดย่อมเป็นอยู่เกินไป มีความว่า มนุษย์ใดเป็นอยู่เกิน ๑๐๐ ปีไป มนุษย์นั้นเป็นอยู่ ๑ ปีบ้าง ๒ ปีบ้าง ๓ ปีบ้าง ๔ ปีบ้าง ๕ ปีบ้าง ๑๐ ปีบ้าง ๒๐ ปีบ้าง ๓๐ ปีบ้าง ๔๐ ปีบ้าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แม้หากว่ามนุษย์ใดย่อมเป็นอยู่เกินไป.

[๑๘๕] คำว่า มนุษย์นั้นย่อมตายเพราะชราโดยแท้แล มีความว่า เมื่อใดมนุษย์เป็นผู้แก่ คือ เจริญวัย เป็นผู้ใหญ่โดยกำเนิด ล่วงกาลผ่านวัย มีฟันหัก ผมหงอก ผมบาง ศีรษะล้าน หนังย่น ตัวตกกระ คด ค่อม ถือไม้เท้าเดินหน้า เมื่อนั้น มนุษย์นั้น ย่อมเคลื่อน ตาย หาย สลายไปเพราะชรา การพ้นจากความตายไม่มี. สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

> สัตว์ที่เกิดมามีภัยโดยความตายเป็นนิตย์ เหมือนผลไม้ที่สุกแล้ว มีภัย
> โดยการหล่นในเวลาเช้า ฉะนั้น ภาชนะดินที่นายช่างทำแล้วทุกชนิด
> มีความแตกเป็นที่สุด แม้ฉันใด ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายก็เป็นฉันนั้น
> มนุษย์ทั้งเด็ก ผู้ใหญ่ โง่และฉลาด ทั้งหมด ย่อมไปสู่อำนาจมัจจุ
> มีมัจจุสกัดอยู่ข้างหน้า เมื่อมนุษย์เหล่านั้น ถูกมัจจุสกัดข้างหน้าแล้ว
> ถูกมัจจุครอบงำ บิดาก็ต้านทานไว้ไม่ได้ หรือพวกญาติก็ต้านทานไว้ไม่ได้
> เมื่อพวกญาติกำลังแลดูกันอยู่นั่นแหละ กำลังรำพันกันอยู่เป็นอันมากว่า
> ท่านจงดู ตนคนเดียวเท่านั้นแห่งสัตว์ทั้งหลาย อันมรณะนำไปได้

เหมือนโคถูกนำไปฆ่า ฉะนั้น สัตว์โลกย่อมเป็นผู้อันมัจจุและชราครอบงำ
อยู่อย่างนี้.

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มนุษย์นั้นย่อมตายเพราะชราโดยแท้แล. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาค จึงตรัสว่า

ชีวิตนี้น้อยหนอ มนุษย์ย่อมตายภายใน ๑๐๐ ปี แม้หากว่ามนุษย์ใดย่อม
เป็นอยู่เกินไป มนุษย์นั้นย่อมตายเพราะชราโดยแท้แล.

[๑๘๖] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ชนทั้งหลายย่อมเศร้าโศก ในเพราะวัตถุที่ถือว่าของเรา ความยึดถือ
ทั้งหลายเป็นของเที่ยงมิได้มีเลย การยึดถือนี้ มีความพลัดพรากเป็นที่สุด
ทีเดียว กุลบุตรเห็นดังนี้แล้ว ไม่ควรอยู่ครองเรือน.

ว่าด้วยคนเศร้าโศกเพราะการยึดถือ

[๑๘๗] คำว่า ชนทั้งหลายย่อมเศร้าโศก ในเพราะวัตถุที่ถือว่าของเรา มีความว่า ชนทั้งหลาย คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร คฤหัสถ์ บรรพชิต เทวดา มนุษย์. คำว่า ยึดถือว่าของเรา ได้แก่ ความยึดถือว่าของเรา ๒ อย่าง คือ ความยึดถือว่าของเราด้วยตัณหา ๑ ความยึดถือว่าของเราด้วยทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าความยึดถือว่าของเราด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่า ความยึดถือว่าของเราด้วยทิฏฐิ. ชนทั้งหลาย แม้ผู้มีความหวาดระแวงในการแย่งชิงวัตถุที่ถือว่า ของเรา ย่อมเศร้าโศก คือ ย่อมเศร้าโศกเมื่อเขากำลังแย่งชิงเอาบ้าง เมื่อเขาแย่งชิงเอาไปแล้วบ้าง แม้ผู้มีความหวาดระแวงในความแปรปรวนไปแห่งวัตถุ ที่ถือว่าของเรา ย่อมเศร้าโศก คือ ย่อม เศร้าโศก ลำบาก คร่ำครวญ ทุบอกร่ำไร ถึงความหลงใหล เมื่อวัตถุนั้นกำลังแปรปรวนไปอยู่บ้าง เมื่อวัตถุนั้นแปรปรวนไปแล้วบ้าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ชนทั้งหลายย่อมเศร้าโศกในเพราะวัตถุ ที่ถือว่าของเรา.

[๑๘๘] คำว่า ความยึดถือทั้งหลายเป็นของเที่ยงมิได้มีเลย มีความว่า ความยึดถือ ได้แก่ ความยึดถือ ๒ อย่าง คือ ความยึดถือด้วยตัณหา ๑ ความยึดถือด้วยทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่า

ความยึดถือด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความยึดถือด้วยทิฏฐิ. ความยึดถือด้วยตัณหา เป็นของไม่เที่ยง อันปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยความประชุมกันแห่งปัจจัยเกิดขึ้น มีความสิ้น ความเสื่อม ความคลาย ความดับ ความแปรปรวนไป เป็นธรรมดา. ความยึดถือด้วยทิฏฐิ อันปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยความประชุมกันแห่งปัจจัยเกิดขึ้นมีความสิ้น ความเสื่อม ความคลาย ความดับ ความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา. สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย พวกเธอย่อมเห็นหรือว่า ความยึดถือที่เป็นของเที่ยง ยั่งยืน มั่นคง ไม่แปรปรวนไปเป็นธรรมดา จักตั้งอยู่อย่างนั้นเสมอด้วยของเที่ยง. ภิกษุเหล่านั้น กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้อนั้นไม่มีเลย พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ข้อนั้นถูกละ ดูกรภิกษุทั้งหลาย แม้เราก็ไม่ตามเห็นว่า ความยึดถือที่เป็นของเที่ยง ยั่งยืน มั่นคง ไม่ปรวนแปรไปเป็นธรรมดา จักตั้งอยู่อย่างนั้นเสมอด้วยของเที่ยง. ความยึดถือเป็นของเที่ยง ยั่งยืน มั่นคงไม่มีความปรวนแปรไปเป็นธรรมดา ย่อมไม่มี คือไม่มีอยู่ ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ความยึดถือทั้งหลายเป็นของเที่ยงมิได้มีเลย.

[๑๘๙] คำว่า การยึดถือนี้มีความพลัดพรากเป็นที่สุดทีเดียว มีความว่า เมื่อความเป็นต่าง ความพลัดพราก ความเป็นอย่างอื่น มีอยู่ ปรากฏอยู่ เข้าไปได้อยู่. สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรอานนท์ อย่าเลย เธออย่าโศกเศร้ารำพันไปเลย ดูกรอานนท์ ข้อนั้นเราได้บอกไว้ก่อนมิใช่หรือว่า ความเป็นต่าง ความพลัดพราก ความเป็นอย่างอื่น จากสัตว์และสังขารอันเป็นที่รักใคร่พอใจทั้งหมดย่อมมีอยู่ ข้อนั้นจะพึงได้แต่ที่ไหน สิ่งใดที่เกิดแล้ว มีแล้ว อันปัจจัยปรุงแต่งแล้ว มีความสลายไปเป็นธรรมดา สิ่งนั้นอย่าสลายไปเลย ข้อนั้นไม่เป็นฐานะที่จะมีได้ เพราะขันธ์ ธาตุ อายตนะก่อนๆ แปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป ขันธ์ ธาตุ และอายตนะหลังๆ ก็ย่อมเป็นไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า การยึดถือนี้มีความพลัดพรากเป็นที่สุดทีเดียว.

[๑๙๐] คำว่า กุลบุตรเห็นดังนี้แล้ว ไม่ควรอยู่ครองเรือน มีความว่า ศัพท์ว่า อิติ เป็นบทสนธิ เป็นบทอุปสรรค เป็นบทบริบูรณ์ เป็นศัพท์เป็นที่ประชุมอักษร เป็นศัพท์ที่มีพยัญชนะสละสลวย ศัพท์ว่า อิตินี้ เป็นลำดับแห่งบท. กุลบุตรเห็นแล้ว พบแล้ว เทียบเคียง ตรวจตรา สอบสวน ทำให้แจ่มแจ้งในวัตถุที่ถือว่าของเราทั้งหลาย ดังนี้แล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เห็นแล้วดังนี้. คำว่า ไม่ควรอยู่ครองเรือน คือ กุลบุตรตัดกังวลในฆราวาสทั้งหมด ตัดกังวล

ในบุตรและภรรยา ตัดกังวลในญาติ ตัดกังวลในมิตรและพวกพ้อง ตัดกังวลในความสั่งสมทั้งหมด ปลงผมและหนวด ครองผ้ากาสายะ ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต เข้าถึงความเป็นผู้ไม่มีห่วงใย พึงเป็นผู้เดียวเที่ยวไป คืออยู่ เป็นไป หมุนไป รักษา ดำเนินไป ให้อัตภาพดำเนินไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กุลบุตรเห็นดังนี้แล้ว ไม่ควรอยู่ครองเรือน. เพราะเหตุนั้นพระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ชนทั้งหลาย ย่อมเศร้าโศกในเพราะวัตถุที่ถือว่าของเราความยึดถือ
ทั้งหลายเป็นของเที่ยงมิได้มีเลย การยึดถือนี้มีความพลัดพรากเป็นที่สุด
ทีเดียว กุลบุตรเห็นดังนี้แล้ว ไม่ควรอยู่ครองเรือน.

[๑๙๑] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

บุรุษย่อมสำคัญเบญจขันธ์ใดว่า นี้ของเรา เบญจขันธ์นั้น อันบุรุษนั้น
ย่อมละไปแม้เพราะความตาย พุทธมามกะผู้เป็นบัณฑิตรู้เห็นโทษ
แม้นั้นแล้ว ไม่ควรน้อมไปเพื่อความยึดถือว่าของเรา.

ว่าด้วยการยึดถือเบญจขันธ์

[๑๙๒] คำว่า เบญจขันธ์นั้นอันบุรุษนั้นย่อมละไปแม้เพราะความตาย มีความว่า ความตาย คือความจุติ ความเคลื่อนจากหมู่สัตว์นั้นๆ แห่งเหล่าสัตว์นั้นๆ ความทำลาย ความหายไป มัจจุ มรณะ กาลกิริยา ความแตกแห่งขันธ์ทั้งหลาย ความทอดทิ้งร่างกาย ความเข้าไปตัดขาดแห่งชีวิตินทรีย์. คำว่า เบญจขันธ์นั้น คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ. คำว่า ย่อมละ คือ เบญจขันธ์อันบุรุษนั้นย่อมละ สละ ทิ้ง หายไป สลายไป. สมจริงดังภาษิตว่า

โภคสมบัติทั้งหลาย ย่อมละทิ้งสัตว์ไปก่อนบ้าง สัตว์ย่อมละทิ้งโภค
สมบัติเหล่านั้นไปก่อนบ้าง ดูกรโจรราชผู้ใคร่กาม พวกชนเป็นผู้มีโภค
สมบัติมิได้เที่ยง เพราะฉะนั้น เราจึงไม่เศร้าโศกในเวลาเศร้าโศก
ดวงจันทร์ย่อมขึ้น ย่อมเต็มดวง ย่อมเสื่อมสิ้นไป ดวงอาทิตย์อัสดงคต
แล้ว ย่อมจากไป ดูกรศัตรู โลกธรรมทั้งหลาย เรารู้แล้ว เพราะฉะนั้น
เราจึงไม่เศร้าโศกในเวลาโศก.

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เบญจขันธ์นั้น อันบุรุษนั้นย่อมละไปแม้เพราะความตาย.

[๑๙๓] คำว่า บุรุษย่อมสำคัญเบญจขันธ์ใดว่า นี้ของเรา มีความว่า เบญจขันธ์ใด คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ. คำว่า บุรุษ ได้แก่ ความนับ ความหมายรู้ บัญญัติ โวหาร ของโลก นาม การตั้งนาม ความทรงนาม ความพูดถึง การแสดงความหมาย ความพูดถึง. คำว่า ย่อมสำคัญเบญจขันธ์ใดว่า นี้ของเรา มีความว่า ย่อมสำคัญด้วยความสำคัญด้วยตัณหา ด้วยความสำคัญด้วยทิฏฐิ ด้วยความสำคัญด้วยมานะ ด้วยความสำคัญด้วยกิเลส ด้วยความสำคัญด้วยทุจริต ด้วยความสำคัญด้วยประโยค ด้วยความสำคัญด้วยวิบาก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุรุษย่อมสำคัญเบญจขันธ์ใดว่า นี้ของเรา.

[๑๙๔] คำว่า ผู้เป็นบัณฑิตรู้โทษแม้นั้นแล้ว มีความว่า ทราบ รู้ เทียบเคียง ตรวจตรา สอบสวน ทำให้แจ่มแจ้ง ซึ่งโทษนั้น ในวัตถุที่ยึดถือว่า ของเราทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า รู้โทษแม้นั้นแล้ว. คำว่า บัณฑิต คือ ผู้มีความรู้ ผู้มีญาณ ผู้มีปัญญาแจ่มแจ้ง ผู้มีปัญญาเป็นเครื่องทรง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้เป็นบัณฑิตรู้โทษแม้นั้นแล้ว.

[๑๙๕] คำว่า พุทธมามกะไม่ควรน้อมไปเพื่อความยึดถือว่าของเรา มีความว่า ความยึดถือว่าของเรา ได้แก่ ความยึดถือว่าของเรา ๒ อย่าง คือ ความยึดถือว่าของเราด้วยตัณหา ๑ ความยึดถือว่าของเราด้วยทิฏฐิ ๑. คำว่า พุทธมามกะ คือ ผู้นับถือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ คือ บุคคลผู้นั้นย่อมนับถือพระผู้มีพระภาคว่า ของเรา พระผู้มีพระภาคย่อมทรงกำหนดบุคคลนั้น. สมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่าใด เป็นผู้คดโกง กระด้าง พูดพล่อย กรีดกราย มีมานะจัด มีจิตไม่ตั้งมั่น ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้น เป็นผู้ไม่นับถือเรา เป็นผู้ไปปราศแล้วจากธรรมวินัยนี้ และย่อมไม่ถึงความเจริญงอกงาม ไพบูลย์ในธรรมวินัยนี้ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ส่วนว่าภิกษุเหล่าใด เป็นผู้ไม่คดโกง ไม่พูดพล่อย มีปัญญา ไม่กระด้าง มีจิตตั้งมั่นดี ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้น เป็นผู้นับถือเรา ไม่ไปปราศแล้วจากธรรมวินัยนี้ และย่อมถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมวินัยนี้.

พระผู้มีพระภาคผู้สุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณภาษิตนี้จบลงแล้ว จึงตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

ชนทั้งหลายเป็นผู้คดโกง กระด้าง พูดพล่อย กรีดกราย มีมานะจัด
มีจิตไม่ได้ตั้งมั่น ชนเหล่านั้น ย่อมไม่งอกงามในธรรมวินัยอันพระสัมมา
สัมพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว ส่วนชนทั้งหลายเป็นผู้ไม่คดโกง ไม่พูด
พล่อย มีปัญญา ไม่กระด้าง มีจิตตั้งมั่นดี ชนเหล่านั้นแล ย่อมงอกงาม
ในธรรมวินัยอันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว.

คำว่า พุทธมามกะไม่ควรน้อมไปเพื่อความยึดถือว่า ของเรา มีความว่า พุทธมามกะละความยึดถือว่าของเราด้วยตัณหา สละคืนความยึดถือว่าของเราด้วยทิฏฐิ ไม่พึงน้อมโน้มไปเพื่อความยึดถือว่าของเรา คือ ไม่พึงเป็นผู้น้อมไป เอนไป โอนไป โน้มน้อมไป ในความยึดถือว่าของเรานั้น ไม่พึงเป็นผู้มีความยึดถือว่าของเรานั้นเป็นใหญ่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พุทธมามกะไม่ควรน้อมไปเพื่อความยึดถือว่าของเรา. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

บุรุษย่อมสำคัญเบญจขันธ์ใดว่า นี้ของเรา เบญจขันธ์นั้นอันบุรุษนั้น
ย่อมละแม้เพราะความตาย พุทธมามกะผู้เป็นบัณฑิต รู้โทษแม้นี้แล้ว
ไม่ควรน้อมไปเพื่อความยึดถือว่าของเรา.

[๑๘๖] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

บุรุษตื่นแล้ว ย่อมไม่เห็นสิ่งที่มาประจวบด้วยความฝัน แม้ฉันใด ใครๆ
ก็ไม่เห็นชนที่รักซึ่งตายจากไปแล้ว แม้ฉันนั้น.

ว่าด้วยเปรียบสิ่งที่ได้เหมือนความฝัน

[๑๘๗] คำว่า สิ่งที่มาประจวบด้วยความฝัน แม้ฉันใด มีความว่า สิ่งที่มาประจวบ คือ สิ่งที่มาปรากฏ มาตั้งอยู่ ประชุมแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สิ่งที่มาประจวบด้วยความฝัน แม้ฉันใด.

[๑๘๘] คำว่า บุรุษตื่นแล้วย่อมไม่เห็น มีความว่า บุรุษผู้ฝันเห็นดวงจันทร์ เห็นดวงอาทิตย์ เห็นมหาสมุทร เห็นขุนเขาสิเนรุ เห็นช้าง เห็นม้า เห็นรถ เห็นคนเดินเท้า เห็นขบวนเสนา เห็นสวนที่น่ารื่นรมย์ เห็นป่าที่น่ารื่นรมย์ เห็นภูมิภาคที่น่ารื่นรมย์ เห็นสระน้ำที่น่ารื่นรมย์ ครั้นตื่นแล้วย่อมไม่แลเห็นสิ่งอะไรๆ ฉันใด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุรุษตื่นแล้วย่อมไม่เห็น.

[๑๙๙] คำว่า ... ชนที่รัก ... แม้ฉันนั้น มีความว่า ศัพท์ว่า ฉันนั้น เป็นอุปไมยยัง อุปมาให้ถึงพร้อม. คำว่า ชนที่รักคือชนที่รัก ที่ถือว่าของเรา ซึ่งได้แก่มารดา บิดา พี่ชาย น้องชาย พี่สาว น้องสาว บุตร ธิดา มิตร พวกพ้อง หรือญาติสาโลหิต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ... ชนที่รัก ... แม้ฉันนั้น.

[๒๐๐] คำว่า ย่อมไม่เห็น ... ผู้ตายจากไปแล้ว มีความว่า ชนผู้ตาย ทำกาละแล้ว เรียกว่าผู้จากไปแล้ว ย่อมไม่เห็น ไม่แลเห็น ไม่ประสบ ไม่พบ ไม่ได้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมไม่เห็น ... ผู้ตายจากไปแล้ว. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

บุรุษตื่นแล้ว ย่อมไม่เห็นสิ่งที่มาประจวบด้วยความฝัน แม้ฉันใด ใครๆ
ก็ไม่เห็นชนที่รัก ซึ่งตายจากไปแล้ว แม้ฉันนั้น.

[๒๐๑] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ชนทั้งหลายที่เห็นกันก็ดี ที่ได้ยินชื่อเรียกกันก็ดี ชนเหล่านั้นที่จากไป
แล้ว ยังเหลือแต่ชื่อเท่านั้นที่พูดถึงกันอยู่.

ว่าด้วยสิ่งต่างๆ ย่อมสลายไปเหลือแต่ชื่อ

[๒๐๒] คำว่า ชนทั้งหลายที่เห็นกันก็ดี ที่ได้ยินชื่อเรียกกันก็ดี มีความว่า ที่เห็นกัน ได้แก่ ชนทั้งหลายมีรูปที่ทราบกันด้วยจักษุวิญญาณ. คำว่า ที่ได้ยินกัน ได้แก่ มีเสียงที่ทราบกัน โดยโสตวิญญาณ. คำว่า ชนทั้งหลาย คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร คฤหัสถ์ บรรพชิต เทวดา มนุษย์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ชนทั้งหลายที่เห็นก็ดี ที่ได้ยินชื่อกันก็ดี.

[๒๐๓] คำว่า มีชื่อเรียกกัน ศัพท์ว่า เยสํ ได้แก่ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร คฤหัสถ์ บรรพชิต เทวดา มนุษย์. คำว่า มีชื่อ คือ มีชื่อที่นับ มีชื่อที่หมายรู้ มีชื่อที่บัญญัติ มีชื่อที่เรียกกันทางโลก มีนาม มีความตั้งนาม มีความทรงนาม มีชื่อที่พูดถึง มีชื่อที่แสดง ความหมาย มีชื่อที่กล่าวเฉพาะ. คำว่า เรียก คือ กล่าว พูด แสดง แถลง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มีชื่อเรียกกัน.

[๒๐๔] คำว่า ยังเหลือแต่ชื่อเท่านั้นที่พูดถึงกันอยู่. มีความว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันบุคคล ละไป สละไป ทิ้งไป หายไป สลายไป มีเหลือแต่ชื่อเท่านั้น.

คำว่า ที่พูดถึงกันอยู่ คือ เพื่อบอก เพื่อกล่าว เพื่อพูด เพื่อแสดง เพื่อแถลง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ยังเหลือแต่ชื่อเท่านั้นที่พูดถึงกันอยู่. คำว่า ชนเหล่านั้นที่จากไปแล้ว คือ ตายไป มีกาละกระทำแล้ว. คำว่า ชน คือ สัตว์ นระ มาณพ บุรุษ บุคคล ผู้มีชีวิต ผู้เกิด สัตว์เกิด ผู้มีกรรม มนุษย์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ชนเหล่านั้น ... ที่พูดถึงกันอยู่. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ชนทั้งหลายที่เห็นกันก็ดี ที่ได้ยินชื่อเรียกกันก็ดี ชนเหล่านั้นที่จาก
ไปแล้วยังเหลือแต่ชื่อเท่านั้น ที่พูดถึงกันอยู่.

[๒๐๕] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ชนทั้งหลายผู้ติดใจในวัตถุที่ถือว่าของเรา ย่อมไม่ละความโศก ความ
รำพันและความหวงแหน เพราะฉะนั้น มุนีทั้งหลายผู้เห็นความปลอด
โปร่ง ละซึ่งความยึดถือได้เที่ยวไปแล้ว.

[๒๐๖] คำว่า ชนทั้งหลายผู้ติดใจในวัตถุที่ว่าของเรา ย่อมไม่ละความโศก ความรำพันและความหวงแหน มีความว่า ความโศก กิริยาที่เศร้าโศก ความเป็นผู้เศร้าโศก ความที่จิตเศร้าโศก ความเศร้าโศกในภายใน ความเศร้าโศกรอบในภายใน ความเร่าร้อนในภายใน ความเร่าร้อนรอบในภายใน ความตรอมตรมแห่งจิต โทมนัส ลูกศรคือความเศร้าโศก ของชนผู้ถูกความเสื่อมแห่งญาติกระทบเข้าบ้าง ที่ถูกความเสื่อมแห่งโภคสมบัติกระทบเข้าบ้าง ที่ถูกความเสื่อมเพราะโรคกระทบเข้าบ้าง ที่ถูกความเสื่อมแห่งศีลกระทบเข้าบ้าง ที่ถูกความเสื่อมแห่งทิฏฐิกระทบเข้าบ้าง ที่ประจวบกับความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่งบ้าง ที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบเข้าบ้าง. คำว่า ความรำพัน คือ ความเพ้อถึง ความรำพัน อาการที่เพ้อถึง อาการที่รำพันถึง ความเป็นผู้เพ้อถึง ความเป็นผู้รำพันถึง ความพูดเพ้อ ความบ่นเพ้อ อาการพร่ำเพ้อ ความเป็นผู้พร่ำเพ้อ ของชนผู้ถูกความเสื่อมแห่งญาติกระทบเข้าบ้าง ฯลฯ ที่ถูกความเสื่อมแห่งทิฏฐิกระทบเข้าบ้าง ที่ประจวบกับความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่งบ้าง ที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบเข้าบ้าง. คำว่า ความหวงแหน ได้แก่ ความตระหนี่ ๕ ประการ คือ ความตระหนี่ที่อยู่ ความตระหนี่ตระกูล ความตระหนี่ลาภ ความตระหนี่วรรณะ ความตระหนี่ธรรม ความ

ตระหนี่เห็นปานนี้ อาการที่ตระหนี่ ความเป็นผู้ประพฤติตระหนี่ ความเป็นผู้ปรารถนาต่างๆ ความเหนียวแน่น ความเป็นผู้มีจิตหดหู่เจ็บร้อนในการให้ ความที่จิตอันใครๆ ไม่เชื่อถือได้ในการให้ นี้เรียกว่าความตระหนี่. อีกอย่างหนึ่ง ความตระหนี่ขันธ์ก็ดี ความตระหนี่ธาตุก็ดี ความตระหนี่อายตนะก็ดี นี้เรียกว่าความตระหนี่. ความมุ่งจะเอาก็เรียกว่าความตระหนี่. ตัณหาเรียกว่า ความติดใจ ได้แก่ ความกำหนัด ความกำหนัดกล้า ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล. คำว่า ความยึดถือว่าของเรา ได้แก่ ความยึดถือว่าของเรา ๒ อย่าง คือ ความยึดถือว่าของเราด้วยตัณหา ๑ ความยึดถือว่าของเราด้วยทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่า ความยึดถือว่าของเราด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่า ความยึดถือของเราด้วยทิฏฐิ ชนทั้งหลายแม้ผู้มีความหวาดระแวงในการแย่งชิงวัตถุที่ถือว่าของเรา ย่อมเศร้าโศก คือ ย่อมเศร้าโศกเมื่อเขากำลังแย่งชิงเอาบ้าง. เมื่อเขาแย่งชิงเอาไปแล้วบ้าง. แม้ผู้มีความหวาดระแวงในความแปรปรวนไปแห่งวัตถุที่ถือว่าของเรา ย่อมเศร้าโศก คือ ย่อมเศร้าโศกเมื่อวัตถุนั้นกำลังแปรปรวนไปบ้าง เมื่อวัตถุนั้นแปรปรวนไปแล้วบ้าง. แม้ผู้มีความหวาดระแวงการแย่งชิงวัตถุที่ถือว่าของเรา ย่อมรำพัน คือ ย่อมรำพันเมื่อเขากำลังแย่งชิงเอาบ้าง เมื่อเขาแย่งชิงเอาไปแล้วบ้าง. แม้ผู้มีความหวาดระแวงในความแปรปรวนไปแห่งวัตถุที่ถือว่าของเรา ย่อมรำพัน คือ ย่อมรำพันเมื่อวัตถุนั้นกำลังแปรปรวนไปบ้าง เมื่อวัตถุนั้นแปรปรวนไปแล้วบ้าง. ชนทั้งหลายย่อมรักษาคุ้มครอง ป้องกันวัตถุที่ถือว่าของเรา หวงแหนวัตถุที่ถือว่าของเรา ย่อมเศร้าโศก ไม่ละ ไม่สละ ไม่บรรเทา ไม่ทำให้สิ้นไป ไม่ทำให้ถึงความไม่มี ซึ่งความโศก ความรำพัน ความหวงแหน ความติดใจในวัตถุที่ยึดถือว่าของเรา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ชนทั้งหลายผู้ติดใจในวัตถุที่ถือว่าของเรา ย่อมไม่ละความโศก ความรำพัน และความหวงแหน.

ว่าด้วยโมไนยธรรม

[๒๐๗] คำว่า เพราะฉะนั้น มุนีทั้งหลายผู้เห็นความปลอดโปร่ง ละซึ่งความยึดถือได้เที่ยวไปแล้ว มีความว่า คำว่า เพราะฉะนั้น ได้แก่ เพราะเหตุนั้น เพราะการณ์นั้น เพราะเหตุนั้น เพราะปัจจัยนั้น เพราะนิทานนั้น คือ เห็นโทษนั้นในวัตถุที่ยึดถือว่าของเราทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า เพราะฉะนั้น. คำว่า มุนีทั้งหลาย มีความว่า ญาณ เรียกว่า โมนะ ได้แก่ ปัญญา ความรู้ทั่ว ฯลฯ ความไม่หลง ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ ชนทั้งหลายประกอบ

แล้วด้วยญาณนั้น ชื่อว่ามุนี คือ ผู้ถึงแล้วซึ่งญาณชื่อว่าโมนะ. โมไนยยะ (ธรรมที่ทำให้เป็นมุนี) มี ๓ ประการคือ โมไนยธรรมทางกาย ๑ โมไนยธรรมทางวาจา ๑ โมไนยธรรมทางใจ ๑.

โมไนยธรรมทางกายเป็นไฉน? การละกายทุจริต ๓ อย่าง ชื่อว่าโมไนยธรรมทางกาย กายสุจริต ๓ อย่าง ญาณมีกายเป็นอารมณ์ การกำหนดรู้กาย มรรคอันสหรคตด้วยปริญญา การละฉันทราคะในกาย นี้ชื่อว่า โมไนยธรรมทางกาย.

โมไนยธรรมทางวาจาเป็นไฉน? การละวจีทุจริต ๔ อย่าง ชื่อว่าโมไนยธรรมทางวาจา. วจีสุจริต ๔ อย่าง ญาณมีวาจาเป็นอารมณ์ การกำหนดรู้วาจา มรรคอันสหรคตด้วยปริญญา การละฉันทราคะในวาจา ความดับแห่งวจีสังขาร ความบรรลุทุติยฌาน ชื่อว่าโมไนยธรรมทางวาจา นี้ชื่อว่าโมไนยธรรมทางวาจา

โมไนยธรรมทางใจเป็นไฉน? การละมโนทุจริต ๓ อย่าง ชื่อว่าโมไนยธรรมทางใจ. มโนสุจริต ๓ อย่าง ญาณมีจิตเป็นอารมณ์ การกำหนดรู้จิต มรรคอันสหรคตด้วยปริญญา การละฉันทราคะในใจ ความดับแห่งจิตสังขาร การบรรลุสัญญาเวทยิตนิโรธ ชื่อว่าโมไนยธรรมทางจิต นี้ชื่อว่าโมไนยธรรมทางใจ. สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

> บัณฑิตทั้งหลาย ได้กล่าวมุนีผู้เป็นมุนีทางกาย เป็นมุนีทางวาจา เป็น
> มุนีทางใจ หาอาสวะมิได้ว่า เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยธรรมที่ทำให้เป็นมุนี
> เป็นผู้ละกิเลสทั้งปวง บัณฑิตทั้งหลายได้กล่าวมุนีผู้เป็นมุนีทางกาย เป็น
> มุนีทางวาจา เป็นมุนีทางใจ หาอาสวะมิได้ว่า เป็นผู้ถึงพร้อมด้วย
> ธรรมที่ทำให้เป็นมุนี เป็นผู้มีบาปอันล้างเสียแล้ว ฯลฯ

ก้าวล่วงธรรมเป็นเครื่องข้องและตัณหาเพียงดังว่าข่าย ดำรงอยู่ เป็นผู้อันเทวดาและมนุษย์บูชาแล้ว บุคคลนั้นชื่อว่ามุนี คำว่า ความยึดถือ ได้แก่ ความยึดถือ ๒ อย่าง คือ ความยึดถือด้วยตัณหา ๑ ความยึดถือด้วยทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าความยึดถือด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความยึดถือด้วยทิฏฐิ มุนีทั้งหลายละความยึดถือด้วยตัณหา สละคืนความยึดถือด้วยทิฏฐิเสียแล้ว ได้ประพฤติแล้ว เที่ยวไป เป็นไป หมุนไป รักษา ดำเนินไป ให้อัตภาพดำเนินไป. คำว่า ผู้

เห็นความปลอดโปร่ง มีความว่า อมตนิพพานเรียกว่า ความปลอดโปร่ง ได้แก่ ความสงบสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัณหา ความสำรอก ความดับ ความออกจากตัณหาเป็นเครื่องร้อยรัด คำว่า เห็นความปลอดโปร่ง คือ เห็นความปลอดโปร่ง เห็นที่ต้านทาน เห็นที่ลี้ลับ เห็นที่พึ่ง เห็นความไม่มีภัย เห็นความไม่เคลื่อน เห็นอมตะ เห็นนิพพาน เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า มุนีทั้งหลาย ผู้เห็นความปลอดโปร่ง ละซึ่งความยึดถือได้ เที่ยวไปแล้ว. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ชนทั้งหลายผู้ติดใจในวัตถุที่ถือว่าของเรา ย่อมไม่ละความโศก ความ
รำพัน และความหวงแหน เพราะฉะนั้น มุนีทั้งหลายผู้เห็นความปลอด
โปร่ง ละแล้วซึ่งความยึดถือ ได้เที่ยวไปแล้ว.

[๒๐๘] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

บัณฑิตทั้งหลาย กล่าวการไม่แสดงตนในภพนั้น ของภิกษุผู้ประพฤติ
หลีกเร้น ผู้คบที่นั่งอันสงัดว่า เป็นความพร้อมเพรียง.

ว่าด้วยผู้ประพฤติหลีกเร้น

[๒๐๙] คำว่า ของภิกษุผู้ประพฤติหลีกเร้น มีความว่า พระเสขะ ๗ จำพวก เรียกว่าเป็นผู้ประพฤติหลีกเร้น พระอรหันต์เรียกว่าผู้หลีกเร้น. พระเสขะ ๗ จำพวก เรียกว่าผู้ประพฤติหลีกเร้น เพราะเหตุอะไร? พระเสขะเหล่านั้น ผู้ยังจิตให้หลีกเร้น หดกลับ ถอยกลับ ปิดกั้น ข่ม ห้าม รักษา คุ้มครองจิตจากอารมณ์นั้นๆ ย่อมประพฤติอยู่ เป็นไป หมุนไป รักษา ดำเนินไป ให้อัตภาพดำเนินไป ผู้ยังจิตให้หลีกเร้น หดกลับ ถอยกลับ ปิด กั้น ข่ม ห้าม รักษาคุ้มครองจิตจากอารมณ์นั้นๆ ในจักษุทวาร ประพฤติอยู่ เป็นไป หมุนไป รักษา ดำเนินไปให้อัตภาพดำเนินไป ผู้ยังจิตให้หลีกเร้น หดกลับ ถอยกลับ ปิด กั้น ข่ม ห้าม รักษาคุ้มครองจิตจากอารมณ์นั้นๆ ในโสตทวาร ... ในฆานทวาร ... ในชิวหาทวาร ... ในกายทวาร ...ผู้ยังจิตให้หลีกเร้น หดกลับ ถอยกลับ ปิด กั้น ข่ม ห้าม รักษา ดำเนินไป ให้อัตภาพดำเนินไป เปรียบเหมือนขนไก่หรือเส้นเอ็นที่ใส่เข้าไปในไฟ ย่อมหดหู่งอ ไม่คลี่ออก ฉะนั้น.

เพราะเหตุนั้น พระเสขะ ๗ จำพวก จึงเรียกว่า เป็นผู้ประพฤติหลีกเร้น คำว่า ของภิกษุ คือ ของภิกษุผู้เป็นกัลยาณปุถุชน หรือของภิกษุผู้เป็นพระเสขะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ของภิกษุผู้ประพฤติหลีกเร้น.

[๒๑๐] คำว่า ผู้คบที่นั่งอันสงัด มีความว่า ที่นั่งแห่งภิกษุเรียกว่า อาสนะ ได้แก่ เตียง ตั่ง เบาะ เสื่อ ท่อนหนัง เครื่องลาดด้วยหญ้า เครื่องลาดด้วยใบไม้ เครื่องลาดด้วยฟาง. ที่นั่งนั้นว่าง เงียบ สงัด จากการเห็นรูปไม่เป็นที่สบาย การได้ยินเสียงไม่เป็นที่สบาย การสูดดมกลิ่นไม่เป็นที่สบาย การได้ลิ้มรสไม่เป็นที่สบาย การถูกต้องโผฏฐัพพะไม่เป็นที่สบาย จากกามคุณ ๕ ไม่เป็นที่สบาย ผู้คบอยู่ คบเสมอ เสพ เข้าไปเสพ อาศัยเสพ ซ่องเสพซึ่งที่นั่งนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้คบที่นั่งอันสงัด.

ว่าด้วยสามัคคี ๓ อย่าง

[๒๑๑] คำว่า บัณฑิตทั้งหลายกล่าวการไม่แสดงตนในภพนั้นว่า เป็นความพร้อมเพรียง มีความว่า ความพร้อมเพรียง ได้แก่ สามัคคี ๓ อย่าง คือ คณะสามัคคี ๑ ธรรมสามัคคี ๑ อนภินิพพัตติสามัคคี ๑.

คณะสามัคคีเป็นไฉน? ภิกษุทั้งหลายแม้มาก พร้อมเพรียงกัน ชื่นชมกัน ไม่วิวาทกัน เป็นดังว่าน้ำเจือด้วยน้ำนม แลดูกันและกันด้วยจักษุเป็นที่รักอยู่ นี้ชื่อว่า คณะสามัคคี.

ธรรมสามัคคีเป็นไฉน? สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ ธรรมเหล่านั้นย่อมแล่นไป ผ่องใส ประดิษฐานด้วยดี พ้นวิเศษโดยความเป็นอันเดียวกัน ความขัดแย้งกันแห่งธรรมเหล่านั้นย่อมไม่มี นี้ชื่อว่า ธรรมสามัคคี.

อนภินิพพัตติสามัคคีเป็นไฉน? ภิกษุทั้งหลายแม้มาก ย่อมปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ ความเป็นของบกพร่องหรือเต็มล้นไปแห่งนิพพานธาตุของภิกษุเหล่านั้น ย่อมไม่ปรากฏ นี้ชื่อว่า อนภินิพพัตติสามัคคี.

คำว่า ในภพ คือ นรก เป็นภพของพวกสัตว์ที่เกิดในนรก กำเนินดิรัจฉาน เป็นภพของพวกสัตว์ที่เกิดในกำเนิดดิรัจฉาน เปรตวิสัย เป็นภพของพวกสัตว์ที่เกิดในเปรตวิสัย มนุษย-

โลกเป็นภพของพวกมนุษย์ เทวโลกเป็นภพของพวกเทวดา. คำว่า บัณฑิตทั้งหลายกล่าวการไม่แสดงตนในภพนั้นว่า เป็นความพร้อมเพรียง คือ บัณฑิตทั้งหลาย กล่าว บอก พูด แสดง แถลงอย่างนี้ว่า ภิกษุใดปฏิบัติแล้วอย่างนี้ ไม่พึงแสดงตนในนรก กำเนิดดิรัจฉาน เปรตวิสัย มนุษยโลก เทวโลก การไม่แสดงตนของภิกษุนั้น เป็นความพร้อมเพรียง คือ ข้อนั้นเป็นการปกปิด เป็นการควร สมควร เป็นอนุโลม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บัณฑิตทั้งหลายกล่าวการไม่แสดงตนในภพนั้นว่า เป็นความพร้อมเพรียง. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

บัณฑิตทั้งหลาย กล่าวการไม่แสดงตนในภพนั้น ของภิกษุผู้ประพฤติ
หลีกเร้น ผู้คบที่นั่งอันสงัดว่า เป็นความพร้อมเพรียง.

[๒๑๒] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

มุนีไม่อาศัยแล้วในสิ่งทั้งปวง ไม่ทำสัตตสังขารว่าเป็นที่รัก และไม่ทำ
สัตตสังขารว่าเป็นที่ชัง ความรำพันและความหวงแหนมิได้ติดในมุนีนั้น
เหมือนน้ำไม่ติดในใบบัว ฉะนั้น.

[๒๑๓] คำว่า มุนีไม่อาศัยแล้วในสิ่งทั้งปวง มีความว่า อายตนะ ๑๒ คือ จักษุ รูป หู เสียง จมูก กลิ่น ลิ้น รส กาย โผฏฐัพพะ ใจ ธรรมารมณ์ เรียกว่าสิ่งทั้งปวง. คำว่า มุนี มีความว่า ญาณ เรียกว่า โมนะ ได้แก่ ปัญญา ความรู้ทั่ว ฯลฯ ก้าวล่วงธรรมเป็นเครื่องข้องและตัณหาเพียงดังข่าย ดำรงอยู่ และเป็นผู้อันเทวดาและมนุษย์บูชาแล้ว บุคคลนั้นชื่อว่ามุนี.

คำว่า ไม่อาศัย มีความว่า ความอาศัย ๒ อย่าง คือ ความอาศัยด้วยตัณหา ๑ ความอาศัยด้วยทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าความอาศัยด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความอาศัยด้วยทิฏฐิ. มุนีละความอาศัยด้วยตัณหา สละคืนความอาศัยด้วยทิฏฐิแล้ว ไม่อาศัย คือ ไม่อิงอาศัย ไม่พัวพัน ไม่เข้าถึง ไม่ติดใจ ไม่น้อมใจถึง เป็นผู้ออกไป สละเสีย พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องแล้วซึ่งจักษุ หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ สกุล คณะ อาวาส ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ กามภพ รูปภพ อรูปภพ สัญญาภพ อสัญญาภพ เนวสัญญานาสัญญาภพ

เอกโวการภพ จตุโวการภพ ปัญจโวการภพ อดีต อนาคต ปัจจุบัน ทิฏฐธรรม สุตธรรม มุตธรรม วิญญาตัพพธรรม เป็นผู้มีจิตกระทำให้ปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มุนีไม่อาศัยแล้วในสิ่งทั้งปวง.

ว่าด้วยสิ่งเป็นที่รัก ๒ อย่าง

[๒๑๔] คำว่า ไม่ทำสัตตสังขารว่าเป็นที่รัก และไม่ทำสัตตสังขารว่าเป็นที่ชัง มีความว่า ที่รัก ได้แก่ สิ่งเป็นที่รัก ๒ อย่าง คือ สัตว์ ๑ สังขาร ๑.

สัตว์ทั้งหลายเป็นที่รักเป็นไฉน? สัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ เป็นผู้ใคร่ความเจริญ ใคร่ประโยชน์เกื้อกูล ใคร่ความผาสุก ใคร่ความปลอดโปร่งจากโยคกิเลสบ้าง คือ เป็นมารดาบิดาบ้าง เป็นพี่ชายน้องชายบ้าง เป็นพี่สาวน้องสาวบ้าง เป็นบุตรบ้าง เป็นธิดาบ้าง เป็นมิตรบ้าง เป็นพวกพ้องบ้าง เป็นสาโลหิต (ญาติสืบสาย) บ้าง แห่งบุคคลนั้น สัตว์เหล่านี้ชื่อว่าเป็นที่รัก.

สังขารทั้งหลายเป็นที่รักเป็นไฉน? รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เป็นที่ชอบใจ สังขารเหล่านี้ชื่อว่าเป็นที่รัก.

คำว่า เป็นที่ชัง ได้แก่ สิ่งเป็นที่ชัง ๒ อย่าง คือ สัตว์ ๑ สังขาร ๑.

สัตว์ทั้งหลายเป็นที่ชังเป็นไฉน? สัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ เป็นผู้ใคร่ความเสื่อม ใคร่สิ่งไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล ใคร่ความไม่ผาสุก ใคร่ความไม่ปลอดโปร่งจากโยคกิเลส ใคร่เพื่อจะปลงจากชีวิตของบุคคลนั้น สัตว์เหล่านี้ชื่อว่าเป็นที่ชัง.

สังขารทั้งหลายเป็นที่ชังเป็นไฉน? รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ไม่เป็นที่ชอบใจ สังขารเหล่านี้ชื่อว่าเป็นที่ชัง.

คำว่า ไม่ทำสัตตสังขารว่าเป็นที่รัก และไม่ทำสัตตสังขารว่าเป็นที่ชัง คือ มุนีไม่ทำสัตตสังขารว่าเป็นที่รักด้วยสามารถแห่งความกำหนัดว่า สัตว์นี้เป็นที่รักของเรา และสังขารทั้งหลายนี้เป็นที่ชอบใจของเรา และไม่ทำสัตตสังขารว่าเป็นที่ชังด้วยสามารถแห่งความขัดเคืองว่า สัตว์นี้เป็นที่ชังของเรา และสังขารทั้งหลายนี้เป็นที่ไม่ชอบใจของเรา คือ ไม่ให้เกิด ไม่ให้เกิดพร้อม ไม่ให้บังเกิด ไม่ให้บังเกิดเฉพาะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ทำสัตตสังขารว่าเป็นที่รัก และไม่ทำสัตตสังขารว่าเป็นที่ชัง.

[๒๑๕] คำว่า ความรำพันและความหวงแหน มิได้ติดในมุนีนั้น เหมือนน้ำไม่ติดในใบบัว ฉะนั้น มีความว่า ในมุนีนั้น คือ ในบุคคลผู้เป็นพระอรหันตขีณาสพ. คำว่า ความรำพัน คือ ความเพ้อถึง ความรำพัน อาการที่เพ้อถึง อาการรำพันถึง ความเป็นผู้เพ้อถึง ความเป็นผู้รำพันถึง ความพูดเพ้อ ความบ่นเพ้อ ความพร่ำเพ้อ อาการพร่ำเพ้อ ความเป็นผู้พร่ำเพ้อของชนผู้ถูกความเสื่อมแห่งญาติกระทบเข้าบ้าง ที่ถูกความเสื่อมแห่งโภคสมบัติกระทบเข้าบ้าง ที่ถูกความเสื่อมเพราะโรคกระทบเข้าบ้าง ที่ถูกความเสื่อมแห่งศีลกระทบเข้าบ้าง ที่ถูกความเสื่อมแห่งทิฏฐิกระทบเข้าบ้าง ที่ประจวบกับความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่งบ้าง ที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบเข้าบ้าง. คำว่า ความหวงแหน ได้แก่ ความตระหนี่ ๕ ประการ คือ ความตระหนี่ที่อยู่ ความตระหนี่สกุล ความตระหนี่ลาภ ความตระหนี่วรรณะ ความตระหนี่ธรรม ความตระหนี่กิริยาที่ตระหนี่ ความเป็นผู้ประพฤติตระหนี่ ความเป็นผู้ปรารถนาต่าง ความเหนียวแน่น ความเป็นผู้มีจิตหดหู่เจ็บร้อนในการให้ ความที่จิตอันใครๆ ไม่เชื่อถือได้ในการให้เห็นปานนี้ นี้เรียกว่า ความตระหนี่. อีกอย่างหนึ่ง ความตระหนี่ขันธ์ก็ดี ความตระหนี่ธาตุก็ดี ความตระหนี่อายตนะก็ดี นี้เรียกว่าความตระหนี่ ความมุ่งจะเอาก็เรียกว่าความตระหนี่ นี้เรียกว่า ความตระหนี่. คำว่า ไม่ติดเหมือนน้ำไม่ติดในใบบัว ฉะนั้น คือ ใบปทุมเรียกว่าใบบัว. น้ำเรียกว่าวารี. ความรำพันและความตระหนี่ย่อมไม่ติด ไม่ติดพร้อม ไม่เข้าไปติด คือ ย่อมเป็นของไม่ติด ไม่ติดพร้อม ไม่เข้าไปติดในมุนีนั้น คือ ในบุคคลผู้เป็นพระอรหันตขีณาสพ เหมือนน้ำย่อมไม่ติด ไม่ติดพร้อม ไม่เข้าไปติด คือ เป็นของไม่ติด ไม่ติดพร้อม ไม่เข้าไปติดในใบปทุม ฉะนั้น และบุคคลนั้น ย่อมไม่ติด ไม่ติดพร้อม ไม่เข้าไปติด คือ เป็นผู้ไม่ติด ไม่ติดพร้อม ไม่เข้าไปติด เป็นผู้ออกไป สละเสียแล้ว พ้นขาดแล้ว ไม่เกี่ยวข้องแล้ว ด้วยกิเลสเหล่านั้น เป็นผู้มีจิตกระทำให้ปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความรำพันและความหวงแหน ย่อมไม่ติดในมุนีนั้น เหมือนน้ำย่อมไม่ติดในใบบัว ฉะนั้น. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

มุนี ไม่อาศัยแล้วในสิ่งทั้งปวง ไม่ทำสัตตสังขารว่าเป็นที่รักและไม่ทำ
สัตตสังขารว่าเป็นที่ชัง ความรำพันและความหวงแหนมิได้ติดในมุนีนั้น
เหมือนน้ำไม่ติดในใบบัว ฉะนั้น.

[๒๑๖] หยาดน้ำย่อมไม่ติดในใบบัว วารีย่อมไม่ติดในดอกบัว ฉันใด มุนีย่อม
ไม่เข้าไปติดในรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน และอารมณ์ที่ทราบ ฉันนั้น.

[๒๑๗] คำว่า หยาดน้ำย่อมไม่ติดในใบบัว มีความว่า หยดน้ำ เรียกว่า หยาดน้ำ. ใบปทุม เรียกว่า ใบบัว. หยาดน้ำย่อมไม่ติด ไม่ติดพร้อม ไม่เข้าไปติด คือ เป็นของไม่ติด ไม่ติดพร้อม ไม่เข้าไปติดอยู่ในใบบัว ฉันใด เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า หยาดน้ำย่อมไม่ติดในใบบัว.

[๒๑๘] คำว่า วารีย่อมไม่ติดในดอกบัว ฉันใด มีความว่า ดอกปทุมเรียกว่าดอกบัว. น้ำเรียกว่าวารี. วารีย่อมไม่ติด ไม่ติดพร้อม ไม่เข้าไปติด คือ เป็นของไม่ติด ไม่ติดพร้อม ไม่เข้าไปติดอยู่ในดอกบัว ฉันใด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วารีย่อมไม่ติดในดอกบัว ฉันใด.

[๒๑๙] คำว่า มุนีย่อมไม่เข้าไปติดในรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน และอารมณ์ที่ทราบ ฉันนั้น มีความว่า คำว่า ฉันนั้น เป็นอุปไมยยังอุปมาให้ถึงพร้อมเฉพาะ. คำว่า มุนี มีความว่า ญาณเรียกว่า โมนะ ได้แก่ ปัญญา ความรู้ทั่ว ฯลฯ ก้าวล่วงธรรมเป็นเครื่องข้อง และตัณหาเพียงดังข่าย ดำรงอยู่ และเป็นผู้อันเทวดาและมนุษย์บูชาแล้ว บุคคลนั้นชื่อว่ามุนี. คำว่า ติด ได้แก่ ความติด ๒ อย่าง คือ ความติดด้วยตัณหา ๑ ความติดด้วยทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าความติดด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความติดด้วยทิฏฐิ มุนีละความติดด้วยตัณหา สละคืนความติดด้วยทิฏฐิเสียแล้ว ย่อมไม่ติด ไม่ติดพร้อม ไม่เข้าไปติด คือ เป็นผู้ไม่ติด ไม่ติดพร้อม ไม่เข้าไปติดแล้ว เป็นผู้ออกไป สละเสียแล้ว พ้นขาดแล้ว ไม่เกี่ยวข้องแล้ว ในรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน อารมณ์ที่ทราบ อารมณ์ที่รู้แจ้ง เป็นผู้มีจิตกระทำให้ปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มุนีย่อมไม่เข้าไปติดในรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน และอารมณ์ที่ทราบ ฉันนั้น. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

หยาดน้ำย่อมไม่ติดในใบบัว วารีย่อมไม่ติดในดอกบัว ฉันใด มุนีย่อม
ไม่เข้าไปติดในรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน และอารมณ์ที่ทราบ ฉันนั้น.

[๒๒๐] พระอรหันต์ผู้มีปัญญาเป็นเครื่องกำจัด ย่อมไม่สำคัญในรูปที่เห็น เสียง
ที่ได้ยิน และอารมณ์ที่ทราบ พระอรหันต์นั้นย่อมไม่ปรารถนาความหมด
จดด้วยมรรคอื่น ย่อมไม่กำหนัด ย่อมไม่คลายกำหนัดเลย.

[๒๒๑] คำว่า พระอรหันต์ผู้มีปัญญาเป็นเครื่องกำจัด ย่อมไม่สำคัญในรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน และอารมณ์ที่ทราบ มีความว่า คำว่า โธนะ มีความว่า ปัญญาเรียกว่าโธนา ได้แก่ ความรู้ ความรู้ทั่ว ฯลฯ ความไม่หลง ความเลือกเฟ้นธรรม ความเห็นชอบ. เพราะเหตุอะไร ปัญญาจึงเรียกว่าโธนา. เพราะปัญญานั้นเป็นเครื่องกำจัด ล้าง ชำระ ซักฟอกซึ่งกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความตีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความลวง ความโอ้อวด ความกระด้าง ความแข่งดี ความถือตัว ความดูหมิ่น ความเมา ความประมาท กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง อกุสลาภิสังขารทั้งปวง เพราะเหตุนั้น ปัญญาจึงชื่อว่าโธนา. อีกอย่างหนึ่ง สัมมาทิฏฐิเป็นเครื่องกำจัด ล้าง ชำระ ซักฟอกซึ่งมิจฉาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ เป็นเครื่องกำจัด ล้าง ชำระ ซักฟอกซึ่งมิจฉาสังกัปปะ สัมมาวาจาเป็นเครื่องกำจัด ล้าง ชำระ ซักฟอกซึ่งมิจฉาวาจา สัมมากัมมันตะ เป็นเครื่องกำจัด ล้าง ชำระ ซักฟอกซึ่งมิจฉากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ เป็นเครื่องกำจัด ล้าง ชำระซักฟอกซึ่งมิจฉาอาชีวะ สัมมาวายามะ เป็นเครื่องกำจัด ล้าง ชำระ ซักฟอกซึ่งมิจฉาวายามะ สัมมาสติ เป็นเครื่องกำจัด ล้าง ชำระ ซักฟอกซึ่งมิจฉาสติ สัมมาสมาธิ เป็นเครื่องกำจัด ล้าง ชำระ ซักฟอกซึ่งมิจฉาสมาธิ สัมมาญาณ เป็นเครื่องกำจัด ล้าง ชำระ ซักฟอกซึ่งมิจฉาญาณ. สัมมาวิมุติ เป็นเครื่องกำจัด ล้าง ชำระ ซักฟอกซึ่งมิจฉาวิมุติ. อีกอย่างหนึ่ง อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นเครื่องกำจัด ล้าง ชำระ ซักฟอกซึ่งกิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อกุสลาภิสังขารทั้งปวง พระอรหันต์เข้าถึง เข้าถึงพร้อม เข้าไป เข้าไปพร้อม เข้าชิด เข้าชิดพร้อมแล้ว ประกอบแล้วด้วยธรรมทั้งหลายอันเป็นเครื่องกำจัดนี้ เพราะเหตุนั้น พระอรหันต์จึงชื่อว่า มีปัญญาเป็นเครื่องกำจัด พระอรหันต์นั้นกำจัดราคะ บาป กิเลส ความเร่าร้อนเสียแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้มีปัญญาเป็นเครื่องกำจัด.

คำว่า พระอรหันต์ผู้มีปัญญาเป็นเครื่องกำจัด ย่อมไม่สำคัญในรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน และอารมณ์ที่ทราบ คือ พระอรหันต์ผู้มีปัญญาเป็นเครื่องกำจัด ย่อมไม่สำคัญซึ่งรูปที่เห็น ย่อมไม่สำคัญในรูปที่เห็น ย่อมไม่สำคัญแต่รูปที่เห็น ย่อมไม่สำคัญว่า รูปเราเห็นแล้ว ย่อมไม่สำคัญซึ่งเสียงที่ได้ยิน ย่อมไม่สำคัญในเสียงที่ได้ยิน ย่อมไม่สำคัญแต่เสียงที่ได้ยิน ย่อมไม่สำคัญว่า

เสียงเราได้ยินแล้ว ย่อมไม่สำคัญซึ่งอารมณ์ที่ทราบ ย่อมไม่สำคัญในอารมณ์ที่ทราบ ย่อมไม่สำคัญแต่อารมณ์ที่ทราบ ย่อมไม่สำคัญว่า อารมณ์เราทราบแล้ว ย่อมไม่สำคัญซึ่งอารมณ์ที่รู้แจ้ง ย่อมไม่สำคัญในอารมณ์ที่รู้แจ้ง ย่อมไม่สำคัญแต่อารมณ์ที่รู้แจ้ง ย่อมไม่สำคัญว่า อารมณ์เรารู้แจ้งแล้ว. สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนได้สำคัญว่า เรามีอยู่ ว่าเราย่อมไม่มี ว่าเราจักมี ว่าเราจักไม่มี ว่าเราจักเป็นสัตว์มีรูป ว่าเราจักเป็นสัตว์ไม่มีรูป ว่าเราจักเป็นสัตว์มีสัญญา ว่าเราจักเป็นสัตว์ไม่มีสัญญา ว่าเราจักเป็นสัตว์มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ และปุถุชนได้สำคัญว่า เป็นดังโรค เป็นดังหัวฝี เป็นดังลูกศร เป็นอุบาทว์ ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนั้นแหละ เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราจักเป็นผู้มีจิตไม่สำคัญอยู่ เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระอรหันต์ผู้มีปัญญาเป็นเครื่องกำจัด ย่อมไม่สำคัญในรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน และอารมณ์ที่ทราบ.

[๒๒๒] คำว่า พระอรหันต์ย่อมไม่ปรารถนาความหมดจดด้วยมรรคอื่น คือ พระอรหันต์ผู้มีปัญญาเป็นเครื่องจำกัด ย่อมไม่ปรารถนา ไม่ยินดี ไม่ประสงค์ ไม่รัก ไม่ชอบใจ ซึ่งความหมดจด ความหมดจดวิเศษ ความหมดจดรอบ ความพ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบ ด้วยมรรคอื่น คือ ด้วยมรรคอันไม่หมดจด ด้วยปฏิปทาอันผิด ด้วยทางอันไม่นำออกจากทุกข์ เว้นจากสติปัฏฐาน สัมมัปปธาน อิทธิบาท อินทรีย์ พละ โพชฌงค์ อริยมรรคมีองค์ ๘ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระอรหันต์ย่อมไม่ปรารถนาความหมดจดด้วยมรรคอื่น.

[๒๒๓] คำว่า พระอรหันต์นั้น ย่อมไม่กำหนัด ย่อมไม่คลายกำหนัดเลย มีความว่า พาลปุถุชนทั้งปวงย่อมกำหนัด พระอริยบุคคลผู้เสขะ ๗ จำพวก ตลอดถึงกัลยาณปุถุชนย่อมคลายกำหนัด ส่วนพระอรหันต์ย่อมกำหนัดหามิได้ ย่อมคลายกำหนัดก็หามิได้. เพราะพระอรหันต์นั้นคลายกำหนัดแล้ว เพราะเป็นผู้ปราศจากราคะโดยราคะสิ้นไปแล้ว เพราะเป็นผู้ปราศจากโทสะโดยโทสะสิ้นไปแล้ว เพราะเป็นผู้ปราศจากโมหะโดยโมหะสิ้นไปแล้ว และพระอรหันต์นั้นอยู่จบแล้ว มีจรณะอันประพฤติแล้ว ฯลฯ ภพใหม่มิได้มีแก่พระอรหันต์นั้น เพราะ

ฉะนั้น จึงชื่อว่า พระอรหันต์นั้น ย่อมไม่กำหนัด ไม่คลายกำหนัดเลย. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

พระอรหันต์ผู้มีปัญญาเป็นเครื่องกำจัด ย่อมไม่สำคัญในรูปที่เห็น เสียง
ที่ได้ยิน และอารมณ์ที่ทราบ พระอรหันต์นั้น ย่อมไม่ปรารถนาความ
หมดจดด้วยมรรคอื่น ย่อมไม่กำหนัด ย่อมไม่คลายกำหนัดเลย ดังนี้.

จบ ชราสุตตนิทเทสที่ ๖.

ติสสเมตเตยยสุตตนิทเทสที่ ๗

[๒๒๔] (ท่านพระติสสเมตเตยยะ กราบทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า)

ข้าแต่พระองค์ผู้หาทุกข์มิได้ ขอพระองค์จงตรัสบอกซึ่งความคับแค้น
ของบุคคลผู้ประกอบเนืองๆ ในเมถุนธรรม พวกข้าพระองค์ได้ฟัง
คำสอนของพระองค์แล้ว จะศึกษาในวิเวก.

ว่าด้วยเมถุนธรรม

[๒๒๕] คำว่า ของบุคคลผู้ประกอบเนืองๆ ในเมถุนธรรม ความว่า ชื่อว่าเมถุนธรรม ได้แก่ ธรรมของอสัตบุรุษ ธรรมของชาวบ้าน ธรรมของคนเลว ธรรมชั่วหยาบ ธรรมมีน้ำเป็นที่สุด ธรรมอันพึงทำในที่ลับ ธรรมคือความถึงพร้อมแห่งคนคู่ๆ กัน. เพราะเหตุไร จึงเรียกว่า เมถุนธรรม. เพราะเป็นธรรมของคนทั้งสองผู้กำหนัด กำหนัดกล้า ผู้ชุ่มด้วยราคะ มีราคะกำเริบขึ้น มีจิตอันราคะครอบงำ เป็นธรรมของคนเช่นเดียวกันทั้งสองคน เพราะเหตุดังนี้นั้น จึงเรียกว่า เมถุนธรรม. คนสองคนทำความทะเลาะกัน เรียกว่าคนคู่ คนสองคนทำความมุ่งร้ายกัน เรียกว่าคนคู่ คนสองคนทำความอื้อฉาวกัน เรียกว่าคนคู่ คนสองคนทำความวิวาทกัน เรียกว่าคนคู่ คนสองคนก่ออธิกรณ์กัน เรียกว่าคนคู่ คนสองคนพูดกัน เรียกว่าคนคู่ คนสองคนปราศรัยกัน เรียกว่าคนคู่ ฉันใด ธรรมนั้นเป็นธรรมของคนทั้งสองผู้กำหนัด กำหนัดกล้า ผู้ชุ่มด้วยราคะ มีราคะกำเริบขึ้น มีจิตอันราคะครอบงำ เป็นคนเช่นเดียวกันทั้งสองคน ฉันนั้นเหมือนกัน เพราะเหตุดังนี้นั้น จึงเรียกว่า เมถุนธรรม. คำว่า ของบุคคลผู้ประกอบเนืองๆ ในเมถุนธรรม คือ ของบุคคลผู้ประกอบ

ประกอบทั่ว ประกอบเอื้อเฟื้อ ประกอบพร้อมในเมถุนธรรม คือ ประพฤติในเมถุนธรรม มักมากในเมถุนธรรม หนักอยู่ในเมถุนธรรม น้อมไปในเมถุนธรรม โน้มไปในเมถุนธรรม โอนไปในเมถุนธรรม น้อมใจไปในเมถุนธรรม มีเมถุนธรรมนั้นเป็นใหญ่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ของบุคคลผู้ประกอบเนืองๆ ในเมถุนธรรม.

[๒๒๖] คำว่า ท่านพระติสสเมตเตยยะกราบทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า มีความว่า ศัพท์ว่า อิติ เป็นบทสนธิ เป็นบทอุปสัคคะ เป็นบทปูรณะ เป็นศัพท์ประชุมอักขระ เป็นศัพท์สละสลวยด้วยพยัญชนะ เป็นลำดับบท. คำว่า อายสฺมา เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก เป็นเครื่องกล่าวด้วยความเคารพ เป็นเครื่องกล่าวเป็นไปกับด้วยความเคารพ เป็นเครื่องกล่าวด้วยความยำเกรง คำว่า ติสฺส เป็นนาม เป็นเครื่องนับ เป็นเครื่องหมายรู้ เป็นบัญญัติ เป็นโวหาร เป็นชื่อ เป็นความตั้งชื่อ เป็นความทรงชื่อ เป็นเครื่องกล่าวถึง เป็นเครื่องแสดงความหมาย เป็นเครื่องกล่าวเฉพาะ แห่งพระเถระนั้น. คำว่า เมตเตยยะ เป็นโคตร เป็นเครื่องนับ เป็นเครื่องหมายรู้ เป็นบัญญัติ เป็นโวหาร แห่งพระเถระนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านพระติสสเมตเตยยะกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า.

[๒๒๗] คำว่า ข้าแต่พระองค์ผู้หาทุกข์มิได้ ขอพระองค์จงตรัสบอกความคับแค้น (ของบุคคลผู้ประกอบเนืองๆ ในเมถุนธรรม) มีความว่า ขอพระองค์จงตรัสบอก คือ โปรดบอก ทรงแสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื้น ประกาศซึ่งความคับแค้น คือ ความเข้าไปประกอบ ความเบียดเบียน ความกระทบกระทั่ง ความทรมาน ความขัดข้อง. คำว่า มาริสะ เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก เป็นเครื่องกล่าวด้วยความเคารพ เป็นเครื่องกล่าวด้วยยำเกรง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระองค์ผู้หาทุกข์มิได้ ขอพระองค์จงตรัสบอกความคับแค้น.

[๒๒๘] คำว่า ได้ฟังคำสอนของพระองค์แล้ว มีความว่า ได้ฟัง ได้สดับ ศึกษา เข้าไปทรง เข้าไปกำหนดแล้ว ซึ่งคำเป็นทาง เทศนา คำพร่ำสอนของพระองค์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ได้ฟังคำสั่งสอนของพระองค์แล้ว.

ว่าด้วยวิเวก ๓

[๒๒๙] คำว่า จะศึกษาในวิเวก มีความว่า วิเวก ได้แก่ วิเวก ๓ คือ กายวิเวก ๑ จิตตวิเวก ๑ อุปธิวิเวก ๑.

กายวิเวกเป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมซ่องเสพเสนาสนะอันสงัด คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชัฏ ที่แจ้ง ลอมฟาง และเป็นผู้สงัดด้วยกายอยู่ คือ เดินผู้เดียว ยืนผู้เดียว นั่งผู้เดียว นอนผู้เดียว เข้าบ้านเพื่อบิณฑบาตผู้เดียว กลับผู้เดียว นั่งอยู่ในที่หลีกเร้นผู้เดียว อธิษฐานจงกรมผู้เดียว เป็นผู้เดียวเที่ยว อยู่ เปลี่ยนอิริยาบถ ประพฤติ รักษา เป็นไป ให้เป็นไป นี้ชื่อว่า กายวิเวก.

จิตตวิเวกเป็นไฉน? ภิกษุเข้าปฐมฌาน มีจิตสงัดจากนิวรณ์ เข้าทุติยฌาน มีจิตสงัดจากวิตกและวิจาร เข้าตติยฌาน มีจิตสงัดจากปีติ เข้าจตุตถฌาน มีจิตสงัดจากสุขและทุกข์ เข้าอากาสานัญจายตนฌาน มีจิตสงัดจากรูปสัญญา ปฏิฆสัญญา นานัตตสัญญา เข้าวิญญาณัญจายตนฌาน มีจิตสงัดจากอากาสานัญจายตนสัญญา เข้าอากิญจัญญายตนฌาน มีจิตสงัดจากวิญญาณัญจายตนสัญญา เข้าเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน มีจิตสงัดจากอากิญจัญญายตนสัญญา (เมื่อภิกษุนั้น) เป็นโสดาบันบุคคล มีจิตสงัดจากสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส ทิฏฐานุสัย วิจิกิจฉานุสัย และจากกิเลสที่ตั้งอยู่ในเหล่าเดียวกันกับสักกายทิฏฐิเป็นต้นนั้น เป็นพระสกทาคามี มีจิตสงัดจากกามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์ กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัย อย่างหยาบๆ และจากกิเลสที่ตั้งอยู่ในเหล่าเดียวกันกับกามราคสังโยชน์เป็นต้นนั้น เป็นพระอนาคามี มีจิตสงัดจากกามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์ กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัย อย่างละเอียดๆ และจากกิเลสที่ตั้งอยู่ในเหล่าเดียวกันกับกามราคสังโยชน์อย่างละเอียดเป็นต้นนั้น เป็นพระอรหันต์ มีจิตสงัดจากรูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา มานานุสัย ภวราคานุสัย อวิชชานุสัย กิเลสที่ตั้งอยู่ในเหล่าเดียวกันกับรูปราคะเป็นต้นนั้น และจากสังขารนิมิตทั้งปวงในภายนอก นี้ชื่อว่า จิตตวิเวก.

อุปธิวิเวกเป็นไฉน? กิเลสก็ดี ขันธ์ก็ดี อภิสังขารก็ดี เรียกว่าอุปธิ. อมตนิพพาน เรียกว่าอุปธิวิเวก ได้แก่ ความระงับสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัณหา ความสำรอก ความดับ ความออกจากตัณหาเป็นเครื่องร้อยรัด นี้ชื่อว่า อุปธิวิเวก.

ก็กายวิเวก ย่อมมีแก่บุคคลผู้มีกายหลีกออก ผู้ยินดียิ่งในเนกขัมมะ จิตตวิเวก ย่อมมีแก่บุคคลผู้มีจิตบริสุทธิ์ ถึงซึ่งความเป็นผู้มีจิตผ่องแผ้วอย่างยิ่ง อุปธิวิเวก ย่อมมีแก่บุคคลผู้หมดอุปธิ ถึงซึ่งนิพพานอันเป็นวิสังขาร. (๑)- *

คำว่า จะศึกษาในวิเวก มีความว่า พระเถระนั้นมีสิกขาอันศึกษาแล้วโดยปกติ อีกอย่างหนึ่ง พระเถระนั้นเมื่อจะทูลขอพระธรรมเทศนา จึงทูลอย่างนี้ว่า จะศึกษาในวิเวก. เพราะเหตุนั้น พระติสสเมตเตยยเถระจึงทูลว่า

(ท่านติสสเมตเตยยะกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า) ข้าแต่พระองค์ผู้หาทุกข์
มิได้ ขอพระองค์จงตรัสบอกความคับแค้นของบุคคลผู้ประกอบเนืองๆ
ในเมถุนธรรม พวกข้าพระองค์ได้ฟังคำสอนของพระองค์แล้วจะศึกษา
ในวิเวก.

[๒๓๐] (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรเมตเตยยะ) คำสั่งสอนของบุคคลผู้ประกอบ
เนืองๆ ในเมถุนธรรม ย่อมเลอะเลือน และบุคคลนั้นย่อมปฏิบัติผิด นี้
เป็นธรรมอันไม่ประเสริฐในบุคคลนั้น.

[๒๓๑] คำว่า ของผู้ประกอบเนืองๆ ในเมถุนธรรม ความว่า ชื่อว่าเมถุนธรรม คือ ธรรมของอสัตบุรุษ ธรรมของชาวบ้าน ธรรมของคนเลว ธรรมชั่วหยาบ ธรรมมีน้ำเป็นที่สุด ธรรมอันพึงทำในที่ลับ ธรรมคือความถึงพร้อมแห่งคนคู่ๆ กัน. เพราะเหตุไร จึงเรียกว่า เมถุนธรรม. เพราะเป็นธรรมของคนทั้งสองผู้กำหนัด กำหนัดกล้า ผู้ชุ่มด้วยราคะ มีราคะกำเริบขึ้น มีจิตอันราคะครอบงำ เป็นคนเช่นเดียวกันทั้งสองคน เพราะเหตุดังนี้นั้น จึงเรียกว่า เมถุนธรรม. คนสองคนทำความทะเลาะกัน เรียกว่าคนคู่ คนสองคนทำความมุ่งร้ายกัน เรียกว่าคนคู่ คนสองคนทำความอื้อฉาวกัน เรียกว่าคนคู่ คนสองคนทำความวิวาทกัน เรียกว่าคนคู่ คนสองคนก่ออธิกรณ์กัน เรียกว่าคนคู่ คนสองคนพูดกัน เรียกว่าคนคู่ คนสองคนปราศรัยกัน เรียกว่าคนคู่ ฉันใด ธรรมนั้นเป็นธรรมของคนทั้งสองผู้กำหนัด กำหนัดกล้า ผู้ชุ่มด้วยราคะมีราคะ กำเริบขึ้น มีจิตอันราคะครอบงำ เป็นคนเช่นเดียวกันทั้งสองคน ฉันนั้นเหมือนกัน เพราะเหตุดังนี้นั้น จึงเรียกว่า เมถุนธรรม. คำว่า ของบุคคลผู้ประกอบเนืองๆ ในเมถุนธรรม คือ ของบุคคลผู้ประกอบ ประกอบทั่ว ประกอบเอื้อเฟื้อ ประกอบพร้อมในเมถุนธรรม คือ ประพฤติในเมถุนธรรม มักมากในเมถุนธรรม หนักมากในเมถุนธรรม หนักอยู่ในเมถุนธรรม น้อมไปในเมถุนธรรม โน้มไปในเมถุนธรรม โอนไปในเมถุนธรรม น้อมใจไปในเมถุนธรรม มีเมถุนธรรมนั้นเป็นใหญ่

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ของบุคคลผู้ประกอบเนืองๆ ในเมถุนธรรม. (ความหมายของคำว่า ภควา) พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพระเถระนั้นโดยโคตรว่า เมตเตยยะ. คำว่า ภควา เป็นพระนามเครื่องกล่าวด้วยความเคารพ. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ภควา เพราะอรรถว่า ผู้ทำลายราคะแล้ว ทำลายโทสะแล้ว ทำลายโมหะแล้ว ทำลายมานะแล้ว ทำลายทิฏฐิแล้ว ทำลายเสี้ยนหนามแล้ว ทำลายกิเลสแล้ว และเพราะอรรถว่า ทรงจำแนก ทรงจำแนกวิเศษ ทรงจำแนกเฉพาะ ซึ่งธรรมรัตนะ. เพราะอรรถว่า ทรงทำซึ่งที่สุดแห่งภพทั้งหลาย. เพราะอรรถว่า มีพระกายอันอบรมแล้ว. มีศีลอันอบรมแล้ว มีจิตอันอบรมแล้ว. มีปัญญาอันอบรมแล้ว. อนึ่งพระผู้มีพระภาคทรงซ่องเสพเสนาสนะอันเป็นป่าละเมาะ และป่าทึบอันสงัด มีเสียงน้อย ปราศจากเสียงกึกก้องปราศจากชนผู้สัญจรไปมา เป็นที่ควรทำกรรมลับของมนุษย์ สมควรแก่วิเวก เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร เพราะฉะนั้นจึง ชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งอธิศีล อธิจิตอธิปัญญา อันเป็นอรรถรส ธรรมรส วิมุตติรส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง. พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งฌาน ๔ อัปปมัญญา ๔ อรูปสมาบัติ ๔ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่าภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งวิโมกข์ ๘ อภิภายตนะ ๘ (ฌานเป็นที่ตั้งแห่งความครอบงำอารมณ์ในกสิณ) อนุปุพพวิหารสมาบัติ ๙ (รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ สัญญาเวทยิตนิโรธ ๑) เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งสัญญาภาวนา ๑๐ กสิณสมาบัติ ๑ อานาปานสติสมาธิ อสุภสมาบัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งสติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งตถาคตพลญาณ ๑๐ เวสารัชชธรรม ๔ ปฏิสัมภิทา ๔ อภิญญา ๖ พุทธธรรม ๖ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. พระนามว่า ภควา นี้พระมารดา พระบิดา พระภาดา พระภคินี มิตร อำมาตย์ พระญาติสาโลหิต สมณพราหมณ์ เทวดา มิได้เฉลิมให้ พระนามว่า ภควา นี้ เป็นวิโมกขันติกนาม (พระนามในอรหัตผลในลำดับแห่งอรหัตมรรค) เป็นสัจฉิกาบัญญัติ (บัญญัติที่เกิดเพราะทำแจ่มแจ้งอรหัตผลและธรรมทั้งปวง) พร้อมด้วยการทรงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ ณ โคนแห่งต้นโพธิ์ ของพระผู้มีพระภาคทั้งหลายผู้ตรัสรู้แล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรเมตเตยยะ

[๒๓๒] คำว่า คำสั่งสอน ... ย่อมเลอะเลือน มีความว่า คำสั่งสอน ย่อมเลอะเลือน ด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ คำสั่งสอนทางปริยัติย่อมเลอะเลือน ๑ คำสั่งสอนทางปฏิบัติย่อมเลอะเลือน ๑.

คำสั่งสอนทางปริยัติเป็นไฉน? คำสั่งสอนใด คือ สุตตะ เคยยะ เวยยากรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัพภูตธรรม เวทัลละ อันบุคคลนั้นศึกษาแล้ว นี้ชื่อว่าคำสั่งสอนทางปริยัติ. คำสั่งสอนทางปริยัติแม้นั้น ย่อมเลอะเลือน ฟั่นเฝือไป ย่อมเหินห่าง คำสั่งสอน ... ย่อมเลอะเลือนแม้อย่างนี้ ด้วยประการดังนี้.

คำสั่งสอนทางปฏิบัติเป็นไฉน ความปฏิบัติชอบ ความปฏิบัติสมควร ความปฏิบัติไม่เป็นข้าศึก ความปฏิบัติเป็นไปตามประโยชน์ ความปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ความทำให้สมบูรณ์ในศีล ความเป็นผู้มีทวารอันคุ้มครองแล้วในอินทรีย์ ความเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ ความประกอบเนืองๆ ในความเป็นผู้ตื่น สติสัมปชัญญะ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ชื่อว่า คำสั่งสอนทางปฏิบัติ. คำสั่งสอนทางปฏิบัติแม้นั้น ย่อมเลอะเลือน ฟั่นเฝือไป ย่อมเหินห่าง คำสั่งสอน ... ย่อมเลอะเลือนแม้อย่างนี้ ด้วยประการดังนี้.

[๒๓๓] คำว่า บุคคลนั้นย่อมปฏิบัติผิด มีความว่า บุคคลนั้น ย่อมฆ่าสัตว์บ้าง ลักทรัพย์บ้าง ตัดที่ต่อบ้าง ปล้นโดยไม่เหลือบ้าง ปล้นเฉพาะเรือนหลังเดียวบ้าง ดักปล้นที่หนทางเปลี่ยวบ้าง คบหาภรรยาของผู้อื่นบ้าง กล่าวคำเท็จบ้าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลนั้นย่อมปฏิบัติผิด.

[๒๓๔] คำว่า นี้เป็นธรรมอันไม่ประเสริฐในบุคคลนั้น มีความว่า ข้อปฏิบัติผิดนี้เป็นธรรมไม่ประเสริฐ เป็นธรรมของคนพาล เป็นธรรมของคนหลง เป็นธรรมของคนไม่รู้ เป็นธรรมของคนมีถ้อยคำกวัดแกว่งไม่ตายตัว ในบุคคลนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นี้เป็นธรรมอันไม่ประเสริฐในบุคคลนั้น. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรเมตเตยยะ)
คำสั่งสอนของบุคคลผู้ประกอบเนืองๆ ในเมถุนธรรม ย่อมเลอะเลือน
บุคคลนั้นย่อมปฏิบัติผิด นี้เป็นธรรมอันไม่ประเสริฐในบุคคลนั้น.

[๒๓๕] บุคคลใด เป็นผู้เดียวเที่ยวไปในเบื้องต้น (ภายหลัง) ย่อมซ่องเสพ
เมถุนธรรม บัณฑิตทั้งหลาย กล่าวบุคคลนั้นว่า เป็นปุถุชนคนเลว ใน
โลก เหมือนยวดยานที่หมุนไป ฉะนั้น.

ว่าด้วยผู้บวชแล้วสึก

[๒๓๖] คำว่า เป็นผู้เดียวเที่ยวไปในเบื้องต้น มีความว่า เป็นผู้เดียวเที่ยวไปในเบื้องต้นด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ ด้วยส่วนบรรพชา ๑ ด้วยการละความคลุกคลีด้วยหมู่ ๑.

เป็นผู้เดียวเที่ยวไปในเบื้องต้นด้วยส่วนบรรพชาอย่างไร? บุคคลตัดกังวลในฆราวาสทั้งหมด ตัดกังวลในบุตรและภรรยา ตัดกังวลในญาติ ตัดกังวลในมิตรและพวกพ้อง ตัดกังวลในความสั่งสม ปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ ออกบวชเป็นบรรพชิต เข้าถึงความเป็นผู้ไม่มีความกังวล เป็นผู้เดียวเที่ยวไป คือ อยู่ เปลี่ยนอิริยาบถ ประพฤติ รักษา เป็นไป ยังอัตภาพให้เป็นไป ชื่อว่าเป็นผู้เดียวเที่ยวไปในเบื้องต้นด้วยส่วนบรรพชาอย่างนี้.

เป็นผู้เดียวเที่ยวไปในเบื้องต้นด้วยการละความคลุกคลีด้วยปมู่อย่างไร? บุคคลนั้นบวชแล้วอย่างนั้น เป็นผู้เดียว ซ่องเสพเสนาสนะเป็นป่าละเมาะ และป่าทึบอันสงัด มีเสียงน้อย ปราศจากเสียงกึกก้อง ปราศจากชนผู้สัญจรไปมา เป็นที่ควรทำกรรมลับของมนุษย์ สมควรแก่วิเวก. ภิกษุนั้นเดินผู้เดียว ยืนผู้เดียว นั่งผู้เดียว นอนผู้เดียว เข้าบ้านเที่ยวบิณฑบาตผู้เดียว กลับผู้เดียว นั่งในที่ลับผู้เดียว อธิษฐานจงกรมผู้เดียว เป็นผู้เดียวเที่ยวไป คือ อยู่ เปลี่ยนอิริยาบถ ประพฤติ รักษา เป็นไป ยังอัตภาพให้เป็นไป ชื่อว่าเป็นผู้เดียวเที่ยวไปในเบื้องต้นด้วยการละความคลุกคลีด้วยหมู่อย่างนี้.

[๒๓๗] คำว่า บุคคลใด ... ย่อมซ่องเสพเมถุนธรรม มีความว่า ชื่อว่า เมถุนธรรมได้แก่ ธรรมของอสัตบุรุษ ฯลฯ เพราะเหตุนั้น จึงเรียกว่า เมถุนธรรม. คำว่า บุคคลใด ... ย่อมซ่องเสพเมถุนธรรม คือ สมัยต่อมา บุคคลนั้น บอกคืนพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ สิกขาเวียนมาเป็นคฤหัสถ์ ย่อมเสพ ซ่องเสพ หมกมุ่น เสพเฉพาะเมถุนธรรม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าบุคคลใด ... ย่อมซ่องเสพเมถุนธรรม.

[๒๓๘] คำว่า บุคคลนั้น ... ในโลก เหมือนยวดยานที่หมุนไป ฉะนั้น มีความว่า ยาน คือ ยานช้าง ยานม้า ยานโค ยานแพะ ยานแกะ ยานอูฐ ยานลา ที่หมุนไป คือ ที่เขามิได้ฝึกหัด มิได้ฝึกฝน มิได้อบรม ย่อมแล่นไปผิดทาง ย่อมขึ้นบนตอไม้บ้าง กองหินบ้าง ที่ไม่เรียบร้อย ทำลายอวัยวะผู้ขึ้นขับขี่บ้าง ตกไปในเหวบ้าง ยานนั้นที่หมุนไป คือ ที่เขามิได้ฝึกหัด มิได้ฝึกฝน มิได้อบรม ย่อมแล่นไปผิดทาง ฉันใด บุคคลนั้น หมุนไปผิด เปรียบเหมือนยานที่หมุนไป ย่อมถือทางผิด คือ ถือมิจฉาทิฏฐิ ฯลฯ ถือมิจฉาสมาธิ ก็ฉันนั้น. ยานนั้นที่หมุนไป คือ ที่เขามิได้ฝึกหัด มิได้ฝึกฝน มิได้อบรม ย่อมขึ้นไปบนตอไม้บ้าง กองหินบ้าง ที่ไม่เรียบร้อย ฉันใด บุคคลนั้นหมุนไปผิดเปรียบเหมือนยานที่หมุนไป ย่อมขึ้นสู่กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร มุสาวาท ปิสุณาวาจา ผรุสวาจา สัมผัปปลาปะ อภิชฌา พยาบาท มิจฉาทิฏฐิ สังขาร กามคุณ ๕ นิวรณ์ อันไม่เสมอ ฉะนั้น. ยานนั้นที่หมุนไป คือ ที่เขามิได้ฝึกหัด มิได้ฝึกฝน มิได้อบรม ย่อมทำลายอวัยวะผู้ขับขี่บ้าง ฉันใด บุคคลนั้นหมุนไปผิด เปรียบเหมือนยานที่หมุนไป ย่อมทำลายตนในนรก ทำลายตนในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ทำลายตนในวิสัยแห่งเปรต ทำลายตนในมนุษยโลก ทำลายตนในเทวโลก ฉันนั้น. ยานนั้นที่หมุนไป คือ ที่เขามิได้ฝึกฝน มิได้ฝึกหัด มิได้อบรม ย่อมตกเหวบ้าง ฉันใด บุคคลนั้นหมุนไปผิด เปรียบเหมือนยานที่หมุนไป ย่อมตกไปสู่เหวคือชาติบ้าง ตกไปสู่เหวคือชราบ้าง ตกไปสู่เหวคือพยาธิบ้าง ตกไปสู่เหวคือมรณะบ้าง ตกไปสู่เหวคือโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสบ้าง ฉันนั้น. คำว่า ในโลก คือ ในอบายโลก ฯลฯ มนุษยโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ซึ่งบุคคลนั้น ... ในโลก เหมือนยานที่หมุนไป ฉะนั้น.

[๒๓๙] คำว่า บัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่า เป็นปุถุชนคนเลว มีความว่า ชื่อว่าปุถุชน เพราะอรรถว่าอย่างไร? เพราะอรรถว่า ยังกิเลสอันหนาแน่นให้เกิด เพราะอรรถว่า มีสักกายทิฏฐิที่ยังไม่ได้กำจัดอันหนาแน่น เพราะอรรถว่า ปฏิญาณต่อศาสดามาก เพราะอรรถว่า อันคติทั้งปวงร้อยไว้มาก เพราะอรรถว่า ผู้อันอภิสังขารต่างๆ ปรุงแต่งไว้มาก เพราะอรรถว่า ผู้ลอยไปตามโอฆกิเลสต่างๆ มาก เพราะอรรถว่า ผู้เร่าร้อนด้วยความเร่าร้อนต่างๆ มาก เพราะอรรถว่า ผู้กำหนัด

ปรารถนา ยินดี ติดใจ ลุ่มหลง ข้องเกี่ยว พัวพัน ในเบญจกามคุณมาก และเพราะอรรถว่า อันนิวรณ์ ๕ ร้อยรัด ปกคลุม หุ้มห่อ ปิดบัง ครอบงำไว้มาก. คำว่า บัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่า เป็นปุถุชนคนเลว มีความว่า บัณฑิตทั้งหลายกล่าว ได้กล่าว บอก พูด แสดง แถลงอย่างนี้ว่า เป็นปุถุชน คนเลว ทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บัณฑิตทั้งหลาย กล่าวว่า เป็นปุถุชนคนเลว. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

บุคคลใด เป็นผู้เดียวเที่ยวไปในเบื้องต้น (ภายหลัง) ย่อมซ่องเสพเมถุน
ธรรม บัณฑิตทั้งหลายกล่าวบุคคลนั้นว่า เป็นปุถุชนผู้เลวในโลก
เหมือนยานหมุนไป ฉะนั้น.

[๒๔๐] ยศและเกียรติในกาลก่อนของภิกษุนั้น ย่อมเสื่อมไป ภิกษุเห็นความ
เสื่อมแม้นั้นแล้ว พึงศึกษาเพื่อละเมถุนธรรมเสีย.

ว่าด้วยยศและเกียรติ

[๒๔๑] คำว่า ยศและเกียรติในกาลก่อนของภิกษุนั้น ย่อมเสื่อมไป มีความว่า ยศเป็นไฉน? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้อันชนทั้งหลายสักการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อมแล้ว เป็นผู้ได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ในกาลก่อน คือ ในคราวเป็นสมณะ นี้เรียกว่ายศ. เกียรติเป็นไฉน? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้อันชนทั้งหลาย สรรเสริญเกียรติคุณว่า เป็นบัณฑิต ผู้ฉลาด มีปัญญา เป็นพหูสูต มีถ้อยคำอันไพเราะ มีปฏิภาณดี ทรงจำพระสูตรบ้าง ทรงจำพระวินัยบ้าง เป็นพระธรรมกถึกบ้าง เป็นผู้ถือการอยู่ในป่าเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถือการทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถือการทรงไตรจีวรเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถือการเที่ยวบิณฑบาตตามลำดับตรอกเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถือการห้ามภัตในภายหลังเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถือการนั่งเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถือการอยู่ในเสนาสนะตามที่เขาจัดให้เป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ได้ปฐมฌานบ้าง เป็นผู้ได้ทุติยฌานบ้าง เป็นผู้ได้ตติยฌานบ้าง เป็นผู้ได้จตุตถฌานบ้าง เป็นผู้ได้อากาสานัญจายตนสมาบัติบ้าง เป็นผู้ได้วิญญาณัญจายตนสมาบัติบ้าง เป็นผู้ได้อากิญจัญญายตนสมาบัติบ้าง เป็นผู้ได้เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติบ้าง ในกาลก่อน คือ ในคราวเป็นสมณะ นี้เรียกว่าเกียรติ. คำว่า ยศและเกียรติในกาลก่อนของภิกษุ

นั้น ย่อมเสื่อมไป คือ สมัยต่อมา เมื่อภิกษุนั้นบอกคืนพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ สิกขา เวียนมาเป็นคฤหัสถ์ ยศและเกียรตินั้น ย่อมเสื่อมไป คือ เสื่อมรอบ สิ้นไป หมดไป สูญไป สลายไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ยศและเกียรติในกาลก่อนของภิกษุนั้น ย่อมเสื่อมไป. (๑)- *

ว่าด้วยสิกขา ๓ อย่าง

[๒๔๒] คำว่า ภิกษุเห็นความเสื่อมแม้นั้นแล้ว พึงศึกษา เพื่อละเมถุนธรรมเสีย มีความว่า คำว่า นั้น คือ ภิกษุ เห็น พบ เทียบเคียง พิจารณา ทำให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้ง ซึ่งสมบัติและวิบัตินั้น คือ ยศและเกียรติในกาลก่อน คือ ในคราวเป็นสมณะ ย่อมกลายเป็นความเสื่อมยศและเสื่อมเกียรติของภิกษุ ผู้บอกคืนพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ สิกขาแล้ว เวียนมาเป็นคฤหัสถ์ในภายหลัง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เห็นความเสื่อมแม้นั้นแล้ว. คำว่า พึงศึกษา ได้แก่ สิกขา ๓ อย่าง คือ อธิศีลสิกขา ๑ อธิจิตตสิกขา ๑ อธิปัญญาสิกขา ๑.

อธิศีลสิกขาเป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีศีล สำรวมด้วยความสำรวมในปาติโมกข์ ถึงพร้อมด้วยอาจาระและโคจร เห็นภัยในโทษทั้งหลายมีประมาณน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ศีลขันธ์น้อย ศีลขันธ์ใหญ่ ศีลเป็นที่ตั้ง เป็นเบื้องต้น เป็นเครื่องประพฤติ เป็นความสำรวม เป็นความระวัง เป็นปาก เป็นประธาน แห่งความถึงพร้อมแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย นี้เรียกว่า อธิศีลสิกขา.

อธิจิตตสิกขาเป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌาน มีวิตกวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจารสงบไป บรรลุทุติยฌานอันมีความผ่องใสแห่งจิตในภายใน เป็นธรรมเอกผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิอยู่ เพราะปีติสิ้นไป จึงมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌาน ที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้ได้ฌานนี้ เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข เพราะละสุขละทุกข์และดับโสมนัสโทมนัสก่อนๆ ได้ บรรลุจตุตถฌานอันไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์อยู่ นี้เรียกว่า อธิจิตตสิกขา.

อธิปัญญาสิกขาเป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีปัญญา ประกอบด้วยปัญญาอัน

ให้ถึงความเกิดและความดับ เป็นอริยะ ชำแรกกิเลส อันให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ ภิกษุนั่น ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เหล่านี้อาสวะ นี้เหตุให้เกิดอาสวะ นี้ความดับอาสวะ นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ นี้เรียกว่า อธิปัญญาสิกขา.

คำว่า เมถุนธรรม มีความว่า ชื่อว่าเมถุนธรรม ได้แก่ ธรรมของอสัตบุรุษ ฯลฯ เพราะเหตุนั้น จึงเรียกว่า เมถุนธรรม. คำว่า ภิกษุเห็นความเสื่อมแม้นั้นแล้ว พึงศึกษาเพื่อละเมถุนธรรมเสีย มีความว่า ภิกษุพึงศึกษาแม้อธิศีล พึงศึกษาแม้อธิจิต พึงศึกษาแม้อธิปัญญา เพื่อละ เพื่อสงบ เพื่อสละคืน เพื่อระงับเมถุนธรรม คือ ภิกษุเมื่อนึก เมื่อรู้ เมื่อเห็น เมื่อพิจารณา เมื่ออธิษฐานจิต เมื่อน้อมจิตไปด้วยศรัทธา เมื่อประคองความเพียร เมื่อเข้าไปตั้งสติ เมื่อตั้งจิตไว้มั่น เมื่อรู้ชัดด้วยปัญญา เมื่อรู้ยิ่งธรรมที่พึงรู้ยิ่ง เมื่อกำหนดรู้ธรรมที่พึงกำหนดรู้ เมื่อละธรรมที่พึงละ เมื่อเจริญธรรมที่พึงเจริญ เมื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่พึงทำให้แจ้ง พึงศึกษา พึงประพฤติเอื้อเฟื้อ ประพฤติด้วยดี สมาทานประพฤติ ซึ่งสิกขา ๓ เหล่านี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุเห็นความเสื่อมแม้นั้นแล้ว พึงศึกษาเพื่อละเมถุนธรรมเสีย. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ยศและเกียรติในกาลก่อนของภิกษุนั้น ย่อมเสื่อมไป ภิกษุเห็นความ
เสื่อมแม้นั้นแล้ว พึงศึกษาเพื่อละเมถุนธรรมเสีย.

[๒๔๓] ภิกษุนั้น ถึงพร้อมด้วยความดำริ ย่อมซบเซา เหมือนคนกำพร้า ได้ยิน
เสียงติเตียนของชนเหล่าอื่นแล้ว ย่อมเป็นผู้เก้อเขิน เป็นผู้เช่นนั้น.

ว่าด้วยข้อเสียของภิกษุ

[๒๔๔] คำว่า ภิกษุนั้น ถึงพร้อมด้วยความดำริ ย่อมซบเซา เหมือนคนกำพร้า มีความว่า ภิกษุนั้น อันความดำริในกาม ดำริในพยาบาท ดำริในความเบียดเบียน ดำริด้วยทิฏฐิ กระทบ ครอบงำ กลุ้มรุม ประกอบ ย่อมซบเซา ซึมเซา เซื่องซึม หงอยเหงา เหมือนคนกำพร้า คนโง่ คนหลงใหล. นกเค้าคอยดักหนูอยู่ที่กิ่งต้นไม้ ย่อมซบเซา ซึมเซา เซื่องซึม หงอยเหงา ฉันใด สุนัขจิ้งจอกดักจับปลาอยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำ ย่อมซบเซา ซึมเซา เซื่องซึม หงอยเหงา ฉันใด

แมวคอยดักจับหนูอยู่ในที่ต่อ ที่ท่อน้ำ และที่ฝั่งน้ำมีเปือกตม ย่อมซบเซา ซึมเซา เซื่องซึม หงอยเหงา ฉันใด ลามีแผลที่หลัง ย่อมซบเซา ซึมเซา เซื่องซึม หงอยเหงาอยู่ในที่โขดเขิน ที่มีน้ำและฝั่งมีเปือกตม ฉันใด ภิกษุนั้น ผู้หมุนไปผิด อันความดำริในกาม ความดำริในพยาบาท ความดำริในความเบียดเบียน ความดำริด้วยทิฏฐิ กระทบ ครอบงำ กลุ้มรุม ประกอบ ย่อมซบเซา ซึมเซา เซื่องซึม หงอยเหงา ฉันนั้น เหมือนคนกำพร้า คนโง่ คนหลงใหล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุนั้นถึงพร้อมด้วยความดำริ ย่อมซบเซา เหมือนคนกำพร้า.

[๒๔๕] คำว่า ได้ยินเสียงติเตียนของชนเหล่าอื่นแล้ว ย่อมเป็นผู้เก้อเขิน เป็นผู้เช่นนั้น มีความว่า ชนเหล่าอื่น คือ อุปัชฌายะบ้าง อาจารย์บ้าง พวกชั้นอุปัชฌายะบ้าง พวกชั้นอาจารย์บ้าง มิตรบ้าง คนที่เคยเห็นกันบ้าง คนที่เคยคบกันบ้าง คนที่เป็นสหายบ้าง ย่อมตักเตือนว่า ดูกรอาวุโส ไม่ใช่ลาภของท่าน ท่านได้ไม่ดีแล้ว คือ ข้อที่ท่านได้พระศาสดาผู้ยิ่งใหญ่เห็นปานนี้ บวชในธรรมวินัยที่พระศาสดาตรัสดีแล้วอย่างนี้ ได้หมู่คณะพระอริยเจ้าเห็นปานนี้แล้ว บอกคืนพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ สิกขาแล้ว เวียนมาเพื่อความเป็นคฤหัสถ์ เพราะเหตุแห่งเมถุนธรรมอันเลว ท่านเป็นผู้ไม่มีศรัทธาบ้าง หิริบ้าง โอตตัปปะบ้าง วิริยะบ้าง สติบ้าง ปัญญาบ้าง ในกุศลธรรมทั้งหลาย ดังนี้ ภิกษุนั้น ได้ยิน ได้ฟัง กำหนด พิจารณา ตรวจตราแล้ว ซึ่งถ้อยคำ คำเป็นคลอง คำแสดง คำสั่งสอน ของอุปัชฌายะเป็นต้นเหล่านั้น ย่อมเป็นผู้เก้อเขิน คือ ขวยเขิน อึดอัด กระดากอาย เสียใจ. คำว่า เป็นผู้เช่นนั้น คือ ภิกษุผู้หมุนไปผิดนั้น ย่อมเป็นผู้เช่นนั้น เป็นผู้เหมือนกันเช่นนั้น เป็นผู้ดำรงอยู่อย่างนั้น เป็นผู้มีประการอย่างนั้น เป็นผู้ชนิดนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ได้ยินเสียงติเตียนของชนเหล่าอื่นแล้ว เป็นผู้เก้อเขิน เป็นผู้เช่นนั้น. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ภิกษุนั้น ถึงพร้อมด้วยความดำริ ย่อมซบเซา เหมือนคนกำพร้า ได้ยิน
เสียงติเตียนของชนเหล่าอื่นแล้ว ย่อมเป็นผู้เก้อเขิน เป็นผู้เช่นนั้น.

[๒๔๖] ลำดับนั้น ภิกษุนั้นถูกวาทะของชนอื่นตักเตือน ย่อมกระทำศาตรา
การกล่าวเท็จทั้งรู้อยู่นั้น เป็นเครื่องผูกพันภิกษุนั้น ภิกษุนั้นย่อมหยั่งลงสู่
ความเป็นผู้พูดเท็จ.

[๒๔๗] คำว่า ลำดับนั้น ภิกษุนั้นถูกวาทะของชนอื่นตักเตือน ย่อมกระทำศาตรา มีความว่า ศัพท์ว่า อถ เป็นบทสนธิ เป็นอุปสรรค เป็นบทปูรณะ เป็นศัพท์ประชุมอักษร เป็นศัพท์มีพยัญชนะสละสลวย เป็นลำดับบท. คำว่า ศาตรา ได้แก่ ศาตรา ๓ อย่าง คือ ศาตราทางกาย ๑ ศาตราทางวาจา ๑ ศาตราทางใจ ๑ กายทุจริต ๓ อย่าง เป็นศาตราทางกาย วจีทุจริต ๔ อย่าง เป็นศาตราทางวาจา มโนทุจริต ๓ อย่าง เป็นศาตราทางใจ. คำว่า ถูกวาทะของชนอื่นตักเตือน คือ ภิกษุนั้น อันอุปัชฌายะบ้าง อาจารย์บ้าง พวกชั้นอุปัชฌายะบ้าง พวกชั้นอาจารย์บ้าง มิตรบ้าง คนที่เคยเห็นกันบ้าง คนที่เคยคบกันบ้าง คนที่เป็นสหายกันบ้าง ตักเตือนแล้ว ย่อมกล่าวเท็จทั้งรู้ คือ ย่อมกล่าวว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้ายินดียิ่งนักในบรรพชา แต่ข้าพเจ้าต้องเลี้ยงมารดา ฉะนั้น จึงต้องลาสิกขา ข้าพเจ้าต้องเลี้ยงบิดา ข้าพเจ้าต้องเลี้ยงพี่ชายน้องชาย ต้องเลี้ยงพี่สาวน้องสาว ต้องเลี้ยงบุตร ต้องเลี้ยงธิดา ต้องเลี้ยงมิตร ต้องเลี้ยงพวกพ้อง ต้องเลี้ยงญาติ ต้องเลี้ยงคนที่สืบเชื้อสาย ฉะนั้น จึงต้องลาสิกขา ดังนี้ ชื่อว่าย่อมทำศาตราทางวาจา คือ ย่อมให้ศาตราทางวาจาเกิดขึ้น เกิดขึ้นพร้อม ให้บังเกิด ให้บังเกิดเฉพาะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ลำดับนั้น ภิกษุนั้นถูกวาทะของชนอื่นตักเตือนแล้ว ย่อมกระทำศาตรา.

[๒๔๘] คำว่า กล่าวเท็จทั้งรู้อยู่นั้น เป็นเครื่องผูกพันภิกษุนั้น มีความว่า การกล่าวเท็จทั้งรู้อยู่นั้น เป็นเครื่องผูกพัน คือ เป็นป่าใหญ่ เป็นป่าชัฏใหญ่ เป็นกันดารใหญ่ เป็นทางไม่เสมอมาก เป็นทางคดมาก เป็นหล่มมาก เป็นเปือกตมมาก เป็นเครื่องกังวลมาก เป็นเครื่องผูกรัดมากของภิกษุนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า การกล่าวเท็จทั้งรู้อยู่นั้น เป็นเครื่องผูกพันภิกษุนั้น.

[๒๔๙] คำว่า ภิกษุนั้นย่อมหยั่งลงสู่ความเป็นผู้พูดเท็จ มีความว่า มุสาวาท เรียกว่า ความเป็นผู้พูดเท็จ. บุคคลบางคนในโลกนี้ อยู่ในสภาก็ดี อยู่ในที่ประชุมชนก็ดี อยู่ในท่ามกลางญาติก็ดี อยู่ในท่ามกลางสมาคมก็ดี อยู่ในท่ามกลางราชสกุลก็ดี ถูกเขานำไปถามเป็นพยานว่า มาเถิดบุรุษผู้เจริญ ท่านรู้สิ่งใด ก็จงบอกสิ่งนั้น. บุคคลนั้น เมื่อไม่รู้ก็บอกว่ารู้บ้าง เมื่อรู้ก็บอกว่าไม่รู้บ้าง เมื่อไม่เห็นก็บอกว่าเห็นบ้าง เมื่อเห็นก็บอกว่าไม่เห็นบ้าง ย่อมกล่าวเท็จทั้งรู้ เพราะเหตุแห่งตนบ้าง เพราะเหตุแห่งผู้อื่นบ้าง เพราะเห็นแก่อามิสเล็กน้อยบ้าง ด้วยประการดังนี้ นี้เรียกว่า ความเป็นผู้พูดเท็จ. อีกอย่างหนึ่ง มุสาวาทย่อมมีด้วยอาการ ๓ คือ ในเบื้องต้น บุคคลนั้น

ก็มีความรู้ว่า เราจักพูดเท็จ เมื่อพูดอยู่ก็รู้ว่า เรากำลังพูดเท็จ เมื่อพูดแล้วก็รู้ว่า เราพูดเท็จแล้ว มุสาวาทย่อมมีด้วยอาการ ๓ นี้. อนึ่ง มุสาวาทย่อมมีด้วยอาการ ๔ ย่อมมีด้วยอาการ ๕ ย่อมมีด้วยอาการ ๖ ย่อมมีด้วยอาการ ๗ ย่อมมีด้วยอาการ ๘ คือ ในเบื้องต้น บุคคลนั้นก็มีความรู้ว่า เราจักพูดเท็จ เมื่อพูดอยู่ก็รู้ว่า เรากำลังพูดเท็จ เมื่อพูดแล้วก็รู้ว่า เราพูดเท็จแล้ว ปิดบังซึ่งทิฏฐิ ความควร ความชอบใจ ความสำคัญ ความจริง มุสาวาทย่อมมีด้วยอาการ ๘ นี้. คำว่า ย่อมหยั่งลงสู่ความเป็นผู้พูดเท็จ คือ ย่อมหยั่งลง ก้าวลง ยึดถือ เข้าไปสู่ความเป็นผู้พูดเท็จ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมหยั่งลงสู่ความเป็นผู้พูดเท็จ. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ลำดับนั้น ภิกษุนั้น ถูกวาทะของชนอื่นตักเตือนแล้ว ย่อมกระทำศาตรา
การกล่าวเท็จทั้งรู้อยู่นั้น เป็นเครื่องผูกพันภิกษุนั้น ภิกษุนั้นย่อมหยั่งลง
สู่ความเป็นผู้พูดเท็จ.

[๒๕๐] ภิกษุเป็นที่เลื่องลือว่า เป็นบัณฑิต อธิษฐานความประพฤติผู้เดียว
แม้ภายหลังประกอบในเมถุนธรรม จักเศร้าหมอง เหมือนคนโง่ ฉะนั้น.

ว่าด้วยต้นตรงปลายคด

[๒๕๑] คำว่า ภิกษุเป็นที่เลื่องลือว่า เป็นบัณฑิต มีความว่า ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้อันชนทั้งหลายสรรเสริญเกียรติคุณว่า เป็นบัณฑิต เป็นผู้ฉลาด มีปัญญา เป็นพหูสูต มีถ้อยคำไพเราะ มีปฏิภาณดี ทรงจำพระสูตรบ้าง ทรงจำพระวินัยบ้าง เป็นพระธรรมกถึกบ้าง ฯลฯ เป็นผู้ได้เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติบ้าง ในกาลก่อน คือ ในคราวเป็นสมณะ เป็นผู้อันประชุมชนรู้ หมายรู้ เลื่องลือกันอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุเป็นที่เลื่องลือว่า เป็นบัณฑิต.

[๒๕๒] คำว่า อธิษฐานความประพฤติผู้เดียว มีความว่า อธิษฐานความประพฤติผู้เดียวด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ ด้วยส่วนบรรพชา ๑ ด้วยการละความคลุกคลีด้วยหมู่ ๑. อธิษฐานความประพฤติผู้เดียวด้วยส่วนบรรพชาอย่างไร? ภิกษุตัดกังวลในฆราวาสทั้งหมด ฯลฯ อธิษฐานความประพฤติผู้เดียวด้วยส่วนบรรพชาอย่างนี้. อธิษฐานความประพฤติผู้เดียวด้วยการละความคลุกคลีด้วยหมู่อย่างไร? ภิกษุนั้นบวชแล้วอย่างนั้น เป็นผู้เดียว ซ่องเสพเสนาสนะเป็นป่า

ละเมาะ และป่าทึบอันสงัด ฯลฯ อธิษฐานความประพฤติผู้เดียวด้วยการละความคลุกคลีกด้วยหมู่อย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อธิษฐานความประพฤติผู้เดียว.

[๒๕๓] คำว่า แม้ภายหลังประกอบในเมถุนธรรม มีความว่า ชื่อว่าเมถุนธรรม ได้แก่ธรรมของอสัตบุรุษ ฯลฯ เพราะเหตุนั้น จึงเรียกว่า เมถุนธรรม. คำว่า แม้ภายหลังประกอบในเมถุนธรรม คือ สมัยต่อมา ภิกษุนั้นบอกคืนพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และสิกขาแล้วเวียนมาเป็นคฤหัสถ์ ประกอบ ประกอบทั่ว ประกอบด้วยความเอื้อเฟื้อ ประกอบด้วยดีในเมถุนธรรม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แม้ภายหลังประกอบในเมถุนธรรม.

ว่าด้วยการลงโทษ

[๒๕๔] คำว่า จักเศร้าหมอง เหมือนคนโง่ ฉะนั้น มีความว่า บุคคลนั้นจักลำบาก จักเศร้าหมอง มัวหมอง เหมือนคนกำพร้า เหมือนคนหลงใหล ฉะนั้น คือ ย่อมฆ่าสัตว์บ้าง ลักทรัพย์บ้าง ตัดที่ต่อบ้าง ปล้นโดยไม่เหลือบ้าง ปล้นเรือนหลังเดียวบ้าง ดักปล้นที่หนทางเปลี่ยวบ้าง คบหาภรรยาของผู้อื่นบ้าง กล่าวเท็จบ้าง จักลำบาก จักเศร้าหมอง มัวหมอง แม้อย่างนี้. พระราชารับสั่งให้จับกุมบุคคลนั้นแล้วให้ทำกรรมกรณ์ต่างๆ คือ ให้เฆี่ยนด้วยหวายบ้าง ให้ตีด้วยไม้พลองบ้าง ให้ตัดมือบ้าง ให้ตัดเท้าบ้าง ให้ตัดมือและเท้าบ้าง ให้ตัดใบหูบ้าง ให้ตัดจมูกบ้าง ให้ตัดใบหูและจมูกบ้าง วางก้อนเหล็กแดงบนศีรษะบ้าง ถลกหนังศีรษะออกแล้วขัดให้ขาวเหมือนสังข์บ้าง ใส่ไฟลุกโพลงเข้าไปในปากจนโลหิตไหลออกเต็มปากเหมือนปากราหูบ้าง พันตัวด้วยผ้าชุบน้ำมันแล้วเผาทั้งเป็นบ้าง พันมือด้วยผ้าจุดไฟให้ลุกเหมือนประทีปบ้าง ถลกหนังตั้งแต่คอลงมาข้อเท้าลุกเดินเหยียบหนังนั้นจนล้มลงบ้าง ถลกหนังตั้งแต่คอลงมาถึงบั้นเอวทำให้เป็นดังนุ่งผ้าคากรองบ้าง สวมปลอกเหล็กที่ข้อศอกและเข่าทั้งหมดแล้วเสียบหลาวเหล็ก ๕ ทิศตั้งไว้เผาไฟบ้าง เอาเบ็ดเกี่ยวหนัง เนื้อ เอ็นออกมาบ้าง เอามีดเฉือนเนื้อออกเป็นแว่นๆ ดังเหรียญกระษาปณ์บ้าง เฉือนหนัง เนื้อ เอ็นออกเหลือแต่กระดูกบ้าง เอาหลาวเหล็กแทงที่ช่องหูจนทะลุถึงกันเสียบติดดินแล้วจับขาหมุนไปโดยรอบบ้าง ทุบให้กระดูกละเอียดแล้วถลกหนังออกเหลือแต่กองเนื้อดังตั่งใบไม้บ้าง เอาน้ำมันเดือดพล่านรดตัวบ้าง ให้สุนัขกัดกินจนเหลือแต่

กระดูกบ้าง เสียบหลาวยกขึ้นนอนหงายทั้งเป็นบ้าง เอาดาบตัดศีรษะบ้าง บุคคลนั้นจักลำบาก จักเศร้าหมอง มัวหมองแม้อย่างนี้. อีกอย่างหนึ่ง บุคคลนั้น ถูกกามตัณหาครอบงำแล้ว มีจิตอันกามตัณหาตรึงไว้แล้ว เมื่อแสวงหาโภคทรัพย์ย่อม แล่นไปสู่มหาสมุทรด้วยเรือ ฝ่าหนาว ฝ่าร้อน ถูกสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เสือกคลานเบียดเบียน ถูกความหิวกระหายเบียดเบียนอยู่ ไปคุมพรัฐ ไปตักโกลรัฐ ไปตักกสิลรัฐ ไปกาลมุขรัฐ ไปมรณปารรัฐ ไปเวสุงครัฐ ไปเวราปถรัฐ ไปชวรัฐ ไปกมลิรัฐ ไปวังกรัฐ ไปเอฬวัทนรัฐ ไปสุวัณณกูฏรัฐ ไปสุวัณณภูมิรัฐ ไปตัมพปัณณิรัฐ ไปสุปปารรัฐ ไปภรุกรัฐ ไปสุรัทธรัฐ ไปอังคเณกรัฐ ไปคังคณรัฐ ไปปรมคังคณรัฐ ไปโยนรัฐ ไปปีนรัฐ ไปอัลลสันทรัฐ ไปมรุกันตารรัฐ เดินทางที่ต้องไปด้วยเข่า เดินทางที่ต้องไปด้วยแพะ เดินทางที่ต้องไปด้วยแกะ เดินทางที่ต้องโหนไปด้วยเชือกและหลัก เดินทางที่ต้องโดดลงด้วยร่มหนังแล้วจึงเดินไปได้ เดินทางที่ต้องไปด้วยพะองไม้ไผ่ เดินทางตามทางนก เดินทางตามทางหนู เดินทางตามทางซอกภูเขา เดินทางตามลำธารที่ต้องไต่ไปตามเส้นหวาย จักลำบาก จักเศร้าหมอง มัวหมองแม้อย่างนี้. เมื่อแสวงหาไม่ได้ ย่อมเสวยทุกข์และโทมนัสแม้มีความไม่ได้เป็นมูล จักลำบาก จักเศร้าหมอง มัวหมองแม้อย่างนี้. เมื่อแสวงหาได้ ครั้นได้แล้วก็เสวยทุกข์และโทมนัสแม้มีความรักษาเป็นมูล ด้วยวิตกอยู่ว่า ด้วยอุบายอะไรหนอ พระราชาจึงจะไม่ริบโภคทรัพย์ของเรา พวกโจรจะไม่ลักไป ไฟจะไม่ไหม้ น้ำจะไม่พัดไป พวกทายาทอัปรีย์จะไม่ขนเอาไป เมื่อรักษาปกครองอย่างนี้ โภคทรัพย์ย่อมสลายไป บุคคลนั้นก็เสวยทุกข์และโทมนัสแม้มีความสลายไปแห่งทรัพย์เป็นมูล จักลำบาก จักเศร้าหมอง มัวหมองแม้อย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า จักเศร้าหมอง เหมือนคนโง่ ฉะนั้น. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ภิกษุเป็นที่เลื่องลือว่า เป็นบัณฑิต อธิษฐานความประพฤติผู้เดียว แม้ภายหลังประกอบในเมถุนธรรม จักเศร้าหมองเหมือนคนโง่ ฉะนั้น.

[๒๕๕] มุนีทราบโทษนั้น ในความเป็นฆราวาสอื่นแต่ความเป็นสมณะก่อนในธรรมวินัยนี้ พึงทำความเป็นผู้ประพฤติผู้เดียวให้มั่นคง ไม่พึงเสพเมถุนธรรม.

ว่าด้วยปฏิปทาของมุนี

[๒๕๖] คำว่า มุนีทราบโทษนั้น ในความเป็นฆราวาสอื่นแต่ความเป็นสมณะก่อนในธรรมวินัยนี้ มีความว่า คำว่า นั้น คือ มุนี ทราบ รู้ เทียบเคียง พิจารณา ทำให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้ง ซึ่งสมบัติและวิบัตินั้น คือ ยศและเกียรติในกาลก่อน คือ ในคราวเป็นสมณะ ย่อมกลายเป็นความเสื่อมยศและเสื่อมเกียรติ ของภิกษุผู้บอกคือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ สิกขาแล้ว เวียนมาเป็นคฤหัสถ์ในภายหลัง. คำว่า มุนี มีความว่า ญาณเรียกว่าโมนะ ได้แก่ ปัญญา ความรู้ทั่ว ฯลฯ ก้าวล่วงธรรมเป็นเครื่องข้องและตัณหาเพียงดังข่าย ดำรงอยู่ และเป็นผู้อันเทวดาและมนุษย์บูชาแล้ว บุคคลนั้นชื่อว่ามุนี. คำว่า ในธรรมวินัยนี้ คือ ในลัทธิ ในความควร ในความชอบใจ ในเขตแดน ในธรรม ในวินัย ในธรรมวินัย ในปาพจน์ ในพรหมจรรย์ ในสัตถุศาสน์ ในอัตภาพ ในมนุษยโลกนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มุนีทราบโทษนั้น ในความเป็นฆราวาสอื่นแต่ความเป็นสมณะก่อนในธรรมวินัยนี้.

[๒๕๗] คำว่า พึงทำความประพฤติผู้เดียวให้มั่นคง มีความว่า พึงทำความประพฤติผู้เดียวให้มั่นคง ด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ ด้วยส่วนบรรพชา ๑ ด้วยการละความคลุกคลีด้วยหมู่ ๑.

พึงทำความประพฤติผู้เดียวให้มั่นคงด้วยส่วนบรรพชาอย่างไร? มุนีตัดกังวลในฆราวาสทั้งหมด ตัดกังวลในบุตรและภรรยา ตัดกังวลในญาติ ตัดกังวลในมิตรและพวกพ้อง ตัดกังวลในความสั่งสมแล้ว ปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ ออกบวชเป็นบรรพชิตแล้ว เข้าถึงความเป็นผู้ไม่มีกังวล พึงเป็นผู้เดียวประพฤติ คือ อยู่ เปลี่ยนอิริยาบถ ประพฤติ รักษา เป็นไป ยังอัตภาพให้เป็นไป มุนีพึงทำความประพฤติผู้เดียวให้มั่นคงด้วยบรรพชาอย่างนี้.

พึงทำความประพฤติผู้เดียวให้มั่นคงด้วยการละความคลุกคลีด้วยหมู่อย่างไร? มุนีนั้นบวชแล้วอย่างนั้น พึงเป็นผู้เดียวซ่องเสพเสนาสนะเป็นป่าละเมาะ และป่าทึบอันสงัด มีเสียงน้อย ปราศจากเสียงกึกก้อง ปราศจากชนผู้สัญจรไปมา เป็นที่ควรทำกรรมลับของมนุษย์

สมควรแก่วิเวก มุนีนั้น พึงเดินผู้เดียว พึงยืนผู้เดียว นั่งผู้เดียว นอนผู้เดียว เข้าบ้านเพื่อบิณฑบาตผู้เดียว กลับผู้เดียว นั่งในที่ลับผู้เดียว อธิษฐานจงกรมผู้เดียว เป็นผู้เดียวประพฤติ คือ อยู่ เปลี่ยนอิริยาบถ ประพฤติ รักษา เป็นไป ยังอัตภาพให้เป็นไป มุนีพึงทำความประพฤติผู้เดียวให้มั่นคงด้วยการละความคลุกคลีด้วยหมู่อย่างนี้. มุนีพึงทำความประพฤติผู้เดียวให้มั่นคงถาวร มีการสมาทานมั่นคง มีการสมาทานตั้งลงในกุศลธรรมทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงทำความประพฤติผู้เดียวให้มั่นคง.

[๒๕๘] คำว่า ไม่พึงเสพเมถุนธรรม มีความว่า ชื่อว่าเมถุนธรรม ได้แก่ ธรรมของอสัตบุรุษ ฯลฯ เพราะเหตุนั้น จึงเรียกว่า เมถุนธรรม ไม่พึงเสพ ไม่พึงซ่องเสพ ไม่พึงร่วม ไม่พึงเสพเฉพาะซึ่งเมถุนธรรม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงเสพเมถุนธรรม. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

> มุนีทราบโทษนั้น ในความเป็นฆราวาสอื่นแต่ความเป็นสมณะก่อนใน
> ธรรมวินัยนี้ พึงทำความประพฤติผู้เดียวให้มั่นคง ไม่พึงเสพเมถุน
> ธรรม.

[๒๕๙] บุคคลพึงศึกษาวิเวกนั่นเทียว เพราะความประพฤติวิเวกนั้น เป็นกิจอัน
> สูงสุดของพระอริยเจ้าทั้งหลาย บุคคลไม่พึงสำคัญว่า เราเป็นผู้
> ประเสริฐด้วยความประพฤติวิเวกนั้น บุคคลนั้นแล ย่อมปฏิบัติในที่ใกล้
> นิพพาน.

[๒๖๐] คำว่า บุคคลพึงศึกษาวิเวกนั่นเทียว มีความว่า วิเวก ได้แก่ วิเวก ๓ อย่าง คือ กายวิเวก ๑ จิตตวิเวก ๑ อุปธิวิเวก ๑ กายวิเวก เป็นไฉน ฯลฯ นี้ชื่อว่าอุปธิวิเวก ก็กายวิเวกย่อมมีแก่บุคคลผู้มีกายหลีกออกแล้ว ยินดียิ่งในเนกขัมมะ จิตตวิเวกย่อมมีแก่บุคคลผู้มีจิตบริสุทธิ์ ถึงซึ่งความเป็นผู้มีจิตผ่องแผ้วอย่างยิ่ง อุปธิวิเวกย่อมมีแก่บุคคลผู้หมดอุปธิ ถึงซึ่งนิพพานอันเป็นวิสังขาร. คำว่า ศึกษา ได้แก่ สิกขา ๓ อย่าง คือ อธิศีลสิกขา ๑ อธิจิตตสิกขา ๑ อธิปัญญาสิกขา ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่า อธิปัญญาสิกขา. คำว่า บุคคลพึงศึกษาวิเวกนั่นเทียว คือ พึงศึกษา พึงประพฤติเอื้อเฟื้อ พึงประพฤติด้วยดี พึงสมาทานประพฤติวิเวกนั่นเทียว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลพึงศึกษาวิเวกนั่นเทียว.

[๒๖๑] คำว่า ความประพฤติวิเวกนั้น เป็นกิจอันสูงสุดของพระอริยเจ้าทั้งหลาย มีความว่า พระพุทธเจ้า สาวกของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า เรียกว่า พระอริยเจ้าทั้งหลาย ความประพฤติวิเวกนั้น เป็นกิจอันเลิศ ประเสริฐ วิเศษ เป็นใหญ่ สูงสุด บวร ของพระอริยเจ้าทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความประพฤติวิเวกนั้น เป็นกิจอันสูงสุด ของพระอริยเจ้าทั้งหลาย.

[๒๖๒] คำว่า บุคคลไม่พึงสำคัญว่า เราเป็นผู้ประเสริฐด้วยความประพฤติวิเวกนั้น มีความว่า บุคคลไม่พึงทำความกำเริบขึ้น ไม่พึงทำความยกตน ไม่พึงทำความถือตัว ไม่พึงทำความกระด้าง ด้วยความประพฤติวิเวกนั้น คือ ไม่ยังความถือตัวให้เกิด ไม่พึงทำความผูกพันด้วยความประพฤติวิเวกนั้น ไม่พึงเป็นผู้กระด้าง เย่อหยิ่ง หัวสูง ด้วยความประพฤติวิเวกนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลไม่พึงสำคัญว่า เราเป็นผู้ประเสริฐ ด้วยความประพฤติวิเวกนั้น.

[๒๖๓] คำว่า บุคคลนั้นแล ย่อมปฏิบัติในที่ใกล้นิพพาน มีความว่า บุคคลนั้น ย่อมปฏิบัติในที่ใกล้ ในที่ใกล้รอบ ในที่ใกล้เคียง ไม่ห่างไกล ในที่ใกล้ชิด ต่อนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลนั้นแล ย่อมปฏิบัติในที่ใกล้นิพพาน. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

บุคคลพึงศึกษาวิเวกนั่นเทียว เพราะความประพฤติวิเวกนั้น เป็นกิจอัน
สูงสุดของพระอริยเจ้าทั้งหลาย บุคคลไม่พึงสำคัญว่า เราเป็นผู้
ประเสริฐด้วยความประพฤติวิเวกนั้น บุคคลนั้นแล ย่อมปฏิบัติในที่
ใกล้นิพพาน.

[๒๖๔] หมู่สัตว์ผู้ยินดีในกามทั้งหลาย ย่อมรักใคร่ต่อมุนีผู้ประพฤติว่าง ไม่มี
อาลัยในกามทั้งหลาย ผู้ข้ามโอฆะได้แล้ว.

[๒๖๕] คำว่า ต่อมุนีผู้ประพฤติว่าง มีความว่าง ว่า คือ ผู้ว่าง ผู้เปล่า สงัดจาก กายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความตีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความลวง ความโอ้อวด ความกระด้าง ความแข่งดี ความถือตัว ความดูหมิ่นท่าน ความเมา ความประมาท กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวน

กระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อกุสลาภิสังขารทั้งปวง. คำว่า มุนี มีความว่า ญาณ เรียกว่าโมนะ ได้แก่ ปัญญา ความรู้ทั่ว ฯลฯ ก้าวล่วงธรรมเป็นเครื่องข้อง และตัณหาเพียงดังข่าย ดำรงอยู่ และเป็นผู้อันเทวดาและมนุษย์บูชาแล้ว บุคคลนั้นชื่อว่ามุนี. คำว่า ผู้ประพฤติ คือ ผู้เที่ยวไป อยู่ เปลี่ยนอิริยาบถ ประพฤติ รักษา เป็นไป ยังอัตภาพให้เป็นไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ต่อมุนีผู้ประพฤติว่าง.

[๒๖๖] คำว่า ไม่มีอาลัยในกามทั้งหลาย มีความว่า กาม ได้แก่ กาม ๒ อย่าง โดยหัวข้อ คือ วัตถุกาม ๑ กิเลสกาม ๑ ฯลฯ นี้เรียกว่าวัตถุ ฯลฯ นี้เรียกว่ากิเลสกาม มุนีกำหนดรู้วัตถุกาม ละ เว้น บรรเทา ทำให้สิ้น ให้ถึงความไม่มีซึ่งกิเลสกาม ชื่อว่าไม่มีอาลัยในกามทั้งหลาย คือ สละ สำรอก ปล่อย ละ สละคืนกามเสียแล้ว สละ สำรอก ปล่อย ละ สละคืนราคะเสียแล้ว เป็นผู้หมดตัณหา ดับแล้ว เย็นแล้ว เสวยพร้อมเฉพาะซึ่งความสุข มีตนเป็นผู้ประเสริฐอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่มีอาลัยในกามทั้งหลาย.

[๒๖๗] คำว่า หมู่สัตว์ผู้ยินดีในกามคุณทั้งหลายย่อมรักใคร่ ... ผู้ข้ามโอฆะได้แล้ว มีความว่า ปชา เป็นชื่อของสัตว์. หมู่สัตว์ผู้กำหนัด ปรารถนา ยินดี ติดใจ ลุ่มหลง ข้อง เกี่ยวพัวพันในกามทั้งหลาย หมู่สัตว์เหล่านั้นย่อมอยากได้ ยินดี ปรารถนา รักใคร่ ชอบใจ ต่อมุนีผู้ข้าม คือ ข้ามขึ้น ข้ามพ้น ก้าวล่วง ล่วงเลย เป็นไปล่วง ซึ่งกามโอฆะ ภวโอฆะ ทิฏฐิโอฆะ อวิชชาโอฆะ และทางแห่งสงสารทั้งปวงแล้ว ผู้ไปสู่ฝั่งถึงฝั่งแล้ว ไปสู่ส่วนสุดถึงส่วนสุดแล้ว ไปสู่ที่สุดถึงที่สุดแล้ว ไปสู่ส่วนสุดรอบถึงส่วนสุดรอบแล้ว ไปสู่ที่จบถึงที่จบแล้ว ไปสู่ที่ต้านทานถึงที่ต้านทานแล้ว ไปสู่ที่ลี้ลับถึงที่ลี้ลับแล้ว ไปสู่ที่พึ่งถึงที่พึ่งแล้ว ไปสู่ที่ไม่มีภัยถึงที่ไม่มีภัยแล้ว ไปสู่ที่ไม่เคลื่อนถึงที่ไม่เคลื่อนแล้ว ไปสู่อมตะถึงอมตะแล้ว ไปสู่นิพพานถึงนิพพานแล้ว. พวกลูกหนี้ย่อมปรารถนารักใคร่ความเป็นผู้หมดหนี้ ฉันใด พวกที่ป่วยไข้ย่อมปรารถนารักใคร่ความเป็นผู้หายโรค ฉันใด พวกที่ติดอยู่ในเรือนจำ ย่อมปรารถนารักใคร่ความพ้นจากเรือนจำ ฉันใด พวกที่เป็นทาส ย่อมปรารถนารักใคร่ความเป็นไท ฉันใด พวกที่เดินทางกันดารย่อมปรารถนารักใคร่ภาคพื้นที่เกษม ฉันใด หมู่สัตว์ผู้กำหนัด ปรารถนายินดี ติดใจ ลุ่มหลุ่งข้อง เกี่ยว พัวพันในกามทั้งหลาย หมู่สัตว์นั้นย่อมอยากได้ ยินดี ปรารถนารักใคร่ ชอบใจต่อมุนีผู้ข้าม คือ ข้ามขึ้น ข้ามพ้น ก้าวล่วง ล่วงเลย เป็นไปล่วง ซึ่งกามโอฆะ ภวโอฆะ ฯลฯ

ไปสู่นิพพาน ถึงนิพพานแล้ว ฉันนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า หมู่สัตว์ผู้ยินดีในกามทั้งหลาย ย่อมรักใคร่ ... ผู้ข้ามโอฆะแล้ว. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

หมู่สัตว์ผู้ยินดีในกามทั้งหลาย ย่อมรักใคร่ต่อมุนีผู้ประพฤติว่าง ไม่มี
อาลัยในกามทั้งหลาย ผู้ข้ามโอฆะได้แล้วดังนี้.

จบ ติสสเมตเตยยสุตตนิทเทสที่ ๗.

ปสูรสุตตนิเทสนิทเทสที่ ๘

[๒๖๘] สมณพราหมณ์ทั้งหลาย ย่อมกล่าวว่า ความหมดจดในธรรมนี้เท่านั้น
ไม่กล่าวความหมดจดวิเศษในธรรมเหล่าอื่น อาศัยสิ่งใดแล้ว กล่าว
สิ่งนั้น ว่างามในเพราะทิฏฐิของตนนั้น สมณพราหมณ์เป็นอันมาก เป็น
ผู้ตั้งมั่นในสัจจะเฉพาะอย่างหนึ่งๆ.

ว่าด้วยความหมดจด

[๒๖๙] คำว่า สมณพราหมณ์ทั้งหลาย ย่อมกล่าวว่า ความหมดจดย่อมมีในธรรมนี้เท่านั้น มีความว่า สมณพราหมณ์ทั้งหลาย ย่อมกล่าว บอก พูด แสดง แถลง ซึ่งความหมดจด ความหมดจดวิเศษ ความหมดจดรอบ ความพ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบ ในธรรมนี้เท่านั้น คือ ย่อมกล่าว บอก พูด แสดง แถลง ซึ่งความหมดจด ความหมดจดวิเศษ ความหมดจดรอบ ความพ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบว่า โลกเที่ยง สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่า ย่อมกล่าว บอก พูด แสดง แถลง ซึ่งความหมดจด ความหมดจดวิเศษ ความหมดจดรอบ ความพ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบว่า โลกไม่เที่ยง สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่า โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด ชีพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น ชีพอย่างอื่น สรีระอย่างอื่น สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเป็นอีก สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมไม่เป็นอีก สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเป็นอีกก็มี ย่อมไม่เป็นอีกก็มี สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเป็นอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เป็นอีกก็หามิได้ สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สมณพราหมณ์ทั้งหลาย ย่อมกล่าวว่า ความหมดจดในธรรมนี้เท่านั้น.

[๒๗๐] คำว่า ไม่กล่าวความหมดจดวิเศษในธรรมเหล่าอื่น มีความว่า สมณพราหมณ์ทั้งหลายย่อมทิ้ง ทอดทิ้ง ละทิ้งวาทะอื่นทั้งหมด เว้นศาสดาธรรมที่ศาสดากล่าว คณะ ทิฏฐิ ปฏิปทา มรรคของตน ย่อมกล่าว บอก พูด แสดง แถลง อย่างนี้ว่า ศาสดานั้นไม่ใช่สัพพัญญู ธรรมไม่เป็นธรรมอันศาสดานั้นกล่าวดีแล้ว คณะสงฆ์ไม่เป็นผู้ปฏิบัติดี ทิฏฐิไม่เป็นทิฏฐิเจริญ ปฏิปทาไม่เป็นปฏิปทาอันศาสดาบัญญัติดีแล้ว มรรคไม่เป็นธรรมนำออกจากทุกข์ ความหมดจด ความหมดจดวิเศษ ความหมดจดรอบ ความพ้น ความพ้นวิเศษ หรือความพ้นรอบ ย่อมไม่มีในธรรมนั้น สัตว์ทั้งหลายย่อมไม่หมดจด ไม่หมดจดวิเศษ ไม่หมดจดรอบ ไม่พ้น ไม่พ้นวิเศษ หรือไม่พ้นรอบ ในเพราะธรรมทั้งหลายนั้น คือ ย่อมเป็นผู้เลว เลวทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่กล่าวความหมดจดวิเศษในธรรมเหล่าอื่น.

[๒๗๑] คำว่า อาศัยสิ่งใดแล้ว กล่าวสิ่งนั้นว่างามในเพราะทิฏฐิของตนนั้น มีความว่า อาศัยสิ่งใด คือ อาศัย อาศัยด้วยดี พัวพัน เข้าถึง ติดใจ น้อมใจถึง สิ่งใด คือ ศาสดา ธรรมที่ศาสดากล่าว คณะสงฆ์ ทิฏฐิ ปฏิปทามรรคใด. คำว่า ในเพราะทิฏฐิของตนนั้น คือ ในเพราะทิฏฐิ ความควร ความชอบใจ ลัทธิของตน. คำว่า กล่าวสิ่งนั้นว่างาม คือ กล่าวสิ่งนั้นว่าดี กล่าวว่าเป็นบัณฑิต กล่าวว่าเป็นนักปราชญ์ กล่าวว่าเป็นญาณ กล่าวว่าเป็นเหตุ กล่าวว่าเป็นลักษณะ กล่าวว่าเป็นการณะ กล่าวว่าเป็นฐานะ โดยลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อาศัยสิ่งใดแล้ว กล่าวสิ่งนั้นว่างามในเพราะทิฏฐิของตนนั้น.

[๒๗๒] คำว่า สมณพราหมณ์เป็นอันมาก เป็นผู้ตั้งมั่นในสัจจะเฉพาะอย่างหนึ่งๆ มีความว่า สมณพราหมณ์เป็นอันมาก ตั้งมั่น ตั้งอยู่เฉพาะ พัวพัน เข้าถึง ติดใจ น้อมใจไปในสัจจะเฉพาะอย่างหนึ่งๆ เป็นอันมาก คือ ตั้งมั่น ตั้งอยู่เฉพาะ พัวพัน เข้าถึง ติดใจ น้อมใจไปว่า โลกเที่ยง สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่า ตั้งมั่น ตั้งอยู่เฉพาะ พัวพัน เข้าถึง ติดใจ น้อมใจไปว่าโลกไม่เที่ยง ฯลฯ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเป็นอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เป็นอีกก็หามิได้ สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สมณพราหมณ์เป็นอันมาก เป็นผู้ตั้งมั่นในสัจจะเฉพาะอย่างหนึ่งๆ. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

สมณพราหมณ์ทั้งหลาย ย่อมกล่าวว่า ความหมดจดย่อมมีในธรรมนี้
เท่านั้น ไม่กล่าวความหมดจดวิเศษในธรรมเหล่าอื่น อาศัยสิ่งใดแล้ว
กล่าวสิ่งนั้นว่างามในเพราะทิฏฐิของตนนั้น สมณพราหมณ์เป็นอันมาก
เป็นผู้ตั้งมั่นในสัจจะเฉพาะอย่างหนึ่ง ๆ.

[๒๗๓] สมณพราหมณ์เหล่านั้น ใคร่วาทะ เข้าไปสู่บริษัท เป็นคู่ปรับ
ย่อมมุ่งกันและกันว่าเป็นพาล สมณพราหมณ์เหล่านั้น อาศัยสิ่งอื่นแล้ว
ย่อมกล่าวถ้อยคำคัดค้านกัน เป็นผู้ใคร่ความสรรเสริญ กล่าวว่าตน
เป็นคนฉลาด.

ว่าด้วยการยกวาทะ

[๒๗๔] คำว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น ใคร่วาทะ เข้าไปสู่บริษัท มีความว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น ใคร่วาทะ คือ สมณพราหมณ์เหล่านั้น ใคร่วาทะ ต้องการวาทะ ประสงค์วาทะ มุ่งหมายวาทะ เที่ยวแสวงหาวาทะ. คำว่า เข้าไปสู่บริษัท คือ เข้าไป หยั่งลง เข้าถึง เข้าหา ขัตติยบริษัท พราหมณบริษัท คหบดีบริษัท สมณบริษัท เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น ใคร่วาทะ เข้าไปสู่บริษัท.

[๒๗๕] คำว่า เป็นคู่ปรับ ย่อมมุ่งกันและกันว่าเป็นพาล มีความว่า เป็นคู่ปรับ คือ เป็นคนสองฝ่าย เป็นผู้ทำความทะเลาะกันสองฝ่าย ทำความหมายมั่นกันทั้งสองฝ่าย ทำความอื้อฉาวกันทั้งสองฝ่าย ทำความวิวาทกันทั้งสองฝ่าย ก่ออธิกรณ์กันทั้งสองฝ่าย ทำวาทะกันทั้งสองฝ่าย โต้เถียงกันทั้งสองฝ่าย สมณพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมมุ่งกันและกัน คือ ดู เห็น แลเห็น เพ่งดู พิจารณา เห็นกันและกัน โดยความเป็นคนพาล เป็นคนเลว เป็นคนเลวทราม เป็นคนต่ำช้า เป็นคนลามก เป็นคนสกปรก เป็นคนต่ำต้อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นคู่ปรับ ย่อมมุ่งกันและกันว่าเป็นพาล.

[๒๗๖] คำว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น อาศัยสิ่งอื่นแล้ว ย่อมกล่าวถ้อยคำคัดค้านกัน มีความว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นอาศัย อาศัยด้วยดี พัวพัน เข้าถึง ติดใจ น้อมใจถึงสิ่งอื่น คือ ศาสดา ธรรมที่ศาสดากล่าว คณะสงฆ์ ทิฏฐิ ปฏิปทา มรรค. ความทะเลาะกัน ความหมายมั่น

ความแก่งแย่ง ความวิวาท ความมุ่งร้าย เรียกว่า ถ้อยคำคัดค้านกัน. อีกอย่างหนึ่ง ถ้อยคำที่ไม่มีน้ำมีนวล เรียกว่า ถ้อยคำคัดค้านกัน. สมณพราหมณ์เหล่านั้นย่อมกล่าว คือ พูด แสดง แถลง ซึ่งคำคัดค้านกัน ความทะเลาะ คำหมายมั่นกัน คำแก่งแย่งกัน คำวิวาทกัน คำมุ่งร้ายกัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น อาศัยสิ่งอื่นแล้ว ย่อมกล่าวถ้อยคำคัดค้านกัน.

[๒๗๗] คำว่า เป็นผู้ใคร่ความสรรเสริญ กล่าวว่าตนเป็นคนฉลาด มีความว่า เป็นผู้ใคร่ความสรรเสริญ คือ เป็นผู้ใคร่ความสรรเสริญ ต้องการความสรรเสริญ ประสงค์ความสรรเสริญ มุ่งหมายความสรรเสริญ เที่ยวแสวงหาความสรรเสริญ. คำว่า กล่าวว่าตนเป็นผู้ฉลาด คือ พูดว่าตนเป็นคนฉลาด พูดว่าตนเป็นบัณฑิต พูดว่าตนเป็นนักปราชญ์ พูดว่าตนเป็นผู้มีญาณ พูดว่าตนเป็นผู้มีเหตุ พูดว่าตนเป็นผู้มีลักษณะ พูดว่าตนเป็นผู้มีการณะ พูดว่าตนเป็นผู้มีฐานะ ด้วยลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ใคร่ความสรรเสริญ กล่าวว่าตนเป็นผู้ฉลาด เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

สมณพราหมณ์เหล่านั้น ใคร่วาทะ เข้าไปสู่บริษัท เป็นคู่ปรับ ย่อมมุ่งกัน
และกันว่าเป็นพาล สมณพราหมณ์เหล่านั้น อาศัยสิ่งอื่นแล้ว
ย่อมกล่าวถ้อยคำคัดค้านกัน เป็นผู้ใคร่ความสรรเสริญ กล่าวว่า
ตนเป็นคนฉลาด.

[๒๗๘] ชนผู้ประกอบถ้อยคำในท่ามกลางบริษัท เมื่ออยากได้ความสรรเสริญ
ย่อมเป็นผู้ลังเลใจ ย่อมเป็นผู้เก้อเขิน ในเมื่อถ้อยคำของตนถูกเขาค้าน
ตกไป ย่อมขัดเคืองเพราะความติเตียน ย่อมเป็นผู้แสวงหาช่องทาง
แก้ตัว.

ว่าด้วยแพ้วาทะแล้วขัดเคือง

[๒๗๙] คำว่า ชนผู้ประกอบถ้อยคำในท่ามกลางบริษัท มีความว่า ชนผู้ประกอบ คือ ประกอบทั่ว ประกอบเอื้อเฟื้อ ประกอบด้วยดี ประกอบพร้อม ในถ้อยคำของตน เพื่อกล่าวในท่ามกลางขัตติยบริษัท พราหมณบริษัท คหบดีบริษัท สมณบริษัท เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ชนผู้ประกอบถ้อยคำในท่ามกลางบริษัท.

[๒๘๐] คำว่า เมื่ออยากได้ความสรรเสริญ ย่อมเป็นผู้ลังเลใจ มีความว่า เมื่ออยากได้ความสรรเสริญ คือ เมื่ออยากได้ ยินดี ปรารถนา ชอบใจ รักใคร่ ความสรรเสริญ คือ ความชม ความมีเกียรติ ความยกย่องคุณ. คำว่า ย่อมเป็นผู้ลังเลใจ คือ ก่อนแต่โต้ตอบ ย่อมเป็นผู้มีความสงสัย ลังเลใจ คือ ก่อนแต่โต้ตอบ ย่อมเป็นผู้สงสัย ลังเลใจอย่างนี้ว่า เราจักมีชัยหรือไม่หนอ หรือเราจักปราชัย เราจักข่มเขาอย่างไร จักทำลัทธิของเราให้เชิดชูอย่างไร จักทำลัทธิของเราให้วิเศษอย่างไร จักทำลัทธิของเราให้วิเศษเฉพาะอย่างไร จักทำความผูกมัดเขาอย่างไร จักทำความปลดเปลื้องอย่างไร จักทำความตัดรอบวาทะเขาอย่างไร เราจักขนาบวาทะเขาไว้อย่างไร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่ออยากได้ความสรรเสริญ ย่อมเป็นผู้ลังเลใจ.

[๒๘๑] คำว่า ย่อมเป็นผู้เก้อเขิน ในเมื่อถ้อยคำของตนถูกเขาค้านตกไป มีความว่า ชนผู้พิจารณาปัญหามีความเอ็นดูปรานี ย่อมคัดค้านให้ตกไป คือ ย่อมคัดค้านให้ตกไป คือ ย่อมคัดค้านโดยอรรถว่า คำที่ท่านกล่าวไม่ประกอบด้วยอรรถ ย่อมคัดค้านโดยพยัญชนะว่า คำที่ท่านกล่าวไม่ประกอบด้วยพยัญชนะ ย่อมคัดค้านโดยอรรถและพยัญชนะว่า คำที่ท่านกล่าวไม่ประกอบทั้งอรรถทั้งพยัญชนะ ย่อมคัดค้านว่า เนื้อความท่านชักมาไม่ดี พยัญชนะท่านยกขึ้นไม่ดี อรรถและพยัญชนะท่านชักมาไม่ดี ยกขึ้นไม่ดี ความข่มผู้อื่นท่านไม่กระทำ ความเชิดชูลัทธิท่านทำไม่ดี วาทะอันวิเศษท่านไม่กระทำ วาทะอันวิเศษเฉพาะท่านทำไม่ดี ความผูกมัดผู้อื่นท่านไม่ทำ ความปลดเปลื้องท่านทำไม่ดี ความตัดรอบวาทะผู้อื่นท่านไม่ทำ ความขนาบวาทะผู้อื่นท่านทำไม่ดี ท่านพูดชั่ว กล่าวชั่ว เจรจาชั่ว เปล่งวาจาชั่ว ภาษิตชั่ว. คำว่า ย่อมเป็นผู้เก้อเขิน ในเมื่อถ้อยคำของตนถูกเขาค้านตกไป คือ เมื่อถ้อยคำของตนถูกเขาค้านตกไป ย่อมเป็นผู้เก้อเขิน คือ อับอาย กระวนกระวาย ลำบากกาย ทุกข์ใจ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมเป็นผู้เก้อเขิน ในเมื่อถ้อยคำของตนถูกเขาค้านตกไป.

[๒๘๒] คำว่า ย่อมขัดเคืองเพราะความติเตียน ย่อมเป็นผู้แสวงหาช่องทางแก้ตัว มีความว่า เพราะความติเตียน คือ เพราะความนินทา ครหา ไม่ชมเชย ไม่สรรเสริญคุณ. คำว่า ย่อมขัดเคือง คือ ขัดเคือง ขัดใจ หมายแก้แค้น ย่อมทำความโกรธ ความเคือง ความไม่ยินดีให้ปรากฏ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมขัดเคืองเพราะความติเตียน. คำว่า ย่อมเป็นผู้แสวง

หาช่องทางแก้ตัว คือ ย่อมเป็นผู้แสวงหาช่องทางแก้ตัว แสวงหาความผิด ความพลั้ง ความพลาด ความเผลอ และช่องทาง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมขัดเคืองเพราะความติเตียน ย่อมเป็นผู้แสวงหาช่องทางแก้ตัว. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ชนผู้ประกอบถ้อยคำในท่ามกลางบริษัท เมื่ออยากได้ความสรรเสริญ
ย่อมเป็นผู้ลังเลใจ ย่อมเป็นผู้เก้อเขิน ในเมื่อถ้อยคำของตนถูกเขาค้าน
ตกไป ย่อมขัดเคืองเพราะความติเตียน ย่อมเป็นผู้แสวงหาช่องทางแก้ตัว.

[๒๘๓] ชนผู้พิจารณาปัญหา กล่าววาทะของชนนั้นว่าเลว คัดค้านให้ตกไป
ชนนั้นมีวาทะเสื่อมไปแล้ว ย่อมรำพัน เศร้าโศก ทอดถอนใจอยู่ว่า เขา
ล่วงเลยเรา.

ว่าด้วยถูกข่มด้วยวาทะแล้วเสียใจ

[๒๘๔] คำว่า กล่าววาทะของชนนั้นว่าเลว มีความว่า ชนผู้พิจารณาปัญหา ย่อมกล่าว บอก พูด แสดง แถลง ซึ่งวาทะของชนนั้นว่า เลว เลวทราม เสื่อมเสีย เสียหาย ไม่บริบูรณ์อย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กล่าววาทะของชนนั้นว่าเลว.

[๒๘๕] คำว่า ชนผู้พิจารณาปัญหา ... คัดค้านให้ตกไป มีความว่า ชนผู้พิจารณาปัญหา มีความเอ็นดูปราณี ย่อมคัดค้านให้ตกไป คือ ย่อมคัดค้านโดยอรรถว่า คำที่ท่านกล่าวไม่ประกอบด้วยอรรถ ย่อมคัดค้านโดยพยัญชนะว่า คำที่ท่านกล่าวไม่ประกอบด้วยพยัญชนะ ย่อมคัดค้านโดยอรรถและพยัญชนะว่า คำที่ท่านกล่าวไม่ประกอบทั้งอรรถทั้งพยัญชนะ ย่อมคัดค้านว่า เนื้อความท่านชักมาไม่ดี พยัญชนะท่านยกขึ้นไม่ดี อรรถและพยัญชนะท่านชักมาไม่ดี ยกขึ้นไม่ดี ความข่มผู้อื่นท่านไม่กระทำ ความเชิดชูลัทธิท่านทำไม่ดี วาทะอันวิเศษท่านไม่กระทำ วาทะอันวิเศษเฉพาะท่านทำไม่ดี ความผูกมัดผู้อื่นท่านไม่ทำ ความปลดเปลื้องท่านทำไม่ดี ความตัดรอนวาทะผู้อื่นท่านไม่ทำ ความขนาบวาทะผู้อื่นท่านทำไม่ดี ท่านพูดชั่ว กล่าวชั่ว เจรจาชั่ว เปล่งวาจาชั่ว ภาษิตชั่ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ชนผู้พิจารณาปัญหา ... คัดค้านให้ตกไป.

[๒๘๖] คำว่า ชนนั้นมีวาทะเสื่อมไปแล้ว ย่อมรำพัน เศร้าโศก มีความว่า ย่อมรำพัน คือ เป็นผู้มีการพูดเพ้อ บ่นเพ้อ พร่ำเพ้อ อาการพร่ำเพ้อ ความเป็นแห่งอาการพร่ำเพ้อ

เห็นปานนี้ว่า เหตุการณ์อื่น เรานึกคิดพิจารณาใคร่ครวญแล้ว เรามีพวกมาก มีบริษัทมาก มีบริวารมาก ก็บริษัทนี้ เป็นพวกแต่ไม่พร้อมเพรียงกัน การเจรจาปราศรัยจงมีเพื่อความพร้อมเพรียง เราจักทำลายเขาอีก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมรำพัน. คำว่า ย่อมเศร้าโศก คือ ย่อมเศร้าโศก ลำบากใจ รำพันบอกคร่ำครวญ ถึงความหลงใหลว่า เขามีชัย เราปราชัย เขามีลาภ เราเสื่อมลาภ เขามียศ เราเสื่อมยศ เขาได้ความสรรเสริญ เราได้ความนินทา เขามีสุข เรามีทุกข์ เขาได้รับสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ยำเกรง ได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร เราไม่ได้รับสักการะเคารพนับถือบูชายำเกรง ไม่ได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมรำพัน เศร้าโศก. คำว่า มีวาทะเสื่อมไปแล้ว คือ มีวาทะเสื่อมไปแล้ว มีวาทะเลวทราม มีวาทะเสื่อมรอบ มีวาทะอันเขาให้เสื่อมรอบ มีวาทะไม่บริบูรณ์แล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ชนนั้นมีวาทะเสื่อมไปแล้ว ย่อมรำพัน เศร้าโศก.

[๒๘๗] คำว่า ทอดถอนใจอยู่ว่า เขาล่วงเลยเราแล้ว มีความว่า ทอดถอนใจอยู่ว่า เขาล่วง ล้ำ เกิน เลย ล่วงเลย ซึ่งวาทะเราด้วยวาทะเขา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เขาล่วงเลยเราไปแล้ว แม้ด้วยประการอย่างนี้. อีกอย่างหนึ่ง ทอดถอนใจอยู่ว่า เขากดขี่ครอบงำย่ำยีวาทะเราแล้ว ย่อมประพฤติ อยู่ เปลี่ยนอิริยาบถ หมุนไป รักษา เป็นไป ยังอัตภาพให้เป็นไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เขาล่วงเลยเราไปแล้ว แม้ด้วยประการอย่างนี้. การพูดเพ้อ การบ่นเพ้อ การพร่ำเพ้อ อาการพร่ำเพ้อ ความเป็นแห่งอาการพร่ำเพ้อ เรียกว่าทอดถอนใจอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทอดถอนใจอยู่ว่า เขาล่วงเลยเราแล้ว. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ชนผู้พิจารณาปัญหา กล่าววาทะของชนนั้นว่าเลว คัดค้านให้ตกไป ชน
นั้นมีวาทะเสื่อมไปแล้ว ย่อมรำพัน เศร้าโศก ทอดถอนใจอยู่ว่า เขา
ล่วงเลยเราแล้ว.

[๒๘๘] ความวิวาทกันเหล่านี้ เกิดแล้วในสมณะทั้งหลาย ความยินดีและความ
ยินร้าย ย่อมมีในเพราะความวิวาทเหล่านั้น บุคคลเห็นโทษแม้นี้แล้ว
พึงงดเว้นการค้านกัน เพราะประโยชน์อื่นจากการได้ความสรรเสริญ ย่อม
ไม่มี.

ว่าด้วยโทษของการวิวาท

[๒๘๙] คำว่า ความวิวาทกันเหล่านี้ เกิดแล้วในสมณะทั้งหลาย มีความว่า สมณะ ได้แก่ ชนบางเหล่า ผู้เป็นปริพาชกภายนอกศาสนานี้ ความทะเลาะกันเพราะทิฏฐิ ความหมายมั่นกันเพราะทิฏฐิ ความแก่งแย่งกันเพราะทิฏฐิ ความวิวาทกันเพราะทิฏฐิ ความมุ่งร้ายกันเพราะทิฏฐิ เกิดแล้ว คือ เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏแล้วในสมณะทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความวิวาทกันเหล่านี้ เกิดแล้วในสมณะทั้งหลาย.

[๒๙๐] คำว่า ความยินดีและความยินร้าย ย่อมมีในเพราะความวิวาทเหล่านั้น มีความว่า ย่อมมีความชนะและความแพ้ ลาภและความเสื่อมลาภ ยศและความเสื่อมยศ นินทาและความสรรเสริญ สุขและทุกข์ โสมนัสและโทมนัส อิฏฐารมณ์ และอนิฏฐารมณ์ ความปลอดโปร่งและความกระทบกระทั่ง ความยินดีและความยินร้าย ความดีใจและความเสียใจ คือ จิตยินดีเพราะความชนะ จิตยินร้ายเพราะความแพ้ จิตยินดีเพราะลาภ จิตยินร้ายเพราะความเสื่อมลาภ จิตยินดีเพราะยศ จิตยินร้ายเพราะความเสื่อมยศ จิตยินดีเพราะสรรเสริญ จิตยินร้ายเพราะนินทา จิตยินดีเพราะสุข จิตยินร้ายเพราะทุกข์ จิตยินดีเพราะโสมนัส จิตยินร้ายเพราะโทมนัส จิตยินดีเพราะเฟื่องฟูขึ้น จิตยินร้ายเพราะตกอับ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความยินดีและความยินร้าย ย่อมมีในเพราะความวิวาทเหล่านั้น.

[๒๙๑] คำว่า บุคคลเห็นโทษแม้นี้แล้ว พึงงดเว้นการคัดค้านกัน มีความว่า เห็นโทษแม้นี้แล้ว คือ เห็น พบ เทียบเคียง พิจารณา ทำให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้งซึ่งโทษนั้นในเพราะความทะเลาะกันเพราะทิฏฐิ ความหมายมั่นกันเพราะทิฏฐิ ความแก่งแย่งกันเพราะทิฏฐิ ความวิวาทกันเพราะทิฏฐิ ความมุ่งร้ายกันเพราะทิฏฐิ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เห็นโทษแม้นี้แล้ว. คำว่า พึงงดเว้นการคัดค้านกัน คือ ความทะเลาะกัน ความหมายมั่นกัน ความแก่งแย่งกัน ความวิวาทกัน ความมุ่งร้ายกัน เรียกว่าการคัดค้านกัน. อีกอย่างหนึ่ง ถ้อยคำที่ไม่มีน้ำมีนวล เรียกว่าถ้อยคำคัดค้านกัน. บุคคลไม่พึงทำถ้อยคำคัดค้านกัน คือ ไม่พึงทำความทะเลาะกัน ความหมายมั่นกัน ความแก่งแย่งกัน ความวิวาทกัน ความมุ่งร้ายกัน พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง ซึ่งความทะเลาะกัน ความหมายมั่นกัน ความแก่งแย่งกัน

ความวิวาท ความมุ่งร้ายกัน คือ พึงเป็นผู้งด เว้น เว้นขาด ออกไป สละ พ้น พ้นขาด พรากออกจากความทะเลาะกัน ความหมายมั่นกัน ความแก่งแย่งกัน ความวิวาทกัน และความมุ่งร้ายกัน พึงเป็นผู้มีจิตกระทำให้ปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลเห็นโทษแม้นี้แล้ว พึงงดเว้นการคัดค้านกัน.

[๒๙๒] คำว่า เพราะประโยชน์อื่นจากการได้ความสรรเสริญย่อมไม่มี มีความว่า ไม่มีประโยชน์อื่นจากการได้ความสรรเสริญ คือ ประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น ประโยชน์ทั้ง ๒ อย่าง ประโยชน์มีในชาตินี้ ประโยชน์มีในชาติหน้า ประโยชน์ตื้น ประโยชน์ลึก ประโยชน์ลี้ลับ ประโยชน์ที่ปิดบัง ประโยชน์ที่ควรนำไป ประโยชน์ที่นำไปแล้ว ประโยชน์ไม่มีโทษ ประโยชน์ปราศจากกิเลส ประโยชน์อันบริสุทธิ์ ประโยชน์อย่างยิ่ง ย่อมไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะประโยชน์อื่นจากการได้ความสรรเสริญย่อมไม่มี. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

> ความวิวาทกันเหล่านี้ เกิดแล้วในสมณะทั้งหลาย ความยินดีและความ
> ยินร้ายย่อมมีในเพราะความวิวาทเหล่านั้น บุคคลเห็นโทษแม้นี้แล้ว พึง
> งดเว้นการคัดค้านกัน เพราะประโยชน์อื่นจากการได้ความสรรเสริญย่อม
> ไม่มี.

[๒๙๓] ก็หรือว่า บุคคลกล่าววาทะในท่ามกลางบริษัท ย่อมเป็นผู้ถูกสรรเสริญ

> ในเพราะทิฏฐินั้น บุคคลนั้นย่อมหัวเราะ และเฟื่องฟูขึ้นด้วยประโยชน์
> ในความชนะนั้น เพราะบุคคลนั้น บรรลุประโยชน์นั้นแล้ว เป็นผู้สมใจนึก.

[๒๙๔] คำว่า ก็หรือว่า ... ย่อมเป็นผู้ถูกสรรเสริญในเพราะทิฏฐินั้น มีความว่า คำว่า ในเพราะทิฏฐินั้น คือ บุคคลย่อมเป็นผู้อันชนหมู่มากสรรเสริญ ชมเชย ยกย่อง พรรณนาคุณในเพราะทิฏฐิ ความความ ควรชอบใจลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ก็หรือว่า ... ย่อมเป็นผู้ถูกสรรเสริญในเพราะทิฏฐินั้น.

[๒๙๕] คำว่า กล่าววาทะในท่ามกลางบริษัท มีความว่า กล่าว บอก พูด แถลง แสดง ให้รุ่งเรือง บัญญัติ กำหนดซึ่งวาทะของตนและวาทะอนุโลมแก่วาทะของตน ในท่าม

กลางขัตติยบริษัท พราหมณบริษัท คหบดีบริษัท สมณบริษัท เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กล่าววาทะในท่ามกลางบริษัท.

[๒๙๖] คำว่า บุคคลนั้นย่อมหัวเราะ และเฟื่องฟูขึ้นด้วยประโยชน์ในความชนะนั้น ความว่า บุคคลนั้น เป็นผู้ยินดี หัวเราะ ร่าเริง ชอบใจ มีความดำริบริบูรณ์ ด้วยประโยชน์ในความชนะนั้น. อีกอย่างหนึ่ง บุคคลนั้นหัวเราะจนเห็นฟัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลนั้นย่อมหัวเราะ. คำว่า และเฟื่องฟูขึ้นด้วยประโยชน์ในความชนะนั้น คือ บุคคลนั้น เป็นผู้เฟื่องฟูขึ้น คือ เห่อเหิมเป็นดุจธงชัย ยกย่องตนขึ้น ความที่จิตเป็นผู้ใคร่ยกไว้ดังธงยอด ด้วยประโยชน์ในความชนะนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลนั้นย่อมหัวเราะ และเฟื่องฟูขึ้นด้วยประโยชน์ในความชนะนั้น.

[๒๙๗] คำว่า เพราะบุคคลนั้น บรรลุประโยชน์นั้นแล้ว เป็นผู้สมใจนึก ความว่า บรรลุ คือ ถึง ได้ ประสบ ได้เฉพาะซึ่งประโยชน์นั้นแล้ว. คำว่า เป็นผู้สมใจนึก คือ สมเจตนา สมความดำริ สมดังวิญญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บรรลุประโยชน์นั้นแล้ว เป็นผู้สมใจนึก. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ก็หรือว่า บุคคลกล่าววาทะในท่ามกลางบริษัท ย่อมเป็นผู้ถูกสรรเสริญ
ในเพราะทิฏฐินั้น บุคคลนั้นย่อมหัวเราะ และเฟื่องฟูขึ้นด้วยประโยชน์
ในความชนะนั้น เพราะบุคคลนั้น บรรลุประโยชน์นั้นแล้ว เป็นผู้สมใจนึก.

[๒๙๘] ความเฟื่องฟู เป็นพื้นย่ำยีแห่งบุคคลนั้น บุคคลนั้นย่อมกล่าวความถือตัว
และความดูหมิ่น บุคคลเห็นโทษแม้นั้นแล้ว ไม่ควรวิวาทกัน ผู้ฉลาด
ย่อมไม่กล่าวความหมดจดเพราะวิวาทนั้น.

[๒๙๙] คำว่า ความเฟื่องฟู เป็นพื้นย่ำยีแห่งบุคคลนั้น ความว่า ความเฟื่องฟู คือ ความเห่อเหิมเป็นดุจธงชัย ความยกย่องตนขึ้น ความที่จิตเป็นผู้ใคร่ยกไว้ดังธงยอดใด ความเฟื่องฟูนั้น เป็นพื้นย่ำยี คือ เป็นพื้นตัดรอน เป็นพื้นเบียดเบียน เป็นพื้นบีบคั้น เป็นพื้นอันตราย เป็นพื้นอุปสรรคแห่งบุคคลนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความเฟื่องฟู เป็นพื้นย่ำยีแห่งบุคคลนั้น.

[๓๐๐] คำว่า บุคคลนั้นย่อมกล่าวความถือตัวและความดูหมิ่น ความว่า บุคคลนั้นย่อมกล่าวความถือตัว และย่อมกล่าวความดูหมิ่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าบุคคลนั้นย่อมกล่าวความถือตัวและความดูหมิ่น.

[๓๐๑] คำว่า เห็นโทษแม้นั้นแล้ว ไม่ควรวิวาทกัน ความว่า เห็น พบ เทียบเคียง พิจารณา ทำให้แจ่มแจ้ง ทำให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้งแล้วซึ่งโทษนั้น ในเพราะความทะเลาะกันเพราะทิฏฐิ ความหมายมั่นกันเพราะทิฏฐิ ความแก่งแย่งกันเพราะทิฏฐิ ความวิวาทกันเพราะทิฏฐิ ความมุ่งร้ายกันเพราะทิฏฐิ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เห็นโทษแม้นั้นแล้ว. คำว่า ไม่ควรวิวาทกัน ความว่า ไม่พึงทำความทะเลาะ ความหมายหมั่น ความแก่งแย่งกัน ความวิวาทกัน ความมุ่งร้ายกัน คือ พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มีในภายหลังซึ่งความทะเลาะกัน ความหมายมั่นกัน ความแก่งแย่งกัน ความวิวาทกัน และความมุ่งร้ายกัน คือ พึงเป็นผู้งด เว้น เว้นขาด ออกไป สละ พ้นขาด พรากออกไปจากความทะเลาะกัน ความหมายมั่นกัน ความแก่งแย่งกัน ความวิวาทกัน และความมุ่งร้ายกัน พึงเป็นผู้มีจิตกระทำให้ปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เห็นโทษแม้นั้นแล้ว ไม่ควรวิวาทกัน.

[๓๐๒] ชื่อว่า ผู้ฉลาด ในคำว่า ผู้ฉลาดย่อมไม่กล่าวความหมดจดเพราะวิวาทนั้น ความว่า ผู้ฉลาดในขันธ์ ฉลาดในธาตุ ฉลาดในอายตนะ ฉลาดในปฏิจจสมุปบาท ฉลาดในสติปัฏฐาน ฉลาดในสัมมัปปธาน ฉลาดในอิทธิบาท ฉลาดในอินทรีย์ ฉลาดในพละ ฉลาดในโพชฌงค์ ฉลาดในมรรค ฉลาดในผล ฉลาดในนิพพาน ผู้ฉลาดเหล่านั้น ย่อมไม่กล่าว ไม่บอก ไม่พูด ไม่แสดง ไม่แถลงถึงความหมดจด ความหมดจดวิเศษ ความหมดจดรอบ ความพ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบ เพราะความทะเลาะกันเพราะทิฏฐิ ความหมายมั่นกันเพราะทิฏฐิ ความแก่งแย่งกันเพราะทิฏฐิ ความวิวาทกันเพราะทิฏฐิ ความมุ่งร้ายกันเพราะทิฏฐิ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ฉลาดย่อมไม่กล่าวความหมดจดเพราะวิวาทนั้น. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

> ความเฟื่องฟู เป็นพื้นย่ำยีแห่งบุคคลนั้น บุคคลนั้นย่อมกล่าวความถือตัว
> และความดูหมิ่น บุคคลเห็นโทษแม้นั้นแล้ว ไม่ควรวิวาทกัน ผู้ฉลาด
> ย่อมไม่กล่าวความหมดจดเพราะวิวาทนั้น.

[๓๐๓] คนกล้าที่พระราชาทรงชุบเลี้ยงด้วยของควรเคี้ยว ผู้คะนองปรารถนาคน
กล้าที่เป็นศัตรู ย่อมพบคนกล้าที่เป็นศัตรู ฉันใด เจ้าทิฏฐิย่อมพบเจ้า
ทิฏฐิ ฉันนั้น ดูกรปสูระ เจ้าทิฏฐิอยู่ที่ใด ท่านจงไปเสียจากที่นั้น กิเลส
ทั้งหลายของตถาคตมิได้มีในเบื้องต้นเพื่อจะรบ.

[๓๐๔] ชื่อว่า คนกล้า ในคำว่า คนกล้าที่พระราชาทรงชุบเลี้ยงด้วยของควรเคี้ยว คือ คนกล้า คนมีความเพียร คนต่อสู้ คนไม่ขลาด คนไม่หวาดเสียว คนไม่ครั่นคร้าม คนไม่หนี. คำว่า ที่พระราชาทรงชุบเลี้ยงด้วยของควรเคี้ยว ความว่า ผู้อันพระราชาทรงชุบเลี้ยง คือ พอกเลี้ยง บำรุงเพิ่มพูนให้เจริญแล้วด้วยของควรเคี้ยว ด้วยของควรบริโภคของพระราชา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า คนกล้าที่พระราชาทรงชุบเลี้ยงด้วยของควรเคี้ยว.

[๓๐๕] คำว่า ผู้คะนองปรารถนาคนกล้าที่เป็นศัตรู ย่อมพบคนกล้าที่เป็นศัตรู ฉันใด เจ้าทิฏฐิย่อมพบเจ้าทิฏฐิ ฉันนั้น ความว่า คนกล้านั้น ผู้คะนอง ปองท้าทาย บันลือลั่น ผู้ปรารถนา ยินดี มุ่งหวัง ประสงค์ พอใจ ซึ่งคนกล้าผู้เป็นศัตรู คือ บุรุษที่เป็นปฏิปักษ์ ศัตรูเป็นข้าศึก นักรบที่เป็นปฏิปักษ์ ย่อมพบ คือ ถึง เข้าถึง ซึ่งคนกล้าผู้เป็นศัตรู เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้คะนองปรารถนาคนกล้าที่เป็นศัตรู ย่อมพบคนกล้าที่เป็นศัตรู ฉันใด เจ้าทิฏฐิย่อมพบเจ้าทิฏฐิ ฉันนั้น.

[๓๐๖] คำว่า ดูกรท่านผู้กล้า เจ้าทิฏฐิอยู่ที่ใด ท่านจงไปเสียจากที่นั้น ความว่า เจ้าทิฏฐินั้นอยู่ที่ใด ท่านจงไป คือ จงดำเนิน เดินก้าวไปเสียจากที่นั้นนั่นแหละ เพราะเจ้าทิฏฐินั้นเป็นคนกล้าที่เป็นศัตรู เป็นบุรุษที่เป็นปฏิปักษ์ เป็นศัตรูที่เป็นข้าศึก เป็นนักรบที่เป็นปฏิปักษ์ต่อท่าน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ดูกรท่านผู้กล้า เจ้าทิฏฐิอยู่ที่ใด ท่านจงไปเสียจากที่นั้น.

[๓๐๗] คำว่า กิเลสทั้งหลายของตถาคตมิได้มีในเบื้องต้นเพื่อจะรบ ความว่า กิเลสเหล่าใด อันทำความขัดขวาง ทำความเป็นข้าศึก ทำความเป็นเสี้ยนหนาม ทำความเป็นปฏิปักษ์ กิเลสเหล่านั้น มิได้มี คือ ย่อมไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้ คือ เป็นบาปธรรมอันตถาคต ละ ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำไม่ให้ควรเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ ในเบื้องต้น คือ ที่โคนโพธิพฤกษ์. คำว่า เพื่อจะรบ คือ เพื่อประโยชน์ที่จะรบ เพื่อความทะเลาะ เพื่อความหมายมั่น

เพื่อความแก่งแย่ง เพื่อความวิวาท เพื่อความมุ่งร้าย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กิเลสทั้งหลายของตถาคตมิได้มีในเบื้องต้นเพื่อจะรบ. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

คนกล้าที่พระราชาทรงชุบเลี้ยงด้วยของควรเคี้ยว ผู้คะนองปรารถนาคน
กล้าที่เป็นศัตรู ย่อมพบคนกล้าที่เป็นศัตรู ฉันใด เจ้าทิฏฐิย่อมพบเจ้าทิฏฐิ
ฉันนั้น ดูกรปสูระ เจ้าทิฏฐิอยู่ที่ใด ท่านจงไปเสียจากที่นั้น กิเลส
ทั้งหลายของตถาคตมิได้มีในเบื้องต้นเพื่อจะรบ.

[๓๐๘] ก็ชนเหล่าใดถือทิฏฐิแล้ว ย่อมวิวาทกัน และย่อมกล่าวว่า สิ่งนี้เท่านั้นจริง
ดังนี้ ท่านจงกล่าวกับชนเหล่านั้น เพราะกิเลสที่ทำความขัดขวางกัน
ในเมื่อวาทะเกิดแล้ว ย่อมไม่มีในที่นี้.

ว่าด้วยวิวาทกันเพราะทิฏฐิ

[๓๐๙] คำว่า ชนเหล่าใดถือทิฏฐิแล้ว ย่อมวิวาทกัน ความว่า ชนเหล่าใด ถือ คือ จับถือ ถือเอา ถือมั่น ยึดมั่นซึ่งทิฏฐิ ๖๒ ประการอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว ย่อมวิวาทกัน คือ ทำความทะเลาะ ความหมายมั่น ความแก่งแย่ง ความวิวาท ความมุ่งร้ายกันว่า ท่านไม่รู้ธรรมวินัยนี้ เรารู้ธรรมวินัยนี้ ท่านจักรู้ธรรมวินัยนี้ได้อย่างไร ท่านปฏิบัติผิด เราปฏิบัติชอบ คำของเรามีประโยชน์ คำของท่านไม่มีประโยชน์ คำที่ควรกล่าวก่อน ท่านกลับกล่าวทีหลัง คำที่ควรกล่าวทีหลัง ท่านกลับกล่าวก่อน คำที่คล่องแคล่วของท่านกลับขัดข้องไป เราใส่โทษท่านแล้ว ท่านถูกเราปราบแล้ว ท่านจงเที่ยวไป หรือจงแก้ไขเพื่อเปลื้องวาทะ ถ้าท่านสามารถ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ชนเหล่าใดถือทิฏฐิแล้ว ย่อมวิวาทกัน.

[๓๑๐] คำว่า และย่อมกล่าวว่า สิ่งนี้เท่านั้นจริง ดังนี้ ความว่า ย่อมกล่าว คือ ย่อมบอก พูด แสดง แถลงว่า โลกเที่ยง สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่า โลกไม่เที่ยง ฯลฯ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเป็นอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เป็นอีกก็หามิได้ สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า และย่อมกล่าวว่า สิ่งนี้เท่านั้นจริง ดังนี้.

[๓๑๑] คำว่า ท่านจงกล่าวกับชนเหล่านั้น เพราะกิเลสที่ทำความขัดขวางกันในเมื่อวาทะเกิดแล้ว ย่อมไม่มีในที่นี้ ความว่า ท่านจงกล่าวกับชนเหล่านั้น ผู้เป็นเจ้าทิฏฐิ คือ ท่าน

จงทำความข่มด้วยความข่ม ทำกรรมตอบด้วยกรรมตอบ ทำกรรมแปลกด้วยกรรมแปลก ทำกรรมแปลกเฉพาะด้วยกรรมแปลกเฉพาะ ทำความผูกมัดด้วยความผูกมัด ทำความปลดเปลื้องด้วยความปลดเปลื้อง ทำความตัดด้วยความตัด ทำความขนาบด้วยความขนาบ ชนเหล่านั้น เป็นคนกล้าที่เป็นศัตรู เป็นบุรุษที่เป็นปฏิปักษ์ เป็นศัตรูที่เป็นข้าศึก เป็นนักรบที่เป็นปฏิปักษ์ต่อท่าน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านจงกล่าวกับชนเหล่านั้น.

คำว่า เพราะกิเลสที่ทำความขัดขวางกันในเมื่อวาทะเกิดแล้ว ย่อมไม่มี ความว่า เมื่อวาทะเกิดแล้ว เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏแล้ว กิเลสเหล่าใดที่ทำความขัดขวางกัน ความขัดแย้งกัน ความเป็นเสี้ยนหนามกัน ความเป็นปฏิปักษ์กัน พึงทำความทะเลาะหมายมั่น แก่งแย่ง วิวาท มุ่งร้ายกัน กิเลสเหล่านั้นย่อมไม่มี คือ ย่อมไม่มีพร้อม ไม่ปรากฏไม่เข้าไปได้ ย่อมเป็นบาปธรรมอันตถาคต ละ ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำไม่ให้ควรเกิดขึ้นเผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านจงกล่าวกับชนเหล่านั้น เพราะกิเลสที่ทำความขัดขวางกันในเมื่อวาทะเกิดแล้ว ย่อมไม่มีในที่นี้. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ชนเหล่าใดถือทิฏฐิแล้ว ย่อมวิวาทกัน และย่อมกล่าวว่า สิ่งนี้
เท่านั้นจริง ดังนี้ ท่านจงกล่าวกับชนเหล่านั้น เพราะกิเลสที่ทำความ
ขัดขวางกันในเมื่อวาทะเกิดแล้ว ย่อมไม่มีในที่นี้.

[๓๑๒] ก็พระอรหันตขีณาสพเหล่าใด กำจัดเสนาแล้ว ไม่กระทบทิฏฐิด้วยทิฏฐิ
ย่อมเที่ยวไป ดูกรปสูระ ท่านจักได้อะไรในพระอรหันตขีณาสพเหล่านั้น
ผู้ไม่มีความถือว่า สิ่งนี้ประเสริฐ.

ว่าด้วยมารเสนา

[๓๑๓] พึงทราบอธิบายในคำว่า ก็พระอรหันตขีณาสพเหล่าใด กำจัดเสนาแล้ว ... ย่อมเที่ยวไป ดังต่อไปนี้ มารเสนา เรียกว่าเสนา. กายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความตีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความลวง ความโอ้อวด ความกระด้าง ความแข่งดี ความถือตัว ความดูหมิ่น ความเมา

ความประมาท กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อกุสลาภิสังขารทั้งปวง เป็นมารเสนา.

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า กิเลสกาม เรากล่าวว่าเป็นเสนาที่หนึ่งของท่าน ฯลฯ ส่วน (คนกล้าย่อมชนะได้) ครั้นชนะแล้ว ย่อมได้สุข ดังนี้. เมื่อใด มารเสนาทั้งหมด และ กิเลสอันทำความเป็นปฏิปักษ์ทั้งหมด อันบุคคลนั้นชนะแล้ว ไม่แพ้แล้ว ทำลายเสีย กำจัด เสีย ทำให้ไม่สู้หน้าแล้ว ด้วยอริยมรรค ๔ เมื่อนั้น บุคคลนั้นเรียกว่า เป็นผู้กำจัดเสนา. คำว่า เหล่าใด ได้แก่ พระอรหันตขีณาสพ. คำว่า ย่อมเที่ยวไป คือ ย่อมเที่ยวไป อยู่ เปลี่ยนอิริยาบถ ประพฤติ รักษา เป็นไป ให้อัตภาพเป็นไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ก็พระอรหันตขีณาสพเหล่าใด กำจัดเสนาแล้ว ย่อมเที่ยวไป.

[๓๑๔] คำว่า ไม่กระทบทิฏฐิด้วยทิฏฐิ ความว่า ทิฏฐิ ๖๒ อันพระอรหันตขีณาสพ เหล่านั้นละแล้ว ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำไม่ให้ควรเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ พระอรหันตขีณาสพเหล่านั้น ไม่กระทบ คือ ไม่กระทั่ง ไม่บั่นรอน ไม่ทำลายทิฏฐิ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่กระทบทิฏฐิด้วยทิฏฐิ.

[๓๑๕] คำว่า ดูกรปสูระ ท่านจักได้อะไรในพระอรหันตขีณาสพเหล่านั้น ความว่า ดูกรปสูระ ผู้กล้าหาญ ผู้เป็นบุรุษปฏิปักษ์ ผู้เป็นศัตรูปฏิปักษ์ ผู้เป็นนักรบปฏิปักษ์ ท่านจักได้ อะไรในพระอรหันตขีณาสพเหล่านั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ดูกรปสูระ ท่านจักได้อะไรใน พระอรหันตขีณาสพเหล่านั้น.

[๓๑๖] คำว่า ผู้ไม่มีความถือว่า สิ่งนี้ประเสริฐ ความว่า ความถือ ความยึดมั่น ความติดใจ ความน้อมใจไปว่า สิ่งนี้ประเสริฐ คือ เลิศ เป็นใหญ่ วิเศษ เป็นประธานสูงสุด บวร ย่อมไม่มี คือ ย่อมไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้แก่พระอรหันตขีณาสพเหล่าใด คือ เป็นกิเลส อันพระอรหันตขีณาสพเหล่านั้นละ ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำไม่ให้ควรเกิดขึ้น เผาเสียแล้ว ด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่มีความถือว่า สิ่งนี้ประเสริฐ. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ก็พระอรหันตขีณาสพเหล่าใด กำจัดเสนาแล้ว ไม่กระทบทิฏฐิด้วยทิฏฐิ
ย่อมเที่ยวไป ดูกรปสูระ ท่านจักได้อะไรในพระอรหันตขีณาสพเหล่านั้น
ผู้ไม่มีความถือว่า สิ่งนี้ประเสริฐ.

[๓๑๗] ก็ท่านตรึกคิดถึงทิฏฐิทั้งหลายด้วยใจมาแล้ว ท่านมาแข่งคู่ด้วยพระพุทธ
เจ้า ผู้มีปัญญาชื่อโธนา ท่านไม่อาจเพื่อเทียมทันได้เลย.

ว่าด้วยพระปัญญาของพระพุทธเจ้า

[๓๑๘] บทว่า อถ ในคำว่า ก็ท่านตรึก ... มาแล้ว เป็นบทสนธิ เป็นบทเกี่ยวเนื่อง เป็นบทบริบูรณ์ เป็นศัพท์ประชุมอักษร เป็นศัพท์ทำพยัญชนะให้สละสลวย บทว่า อถ นี้ เป็นลำดับบท. คำว่า ท่านตรึก ... มาแล้ว คือ ท่านตรึก ตรอง ดำริ คือ ตรึก ตรอง ดำริอย่างนี้ว่า เราจักมีชัยหรือไม่หนอ หรือเราจักปราชัย เราจักข่มเขาอย่างไร จักทำลัทธิของเราให้เชิดชูอย่างไร จักทำลัทธิของเราให้วิเศษอย่างไร จักทำลัทธิของเราให้วิเศษเฉพาะอย่างไร จักทำความผูกพันเขาอย่างไร จักทำความปลดเปลื้องอย่างไร จักทำความตัดรอนวาทะเขาอย่างไร จักขนาบวาทะเขาอย่างไร ดังนี้ เป็นผู้มาแล้ว คือ เข้ามา มาถึง มาประจวบแล้วกับเรา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ก็ท่านตรึก ... มาแล้ว.

[๓๑๙] ชื่อว่า ใจ ในคำว่า คิดถึงทิฏฐิทั้งหลายด้วยใจ ความว่า ใจ คือ จิต ใจ มานัส หทัย ปัณฑระ มนะ มนายตนะ มนินทรีย์ วิญญาณ วิญญาณขันธ์ มโนวิญญาณธาตุที่เกิดแต่ผัสสะเป็นต้นนั้น. ท่านคิดนึกถึงทิฏฐิทั้งหลายด้วยจิตว่า โลกเที่ยงบ้าง โลกไม่เที่ยงบ้าง ฯลฯ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเป็นอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เป็นอีกก็หามิได้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า คิดถึงทิฏฐิทั้งหลายด้วยใจ.

[๓๒๐] พึงทราบอธิบายในคำว่า ท่านมาแข่งคู่ด้วยพระพุทธเจ้าผู้มีปัญญาชื่อโธนา ท่านไม่อาจเพื่อเทียมทันได้เลย ดังต่อไปนี้ ปัญญา เรียกว่าโธนา ได้แก่ ความรู้ ความรู้ทั่ว ฯลฯ ความไม่หลง ความเลือกเฟ้นธรรม ความเห็นชอบ. เพราะเหตุไร ปัญญาจึงเรียกว่าโธนา. เพราะปัญญานั้น เป็นเครื่องกำจัด ล้าง ชำระ ซักฟอกซึ่งกายทุจริต ฯลฯ อกุสลาภิสังขารทั้งปวง. อีกอย่างหนึ่ง สัมมาทิฏฐิเป็นเครื่องกำจัด ล้าง ชำระ ซักฟอกซึ่งมิจฉาทิฏฐิ ฯลฯ สัมมาวิมุติ

เป็นเครื่องกำจัด ล้าง ชำระ ซักฟอกซึ่งมิจฉาวิมุติ. อีกอย่างหนึ่ง อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นเครื่องกำจัด ล้าง ชำระ ซักฟอกซึ่งอกุศลทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อกุสลาภิสังขารทั้งปวง. พระผู้มีพระภาคเข้าถึง เข้าถึงพร้อมแล้ว เข้าไป เข้าไปพร้อมแล้ว เข้าชิด เข้าชิดพร้อมแล้ว ประกอบแล้วด้วยธรรมทั้งหลายอันเป็นเครื่องกำจัดนี้ เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาค จึงชื่อว่า มีปัญญาเป็นเครื่องกำจัด. พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นทรงกำจัดราคะ บาป กิเลส ความเร่าร้อนเสียแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มีปัญญาเป็นเครื่องกำจัด.

คำว่า ท่านมาแข่งคู่ด้วยพระพุทธเจ้าผู้มีปัญญาชื่อโธนา ท่านไม่อาจเพื่อเทียมทันได้เลย ความว่า ปสูรปริพาชก ไม่อาจมาแข่งคู่ คือ มาเพื่อถือคู่ เพื่อสนทนาปราศรัยโต้ตอบกับด้วยพระผู้มีพระภาคผู้เป็นพระพุทธเจ้า ผู้มีปัญญาชื่อโธนา. ข้อนั้นเพราะเหตุอะไร. เพราะปสูรปริพาชกเป็นคนเลว ทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย. ส่วนพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นผู้เลิศ ประเสริฐ วิเศษ เป็นประธาน บวร. ปสูรปริพาชกไม่อาจมาแข่งคู่ คือ มาเพื่อถือคู่ เพื่อสนทนาปราศรัยโต้ตอบกับด้วยพระผู้มีพระภาคผู้เป็นพระพุทธเจ้า ผู้มีปัญญาชื่อโธนา เปรียบเหมือนกระต่ายไม่อาจมาแข่งคู่ คือ มาเพื่อถือคู่กับด้วยช้างใหญ่ซับมัน เหมือนสุนัขจิ้งจอกแก่ ไม่อาจมาแข่งคู่ คือ มาเพื่อถือคู่กับด้วยสีหะผู้เป็นมฤคราช เหมือนลูกโคตัวเล็กยังดื่มน้ำนม ไม่อาจมาแข่งคู่ คือ มาเพื่อถือคู่กับด้วยโคใหญ่ผู้มีกำลังมาก เหมือนกา ไม่อาจมาแข่งคู่ คือ มาเพื่อถือคู่กับด้วยพวกครุฑเวนไตยโคตร เหมือนคนจัณฑาล ไม่อาจมาแข่งคู่ คือ มาเพื่อถือคู่กับด้วยพระเจ้าจักรพรรดิ และเหมือนปีศาจเล่นฝุ่น ไม่อาจมาแข่งคู่ คือ มาเพื่อถือคู่กับด้วยพระอินทร์ผู้เทวราชา ฉะนั้น ข้อนั้นเพราะเหตุอะไร เพราะปสูรปริพาชก มีปัญญาเลว มีปัญญาทราม มีปัญญาต่ำช้า มีปัญญาลามก มีปัญญาสกปรก มีปัญญาต่ำต้อย. เพราะพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น มีปัญญามาก มีปัญญากว้างขวาง มีปัญญารื่นเริง มีปัญญาแล่น มีปัญญาเฉียบแหลม มีปัญญาชำแรกกิเลส ผู้ฉลาดในประเภทปัญญา มีญาณแตกฉาน ทรงบรรลุปฏิสัมภิทาแล้ว ถึงแล้วซึ่งเวสารัชชญาณ ๔ ทรงทศพลญาณ เป็นบุรุษผู้องอาจ เป็นบุรุษสีหะ เป็น

บุรุษนาค เป็นบุรุษอาชาไนย เป็นบุรุษนำธุระไปเป็นปกติ มีญาณหาที่สุดมิได้ มีเดชหาที่สุดมิได้ มียศหาที่สุดมิได้ เป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีปัญญาเป็นทรัพย์ เป็นผู้นำ เป็นผู้นำไปวิเศษ เป็นผู้นำไปเนื่องๆ ให้รู้จักประโยชน์ ให้เพ่งพินิจ เป็นผู้เห็นประโยชน์ ให้แล่นไปด้วยปสาทะ. พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นผู้ให้มรรคที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ผู้ให้มรรคที่ยังไม่เกิดพร้อมให้เกิดพร้อม ผู้ตรัสบอกมรรคที่ยังไม่มีใครบอก ทรงรู้ซึ่งมรรค ทรงทราบซึ่งมรรค ทรงฉลาดในมรรค. ก็แหละในบัดนี้ พระสาวกทั้งหลายของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นผู้ดำเนินตามมรรคอยู่ เป็นผู้ประกอบด้วยสีลาทิคุณ ในภายหลัง. พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงรู้ธรรมที่ควรรู้ ทรงเห็นธรรมที่ควรเห็น เป็นผู้มีพระจักษุ มีพระญาณ มีธรรมเป็นพรหม เป็นผู้ตรัสบอก เป็นผู้แนะนำ เป็นผู้นำออกซึ่งอรรถ เป็นผู้ให้อมตธรรม เป็นพระธรรมสามี เป็นพระตถาคต. สิ่งที่ไม่รู้ สิ่งที่ไม่เห็น สิ่งที่ไม่ทราบชัด สิ่งที่ไม่ทำให้แจ้ง สิ่งที่มิได้ถูกต้องด้วยปัญญา ย่อมไม่มีแก่พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น. ธรรมทั้งปวง รวมทั้งอดีต อนาคต และปัจจุบัน ย่อมมาสู่คลองในมุขะคือพระญาณของพระผู้มีพระภาค ผู้ตรัสรู้แล้วโดยอาการทั้งปวง. ชื่อว่าประโยชน์ที่ควรแนะนำทุกๆ อย่าง อันชนควรรู้มีอยู่ ประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น ประโยชน์ทั้ง ๒ อย่าง ประโยชน์ในชาตินี้ ประโยชน์ในชาติหน้า ประโยชน์ตื้น ประโยชน์ลึก ประโยชน์ที่ลี้ลับ ประโยชน์ปกปิด ประโยชน์ที่ควรแนะนำ ประโยชน์ที่บัณฑิตแนะนำแล้ว ประโยชน์ที่ไม่มีโทษ ประโยชน์ที่ไม่มีกิเลส ประโยชน์อันผ่องแผ้ว ประโยชน์อย่างยิ่ง ประโยชน์ทั้งหมดนั้น ย่อมเป็นไปในภายในพระพุทธญาณ. กายกรรม วจีกรรม มโนกรรมทั้งหมด ย่อมเป็นไปตามพระญาณของพระผู้มีพระภาค ผู้ตรัสรู้แล้ว. พระญาณของพระผู้มีพระภาค ผู้ตรัสรู้แล้ว มิได้ขัดข้องในอดีต อนาคต ปัจจุบัน. บทธรรมที่ควรแนะนำเท่าใด พระญาณก็เท่านั้น พระญาณเท่าใด บทธรรมที่ควรแนะนำก็เท่านั้น พระญาณมีส่วนสุดรอบแห่งบทธรรมที่ควรแนะนำ บทธรรมที่ควรแนะนำก็มีส่วนสุดรอบแห่งพระญาณ. พระญาณย่อมไม่เป็นไปเกินบทธรรมที่ควรแนะนำ ทางแห่งบทธรรมที่ควรแนะนำก็มิได้เกินพระญาณไป. ธรรมทั้งหลายนั้นมีความตั้งอยู่ในส่วนสุดรอบของกันและกัน. เมื่อชั้นผะอบ ๒ ชั้น ปิดสนิทพอดีกัน ชั้นผะอบข้างล่างก็ไม่เกินชั้นผะอบข้างบน ชั้นผะอบข้างบนก็ไม่เกินชั้นผะอบข้างล่าง ชั้นผะอบทั้ง ๒

มีความตั้งอยู่ในส่วนสุดรอบของกันและกัน ฉันใด บทธรรมที่ควรแนะนำก็ดี พระญาณก็ดี ของพระผู้มีพระภาค ผู้ตรัสรู้แล้ว มีความตั้งอยู่ในส่วนสุดรอบของกันและกัน บทธรรมที่ควรแนะนำเท่าใด พระญาณก็เท่านั้น พระญาณเท่าใด บทธรรมที่ควรแนะนำก็เท่านั้น พระญาณมีส่วนสุดรอบแห่งบทธรรมที่ควรแนะนำ บทธรรมที่ควรแนะนำก็มีส่วนสุดรอบแห่งพระญาณ พระญาณย่อมไม่เป็นไปเกินบทธรรมที่ควรแนะนำ ทางแห่งบทธรรมที่ควรแนะนำก็มิได้เกินพระญาณไป ธรรมเหล่านั้น มีความตั้งอยู่ในที่สุดรอบของกันและกัน ฉันนั้น. พระญาณของพระผู้มีพระภาค ผู้ตรัสรู้แล้ว ย่อมเป็นไปในธรรมทั้งสิ้น. ธรรมทั้งสิ้น เนื่องด้วยความนึก เนื่องด้วยความหวัง เนื่องด้วยมนสิการ เนื่องด้วยจิตตุบาท แห่งพระผู้มีพระภาค ผู้ตรัสรู้แล้ว. พระญาณของพระผู้มีพระภาค ผู้ตรัสรู้แล้ว ย่อมเป็นไปในสัตว์ทั้งปวง. พระผู้มีพระภาคย่อมทรงทราบอัธยาศัย อนุสัย จริต อธิมุติ แห่งสัตว์ทั้งปวง ย่อมทรงทราบซึ่งเหล่าสัตว์ผู้มีกิเลสธุลีน้อยในปัญญาจักขุ มีกิเลสธุลีมากในญาณจักขุ มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม ผู้ควรแนะนำได้โดยง่าย ผู้แนะนำได้โดยยาก เป็นภัพพสัตว์ เป็นอภัพพสัตว์. โลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ย่อมเป็นไปในภายในพระพุทธญาณ. ปลาและเต่าทุกชนิด รวมทั้งปลาติมิ ปลาติมิงคละ และปลาติมิติมิงคละ โดยที่สุด ย่อมเป็นไปในภายในมหาสมุทร ฉันใด โลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ย่อมเป็นไปในภายในพระพุทธญาณ ฉันนั้น. นกทุกชนิด รวมทั้งครุฑเวนไตยโคตร โดยที่สุด ย่อมเป็นไปในประเทศอากาศ ฉันใด พระพุทธสาวกผู้เสมอด้วยพระสารีบุตรเถระโดยปัญญา ย่อมเป็นไปในประเทศแห่งพระพุทธญาณ ฉันนั้น. พระพุทธญาณ ย่อมแผ่คลุมปัญญาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายตั้งอยู่. พวกบัณฑิต ผู้เป็นกษัตริย์ พราหมณ์ คหบดี สมณะ มีปัญญาละเอียด รู้วาทะของผู้อื่น เหมือนนายขมังธนูยิงขนหางสัตว์แม่น เที่ยวไปดุจทำลายทิฏฐิของผู้อื่นด้วยปัญญาของตน บัณฑิตเหล่านั้น ปรุงแต่งปัญหาแล้ว เข้าไปเฝ้าพระตถาคต ทูลถามปัญหา. ปัญหาเหล่านั้น อันพระผู้มีพระภาคตรัสย้อนถามและตรัสแก้แล้ว เป็นปัญหามีเหตุที่ทรงแสดงออกและทรงสลัดออก. บัณฑิตเหล่านั้น ย่อมเลื่อมใสต่อพระผู้มีพระภาค. พระผู้มีพระภาคย่อมทรงไพโรจน์ยิ่งด้วยพระปัญญาในที่นั้นโดยแท้แล เพราะฉะนั้น

จึงชื่อว่า ท่านมาแข่งคู่ด้วยพระพุทธเจ้าผู้มีปัญญาชื่อโธนา ท่านไม่อาจเทียมทันได้เลย. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ก็ท่านตรึกคิดถึงทิฏฐิทั้งหลายด้วยใจมาแล้ว ท่านมาแข่งคู่ด้วยพระพุทธ
เจ้า ผู้มีปัญญาชื่อโธนา ท่านไม่อาจเพื่อเทียมทันได้เลย.

จบ ปสูรสุตตนิทเทสที่ ๘.

มาคันทิยสุตตนิทเทสที่ ๙

ว่าด้วยเมถุนธรรม

[๓๒๑] [พระผู้มีพระภาคตรัสว่า] แม้ความพอใจในเมถุนธรรม มิได้มี เพราะ
เห็นนางตัณหา นางอรดี และนางราคาเลย ความพอใจในเมถุนธรรม
ไฉนจักมี เพราะเห็นสรีระอันเต็มด้วยมูตรและกรีสนี้เล่า เราไม่ปรารถนา
จะถูกต้องสรีระนั้นแม้ด้วยเท้า.

[๓๒๒] คำว่า แม้ความพอใจในเมถุนธรรม มิได้มี เพราะเห็นนางตัณหา นางอรดี และนางราคาเลย ความว่า ความพอใจก็ดี ความกำหนัดก็ดี ความรักก็ดี ในเมถุนธรรม มิได้มี เพราะเห็น คือ ประสบมารธิดา คือ นางตัณหา นางอรดี และนางราคาเลย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แม้ความพอใจในเมถุนธรรม มิได้มี เพราะเห็นนางตัณหา นางอรดี และนางราคาเลย.

[๓๒๓] คำว่า ความพอใจในเมถุนธรรม ไฉนจักมี เพราะเห็นสรีระอันเต็มด้วยมูตร และกรีสนี้เล่า เราไม่ปรารถนาจะถูกต้องสรีระนั้นแม้ด้วยเท้า ความว่า ความพอใจในเมถุนธรรม ไฉนจักมี เพราะเห็นสรีระนี้อันเต็มด้วยมูตร เต็มด้วยกรีส เต็มด้วยเสมหะ เต็มด้วยเลือด มีกระดูกเป็นโครง มีเส้นเอ็นเป็นเครื่องผูกพันไว้ มีเลือดและเนื้อเป็นเครื่องฉาบทา อันหนังหุ้มห่อไว้ อันผิวหนังปิดบังไว้ มีช่องน้อยและช่องใหญ่ ไหลเข้าไหลออกเป็นปกติ อันหมู่หนอนอาศัยอยู่ บริบูรณ์ด้วยมลทินโทษต่างๆ เราไม่ปรารถนาจะเหยียบด้วยเท้า การสังวาสหรือสมาคมด้วยสรีระนั้น

จะมีแต่ไหน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความพอใจในเมถุนธรรม ไฉนจักมี เพราะเห็นสรีระอันเต็มด้วยมูตรและกรีสนี้เล่า เราไม่ปรารถนาจะถูกต้องสรีระนั้นแม้ด้วยเท้า. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

แม้ความพอใจในเมถุนธรรม มิได้มี เพราะเห็นนางตัณหา นางอรดี
และนางราคาเลย ความพอใจในเมถุนธรรม ไฉนจักมี เพราะเห็นสรีระ
อันเต็มด้วยมูตรและกรีสนี้เล่า เราไม่ปรารถนาจะถูกต้องสรีระนั้น
แม้ด้วยเท้า.

[๓๒๔] (มาคันทิยพราหมณ์ทูลถามว่า) ถ้าท่านไม่ปรารถนานารีผู้เป็นอิตถีรัตนะ
เช่นนี้ ที่พระราชาเป็นอันมาก ผู้เป็นใหญ่กว่านรชนปรารถนากันแล้วไซร้
ท่านย่อมกล่าวทิฏฐิ ศีล พรต ชีวิต และอุปัตติภพว่าเป็นเช่นไร.

[๓๒๕] (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรมาคันทิยะ) การถึงความตกลงในธรรม
ทั้งหลายแล้วถือมั่นว่า เรากล่าวสิ่งนี้ ดังนี้ ย่อมไม่มีแก่เรานั้น
ก็เราเห็นโทษในทิฏฐิทั้งหลาย ไม่ยึดถือ เมื่อเลือกเฟ้นอยู่ ได้เห็นแล้ว
ซึ่งความสงบภายใน.

[๓๒๖] คำว่า เรากล่าวสิ่งนี้ ในคำว่า เรากล่าวสิ่งนี้ ดังนี้ ย่อมไม่มีแก่เรานั้น ความว่า เราย่อมกล่าวสิ่งนี้ กล่าวสิ่งนั้น กล่าวเท่านั้น กล่าวโดยเหตุเท่านั้น กล่าวทิฏฐินี้ว่า โลกเที่ยง ฯลฯ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตาย ย่อมเป็นอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เป็นอีกก็หามิได้. คำว่า ย่อมไม่มีแก่เรานั้น คือ มิได้มีแก่เรา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ... เรากล่าวสิ่งนี้ ดังนี้ ย่อมไม่มีแก่เรานั้น. พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อว่า มาคันทิยะ. คำว่า ภควา เป็นคำเครื่องกล่าวโดยเคารพ ฯลฯ คำว่า ภควา นี้เป็นสัจฉิกาบัญญัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรมาคันทิยะ.

ว่าด้วยทิฏฐิ ๖๒

[๓๒๗] คำว่า ในธรรมทั้งหลาย ในคำว่า การถึงความตกลงในธรรมทั้งหลายแล้วถือมั่น ความว่า ในทิฏฐิ ๖๒. คำว่า ถึงความตกลง ความว่า ตัดสินแล้ว คือ ชี้ขาด ค้นหา

แสวงหา เทียบเคียง ตรวจตรา สอบสวน ทำให้แจ่มแจ้งแล้ว จึงจับมั่น ยึดมั่น ถือมั่น รวบถือ รวมมือรวบรวมถือ คือ ความถือ ความยึดถือ ความยึดมั่น ความถือมั่น ความน้อมใจเชื่อว่า สิ่งนี้จริง แท้ แน่นอน เป็นตามสภาพ เป็นตามจริง มิได้วิปริต ดังนี้ ย่อมไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้ คือ เป็นธรรมอันตถาคต ละ ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำให้ไม่ควรเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า การถึงความตกลงในธรรมทั้งหลายแล้วถือมั่น.

[๓๒๘] คำว่า ก็เราเห็นโทษในทิฏฐิทั้งหลาย ไม่ยึดถือ ความว่า เราเห็นโทษในทิฏฐิทั้งหลาย ย่อมไม่ถือ คือ ไม่ยึดมั่น ไม่ถือมั่นทิฏฐิทั้งหลาย. อีกอย่างหนึ่ง ทิฏฐิทั้งหลาย เราไม่พึงถือ ไม่พึงยึดมั่น ไม่พึงถือมั่น แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ก็เราเห็นโทษในทิฏฐิทั้งหลาย จึงไม่ถือมั่น.

อีกอย่างหนึ่ง เราเห็นโทษในทิฏฐิทั้งหลายว่า ทิฏฐินี้ว่า โลกเที่ยง สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่า ดังนี้ เป็นทิฏฐิรกเรี้ยว เป็นทิฏฐิเสี้ยนหนาม เป็นทิฏฐิข้าศึก เป็นทิฏฐิดิ้นรน เป็นทิฏฐิเครื่องประกอบไว้ มีทุกข์ มีความลำบาก มีความคับแค้น มีความเร่าร้อน ไม่เป็นไป เพื่อความเบื่อหน่าย ไม่เป็นไปเพื่อความคลายกำหนัด ไม่เป็นไปเพื่อความดับ ไม่เป็นไป เพื่อความสงบ ไม่เป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง ไม่เป็นไปเพื่อความตรัสรู้ ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน จึงไม่ถือ ไม่ลูบคลำ ไม่ยึดมั่น ซึ่งทิฏฐิทั้งหลาย. อีกอย่างหนึ่ง ทิฏฐิทั้งหลายเราไม่พึงถือ ไม่พึงยึดมั่น ไม่พึงถือมั่น แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ก็เราเห็นโทษในทิฏฐิทั้งหลายจึงไม่ยึดถือ.

อีกอย่างหนึ่ง เราเห็นโทษในทิฏฐิทั้งหลายว่า ทิฏฐินี้ว่า โลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด ชีพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น ชีพเป็นอื่น สรีระก็เป็นอื่น สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเป็นอีก สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมไม่เป็นอีก สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเป็นอีกก็มี ย่อมไม่เป็นอีกก็มี สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเป็นอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เป็นอีกก็หามิได้ สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่า ดังนี้ เป็นทิฏฐิรกเรี้ยว เป็นทิฏฐิเสี้ยนหนาม ... ไม่เป็นไปเพื่อความ ตรัสรู้ ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน จึงไม่ถือ ไม่ลูบคลำ ไม่ยึดมั่น ซึ่งทิฏฐิทั้งหลาย. อีกอย่างหนึ่ง ทิฏฐิทั้งหลายเราไม่พึงถือ ไม่พึงยึดมั่น ไม่พึงถือมั่น แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ก็เรา เห็นโทษในทิฏฐิทั้งหลายจึงไม่ยึดถือ.

อีกอย่างหนึ่ง เราเห็นโทษในทิฏฐิทั้งหลายว่า ทิฏฐิเหล่านี้ อันบุคคลถืออย่างนี้ ลูบคลำอย่างนี้ ย่อมเป็นผู้มีคติอย่างนี้ มีภพหน้าอย่างนี้ จึงไม่ถือ ไม่ลูบคลำ ไม่ยึดมั่น ซึ่งทิฏฐิทั้งหลาย อีกอย่างหนึ่ง ทิฏฐิทั้งหลายเราไม่พึงถือ ไม่พึงยึดมั่น ไม่พึงถือมั่น แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ก็เราเห็นโทษในทิฏฐิทั้งหลายจึงไม่ยึดถือ.

อีกอย่างหนึ่ง เราเห็นโทษในทิฏฐิทั้งหลายว่า ทิฏฐิเหล่านี้ เป็นไปเพื่อให้เกิดในนรก เป็นไปเพื่อให้เกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน เป็นไปเพื่อให้เกิดในเปรตวิสัย จึงไม่ถือ ไม่ลูบคลำ ไม่ยึดมั่น ซึ่งทิฏฐิทั้งหลาย. อีกอย่างหนึ่ง ทิฏฐิทั้งหลายเราไม่พึงถือ ไม่พึงยึดมั่น ไม่พึงถือมั่น แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ก็เราเห็นโทษในทิฏฐิทั้งหลายจึงไม่ยึดถือ.

อีกอย่างหนึ่ง เราเห็นโทษในทิฏฐิทั้งหลายว่า ทิฏฐิเหล่านี้ ไม่เที่ยง อันปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยกันเกิดขึ้น มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความคลายไปเป็นธรรมดา มีความดับไปเป็นธรรมดา จึงไม่ถือ ไม่ยึดมั่น ไม่ถือมั่น. อีกอย่างหนึ่ง ทิฏฐิทั้งหลายเราไม่พึงถือ ไม่พึงลูบคลำ ไม่พึงยึดมั่น แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ก็เราเห็นโทษในทิฏฐิทั้งหลายจึงไม่ยึดถือ.

[๓๒๘] คำว่า เมื่อเลือกเฟ้นอยู่ ได้เห็นแล้วซึ่งความสงบภายใน ความว่า ซึ่งความสงบ ความเข้าไปสงบ ความดับ ความระงับราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ... ความเดือดร้อนทั้งปวง อกุสลาภิสังขารทั้งปวง คำว่า เมื่อเลือกเฟ้นอยู่ ความว่า เมื่อเลือกเฟ้นอยู่ คือ ค้นหา แสวงหา เทียบเคียง ตรวจตรา สอบสวน ทำให้แจ่มแจ้งว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา. คำว่า ได้เห็นแล้ว ความว่า ได้เห็นแล้ว ได้ประสบพบเห็น แทงตลอดแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อเลือกเฟ้นอยู่ ได้เห็นแล้วซึ่งความสงบภายใน. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

> (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรมาคันทิยะ) การถึงความตกลงในธรรมทั้ง
> หลายแล้วถือมั่นว่า เรากล่าวสิ่งนี้ ดังนี้ ย่อมไม่มีแก่เรานั้น ก็เราเห็น
> โทษในทิฏฐิทั้งหลายจึงไม่ยึดถือ เมื่อเลือกเฟ้นอยู่ ได้เห็นแล้วซึ่งความ
> สงบภายใน.

[๓๓๐] (มาคันทิยพราหมณ์ทูลว่า) ทิฏฐิเหล่าใด ที่ตกลงใจดำริแล้ว ท่านเป็น
มุนีไม่ถือมั่นทิฏฐิเหล่านั้น กล่าวอรรถใดว่า ความสงบภายใน อรรถ
นั้น ธีรชนทั้งหลายประกาศไว้อย่างไรหนอ.

[๓๓๑] คำว่า ทิฏฐิเหล่าใด ที่ตกลงใจดำริแล้ว ความว่า ทิฏฐิ ๖๒ ประการ เรียกว่า ทิฏฐิที่ตกลงใจ. คำว่า ดำริแล้ว คือ กำหนดแล้ว ปรุงแต่งแล้ว ตั้งไว้ด้วยดีแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ดำริแล้ว. อีกอย่างหนึ่ง ทิฏฐิทั้งหลาย ไม่เที่ยง อันปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยกันเกิดขึ้น มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความคลายไปเป็นธรรมดา มีความดับเป็นธรรมดา มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ดำริแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทิฏฐิเหล่าใด ที่ตกลงใจดำริแล้ว. บทว่า อิติ ในประชุมบทว่า อิติ มาคนฺทิโย ดังนี้ เป็นบทสนธิ ฯลฯ บทว่า อิตินี้ เป็นลำดับบท. บทว่า มาคนฺทิโย เป็นนาม เป็นเครื่องนับ เป็นที่หมายรู้ เป็นเครื่องเรียก ของพราหมณ์นั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อิติ มาคนฺทิโย.

[๓๓๒] คำว่า ทิฏฐิเหล่านั้น ในคำว่า ท่านเป็นมุนีไม่ถือมั่น ทิฏฐิเหล่านั้น กล่าวอรรถใดว่า ความสงบภายใน ดังนี้ คือ ทิฏฐิ ๖๒. คำว่า มุนี ความว่า ญาณเรียกว่าโมนะ ได้แก่ ปัญญา ความรู้ทั่ว ฯลฯ ก้าวล่วงธรรมเป็นเครื่องข้อง และตัณหาเพียงดังข่าย บุคคลนั้น ชื่อว่า มุนี. คำว่า ไม่ถือมั่น ความว่า ท่านรับรองว่า เราเห็นโทษในทิฏฐิทั้งหลาย จึงไม่ถือ ไม่ลูบคลำ ไม่ยึดมั่น ซึ่งทิฏฐิทั้งหลาย และกล่าวว่า ความสงบภายใน. คำว่า อรรถนั้นใด คือ อรรถอย่างยิ่งใด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านเป็นมุนีไม่ถือมั่นทิฏฐิเหล่านั้น กล่าวอรรถใดว่า ความสงบภายใน.

[๓๓๓] คำว่า กถํ นุ ในคำว่า อรรถนั้น ธีรชนทั้งหลายประกาศไว้อย่างไรหนอ เป็นคำถามโดยสงสัย เป็นคำถามโดยแคลงใจ เป็นคำถามสองทาง เป็นคำถามโดยส่วนเป็นอเนกว่า อย่างนั้นหรือหนอ ว่ามิใช่หรือหนอ ว่าเป็นอย่างไรหรือหนอ ว่าอย่างไรเล่าหนอ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อย่างไรหนอ. คำว่า ธีรชนทั้งหลาย คือ บัณฑิต บุคคลผู้มีปัญญา ผู้มีความรู้ ผู้มีญาณ ผู้มีปัญญาแจ่มแจ้ง ผู้มีปัญญาเป็นเครื่องทรงจำ. คำว่า ประกาศไว้ คือ กล่าว ประกาศ

บอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื้น ประกาศแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อรรถนั้น ธีรชนทั้งหลายประกาศไว้อย่างไรหนอ. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

(มาคันทิยพราหมณ์ทูลว่า) ทิฏฐิเหล่าใด ที่ตกลงใจดำริแล้ว ท่านเป็นมุนี
ไม่ถือมั่นทิฏฐิเหล่านั้น กล่าวอรรถใดว่า ความสงบภายใน อรรถนั้น
ธีรชนทั้งหลายประกาศไว้อย่างไรหนอ.

[๓๓๔] (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรมาคันทิยพราหมณ์) บัณฑิตไม่กล่าวความ
หมดจดแม้ด้วยทิฏฐิ ไม่กล่าวความหมดจดแม้ด้วยสุตะ ไม่กล่าวความ
หมดจดแม้ด้วยญาณ ไม่กล่าวความหมดจดแม้ด้วยศีลและพรต บุคคล
ย่อมถึงความสงบภายใน ด้วยความไม่มีทิฏฐิ ด้วยความไม่มีสุตะ ด้วย
ความไม่มีญาณ ด้วยความไม่มีศีล ด้วยความไม่มีพรต ก็หามิได้ บุคคล
สละธรรมเหล่านั้นแล้ว ไม่ถือมั่น เป็นผู้สงบ ไม่อาศัยแล้ว ไม่พึง
หวังภพ.

[๓๓๕] คำว่า บัณฑิตไม่กล่าวความหมดจดแม้ด้วยทิฏฐิ ไม่กล่าวความหมดจดแม้ด้วยสุตะ ไม่กล่าวความหมดจดแม้ด้วยญาณ ความว่า บัณฑิตไม่กล่าว คือ ไม่บอก ไม่พูด ไม่แสดง ไม่แถลง ซึ่งความหมดจด คือ ความหมดจดวิเศษ ความหมดจดรอบ ความพ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบ แม้ด้วยทิฏฐิ ... แม้ด้วยสุตะ ... แม้ด้วยทิฏฐิและสุตะ ... แม้ด้วยญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บัณฑิตไม่กล่าวความหมดจดแม้ด้วยทิฏฐิ ไม่กล่าวความหมดจดแม้ด้วยสุตะ ไม่กล่าวความหมดจดแม้ด้วยญาณ. พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อว่า มาคันทิยะ. คำว่า ภควา เป็นคำกล่าวโดยเคารพ ฯลฯ. คำว่า ภควา นี้เป็นสัจฉิกาบัญญัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรมาคันทิยะ.

[๓๓๖] คำว่า บัณฑิตไม่กล่าวความหมดจดแม้ด้วยศีลและพรต ความว่า บัณฑิตไม่กล่าว ไม่บอก คือ ไม่พูด ไม่แสดง ไม่แถลง ซึ่งความหมดจด คือ ความหมดจดวิเศษ ความหมดจดรอบ ความพ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบแม้ด้วยศีล ... แม้ด้วยพรต ... แม้ด้วยศีลและพรต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บัณฑิตไม่กล่าวความหมดจดแม้ด้วยศีลและพรต.

[๓๓๗] พึงทราบอธิบายในคำว่า บุคคลย่อมถึงความสงบภายใน ด้วยความไม่มีทิฏฐิ ด้วยความไม่มีสุตะ ด้วยความไม่มีญาณ ด้วยความไม่มีศีล ด้วยความไม่มีพรต ก็หามิได้ ดังต่อไปนี้ แม้ทิฏฐิพึงประสงค์เอาสัมมาทิฏฐิมีวัตถุ ๑๐ คือ ทานที่ให้แล้วย่อมมีผล การบูชาย่อมมีผล การเซ่นสรวงย่อมมีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและกรรมที่ทำชั่วมีอยู่ โลกนี้มีอยู่ โลกหน้ามีอยู่ มารดามีอยู่ บิดามีอยู่ สัตว์ทั้งหลายที่เป็นอุปปาติกะ [ผุดเกิด] มีอยู่ สมณพราหมณ์ที่ดำเนินชอบ ปฏิบัติชอบ ผู้ทำให้แจ้งซึ่งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วประกาศมีอยู่ในโลก. แม้สุตะพึงประสงค์เอาเสียงแต่บุคคล คือ สุตตะ เคยยะ เวยยากรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัพภูตธรรม เวทัลละ. แม้ญาณพึงประสงค์เอากัมมัสสกตาญาณ สัจจานุโลมิกญาณ อภิญญาญาณ สมาปัตติญาณ. แม้ศีลพึงประสงค์เอาปาติโมกขสังวรศีล. แม้วัตรพึงประสงค์เอาธุดงค์ ๘ คือ อารัญญิกังคธุดงค์ ปิณฑปาติกังคธุดงค์ ปังสุกูลิกังคธุดงค์ เตจีวริกังคธุดงค์ สปทานจาริกังคธุดงค์ ขลุปัจฉาภัตติกังคธุดงค์ เนสัชชิกังคธุดงค์ ยถาสันถติกังคธุดงค์.

คำว่า บุคคลย่อมถึงความสงบภายใน ด้วยความไม่มีทิฏฐิ ด้วยความไม่มีสุตะ ด้วยความไม่มีญาณ ด้วยความไม่มีศีล ด้วยความไม่มีพรต ก็หามิได้ ความว่า บุคคลเป็นผู้บรรลุถึงความสงบภายในด้วยธรรมสักว่าสัมมาทิฏฐิก็หามิได้ ด้วยธรรมสักว่าการฟังก็หามิได้ ด้วยธรรมสักว่าญาณก็หามิได้ ด้วยธรรมสักว่าศีลก็หามิได้ ด้วยธรรมสักว่าพรตก็หามิได้ ย่อมบรรลุถึงความสงบภายในเว้นจากธรรมเหล่านี้ก็หามิได้ ก็เพราะธรรมเหล่านี้เป็นองค์เครื่องอุดหนุนเพื่อถึง บรรลุ ถูกต้อง ทำให้แจ้ง ซึ่งความสงบภายใน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลย่อมถึงความสงบภายในด้วยความไม่มีทิฏฐิ ด้วยความไม่มีสุตะ ด้วยความไม่มีญาณ ด้วยความไม่มีศีล ด้วยความไม่มีพรต ก็หามิได้.

[๓๓๘] คำว่า บุคคลสละธรรมเหล่านั้นแล้ว ไม่ถือมั่น ความว่า การละโดยความกำจัดธรรมฝ่ายดำ ด้วยธรรมเหล่านั้น จำต้องปรารถนา. ความหมดตัณหาในธรรมทั้งหลายส่วนกุศลอันมีในไตรธาตุ จำต้องปรารถนา. ธรรมฝ่ายดำเป็นธรรมอันบุคคลละได้แล้ว ด้วยการละโดยความกำจัด มีรากอันตัดขาดแล้ว ทำไม่ให้มีที่ตั้งดังตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มีภายหลัง

มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา และความหมดตัณหาในธรรมทั้งหลายส่วนกุศลอันมีในไตรธาตุ ย่อมมีได้โดยเหตุใด บุคคลย่อมไม่ถือ ไม่ยึดมั่น ไม่ถือมั่น แม้โดยเหตุเท่านั้น. อีกอย่างหนึ่ง ธรรมฝ่ายดำเหล่านั้น บุคคลไม่พึงถือ ไม่พึงยึดมั่น ไม่พึงถือมั่น แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า บุคคลสละธรรมเหล่านั้นแล้วไม่ถือมั่น.

ตัณหา ทิฏฐิ และมานะ เป็นกิเลสชาติอันบุคคลละได้แล้ว มีรากอันตัดขาดแล้ว ทำไม่ให้มีที่ตั้งดังตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง โดยเหตุใด บุคคลย่อมไม่ถือ ไม่ยึดมั่น ไม่ถือมั่น แม้โดยเหตุเท่านั้น แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า บุคคลสละธรรมเหล่านั้นแล้วไม่ถือมั่น.

ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร อเนญชาภิสังขาร เป็นสภาพอันบุคคลละได้แล้ว มีรากอันตัดขาดแล้ว ทำไม่ให้มีที่ตั้งดังตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา โดยเหตุใด บุคคลย่อมไม่ถือ ไม่ยึดมั่น ไม่ถือมั่น แม้โดยเหตุเท่านั้น แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า บุคคลสละธรรมเหล่านั้นแล้วไม่ถือมั่น.

[๓๓๙] คำว่า ผู้สงบ ในคำว่า เป็นผู้สงบแล้ว ไม่อาศัยแล้ว ไม่พึงหวังภพ ความว่า ชื่อว่าสงบ เข้าไปสงบ ดับ ระงับแล้ว เพราะราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความตีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความลวง ความโอ้อวด ความกระด้าง ความแข่งดี ความถือตัว ความดูหมิ่น ความเมา ความมัวเมา กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อกุสลาภิสังขารทั้งปวง เป็นกิเลสสงบ ถึงความสงบ เข้าไปสงบ ไหม้แล้ว ดับหายไป ระงับแล้ว เพราะฉะนั้น จึงสงบแล้ว.

นิสัย ในคำว่า ไม่อาศัยแล้ว มี ๒ อย่าง คือ ตัณหานิสัย ๑ ทิฏฐินิสัย ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าตัณหานิสัย ฯลฯ นี้ชื่อว่าทิฏฐินิสัย. บุคคลละตัณหานิสัย สละคืนทิฏฐินิสัยเสียแล้ว ไม่อาศัย ไม่ถือ ไม่ยึดมั่น ไม่ถือมั่นจักษุ หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ (ธรรมารมณ์) สกุล คณะ อาวาส ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ กามภพ รูปภพ อรูปภพ สัญญาภพ

อสัญญาภพ เนวสัญญานาสัญญาภพ เอกโวการภพ จตุโวการภพ ปัญจโวการภพ อดีต อนาคต ปัจจุบัน ธรรมที่ได้เห็น ที่ได้ยิน ที่ทราบ ที่รู้แจ้ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้สงบแล้ว ไม่อาศัยแล้ว. คำว่า ไม่พึงหวังภพ คือ ไม่พึงหวัง ไม่พึงประสงค์ ไม่พึงปรารถนา ซึ่งกามภพ รูปภพ อรูปภพ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้สงบแล้ว ไม่อาศัยแล้ว ไม่หวังภพ. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรมาคันทิยพราหมณ์) บัณฑิตไม่กล่าวความ
หมดจดแม้ด้วยทิฏฐิ ไม่กล่าวความหมดจดแม้ด้วยสุตะ ไม่กล่าวความ
หมดจดแม้ด้วยญาณ ไม่กล่าวความหมดจดแม้ด้วยศีลและพรต บุคคล
ย่อมถึงความสงบภายใน ด้วยความไม่มีทิฏฐิ ด้วยความไม่มีสุตะ ด้วย
ความไม่มีญาณ ด้วยความไม่มีศีล ด้วยความไม่มีพรต ก็หามิได้ บุคคล
สละธรรมเหล่านั้นแล้วไม่ถือมั่น เป็นผู้สงบแล้ว ไม่อาศัยแล้ว ไม่พึง
หวังภพ.

[๓๔๐] (มาคันทิยพราหมณ์ทูลว่า) ได้ยินว่า ถ้าบัณฑิตไม่กล่าวความหมดจดแม้
ด้วยทิฏฐิ ไม่กล่าวความหมดจดแม้ด้วยสุตะ ไม่กล่าวความหมดจด
แม้ด้วยญาณ ไม่กล่าวความหมดจดแม้ด้วยศีลและพรต บุคคลย่อม
ถึงความสงบภายใน ด้วยความไม่มีทิฏฐิ ด้วยความไม่มีสุตะ ด้วย
ความไม่มีญาณ ด้วยความไม่มีศีล ด้วยความไม่มีพรต ก็หามิได้ไซร้
ข้าพเจ้าย่อมสำคัญธรรมของท่านว่า เป็นธรรมของคนโง่เขลาโดยแท้
เพราะสมณพราหมณ์บางพวก ย่อมถึงความหมดจดด้วยทิฏฐิ.

[๓๔๑] คำว่า ได้ยินว่า ถ้าบัณฑิตไม่กล่าวความหมดจดแม้ด้วยทิฏฐิ ไม่กล่าวความหมดจดแม้ด้วยสุตะ ไม่กล่าวความหมดจดแม้ด้วยญาณ ความว่า บัณฑิตไม่กล่าว คือ ไม่บอก ไม่พูด ไม่แสดง ไม่แถลง ซึ่งความหมดจด คือ ความหมดจดวิเศษ ความหมดจดรอบ ความ

ความพ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบ แม้ด้วยทิฏฐิ ... แม้ด้วยสุตะ ... แม้ด้วยทิฏฐิและสุตะ ... แม้ด้วยญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ได้ยินว่า ถ้าบัณฑิตไม่กล่าวความหมดจดแม้ด้วยทิฏฐิ ไม่กล่าวความหมดจดแม้ด้วยสุตะ ไม่กล่าวความหมดจดแม้ด้วยญาณ.

บทว่า อิติ ในที่ประชุมบทว่า อิติ มาคนฺทิโย เป็นบทสนธิ ฯลฯ บทว่า อิติ นี้เป็นลำดับบท. ศัพท์ว่า มาคนฺทิโย เป็นนาม เป็นเครื่องนับ เป็นที่หมายรู้ เป็นเครื่องเรียกของพราหมณ์นั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อิติ มาคนฺทิโย.

[๓๔๒] คำว่า บัณฑิตไม่กล่าวความหมดจดแม้ด้วยศีลและพรต ความว่า บัณฑิตไม่กล่าว คือ ไม่บอก ไม่พูด ไม่แสดง ไม่แถลง ซึ่งความหมดจด คือ ความหมดจดวิเศษ ความหมดจดรอบ ความพ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบ แม้ด้วยศีล ... แม้ด้วยพรต ... แม้ด้วยศีลและพรต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บัณฑิตไม่กล่าวความหมดจดแม้ด้วยศีลและพรต.

[๓๔๓] คำว่า บุคคลย่อมถึงความสงบภายใน ด้วยความไม่มีทิฏฐิ ด้วยความไม่มีสุตะ ด้วยความไม่มีญาณ ด้วยความไม่มีศีล ด้วยความไม่มีพรต ก็หามิได้ไซร้ ความว่า ท่านกล่าวอย่างนี้ว่า แม้ทิฏฐิก็พึงประสงค์เอา แม้สุตะก็พึงประสงค์เอา แม้ญาณก็พึงประสงค์เอา แม้ศีลก็พึงประสงค์เอา แม้พรตก็พึงประสงค์เอา ท่านไม่อาจเพื่ออนุญาตโดยส่วนเดียว ท่านไม่อาจเพื่อห้ามโดยส่วนเดียว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลย่อมถึงความสงบภายใน ด้วยความไม่มีทิฏฐิ ด้วยความไม่มีสุตะ ด้วยความไม่มีญาณ ด้วยความไม่มีศีล ด้วยความไม่มีพรต ก็หามิได้ไซร้.

[๓๔๔] คำว่า ข้าพเจ้าย่อมสำคัญธรรมของท่านว่า เป็นธรรมของคนโง่เขลาโดยแท้ ความว่า ข้าพเจ้าย่อมสำคัญ คือ ย่อมรู้ ย่อมรู้ทั่ว ย่อมแทงตลอดอย่างนี้ว่า ธรรมของท่านนี้เป็นธรรมของคนโง่เขลา คือ เป็นธรรมของคนพาล เป็นธรรมของคนหลง เป็นธรรมของคนไม่มีความรู้ เป็นธรรมกวัดแกว่ง ไม่ตายตัว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพเจ้าย่อมสำคัญธรรมของท่านว่า เป็นธรรมของคนโง่เขลาโดยแท้.

[๓๔๕] คำว่า เพราะสมณพราหมณ์บางพวก ย่อมถึงความหมดจดด้วยทิฏฐิ ความว่า สมณพราหมณ์บางพวก ย่อมถึงความหมดจด คือ ความหมดจดวิเศษ ความหมดจดรอบ ความพ้น

ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบ ด้วยทิฏฐิ คือ สมณพราหมณ์บางพวก ย่อมถึงความหมดจด ... ความพ้นรอบด้วยทิฏฐิว่า โลกเที่ยง สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่า สมณพราหมณ์บางพวก ย่อมถึงความหมดจด ความพ้นรอบ ด้วยทิฏฐิว่า โลกไม่เที่ยง ฯลฯ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเป็นอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เป็นอีกก็หามิได้ สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะสมณพราหมณ์บางพวก ย่อมถึงความหมดจดด้วยทิฏฐิ. เพราะเหตุนั้น พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

(มาคันทิยพราหมณ์ทูลว่า) ได้ยินว่า ถ้าบัณฑิตไม่กล่าวความหมดจด
แม้ด้วยทิฏฐิ ไม่กล่าวความหมดจดแม้ด้วยสุตะ ไม่กล่าวความหมดจด
แม้ด้วยญาณ ไม่กล่าวความหมดจดแม้ด้วยศีลและพรต บุคคลย่อมถึง
ความสงบภายใน ด้วยความไม่มีทิฏฐิ ด้วยความไม่มีสุตะ ด้วยความ
ไม่มีญาณ ด้วยความไม่มีศีล ด้วยความไม่มีพรต ก็หามิได้ไซร้ ข้าพเจ้า
ย่อมสำคัญธรรมของท่านว่า เป็นธรรมของคนโง่เขลาโดยแท้ เพราะ
สมณพราหมณ์บางพวก ย่อมถึงความหมดจดด้วยทิฏฐิ.

[๓๔๖] (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรมาคันทิยพราหมณ์) ท่านอาศัยทิฏฐิ
ทั้งหลายถามอยู่เนืองๆ ได้ถึงความหลงใหลในทิฏฐิทั้งหลายที่ท่านยึด
ถือแล้ว และท่านไม่ได้เห็นสัญญาแม้น้อย จากธรรมนี้ เพราะฉะนั้น
ท่านจึงประสบแต่ความหลง.

[๓๔๗] คำว่า ท่านอาศัยทิฏฐิทั้งหลายถามอยู่เนืองๆ ความว่า มาคันทิยพราหมณ์อาศัยทิฏฐิ อาศัยความเกี่ยวข้องถามความเกี่ยวข้อง อาศัยความผูกพันถามความผูกพัน อาศัยความกังวลถามความกังวล. คำว่า ถามอยู่เนืองๆ คือ ย่อมถามบ่อยๆ. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านอาศัยทิฏฐิทั้งหลายถามอยู่เนืองๆ. พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อว่า มาคันทิยะ คำว่า ภควา เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ฯลฯ คำว่า ภควา นี้ เป็นสัจฉิกาบัญญัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรมาคันทิยพราหมณ์.

[๓๔๘] คำว่า ได้ถึงความหลงใหลในทิฏฐิทั้งหลายที่ท่านยึดถือแล้ว ความว่า ทิฏฐิ

ใดท่านถือ คือ ยึดมั่น ถือมั่น ติดใจ น้อมใจเชื่อแล้ว ท่านเป็นผู้หลง หลงใหล ลุ่มหลง ถึงความหลง ถึงความหลงใหล ถึงความลุ่มหลง เป็นผู้แล่นไปสู่ที่มืดด้วยทิฏฐินั่นแหละ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ได้ถึงความหลงใหลในทิฏฐิทั้งหลายที่ท่านยึดถือแล้ว.

[๓๔๙] คำว่า และท่านไม่ได้เห็นสัญญาแม้น้อยจากธรรมนี้ ความว่า ท่านย่อมไม่ได้พบสัญญาอันควร สัญญาอันถึงแล้ว สัญญาในลักษณะ สัญญาในการณะ หรือสัญญาในฐานะจากธรรมนี้ คือ จากความสงบภายใน จากความปฏิบัติ หรือจากธรรมเทศนา ท่านจักได้ญาณแต่ที่ไหน แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า และท่านไม่ได้เห็นสัญญาแม้น้อยจากธรรมนี้. อีกอย่างหนึ่ง ท่านไม่ได้พบปัญจขันธ์อันไม่เที่ยงบ้าง ญาณอันอนุโลมแก่อนิจจสัญญาบ้าง ปัญจขันธ์เป็นทุกข์บ้าง ญาณอันอนุโลมแก่ทุกขสัญญาบ้าง ปัญจขันธ์เป็นอนัตตาบ้าง ญาณอันอนุโลมแก่อนัตตสัญญาบ้าง ธรรมสักว่าความเกิดขึ้นแห่งสัญญาบ้าง ธรรมเป็นนิมิตแห่งสัญญาบ้าง ท่านจักได้ญาณแต่ที่ไหน แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า และท่านไม่ได้เห็นสัญญาแม้น้อยจากธรรมนี้.

[๓๕๐] คำว่า ตสฺมา ในคำว่า เพราะฉะนั้น ท่านจึงประสบแต่ความหลง ความว่า เพราะฉะนั้น เพราะการณ์นั้น เพราะเหตุนั้น เพราะปัจจัยนั้น เพราะนิทานนั้น ท่านจึงประสบ คือ พบ เห็น แลเห็น เพ่งเห็น พิจารณาเห็น แต่ธรรมของคนหลง คือ แต่ธรรมของคนพาล ธรรมของคนหลงใหล ธรรมของคนไม่มีความรู้ ธรรมอันกวัดแกว่งไม่ตายตัว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะฉะนั้น ท่านจึงประสบแต่ความหลง. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรมาคันทิยพราหมณ์) ท่านอาศัยทิฏฐิ
ทั้งหลายถามอยู่เนืองๆ ได้ถึงความหลงใหลในทิฏฐิทั้งหลายที่ท่านยึดถือ
แล้ว และท่านไม่ได้เห็นสัญญาแม้น้อยจากธรรมนี้ เพราะฉะนั้น ท่าน
จึงประสบแต่ความหลง.

[๓๕๑] ผู้ใดย่อมสำคัญว่า เราเสมอเขา เราดีกว่าเขา หรือว่าเราเลวกว่าเขา
ผู้นั้นพึงวิวาทด้วยความถือตัวนั้น บุคคลไม่หวั่นไหวในเพราะความถือตัว ๓
อย่าง ความสำคัญว่า เราเสมอเขา เราดีกว่าเขา หรือว่าเราเลวกว่าเขา
ก็ไม่มีแก่บุคคลนั้น.

[๓๕๒] คำว่า ผู้ใดย่อมสำคัญว่า เราเสมอเขา เราดีกว่าเขา หรือว่าเราเลวกว่าเขา ผู้นั้นพึงวิวาทด้วยความถือตัวนั้น ความว่า ผู้ใดย่อมสำคัญว่า เราเป็นผู้เสมอเขาก็ดี เราเป็นผู้ดีกว่าเขาก็ดี เราเป็นผู้เลวกว่าเขาก็ดี ผู้นั้นพึงทำความทะเลาะ ทำความหมายมั่น ทำความแก่งแย่ง ทำความวิวาท ทำความมุ่งร้ายกัน ด้วยความถือตัวนั้นบ้าง ด้วยทิฏฐินั้นบ้าง ด้วยบุคคลนั้นบ้าง ว่า ท่านไม่รู้ธรรมวินัยนี้ เรารู้ธรรมวินัยนี้ ท่านจักรู้ธรรมวินัยนี้ได้อย่างไร ท่านปฏิบัติผิด เราปฏิบัติชอบ คำของเรามีประโยชน์ คำของท่านไม่มีประโยชน์ คำที่ควรกล่าวก่อนท่านกลับกล่าวทีหลัง คำที่ควรกล่าวทีหลังท่านกลับกล่าวก่อน คำที่คล่องแคล่วของท่านกลับขัดข้องไป เราใส่โทษท่านแล้ว ท่านถูกเราปราบแล้ว ท่านจงเที่ยวไป หรือแก้ไขเพื่อเปลื้องวาทะ ถ้าท่านสามารถ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ใดย่อมสำคัญว่า เราเสมอเขา เราดีกว่าเขา หรือว่าเราเลวกว่าเขา ผู้นั้นพึงวิวาทด้วยความถือตัวนั้น.

[๓๕๓] คำว่า บุคคลไม่หวั่นไหวในเพราะความถือตัว ๓ อย่าง ความสำคัญว่า เราเสมอเขา เราดีกว่าเขา หรือว่าเราเลวกว่าเขา ก็ไม่มีแก่บุคคลนั้น ความว่า ความถือตัว ๓ อย่างนั้น บุคคลใดละได้แล้ว ตัดขาด สงบระงับแล้ว ทำไม่ให้ควรเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ บุคคลนั้นย่อมไม่หวั่นไหว ไม่เอนเอียงไปในเพราะความถือตัว ๓ อย่าง ความสำคัญว่า เราเป็นผู้เสมอเขาก็ดี เราเป็นผู้ดีกว่าเขาก็ดี เราเป็นผู้เลวกว่าเขาก็ดี ย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้ไม่หวั่นไหว. คำว่า ความสำคัญก็ไม่มีแก่บุคคลนั้น ความว่า ไม่มีแก่เรานั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลไม่หวั่นไหวในเพราะความถือตัว ๓ อย่าง ความสำคัญว่า เราเสมอเขา เราดีกว่าเขา หรือว่าเราเลวกว่าเขา ก็ไม่มีแก่บุคคลนั้น. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ผู้ใดย่อมสำคัญว่า เราเสมอเขา เราดีกว่าเขา หรือว่าเราเลวกว่าเขา ผู้นั้น
พึงวิวาทด้วยความถือตัวนั้น บุคคลไม่หวั่นไหวในเพราะความถือตัว ๓
อย่าง ความสำคัญว่า เราเสมอเขา เราดีกว่าเขา หรือว่าเราเลวกว่าเขา
ก็ไม่มีแก่บุคคลนั้น.

[๓๕๔] บุคคลผู้เป็นพราหมณ์นั้น พึงกล่าวสิ่งอะไรว่าจริงเล่า หรือบุคคลอื่น
ชื่อว่าเป็นพราหมณ์นั้น พึงโต้เถียงว่าสิ่งนั้นเท็จด้วยความถือตัวอะไรเล่า

ความสำคัญว่าเสมอเขาก็ดี ความสำคัญว่าดีกว่าเขาก็ดี ความสำคัญว่าเลว
กว่าเขาก็ดี ย่อมไม่มีในพระอรหันตขีณาสพใด พระอรหันตขีณาสพนั้น
จะพึงโต้ตอบวาทะด้วยความถือตัวอะไรเล่า.

[๓๕๕] ชื่อว่าพราหมณ์ ในคำว่า บุคคลผู้เป็นพราหมณ์นั้น พึงกล่าวสิ่งอะไรว่าจริงเล่า ความว่า บุคคลชื่อว่าเป็นพราหมณ์ เพราะลอยเสียแล้วซึ่งธรรม ๗ ประการ ฯลฯ บุคคลนั้นอันตัณหาและทิฏฐิไม่อาศัยแล้ว เป็นผู้คงที่ เรียกว่าเป็นพราหมณ์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลผู้เป็นพราหมณ์นั้น พึงกล่าวสิ่งอะไรว่าจริงเล่า. คำว่า พึงกล่าวสิ่งอะไร ความว่า พึงกล่าว บอก พูด แสดง แถลง สิ่งอะไรเล่าว่า โลกไม่เที่ยง ฯลฯ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเป็นอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เป็นอีกก็หามิได้ สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลผู้เป็นพราหมณ์นั้น พึงกล่าวสิ่งอะไรว่าจริงเล่า.

[๓๕๖] คำว่า หรือบุคคลผู้เป็นพราหมณ์นั้น พึงโต้เถียงว่าสิ่งนั้นเท็จด้วยความถือตัวอะไรเล่า ความว่า พราหมณ์พึงทำความทะเลาะ ทำความหมายมั่น ทำความแก่งแย่ง ทำความวิวาท ทำความมุ่งร้าย ด้วยความถือตัวอะไรเล่า ด้วยทิฏฐิอะไรเล่า หรือด้วยบุคคลไรเล่า คำของเราแหละจริง คำของท่านเท็จ ท่านไม่รู้ธรรมวินัย ฯลฯ หรือปลดเปลื้องวาทะ ถ้าท่านสามารถ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า หรือบุคคลผู้เป็นพราหมณ์นั้น พึงโต้เถียงว่าสิ่งนั้นเท็จด้วยความถือตัวอะไรเล่า.

[๓๕๗] คำว่า ความสำคัญว่าเสมอเขาก็ดี ความสำคัญว่าดีกว่าเขาก็ดี ความสำคัญว่าเลวกว่าเขาก็ดี ย่อมไม่มีในพระอรหันตขีณาสพใด ความว่า ความถือตัวว่า เราเป็นผู้เสมอเขา ความถือตัวจัดว่า เราเป็นผู้ดีกว่าเขา ความถือตัวต่ำว่า เราเป็นผู้เลวกว่าเขา ย่อมไม่มี คือ ย่อมไม่ปรากฏ ย่อมไม่เข้าไปได้ในพระอรหันตขีณาสพใด คือ ย่อมเป็นกิเลสอันพระอรหันตขีณาสพละแล้ว ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำไม่ให้ควรเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความสำคัญว่าเสมอเขาก็ดี ความสำคัญว่าดีกว่าเขาก็ดี ความสำคัญว่าเลวกว่าเขาก็ดี ย่อมไม่มีในพระอรหันตขีณาสพใด.

[๓๕๘] คำว่า พระอรหันตขีณาสพนั้น จะพึงโต้ตอบวาทะด้วยความถือตัวอะไรเล่า ความว่า พระอรหันตขีณาสพนั้น พึงโต้ตอบ คือ โต้เถียงวาทะ ทำความทะเลาะ ทำความหมายมั่น ทำความแก่งแย่ง ทำความวิวาท ทำความมุ่งร้ายกัน ด้วยความถือตัวอะไรเล่า ด้วยทิฏฐิอะไรเล่า หรือด้วยบุคคลไรเล่าว่า ท่านไม่รู้ธรรมวินัยนี้ ฯลฯ เพื่อปลดเปลื้องวาทะ ถ้าท่านสามารถ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระอรหันตขีณาสพนั้น จะพึงโต้ตอบวาทะด้วยความถือตัวอะไรเล่า. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

บุคคลผู้เป็นพราหมณ์นั้น พึงกล่าวสิ่งอะไรว่าจริงเล่า หรือบุคคลผู้เป็น
พราหมณ์นั้น พึงโต้เถียงว่าสิ่งนั้นเท็จด้วยความถือตัวอะไรเล่าความ
สำคัญว่าเสมอเขาก็ดี ความสำคัญว่าดีกว่าเขาก็ดี ความสำคัญว่าเลว
กว่าเขาก็ดี ย่อมไม่มีในพระอรหันตขีณาสพใด พระอรหันตขีณาสพนั้น
จะพึงโต้ตอบวาทะด้วยความถือตัวอะไรเล่า.

[๓๕๙] บุคคลละที่อาลัยแล้ว ไม่ท่องเที่ยวไปสู่ที่อยู่ มุนีไม่ทำความเยื่อใยในกาม
เปล่าจากกามทั้งหลาย ไม่มุ่งหมายอัตภาพต่อไป ไม่พึงทำถ้อยคำ
แก่งแย่งกับด้วยชน.

[๓๖๐] ครั้งนั้นแล คฤหบดีชื่อหาลินทกานิ เข้าไปหาท่านพระมหากัจจานะถึงที่อยู่ อภิวาทแล้วนั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ถามท่านพระมหากัจจานะดังนี้ว่า ข้าแต่พระมหากัจจานะผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคตรัสพระภาษิตนี้ไว้ในมาคันทิยปัญหาอันมีมาในอัฏฐกวรรคว่า

บุคคลละที่อาลัยแล้ว ไม่ท่องเที่ยวไปสู่ที่อยู่ มุนีไม่ทำความเยื่อใยในกาม
เปล่าจากกามทั้งหลาย ไม่มุ่งหมายอัตภาพต่อไป ไม่พึงทำถ้อยคำแก่งแย่ง
กับด้วยชน ดังนี้.

ข้าแต่พระมหากัจจานะผู้เจริญ เนื้อความแห่งพระภาษิตที่พระผู้มีพระภาคตรัสแล้วโดยย่อนี้ จะพึงเห็นโดยพิสดารได้อย่างไร?

ท่านพระมหากัจจานะตอบว่า ดูกรคฤหบดี รูปธาตุเป็นที่อาศัยแห่งวิญญาณ ก็แหละ

วิญญาณที่ผูกพันไว้ด้วยราคะในรูปธาตุเรียกว่า ท่องเที่ยวไปสู่ที่อาลัย. ดูกรคฤหบดี เวทนาธาตุ ... สัญญาธาตุ ... สังขารธาตุ เป็นที่อาศัยแห่งวิญญาณ ก็แหละวิญญาณที่ผูกพันไว้ด้วยราคะใน สังขารธาตุ เรียกว่าท่องเที่ยวไปสู่ที่อาลัย ดูกรคฤหบดี บุคคลเป็นผู้ท่องเที่ยวไปสู่ที่อาลัยอย่างนี้แล. ดูกรคฤหบดี บุคคลเป็นผู้ไม่ท่องเที่ยวไปสู่ที่อาลัยอย่างไร? ความพอใจ ความกำหนัด ความเพลิน ความปรารถนา อุบายและอุปาทานอันเป็นเหตุยึดมั่นถือมั่นและนอนเนื่องแห่งจิตใดในรูปธาตุ ความพอใจเป็นต้นนั้น อันพระตถาคตทรงละเสียแล้ว มีรากอันตัดขาดแล้ว ทำไม่ให้มีที่ตั้ง ดังตาลยอดด้วย ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น พระตถาคตบัณฑิตจึงเรียกว่า ไม่ท่องเที่ยวไปสู่ที่อาลัย. ดูกรคฤหบดี ความพอใจ ความกำหนัด ความเพลิน ความปรารถนา อุบายและอุปาทานอันเป็นเหตุยึดมั่นถือมั่นและนอนเนื่องแห่งจิต ในเวทนาธาตุ ... ในสัญญาธาตุ ... ในสังขารธาตุ ... ในวิญญาณธาตุ ความพอใจเป็นต้นนั้น อันพระตถาคตทรงละเสียแล้ว มีรากอันตัดขาดแล้ว ทำไม่ให้มีที่ตั้งดังตาลยอดด้วน ให้ถึงความ ไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น พระตถาคตบัณฑิตจึงเรียกว่า ไม่ท่องเที่ยวไปสู่ที่อาลัย ดูกรคฤหบดี บุคคลเป็นผู้ไม่ท่องเที่ยวไปสู่ที่อาลัยอย่างนี้แล.

ดูกรคฤหบดี ก็บุคคลเป็นผู้ท่องเที่ยวไปสู่ที่อยู่อย่างไร? ดูกรคฤหบดี ความผูกพันด้วย สามารถแห่งความท่องเที่ยวไปในที่อยู่คือรูปนิมิต สัททนิมิต คันธนิมิต รสนิมิต โผฏฐัพพ นิมิต ธรรมนิมิต เรียกว่าความท่องเที่ยวไปในที่อยู่ ดูกรคฤหบดี บุคคลเป็นผู้ท่องเที่ยวไปใน ที่อยู่อย่างนี้แล. ดูกรคฤหบดี ก็บุคคลเป็นผู้ไม่ท่องเที่ยวไปในที่อยู่อย่างไร? ดูกรคฤหบดี ความผูกพันด้วยสามารถแห่งความท่องเที่ยวไปในที่อยู่คือรูปนิมิต อันพระตถาคตทรงละเสียแล้ว มีรากอันตัดขาดแล้ว ทำไม่ให้มีที่ตั้งดังตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดขึ้น ต่อไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น พระตถาคตบัณฑิตจึงเรียกว่า ไม่ท่องเที่ยวไปสู่ที่อยู่. ดูกรคฤหบดี ความผูกพันด้วยสามารถแห่งความท่องเที่ยวไปในที่อยู่คือสัททนิมิต ... คันธนิมิต ... รสนิมิต ... โผฏฐัพพนิมิต ... และธรรมนิมิต อันพระตถาคตทรงละเสียแล้ว มีรากอันตัดขาดแล้ว ทำไม่ให้มี ที่ตั้งดังตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น พระตถาคตบัณฑิตจึงเรียกว่า ไม่ท่องเที่ยวไปสู่ที่อยู่ ดูกรคฤหบดี บุคคลเป็นผู้ไม่ท่องเที่ยวไปสู่ ที่อยู่อย่างนี้แล.

ดูกรคฤหบดี ก็บุคคลเป็นผู้เกิดความเยื่อใยในกามอย่างไร? ดูกรคฤหบดี ก็ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้เกี่ยวข้องกับคฤหัสถ์ทั้งหลาย เพลินร่วมกัน โศกร่วมกัน เมื่อพวกคฤหัสถ์ถึงความสุขก็สุขด้วย ถึงความทุกข์ก็ทุกข์ด้วย เมื่อพวกคฤหัสถ์มีกิจที่ควรทำเกิดขึ้นก็ช่วยเหลือด้วยตนเอง ดูกรคฤหบดี ภิกษุเป็นผู้เกิดความเยื่อใยในกามอย่างนี้แล. ดูกรคฤหบดีก็บุคคลเป็นผู้ไม่เกิดความเยื่อใยในกามอย่างไร? ดูกรคฤหบดี ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ไม่เกี่ยวข้องกับพวกคฤหัสถ์ ไม่เพลินร่วมกัน ไม่โศกร่วมกัน เมื่อพวกคฤหัสถ์ถึงความสุขก็ไม่สุขด้วย ถึงความทุกข์ก็ไม่ทุกข์ด้วย เมื่อพวกคฤหัสถ์มีกิจที่ควรทำเกิดขึ้น ก็ไม่ช่วยเหลือด้วยตนเอง ดูกรคฤหบดี ภิกษุเป็นผู้ไม่เกิดความเยื่อใยในกามอย่างนี้แล.

ดูกรคฤหบดี ก็ภิกษุเป็นผู้ไม่เปล่าจากกามทั้งหลายอย่างไร? ดูกรคฤหบดี ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ไม่ปราศจากความกำหนัด ความพอใจ ความรักใคร่ ความหวัง ความเร่าร้อนความปรารถนาในกามทั้งหลาย ดูกรคฤหบดี ภิกษุเป็นผู้ไม่เปล่าจากกามทั้งหลายอย่างนี้แล. ดูกรคฤหบดี ก็ภิกษุเป็นผู้เปล่าจากกามอย่างไร? ดูกรคฤหบดี ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ปราศจากความกำหนัด ความพอใจ ความรักใคร่ ความหวัง ความเร่าร้อน ความปรารถนาในกามทั้งหลาย ดูกรคฤหบดี ภิกษุเป็นผู้เปล่าจากกามทั้งหลายอย่างนี้แล.

ดูกรคฤหบดี ก็ภิกษุเป็นผู้มุ่งหมายอัตภาพต่อไปอย่างไร? ดูกรคฤหบดี ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ มีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ในอนาคตกาล ขอเราพึงมีรูปอย่างนี้ ก็ถึงความเพลินในรูปนั้น มีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ในอนาคตกาล ขอเราพึงมีเวทนาอย่างนี้ ... ขอเราพึงมีสัญญาอย่างนี้ ... ขอเราพึงมีสังขารอย่างนี้ ... ขอเราพึงมีวิญญาณอย่างนี้ ก็ถึงความเพลินในวิญญาณนั้น ดูกรคฤหบดี ภิกษุเป็นผู้มุ่งหมายอัตภาพต่อไปอย่างนี้แล. ดูกรคฤหบดี ก็ภิกษุเป็นผู้ไม่มุ่งหมายอัตภาพต่อไปอย่างไร? ดูกรคฤหบดี ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไม่มีความปรารถนาอย่างนี้ว่าในอนาคตกาล ขอเราพึงมีรูปอย่างนี้ ก็ไม่ถึงความเพลินในรูปนั้น ไม่มีความปรารถนาอย่างนี้ว่าในอนาคตกาล ขอเราพึงมีเวทนาอย่างนี้ ... ขอเราพึงมีสัญญาอย่างนี้ ... ขอเราพึงมีสังขารอย่างนี้ ...

ขอเราพึงมีวิญญาณอย่างนี้ ก็ไม่ถึงความเพลินในวิญญาณนั้น ดูกรคฤหบดี ภิกษุเป็นผู้ไม่มุ่งหมายอัตภาพต่อไปอย่างนี้แล.

ดูกรคฤหบดี ก็ภิกษุเป็นผู้ทำถ้อยคำแก่งแย่งกับด้วยชนอย่างไร? ดูกรคฤหบดี ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ทำถ้อยคำเห็นปานนี้ว่า ท่านไม่รู้ธรรมวินัยนี้ ฯลฯ หรือจงแก้ไขเพื่อปลดเปลื้องวาทะ ถ้าท่านสามารถ ดูกรคฤหบดี ภิกษุเป็นผู้ทำถ้อยคำแก่งแย่งกับด้วยชนอย่างนี้แล. ดูกรคฤหบดี ก็ภิกษุไม่เป็นผู้ทำถ้อยคำแก่งแย่งกับด้วยชนอย่างไร? ดูกรคฤหบดี ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไม่เป็นผู้ทำถ้อยคำเห็นปานนี้ว่า ท่านไม่รู้ธรรมวินัยนี้ ฯลฯ ท่านจงแก้ไขเพื่อปลดเปลื้องวาทะ ถ้าท่านสามารถ ดูกรคฤหบดี ภิกษุเป็นผู้ไม่ทำถ้อยคำแก่งแย่งกับด้วยชนอย่างนี้แล.

ดูกรคฤหบดี พระผู้มีพระภาคตรัสพระภาษิตใด ในมาคันทิยปัญหาอันมีมาในอัฏฐกวรรคว่า

บุคคลละที่อาลัยแล้ว ไม่ท่องเที่ยวไปสู่ที่อยู่ มุนีไม่ทำความเยื่อใยใน
กาม เปล่าจากกามทั้งหลาย ไม่มุ่งหมายอัตภาพต่อไป ไม่พึงทำถ้อยคำ
แก่งแย่งกับด้วยชน ดังนี้.

ดูกรคฤหบดี เนื้อความแห่งพระภาษิตที่พระผู้มีพระภาคตรัสแล้วโดยย่อนี้ จะพึงเห็นได้โดยพิสดารอย่างนี้. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

บุคคลละที่อาลัยแล้ว ไม่ท่องเที่ยวไปสู่ที่อยู่ มุนีไม่ทำความเยื่อใยใน
กาม เปล่าจากกามทั้งหลาย ไม่มุ่งหมายอัตภาพต่อไป ไม่พึงทำถ้อยคำ
แก่งแย่งกับด้วยชน.

[๓๖๑] บุคคลชื่อว่านาค (ท่านผู้ประเสริฐ) สงัดแล้วจากทิฏฐิเหล่าใด พึงเที่ยว
ไปในโลก บุคคลชื่อว่านาค ไม่พึงยึดถือทิฏฐิเหล่านั้นกล่าว ดอกบัวมี
ก้านขรุขระเกิดแต่อัมพุคือน้ำ อันน้ำและเปือกตมไม่เข้าไปติด ฉันใด
มุนีผู้กล่าวความสงบ ไม่ติดพัน ไม่เข้าไปติดในกามและในโลก ฉันนั้น.

[๓๖๒] คำว่า เหล่าใด ในคำว่า สงัดแล้วจากทิฏฐิเหล่าใด พึงเที่ยวไปในโลก ได้แก่

ทิฏฐิทั้งหลาย. คำว่า สงัดแล้ว คือ สงัด ว่าง เปล่า จากกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ราคะ ฯลฯ อกุสลาภิสังขารทั้งปวง. คำว่า พึงเที่ยวไป คือ พึงเที่ยวไป อยู่ เปลี่ยนอิริยาบถ ประพฤติ รักษา บำรุง เยียวยา. คำว่า ในโลก คือ ในมนุษยโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สงัดแล้วจากทิฏฐิเหล่าใด พึงเที่ยวไปในโลก.

[๓๖๓] คำว่า นาค ในคำว่า บุคคลผู้ชื่อว่านาค ไม่พึงยึดถือทิฏฐิเหล่านั้นกล่าว พึงทราบอธิบายดังต่อไปนี้ บุคคลชื่อว่าเป็นนาค เพราะไม่ทำความชั่ว เพราะไม่ถึงความชั่ว เพราะไม่มาสู่ความชั่ว.

บุคคลชื่อว่าเป็นนาค เพราะไม่ทำความชั่วอย่างไร? ธรรมทั้งหลายที่เป็นบาป เป็นอกุศล อันทำความเศร้าหมอง อันให้เกิดในภพใหม่ มีความกระวนกระวาย มีวิบากเป็นทุกข์ มีชาติชราและมรณะต่อไป เรียกว่าความชั่ว.

(สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรสภิยะ) บุคคลไม่ทำความชั่ว
น้อยหนึ่งในโลก สลัดกิเลสเป็นเครื่องผูก ในความประกอบทั้งปวง
ไม่เกี่ยวข้องในธรรมทั้งปวง เป็นผู้หลุดพ้นแล้ว บัณฑิตกล่าวบุคคลนั้น
ผู้คงที่ว่าเป็นนาค เพราะเป็นผู้เที่ยงตรง.

บุคคลชื่อว่าเป็นนาค เพราะไม่ทำความชั่วอย่างนี้.

บุคคลชื่อว่าเป็นนาค เพราะไม่ถึงอย่างไร? บุคคลชื่อว่าเป็นนาค ย่อมไม่ถึงฉันทาคติ ไม่ถึงโทสาคติ ไม่ถึงโมหาคติ ไม่ถึงภยาคติ ไม่ถึงด้วยสามารถแห่งราคะ ไม่ถึงด้วยสามารถแห่งโทสะ ไม่ถึงด้วยสามารถแห่งโมหะ ไม่ถึงด้วยสามารถแห่งมานะ ไม่ถึงด้วยสามารถแห่งทิฏฐิ ไม่ถึงด้วยสามารถแห่งอุทธัจจะ ไม่ถึงด้วยสามารถแห่งวิจิกิจฉา ไม่ถึงด้วยสามารถแห่งอนุสัย ย่อมไม่ไป ดำเนินไป เลื่อนลอยไป แล่นไป เพราะธรรมทั้งหลายอันทำความเป็นพวก บุคคลชื่อว่าเป็นนาค เพราะไม่ถึงอย่างนี้.

บุคคลชื่อว่าเป็นนาค เพราะไม่มาอย่างไร? กิเลสเหล่าใด อันบุคคลนั้นละได้แล้ว ด้วยโสดาปัตติมรรค บุคคลนั้นย่อมไม่มา ไม่ย้อนมา ไม่กลับมาสู่กิเลสเหล่านั้นอีก กิเลสเหล่าใด อันบุคคลนั้นละได้แล้ว ด้วยสกทาคามิมรรค ... ด้วยอนาคามิมรรค ... ด้วยอรหัตมรรค บุคคลนั้นย่อมไม่มา ไม่ย้อนมา ไม่กลับมาสู่กิเลสเหล่านั้นอีก บุคคลชื่อว่าเป็นนาค เพราะไม่มาอย่างนี้.

คำว่า บุคคลชื่อว่านาค ไม่พึงยึดถือทิฏฐิเหล่านั้นกล่าว ความว่า บุคคล ชื่อว่านาค ไม่ถือ คือ ไม่พึงจับถือเอา ไม่ยึดมั่น ไม่ถือมั่นทิฏฐิเหล่านั้นกล่าว คือ บอก พูด แสดง แถลงว่า โลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง ฯลฯ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเป็นอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เป็นอีกก็หามิได้ สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลชื่อว่านาค ไม่พึงยึดถือทิฏฐิเหล่านั้นกล่าว.

[๓๖๔] คำว่า ดอกบัวมีก้านขรุขระเกิดแต่อัมพุคือน้ำ อันน้ำและเปือกตมไม่เข้าไปติด ฉันใด ความว่า น้ำเรียกว่าเอละ น้ำเรียกว่าอัมพุ ดอกบัวเรียกว่าอัมพุชะ ก้านขรุขระเรียกว่าก้านมีหนาม น้ำเรียกว่าวารี ดอกบัวที่เกิดแต่น้ำ มีในน้ำ เรียกว่าวาริชะ น้ำเรียกว่าชละ เปือกตมเรียกว่าปังกะ ดอกบัวที่เกิดแต่น้ำ มีในน้ำ อันน้ำและเปือกตมไม่ติด ไม่ติดพร้อม ไม่เข้าไปติด คือ เป็นของอันน้ำและเปือกตมไม่ติด ไม่ติดพร้อม ไม่เข้าไปติด ฉันใด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ดอกบัวมีก้านขรุขระเกิดแต่อัมพุคือน้ำ อันน้ำและเปือกตมไม่เข้าไปติด ฉันใด.

[๓๖๕] ศัพท์ว่า เอวํ ในคำว่า มุนีผู้กล่าวสันติธรรม ผู้ไม่ติดพัน ไม่เข้าไปติดแล้ว ในกามและในโลก ฉันนั้น ดังนี้ เป็นอุปไมยยังอุปมาให้ถึงพร้อม คำว่า มุนี ความว่า ญาณเรียกว่าโมนะ ฯลฯ ก้าวล่วงธรรมเป็นเครื่องข้องและตัณหาเพียงดังข่าย บุคคลนั้นชื่อว่า มุนี. คำว่า ผู้กล่าวความสงบ คือ มุนี ผู้กล่าวธรรมสงบ กล่าวธรรมต้านทาน กล่าวธรรมที่หลีกเร้น กล่าวธรรมเป็นที่พึ่ง กล่าวธรรมที่ไม่มีภัย กล่าวธรรมที่ไม่เคลื่อน กล่าวธรรมที่ไม่ตาย กล่าวนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มุนีผู้กล่าวความสงบ ... ฉันนั้น. คำว่า ไม่ติดพัน คือ ตัณหาเรียกว่า ความติดพัน ได้แก่ ความกำหนัด ความกำหนัดกล้า ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล. ความติดพันนั้นอันมุนีใดละ ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำให้ไม่ควรเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ มุนีนั้นเรียกว่า ผู้ไม่ติดพัน ไม่พัวพัน. มุนีนั้นไม่ติดพัน ไม่หมกมุ่น ไม่หลุ่มหลง ในรูปเสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ สกุล คณะ อาวาส ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ กามภพ รูปภพ อรูปภพ สัญญาภพ อสัญญาภพ เนวสัญญานาสัญญาภพ เอกโวการภพ จตุโวการภพ ปัญจโวการภพ

อดีต อนาคต ปัจจุบัน ในธรรมที่เห็น ที่ได้ยิน ที่ทราบ ที่รู้แจ้ง คือ เป็นผู้มีความติดพันอันปราศจาก สละ คาย พ้น ละ สละคืนแล้ว เป็นผู้มีความกำหนัดอันปราศจาก สละ คาย พ้น ละ สละคืนแล้ว เป็นผู้ไม่หิว เป็นผู้ดับ เป็นผู้เย็น เป็นผู้มีตนอันประเสริฐเสวยสุขอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มุนีผู้กล่าวความสงบ ไม่ติดพัน ... ฉันนั้น.

โดยอุทานว่า กาม ในคำว่า ไม่เข้าไปติดในกามและในโลก กามมี ๒ อย่าง คือ วัตถุกาม ๑ กิเลสกาม ๑ ฯลฯ นี้เรียกว่าวัตถุกาม ฯลฯ นี้เรียกว่ากิเลสกาม. คำว่า ในโลก คือ ในอบายโลก มนุษยโลก เทวโลก ขันธโลก ธาตุโลก อายตนโลก. ชื่อว่าความติด ได้แก่ ความติด ๒ อย่าง คือความติดด้วยตัณหา ๑ ความติดด้วยทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าความติดด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความติดด้วยทิฏฐิ. มุนีละความติดด้วยตัณหา สละคืนความติดด้วยทิฏฐิแล้ว ย่อมไม่ติด ไม่ติดพร้อม ไม่เข้าไปติด คือ เป็นผู้อันตัณหาและทิฏฐิไม่ติด ไม่ติดพร้อม ไม่เข้าไปติด ในกามและในโลก ฯลฯ เป็นผู้ออก สลัดออก พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้อง เป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มุนีผู้กล่าวความสงบ เป็นผู้ไม่ติดพัน ไม่เข้าไปติดในกามและในโลก ฉันนั้น. เพราะเหตุนั้น พระภาคผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

บุคคลชื่อว่านาค สงัดแล้วจากทิฏฐิเหล่าใด พึงเที่ยวไปในโลก บุคคล
ชื่อว่านาค ไม่พึงยึดถือทิฏฐิเหล่านั้นกล่าว ดอกบัวมีก้านขรุขระเกิดแต่
อัมพุคือน้ำ อันน้ำและเปือกตมไม่เข้าไปติด ฉันใด มุนีผู้กล่าวความ
สงบ ผู้ไม่ติดพัน ไม่เข้าไปติดในกามและในโลก ฉันนั้น.

[๓๖๖] มุนีผู้ถึงเวทนั้น ย่อมไปไม่ไปด้วยทิฏฐิ ไม่ถึงความถือตัวด้วยอารมณ์
ที่ทราบ มุนีนั้นเป็นผู้ไม่มีตัณหา อันกรรมและเสียงที่ได้ยินไม่พึงนำ
ไปได้ เป็นผู้อันตัณหาและทิฏฐิไม่นำเข้าไปในที่อาศัยทั้งหลาย.

[๓๖๗] ศัพท์ว่า น ในคำว่า มุนีผู้ถึงเวทนั้น ย่อมไม่ไปด้วยทิฏฐิ ไม่ถึงความถือตัวด้วยอารมณ์ที่ทราบ ดังนี้ เป็นปฏิเสธ. คำว่า ผู้ถึงเวท ความว่า ญาณในมรรค ๔ ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ ปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา วิปัสสนา สัมมาทิฏฐิ เรียกว่า เวท. มุนีนั้นเป็นผู้ถึงที่สุด บรรลุที่สุด ถึงส่วนสุด บรรลุส่วนสุด ถึงที่

สุดรอบ บรรลุที่สุดรอบ ถึงที่สิ้นสุด บรรลุที่สิ้นสุด ถึงที่ป้องกัน บรรลุที่ป้องกัน ถึงที่หลีกเร้น บรรลุที่หลีกเร้น ถึงที่พึ่ง บรรลุที่พึ่ง ถึงที่ไม่มีภัย บรรลุที่ไม่มีภัย ถึงที่ไม่เคลื่อน บรรลุที่ไม่เคลื่อน ถึงที่ไม่ตาย บรรลุที่ไม่ตาย ถึงนิพพาน บรรลุนิพพาน แห่งชาติ ชราและมรณะด้วยเวทเหล่านั้น.

อีกอย่างหนึ่ง บุคคลชื่อว่าผู้ถึงเวท เพราะอรรถว่า ถึงที่สุดแห่งเวททั้งหลายบ้าง เพราะอรรถว่า ถึงที่สุดด้วยเวททั้งหลายบ้าง เพราะเป็นผู้รู้แจ้งธรรม ๗ ประการ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส ราคะ โทสะ โมหะ มานะ เป็นธรรมอันบุคคลนั้นรู้แจ้งแล้ว เป็นผู้รู้แจ้งซึ่งอกุศลธรรมอันลามก อันทำความเศร้าหมอง ให้เกิดในภพใหม่ มีความกระวนกระวาย มีวิบากเป็นทุกข์ เป็นปัจจัยแห่งชาติ ชราและมรณะต่อไป.

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

(ดูกรสภิยะ) บุคคลเลือกเฟ้นเวททั้งสิ้น ของสมณพราหมณ์ที่มีอยู่
เป็นผู้ปราศจากราคะในเวทนาทั้งปวง ล่วงเวททั้งปวงแล้ว ชื่อว่าเป็น
เวทคู.

คำว่า ย่อมไม่ไปด้วยทิฏฐิ ความว่า ทิฏฐิ ๖๒ อันมุนีนั้นละ ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำให้ไม่ควรเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ มุนีนั้นย่อมไม่ไป ไม่ดำเนินไป ไม่เลื่อนลอยไป ไม่แล่นไปด้วยทิฏฐิ ทั้งไม่ย้อน ไม่กลับมาสู่ทิฏฐินั้นโดยความเป็นสาระ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มุนีผู้ถึงเวทนั้น ย่อมไม่ไปด้วยทิฏฐิ.

คำว่า ไม่ถึงความถือตัวด้วยอารมณ์ที่ทราบ ความว่า มุนีนั้นไม่ถึง ไม่เข้าถึง ไม่เข้าไปถึง ไม่ถือ ไม่ยึดมั่น ไม่ถือมั่น ซึ่งความถือตัว ด้วยรูปที่ทราบ ด้วยเสียงแห่งผู้อื่น หรือด้วยความสมมติแห่งมหาชน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มุนีผู้ถึงเวทนั้น ย่อมไม่ไปด้วยทิฏฐิ ไม่ถึงความถือตัวด้วยอารมณ์ที่ทราบ.

คำว่า มุนีนั้นเป็นผู้ไม่มีตัณหา ความว่า มุนีนั้น ย่อมเป็นผู้ไม่มีตัณหา คือ ไม่เป็นผู้มีตัณหาอย่างยิ่ง ไม่เป็นผู้มีตัณหาเป็นเบื้องหน้า ด้วยสามารถแห่งตัณหา ด้วยสามารถแห่งทิฏฐิ ตัณหา ทิฏฐิ และมานะเป็นสภาพอันมุนีละ ตัดรากขาดแล้ว ทำไม่ให้มีที่ตั้งดังตาลยอดด้วน

ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา ด้วยเหตุเท่าใด มุนีนั้นชื่อว่า เป็นผู้ไม่มีตัณหา ไม่มีตัณหาเป็นอย่างยิ่ง ไม่มีตัณหาเป็นเบื้องหน้า ด้วยเหตุนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มุนีนั้นเป็นผู้ไม่มีตัณหา.

[๓๖๘] คำว่า อันกรรม ... ไม่ ในคำว่า เป็นผู้อันกรรมและเสียงที่ได้ยินไม่พึงนำไปได้ ความว่า มุนีนั้นย่อมไม่ไป ไม่ดำเนินไป ไม่เลื่อนลอยไป ไม่แล่นไป ด้วยปุญญาภิสังขารบ้าง อปุญญาภิสังขารบ้าง อเนญชาภิสังขารบ้าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้อันกรรมไม่นำไปได้. คำว่า เป็นผู้อันเสียงที่ได้ยินไม่พึงนำไปได้ คือ มุนีย่อมไม่ไป ไม่ดำเนินไป ไม่เลื่อนลอยไป ไม่แล่นไป ด้วยความหมดจดโดยเสียงที่ได้ยิน ด้วยเสียงกึกก้องแห่งผู้อื่น หรือด้วยความสมมติแห่งมหาชน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้อันกรรมและเสียงที่ได้ยินไม่พึงนำไปได้.

[๓๖๙] ชื่อว่า ความนำเข้าไป ในคำว่า เป็นผู้อันตัณหาและทิฏฐิไม่นำเข้าไปในที่อาศัยทั้งหลาย ได้แก่ ความนำเข้าไป ๒ อย่าง คือ ความนำเข้าไปด้วยตัณหา ๑ ความนำเข้าไปด้วยทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าความนำเข้าไปด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความนำเข้าไปด้วยทิฏฐิ. มุนีนั้นละความนำเข้าไปด้วยตัณหา สละคืนความนำเข้าไปด้วยทิฏฐิแล้ว เพราะเป็นผู้ละความนำเข้าไปด้วยตัณหา สละคืนความนำเข้าไปด้วยทิฏฐิ มุนีนั้นจึงชื่อว่า เป็นผู้อันตัณหาและทิฏฐิไม่นำเข้าไป ไม่เข้าไปติด ไม่เข้าถึง ไม่ติดใจ ไม่น้อมใจ ออกไป สละแล้ว พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องแล้ว ในที่อาศัยทั้งหลาย เป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้อันตัณหาและทิฏฐิไม่นำเข้าไปในที่อาศัยทั้งหลาย. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

มุนีผู้ถึงเวทนั้น ย่อมไม่ไปด้วยทิฏฐิ ไม่ถึงความถือตัวด้วยอารมณ์ที่
ทราบ มุนีนั้นเป็นผู้ไม่มีตัณหา อันกรรมและเสียงที่ได้ยินไม่พึงนำไปได้
อันตัณหาและทิฏฐิไม่นำเข้าไปในที่อาศัยทั้งหลาย.

[๓๗๐] กิเลสเป็นเครื่องร้อยกรอง ย่อมไม่มีแก่มุนีผู้เว้นแล้วจากสัญญา โมหะ
ย่อมไม่มีแก่มุนีผู้หลุดพ้นแล้วด้วยปัญญา ชนเหล่าใด ยังถือสัญญาและ
ทิฏฐิ ชนเหล่านั้น กระทบกระทั่งกันอยู่ ย่อมเที่ยวไปในโลก.

[๓๗๑] คำว่า กิเลสเป็นเครื่องร้อยกรอง ย่อมไม่มีแก่มุนี ผู้เว้นแล้วจากสัญญา

ความว่า มุนีใด เจริญอริยมรรคมีสมถะเป็นเบื้องต้น กิเลสเป็นเครื่องร้อยกรอง เป็นสภาพอันมุนีนั้นข่มเสียแล้วตั้งแต่กาลเบื้องต้น. เมื่อมุนีนั้นถึงความเป็นพระอรหันต์แล้ว กิเลสเป็นเครื่องร้อยกรอง โมหะ นิวรณ์ กามสัญญา พยาบาทสัญญา วิหิงสาสัญญา และทิฏฐิสัญญา เป็นสภาพอันพระอรหันต์สละเสียแล้ว มีรากอันตัดขาดแล้ว ไม่ทำให้มีที่ตั้งดังตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กิเลสเป็นเครื่องร้อยกรอง ย่อมไม่มีแก่มุนี ผู้เว้นจากสัญญา.

[๓๗๒] คำว่า โมหะย่อมไม่มีแก่มุนีผู้หลุดพ้นแล้วด้วยปัญญา ความว่า มุนีใด เจริญอริยมรรคมีวิปัสสนาเป็นเบื้องต้น โมหะ เป็นสภาพอันมุนีนั้นข่มเสียแล้วตั้งแต่กาลเบื้องต้น เมื่อมุนีนั้นถึงความเป็นพระอรหันต์แล้ว โมหะ กิเลสเป็นเครื่องร้อยกรอง นิวรณ์ กามสัญญา พยาบาทสัญญา วิหิงสาสัญญา ทิฏฐิสัญญา เป็นสภาพอันพระอรหันต์ละเสียแล้ว มีรากอันตัดขาดแล้ว ทำไม่ให้มีที่ตั้งดังตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า โมหะย่อมไม่มีแก่มุนีผู้หลุดพ้นแล้วด้วยปัญญา.

[๓๗๓] คำว่า ชนเหล่าใดยังถือสัญญาทิฏฐิ ชนเหล่านั้น กระทบกระทั่งกันอยู่ ย่อมเที่ยวไปในโลก ความว่า ชนเหล่าใดยังถือสัญญา คือ กามสัญญา พยาบาทสัญญา วิหิงสาสัญญา ชนเหล่านั้นย่อมกระทบกระทั่งกัน คือ เบียดเบียนกันด้วยสามารถแห่งสัญญา กล่าวคือ พวกชนที่ยังถือสัญญา แม้เป็นพระราชา ก็ย่อมวิวาทกับพวกพระราชา แม้เป็นกษัตริย์ย่อมวิวาทกับพวกกษัตริย์ แม้เป็นพราหมณ์ก็ย่อมวิวาทกับพวกพราหมณ์ แม้เป็นคฤหบดีก็ย่อมวิวาทกับพวกคฤหบดี แม้มารดาก็ย่อมวิวาทกับบุตร แม้บุตรก็ย่อมวิวาทกับมารดา แม้บิดาก็ย่อมวิวาทกับบุตร แม้บุตรก็ย่อมวิวาทกับบิดา แม้พี่ชายน้องชายก็ย่อมวิวาทกับพี่ชายน้องชาย แม้พี่สาวน้องสาวก็ย่อมวิวาทกับพี่สาวน้องสาว แม้พี่ชายน้องชายก็ย่อมวิวาทกับพี่สาวน้องสาว แม้พี่สาวน้องสาวก็ย่อมวิวาทกับพี่ชายน้องชาย แม้สหายก็ย่อมวิวาทกับสหาย. ชนเหล่านั้นถึงความทะเลาะแก่งแย่งวิวาทกัน ย่อมทำร้ายกันและกันด้วยฝ่ามือบ้าง ด้วยก้อนดินบ้าง ด้วยท่อนไม้บ้าง ด้วยศัสตรา ในเพราะวิวาทกันนั้น. ชนเหล่านั้น ย่อมถึงความตายบ้าง ถึงทุกข์ปางตายบ้าง ในเพราะการทำร้ายกันนั้น. ชนเหล่าใดยังถือทิฏฐิว่า โลกเที่ยง ฯลฯ หรือว่าสัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเป็นอีก

ก็หามิได้ ย่อมไม่เป็นอีกก็หามิได้ ชนเหล่านั้นย่อมกระทบกระทั่งกัน คือ เบียดเบียนกันด้วยสามารถแห่งทิฏฐิ กล่าวคือ ย่อมกระทบกระทั่งศาสดาแต่ศาสดา ย่อมกระทบกระทั่งการบอกธรรมแต่การบอกธรรม ย่อมกระทบกระทั่งคณะแต่คณะ ย่อมกระทบกระทั่งทิฏฐิแต่ทิฏฐิ ย่อมกระทบกระทั่งปฏิปทาแต่ปฏิปทา ย่อมกระทบกระทั่งมรรคแต่มรรค.

อีกอย่างหนึ่ง ชนเหล่านั้นย่อมวิวาทกัน คือ ทำความทะเลาะกัน ทำความหมายมั่นกัน ทำความแก่งแย่งกัน ทำความวิวาทกัน ทำความมุ่งร้ายกันว่า ท่านไม่รู้ธรรมวินัยนี้ ฯลฯ หรือจงแก้ไขเพื่อปลดเปลื้องวาทะ ถ้าท่านสามารถ. ชนเหล่านั้นยังละอภิสังขารไม่ได้แล้ว ย่อมกระทบกระทั่งในคติ คือ ย่อมกระทบกระทั่งเบียดเบียนกันในนรก ย่อมกระทบกระทั่งเบียดเบียนกันในกำเนิดดิรัจฉาน ย่อมกระทบกระทั่งเบียดเบียนกันในเปรตวิสัย ย่อมกระทบกระทั่งเบียดเบียนกันในมนุษยโลก ย่อมกระทบกระทั่งเบียดเบียนกันในเทวโลก ย่อมกระทบกระทั่งเบียดเบียนคติแต่คติ ย่อมกระทบกระทั่งเบียดเบียนอุปบัติแต่อุปบัติ ย่อมกระทบกระทั่งเบียดเบียนปฏิสนธิแต่ปฏิสนธิ ย่อมกระทบกระทั่งเบียดเบียนภพแต่ภพ ย่อมกระทบกระทั่งเบียดเบียนสงสารแต่สงสาร ย่อมกระทบกระทั่งเบียดเบียนวัฏฏะแต่วัฏฏะ กระทบกระทั่งกันอยู่ ย่อมเที่ยวไป อยู่ เปลี่ยนอิริยาบถ ประพฤติ รักษา บำรุง เยียวยา. คำว่า ในโลก คือ ในอบายโลก มนุษยโลก เทวโลก ขันธโลก ธาตุโลก อายตนโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ชนเหล่าใด ยังถือสัญญาและทิฏฐิ ชนเหล่านั้น กระทบกระทั่งกันอยู่ ย่อมเที่ยวไปในโลก. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

> กิเลสเป็นเครื่องร้อยกรอง ย่อมไม่มีแก่มุนีผู้เว้นแล้วจากสัญญา โมหะ
> ย่อมไม่มีแก่มุนีผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา ชนเหล่าใด ยังถือสัญญาและทิฏฐิ
> ชนเหล่านั้น กระทบกระทั่งกันอยู่ ย่อมเที่ยวไปในโลก ดังนี้.

จบ มาคันทิยสุตตนิทเทสที่ ๙.

ปุราเภทสุตตนิทเทสที่ ๑๐

[๓๗๔] (พระพุทธนิมิตตรัสถามว่า) บุคคลมีความเห็นอย่างไร มีศีลอย่างไร?
อันบัณฑิตกล่าวว่า เป็นผู้เข้าไปสงบแล้ว ข้าแต่พระโคดม พระองค์
ถูกถามแล้ว ขอจงตรัสบอกบุคคลนั้น ซึ่งเป็นนรชนผู้อุดม แก่
ข้าพระองค์.

ว่าด้วยคำถามของพระพุทธนิมิต

[๓๗๕] คำว่า มีความเห็นอย่างไร ในคำว่า บุคคลมีความเห็นอย่างไร มีศีลอย่างไร? อันบัณฑิตกล่าวว่า เป็นผู้เข้าไปสงบแล้ว ความว่า บุคคลประกอบด้วยความเห็นเช่นไร คือ ด้วยความดำรงอยู่อย่างไร ด้วยประการอย่างไร ด้วยส่วนเปรียบอย่างไร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มีความเห็นอย่างไร. คำว่า มีศีลอย่างไร ความว่า บุคคลประกอบด้วยศีลเช่นไร คือ ด้วยความดำรงอยู่อย่างไร ด้วยประการอย่างไร ด้วยส่วนเปรียบอย่างไร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มีความเห็นอย่างไร มีศีลอย่างไร? คำว่า อันบัณฑิตกล่าวว่า เป็นผู้เข้าไปสงบแล้ว ความว่า อันบัณฑิตกล่าว เรียก บอก พูด แสดง แถลงว่า เป็นผู้สงบ เข้าไปสงบ ดับ ระงับแล้ว. พระพุทธนิมิตตรัสถามถึงอธิปัญญาว่า มีความเห็นอย่างไร ตรัสถามถึงอธิศีลว่า มีศีลอย่างไร ตรัสถามถึงอธิจิตว่า เป็นผู้เข้าไปสงบแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลมีความเห็นอย่างไร มีศีลอย่างไร? อันบัณฑิตกล่าวว่า เป็นผู้เข้าไปสงบแล้ว.

[๓๗๖] คำว่า ซึ่งบุคคลนั้น ในคำว่า ข้าแต่พระโคดม ... ขอจงตรัสบอกบุคคลนั้น ... แก่ข้าพระองค์ ความว่า บุคคลที่ถาม ที่ขอให้บอก ขอให้ตรัสบอก ขอให้ประกาศ. พระพุทธนิมิตนั้น ย่อมตรัสเรียกพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า โดยพระโคตรว่า ข้าแต่พระโคดม. คำว่า ขอจงตรัสบอก คือ ตรัสเล่า บอก แสดง แถลง แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื้น ประกาศ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระโคดม ... ขอจงตรัสบอกบุคคลนั้น ... แก่ข้าพระองค์.

[๓๗๗] คำว่า ถูกถามแล้ว ในคำว่า ถูกถามแล้ว ... ซึ่งเป็นนรชนผู้อุดม ความว่า

ถูกถาม ถูกสอบถาม ขอให้บอก ขอเชิญให้ทรงแสดง ขอให้ประกาศ. คำว่า ซึ่งเป็นนรชนผู้อุดม ความว่า ซึ่งเป็นนรชนผู้เลิศ ประเสริฐ วิเศษ เป็นประธาน สูงสุด บวร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ซึ่งเป็นนรชนผู้อุดม. เพราะเหตุนั้น พระพุทธนิมิตจึงตรัสว่า

บุคคลมีความเห็นอย่างไร? มีศีลอย่างไร อันบัณฑิตกล่าวว่า เป็นผู้เข้า
ไปสงบแล้ว ข้าแต่พระโคดม พระองค์ถูกถามแล้ว ขอจงตรัสบอก
บุคคลนั้น ซึ่งเป็นนรชนผู้อุดม แก่ข้าพระองค์.

[๓๗๘] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า) ก่อนแต่กายแตก พระอรหันต์เป็นผู้
ปราศจากตัณหา ผู้ไม่อาศัยส่วนเบื้องต้น อันใครๆ ไม่นับได้ในส่วน
ท่ามกลาง ความทำไว้ในเบื้องหน้ามิได้มีแก่พระอรหันต์นั้น.

อธิบายคำว่า ภควา

[๓๗๙] คำว่า (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า) ก่อนแต่กายแตก พระอรหันต์เป็นผู้ปราศจากตัณหา ความว่า ก่อนแต่กายแตก คือ ก่อนแต่อัตภาพแตก ก่อนแต่ทอดทิ้งซากศพ ก่อนแต่ขาดชีวิตินทรีย์ พระอรหันต์เป็นผู้ปราศจากตัณหา คือ เป็นผู้มีตัณหาหายไป สละไป สำรอกออก ปล่อย ละ สละคืน เป็นผู้ปราศจากราคะ คือ เป็นผู้มีราคะหายไป สละไป สำรอกออก ปล่อย ละ สละคืนแล้ว เป็นผู้หายหิว ดับแล้ว เย็นแล้ว เป็นผู้เสวยสุข มีตนดังพรหมอยู่. บทว่า ภควา เป็นคำกล่าวเรียกด้วยความเคารพ. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ภควา เพราะอรรถว่า ผู้ทำลายราคะ ทำลายโทสะ ทำลายโมหะ ทำลายมานะ ทำลายทิฏฐิ ทำลายเสี้ยนหนาม ทำลายกิเลส. และเพราะอรรถว่า ทรงจำแนกแจกแจงซึ่งธรรมรัตนะ. เพราะอรรถว่า ทรงทำที่สุดแห่งภพทั้งหลาย. เพราะอรรถว่า มีพระกายอันอบรมแล้ว มีศีลอันอบรมแล้ว มีจิตอันอบรมแล้ว มีปัญญาอันอบรมแล้ว. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงซ่องเสพเสนาสนะอันเป็นป่าละเมาะ ป่าทึบ อันสงัด มีเสียงน้อย ปราศจากเสียงกึกก้อง ปราศจากชนผู้สัญจรไปมา เป็นที่ควรทำกรรมลับของมนุษย์ สมควรแก่การหลีกออกเร้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งอธิศีล อธิจิต อธิปัญญา อันมีอรรถรส

ธรรมรส วิมุติรส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งฌาน ๔ อัปปมัญญา ๔ อรูปสมาบัติ ๔ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งวิโมกข์ ๘ อภิภายตนะ ๘ (ฌานเป็นที่ตั้งแห่งความครอบงำอารมณ์) อนุปุพพวิหารสมาบัติ ๙ (รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ สัญญาเวทยิตนิโรธ ๑) เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งสัญญาภาวนา ๑๐ กสิณสมาบัติ ๑๐ อานาปานสติสมาธิ อสุภฌานสมาบัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งสติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งตถาคตพละ ๑๐ เวสารัชชญาณ ๔ ปฏิสัมภิทา ๔ อภิญญา ๖ พุทธธรรม ๖ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. พระนามว่า ภควา นี้ พระมารดา พระบิดา พระภาดา พระภคินี มิตร อำมาตย์ พระญาติสาโลหิต สมณพราหมณ์ เทวดามิได้เฉลิมให้. พระนามว่า ภควา นี้ เป็นวิโมกขันติกนาม (พระนามมีในอรหันตผลในลำดับแห่งอรหัตมรรค) เป็นสัจฉิกาบัญญัติ (บัญญัติที่เกิดเพราะทำให้แจ้งซึ่งพระอรหัตผลและธรรมทั้งปวง) พร้อมด้วยการทรงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ ณ ควงแห่งโพธิพฤกษ์ของพระผู้มีพระภาคทั้งหลายผู้ตรัสรู้แล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ก่อนแต่กายแตก พระอรหันต์เป็นผู้ปราศจากตัณหา.

[๓๘๐] อดีตกาล ท่านเรียกว่า ส่วนเบื้องต้น ในคำว่า ผู้ไม่อาศัยส่วนเบื้องต้น พระอรหันต์ปรารภถึงอดีตกาล ละตัณหา สละคืนทิฏฐิเสียแล้ว เพราะละตัณหา สละคืนทิฏฐิเสียแล้ว จึงชื่อว่า เป็นผู้ไม่อาศัยส่วนเบื้องต้น แม้ด้วยเหตุอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง พระอรหันต์ไม่เป็นไปตามความเพลินในรูปว่า ในอดีตกาล เราได้มีรูปอย่างนี้ ไม่เป็นไปตามความเพลินในนามว่า ในอดีตกาล เราได้มีเวทนาอย่างนี้ ... มีสัญญาอย่างนี้ ... มีสังขารอย่างนี้ ... มีวิญญาณอย่างนี้ จึงชื่อว่า เป็นผู้ไม่อาศัยส่วนเบื้องต้น แม้ด้วยเหตุอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง พระอรหันต์มิได้มีวิญญาณเนื่องด้วยฉันทราคะในจักษุและรูปว่า ในอดีตกาล เราได้มีจักษุดังนี้ มีรูปดังนี้ เพราะเป็นผู้ไม่มีวิญญาณเนื่องด้วยฉันทราคะ จึงไม่เพลินจักษุ

และรูปนั้น เมื่อไม่เพลินจักษุและรูปนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ไม่อาศัยส่วนเบื้องต้น แม้ด้วยเหตุอย่างนี้. มิได้มีวิญญาณเนื่องด้วยฉันทราคะในหูและเสียงว่า ในอดีตกาล เราได้มีหูดังนี้ มีเสียงดังนี้ ... ในอดีตกาล เราได้มีจมูกดังนี้ มีกลิ่นดังนี้ ... ในอดีตกาล เราได้มีลิ้นดังนี้ มีรสดังนี้ ... ในอดีตกาล เราได้มีกายดังนี้ มีโผฏฐัพพะดังนี้ ... ในอดีตกาล เราได้มีใจดังนี้ มีธรรมารมณ์ดังนี้ เพราะเป็นผู้ไม่มีวิญญาณเนื่องด้วยใจและธรรมารมณ์นั้น จึงไม่เพลินใจและธรรมารมณ์นั้น เมื่อไม่เพลินใจและธรรมารมณ์นั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ไม่อาศัยส่วนเบื้องต้น แม้ด้วยเหตุอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง พระอรหันต์ย่อมไม่พอใจ ไม่ชอบใจซึ่งความหัวเราะ การเจรจา การปราศรัยและการเล่นหัวกับมาตุคามในกาลก่อน และไม่ถึงความปลื้มใจด้วยความหัวเราะ การเจรจา การปราศรัยและการเล่นหัวกับมาตุคามที่มีในคราวก่อนนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ไม่อาศัยส่วนเบื้องต้น แม้ด้วยเหตุอย่างนี้.

[๓๘๑] ปัจจุบันกาล ท่านเรียกว่า ส่วนท่ามกลาง ในคำว่า ผู้อันใครๆ ไม่นับได้ในส่วนท่ามกลาง ความว่า พระอรหันต์ปรารภถึงปัจจุบันกาล ละตัณหา สละคืนทิฏฐิแล้ว เพราะละตัณหา สละคืนทิฏฐิแล้ว อันใครๆ ไม่นับได้ว่า เป็นผู้กำหนัด ขัดเคือง หลงใหล ผูกพัน ยึดถือ ถึงความกวัดแกว่ง ถึงความไม่ตกลง ถึงโดยเรี่ยวแรง. พระอรหันต์ละอภิสังขารเหล่านั้นได้แล้ว เพราะละอภิสังขารได้แล้ว อันใครๆ ไม่นับได้โดยคติว่า เป็นผู้เกิดในนรก เกิดในกำเนิดดิรัจฉาน เกิดในเปรตวิสัย เป็นมนุษย์ เป็นเทวดา เป็นสัตว์มีรูป เป็นสัตว์ไม่มีรูป เป็นสัตว์มีสัญญา เป็นสัตว์ไม่มีสัญญา หรือเป็นสัตว์มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่. พระอรหันต์นั้น ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ไม่มีการณะ อันเป็นเครื่องถึงการนับ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้อันใครๆ ไม่นับได้ในส่วนท่ามกลาง.

ว่าด้วยความทำไว้ในเบื้องหน้า ๒ อย่าง

[๓๘๒] คำว่า นั้น ในคำว่า ความทำไว้ในเบื้องหน้ามิได้มีแก่พระอรหันต์นั้น คือ พระอรหันตขีณาสพ. ชื่อว่าความทำไว้ในเบื้องหน้า ได้แก่ความทำไว้ในเบื้องหน้า ๒ อย่าง คือ ความทำไว้ในเบื้องหน้าด้วยตัณหา ๑ ความทำไว้ในเบื้องหน้าด้วยทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าความทำไว้ในเบื้องหน้าด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความทำไว้ในเบื้องหน้าด้วยทิฏฐิ. พระอรหันต์นั้น ละ

ความทำไว้ในเบื้องหน้าด้วยตัณหา สละคืนความทำไว้ในเบื้องหน้าด้วยทิฏฐิแล้ว เพราะละความทำไว้ในเบื้องหน้าด้วยตัณหา สละคืนความทำไว้ในเบื้องหน้าด้วยทิฏฐิ จึงไม่กระทำตัณหาหรือทิฏฐิไว้ในเบื้องหน้าเที่ยวไป คือ ไม่มีตัณหาเป็นธงชัย ไม่มีตัณหาเป็นธงยอด ไม่มีตัณหาเป็นใหญ่ ไม่มีทิฏฐิเป็นธงชัย ไม่มีทิฏฐิเป็นธงยอด ไม่มีทิฏฐิเป็นใหญ่ ไม่เป็นผู้อันตัณหาหรือทิฏฐิแวดล้อมเที่ยวไป แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ความทำไว้ในเบื้องหน้ามิได้มีแก่พระอรหันต์นั้น.

อีกอย่างหนึ่ง พระอรหันต์ไม่เป็นไปตามความเพลินในรูปว่า ในอนาคตกาล เราพึงมีรูปอย่างนี้ ไม่เป็นไปตามความเพลินในนามว่า ในอนาคตกาล เราพึงมีเวทนาอย่างนี้ ... มีสัญญาอย่างนี้ ... มีสังขารอย่างนี้ ... มีวิญญาณอย่างนี้ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ความทำไว้ในเบื้องหน้ามิได้มีแก่พระอรหันต์นั้น.

อีกอย่างหนึ่ง พระอรหันต์ย่อมไม่ตั้งจิตเพื่อได้จักษุและรูปที่ยังไม่ได้ว่า ในอนาคตกาล เราพึงมีจักษุดังนี้ มีรูปดังนี้ เพราะเหตุไม่ตั้งจิตไว้ จึงไม่เพลินจักษุและรูปนั้น เมื่อไม่เพลินจักษุและรูปนั้น ความทำไว้ในเบื้องหน้ามิได้มีแก่พระอรหันต์นั้น แม้ด้วยเหตุอย่างนี้. ไม่ตั้งจิตเพื่อได้หูและเสียงที่ยังไม่ได้ว่า ในอนาคตกาล เราพึงมีหูดังนี้ มีเสียงดังนี้ ... ในอนาคตกาล เราพึงมีจมูกดังนี้ มีกลิ่นดังนี้ ... ในอนาคตกาล เราพึงมีลิ้นดังนี้ มีรสดังนี้ ... ในอนาคตกาล เราพึงมีกายดังนี้ มีโผฏฐัพพะดังนี้ ... ในอนาคตกาล เราพึงมีใจดังนี้ มีธรรมารมณ์ดังนี้ เพราะเหตุไม่ตั้งจิตไว้ จึงไม่เพลินใจและธรรมารมณ์นั้น เมื่อไม่เพลินใจและธรรมารมณ์นั้น ความทำไว้ในเบื้องหน้ามิได้มีแก่พระอรหันต์นั้น แม้ด้วยเหตุอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง พระอรหันต์ย่อมไม่ตั้งจิตเพื่อได้ภพที่ยังไม่ได้ว่า เราจักเป็นเทพเจ้าหรือเป็นเทวดาตนใดตนหนึ่ง ด้วยศีล ด้วยวัตร ด้วยตบะ หรือด้วยพรหมจรรย์นี้ เพราะเหตุไม่ตั้งจิตไว้ จึงไม่เพลินภพนั้น เมื่อไม่เพลินภพนั้น ความทำไว้ในเบื้องหน้ามิได้มีแก่พระอรหันต์นั้น แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า) ก่อนแต่กายแตก พระอรหันต์เป็นผู้ปราศจาก
ตัณหา ผู้ไม่อาศัยส่วนเบื้องต้น อันใครๆ ไม่นับได้ในส่วนท่ามกลาง
ความทำไว้ในเบื้องหน้ามิได้มีแก่พระอรหันต์นั้น.

[๓๘๓] บุคคลนั้นแล ผู้ไม่โกรธ ไม่สะดุ้ง ไม่โอ้อวด ไม่มีความรำคาญ
พูดด้วยปัญญา ไม่ฟุ้งซ่าน สำรวมวาจา เป็นมุนี.

ว่าด้วยเหตุเกิดความโกรธ ๑๐ อย่าง

[๓๘๔] ก็พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผู้ไม่โกรธ ในคำว่า ผู้ไม่โกรธ ไม่สะดุ้ง ความว่า ก็แต่ว่าความโกรธควรกล่าวก่อน. ความโกรธ ย่อมเกิดด้วยอาการ ๑๐ อย่าง คือ ความโกรธย่อมเกิดด้วยอาการว่า เขาได้ประพฤติสิ่งไม่เป็นประโยชน์แก่เราแล้ว ๑ เขากำลังประพฤติสิ่งไม่เป็นประโยชน์แก่เรา ๑ เขาจักประพฤติสิ่งไม่เป็นประโยชน์แก่เรา ๑ เขาได้ประพฤติสิ่งไม่เป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้เป็นที่รักที่ชอบใจของเราแล้ว ๑ เขากำลังประพฤติสิ่งไม่เป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้เป็นที่รักที่ชอบใจของเรา ๑ เขาจักประพฤติสิ่งไม่ประโยชน์แก่บุคคลผู้เป็นที่รักที่ชอบใจของเรา ๑ เขาได้ประพฤติสิ่งเป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของเรา ๑ เขากำลังประพฤติสิ่งเป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของเรา ๑ เขาจักประพฤติสิ่งเป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของเรา ๑ ความโกรธย่อมเกิดในที่มิใช่เหตุ ๑.

ความปองร้าย ความมุ่งร้าย ความขัดเคือง ความขุ่นเคือง ความเคือง ความเคืองทั่ว ความเคืองเสมอ ความชัง ความชังทั่ว ความชังเสมอ ความพยาบาทแห่งจิต ความประทุษร้ายในใจ ความโกรธ กิริยาที่โกรธ ความเป็นผู้โกรธ ความชัง กิริยาที่ชัง ความเป็นผู้ชัง ความพยาบาท กิริยาที่พยาบาท ความเป็นผู้พยาบาท ความพิโรธ ความพิโรธตอบ ความเป็นผู้ดุร้าย ความเพาะวาจาชั่ว ความไม่แช่มชื่นแห่งจิต นี้เรียกว่า ความโกรธ.

อีกอย่างหนึ่ง ควรรู้ความโกรธมากโกรธน้อย. บางครั้ง ความโกรธเป็นแต่เพียงทำจิตให้ขุ่นมัว แต่ยังไม่ถึงให้หน้าเง้าหน้างอก็มี. บางครั้ง ความโกรธเป็นแต่เพียงทำให้หน้าเง้าหน้างอ แต่ยังไม่ทำให้คางสั่นก็มี. บางครั้ง ความโกรธเป็นแต่เพียงทำให้คางสั่น แต่ยังไม่ให้เปล่งผรุสวาจาก็มี. บางครั้ง ความโกรธเป็นแต่เพียงให้เปล่งผรุสวาจา แต่ยังไม่ให้เหลียวดูทิศต่างๆ ก็มี. บางครั้ง ความโกรธเป็นแต่เพียงให้เหลียวดูทิศต่างๆ แต่ยังไม่ให้จับท่อนไม้และศาตราก็มี. บางครั้ง ความโกรธเป็นแต่เพียงให้จับท่อนไม้และศาตรา แต่ยังไม่ให้เงื้อท่อนไม้และศาตราก็มี. บางครั้ง ความโกรธเป็นแต่เพียงให้เงื้อท่อนไม้และศาตรา แต่ยังไม่ให้ท่อนไม้และศาตราถูกต้อง

ก็มี. บางครั้ง ความโกรธเป็นแต่เพียงให้ท่อนไม้และศาตราถูกต้อง แต่ยังไม่ทำให้เป็นแผลเล็กแผลใหญ่ก็มี. บางครั้ง ความโกรธเป็นแต่เพียงทำให้เป็นแผลเล็กแผลใหญ่ แต่ยังไม่ให้กระดูกหักก็มี. บางครั้ง ความโกรธเป็นแต่เพียงให้กระดูกหัก แต่ยังไม่ให้อวัยวะน้อยใหญ่หลุดไปก็มี. บางครั้ง ความโกรธเป็นแต่เพียงให้อวัยวะน้อยใหญ่หลุดไป แต่ยังไม่ให้ชีวิตดับก็มี. บางครั้ง ความโกรธเป็นแต่เพียงให้ชีวิตดับ แต่ยังไม่เสียสละชีวิตของตนให้หมดไปก็มี. เมื่อใด ความโกรธให้ฆ่าบุคคลอื่นแล้ว จึงให้ฆ่าตน เมื่อนั้น ความโกรธเป็นไปรุนแรงอย่างหนัก ถึงความเป็นของมากอย่างยิ่ง. ความโกรธนั้น อันบุคคลใดละ ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำไม่ให้ควรเกิดขึ้นได้ เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ บุคคลนั้นเรียกว่า ผู้ไม่โกรธ. บุคคลชื่อว่า เป็นผู้ไม่โกรธ เพราะละความโกรธได้แล้ว เพราะกำหนดรู้วัตถุแห่งความโกรธ เพราะตัดเหตุแห่งความโกรธเสีย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่โกรธ.

ว่าด้วยผู้ไม่สะดุ้ง

[๓๘๕] คำว่า ผู้ไม่สะดุ้ง ความว่า ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้เป็นผู้สะดุ้ง หวาดเสียว สยดสยอง. ภิกษุนั้น ย่อมสะดุ้ง หวาดเสียว สยดสยอง กลัว ถึงความสะดุ้งว่า เราไม่ได้สกุล ไม่ได้หมู่คณะ ไม่ได้อาวาส ไม่ได้ลาภ ไม่ได้ยศ ไม่ได้สรรเสริญ ไม่ได้สุข ไม่ได้จีวร ไม่ได้บิณฑบาต ไม่ได้เสนาสนะ ไม่ได้คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ไม่ได้บุคคลผู้พยาบาลในคราวเป็นไข้ เราจะไม่เป็นผู้มีชื่อเสียงปรากฏ. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ไม่สะดุ้ง ไม่หวาดเสียว ไม่สยดสยอง. ภิกษุนั้น ย่อมไม่สะดุ้ง ไม่หวาดเสียว ไม่สยดสยอง ไม่กลัว ไม่ถึงความสะดุ้งว่า เราไม่ได้สกุล ไม่ได้หมู่คณะ ไม่ได้อาวาส ไม่ได้ลาภ ไม่ได้ยศ ไม่ได้สรรเสริญ ไม่ได้สุข ไม่ได้จีวร ไม่ได้บิณฑบาต ไม่ได้เสนาสนะ ไม่ได้คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ไม่ได้บุคคลผู้พยาบาลในคราวเป็นไข้ เราไม่เป็นผู้มีชื่อเสียงปรากฏ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่โกรธ ผู้ไม่สะดุ้ง.

ว่าด้วยผู้ไม่โอ้อวด

[๓๘๖] คำว่า ผู้ไม่โอ้อวด ไม่มีความรำคาญ ความว่า ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้เป็นผู้อวด โอ้อวด. ภิกษุนั้น ย่อมอวด ย่อมโอ้อวดว่า เราเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีลบ้าง ถึงพร้อมด้วยวัตรบ้าง ถึงพร้อมด้วยศีลและวัตรบ้าง ถึงพร้อมด้วยชาติบ้าง ถึงพร้อมด้วยโคตรบ้าง ถึงพร้อมด้วย

ความเป็นบุตรแห่งสกุลบ้าง ถึงพร้อมด้วยความเป็นผู้มีรูปงามบ้าง ถึงพร้อมด้วยทรัพย์บ้าง ถึงพร้อมด้วยการปกครองบ้าง ถึงพร้อมด้วยหน้าที่การงานบ้าง ถึงพร้อมด้วยหลักแหล่งแห่งศิลปศาสตร์ ถึงพร้อมด้วยวิทยฐานะบ้าง ถึงพร้อมด้วยการศึกษาบ้าง ถึงพร้อมด้วยปฏิภาณบ้าง ถึงพร้อมด้วยวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่งบ้าง ออกบวชจากสกุลสูงบ้าง ออกบวชจากสกุลใหญ่บ้าง ออกบวชจากสกุลมีโภคสมบัติมากบ้าง ออกบวชจากสกุลมีโภคสมบัติยิ่งใหญ่บ้าง เป็นผู้มีชื่อเสียงปรากฏมียศกว่าพวกคฤหัสถ์และบรรพชิตบ้าง เป็นผู้ได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขารบ้าง เป็นผู้ทรงจำพระสูตรบ้าง ทรงพระวินัยบ้าง เป็นธรรมกถึกบ้าง เป็นผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถือเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถือทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถือทรงไตรจีวรเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถือเที่ยวบิณฑบาตไปตามลำดับตรอกเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถือไม่ฉันภัตในภายหลังเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถือไม่นอนเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถืออยู่ในเสนาสนะที่เขาจัดให้อย่างไรเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ได้ปฐมฌานบ้าง เป็นผู้ได้ทุติยฌานบ้าง เป็นผู้ได้ตติยฌานบ้าง เป็นผู้ได้จตุตถฌานบ้าง เป็นผู้ได้อากาสานัญจายตนสมาบัติบ้าง เป็นผู้ได้วิญญาณัญจายตนสมาบัติบ้าง เป็นผู้ได้อากิญจัญญายตนสมาบัติบ้าง เป็นผู้ได้เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติบ้าง บุคคลไม่อวด ไม่โอ้อวดอย่างนี้ บุคคลงด เว้น เว้นขาด ออก สลัด พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องด้วยความอวดเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่โอ้อวด.

ว่าด้วยผู้ไม่มีความรำคาญ

[๓๘๗] ชื่อว่า ความรำคาญ ในคำว่า ผู้ไม่มีความรำคาญ ได้แก่ ความรำคาญมือบ้าง ความรำคาญเท้าบ้าง ความรำคาญทั้งมือและเท้าบ้าง ความสำคัญในสิ่งไม่ควรว่าควร ความสำคัญในสิ่งควรว่าไม่ควร ความสำคัญในสิ่งที่ไม่มีโทษว่ามีโทษ ความสำคัญในสิ่งที่มีโทษว่าไม่มีโทษ ความรำคาญ กิริยาที่รำคาญ ความเป็นผู้รำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความกลุ้มใจเห็นปานนี้ นี้เรียกว่า ความรำคาญ. อีกอย่างหนึ่ง ความรำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความกลุ้มใจ ย่อมเกิดขึ้นเพราะเหตุ ๒ ประการ คือ เพราะกระทำและเพราะไม่กระทำ.

ความรำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความกลุ้มใจ ย่อมเกิดขึ้นเพราะกระทำและเพราะไม่กระทำอย่างไร? ความรำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความกลุ้มใจ ย่อมเกิดขึ้นว่า เราทำแต่กายทุจริต

เราไม่ได้ทำกายสุจริต เราทำแต่วจีทุจริต เราไม่ได้ทำวจีสุจริต เราทำแต่มโนทุจริต เราไม่ได้ทำมโนสุจริต เราทำแต่ปาณาติบาต เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากปาณาติบาต เราทำแต่อทินนาทาน เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากอทินนาทาน เราทำแต่กาเมสุมิจฉาจาร เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากกาเมสุมิจฉาจาร เราทำแต่มุสาวาท เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากมุสาวาท เราทำแต่ปิสุณาวาจา เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากปิสุณาวาจา เราทำแต่ผรุสวาจา เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากผรุสวาจา เราทำแต่สัมผัปปลาปะ เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากสัมผัปปลาปะ เราทำแต่อภิชฌา เราไม่ได้ทำอนภิชฌา เราทำแต่พยาบาท เราไม่ได้ทำอัพยาบาท เราทำแต่มิจฉาทิฏฐิ เราไม่ได้ทำสัมมาทิฏฐิ ความรำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความกลุ้มใจ ย่อมเกิดขึ้นเพราะกระทำและเพราะ ไม่กระทำอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ความรำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความกลุ้มใจ ย่อมเกิดขึ้นว่า เราเป็นผู้ไม่กระทำความบริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย เราเป็นผู้ไม่คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย เราเป็นผู้ไม่รู้จักประมาณในโภชนะ เราเป็นผู้ไม่หมั่นประกอบในความเพียรเป็นเครื่องตื่นอยู่ เราเป็นผู้ไม่ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ เราไม่ได้เจริญสติปัฏฐาน ๔ เราไม่ได้เจริญสัมมัปปธาน ๔ เราไม่ได้เจริญอิทธิบาท ๔ เราไม่ได้เจริญอินทรีย์ ๕ เราไม่ได้เจริญพละ ๕ เราไม่ได้เจริญโพชฌงค์ ๗ เราไม่ได้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เราไม่ได้กำหนดรู้ทุกข์ เราไม่ได้ละสมุทัย เราไม่ได้เจริญมรรค เราไม่ได้ทำให้แจ้งนิโรธ ความรำคาญนี้ อันบุคคลใดละ ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำไม่ให้ควรเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ บุคคลนั้นเรียกว่า ไม่มีความรำคาญ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่โอ้อวด ไม่มีความรำคาญ.

ว่าด้วยปัญญาเรียกว่ามันตา

[๓๘๘] คำว่า ผู้พูดด้วยปัญญา ไม่ฟุ้งซ่าน ความว่า ปัญญาเรียกว่า มันตา ได้แก่ ปัญญา ความรู้ทั่ว ฯลฯ ความไม่หลง ความเลือกเฟ้นธรรม ความเห็นชอบ. บุคคลกำหนดกล่าววาจาด้วยปัญญา แม้กล่าวมาก พูดมาก แสดงมาก แถลงมาก ก็ไม่กล่าววาจาที่กล่าวชั่ว พูดชั่ว เจรจาชั่ว ปราศรัยชั่ว บอกเล่าชั่ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้พูดด้วยปัญญา. ความฟุ้งซ่าน ในคำว่า ผู้ไม่ฟุ้งซ่าน เป็นไฉน? ความฟุ้งซ่าน ความไม่สงบจิต ความที่จิตกวัดแกว่ง ความที่จิตหมุนไป นี้เรียกว่า ความฟุ้งซ่าน. ความฟุ้งซ่านนั้น อันบุคคลใดละ ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำไม่ให้ควร

เกิดขึ้นได้ เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ บุคคลนั้นเรียกว่าผู้ไม่ฟุ้งซ่าน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้พูดด้วยปัญญา ไม่ฟุ้งซ่าน.

ว่าด้วยการสำรวมวาจา

[๓๘๙] คำว่า บุคคลนั้นแล สำรวมวาจา เป็นมุนี ความว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ละมุสาวาท เว้นขาดจากมุสาวาท พูดจริง ดำรงคำสัตย์ มีถ้อยคำมั่นคงเชื่อถือได้ ไม่พูดให้เคลื่อนคลาดแก่โลก. ละปิสุณาวาจา เว้นขาดจากปิสุณาวาจา ฟังจากข้างนี้แล้ว ไม่ไปบอกข้างโน้นเพื่อทำลายคนหมู่นี้ หรือฟังจากข้างโน้นแล้ว ไม่มาบอกคนหมู่นี้ เพื่อทำลายคนหมู่โน้น เป็นผู้สมานคนที่แตกกันบ้าง ส่งเสริมคนที่พร้อมเพรียงกันบ้าง มีความพร้อมเพรียงเป็นที่มายินดี ยินดีในบุคคลที่พร้อมเพรียงกัน มีความเพลิดเพลินในบุคคลที่พร้อมเพรียงกัน กล่าววาจาที่ทำให้เขาพร้อมเพรียงกัน ด้วยประการดังนี้. ละผรุสวาจา เว้นขาดจากผรุสวาจา กล่าววาจาที่ไม่มีโทษอันไพเราะโสต เป็นที่ตั้งแห่งความรัก หยั่งลงถึงหทัย เป็นคำของชาวเมือง ที่ชนหมู่มากพอใจชอบใจ. ละสัมผัปปลาปะ เว้นขาดจากสัมผัปปลาปะ พูดโดยกาลควร พูดจริง พูดอิงอรรถ พูดอิงธรรม พูดอิงวินัย กล่าววาจาเป็นหลักฐาน มีที่อ้างอิง มีส่วนสุด ประกอบด้วยประโยชน์โดยกาลอันควร. เป็นผู้ประกอบด้วยวจีสุจริต ๔ กล่าววาจาปราศจากโทษ ๔. งด เว้น เว้นขาดออก สลัด พ้นขาด ไม่ประกอบด้วยดิรัจฉานกถา ๓๒ ประการ เป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ ย่อมกล่าวกถาวัตถุ ๑๐ อย่าง คือ อัปปิจฉกถา สันตุฏฐิกถา ปวิเวกกถา อสังสัคคกถา วิริยารัมภกถา สีลกถา สมาธิกถา ปัญญากถา วิมุตติกถา วิมุตติญาณทัสสนกถา สติปัฏฐานกถา สัมมัปปธานกถา อิทธิบาทกถา อินทริยกถา พลกถา โพชฌงคกถา มัคคกถา ผลกถา นิพพานกถา.

คำว่า ผู้สำรวมวาจา คือ ผู้สำรวม สำรวมเฉพาะ คุ้มครอง ปกครอง รักษา ระวัง สงบแล้ว. คำว่า มุนี ความว่า ญาณเรียกว่า โมนะ ฯลฯ ก้าวล่วงธรรมเครื่องข้อง และตัณหาเพียงดังว่าข่าย บุคคลนั้นชื่อว่า มุนี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลนั้นแล สำรวมวาจา เป็นมุนี. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

บุคคลนั้นแล ผู้ไม่โกรธ ไม่สะดุ้ง ไม่โอ้อวด ไม่มีความรำคาญ พูดด้วย
ปัญญา ไม่ฟุ้งซ่าน สำรวมวาจา เป็นมุนี.

[๓๙๐] บุคคลผู้ไม่มีตัณหาเครื่องเกี่ยวข้องในอนาคต ไม่เศร้าโศกถึงสิ่งที่ล่วงไป
แล้ว ผู้เห็นวิเวกในผัสสะทั้งหลาย และไม่ถูกนำไปในเพราะทิฏฐิ
ทั้งหลาย.

ว่าด้วยผู้ไม่มีตัณหา

[๓๙๑] คำว่า บุคคลผู้ไม่มีตัณหาเครื่องเกี่ยวข้องในอนาคต ความว่า ตัณหา เรียกว่า ตัณหาเครื่องเกี่ยวข้อง ได้แก่ ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล. ตัณหาเครื่องเกี่ยวข้องนั้น อันบุคคลใดละ ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำไม่ให้ควรเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ แม้เพราะเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ผู้ไม่มีตัณหาเครื่องเกี่ยวข้องในอนาคต.

อีกอย่างหนึ่ง บุคคลผู้ไม่เป็นไปตามความเพลินในรูปว่า ในอนาคตกาล เราพึงมีรูปอย่างนี้ ไม่เป็นไปตามความเพลินในนามว่า ในอนาคตกาล เราพึงมีเวทนาอย่างนี้ มีสัญญาอย่างนี้ มีสังขารอย่างนี้ มีวิญญาณอย่างนี้ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ผู้ไม่มีตัณหาเครื่องเกี่ยวข้องในอนาคต.

อีกอย่างหนึ่ง บุคคลไม่ตั้งจิตเพื่อได้จักษุและรูปที่ยังไม่ได้ว่า ในอนาคตกาล เราพึงมีจักษุดังนี้ มีรูปดังนี้ เพราะเหตุที่ไม่ตั้งจิตไว้ จึงไม่เพลินจักษุและรูปนั้น เมื่อไม่เพลินจักษุและรูปนั้น ก็เป็นผู้ไม่มีตัณหาเครื่องเกี่ยวข้องในอนาคต แม้ด้วยเหตุอย่างนี้. ไม่ตั้งจิตเพื่อได้หูและเสียงที่ยังไม่ได้ว่า ในอนาคตกาล เราพึงมีหูดังนี้ มีเสียงดังนี้ ... ในอนาคตกาล เราพึงมีจมูกดังนี้ มีกลิ่นดังนี้ ... ในอนาคตกาล เราพึงมีลิ้นดังนี้ มีรสดังนี้ ... ในอนาคตกาล เราพึงมีกายดังนี้ มีโผฏฐัพพะดังนี้ ... ในอนาคตกาล เราพึงมีใจดังนี้ มีธรรมารมณ์ดังนี้ เพราะเหตุที่ไม่ตั้งจิตไว้ จึงไม่เพลินใจและธรรมารมณ์นั้น เมื่อไม่เพลินใจและธรรมารมณ์นั้น ก็เป็นผู้ไม่มีตัณหาเครื่องเกี่ยวข้องในอนาคต แม้ด้วยเหตุอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง บุคคลไม่ตั้งจิตเพื่อจะได้ภพที่ยังไม่ได้ว่า เราจักเป็นเทพหรือเทวดาตนใดตนหนึ่ง ด้วยศีล ด้วยวัตร ด้วยตบะ หรือด้วยพรหมจรรย์นี้ เพราะเหตุที่ไม่ตั้งจิตไว้ จึงไม่เพลินภพนั้น เมื่อไม่เพลินภพนั้น ก็เป็นผู้ไม่มีตัณหาเครื่องเกี่ยวข้องในอนาคต แม้ด้วยเหตุอย่างนี้.

ว่าด้วยผู้ไม่เศร้าโศก

[๓๙๒] คำว่า ไม่เศร้าโศกถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว ความว่า ไม่เศร้าโศกถึงวัตถุที่แปรปรวน หรือเมื่อวัตถุแปรปรวนไปแล้ว ก็ไม่เศร้าโศกถึง คือ ไม่เศร้าโศก ไม่ลำบาก ไม่รำพันถึง ไม่ทุบอกคร่ำครวญ ไม่ถึงความหลงใหลว่า จักษุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย ของเราแปรปรวนไปแล้ว รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะของเราแปรปรวนไปแล้ว สกุล หมู่ คณะ อาวาส ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ของเราแปรปรวนไปแล้ว จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ของเราแปรปรวนไปแล้ว มารดา บิดา พี่ชาย น้องชาย พี่หญิง น้องหญิง บุตร บิดา มิตร พวกพ้อง ญาติสาโลหิต ของเราแปรปรวนไปแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่เศร้าโศกถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว.

ว่าด้วยผัสสะ

[๓๙๓] ชื่อว่า ผัสสะ ในคำว่า ผู้เห็นวิเวกในผัสสะทั้งหลาย ได้แก่ จักษุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส อธิวจนสัมผัส ปฏิฆสัมผัส สัมผัสอันเกื้อกูลแก่สุขเวทนา สัมผัสอันเกื้อกูลแก่ทุกขเวทนา สัมผัสอันเกื้อกูลแก่อทุกขมสุขเวทนา ผัสสะอันเป็นกุศล ผัสสะอันเป็นอกุศล ผัสสะอันเป็นอัพยากฤต ผัสสะอันเป็นกามาวจร ผัสสะอันเป็นรูปาวจร ผัสสะอันเป็นอรูปาวจร ผัสสะอันเป็นสุญญาตะ ผัสสะอันเป็นอนิมิตตะ ผัสสะอันเป็นอัปปณิหิตะ ผัสสะอันเป็นโลกิยะ ผัสสะอันเป็นโลกุตตระ ผัสสะอันเป็นอดีต ผัสสะอันเป็นอนาคต ผัสสะอันเป็นปัจจุบัน ผัสสะ ความถูกต้อง กิริยาที่ถูกต้อง ความเป็นแห่งความถูกต้องเห็นปานนี้ นี้ชื่อว่า ผัสสะ. คำว่า ผู้เห็นวิเวกในผัสสะทั้งหลาย ความว่า บุคคลเห็นจักษุสัมผัสว่า เป็นของว่างจากความเป็นตนบ้าง จากธรรมที่เนื่องในตนบ้าง จากความเที่ยงบ้าง จากความยั่งยืนบ้าง จากความเป็นของเที่ยงบ้าง จากธรรมที่ไม่แปรปรวนบ้าง. เห็น

โสตสัมผัส เห็นฆานสัมผัส เห็นชิวหาสัมผัส เห็นกายสัมผัส เห็นมโนสัมผัส เห็นอธิวจนสัมผัส เห็นปฏิฆสัมผัส เห็นสัมผัสอันเกื้อกูลแก่สุขเวทนา เห็นสัมผัสอันเกื้อกูลแก่ทุกขเวทนา เห็นสัมผัสอันเกื้อกูลแก่อทุกขมสุขเวทนา เห็นผัสสะอันเป็นกุศล เห็นผัสสะอันเป็นอกุศล เห็นผัสสะอันเป็นอัพยากฤต เห็นผัสสะอันเป็นกามาวจร เห็นผัสสะอันเป็นรูปาวจร เห็นผัสสะอันเป็นอรูปาวจร เห็นผัสสะอันเป็นสุญญตะ เห็นผัสสะอันเป็นอนิมิตตะ เห็นผัสสะอันเป็นอัปปณิหิตะ เห็นผัสสะอันเป็นโลกิยะ เห็นผัสสะอันเป็นโลกุตตระว่า เป็นของว่างจากความเป็นตนบ้าง จากธรรมที่เนื่องในตนบ้าง จากความเที่ยงบ้าง จากความยั่งยืนบ้าง จากความเป็นของเที่ยงบ้าง จากธรรมที่ไม่แปรปรวนบ้าง.

อีกอย่างหนึ่ง บุคคลย่อมเห็นผัสสะอันเป็นอดีตว่า เป็นของว่างจากผัสสะอันเป็นอนาคตและผัสสะอันเป็นปัจจุบัน. เห็นผัสสะอันเป็นอนาคตว่า เป็นของว่างจากผัสสะอันเป็นอดีตและผัสสะอันเป็นปัจจุบัน. เห็นผัสสะอันเป็นปัจจุบันว่า เป็นของว่างจากผัสสะอันเป็นอดีตและผัสสะอันเป็นอนาคต.

อีกอย่างหนึ่ง ผัสสะเหล่าใด เป็นอริยะ ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ อันปฏิสังยุตด้วยสุญญตผัสสะ บุคคลย่อมเห็นผัสสะเหล่านั้นว่า เป็นของว่างจากราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความตีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความโอ้อวด ความกระด้าง ความแข่งดี ความถือตัว ความดูหมิ่น ความเมา ความประมาท กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อกุสลาภิสังขารทั้งปวง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้เห็นวิเวกในผัสสะทั้งหลาย.

[๓๙๔] คำว่า และไม่ถูกนำไปในเพราะทิฏฐิทั้งหลาย ความว่า ทิฏฐิ ๖๒ อันบุคคลนั้นละ ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำไม่ให้ควรเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ บุคคลอันทิฏฐิย่อมไม่นำไป ไม่นำออกไป ไม่ลอยไป ไม่เลื่อนไป และบุคคลนั้นไม่กลับถึง ไม่กลับมาสู่ทิฏฐินั้นโดยความเป็นแก่นสาร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า และไม่ถูกนำไปในเพราะทิฏฐิทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

บุคคลผู้ไม่มีตัณหาเครื่องเกี่ยวข้องในอนาคต ไม่เศร้าโศกถึงสิ่งที่ล่วง

ไปแล้ว ผู้เห็นวิเวกในผัสสะทั้งหลาย และไม่ถูกนำไปเพราะทิฏฐิ
ทั้งหลาย.

[๓๙๕] บุคคลเป็นผู้หลีกเร้น ไม่หลอกลวง ไม่ทะเยอทะยาน ไม่ตระหนี่ ไม่
คะนอง ไม่เป็นที่รังเกียจและไม่ประกอบในความเป็นผู้มีวาจาส่อเสียด.

ว่าด้วยผู้หลีกเร้น

[๓๙๖] คำว่า เป็นผู้หลีกเร้น ในคำว่า บุคคลเป็นผู้หลีกเร้น ไม่หลอกลวง ความว่า เพราะละเสียแล้วซึ่งราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ฯลฯ อกุสลาภิสังขารทั้งปวง จึงชื่อว่า ผู้หลีกเร้น. สมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเป็นผู้หลีกเร้นอย่างไร? ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ละความถือตัวว่า เป็นเราแล้ว มีรากอันตัดขาดแล้ว ทำไม่ให้มีที่ตั้งดังตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้หลีกเร้นอย่างนี้แล เพราะฉะนั้น. จึงชื่อว่าเป็นผู้หลีกเร้น.

ว่าด้วยความหลอกลวง ๓ อย่าง

[๓๙๗] เรื่องความหลอกลวง ในคำว่า ไม่หลอกลวง มี ๓ อย่าง คือ เรื่องความหลอกลวงกล่าวด้วยการซ่องเสพปัจจัย ๑ เรื่องความหลอกลวงกล่าวด้วยอิริยาบถ ๑ เรื่องความหลอกลวงกล่าวด้วยการพูดเลียบเคียง ๑.

เรื่องความหลอกลวงกล่าวด้วยการซ่องเสพปัจจัยเป็นไฉน? พวกคฤหบดีในโลกนี้ย่อมนิมนต์ภิกษุด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร. ภิกษุนั้น มีความปรารถนาลามก อันความปรารถนาครอบงำ มีความต้องการด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร อาศัยความเป็นผู้อยากได้มาก ย่อมบอกคืนจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร. เธอย่อมพูดอย่างนี้ว่า ประโยชน์อะไรแก่สมณะด้วยจีวรมีค่ามาก สมณะควรเที่ยวเลือกเก็บผ้าเก่าจากป่าช้า กองหยากเยื่อ หรือร้านตลาด แล้วทำสังฆาฏิใช้ ข้อนั้นเป็นการสมควร ประโยชน์อะไรแก่สมณะด้วยบิณฑบาตอันมีค่ามาก สมณะควรสำเร็จความเป็นอยู่ด้วยก้อนข้าวที่ได้มาด้วยปลีแข้ง โดยความประพฤติแสงหา ข้อนั้นเป็นการสมควร ประโยชน์อะไรแก่สมณะด้วยเสนาสนะมีค่ามาก สมณะควรอยู่ที่โคนต้นไม้ อยู่ที่ป่าช้า หรืออยู่

ในที่แจ้ง ข้อนั้นเป็นการสมควร ประโยชน์อะไรแก่สมณะด้วยคิลานปัจจัยเภสัชบริขารมีค่ามาก สมณะพึงทำยาด้วยมูตรเน่าหรือชิ้นลูกเสมอ ข้อนั้นเป็นการสมควร เธออาศัยความเป็นผู้อยากได้มากนั้น จึงทรงจีวรที่เศร้าหมอง ฉันบิณฑบาตที่เศร้าหมอง ซ่องเสพเสนาสนะที่เศร้าหมอง และฉันคิลานปัจจัยเภสัชบริขารที่เศร้าหมอง. พวกคฤหบดีเห็นภิกษุนั้นแล้ว ย่อมทราบอย่างนี้ว่า สมณะนี้มีความปรารถนาน้อย เป็นผู้สันโดษ สงัด ไม่คลุกคลีด้วยหมู่คณะ ปรารภความเพียร มีวาทะกำจัดกิเลส ก็ยิ่งนิมนต์เธอด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร. เธอก็กล่าวอย่างนี้ว่า เพราะประจวบด้วยเหตุ ๓ ประการ กุลบุตรผู้มีศรัทธาย่อมประสบบุญมาก คือ เพราะประจวบด้วยศรัทธา กุลบุตรผู้มีศรัทธาก็ประสบบุญมาก เพราะประจวบด้วยไทยธรรม กุลบุตรผู้มีศรัทธาย่อมประสบบุญมาก เพราะประจวบด้วยพระทักขิไณยบุคคล กุลบุตรผู้มีศรัทธาย่อมประสบบุญมาก พวกท่านมีศรัทธานี้อยู่ มีไทยธรรมนี้อยู่ ทั้งอาตมาก็เป็นปฏิคาหก ถ้าอาตมาจักไม่รับ พวกท่านก็จักเสื่อมจากบุญไป อาตมาไม่มีความต้องการด้วยปัจจัยนี้ แต่อาตมาจะรับด้วยความอนุเคราะห์พวกท่าน จำเดิมแต่นั้น เธอก็รับจีวรมาก รับบิณฑบาตมาก รับเสนาสนะมาก รับคิลานปัจจัยเภสัชบริขารมาก. ความทำหน้ายู่ยี่ ความเป็นผู้มีหน้ายู่ยี่ ความหลอกลวง กิริยาที่หลอกลวง ความเป็นผู้หลอกลวง เห็นปานนี้ นี้เรียกว่า เรื่องความหลอกลวงกล่าวด้วยการซ่องเสพปัจจัย.

เรื่องความหลอกลวงกล่าวด้วยอิริยาบถเป็นไฉน? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ มีความปรารถนาลามก อันความปรารถนาครอบงำ มีความประสงค์ในการยกย่อง คิดว่า ประชุมชนจักยกย่องเราด้วยอุบายอย่างนี้ จึงสำรวมการเดิน สำรวมการยืน สำรวมการนั่ง สำรวมการนอน ย่อมตั้งสติเดิน ตั้งสติยืน ตั้งสตินั่ง ตั้งสตินอน ทำเหมือนภิกษุมีสมาธิเดิน ทำเหมือนภิกษุมีสมาธิยืน ทำเหมือนภิกษุมีสมาธินั่ง ทำเหมือนภิกษุมีสมาธินอน และทำเหมือนภิกษุที่เจริญอาปาถกฌาน (เจริญฌานต่อหน้าพวกมนุษย์) การตั้งใจ ตั้งการดำรงอิริยาบถ ความทำหน้ายู่ยี่ ความเป็นผู้มีหน้ายู่ยี่ ความหลอกลวง กิริยาที่หลอกลวง ความเป็นผู้หลอกลวง เห็นปานนี้ นี้เรียกว่า เรื่องความหลอกลวงกล่าวด้วยอิริยาบถ.

เรื่องความหลอกลวงกล่าวด้วยการพูดเลียบเคียงเป็นไฉน? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ มีความปรารถนาลามก อันความปรารถนาครอบงำ มีความประสงค์ในการยกย่อง คิดว่า ประชุมชนจักยกย่องเราด้วยอุบายอย่างนี้ จึงกล่าววาจาอิงอริยธรรม คือ พูดว่า สมณะใดทรงจีวรอย่างนี้ สมณะนั้นมีศักดิ์มาก สมณะใดทรงบาตรอย่างนี้ สมณะนั้นมีศักดิ์มาก สมณะใดทรงภาชนะโลหะ ทรงธรรมกรก ทรงผ้าสำหรับกรองน้ำ ถือลูกกุญแจ สวมรองเท้า ใช้ประคตเอว ใช้สายโยคบาตรอย่างนี้ สมณะนั้นมีศักดิ์มาก พูดว่า สมณะใดมีอุปัชฌายะอย่างนี้ มีอาจารย์อย่างนี้ มีพวกร่วมอุปัชฌายะอย่างนี้ มีพวกร่วมอาจารย์อย่างนี้ มีมิตรอย่างนี้ มีพวกอย่างนี้ มีพวกที่คบกันมาอย่างนี้ มีสหายอย่างนี้ สมณะนั้นมีศักดิ์มาก สมณะใดอยู่ในเรือนมีหลังคาแถบเดียวอย่างนี้ อยู่ในปราสาทอย่างนี้ อยู่ในเรือนมีหลังคาโล้นอย่างนี้ อยู่ในถ้ำอย่างนี้ อยู่ในที่หลีกเร้นอย่างนี้ อยู่ในกุฎีอย่างนี้ อยู่ในเรือนยอดอย่างนี้ อยู่ในป้อมอย่างนี้ อยู่ในโรงกลมอย่างนี้ อยู่ในเรือนที่พักอย่างนี้ อยู่ในศาลาที่ประชุมอย่างนี้ อยู่ในมณฑปอย่างนี้ อยู่ที่โคนต้นไม้อย่างนี้ สมณะนั้นมีศักดิ์มาก. อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเป็นผู้วางหน้าเฉยเมย ทำหน้าย่นยู่ยี่ หลอกลวงปลิ้นปล้อน ตลบตะเลง อันผู้อื่นสรรเสริญด้วยความที่ตนวางหน้าว่า สมณะนี้ได้วิหารสมาบัติอันมีอยู่เห็นปานนี้ ภิกษุนั้นย่อมกล่าวถ้อยคำเช่นนั้น อันปฏิสังยุตด้วยโลกุตตรธรรม และนิพพานอันลึกลับ สุขุม ละเอียด ปิดบังความทำหน้ายู่ยี่. ความเป็นผู้มีหน้ายู่ยี่ ความหลอกลวงกิริยาที่หลอกลวง ความเป็นผู้หลอกลวง เห็นปานนี้ นี้เรียกว่า เรื่องความหลอกลวงกล่าวด้วยการพูดเลียบเคียง.

เรื่องความหลอกลวง ๓ อย่างนี้ อันบุคคลใดละ ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำไม่ให้ควรเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ บุคคลนั้นเรียกว่า ผู้ไม่หลอกลวง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้หลีกเร้นไม่หลอกลวง.

[๓๙๘] ตัณหาเรียกว่า ความทะเยอทะยาน ในคำว่า ผู้ไม่ทะเยอทะยาน ไม่ตระหนี่ ได้แก่ ความกำหนัด ความกำหนัดกล้า ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล. ความทะเยอทะยานนั้นอันบุคคลใดละ ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำไม่ให้ควรเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ

บุคคลนั้นเรียกว่า ผู้ไม่ทะเยอทะยาน ไม่อยากได้ ไม่ยินดี ไม่ปรารถนา ไม่ชอบใจรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ สกุล หมู่คณะ อาวาส ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ กามภพ รูปภพ อรูปภพ สัญญาภพ อสัญญาภพ เนวสัญญานาสัญญาภพ เอกโวการภพ จตุโวการภพ ปัญจโวการภพ อดีต อนาคต ปัจจุบัน รูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน อารมณ์ที่ทราบ และธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่ทะเยอทะยาน.

ว่าด้วยความตระหนี่ ๕ อย่าง

คำว่า ผู้ไม่ตระหนี่ ความว่า ความตระหนี่ ๕ อย่าง คือ ความตระหนี่ที่อยู่ ๑ ความตระหนี่สกุล ๑ ความตระหนี่ลาภ ๑ ความตระหนี่วรรณะ ๑ ความตระหนี่ธรรม ๑ ความตระหนี่ธรรม ๑ ความตระหนี่ กิริยาที่ตระหนี่ ความเป็นผู้ตระหนี่ ความเป็นผู้ปรารถนาต่างๆ ความเหนียวแน่น ความเป็นผู้มีจิตหดหู่เจ็บร้อนในการให้ ความที่จิตอันใครๆ ไม่เชื่อถือได้ในการให้ เห็นปานนี้ นี้เรียกว่า ความตระหนี่. อีกอย่างหนึ่ง ความตระหนี่ขันธ์ก็ดี ความตระหนี่ธาตุก็ดี ความตระหนี่อายตนะก็ดี นี้เรียกว่า ความตระหนี่ ความมุ่งจะเอาก็เรียกว่า ความตระหนี่. ความตระหนี่นั้น อันบุคคลใดละ ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำไม่ให้ควรเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ บุคคลนั้นเรียกว่า ผู้ไม่ตระหนี่. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่ทะเยอทะยาน ไม่ตระหนี่.

ว่าด้วยความคะนอง ๓ อย่าง

[๓๙๙] ชื่อว่า ความคะนอง ในคำว่า ผู้ไม่คะนอง ไม่เป็นที่รังเกียจ ได้แก่ ความคะนอง ๓ อย่าง คือ ความคะนองทางกาย ๑ ความคะนองทางวาจา ๑ ความคะนองทางจิต ๑.

ความคะนองทางกายเป็นไฉน? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ในสงฆ์ก็ดี อยู่ในคณะก็ดี อยู่ในโรงฉันก็ดี อยู่ในเรือนไฟก็ดี อยู่ที่ท่าน้ำก็ดี กำลังเข้าไปสู่ละแวกบ้านก็ดี เข้าไปสู่ละแวกบ้านแล้วก็ดี ก็แสดงความคะนองทางกาย.

ภิกษุอยู่ในสงฆ์แสดงความคะนองทางกายอย่างไร? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ในสงฆ์ ไม่ทำความยำเกรง ยืนเบียดพวกภิกษุที่เป็นเถระบ้าง นั่งเบียดพวกภิกษุที่เป็นเถระบ้าง

ยืนบังหน้าบ้าง นั่งบังหน้าบ้าง นั่งบนอาสนะที่สูงบ้าง นั่งคลุมศีรษะตนบ้าง ยืนตัวแข็ง (ไม่ก้ม) พูดบ้าง ไกวแขนพูดบ้าง ภิกษุอยู่ในสงฆ์แสดงความคะนองทางกายอย่างนี้.

ภิกษุอยู่ในคณะแสดงความคะนองทางกายอย่างไร? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ในคณะ ไม่ทำความยำเกรง เมื่อพวกภิกษุที่เป็นเถระไม่สวมรองเท้าเดินอยู่ ก็สวมรองเท้าเดินไป เมื่อพวกภิกษุที่เป็นเถระเดินอยู่ในที่จงกรมต่ำ ก็เดินในที่จงกรมสูง เมื่อพวกภิกษุที่เป็นเถระเดินอยู่บนแผ่นดิน ก็เดินในที่จงกรม ยืนเบียดบ้าง นั่งเบียดบ้าง ยืนบังหน้าบ้าง นั่งบังหน้าบ้าง นั่งบนอาสนะที่สูงบ้าง นั่งคลุมศีรษะตนบ้าง ยืนตัวแข็งพูดบ้าง ไกวแขนพูดบ้าง ภิกษุอยู่ในคณะแสดงความคะนองทางกายอย่างนี้.

ภิกษุอยู่ในโรงฉันแสดงความคะนองทางกายอย่างไร? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ในโรงฉัน ไม่ทำความยำเกรง นั่งแทรกแซงพวกภิกษุบางรูปที่เป็นเถระบ้าง นั่งกีดกันอาสนะพวกภิกษุที่เป็นนวกะบ้าง ยืนเบียดบ้าง นั่งเบียดบ้าง ยืนบังหน้าบ้าง นั่งบังหน้าบ้าง นั่งบนอาสนะที่สูงบ้าง นั่งคลุมศีรษะตนบ้าง ยืนตัวแข็งพูดบ้าง ไกวแขนพูดบ้าง ภิกษุอยู่ในโรงฉันแสดงความคะนองทางกายอย่างนี้.

ภิกษุอยู่ในเรือนไฟแสดงความคะนองทางกายอย่างไร? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ในเรือนไฟ ไม่ทำความยำเกรง ยืนเบียดพวกภิกษุที่เป็นเถระบ้าง นั่งเบียดพวกภิกษุที่เป็นเถระบ้าง ยืนบังหน้าบ้าง นั่งบังหน้าบ้าง นั่งบนอาสนะที่สูงบ้าง ไม่บอกก่อนแล้วใส่ฟืนบ้าง ไม่บอกก่อนแล้วปิดประตูบ้าง ภิกษุอยู่ในเรือนไฟแสดงความคะนองทางกายอย่างนี้.

ภิกษุอยู่ที่ท่าน้ำแสดงความคะนองทางกายอย่างไร? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ที่ท่าน้ำ ไม่ทำความยำเกรง ลงเบียดพวกภิกษุที่เป็นเถระบ้าง ลงข้างหน้าบ้าง อาบเบียดบ้าง อาบข้างหน้าบ้าง อาบเหนือน้ำบ้าง ขึ้นเบียดบ้าง ขึ้นข้างหน้าบ้าง ขึ้นข้างเหนือน้ำบ้าง ภิกษุอยู่ที่ท่าน้ำแสดงความคะนองทางกายอย่างนี้.

ภิกษุกำลังเข้าไปสู่ละแวกบ้านแสดงความคะนองทางกายอย่างไร? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ กำลังเข้าไปสู่ละแวกบ้าน ไม่ทำความยำเกรง เดินเบียดพวกภิกษุที่เป็นเถระบ้าง เดินข้างหน้าบ้าง เดินขึ้นหน้าพวกภิกษุที่เป็นเถระบ้าง ภิกษุกำลังเข้าไปสู่ละแวกบ้านแสดงความคะนองทางกายอย่างนี้.

ภิกษุเข้าไปสู่ละแวกบ้านแล้วแสดงความคะนองทางกายอย่างไร? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เข้าไปสู่ละแวกบ้านแล้ว เมื่อเขาไม่บอกว่า เข้าไปเถิดพระคุณเจ้า ก็เข้าไป เมื่อเขาไม่บอกว่า ยืนเถิดพระคุณเจ้า ก็ยืน เมื่อเขาไม่บอกว่า นั่งเถิดพระคุณเจ้า ก็นั่ง เข้าไปสู่ที่เป็นโอกาสไม่ควรบ้าง ยืนในที่เป็นโอกาสไม่ควรบ้าง นั่งในที่เป็นโอกาสไม่ควรบ้าง ผลุนผลันเข้าไปในห้องเล็กลับปิดบังของสกุล อันเป็นที่นั่งอยู่แห่งหญิงของสกุล ธิดาของสกุล สะใภ้ของสกุล กุมารีของสกุลบ้าง จับศีรษะเด็กบ้าง ภิกษุเข้าไปสู่ละแวกบ้านแล้วแสดงความคะนองทางกายอย่างนี้ นี้ชื่อว่า ความคะนองทางกาย.

ความคะนองทางวาจาเป็นไฉน? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ในสงฆ์ก็ดี อยู่ในคณะก็ดี เข้าไปสู่ละแวกบ้านแล้วก็ดี ย่อมแสดงความคะนองทางวาจา.

ภิกษุอยู่ในสงฆ์แสดงความคะนองทางวาจาอย่างไร? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ในสงฆ์ ไม่ทำความยำเกรง ไม่บอกพวกภิกษุที่เป็นเถระก่อน หรืออันพวกภิกษุที่เป็นเถระไม่เชื้อเชิญ ก็แสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายที่อยู่ในอาราม แก้ปัญหาเอง สวดปาติโมกข์เอง ยืนตัวแข็งพูดบ้าง ไกวแขนพูดบ้าง ภิกษุอยู่ในสงฆ์แสดงความคะนองทางวาจาอย่างนี้.

ภิกษุอยู่ในคณะแสดงความคะนองทางวาจาอย่างไร? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ในคณะ ไม่ทำความยำเกรง ไม่บอกแก่พวกภิกษุที่เป็นเถระก่อน หรืออันพวกภิกษุที่เป็นเถระไม่เชื้อเชิญ ก็แสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายที่อยู่ในอาราม แก้ปัญหาเอง ยืนตัวแข็งพูดบ้าง ไกวแขนพูดบ้าง แสดงธรรมแก่ภิกษุณีทั้งหลายที่อยู่ในอาราม แสดงธรรมแก่อุบาสกทั้งหลายที่อยู่ในอาราม แสดงธรรมแก่อุบาสิกาทั้งหลายที่อยู่ในอาราม แก้ปัญหาเอง ยืนตัวแข็งพูดบ้าง ไกวแขนพูดบ้าง ภิกษุอยู่ในคณะแสดงความคะนองทางวาจาอย่างนี้.

ภิกษุเข้าไปสู่ละแวกบ้านแล้วแสดงความคะนองทางวาจาอย่างไร? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เข้าไปสู่ละแวกบ้านแล้ว พูดกะสตรีบ้าง กุมารีบ้าง พูดฟุ้งไปว่า ดูกรหญิงมีชื่ออย่างนี้ มีโคตรอย่างนี้ สิ่งอะไรมีอยู่ ยาคูมีไหม ภัตมีไหม ของควรเคี้ยวมีไหม พวกเราจะดื่มอะไร จะฉันอะไร จะเคี้ยวอะไร สิ่งอะไรมีหรือ หรือท่านทั้งหลายจะให้อะไรแก่เรา ภิกษุเข้าไปสู่ละแวกบ้านแล้วแสดงความคะนองทางวาจาอย่างนี้ นี้ชื่อว่า ความคะนองทางวาจา.

ความคะนองทางจิตเป็นไฉน? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ มิใช่เป็นผู้ออกบวชจากสกุลสูง ก็มีจิตวางตนเหมือนกับภิกษุที่ออกบวชจากสกุลสูง. มิใช่เป็นผู้ออกบวชจากสกุลใหญ่ ก็มีจิตวางตนเหมือนกับภิกษุที่ออกบวชจากสกุลใหญ่. มิใช่เป็นผู้ออกบวชจากสกุลมีโภคสมบัติมาก ก็มีจิตวางตนเหมือนกับภิกษุที่ออกบวชจากสกุลมีโภคสมบัติมาก. มิใช่เป็นผู้ออกบวชจากสกุลมีโภคสมบัติยิ่งใหญ่ ก็มีจิตวางตนเหมือนกับภิกษุที่ออกบวชจากสกุลมีโภคสมบัติยิ่งใหญ่ มิใช่เป็นผู้ทรงจำพระสูตร ก็มีจิตวางตนเหมือนกับภิกษุผู้ทรงจำพระสูตร มิใช่เป็นผู้ทรงพระวินัย ... มิใช่เป็นพระธรรมกถึก ... มิใช่เป็นผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตร ... มิใช่เป็นผู้ถือเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร ... มิใช่เป็นผู้ถือทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ... มิใช่เป็นผู้ถือทรงไตรจีวรเป็นวัตร ... มิใช่เป็นผู้ถือเที่ยวบิณฑบาตไปตามลำดับตรอกเป็นวัตร ... มิใช่เป็นผู้ถือไม่ฉันภัตหนหลังเป็นวัตร ... มิใช่เป็นผู้ถือไม่นอนเป็นวัตร ... มิใช่เป็นผู้ถืออยู่ในเสนาสนะที่เขาจัดให้อย่างไรเป็นวัตร ... มิใช่เป็นผู้ได้ปฐมฌาน ฯลฯ มิใช่เป็นผู้ได้เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ ก็มีจิตวางตนเหมือนกับภิกษุที่ได้เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ. นี้ชื่อว่า ความคะนองทางจิต. ความคะนอง ๓ ประการนี้ บุคคลใดละ ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำไม่ให้ควรเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ บุคคลนั้นเรียกว่า ผู้ไม่คะนอง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่คะนอง.

ว่าด้วยผู้น่ารังเกียจและไม่น่ารังเกียจ

[๔๐๐] คำว่า ผู้ไม่เป็นที่รังเกียจ ความว่า บุคคลผู้เป็นที่รังเกียจก็มี ผู้ไม่เป็นที่รังเกียจก็มี.

ก็บุคคลผู้เป็นที่รังเกียจเป็นไฉน? บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นคนทุศีล มีบาปธรรม มีความประพฤติอันไม่สะอาดที่พึงระลึกด้วยความระแวง มีการงานอันปกปิด ไม่ใช่สมณะ ก็ปฏิญาณว่าตนเป็นสมณะ มิใช่ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ก็ปฏิญาณว่าเป็นผู้ประพฤติพรหมจรรย์ เป็นผู้มีความเน่าอยู่ ณ ภายใน มีจิตชุ่มอยู่ด้วยราคะ เป็นดังว่าหยากเยื่อ บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นที่รังเกียจ.

อีกอย่างหนึ่ง บุคคลผู้มักโกรธ มีความแค้นเคืองมาก ถูกใครว่าเข้าแต่น้อย ก็ขัดใจ

โกรธเคือง มุ่งร้าย ปองร้าย ทำความโกรธ ความเคือง ความไม่ยินดีให้ปรากฏ บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นที่รังเกียจ.

อีกอย่างหนึ่ง บุคคลเป็นผู้มักโกรธ ผูกโกรธ ลบหลู่ ตีเสมอ ริษยา ตระหนี่ โอ้อวด มีมารยา เป็นผู้กระด้าง ถือตัวจัด มีความปรารถนาลามก มีความเห็นผิด มีความถือทิฏฐิของตน มีความถือรั้น มีความสละคืนยาก บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นที่รังเกียจ.

ก็บุคคลผู้ไม่เป็นที่รังเกียจเป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีศีลสำรวมด้วยปาติโมกขสังวร ถึงพร้อมด้วยอาจาระและโคจร เห็นภัยในโทษทั้งหลายมีประมาณน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาทั้งหลาย บุคคลนี้เรียกว่า ผู้ไม่เป็นที่รังเกียจ.

อีกอย่างหนึ่ง บุคคลไม่เป็นผู้มักโกรธ ไม่มีความแค้นเคืองมาก แม้อันใครๆ ว่ามากก็ไม่ขัดใจ ไม่โกรธเคือง ไม่มุ่งร้าย ไม่ปองร้าย ไม่ทำความโกรธ ความเคือง ความไม่ยินดีให้ปรากฏ บุคคลนี้เรียกว่า ผู้ไม่เป็นที่รังเกียจ.

อีกอย่างหนึ่ง บุคคลเป็นผู้ไม่ถือโกรธ ไม่ผูกโกรธ ไม่ลบหลู่ ไม่ตีเสมอ ไม่ริษยา ไม่ตระหนี่ ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา ไม่กระด้าง ไม่ถือตัวจัด ไม่มีความปรารถนาลามก ไม่มีความเห็นผิด ไม่ถือทิฏฐิของตน ไม่มีความถือรั้น มีความสละคืนง่าย บุคคลนี้เรียกว่า ผู้ไม่เป็นที่รังเกียจ. อริยบุคคลทั้งหมดรวมทั้งกัลยาณปุถุชน เรียกว่า ผู้ไม่เป็นที่รังเกียจ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่คะนอง ไม่เป็นที่รังเกียจ.

ว่าด้วยผู้ส่อเสียด

[๔๐๑] ชื่อว่าความเป็นผู้มีวาจาส่อเสียด ในคำว่า และไม่ประกอบในความเป็นผู้มีวาจาส่อเสียด พึงทราบอธิบายดังต่อไปนี้ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีวาจาส่อเสียด คือ ฟังจากข้างนี้แล้วไปบอกข้างโน้น เพื่อทำลายคนหมู่นี้ หรือฟังจากข้างโน้นแล้วมาบอกข้างนี้ เพื่อทำลายคนหมู่โน้น เป็นผู้ทำลายคนที่พร้อมเพรียงกันบ้าง สนับสนุนคนที่แตกกันแล้วบ้าง ชอบผู้ที่เป็นก๊กกัน ยินดีผู้ที่เป็นก๊กกัน เพลินผู้ที่เป็นก๊กกัน เป็นผู้กล่าววาจาที่ทำให้เป็นก๊กกัน นี้เรียกว่าความเป็นผู้มีคำส่อเสียด. อีกอย่างหนึ่ง บุคคลย่อมนำคำส่อเสียดเข้าไปด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ ด้วยความมุ่งหมายเป็นที่รัก ๑ มีความประสงค์ให้เขาแตกกัน ๑.

บุคคลนำคำส่อเสียดเข้าไปด้วยความมุ่งหมายเป็นที่รักอย่างไร? บุคคลนำคำส่อเสียดเข้าไปด้วยความมุ่งหมายเป็นที่รักอย่างนี้ว่า เราจักเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจ เป็นผู้สนิท เป็นภายใน เป็นที่ดีใจ ของบุคคลนี้ บุคคลนำคำส่อเสียดเข้าไปด้วยความมุ่งหมายเป็นที่รักอย่างนี้.

บุคคลเป็นผู้มีความประสงค์ให้เขาแตกกันนำคำส่อเสียดเข้าไปอย่างไร? บุคคลมีความประสงค์ให้เขาแตกกันอย่างนี้ว่า คนเหล่านี้พึงเป็นต่างกัน แยกกัน เป็นก๊กกัน เป็นสองเหล่า สองพวก สองฝ่าย อย่างไรคนเหล่านี้พึงแตกกัน ไม่ปรองดองกัน พึงอยู่ลำบากไม่ผาสุก บุคคลมีความประสงค์ให้เขาแตกกันนำคำส่อเสียดเข้าไปอย่างนี้.

คำส่อเสียดนี้ บุคคลใด ละ ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำไม่ให้ควรเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ บุคคลนั้นไม่ประกอบ ไม่ประกอบทั่ว ไม่มาประกอบ ไม่มาประกอบพร้อมในความเป็นผู้มีวาจาส่อเสียด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า และไม่ประกอบในความเป็นผู้มีวาจาส่อเสียด. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

บุคคลเป็นผู้หลีกเร้น ไม่หลอกลวง ไม่ทะเยอทะยาน ไม่ตระหนี่
ไม่คะนอง ไม่เป็นที่รังเกียจ และไม่ประกอบในความเป็นผู้มีวาจา
ส่อเสียด.

[๔๐๒] บุคคลผู้ไม่มีความยินดีในวัตถุเป็นที่ยินดี ไม่ประกอบในความถือตัวจัด
ผู้ละเอียด มีปฏิภาณ ไม่เชื่อใครๆ และไม่คลายกำหนัด.

ว่าด้วยกามคุณ ๕

[๔๐๓] กามคุณ ๕ เรียกว่าวัตถุเป็นที่ยินดี ในคำว่า บุคคลผู้ไม่มีความยินดีในวัตถุเป็นที่ยินดี. เพราะเหตุว่า เทวดาและมนุษย์ย่อมอยากได้ ยินดี ปรารถนา รักใคร่ พอใจกามคุณ ๕ โดยส่วนมาก เพราะเหตุนั้น กามคุณ ๕ จึงเรียกว่าวัตถุเป็นที่ยินดี ความยินดี คือ ความปรารถนานั้น อันชนเหล่าใด ยังละไม่ได้แล้ว ชนเหล่านั้น ก็มีรูปตัณหาหลั่งไหล เลื่อนไหลเป็นไปในทางจักษุ มีสัททตัณหาหลั่งไหล เลื่อนไหล เป็นไปทางหู มีคันธตัณหาหลั่งไหลเลื่อนไหล เป็นไปทางจมูก มีรสตัณหาหลั่งไหล เลื่อนไหล เป็นไปทางลิ้น มีโผฏฐัพพตัณหาหลั่งไหล เลื่อนไหล เป็นไปทางกาย มีธรรมตัณหาหลั่งไหล เลื่อนไหล เป็นไปทางใจ. ความยินดี

คือ ความปรารถนานั้น อันชนเหล่าใด ละ ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำไม่ให้ควรเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ ชนเหล่านั้น ก็ไม่มีรูปตัณหาหลั่งไหล เลื่อนไหล เป็นไปทางจักษุ ไม่มีสัททตัณหาหลั่งไหล เลื่อนไหล เป็นไปทางหู ไม่มีคันธตัณหาหลั่งไหล เลื่อนไหล เป็นไปทางจมูก ไม่มีรสตัณหาหลั่งไหล เลื่อนไหล เป็นไปทางลิ้น ไม่มีโผฏฐัพพตัณหาหลั่งไหล เลื่อนไหล เป็นไปทางกาย ไม่มีธรรมตัณหาหลั่งไหล เลื่อนไหล เป็นไปทางใจ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่มีความยินดีในวัตถุเป็นที่ยินดี.

ว่าด้วยความดูหมิ่น

[๔๐๔] คำว่า ไม่ประกอบในความดูหมิ่น ความว่า ความดูหมิ่นเป็นไฉน? บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมดูหมิ่นผู้อื่นโดยชาติบ้าง โดยโคตรบ้าง ฯลฯ โดยวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่งบ้าง. ความถือตัว กิริยาที่ถือตัว ความเป็นผู้ถือตัว ความกำเริบขึ้น ความฟูขึ้น ความถือตัวดังว่าธงชัย ความยกย่องตน ความที่จิตใคร่เป็นดังว่าธงยอดเห็นปานนี้ นี้เรียกว่า ความดูหมิ่น. ความดูหมิ่นนั้น อันบุคคลใด ละ ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำไม่ให้ควรเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ บุคคลนั้น ไม่ประกอบ ไม่ประกอบทั่ว ไม่มาประกอบ ไม่มาประกอบพร้อม ในความดูหมิ่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ประกอบในความดูหมิ่น.

[๔๐๕] คำว่า ผู้ละเอียด มีปฏิภาณ ความว่า ชื่อว่าผู้ละเอียด เพราะประกอบด้วยกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม สติปัฏฐาน สัมมัปปธาน อิทธิบาท อินทรีย์ พละ โพชฌงค์ อริยมรรคมีองค์ ๘ อันละเอียด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ละเอียด.

ผู้มีปฏิภาณ ๓ จำพวก

[๔๐๖] คำว่า มีปฏิภาณ ความว่า บุคคลมีปฏิภาณ ๓ จำพวก คือ บุคคลมีปฏิภาณเพราะปริยัติ ๑ บุคคลมีปฏิภาณเพราะปริปุจฉา ๑ บุคคลมีปฏิภาณเพราะอธิคม ๑.

บุคคลมีปฏิภาณเพราะปริยัติเป็นไฉน? บุคคลบางคนในพระศาสนานี้ เล่าเรียนพระพุทธพจน์ คือ สุตตะ เคยยะ เวยยากรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัพภูตธรรม เวทัลละ. ญาณของบุคคลนั้น ย่อมแจ่มแจ้งเพราะอาศัยปริยัติ. บุคคลนี้ชื่อว่า ผู้มีปฏิภาณเพราะปริยัติ.

บุคคลมีปฏิภาณเพราะปริปุจฉาเป็นไฉน? บุคคลบางคนในพระศาสนานี้ เป็นผู้ไต่ถามในประโยชน์ของตน ในประโยชน์ที่ควรรู้ ในลักษณะ ในเหตุ ในฐานะและอฐานะ. ญาณของบุคคลนั้น ย่อมแจ่มแจ้งเพราะอาศัยการไต่ถามนั้น. บุคคลนี้ชื่อว่า ผู้มีปฏิภาณเพราะปริปุจฉา.

บุคคลมีปฏิภาณเพราะอธิคมเป็นไฉน? บุคคลบางคนในพระศาสนานี้ เป็นผู้ได้บรรลุธรรมทั้งหลาย คือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ สามัญญผล ๔ ปฏิสัมภิทา ๔ อภิญญา ๖ บุคคลนั้นรู้อรรถ รู้ธรรม รู้นิรุติ. เมื่อรู้อรรถ อรรถก็แจ่มแจ้ง. เมื่อรู้ธรรม ธรรมก็แจ่มแจ้ง. เมื่อรู้นิรุติ นิรุติก็แจ่มแจ้ง. ญาณในอรรถ ธรรมและนิรุติทั้ง ๓ นี้ ชื่อว่าปฏิภาณปฏิสัมภิทา. บุคคลผู้ใดเข้าถึง เข้าถึงพร้อม เข้าไป เข้าไปพร้อม เข้าไปถึง เข้าไปถึงพร้อม ประกอบแล้ว ด้วยปฏิภาณปฏิสัมภิทานี้ บุคคลนั้นเรียกว่า ผู้มีปฏิภาณ. บุคคลใดไม่มีปริยัติ ไม่มีปริปุฉา ไม่มีอธิคม ญาณอะไรเล่าจะแจ่มแจ้งแก่บุคคลนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ละเอียด มีปฏิภาณ.

ว่าด้วยรู้ธรรมแล้วไม่ต้องเชื่อใครอีก

[๔๐๗] คำว่า ไม่เชื่อใครๆ ในคำว่า ไม่เชื่อใครๆ ไม่คลายกำหนัด ความว่า ภิกษุนั้นย่อมไม่เชื่อธรรมที่รู้ยิ่งด้วยตนเอง อันประจักษ์แก่ตนเองต่อใครๆ อื่น ซึ่งเป็นสมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร หรือพรหม คือ ไม่เชื่อธรรมที่รู้ยิ่งด้วยตนเอง อันประจักษ์แก่ตนเองว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ... สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ... ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ... เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร ฯลฯ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชรามรณะ ... เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ ฯลฯ เพราะชาติดับ ชรามรณะจึงดับ ... นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เหล่านี้อาสวะ ฯลฯ นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ ... ธรรมเหล่านี้ควรรู้ยิ่ง ฯลฯ ธรรมเหล่านี้ควรทำให้แจ้งต่อใครๆ อันซึ่งเป็นสมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร หรือพรหม และไม่เชื่อธรรมที่รู้ยิ่งด้วยตนเอง อันประจักษ์แก่ตนเอง คือ ความเกิด ความดับ คุณ โทษ อุบายเครื่องสลัดออกไปแห่งผัสสายตนะ ๖ และความเกิด ความดับ คุณ โทษ อุบายเครื่องสลัดออกไป แห่งอุปาทานขันธ์ ๕ และความเกิด ความดับ คุณ โทษ อุบายเครื่องสลัดออกไป แห่งมหาภูต

รูป ๔ ต่อใครๆ อื่นซึ่งเป็นสมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร หรือพรหม และไม่เชื่อธรรมที่รู้ยิ่งด้วยตนเอง อันประจักษ์แก่ตนเองว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา ต่อใครๆ อื่นซึ่งเป็นสมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร หรือพรหม.

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรสารีบุตร เธอย่อมเชื่อหรือว่า สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญญินทรีย์ ที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว เป็นธรรมชาติหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด. ท่านพระสารีบุตรกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ในข้อนี้ ข้าพระองค์ไม่ถึงความเชื่อต่อพระผู้มีพระภาคว่า สันธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญญินทรีย์ ที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว เป็นธรรมชาติหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สัทธินทรีย์เป็นต้นนั้น ชนเหล่าใด ยังไม่รู้ ไม่เห็น ไม่ทราบ ไม่ทำให้แจ้ง ไม่ถูกต้องแล้วด้วยปัญญา ชนเหล่านั้น พึงถึงความเชื่อต่อชนอื่นในข้อนั้นโดยแน่นอนว่า สัทธินทรีย์ ฯลฯ ปัญญินทรีย์ ที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว เป็นคุณชาติหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ส่วนว่า สัทธินทรีย์เป็นต้นนั้น ชนเหล่าใด รู้ เห็น ทราบ ทำให้แจ้ง ถูกต้องแล้วด้วยปัญญา ชนเหล่านั้น ไม่มีความเคลือบแคลงสงสัยในข้อนั้นว่า สัทธินทรีย์ ... ปัญญินทรีย์ ... ที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว เป็นคุณชาติหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สัทธินทรีย์เป็นต้นนั้น ข้าพระองค์รู้ เห็น ทราบ ทำให้แจ้ง ถูกต้องแล้วด้วยปัญญา ข้าพระองค์ไม่มีความเคลือบแคลงสงสัยในข้อนั้นว่า สัทธินทรีย์ ... ปัญญินทรีย์ ที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว เป็นคุณชาติหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด. พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรสารีบุตร ถูกละๆ ดูกรสารีบุตร ความจริง สัทธินทรีย์เป็นต้นนั้น ชนเหล่าใด ยังไม่รู้ ไม่เห็น ไม่ทราบ ไม่ทำให้แจ้ง ไม่ถูกต้องแล้วด้วยปัญญา ชนเหล่านั้น พึงถึงความเชื่อต่อชนอื่นในข้อนั้นว่า สัทธินทรีย์ ฯลฯ ปัญญินทรีย์ ที่บุคคลเจริญแล้วทำให้มากแล้ว เป็นคุณชาติหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด.

พระผู้มีพระภาคผู้สุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณภาษิตนี้จบลงแล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปว่า

นรชนใด เป็นผู้ไม่เชื่อต่อใครๆ รู้ว่า นิพพานอันปัจจัยอะไรๆ ทำ
ไม่ได้ ตัดที่ต่อ กำจัดโอกาส คลายความหวังเสียแล้ว นรชนนั้นแล
ชื่อว่า เป็นอุดมบุรุษ ดังนี้.

ว่าด้วยผู้ไม่คลายกำหนัด

คำว่า ไม่คลายกำหนัด ความว่า พาลปุถุชนทั้งหมดย่อมกำหนัด พระเสขะ ๗ จำพวกรวมทั้งกัลยาณปุถุชน ย่อมคลายกำหนัด พระอรหันต์ย่อมไม่กำหนัด ทั้งไม่คลายกำหนัด. พระอรหันต์นั้น ชื่อว่า เป็นผู้เว้น เพราะสิ้นราคะ ปราศจากราคะ สิ้นโทสะ ปราศจากโทสะ สิ้นโมหะ ปราศจากโมหะ. พระอรหันต์นั้น อยู่จบพรหมจรรย์ มีจรณะอันประพฤติแล้ว ฯลฯ ไม่มีภพใหม่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ชื่อใครๆ ไม่คลายกำหนัด. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

บุคคลผู้ไม่มีความยินดีในวัตถุเป็นที่ยินดี ไม่ประกอบในความดูหมิ่น
ผู้ละเอียด มีปฏิภาณ ไม่เชื่อใครๆ และไม่คลายกำหนัด.

[๔๐๘] บุคคลไม่ศึกษา เพราะอยากได้ลาภ ไม่โกรธ เพราะไม่ได้ลาภ เป็นผู้ไม่
พิโรธ และไม่ติดใจในรส เพราะตัณหา.

ว่าด้วยศึกษาเพราะอยากได้ลาภ

[๔๐๙] พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า ไม่พึงศึกษาเพราะอยากได้ลาภ ไม่โกรธเพราะไม่ได้ลาภ ดังต่อไปนี้ บุคคลย่อมศึกษาเพราะอยากได้ลาภอย่างไร? ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เห็นภิกษุผู้ได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร. เธอมีความดำริอย่างนี้ว่า เพราะเหตุอะไรหนอ? ท่านผู้นี้จึงได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร. เธอมีความดำริอย่างนี้ว่า เพราะเหตุอะไรหนอ? ท่านผู้นี้ทรงจำพระสูตร ด้วยเหตุนั้น ท่านผู้นี้จึงได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร เธอหวังได้ลาภก็เล่าเรียนพระสูตร เพราะเหตุแห่งลาภ เพราะปัจจัยแห่งลาภ เพราะการณะแห่งลาภ เพราะความเกิดขึ้นแห่งลาภ. ภิกษุย่อมศึกษาเพราะอยากได้ลาภ แม้อย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเห็นภิกษุผู้ได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร. เธอมีความดำริอย่างนี้ว่า เพราะเหตุอะไรหนอ? ท่านผู้นี้จึงได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร. เธอมีความดำริอย่างนี้ว่า ท่านผู้นี้เป็นผู้ทรงจำพระวินัย ฯลฯ ท่านผู้นี้เป็นผู้ทรงจำพระอภิธรรม ด้วยเหตุนั้น ท่านผู้นี้จึงได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร. เธอหวังได้ลาภก็เล่าเรียนพระอภิธรรม เพราะเหตุแห่งลาภ เพราะปัจจัยแห่งลาภ เพราะการณะแห่งลาภ และเพราะความเกิดขึ้นแห่งลาภ. ภิกษุย่อมศึกษาเพราะความอยากได้ลาภ แม้อย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเห็นภิกษุผู้ได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร. เธอมีความดำริอย่างนี้ว่า เพราะเหตุอะไรหนอ? ท่านผู้นี้จึงได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร. เธอมีความดำริอย่างนี้ว่า ท่านผู้นี้เป็นผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร ถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร ถือทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ถือทรงไตรจีวรเป็นวัตร ถือการเที่ยวบิณฑบาตตามลำดับตรอกเป็นวัตร ถือไม่ฉันภัตหนหลังเป็นวัตร ถือการนั่งเป็นวัตร ถือการอยู่ในเสนาสนะที่เขาจัดให้อย่างไรเป็นวัตร ด้วยเหตุนั้น ท่านผู้นี้จึงได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร. เธอหวังได้ลาภก็เป็นผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร ฯลฯ เป็นผู้ถือการอยู่ในเสนาสนะที่เขาจัดให้อย่างไรเป็นวัตร เพราะเหตุแห่งลาภ เพราะปัจจัยแห่งลาภ และเพราะความเกิดขึ้นแห่งลาภ. ภิกษุย่อมศึกษาเพราะความอยากได้ลาภ แม้อย่างนี้.

ภิกษุไม่ศึกษาเพราะอยากได้ลาภอย่างไร? ภิกษุย่อมไม่ศึกษาเพราะเหตุแห่งลาภ ไม่ศึกษาเพราะปัจจัยแห่งลาภ ไม่ศึกษาเพราะการณะแห่งลาภ ไม่ศึกษาเพราะความเกิดขึ้นแห่งลาภ ไม่หวังได้ลาภ ย่อมเล่าเรียนพระสูตร ย่อมเล่าเรียนพระวินัย ย่อมเล่าเรียนพระอภิธรรม เพื่อประโยชน์ฝึกตน เพื่อสงบตน เพื่อให้ตนปรินิพพาน อย่างเดียวเท่านั้น. ภิกษุไม่ศึกษาเพราะอยากได้ลาภ แม้อย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุไม่ศึกษาเพราะเหตุแห่งลาภ ไม่ศึกษาเพราะปัจจัยแห่งลาภ ไม่ศึกษาเพราะการณะแห่งลาภ ไม่ศึกษาเพราะความเกิดขึ้นแห่งลาภ ไม่หวังได้ลาภ ย่อมเป็นผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร ถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร ถือทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ถือทรงไตรจีวร

เป็นวัตร ถือการเที่ยวบิณฑบาตตามลำดับตรอกเป็นวัตร ถือไม่ฉันภัตหนหลังเป็นวัตร ถือการนั่งเป็นวัตร ถือการอยู่ในเสนาสนะที่เขาจัดให้อย่างไรเป็นวัตร เพราะอาศัยความปรารถนาน้อย ความสันโดษ ความขัดเกลากิเลส ความสงัด ความเป็นผู้มีความต้องการด้วยกุศลนี้แต่อย่างเดียวเท่านั้น. ภิกษุไม่ศึกษาเพราะอยากได้ลาภ แม้อย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ศึกษาเพราะอยากได้ลาภ.

ว่าด้วยโกรธเพราะไม่ได้ลาภ

[๔๑๐] พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า ไม่โกรธเพราะไม่ได้ลาภ ดังต่อไปนี้ บุคคลย่อมโกรธเพราะไม่ได้ลาภอย่างไร? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ยังโกรธ ขัดเคือง แค้นใจ ทำความโกรธ ความขัดเคือง และความไม่ยินดีให้ปรากฏว่า เราย่อมไม่ได้สกุล ไม่ได้คณะ ไม่ได้อาวาส ไม่ได้ลาภ ไม่ได้ยศ ไม่ได้สรรเสริญ ไม่ได้สุข ไม่ได้จีวร ไม่ได้บิณฑบาต ไม่ได้เสนาสนะ ไม่ได้คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ไม่ได้บุคคลเป็นคิลานุปฐาก เราเป็นผู้มีชื่อเสียงไม่ปรากฏ. บุคคลย่อมโกรธ เพราะไม่ได้ลาภอย่างนี้.

บุคคลย่อมไม่โกรธเพราะไม่ได้ลาภอย่างไร? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมไม่โกรธ ไม่ขัดเคือง ไม่แค้นใจ ไม่ทำความโกรธ ความขัดเคือง และความไม่ยินดีให้ปรากฏว่า เราย่อมไม่ได้สกุล ไม่ได้คณะ ไม่ได้อาวาส ไม่ได้ลาภ ไม่ได้ยศ ไม่ได้สรรเสริญ ไม่ได้จีวร ไม่ได้บิณฑบาต ไม่ได้เสนาสนะ ไม่ได้คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ไม่ได้บุคคลเป็นคิลานุปฐาก เราเป็นผู้ไม่มีชื่อเสียงปรากฏ. บุคคลย่อมไม่โกรธเพราะไม่ได้ลาภอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลไม่ศึกษาเพราะอยากได้ลาภ ไม่โกรธเพราะไม่ได้ลาภ.

ว่าด้วยความพิโรธ

[๔๑๑] คำว่า ความพิโรธ ในคำว่า เป็นผู้ไม่พิโรธ และไม่ติดใจในรสเพราะตัณหา ดังนี้ ได้แก่ ความปองร้าย ความมุ่งร้าย ความขุ่นเคือง ความเคือง ความเคืองทั่ว ความเคืองเสมอ ความชัง ความชังทั่ว ความชังเสมอ ความพยาบาทแห่งจิต ความประทุษร้ายในใจ ความโกรธ กิริยาที่โกรธ ความเป็นผู้โกรธ ความชัง กิริยาที่ชัง ความเป็นผู้ชัง ความพยาบาท กิริยาที่พยาบาท ความเป็นผู้พยาบาท ความพิโรธ ความพิโรธตอบ ความเป็นผู้ประทุษร้าย ความเพาะวาจาชั่ว ความไม่แช่มชื่นแห่งจิต นี้เรียกว่า ความพิโรธ. ความพิโรธนั้น อันบุคคล

ใดละ ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำไม่ให้ควรเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ บุคคลนั้น เรียกว่า ผู้ไม่พิโรธ. ชื่อว่าตัณหา ได้แก่ รูปตัณหา สัททตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โผฏฐัพพตัณหา ธรรมตัณหา. ชื่อว่ารส ได้แก่ รสที่ราก รสที่ลำต้น รสที่เปลือก รสที่ใบ รสที่ดอก รสที่ผล รสเปรี้ยว รสหวาน รสขม รสเผ็ดร้อน รสเค็ม รสปร่า รสเฝื่อน รสฝาด รสอร่อย รสไม่อร่อย รสเย็น รสร้อน. มีสมณพราหมณ์บางพวกติดใจในรส สมณพราหมณ์พวกนั้น เที่ยวแสวงหารสอันเลิศ ด้วยปลายลิ้น ได้รสเปรี้ยว ก็แสวงหารสไม่เปรี้ยว ได้รสไม่เปรี้ยวก็แสวงหารสเปรี้ยว. ได้รสหวานก็แสวงหารสไม่หวาน ได้รสไม่หวานก็แสวงหารสหวาน. ได้รสขมก็แสวงหารสไม่ขม ได้รสไม่ขมก็แสวงหารสขม. ได้รสเผ็ดร้อนก็แสวงหารสไม่เผ็ดร้อน ได้รสไม่เผ็ดร้อนก็แสวงหารสเผ็ดร้อน. ได้รสเค็มก็แสวงหารสไม่เค็ม ได้รสไม่เค็มก็แสวงหารสเค็ม. ได้รสปร่าก็แสวงหารสไม่ปร่า ได้รสไม่ปร่าก็แสวงหารสปร่า ได้รสเฝื่อนก็แสวงหารสฝาด ได้รสฝาดก็แสวงหารสเฝื่อน. ได้รสอร่อยก็แสวงหารสไม่อร่อย ได้รสไม่อร่อยก็แสวงหารสอร่อย. ได้รสเย็นก็แสวงหารสร้อน ได้รสร้อนก็แสวงหารสเย็น. สมณพราหมณ์พวกนั้นได้รสใดๆ แล้ว ย่อมไม่ยินดีด้วยรสนั้นๆ ย่อมแสวงหารสอื่นๆ อีก เป็นผู้กำหนัด ปรารถนา ยินดี ติดใจ ลุ่มหลง ข้องเกี่ยว พัวพัน ในรสที่ชอบใจ. ตัณหาในรส อันบุคคลใดละ ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำไม่ให้ควรเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ บุคคลนั้นพิจารณาด้วยปัญญาแล้ว ย่อมฉันอาหาร ไม่ฉันเพื่อเล่น ไม่ฉันเพื่อเมา ไม่ฉันเพื่อตกแต่ง ไม่ฉันเพื่อประดับ ฉันเพื่อความดำรงร่างกายนี้ เพื่อให้ร่างกายนี้เป็นไป เพื่อกำจัดความลำบาก เพื่ออนุเคราะห์แก่พรหมจรรย์อย่างเดียวเท่านั้น ด้วยมนสิการว่า เราจะบำบัดเวทนาเก่าเสีย จักไม่เวทนาใหม่เกิดขึ้น ความดำเนินไป ความเป็นผู้ไม่มีโทษ ความอยู่สบายของเรา จักมีด้วยอุบายดังนี้. คนทาแผลเพื่อจะบ่มผิว คนหยอดน้ำมันเพลาเกวียนเพื่อจะขนภาระ คนกินเนื้อบุตรเป็นอาหารเพื่อจะออกจากทางกันดาร อย่างเดียวเท่านั้น ฉันใด ภิกษุพิจารณาด้วยปัญญาแล้ว พึงฉันอาหาร ก็ฉันนั้น ไม่ฉันเพื่อเล่น ไม่ฉันเพื่อเมา ไม่ฉันเพื่อตกแต่ง ไม่ฉันเพื่อประดับ ฉันเพื่อความดำรงกายนี้ เพื่อให้ร่างกายนี้เป็นไป เพื่อกำจัดความลำบาก เพื่ออนุเคราะห์แก่พรหมจรรย์อย่างเดียวเท่านั้น ด้วยมนสิการว่า เราจักบำบัดเวทนาเก่าเสีย จักไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้น

ความดำเนินไป ความเป็นผู้ไม่มีโทษ ความอยู่สบายของเรา จักมีด้วยอุบายดังนี้ ย่อมละ บรรเทา ทำให้สิ้นซึ่งรสตัณหา ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง เป็นผู้งด เว้น เว้นขาด ออก สลัด พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องด้วยรสตัณหา เป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ไม่พิโรธ และไม่ติดใจในรสเพราะตัณหา. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

บุคคลไม่ศึกษาเพราะอยากได้ลาภ ไม่โกรธ เพราะไม่ได้ลาภ เป็นผู้ไม่
พิโรธ และไม่ติดใจในรสเพราะตัณหา.

[๔๑๒] บุคคลเป็นผู้มีอุเบกขา มีสติทุกเมื่อ ไม่สำคัญว่าเสมอเขา ไม่สำคัญว่า
ดีกว่าเขา ไม่สำคัญว่าต่ำกว่าเขา ในโลก กิเลสอันหนาทั้งหลาย ย่อมไม่มี
แก่บุคคลนั้น.

ว่าด้วยอุเบกขามีองค์ ๖

[๔๑๓] คำว่า มีอุเบกขา ในคำว่า บุคคลเป็นผู้มีอุเบกขา มีสติทุกเมื่อ ความว่า เป็นผู้ประกอบด้วยอุเบกขามีองค์ ๖ กล่าวคือ เห็นรูปด้วยจักษุแล้ว ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ วางเฉย มีสติสัมปชัญญะอยู่. ได้ยินเสียงด้วยหู สูดดมกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย รู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ วางเฉย มีสติสัมปชัญญะอยู่. เห็นรูปที่ชอบใจด้วยจักษุแล้ว ย่อมไม่ติดใจ ไม่ยินดี ไม่ให้ราคะเกิด. กายของบุคคลนั้น ตั้งอยู่ (ไม่หวั่นไหว) จิตก็ตั้งอยู่ ดำรงดีอยู่ ณ ภายใน พ้นวิเศษดีแล้ว. อนึ่ง เห็นรูปที่ไม่ชอบใจด้วยจักษุแล้ว ก็ไม่เสียใจ ไม่โกรธ ไม่หดหู่ ไม่พยาบาท. กายของบุคคลนั้น ตั้งอยู่ จิตก็ตั้งอยู่ ดำรงดีอยู่ ณ ภายใน พ้นวิเศษดีแล้ว. ได้ยินเสียงที่ชอบใจด้วยหู สูดดมกลิ่นที่ชอบใจด้วยจมูก ลิ้มรสที่ชอบใจด้วยลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะที่ชอบใจด้วยกาย รู้แจ้งธรรมารมณ์ที่ชอบใจด้วยใจแล้ว ย่อมไม่ติดใจ ไม่ยินดี ไม่ให้ราคะเกิด. กายของบุคคลนั้น ตั้งอยู่ จิตก็ตั้งอยู่ ดำรงดีอยู่ ณ ภายใน พ้นวิเศษดีแล้ว. รู้แจ้งธรรมารมณ์ที่ไม่ชอบใจด้วยใจแล้ว ก็ไม่เสียใจ ไม่โกรธ ไม่หดหู่ ไม่พยาบาท. กายของบุคคลนั้น ตั้งอยู่ จิตก็ตั้งอยู่ ดำรงดีอยู่ ณ ภายใน พ้นวิเศษดีแล้ว. เห็นรูปด้วยจักษุแล้ว กายของบุคคลนั้นตั้งเฉยอยู่ในรูปที่ชอบใจและไม่ชอบใจ จิตก็ตั้งเฉย ดำรงดีอยู่ ณ ภายใน พ้นวิเศษดีแล้ว. ได้ยินเสียงด้วยหู

สูดดมกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย รู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว กายของบุคคลนั้นตั้งเฉยอยู่ในธรรมารมณ์ที่ชอบใจและไม่ชอบใจ จิตก็ตั้งเฉย ดำรงดีอยู่ ณ ภายใน พ้นวิเศษดีแล้ว. เห็นรูปด้วยจักษุแล้ว ย่อมไม่กำหนัดในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด ไม่ขัดเคืองในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความขัดเคือง ไม่หลงในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความหลง ไม่โกรธในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความโกรธ ไม่เศร้าหมองในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความเศร้าหมอง ไม่มัวเมาในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา. ได้ยินเสียงด้วยหู สูดดมกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย รู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว ย่อมไม่กำหนัดในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด ไม่ขัดเคืองในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความขัดเคือง ไม่หลงในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความหลง ไม่โกรธในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความโกรธ ไม่เศร้าหมองในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความเศร้าหมอง ไม่มัวเมาในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา. บุคคลนั้นเป็นแต่เพียงเห็นในรูปที่เห็น เป็นแต่เพียงได้ยินในเสียงที่ได้ยิน เป็นแต่เพียงทราบในกลิ่น รส โผฏฐัพพะที่ทราบ เป็นแต่เพียงรู้แจ้งในธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง ไม่ติดในรูปที่เห็น ไม่ติดในเสียงที่ได้ยิน ไม่ติดในกลิ่น รส และโผฏฐัพพะที่ทราบ ไม่ติดในธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง. ไม่มีตัณหาอันตัณหาทิฏฐิไม่อาศัย ไม่พัวพัน พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องในรูปที่เห็น ย่อมมีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่. ไม่มีตัณหา อันตัณหาทิฏฐิไม่อาศัย ไม่พัวพัน พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้อง ในเสียงที่ได้ยิน ในกลิ่น รส และโผฏฐัพพะที่ทราบ ในธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง ย่อมมีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่. พระอรหันต์มีจักษุปรากฏ ย่อมเห็นรูปด้วยจักษุ แต่มิได้มีฉันทราคะ มีจิตพ้นวิเศษดีแล้ว. มีหูปรากฏ ย่อมได้ยินเสียงด้วยหู แต่มิได้มีฉันทราคะ มีจิตพ้นวิเศษดีแล้ว. มีจมูกปรากฏ ย่อมสูดดมกลิ่นด้วยจมูก แต่มิได้มีฉันทราคะ มีจิตพ้นวิเศษดีแล้ว. มีลิ้นปรากฏ ย่อมลิ้มรสด้วยลิ้น แต่มิได้มีฉันทราคะ มีจิตพ้นวิเศษดีแล้ว. มีกายปรากฏ ย่อมถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย แต่มิได้มีฉันทราคะ มีจิตพ้นวิเศษดีแล้ว. มีใจปรากฏ ย่อมรู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจ แต่มิได้มีฉันทราคะ มีจิตพ้นวิเศษดีแล้ว. จักษุเป็นธรรมชาติชอบรูป ยินดีในรูป ชื่นชมในรูป พระอรหันต์ฝึก คุ้มครอง รักษา สำรวมจักษุ และย่อมแสดงธรรมเพื่อความสำรวมจักษุนั้น. หูเป็นธรรมชาติชอบเสียง จมูกเป็นธรรมชาติชอบกลิ่น ลิ้นเป็นธรรมชาติชอบรส กายเป็นธรรมชาติ

ชอบโผฏฐัพพะ ใจเป็นธรรมชาติชอบธรรมารมณ์ ยินดีในธรรมารมณ์ ชื่นชมในธรรมารมณ์ พระอรหันต์ฝึก คุ้มครอง รักษา สำรวมใจ และแสดงธรรมเพื่อความสำรวมใจนั้น.

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ชนทั้งหลาย ย่อมนำพาหนะที่เขาฝึกแล้วไปสู่ที่ประชุม พระราชาทรงขึ้น
พาหนะที่เขาฝึกแล้ว บุคคลผู้ฝึกฝนแล้ว อดกลั้นถ้อยคำที่ล่วงเกินได้
เป็นผู้ประเสริฐสุดในหมู่มนุษย์. ม้าอัสดร ม้าสินธพผู้อาชาไนย ช้าง
ใหญ่กุญชร ที่เขาฝึกแล้ว เป็นสัตว์ประเสริฐ บุคคลผู้ฝึกตนแล้ว
ประเสริฐกว่าสัตว์เหล่านั้น. ใครๆ ไม่พึงไปถึงนิพพาน อันเป็นทิศ
ที่ไม่เคยไป ด้วยยานเหล่านั้น เหมือนบุคคลผู้ฝึกแล้ว มีตนอันฝึกแล้ว
ฝึกดีแล้ว ย่อมไปถึงได้. พระอรหันต์ไม่หวั่นไหวในมานะทั้งหลาย
เป็นผู้พ้นขาดแล้วจากภพใหม่ เป็นผู้บรรลุถึงแล้วซึ่งภูมิที่ฝึกแล้ว พระ
อรหันต์เหล่านั้น เป็นผู้ชนะแล้วในโลก. ผู้ใดอบรมอินทรีย์ทั้งหลาย
ในโลกทั้งปวง ทั้งในภายในทั้งในภายนอก ผู้นั้นฝึกดีแล้ว ทราบโลก
นี้และปรโลกแล้ว รอคอยอยู่ซึ่งกาลมรณะ.

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้มีอุเบกขา.

คำว่า ทุกเมื่อ คือ ในกาลทุกเมื่อ ในกาลทั้งปวง ตลอดนิตยกาล ตลอดกาลยั่งยืน ฯลฯ ในตอนวัยหลัง. คำว่า ผู้มีสติ คือ เป็นผู้มีสติด้วยเหตุ ๔ ประการ กล่าวคือ เมื่อเจริญกายานุปัสสนาสติปัฏฐานในกาย ก็ชื่อว่ามีสติ เมื่อเจริญเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐานในเวทนาทั้งหลาย ก็ชื่อว่ามีสติ เมื่อเจริญจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐานในจิต ก็ชื่อว่ามีสติ เมื่อเจริญธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐานในธรรมทั้งหลาย ก็ชื่อว่ามีสติ ฯลฯ บุคคลนั้นเรียกว่า มีสติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติทุกเมื่อ.

ว่าด้วยมานะ

[๔๑๔] คำว่า ไม่สำคัญว่าเสมอเขา ... ในโลก ความว่า ไม่ยังมานะให้เกิดโดยชาติบ้าง

โดยโคตรบ้าง ฯลฯ โดยวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่งบ้างว่า เราเสมอเขา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่สำคัญว่าเสมอเขา ... ในโลก.

[๔๑๕] คำว่า ไม่สำคัญว่าดีกว่าเขา ไม่สำคัญว่าต่ำกว่าเขา ความว่า ไม่ยังความดูหมิ่นให้เกิดขึ้นโดยชาติบ้าง โดยโคตรบ้าง ฯลฯ โดยวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่งบ้างว่า เราดีกว่าเขา ไม่ยังความถือตัวให้เกิดขึ้นโดยชาติบ้าง โดยโคตรบ้าง ฯลฯ โดยวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่งบ้างว่า เราเลวกว่าเขา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่สำคัญว่าดีกว่าเขา ไม่สำคัญว่าต่ำกว่าเขา.

ว่าด้วยกิเลสหนา ๗ ประการ

[๔๑๖] คำว่า นั้น ในคำว่า กิเลสอันหนาทั้งหลายย่อม ไม่มีแก่บุคคลนั้น ได้แก่ พระอรหันตขีณาสพ. ชื่อว่ากิเลสอันหนาทั้งหลาย คือ กิเลสอันหนา ๗ ประการ กล่าวคือ ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส และกรรม กิเลสอันหนาเหล่านี้มิได้มี คือ ย่อมไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้แก่บุคคลนั้น เป็นบาปธรรมอันบุคคลนั้นละ ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำให้ไม่ควรเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กิเลสอันหนาทั้งหลายย่อมไม่มีแก่บุคคลนั้น. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

บุคคลเป็นผู้มีอุเบกขา มีสติทุกเมื่อ ย่อมไม่สำคัญว่าเสมอเขา ไม่สำคัญ
ว่าดีกว่าเขา ไม่สำคัญว่าต่ำกว่าเขา ในโลก กิเลสอันหนาทั้งหลาย ย่อม
ไม่มีแก่บุคคลนั้น.

[๔๑๗] ผู้ใดไม่มีความอาศัย รู้ธรรมแล้วไม่อาศัย ไม่มีตัณหาในภพ และ
ในความปราศจากภพ.

ว่าด้วยความอาศัย

[๔๑๘] คำว่า ผู้ใด ในคำว่า ผู้ใดไม่มีความอาศัย คือ พระอรหันตขีณาสพ. ชื่อว่าความอาศัย ได้แก่ นิสัย ๒ ประการ คือ ตัณหานิสัย ๑ ทิฏฐินิสัย ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าตัณหานิสัย ฯลฯ นี้ชื่อว่าทิฏฐินิสัย ผู้นั้นละตัณหานิสัย สละคืนทิฏฐินิสัย เพราะละตัณหานิสัยสละคืนทิฏฐินิสัย ความอาศัยมิได้มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้แก่ผู้ใด คือ ความอาศัยนั้น อันบุคคลใดละ ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำไม่ให้ควรเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ใดไม่มีความอาศัย.

[๔๑๙] คำว่า รู้แล้ว ในคำว่า รู้ธรรมแล้วไม่อาศัย ความว่า รู้ ทราบ พิจารณา เทียบเคียง ให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้งว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ... สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ... ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ฯลฯ รู้ ทราบ พิจารณา เทียบเคียง ให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้งว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา.

คำว่า ไม่อาศัย ได้แก่ นิสัย ๒ ประการ คือ ตัณหานิสัย ๑ ทิฏฐินิสัย ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าตัณหานิสัย ฯลฯ นี้ชื่อว่าทิฏฐินิสัย. ผู้ใดละตัณหานิสัย สละคืนทิฏฐินิสัย เป็นผู้ไม่อาศัย ไม่พัวพัน ไม่เข้าถึง ไม่ติดใจ ไม่น้อมใจไป ออก สละ พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้อง ซึ่งจักษุ หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ สกุล คณะ อาวาส ฯลฯ รูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน กลิ่น รส และโผฏฐัพพะที่ทราบ ธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง เป็นผู้มีจิตอันทำให้ปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า รู้ธรรมแล้วไม่อาศัย.

ว่าด้วยตัณหา

[๔๒๐] ชื่อว่า ตัณหา ในคำว่า ไม่มีตัณหาในภพ และในความปราศจากภพ คือ รูปตัณหา สัททตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โผฏฐัพพตัณหา ธรรมตัณหา. คำว่า ใด คือ พระอรหันตขีณาสพ. คำว่า ในภพ คือ ในภวทิฏฐิ. คำว่า ในความปราศจากภพ คือ ในวิภวทิฏฐิ. คำว่า ในภพ คือ ในสัสสตทิฏฐิ. คำว่า ในความปราศจากภพ คือ ในอุจเฉททิฏฐิ. คำว่า ในภพ คือ ในความเกิดบ่อยๆ ในความไปบ่อยๆ ในอุปบัติบ่อยๆ ในปฏิสนธิบ่อยๆ ในอันให้อัตภาพเกิดบ่อยๆ. ตัณหาย่อมไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้แก่ผู้ใด คือ ตัณหานั้นอันผู้ใดละ ตัดขาด สงบ ระงับ ทำไม่ให้ควรเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ใดไม่มีตัณหาในภพ และในความปราศจากภพ เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ผู้ใดไม่มีความอาศัย รู้ธรรมแล้วไม่อาศัย ไม่มีตัณหาในภพ และในความ
ปราศจากภพ.

[๔๒๑] เรากล่าวบุคคลนั้นผู้ไม่เพ่งในกามทั้งหลายว่า เป็นผู้เข้าไปสงบ กิเลส
เป็นเครื่องผูกพันทั้งหลาย ย่อมไม่มีแก่บุคคลนั้น บุคคลนั้นได้ข้าม
ตัณหาอันชื่อว่าวิสัตติกาแล้ว.

[๔๒๒] คำว่า เรากล่าวบุคคลนั้น ... ว่า เป็นผู้เข้าไปสงบ ความว่า เรากล่าว บอก พูด แสดง แถลง ซึ่งบุคคลนั้นว่า เป็นผู้สงบ เข้าไปสงบ เงียบ ดับ ระงับแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เรากล่าวบุคคลนั้น ... ว่า เป็นผู้เข้าไปสงบ.

ว่าด้วยกาม ๒

[๔๒๓] โดยอุทานว่า กาม ในคำว่า ผู้ไม่เพ่งในกามทั้งหลาย กามมี ๒ อย่าง คือ วัตถุกาม ๑ กิเลสกาม ๑ ฯลฯ กามเหล่านี้เรียกว่าวัตถุกาม ฯลฯ กามเหล่านี้เรียกว่ากิเลสกาม. บุคคลนั้นกำหนดรู้วัตถุกามแล้ว ละ สละ บรรเทา ทำให้สิ้น ให้ถึงความไม่มีในภายหลังแล้ว ซึ่งกิเลสกาม ชื่อว่าเป็นผู้ไม่เพ่งในกามทั้งหลาย คือ เป็นผู้ปราศจาก สละ สำรอก ปล่อย ละ สละคืนกามเสียแล้ว เป็นผู้ปราศจาก สละ สำรอก ปล่อย ละ สละคืนราคะเสียแล้ว เป็นผู้หายหิว ดับแล้ว เย็นแล้ว เสวยสุข มีตนเป็นดุจพรหมอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่เพ่งในกามทั้งหลาย.

ผู้ว่าเครื่องผูกพัน ๔ อย่าง

[๔๒๔] ชื่อว่ากิเลสเครื่องผูกพัน ในคำว่า กิเลสเครื่องผูกพันทั้งหลาย ย่อมไม่มีแก่บุคคลนั้น คือ กิเลสเครื่องผูกพัน ๔ อย่าง ได้แก่ กิเลสเครื่องผูกพันทางกาย คือ อภิชฌา พยาบาท สีลัพพตปรามาส อิทังสัจจาภินิเวส (ความถือมั่นว่าสิ่งนี้จริง). ความกำหนัดในทิฏฐิของตน ชื่อว่ากิเลสเครื่องผูกพันทางกาย คือ อภิชฌา. ความอาฆาต ความไม่ยินดี ในวาทะของชนเหล่าอื่น ชื่อว่ากิเลสเครื่องผูกพันทางกาย คือ พยาบาท. ความยึดถือศีล หรือพรต หรือศีลและพรตของตน ชื่อว่ากิเลสเครื่องผูกพันทางกาย คือ สีลัพพตปรามาส. ทิฏฐิของตน ชื่อว่ากิเลสเครื่องผูกพันทางกาย คือ อิทังสัจจาภินิเวส. คำว่า นั้น ได้แก่ พระอรหันตขีณาสพ. คำว่า กิเลสเครื่องผูกพันทั้งหลาย ย่อมไม่มีแก่บุคคลนั้น ความว่า กิเลสเครื่องผูกพันทั้งหลาย ย่อมไม่มี คือ มิได้มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้ คือ เป็นกิเลสอันบุคคลนั้นละ ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำไม่ให้ควรเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กิเลสเครื่องผูกพันทั้งหลาย ย่อมไม่มีแก่บุคคลนั้น.

ว่าด้วยตัณหามีชื่อต่างๆ

[๔๒๕] คำว่า บุคคลนั้นได้ข้ามตัณหาอันชื่อว่าวิสัตติกาแล้ว ความว่า ตัณหาเรียกว่า วิสัตติกา ได้แก่ ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล คำว่า วิสัตติกา ความว่า เพราะอรรถว่าอะไร ตัณหาจึงชื่อว่า วิสัตติกา. เพราะอรรถว่าซ่านไป เพราะอรรถว่าแผ่ไป เพราะอรรถว่าไม่สม่ำเสมอ เพราะอรรถว่าครอบงำ เพราะอรรถว่าสะท้อนไป เพราะอรรถว่าเป็นเหตุให้พูดผิด เพราะอรรถว่ามีมูลรากเป็นพิษ เพราะอรรถว่ามีผลเป็นพิษ เพราะอรรถว่ามีเครื่องบริโภคเป็นพิษ ตัณหาจึงชื่อว่า วิสัตติกา.

อีกอย่างหนึ่ง ตัณหานั้นแผ่ไปในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ สกุล คณะ อาวาส ฯลฯ แล่นไป ซ่านไปในรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน กลิ่น รส โผฏฐัพพะที่ทราบ ธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง เพราะฉะนั้น ตัณหาจึงชื่อว่า วิสัตติกา. คำว่า บุคคลนั้นได้ข้ามตัณหาอันชื่อว่าวิสัตติกาแล้ว ความว่า บุคคลนั้น ได้ข้าม ข้ามพ้น ล่วงเลย เป็นไปล่วงตัณหาอันชื่อว่าวิสัตติกานี้แล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลนั้นได้ข้ามตัณหาอันชื่อว่าวิสัตติกาแล้ว. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

เรากล่าวบุคคลนั้นผู้ไม่เพ่งในกามทั้งหลายว่า เป็นผู้เข้าไปสงบ กิเลสเป็น
เครื่องผูกพันทั้งหลาย ย่อมไม่มีแก่บุคคลนั้น บุคคลนั้นได้ข้ามตัณหา
อันชื่อว่าวิสัตติกาแล้ว.

[๔๒๖] บุตร ปศุสัตว์ ไร่นา และที่ดิน ย่อมไม่มีแก่บุคคลนั้น อัตตทิฏฐิก็ดี
นิรัตตทิฏฐิก็ดี ย่อมไม่เข้าไปได้ในบุคคลนั้น.

ว่าด้วยบุตรเป็นต้น

[๔๒๗] ศัพท์ว่า น ในคำว่า บุตร ปศุสัตว์ ไร่นา และที่ดิน ย่อมไม่มีแก่บุคคลนั้น เป็นปฏิเสธ. คำว่า นั้น คือ แก่พระอรหันตขีณาสพ. ชื่อว่าบุตร ได้แก่ บุตร ๔ จำพวก คือ บุตรเกิดแต่ตน ๑ บุตรเกิดในเขต ๑ บุตรที่เขาให้ ๑ บุตรที่เกิดในสำนัก ๑. คำว่า ปศุสัตว์ คือ แพะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา. คำว่า ไร่นา คือ ไร่ข้าวสาลี ไร่ข้าวจ้าว ไร่ถั่วราชมาส ไร่ข้าวเหนียว ไร่ข้าวละมาน ไร่งา. คำว่า ที่ดิน คือ ที่เรือน ที่ฉางที่หน้าเรือน

ที่หลังเรือน ที่สวน ที่อยู่. คำว่า บุตร ปศุสัตว์ ไร่นา และที่ดิน ย่อมไม่มีแก่บุคคลนั้น คือ ความยึดถือบุตร ความยึดถือปศุสัตว์ ความยึดถือไร่นา ความยึดถือที่ดินย่อมไม่มี มิได้มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้แก่บุคคลนั้น คือ เป็นสภาพอันบุคคลนั้นละ ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำไม่ให้ควรเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุตร ปศุสัตว์ ไร่นา และที่ดิน ย่อมไม่มีแก่บุคคลนั้น.

ว่าด้วยทิฏฐิ

[๔๒๘] สัสสตทิฏฐิชื่อว่าอัตตา ในคำว่า อัตตทิฏฐิก็ดี นิรัตตทิฏฐิก็ดี ย่อมไม่เข้าไปได้ในบุคคลนั้น ดังนี้ ย่อมไม่มี. อุจเฉททิฏฐิ ชื่อว่านิรัตตา ย่อมไม่มี สิ่งที่ยึดถือชื่อว่า อัตตา ย่อมไม่มี สิ่งที่พึงปล่อยวางชื่อว่า นิรัตตา ย่อมไม่มี. สิ่งที่ยึดถือย่อมไม่มีแก่บุคคลใด สิ่งที่พึงปล่อยวางก็ไม่มีแก่บุคคลนั้น สิ่งที่พึงปล่อยวางย่อมไม่มีแก่บุคคลใด สิ่งที่พึงยึดถือก็ไม่มีแก่บุคคลนั้น. บุคคลนั้นผู้เป็นพระอรหันต์ ก้าวล่วงความถือและปล่อยวางแล้ว ล่วงเลยความเจริญและความเสื่อมแล้ว. บุคคลนั้นอยู่จบแล้ว มีจรณะอันประพฤติแล้ว ฯลฯ ภพใหม่ย่อมไม่มีแก่บุคคลนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อัตตทิฏฐิก็ดี นิรัตตทิฏฐิก็ดี ย่อมไม่เข้าไปได้ในบุคคลนั้น. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

บุตร ปศุสัตว์ ไร่นา และที่ดิน ย่อมไม่มีแก่บุคคลนั้น อัตตทิฏฐิก็ดี
นิรัตตทิฏฐิก็ดี ย่อมไม่เข้าไปได้ในบุคคลนั้น.

[๔๒๙] พวกปุถุชนทั้งพวกสมณะและพราหมณ์ พึงกล่าวโดยโทษใด โทษนั้น
ไม่ห้อมล้อมบุคคลนั้น เพราะฉะนั้น บุคคลนั้นย่อมไม่หวั่นไหวในเพราะ
วาทะทั้งหลาย.

[๔๓๐] คำว่า ปุถุชน ในคำว่า พวกปุถุชนทั้งพวกสมณะและพราหมณ์ พึงกล่าวโดยโทษใด ความว่า เพราะอรรถว่ากระไร จึงชื่อว่าปุถุชน. เพราะอรรถว่าให้กิเลสหนาเกิด เพราะอรรถว่าเป็นผู้มีสักกายทิฏฐิอันยังไม่กำจัดมาก เพราะอรรถว่าเป็นผู้เลือกหน้าศาสดามาก เพราะอรรถว่าเป็นผู้อันคติทั้งปวงร้อยไว้มาก เพราะอรรถว่าย่อมปรุงแต่งด้วยอภิสังขารต่างๆ มาก เพราะอรรถว่าย่อมลอยไปเพราะห้วงกิเลสต่างๆ มาก เพราะอรรถว่าย่อมเดือดร้อนเพราะ

กิเลสเป็นเหตุให้เร่าร้อนต่างๆ มาก เพราะอรรถว่าเป็นผู้กำหนัด ยินดี ชอบใจ หลงใหล ติดใจ เกาะเกี่ยว พัวพันมากในกามคุณ ๕ เพราะอรรถว่าเป็นผู้อันนิวรณ์ ๕ ร้อยรัด ปกคลุม ปิดบัง หุ้มห่อไว้มาก จึงชื่อว่า ปุถุชน. คนพวกใดพวกหนึ่งผู้เข้าถึง ถึงพร้อมด้วยการบวชภายนอกศาสนานี้ ชื่อว่า สมณะ. คนพวกใดพวกหนึ่ง ผู้อ้างตนว่า เป็นผู้เจริญ ชื่อว่า พราหมณ์. คำว่า พวกปุถุชนทั้งพวกสมณะและพราหมณ์ พึงกล่าวโดยโทษใด ความว่า พวกปุถุชนพึงกล่าวโดยราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ อุทธัจจะ วิจิกิจฉาใด และพึงกล่าวโดยอนุสัยใดว่า เป็นผู้กำหนัด ขัดเคือง หลงใหล ผูกพัน ถือมั่น ถึงความฟุ้งซ่าน ถึงความไม่แน่นอน หรือถึงโดยเรี่ยวแรง. กิเลสเครื่องปรุงแต่งเหล่านั้น อันบุคคลนั้นละแล้ว เพราะเป็นผู้ละกิเลสเครื่องปรุงแต่งได้แล้ว พึงกล่าวถึงคติโดยเหตุใดว่า บุคคลนั้นเกิดในนรก เกิดในกำเนิดดิรัจฉาน เกิดในเปรตวิสัย เป็นมนุษย์ เป็นเทวดา เป็นสัตว์มีรูป เป็นสัตว์ไม่มีรูป เป็นสัญญีสัตว์ เป็นอสัญญีสัตว์ เป็นเนวสัญญีนาสัญญีสัตว์. บุคคลนั้น ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ไม่มีการณะที่เป็นเครื่องกล่าว คือ บอก พูด แสดง แถลง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พวกปุถุชนทั้งพวกสมณะและพราหมณ์ พึงกล่าวโดยโทษใด.

ว่าด้วยพระอรหันต์ไม่มีโทษห้อมล้อม

[๔๓๑] คำว่า นั้น ในคำว่า โทษนั้นไม่ห้อมล้อมบุคคลนั้น ได้แก่ พระอรหันตขีณาสพ. ชื่อว่าความห้อมล้อม ได้แก่ ความห้อมล้อม ๒ อย่าง คือ ความห้อมล้อมแห่งตัณหา ๑ ความห้อมล้อมแห่งทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าความห้อมล้อมแห่งตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความห้อมล้อมแห่งทิฏฐิ. บุคคลนั้นละความห้อมล้อมแห่งตัณหา สละคืนความห้อมล้อมแห่งทิฏฐิเสียแล้ว เพราะเป็นผู้ละความห้อมล้อมแห่งตัณหา สละคืนความห้อมล้อมแห่งทิฏฐิเสียแล้ว จึงไม่ทำตัณหาและทิฏฐิออกหน้า คือ เป็นผู้ไม่มีตัณหาเป็นธงชัย ไม่มีตัณหาเป็นธงยอด ไม่มีตัณหาเป็นใหญ่ ไม่มีทิฏฐิเป็นธงชัย ไม่มีทิฏฐิเป็นธงยอด ไม่มีทิฏฐิเป็นใหญ่ ไม่เป็นผู้อันตัณหาหรือทิฏฐิห้อมล้อมเที่ยวไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า โทษนั้นไม่ห้อมล้อมบุคคลนั้น.

[๔๓๒] คำว่า ตสฺมา ในคำว่า เพราะฉะนั้น บุคคลนั้นย่อมไม่หวั่นไหวในเพราะวาทะทั้งหลาย ความว่า เพราะฉะนั้น เพราะการณะนั้น เพราะเหตุนั้น เพราะปัจจัยนั้น เพราะ

นิทานนั้น บุคคลนั้นย่อมไม่หวั่นไหว คือ ไม่โยกโคลง ไม่เอน ไม่เอียง ไม่สะท้าน ไม่สะเทือน ในเพราะวาทะ ในเพราะอุปวาทะทั้งหลาย คือ เพราะความนินทา ติเตียน ความไม่สรรเสริญ ไม่ยกย่องคุณความดี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะฉะนั้น บุคคลนั้นย่อมไม่หวั่นไหวในเพราะวาทะทั้งหลาย. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

พวกปุถุชนทั้งพวกสมณะและพราหมณ์ พึงกล่าวโดยโทษใด โทษนั้น
ไม่ห้อมล้อมบุคคลนั้น เพราะฉะนั้น บุคคลนั้นย่อมไม่หวั่นไหวใน
เพราะวาทะทั้งหลาย.

[๔๓๓] บุคคลนั้นเป็นมุนี ปราศจากความกำหนัด ไม่ตระหนี่ ย่อมไม่กล่าวใน
ความเป็นผู้สูงกว่าเขา ไม่กล่าวในความเป็นผู้เสมอเขา ไม่กล่าวใน
ความเป็นผู้ต่ำกว่าเขา เป็นผู้ไม่มีความกำหนัด ย่อมไม่ถึงความกำหนัด.

[๔๓๔] ตัณหาเรียกว่า ความกำหนัด ในคำว่า ปราศจากความกำหนัด. ไม่ตระหนี่ ได้แก่ ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล. ความกำหนัดนั้น. อันบุคคลใดละ ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำไม่ให้ควรเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ บุคคลนั้นเรียกว่าผู้ปราศจากความกำหนัด. บุคคลนั้นไม่กำหนัด ไม่ยินดี ไม่หลง ไม่ติดใจ เป็นผู้ที่มีความกำหนัดปราศไป กำจัด คลายออก ปล่อย สละคืนแล้ว ในรูป ฯลฯ ในรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน กลิ่น รส โผฏฐัพพะที่ทราบ ธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง เป็นผู้หายหิว ดับแล้ว เย็นแล้ว เป็นผู้มีตนเป็นดังพรหมเสวยสุขอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ปราศจากความกำหนัด.

ชื่อว่า ความตระหนี่ ในคำว่า ไม่ตระหนี่ ได้แก่ ความตระหนี่ ๕ ประการ คือ ความตระหนี่อาวาส ความตระหนี่สกุล ความตระหนี่ลาภ ความตระหนี่วรรณะ ความตระหนี่ธรรม ความตระหนี่ ฯลฯ ความหวงไว้ นี้เรียกว่า ความตระหนี่. ความตระหนี่นั้น อันบุคคลใดละ ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำไม่ให้ควรเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ บุคคลนั้น เรียกว่า ไม่ตระหนี่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ปราศจากความกำหนัด ไม่ตระหนี่.

[๔๓๕] คำว่า มุนี ในคำว่า บุคคลนั้นเป็นมุนี ย่อมไม่กล่าวในความเป็นผู้สูงกว่าเขา ไม่กล่าวในความเป็นผู้เสมอเขา ไม่กล่าวในความเป็นผู้ต่ำกว่าเขา ความว่า ญาณเรียกว่า

โมนะ ฯลฯ ก้าวล่วงธรรมเป็นเครื่องข้องและตัณหาเพียงดังข่าย บุคคลนั้นชื่อว่ามุนี. บุคคลผู้เป็นมุนี ย่อมไม่กล่าว คือ ไม่บอก ไม่พูด ไม่แสดง ไม่แถลงว่า เราเป็นผู้ดีกว่าเขาบ้าง เราเป็นผู้เสมอเขาบ้าง เราเป็นผู้เลวกว่าเขาบ้าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลนั้นเป็นมุนี ย่อมไม่กล่าวในความเป็นผู้สูงกว่าเขา ไม่กล่าวในความเป็นผู้เสมอเขา ไม่กล่าวในความเป็นผู้ต่ำกว่าเขา.

ว่าด้วยความกำหนด ๒ อย่าง

[๔๓๖] ชื่อว่า ความกำหนด ในคำว่า เป็นผู้ไม่มีความกำหนัด ย่อมไม่ถึงความกำหนด ได้แก่ ความกำหนด ๒ อย่าง คือ ความกำหนดด้วยตัณหา ๑ ความกำหนดด้วยทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าความกำหนดด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความกำหนดด้วยทิฏฐิ. บุคคลนั้นละความกำหนดด้วยตัณหา สละคืนความกำหนดด้วยทิฏฐิเสียแล้ว เพราะเป็นผู้ละความกำหนดด้วยตัณหา สละคืนความกำหนดด้วยทิฏฐิ จึงย่อมไม่ถึง คือ ย่อมไม่เข้าถึง ไม่เข้าไปถึง ไม่ถือ ไม่ยึดมั่น ไม่ถือมั่น ซึ่งความกำหนดด้วยตัณหา หรือความกำหนดด้วยทิฏฐิ เพราะฉะนั้น. จึงชื่อว่า ย่อมไม่ถึงความกำหนด.

ชื่อว่า ความกำหนด ในคำว่า เป็นผู้ไม่มีความกำหนด ได้แก่ ความกำหนด ๒ อย่าง คือ ความกำหนดด้วยตัณหา ๑ ความกำหนดด้วยทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าความกำหนดด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความกำหนดด้วยทิฏฐิ. บุคคลนั้นละความกำหนดด้วยตัณหา สละคืนความกำหนดด้วยทิฏฐิแล้ว เพราะเป็นผู้ละความกำหนดด้วยตัณหา สละคืนความกำหนดด้วยทิฏฐิ จึงย่อมไม่กำหนดด้วยตัณหา หรือความกำหนดด้วยทิฏฐิ คือ ไม่ให้เกิด ไม่ให้เกิดพร้อม ไม่ให้บังเกิด ไม่ให้บังเกิดเฉพาะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ไม่มีความกำหนด ย่อมไม่ถึงความกำหนด. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

บุคคลนั้นเป็นมุนี ปราศจากความกำหนัด ไม่ตระหนี่ ย่อมไม่กล่าวใน
ความเป็นผู้สูงกว่าเขา ไม่กล่าวในความเป็นผู้เสมอเขา ไม่กล่าวใน
ความเป็นผู้ต่ำกว่าเขา เป็นผู้ไม่มีความกำหนด ย่อมไม่ถึงความกำหนด.

[๔๓๗] ผู้ใดไม่มีความถือว่าของตน ในโลก เมื่อสิ่งที่ถือว่าของตนไม่มี ย่อมไม่
เศร้าโศก และไม่ถึงความลำเอียงในธรรมทั้งหลาย ผู้นั้นแลเรียกว่า
ผู้สงบ.

ว่าด้วยผู้ไม่มีความยึดถือ

[๔๓๘] คำว่า ผู้ใด ในคำว่า ผู้ใดไม่มีความถือว่าของตน ในโลก คือ พระอรหันตขีณาสพ. คำว่า ไม่มีความถือว่าของตน คือ ผู้ใดไม่มีความถือ ความยึดมั่น ความถือมั่น ความติดใจ ความน้อมใจถึงซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อะไรๆ ว่า นี้ ของเรา หรือว่า นี้ของคนเหล่าอื่น ฯลฯ เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ใดไม่มีความถือว่าของตน ในโลก.

ว่าด้วยผู้ไม่เศร้าโศก

[๔๓๙] คำว่า เมื่อสิ่งที่ถือว่าของตนไม่มี ย่อมไม่เศร้าโศก ความว่า ไม่เศร้าโศกถึงวัตถุที่แปรปรวนไปแล้ว หรือเมื่อวัตถุแปรปรวนไปแล้วไม่เศร้าโศกถึง คือ ไม่เศร้าโศกถึง ไม่ลำบากใจ ไม่คร่ำครวญ ไม่ทุบอกร่ำไร ไม่ถึงความหลงใหลว่า จักษุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย ใจของเรา แปรปรวนไปแล้ว รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะของเรา แปรปรวนไปแล้ว สกุล คณะ อาวาส ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัยเภสัชบริขารของเรา แปรปรวนไปแล้ว มารดา บิดา พี่ชาย น้องชาย พี่หญิง น้องหญิง บุตร ธิดา มิตร พวกพ้อง ญาติสาโลหิตของเรา แปรปรวนไปแล้ว แม้เพราะเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า ไม่เศร้าโศกถึงสิ่งที่ไม่มี.

อีกอย่างหนึ่ง ผู้ใดเป็นผู้อันความไม่ยินดี คือ ทุกขเวทนาถูกต้องครอบงำ กลุ้มรุมประกอบแล้ว ย่อมไม่เศร้าโศกถึง ไม่ลำบากใจ ไม่คร่ำครวญ ไม่ทุบอกร่ำไร ไม่ถึงความหลงใหล คือ เป็นผู้อันโรคจักษุ โรคหู โรคจมูก โรคลิ้น โรคกาย โรคศีรษะ โรคใบหู โรคปาก โรคฟัน โรคไอ โรคหืด โรคไข้หวัด โรคไข้พิษ โรคไข้เซื่อมซึม โรคในท้อง โรคลมสลบ โรคบิด โรคจุกเสียด โรคลงราก โรคเรื้อน โรคฝี โรคกลาก โรคมองคร่อ โรคลมบ้าหมู โรคหิดเปื่อย โรคหิดด้าน โรคหูด โรคละลอก โรคคุดทะราด

โรคอาเจียนโลหิต โรคน้ำดีเดือด โรคเบาหวาน โรคเริม โรคพุพอง โรคริดสีดวง อาพาธมีดีเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีเสมหะเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีลมเป็นสมุฏฐาน อาพาธสันนิบาต อาพาธเกิดแต่ฤดูแปรปรวน อาพาธเกิดแต่การบริหารไม่สม่ำเสมอ อาพาธเกิดแต่ความเพียรเกินกำลัง อาพาธเกิดแต่วิบากของกรรม ความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ ความสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เสือกคลาน ถูกต้อง ครอบงำ กลุ้มรุม ประกอบแล้ว ย่อมไม่เศร้าโศกถึง ไม่ลำบากใจ ไม่คร่ำครวญ ไม่ทุบอกร่ำไร ไม่ถึงความหลงใหล แม้เพราะเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า ย่อมไม่เศร้าโศกถึงสิ่งที่ไม่มี.

อีกอย่างหนึ่ง เมื่อวัตถุไม่มีอยู่ คือ ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้ ย่อมไม่เศร้าโศก ไม่ลำบากใจ ไม่คร่ำครวญ ไม่ทุบอกร่ำไร ไม่ถึงความหลงใหลว่า โอ สิ่งนั้นของเราหนอ สิ่งนั้นไม่มีแก่เราหนอ สิ่งนั้นควรมีแก่เราหนอ เราไม่ได้สิ่งนั้นหนอ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า เมื่อสิ่งที่ถือว่าของตนไม่มี ย่อมไม่เศร้าโศกถึง.

ว่าด้วยผู้ไม่ลำเอียง

[๔๔๐] คำว่า และย่อมไม่ถึงความลำเลียงในธรรมทั้งหลาย ความว่า ไม่ถึงฉันทาคติ ไม่ถึงโทสาคติ ไม่ถึงโมหาคติ ไม่ถึงภยาคติ ไม่ถึงด้วยสามารถแห่ง ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ อุทธัจจะ วิจิกิจฉา อนุสัยไม่ดำเนินออก เลื่อน เคลื่อนไปด้วยธรรมทั้งหลาย อันทำให้เป็นพวก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ถึงความลำเอียงในธรรมทั้งหลาย.

ว่าด้วยผู้สงบ

[๔๔๑] ก. คำว่า บุคคลนั้นแลเรียกว่า ผู้สงบ ความว่า ผู้นั้นเราเรียก คือ บอก พูด แสดง แถลงว่า ผู้สงบ เข้าไปสงบ เข้าไปสงบพิเศษ ดับ ระงับแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้นั้นแล เรียกว่า ผู้สงบ. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ผู้ใดไม่มีความถือว่าของตน ในโลก เมื่อสิ่งที่ถือว่าของตนไม่มีอยู่ ย่อม
ไม่เศร้าโศกถึง และไม่ถึงความลำเอียงในธรรมทั้งหลาย ผู้นั้นแลเรียกว่า
ผู้สงบ.

จบ ปุราเภทสุตตนิทเทสที่ ๑๐

กลหวิวาทสุตตนิทเทสที่ ๑๑

[๔๔๑] ข. (พระพุทธนิมิตตรัสถามว่า) ความทะเลาะ ความวิวาท ความรำพัน ความโศก ความตระหนี่ ความถือตัว ความดูหมิ่น และความพูดส่อเสียด มีมาแต่อะไร ขอเชิญพระองค์ตรัสบอกว่า กิเลสเหล่านั้นมีมาแต่อะไร?

ว่าด้วยความทะเลาะวิวาท

[๔๔๒] ชื่อว่า ความทะเลาะ ในคำว่า ความทะเลาะ ความวิวาท ... มีมาแต่อะไร? ความว่า ความทะเลาะ และความวิวาททั้ง ๒ นั้นเป็นอย่างเดียวกัน โดยอาการเดียวกัน คือ ความทะเลาะใด ความทะเลาะนั้นเป็นความวิวาท ความวิวาทใด ความวิวาทนั้นเป็นความทะเลาะ. อีกอย่างหนึ่ง โดยอาการอื่น ความวิวาทที่เป็นเบื้องต้นแห่งความทะเลาะ เรียกว่า ความวิวาท กล่าวคือ แม้พระราชาก็วิวาทกับพวกพระราชา แม้พวกกษัตริย์ก็วิวาทกับพวกกษัตริย์ แม้พวกพราหมณ์ก็วิวาทกับพวกพราหมณ์ แม้พวกคฤหบดีก็วิวาทกับพวกคฤหบดี แม้มารดาก็วิวาทกับบุตร แม้บุตรก็วิวาทกับมารดา แม้บิดาก็วิวาทกับบุตร แม้บุตรก็วิวาทกับบิดา แม้พี่น้องชายก็วิวาทกับพี่น้องหญิง แม้พี่น้องหญิงก็วิวาทกับพี่น้องชาย แม้สหายก็วิวาทกับสหาย นี้ชื่อว่า ความวิวาท. ความทะเลาะเป็นไฉน? พวกบุคคลผู้ครองเรือนขวนขวายหาโทษกัน ก็ทำความทะเลาะกันด้วยกาย ด้วยวาจา พวกบรรพชิตต้องอาบัติอยู่ ก็ทำความทะเลาะกันด้วยกาย ด้วยวาจา นี้ชื่อว่า ความทะเลาะ. คำว่า ความทะเลาะ ความวิวาท มีมาแต่อะไร? ความว่า พระพุทธนิมิตสอบถาม ขอให้ตรัสบอก เชิญให้ทรงแสดง ขอให้ประกาศ ซึ่งมูล เหตุนิทาน เหตุเกิด แดนเกิด สมุฏฐาน อาหาร อารมณ์ ปัจจัยสมุทัยแห่งความทะเลาะและความวิวาทว่า ความทะเลาะและความวิวาทมีมา คือ เกิด เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏมาแต่อะไร คือ มีอะไรเป็นนิทาน เป็นสมุทัย มีอะไรเป็นชาติ มีอะไรเป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความทะเลาะ ความวิวาทมีมาแต่อะไร?

ว่าด้วยความรำพัน

[๔๔๓] ชื่อว่า ความรำพัน ในคำว่า ความรำพัน ความโศก ความตระหนี่ ความว่า

ความเพ้อถึง ความรำพัน กิริยาที่เพ้อถึง กิริยาที่รำพันถึง ความเป็นผู้เพ้อถึง ความเป็นผู้รำพันถึง ความพูดเพ้อ ความบ่นเพ้อ ความพร่ำเพ้อ อาการพร่ำเพ้อ ความเป็นผู้พร่ำเพ้อ ของคนที่ถูกความเสื่อมแห่งญาติกระทบเข้าบ้าง ที่ถูกความเสื่อมแห่งโภคสมบัติกระทบเข้าบ้าง ที่ถูกความเสื่อมเพราะโรคกระทบเข้าบ้าง ที่ถูกความเสื่อมแห่งศีลกระทบเข้าบ้าง ที่ถูกความเสื่อมแห่งทิฏฐิกระทบเข้าบ้าง ที่ประจวบกับความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่งบ้าง ที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบเข้าบ้าง.

ว่าด้วยความโศก

ชื่อว่า ความโศก คือ ความเศร้าโศก กิริยาเศร้าโศก ความเป็นผู้เศร้าโศก ความเศร้าโศกภายใน ความตรมตรอมในภายใน ความเดือดร้อนในภายใน ความเร่าร้อนในภายใน ความตรอมเตรียมแห่งจิต ความโทมนัส ลูกศรคือความเศร้าโศก ของคนที่ถูกความเสื่อมแห่งญาติกระทบเข้าบ้าง ที่ถูกความเสื่อมแห่งโภคสมบัติกระทบเข้าบ้าง ที่ถูกความเสื่อมเพราะโรคกระทบเข้าบ้าง ที่ถูกความเสื่อมแห่งศีลกระทบเข้าบ้าง ที่ถูกความเสื่อมแห่งทิฏฐิกระทบเข้าบ้าง ที่ประจวบกับความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่งบ้าง ที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบเข้าบ้าง.

ว่าด้วยความตระหนี่

ชื่อว่า ความตระหนี่ ได้แก่ ความตระหนี่ ๕ ประการ คือ ความตระหนี่อาวาส ความตระหนี่สกุล ความตระหนี่ลาภ ความตระหนี่วรรณะ ความตระหนี่ธรรม ความตระหนี่เห็นปานนี้ กิริยาที่ตระหนี่ ความเป็นผู้ประพฤติตระหนี่ ความเป็นผู้ปรารถนาต่างๆ ความเหนียวแน่น ความเป็นผู้มีจิตหดหู่เจ็บร้อนในการให้ ความที่จิตอันใครๆ ไม่เชื่อถือได้ในการให้ นี้เรียกว่า ความตระหนี่ อีกอย่างหนึ่ง ความตระหนี่ขันธ์ก็ดี ความตระหนี่ธาตุก็ดี ความตระหนี่อายตนะก็ดี นี้เรียกว่า ความตระหนี่. ความมุ่งจะเอา ก็เรียกว่า ความตระหนี่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความรำพัน ความโศก ความตระหนี่.

ว่าด้วยความถือตัว

[๔๔๔] ชื่อว่า ความถือตัว ในคำว่า ความถือตัว ความดูหมิ่น และความพูดส่อเสียด พึงทราบอธิบายดังนี้ บุคคลบางคนในโลกนี้ ยังความถือตัวให้เกิดโดยชาติบ้าง โดยโคตรบ้าง

โดยความเป็นบุตรแห่งสกุลบ้าง โดยความเป็นผู้มีรูปงามบ้าง โดยทรัพย์บ้าง โดยการปกครองบ้าง โดยหน้าที่การงานบ้าง โดยหลักแหล่งแห่งศิลปศาสตร์บ้าง โดยวิทยฐานะบ้าง โดยการศึกษาบ้าง โดยปฏิภาณบ้าง โดยวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่งบ้าง.

ว่าด้วยความดูหมิ่น

ชื่อว่า ความดูหมิ่น คือ บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมดูหมิ่นผู้อื่นโดยชาติบ้าง โดยโคตรบ้าง ฯลฯ โดยวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่งบ้าง.

ว่าด้วยการพูดส่อเสียด

ชื่อว่า ความพูดส่อเสียด คือ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีวาจาส่อเสียด คือ ฟังจากข้างนี้แล้วไปบอกข้างโน้น เพื่อทำลายคนหมู่นี้ หรือฟังจากข้างโน้นแล้วมาบอกข้างนี้ เพื่อทำลายคนหมู่โน้น เป็นผู้ทำลายคนที่พร้อมเพรียงกันบ้าง สนับสนุนคนที่แตกกันแล้วบ้าง ชอบผู้ที่เป็นก๊กกัน ยินดีผู้ที่เป็นก๊กกัน เพลินคนที่เป็นก๊กกัน เป็นผู้กล่าววาจาที่ทำเป็นก๊กกัน นี้เรียกว่า ความพูดส่อเสียด. อีกอย่างหนึ่ง บุคคลย่อมนำคำส่อเสียดเข้าไปด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ นำคำส่อเสียดเข้าไปด้วยความมุ่งหมายเป็นที่รัก ๑ มีความประสงค์ให้เขาแตกกัน จึงนำคำส่อเสียดเข้าไป ๑.

บุคคลนำคำส่อเสียดเข้าไปด้วยความมุ่งหมายเป็นที่รักอย่างไร? บุคคลนำคำส่อเสียดเข้าไปด้วยความมุ่งหมายเป็นที่รักอย่างนี้ว่า เราจักเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจ เป็นที่สนิท เป็นภายในเป็นที่ดีใจ ของบุคคลนี้.

บุคคลผู้มีความประสงค์ให้เขาแตกกัน จึงนำคำส่อเสียดเข้าไปอย่างไร? บุคคลผู้มีความประสงค์ให้เขาแตกกันอย่างนี้ว่า ชนเหล่านี้ พึงเป็นต่างกัน แยกกัน เป็นก๊กกัน เป็นสองเหล่าสองพวก สองฝ่าย ชนเหล่านี้ พึงแตกกัน ไม่ปรองดองกัน พึงอยู่ลำบากไม่ผาสุก ด้วยอุบายอย่างไร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความถือตัว ความดูหมิ่น และความพูดส่อเสียด.

[๔๔๕] คำว่า ขอเชิญพระองค์จงตรัสบอกว่า กิเลสเหล่านั้น มีมาแต่อะไร? ความว่า พระพุทธนิมิตตรัสถาม สอบถาม ขอให้ตรัสบอก เชิญให้ทรงแสดง ขอให้ประกาศซึ่งมูล เหตุ นิทาน เหตุเกิด แดนเกิด สมุฏฐาน อาหาร อารมณ์ ปัจจัย สมุทัย แห่งกิเลส ๘

ประการนี้ว่า กิเลส ๘ ประการนี้ คือ ความทะเลาะ ความวิวาท ความรำพัน ความโศก ความตระหนี่ ความถือตัว ความดูหมิ่น และความพูดส่อเสียด มีมา คือ เกิด เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏมาแต่อะไร คือ มีอะไรเป็นนิทาน มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นชาติ มีอะไรเป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กิเลสเหล่านั้นมีมาแต่อะไร. คำว่า ขอเชิญพระองค์จงตรัสบอก คือ ขอเชิญพระองค์จงตรัสบอก ตรัสตอบ แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื้น ประกาศ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขอเชิญพระองค์จงตรัสบอกว่า กิเลสเหล่านั้นมีมาแต่อะไร. เพราะเหตุนั้น พระพุทธนิมิตนั้นจึงตรัสถามว่า

ความทะเลาะ ความวิวาท ความรำพัน ความโศก ความตระหนี่
ความถือตัว ความดูหมิ่น และความพูดส่อเสียดมีมาแต่อะไร? ขอเชิญ
พระองค์จงตรัสบอกว่า กิเลสเหล่านั้นมีมาแต่อะไร?

[๔๔๖] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า) ความทะเลาะ ความวิวาท ความรำพัน
ความโศก ความตระหนี่ ความถือตัว ความดูหมิ่น และความพูด
ส่อเสียด มีมาแต่สิ่งที่รัก ความทะเลาะ ความวิวาท ประกอบในความ
ตระหนี่ และเมื่อความวิวาทกันเกิดแล้ว ความพูดส่อเสียดก็มี.

ว่าด้วยความทะเลาะ ... มาจากสิ่งที่รัก

[๔๔๗] ชื่อว่า สิ่งที่รัก ในคำว่า ความทะเลาะ ความวิวาท ความรำพัน ความโศก ความตระหนี่ ... มีมาแต่สิ่งที่รัก ได้แก่ วัตถุเป็นที่รัก ๒ อย่าง คือ สัตว์ ๑ สังขาร ๑.

สัตว์ผู้เป็นที่รักเป็นไฉน? ชนเหล่าใดในโลกนี้ เป็นผู้ใคร่ความเจริญใคร่ ประโยชน์ ใคร่ความสบาย ใคร่ความปลอดโปร่งจากโยคกิเลส คือ เป็นมารดา เป็นบิดา เป็นพี่น้องชาย เป็นพี่น้องหญิง เป็นบุตร เป็นธิดา เป็นมิตร เป็นพวกพ้อง เป็นญาติ หรือเป็นสาโลหิต ชนเหล่านี้ชื่อว่า สัตว์ผู้เป็นที่รัก. สังขารเป็นที่รักเป็นไฉน? รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่ชอบใจเหล่านี้ชื่อว่า สังขารเป็นที่รัก.

ชนทั้งหลาย แม้ผู้มีความหวาดระแวงในการแย่งชิงวัตถุที่รัก ย่อมทะเลาะกัน คือ เมื่อวัตถุที่รักกำลังถูกแย่งชิงเอาไป ย่อมทะเลาะกันบ้าง เมื่อวัตถุที่รักถูกแย่งชิงไปแล้ว ย่อม

ทะเลาะกันบ้าง. แม้ผู้มีความหวาดระแวงในความแปรปรวนไปแห่งวัตถุที่รัก ย่อมทะเลาะกัน คือ เมื่อวัตถุที่รักกำลังแปรปรวนไป ย่อมทะเลาะกันบ้าง เมื่อวัตถุที่รักแปรปรวนไปแล้ว ย่อมทะเลาะกันบ้าง. แม้ผู้มีความหวาดระแวงในการแย่งชิงวัตถุที่รัก ย่อมวิวาทกัน คือ เมื่อวัตถุที่รักกำลังถูกแย่งชิงเอาไป ย่อมวิวาทกันบ้าง เมื่อวัตถุที่รักถูกแย่งชิงไปแล้ว ย่อมวิวาทกันบ้าง. แม้ผู้มีความหวาดระแวงในความแปรปรวนไปแห่งวัตถุที่รัก ย่อมวิวาทกัน คือ เมื่อวัตถุที่รักกำลังแปรปรวนไป ย่อมวิวาทกันบ้าง เมื่อวัตถุที่รักแปรปรวนไปแล้ว ย่อมวิวาทกันบ้าง. แม้ผู้มีความหวาดระแวงในการแย่งชิงวัตถุที่รัก ย่อมรำพัน คือ เมื่อวัตถุที่รักกำลังถูกแย่งชิงเอาไป ย่อมรำพันบ้าง เมื่อวัตถุที่รักถูกแย่งชิงไปแล้ว ย่อมรำพันบ้าง. แม้ผู้มีความหวาดระแวงในความแปรปรวนไปแห่งวัตถุที่รัก ย่อมรำพัน คือ เมื่อวัตถุที่รักกำลังแปรปรวน ย่อมรำพันบ้าง เมื่อวัตถุที่รักแปรปรวนไปแล้ว ย่อมรำพันบ้าง. แม้ผู้มีความหวาดระแวงในการแย่งชิงวัตถุที่รัก ย่อมเศร้าโศก คือ เมื่อวัตถุที่รักกำลังถูกแย่งชิงเอาไป ย่อมเศร้าโศกบ้าง เมื่อวัตถุที่รักถูกแย่งชิงไปแล้ว ย่อมเศร้าโศกบ้าง. แม้ผู้มีความหวาดระแวงในความแปรปรวนไปแห่งวัตถุที่รัก ย่อมเศร้าโศก คือ เมื่อวัตถุที่รักกำลังแปรปรวนไป ย่อมเศร้าโศกบ้าง เมื่อวัตถุที่รักแปรปรวนไปแล้ว ย่อมเศร้าโศกบ้าง. และย่อมรักษา ปกครอง ป้องกัน หวงห้าม ตระหนี่วัตถุที่รัก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความทะเลาะ ความวิวาท ความรำพัน ความเศร้าโศก ความตระหนี่ มีมาแต่สิ่งที่รัก.

[๔๔๘] คำว่า ความถือตัว ความดูหมิ่น และความพูดส่อเสียด ความว่า ชนทั้งหลายย่อมยังความถือตัวให้เกิดเพราะอาศัยวัตถุที่รัก ย่อมยังความดูหมิ่นให้เกิดเพราะอาศัยวัตถุที่รัก.

ชนทั้งหลายย่อมยังความถือตัวให้เกิดเพราะอาศัยวัตถุที่รักอย่างไร? ชนทั้งหลายย่อมยังความถือตัวให้เกิดเพราะอาศัยวัตถุที่รักอย่างนี้ว่า พวกเรามีปกติได้รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะที่ชอบใจ.

ชนทั้งหลาย ย่อมยังความดูหมิ่นให้เกิด เพราะอาศัยวัตถุที่รักอย่างไร? ชนทั้งหลายย่อมยังความดูหมิ่นให้เกิดเพราะอาศัยวัตถุที่รักอย่างนี้ว่า พวกเรามีปกติได้รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่ชอบใจ. ส่วนชนเหล่านี้ ไม่ได้ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่ชอบใจ.

คำว่า ความพูดส่อเสียด ความว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีวาจาส่อเสียด คือ ฟังจากข้างนี้แล้วไปบอกข้างโน้น เพื่อทำลายคนหมู่นี้ ฯลฯ บุคคลเป็นผู้มีความประสงค์ให้เขาแตกกันอย่างนี้ว่า ... ชนเหล่านี้พึงแตกกัน ไม่ปรองดองกัน พึงอยู่ลำบาก ไม่ผาสุก ด้วยอุบายอย่างไร ก็นำคำส่อเสียดเข้าไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความถือตัว ความดูหมิ่น และความพูดส่อเสียด.

[๔๔๙] คำว่า ความทะเลาะ ความวิวาท ประกอบในความตระหนี่ ความว่า กิเลส ๗ ประการนี้ คือ ความทะเลาะ ความวิวาท ความรำพัน ความเศร้าโศก ความถือตัว ความดูหมิ่น และความพูดส่อเสียด ประกอบ ตกแต่ง เนื่อง สืบเนื่อง ในความตระหนี่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความทะเลาะ ความวิวาท ประกอบในความตระหนี่.

[๔๕๐] คำว่า เมื่อความวิวาทกันเกิดแล้ว ความพูดส่อเสียดก็มี ความว่า เมื่อความวิวาทกันเกิด เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏแล้ว ชนทั้งหลายย่อมนำคำส่อเสียดเข้าไป คือ ฟังจากข้างนี้แล้วไปบอกข้างโน้น เพื่อทำลายคนหมู่นี้ หรือฟังจากข้างโน้นแล้วมาบอกข้างนี้ เพื่อทำลายคนหมู่โน้น เป็นผู้ทำลายคนที่พร้อมเพรียงกันบ้าง สนับสนุนคนที่แตกกันแล้วบ้าง ชอบผู้ที่เป็นก๊กกันบ้าง ยินดีผู้ที่เป็นก๊กกัน เพลินคนที่เป็นก๊กกัน เป็นผู้กล่าววาจาที่ทำให้เป็นก๊กกัน นี้เรียกว่า ความพูดส่อเสียด. อีกอย่างหนึ่ง ชนทั้งหลายย่อมนำคำส่อเสียดเข้าไปด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ นำคำส่อเสียดเข้าไปด้วยความมุ่งหมายเป็นที่รัก ๑ มีความประสงค์ให้เขาแตกกันจึงนำคำส่อเสียดเข้าไป ๑.

ชนทั้งหลาย นำคำส่อเสียดเข้าไปด้วยความมุ่งหมายเป็นที่รักอย่างไร? ชนทั้งหลายนำคำส่อเสียดเข้าไปด้วยความมุ่งหมายเป็นที่รักอย่างนี้ว่า พวกเราจักเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจ เป็นที่สนิท เป็นภายใน เป็นที่ดีใจของบุคคลผู้นี้.

ชนทั้งหลาย ผู้มีความประสงค์ให้เขาแตกกันจึงนำคำส่อเสียดเข้าไปอย่างไร? ชนทั้งหลายผู้มีความประสงค์ให้เขาแตกกันอย่างนี้ว่า ชนเหล่านี้พึงเป็นต่างกัน แยกกัน เป็นก๊กกัน

เป็นสองเหล่า เป็นสองพวก เป็นสองฝ่าย ชนเหล่านี้พึงแตกกัน ไม่ปรองดองกัน พึงอยู่ลำบาก ไม่ผาสุก ด้วยอุบายอย่างไร ก็นำคำส่อเสียดเข้าไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อความวิวาทกันเกิดแล้ว ความพูดส่อเสียดก็มี. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า.

ความทะเลาะ ความวิวาท ความรำพัน ความเศร้าโศก ความตระหนี่
ความถือตัว ความดูหมิ่น และความพูดส่อเสียด มีมาแต่สิ่งที่รัก
ความทะเลาะ ความวิวาท ประกอบในความตระหนี่ และเมื่อความวิวาท
กันเกิดแล้ว ความพูดส่อเสียดก็มี.

[๔๕๑] (พระพุทธนิมิตตรัสถามว่า) สิ่งที่รักทั้งหลายในโลก มีอะไรเป็นนิทาน
และชนเหล่าใดแล ย่อมเที่ยวไปในโลกเพราะความโลภ ความโลภ
ของชนเหล่านั้น มีอะไรเป็นนิทาน อนึ่ง ความหวังและความสำเร็จหวัง
ที่มีแก่นรชน เพื่อข้างหน้านั้น มีอะไรเป็นนิทาน.

ว่าด้วยอะไรเป็นต้นเหตุแห่งสิ่งที่รัก

[๔๕๒] คำว่า สิ่งที่รักทั้งหลายในโลก มีอะไรเป็นนิทาน ความว่า พระพุทธนิมิตตรัสถาม สอบถาม ขอให้ตรัสบอก อัญเชิญให้ทรงแสดง ขอให้ประกาศซึ่งมูล ฯลฯ สมุทัยแห่งสิ่งที่รักทั้งหลายว่า สิ่งที่รักทั้งหลาย มีอะไรเป็นนิทาน คือ เกิด เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏมาแต่อะไร คือ มีอะไรเป็นนิทาน มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นชาติ มีอะไรเป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สิ่งที่รักทั้งหลายในโลก มีอะไรเป็นนิทาน.

[๔๕๓] คำว่า และชนเหล่าใดแล ในคำว่า และชนเหล่าใดแล ย่อมเที่ยวไปในโลกเพราะความโลภ ได้แก่ พวกกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร คฤหัสถ์ บรรพชิต เทวดา มนุษย์. คำว่า เพราะความโลภ คือ ความโลภ กิริยาที่โลภ ความเป็นผู้โลภ ความกำหนัดนัก กิริยาที่กำหนัดนัก ความเป็นผู้กำหนัดนัก อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล. คำว่า เที่ยวไป คือ เที่ยวไป อยู่ เปลี่ยนอิริยาบถ ประพฤติ รักษา บำรุง เยียวยา ยังอัตภาพให้เป็นไป. คำว่า ในโลก คือ ในอบายโลก มนุษยโลก เทวโลก ขันธโลก ธาตุโลก อายตนโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า และชนเหล่าใดแล ย่อมเที่ยวไปในโลกเพราะความโลภ.

[๔๕๔] คำว่า ความหวังและความสำเร็จหวัง ... มีอะไรเป็นนิทาน? ความว่า พระพุทธนิมิตตรัสถาม สอบถาม ขอให้ตรัสบอก อัญเชิญให้ทรงแสดง ขอให้ประกาศซึ่งมูล ฯลฯ สมุทัยแห่งความหวังและความสำเร็จหวังว่า ความหวังและความสำเร็จหวัง มีอะไรเป็นนิทาน คือ เกิด บังเกิด เกิดพร้อม บังเกิดเฉพาะ ปรากฏมาแต่อะไร คือ มีอะไรเป็นนิทาน มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นชาติ มีอะไรเป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความหวังและความสำเร็จหวัง ... มีอะไรเป็นนิทาน.

[๔๕๕] คำว่า ที่มีแก่นรชนเพื่อข้างหน้า ความว่า ความหวังและความสำเร็จหวังที่เป็นเบื้องหน้า เป็นเกาะ เป็นที่ป้องกัน เป็นที่แอบแฝง เป็นที่ระลึกของนรชน คือ นรชนเป็นผู้มีความสำเร็จหวังเป็นเบื้องหน้า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ที่มีแก่นรชนเพื่อข้างหน้า. เพราะฉะนั้น พระพุทธนิมิตนั้นจึงตรัสถามว่า

สิ่งที่รักทั้งหลายในโลก มีอะไรเป็นนิทาน และชนเหล่าใดแล ย่อม
เที่ยวไปในโลกเพราะความโลภ ความโลภของชนเหล่านั้น มีอะไรเป็น
นิทาน อนึ่ง ความหวังและความสำเร็จหวังที่มีแก่นรชนเพื่อข้างหน้านั้น
มีอะไรเป็นนิทาน.

[๔๕๖] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า) สิ่งที่รักทั้งหลายในโลก มีฉันทะเป็นนิทาน
และชนเหล่าใดแล ย่อมเที่ยวไปในโลกเพราะความโลภ ความโลภ
ของชนเหล่านั้น มีฉันทะนี้เป็นนิทาน อนึ่ง ความหวังและความ
สำเร็จหวังที่มีแก่นรชนเพื่อข้างหน้านั้น ก็มีฉันทะนี้เป็นนิทาน.

[๔๕๗] ชื่อว่า ฉันทะ ในคำว่า สิ่งที่รักทั้งหลายในโลก มีฉันทะเป็นนิทาน ได้แก่ ความพอใจในกาม ความกำหนัดในกาม ความเพลินในกาม ความอยากในกาม ความรักในกาม ความเร่าร้อนในกาม ความหลงในกาม ความชอบใจในกาม กามโอฆะ กามโยคะ กามุปาทาน กามฉันทนิวรณ์ ในกามทั้งหลาย. อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ ฉันทะ ๕ ประการ คือ ความพอใจในการแสวงหา ๑ ความพอใจในการได้ ๑ ความพอใจในการบริโภค ๑ ความพอใจในการสั่งสม ๑ ความพอใจในการสละ ๑.

ความพอใจในการแสวงหาเป็นไฉน? บุคคลบางคนในโลกนี้ ชอบใจ มีความต้องการ เกิดความพอใจ ย่อมแสวงหารูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ นี้ชื่อว่า ความพอใจในการแสวงหา.

ความพอใจในการได้เป็นไฉน? บุคคลบางคนในโลกนี้ ชอบใจ มีความต้องการ เกิดความพอใจ ย่อมได้ซึ่งรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ นี้ชื่อว่า ความพอใจในการได้.

ความพอใจในการบริโภคเป็นไฉน? บุคคลบางคนในโลกนี้ ชอบใจ มีความต้องการ เกิดความพอใจ ย่อมบริโภครูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ นี้ชื่อว่า ความพอใจในการบริโภค.

ความพอใจในการสั่งสมเป็นไฉน? บุคคลบางคนในโลกนี้ ชอบใจ มีความต้องการ เกิดความพอใจ ย่อมทำการสั่งสมทรัพย์ด้วยความหวังว่า จักมีประโยชน์ในคราวเกิดอันตรายทั้งหลาย นี้ชื่อว่า ความพอใจในการสั่งสม.

ความพอใจในการสละเป็นไฉน? บุคคลบางคนในโลกนี้ ชอบใจ มีความต้องการ เกิดความพอใจ ย่อมสละทรัพย์เพื่อพวกพลช้าง พวกพลม้า พวกพลรถ พวกพลถือธนู พวกพลเดินเท้า ด้วยความหวังว่า คนพวกนี้จักรักษาคุ้มครองป้องกันเรา นี้ชื่อว่า ความพอใจในการสละ.

ว่าด้วยสิ่งที่รัก ๒ ประการ

คำว่า สิ่งที่รักทั้งหลาย คือ สิ่งที่รัก ๒ ประการ ได้แก่ สัตว์ ๑ สังขาร ๑ ฯลฯ เหล่านี้ชื่อว่าสัตว์เป็นที่รัก ฯลฯ เหล่านี้ชื่อว่าสังขารเป็นที่รัก. คำว่า สิ่งที่รักทั้งหลายในโลกมีฉันทะเป็นนิทาน คือ สิ่งที่รักทั้งหลายมีฉันทะเป็นนิทาน มีฉันทะเป็นสมุทัย มีฉันทะเป็นชาติ มีฉันทะเป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สิ่งที่รักทั้งหลายในโลก มีฉันทะเป็นนิทาน.

[๔๕๘] คำว่า และชนเหล่าใดแล ในคำว่า และชนเหล่าใดแล ย่อมเที่ยวไปในโลกเพราะความโลภ ได้แก่ พวกกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร คฤหัสถ์ บรรพชิต เทวดา มนุษย์. คำว่า เพราะความโลภ คือ ความโลภ กิริยาที่โลภ ความเป็นผู้โลภ ความกำหนัดนัก กิริยาที่กำหนัดนัก ความเป็นผู้กำหนัดนัก อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล. คำว่า เที่ยวไป คือ เที่ยวไป อยู่ เปลี่ยนอิริยาบถ ประพฤติ รักษา บำรุง เยียวยา ยังอัตภาพให้เป็นไป. คำว่า ในโลก คือ ในอบายโลก ฯลฯ อายตนโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า และชนเหล่าใดแล ย่อมเที่ยวไปในโลกเพราะความโลภ.

ว่าด้วยความหวัง

[๔๕๙] คำว่า อนึ่ง ความหวังและความสำเร็จหวัง ก็มีฉันทะนี้เป็นนิทาน ความว่า ตัณหาเรียกว่า ความหวัง ได้แก่ ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล. คำว่า ความสำเร็จหวัง ความว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อแสวงหารูป ได้รูป เป็นผู้มีความสำเร็จหวังในรูป. เมื่อแสวงหาเสียง ... กลิ่น ... รส ... เมื่อแสวงหาโผฏฐัพพะ ได้โผฏฐัพพะ เป็นผู้มีความสำเร็จหวังในโผฏฐัพพะ เมื่อแสวงหาสกุล ... คณะ ... อาวาส ... ลาภ ... ยศ ... สรรเสริญ ... สุข ... จีวร ... บิณฑบาต ... เสนาสนะ ... คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ... พระสูตร ... พระวินัย ... พระอภิธรรม ... อารัญญิกังคธุดงค์ ... ปิณฑปาติกังคธุดงค์ ... สปาทานจาริกังคธุดงค์ ... ขลุปัจฉาภัตติกังคธุดงค์ ... เนสัชชิกังคธุดงค์ ... ยถาสันถติกังคธุดงค์ ... ปฐมฌาน ... ทุติยฌาน ... ตติยฌาน ... จตุตถฌาน ... อากาสานัญจายตนสมาบัติ ... วิญญาณัญจายตนสมาบัติ ... อากิญจัญญายตนสมาบัติ ... เมื่อแสวงหาเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ ได้เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ เป็นผู้มีความสำเร็จหวังในเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ.

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

> บุคคลย่อมไถนาด้วยความหวัง หว่านพืชด้วยความหวัง พวกพ่อค้าหา
> ทรัพย์ ไปสู่สมุทรด้วยความหวัง เราย่อมตั้งอยู่ด้วยความหวังใด ความ
> หวังนั้นของเราย่อมสำเร็จ ดังนี้.

ความสำเร็จแห่งความหวัง เรียกว่า ความสำเร็จหวัง. คำว่า ความหวังและความสำเร็จหวัง ก็มีฉันทะนี้เป็นนิทาน ความว่า ความหวังและความสำเร็จหวัง ก็มีฉันทะนี้เป็นนิทาน คือ มีฉันทะเป็นสมุทัย มีฉันทะเป็นชาติ มีฉันทะเป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความหวังและความสำเร็จหวัง ก็มีฉันทะนี้เป็นนิทาน.

[๔๖๐] คำว่า ที่มีแก่นรชนเพื่อข้างหน้า ความว่า ความหวังและความสำเร็จหวังที่เป็นเบื้องหน้า เป็นเกาะ เป็นที่ป้องกัน เป็นที่แอบแฝง เป็นที่ระลึกของนรชน คือ นรชนเป็นผู้มีความสำเร็จหวังเป็นเบื้องหน้า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ที่มีแก่นรชนเพื่อข้างหน้า. เพราะเหตุนั้นพระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

สิ่งที่รักทั้งหลายในโลก มีฉันทะเป็นนิทาน และนรชนเหล่าใดแล
ย่อมเที่ยวไปในโลกเพราะความโลภ ความโลภของนรชนเหล่านั้น มี
ฉันทะนี้เป็นนิทาน อนึ่ง ความหวังและความสำเร็จหวังที่มีแก่นรชนเพื่อ
ข้างหน้านั้น ก็มีฉันทะนี้เป็นนิทาน.

[๔๖๑] (พระพุทธนิมิตตรัสถามว่า) ฉันทะในโลก มีอะไรเป็นนิทาน และความ
ตัดสินใจมีมาแต่อะไร อนึ่ง ความโกรธ ความเป็นผู้พูดเท็จ และความ
สงสัยมีมาแต่อะไร และธรรมเหล่าใด อันพระสมณะตรัสไว้แล้ว
ธรรมเหล่านั้นมีมาแต่อะไร.

ว่าด้วยฉันทะ ... มีอะไรเป็นต้นเหตุ

[๔๖๒] คำว่า ฉันทะในโลก มีอะไรเป็นนิทาน ความว่า พระพุทธนิมิตตรัสถาม สอบถาม ขอให้ตรัสบอก อัญเชิญให้ทรงแสดง ขอให้ประกาศซึ่งมูล ฯลฯ สมุทัยแห่งฉันทะว่า ฉันทะมีอะไรเป็นนิทาน คือ เกิด เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏมาแต่อะไร คือ มีอะไรเป็นนิทาน มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นชาติ มีอะไรเป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ฉันทะในโลก มีอะไรเป็นนิทาน.

[๔๖๓] คำว่า และความตัดสินใจมีมาแต่อะไร ความว่า พระพุทธนิมิตตรัสถาม สอบถาม ขอให้ตรัสบอก อัญเชิญให้ทรงแสดง ขอให้ประกาศซึ่งมูล ฯลฯ สมุทัยแห่งความตัดสินใจว่า ความตัดสินใจมีมาแต่อะไร คือ เกิด เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏมาแต่อะไร คือ มีอะไรเป็นนิทาน มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นชาติ มีอะไรเป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า และความตัดสินใจมีมาแต่อะไร.

[๔๖๔] ชื่อว่า ความโกรธ ในคำว่า อนึ่ง ความโกรธ ความเป็นผู้พูดเท็จ และความสงสัย คือ ความปองร้าย ความมุ่งร้าย ความขัดเคือง ความขุ่นเคือง ความเคืองทั่ว ความเคืองเสมอ ความชัง ความชังทั่ว ความชังเสมอ ความพยาบาทแห่งจิต ความประทุษร้ายในใจ ความโกรธ กิริยาที่โกรธ ความเป็นผู้โกรธ ความชัง กิริยาที่ชัง ความเป็นผู้ชัง ความพยาบาท กิริยาที่พยาบาท ความเป็นผู้พยาบาท ความพิโรธ ความพิโรธตอบ ความเป็นผู้ดุร้าย ความ

เพาะวาจาชั่ว ความเป็นผู้ไม่แช่มชื่นแห่งจิต. ความกล่าวเท็จ เรียกว่า ความเป็นผู้พูดเท็จ. ความสงสัย เรียกว่า กถังกถา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อนึ่ง ความโกรธ ความเป็นผู้พูดเท็จ และความสงสัย.

[๔๖๕] คำว่า และธรรมเหล่าใด ในคำว่า และธรรมเหล่าใด อันพระสมณะตรัสไว้แล้ว ความว่า ธรรมทั้งหลายใด สหรคต เกิดร่วมกัน เกี่ยวข้องกัน ประกอบกัน มีความเกิดขึ้นคราวเดียวกัน มีความดับคราวเดียวกัน มีวัตถุเดียวกัน มีอารมณ์เดียวกัน กับความโกรธ ความเป็นผู้พูดเท็จ และความสงสัย ธรรมเหล่านี้ เรียกว่า ธรรมเหล่าใด. อีกอย่างหนึ่ง คำว่า ธรรมเหล่าใด คือ กิเลสทั้งหลายมีชาติเป็นอย่างอื่น ตั้งอยู่แล้วโดยอาการอื่น กิเลสเหล่านี้ เรียกว่า ธรรมเหล่าใด. คำว่า อันพระสมณะตรัสแล้ว ความว่า อันพระพุทธผู้เป็นสมณะมีบาปธรรมอันระงับแล้ว เป็นพราหมณ์มีบาปธรรมอันลอยเสียแล้ว เป็นภิกษุมีมูลแห่งกิเลสอันทำลายแล้ว ผู้พ้นขาดจากอกุศลมูลเป็นเครื่องผูกทั้งปวง ตรัสไว้แล้ว คือ ตรัสโดยทั่ว บอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื้น ประกาศแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า และธรรมเหล่าใด อันพระสมณะตรัสไว้แล้ว. เพราะฉะนั้น พระพุทธนิมิตนั้น จึงตรัสถามว่า

ฉันทะในโลก มีอะไรเป็นนิทาน และความตัดสินใจมีมาแต่อะไร อนึ่ง
ความโกรธ ความเป็นผู้พูดเท็จ และความสงสัยมีมาแต่อะไร และ
ธรรมเหล่าใด อันพระสมณะตรัสไว้แล้ว ธรรมเหล่านั้นมีมาแต่อะไร.

[๔๖๖] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า) บัณฑิตทั้งหลาย กล่าวธรรมใด คือ ความ
ดีใจ ความเสียใจในโลก ฉันทะย่อมมีมาเพราะอาศัยธรรมนั้น ชันตุชน
เห็นความไม่มีและความมีในรูปทั้งหลาย ย่อมทำความตัดสินใจในโลก.

[๔๖๗] คำว่า ความดีใจ ในคำว่า บัณฑิตทั้งหลายกล่าวธรรมใด คือ ความดีใจ ความเสียใจ ในโลก ได้แก่ สุขเวทนาและวัตถุที่น่าปรารถนา. คำว่า ความเสียใจ ได้แก่ ทุกขเวทนาและวัตถุที่ไม่น่าปรารถนา. คำว่า บัณฑิตทั้งหลายกล่าวธรรมใด ... ในโลก คือ บัณฑิตทั้งหลายกล่าว บอก พูด แสดง แถลงธรรมใด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บัณฑิตทั้งหลายกล่าวธรรมใด คือ ความดีใจ ความเสียใจในโลก.

[๔๖๘] คำว่า ฉันทะย่อมมีมาเพราะอาศัยธรรมนั้น ความว่า ฉันทะย่อมมีมา คือ มีทั่วไป เกิด เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ เพราะอาศัยความดีใจและความเสียใจ คือ อาศัยสุขและทุกข์ โสมนัสและโทมนัส วัตถุที่น่าปรารถนาและวัตถุที่ไม่น่าปรารถนา ความยินดีและความยินร้าย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ฉันทะย่อมมีมาเพราะอาศัยธรรมนั้น.

ว่าด้วยความเกิดแห่งรูป

[๔๖๙] คำว่า ในรูปทั้งหลาย ในคำว่า เห็นความไม่มีและความมีในรูปทั้งหลาย ได้แก่ มหาภูตรูป ๔ และอุปาทายรูปแห่งมหาภูตรูป ๔.

ความมีแห่งรูปทั้งหลายเป็นไฉน? ความมี คือ ความเกิด ความเกิดพร้อม ความบังเกิด ความบังเกิดเฉพาะ ความปรากฏแห่งรูปทั้งหลาย นี้ชื่อว่า ความมีแห่งรูปทั้งหลาย.

ความไม่มีแห่งรูปทั้งหลายเป็นไฉน? ความสิ้น ความเสื่อม ความแตก ความแตกรอบ ความไม่เที่ยง ความหายไป แห่งรูปทั้งหลาย นี้ชื่อว่า ความไม่มีแห่งรูปทั้งหลาย.

คำว่า เห็นความไม่มีและความมีในรูปทั้งหลาย คือ เห็น พบ พิจารณา เทียบเคียง ให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้ง ซึ่งความมีและความไม่มีในรูปทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เห็นความไม่มีและความมีในรูปทั้งหลาย.

ว่าด้วยการตัดสินใจ ๒ อย่าง

[๔๗๐] ชื่อว่า ความตัดสินใจ ในคำว่า ชันตุชน ... ย่อมทำความตัดสินใจในโลก ได้แก่ ความตัดสินใจ ๒ ประการ คือ ความตัดสินใจด้วยตัณหา ๑ ความตัดสินใจด้วยทิฏฐิ ๑.

สัตว์ย่อมทำความตัดสินใจด้วยตัณหาอย่างไร? บุคคลบางคนในโลกนี้มีโภคสมบัติที่ยังไม่เกิดขึ้นก็มิได้เกิดขึ้น และมีโภคสมบัติที่เกิดขึ้นแล้วก็ถึงความหมดสิ้นไป. เขาจึงมีความดำริอย่างนี้ว่า โภคสมบัติของเราที่ยังไม่เกิดขึ้นก็มิได้เกิดขึ้น และโภคสมบัติที่เกิดขึ้นแล้วก็ถึงความหมดสิ้นไป เพราะเหตุอะไรหนอ. และเขามีความดำริอย่างนี้ต่อไปว่า เมื่อเราประกอบเนืองๆ ในเหตุเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทในเพราะการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย โภคสมบัติที่ยังไม่เกิดขึ้นจึงมิได้เกิดขึ้น และโภคสมบัติที่เกิดขึ้นแล้วก็ถึงความหมดสิ้นไป เมื่อเราประกอบเนืองๆ ในการเที่ยวมากไปในเวลาค่ำคืน ... เมื่อเราเที่ยวดูมหรสพมากไป ... เมื่อเราประกอบเนืองๆ ในเหตุ

เป็นที่ตั้งแห่งความประมาทในเพราะการเล่นการพนัน ... เมื่อเราประกอบเนืองๆ ในการคบบาปมิตร ... เมื่อเราประกอบเนืองๆ ในความเป็นคนเกียจคร้าน โภคสมบัติที่ยังไม่เกิดขึ้นจึงมิได้เกิดขึ้นและโภคสมบัติที่เกิดขึ้นแล้วก็ถึงความหมดสิ้นไป ครั้นรู้อย่างนี้แล้ว เขาจึงไม่ประพฤติทางความฉิบหายแห่งโภคสมบัติ ๖ ประการ ชันตุชนย่อมทำความตัดสินใจด้วยตัณหา แม้ด้วยประการอย่างนี้. อีกอย่างหนึ่ง บุคคลย่อมประกอบการงานด้วยกสิกรรมบ้าง ด้วยพาณิชย์กรรมบ้าง ด้วยโครักขกรรมบ้าง ด้วยธนูศิลป์บ้าง ด้วยการรับราชการบ้าง ด้วยศิลปะอย่างใดอย่างหนึ่งบ้าง ชันตุชนย่อมทำความตัดสินใจด้วยตัณหา แม้ด้วยประการอย่างนี้.

ชันตุชนย่อมทำความตัดสินใจด้วยทิฏฐิอย่างไร? เมื่อจักษุเกิดขึ้นแล้ว ชันตุชนก็รู้ว่า ตนของเราเกิดขึ้นแล้ว. เมื่อจักษุหายไป ก็รู้ว่า ตนของเราหายไปแล้ว ตนของเราปราศจากไปแล้ว. ชันตุชนย่อมทำความตัดสินใจด้วยทิฏฐิ แม้ด้วยประการอย่างนี้. เมื่อโสตะ ... เมื่อฆานะ ... เมื่อชิวหา ... เมื่อกาย ... เมื่อรูป ... เมื่อเสียง ... เมื่อกลิ่น ... เมื่อรส ... เมื่อโผฏฐัพพะเกิดขึ้นแล้ว ชันตุชนก็รู้ว่า ตนของเราเกิดขึ้นแล้ว เมื่อโผฏฐัพพะหายไป ก็รู้ว่า ตนของเราหายไปแล้ว ตนของเราปราศจากไปแล้ว ชันตุชนย่อมทำความตัดสินใจด้วยทิฏฐิ คือ ให้เกิด ให้เกิดพร้อม ให้บังเกิด ให้บังเกิดเฉพาะ แม้ด้วยประการอย่างนี้.

คำว่า ชันตุชน คือ สัตว์ นระ มาณพ ฯลฯ มนุษย์. คำว่า ในโลก คือ ในอบายโลก ฯลฯ อายตนโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ชันตุชน ... ย่อมทำความตัดสินใจในโลก. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

> บัณฑิตทั้งหลายกล่าวธรรมใด คือ ความดีใจ ความเสียใจในโลก ฉันทะ
> ย่อมมีมา เพราะอาศัยธรรมนั้น ชันตุชนเห็นความไม่มีและความมีในรูป
> ทั้งหลาย ย่อมทำความตัดสินใจในโลก.

[๔๗๑] ธรรมแม้เหล่านี้ คือ ความโกรธ ความเป็นผู้พูดเท็จ และความ

> สงสัย เมื่อความดีใจและความเสียใจทั้งสองมีอยู่ก็มีมา บุคคลผู้มีความ

สงสัย พึงศึกษาเพื่อทางแห่งญาณ และธรรมเหล่าใด อันพระสมณะทราบ
แล้ว จึงตรัสไว้ ธรรมเหล่านั้น เมื่อความดีใจและความเสียใจทั้งสอง
มีอยู่ก็มีมา.

[๔๗๒] ชื่อว่า ความโกรธ ในคำว่า ความโกรธ ความเป็นผู้พูดเท็จ และความสงสัย คือ ความปองร้าย ความมุ่งร้าย ฯลฯ ความไม่แช่มชื่นแห่งจิต ความกล่าวเท็จ เรียกว่า ความเป็นผู้พูดเท็จ. ความสงสัย เรียกว่า กถังกถา. ความโกรธย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่น่าปรารถนาบ้าง เพราะอาศัยวัตถุที่ไม่น่าปรารถนาบ้าง. ความกล่าวเท็จย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่น่าปรารถนาบ้าง เพราะอาศัยวัตถุที่ไม่น่าปรารถนาบ้าง. ความสงสัยย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่น่าปรารถนาบ้าง เพราะอาศัยวัตถุที่ไม่น่าปรารถนาบ้าง.

ว่าด้วยเหตุให้เกิดความโกรธ

ความโกรธย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่ไม่น่าปรารถนาอย่างไร? ความโกรธย่อมเกิดด้วยอาการว่า เขาได้ประพฤติสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เราแล้ว ความโกรธย่อมเกิดด้วยอาการว่า เขากำลังประพฤติสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา ความโกรธย่อมเกิดด้วยอาการว่า เขาจักประพฤติสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา. ความโกรธย่อมเกิดด้วยอาการว่า เขาได้ประพฤติสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้เป็นที่รักที่ชอบใจของเราแล้ว ความโกรธย่อมเกิดด้วยอาการว่า เขากำลังประพฤติสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้เป็นที่รักที่ชอบใจของเรา ความโกรธย่อมเกิดด้วยอาการว่า เขาจักประพฤติสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้เป็นที่รักที่ชอบใจของเรา. ความโกรธย่อมเกิดด้วยอาการว่า เขาได้ประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของเราแล้ว ความโกรธย่อมเกิดด้วยอาการว่า เขากำลังประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของเรา ความโกรธย่อมเกิดด้วยอาการว่า เขาจักประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของเรา. ความโกรธย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่ไม่น่าปรารถนาอย่างนี้.

ความโกรธย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่น่าปรารถนาอย่างไร? แม้บุคคลผู้มีความหวาดระแวงในการแย่งชิงวัตถุที่น่าปรารถนา ย่อมมีความโกรธเกิด คือ เมื่อวัตถุที่น่าปรารถนากำลังถูกแย่งชิงเอาไป ย่อมมีความโกรธเกิดบ้าง เมื่อวัตถุที่น่าปรารถนาถูกแย่งชิงไปแล้ว ย่อมมี

ความโกรธเกิดบ้าง. แม้บุคคลผู้มีความหวาดระแวงในความแปรปรวนไปแห่งวัตถุที่น่าปรารถนา ย่อมมีความโกรธเกิด คือ เมื่อวัตถุที่น่าปรารถนากำลังแปรปรวนไป ย่อมมีความโกรธเกิดบ้าง เมื่อวัตถุที่น่าปรารถนาแปรปรวนไปแล้ว ย่อมมีความโกรธเกิดบ้าง. ความโกรธย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่น่าปรารถนาอย่างนี้.

ว่าด้วยเหตุให้เกิดการกล่าวเท็จ

มุสาวาทย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่ไม่น่าปรารถนาอย่างไร? บุคคลบางคนในโลกนี้ ถูกเขาจำด้วยเครื่องจำคือขื่อ ย่อมกล่าวคำเท็จทั้งที่รู้อยู่ เพื่อพ้นจากเครื่องจำนั้น. ถูกเขาจำด้วยเครื่องจำคือเชือก ... ถูกเขาจำด้วยเครื่องจำคือโซ่ตรวน ... ถูกเขาจำด้วยเครื่องจำคือเถาวัลย์ ... ถูกเขาจำด้วยเครื่องจำคือเครื่องล้อม ... ถูกเขาจำด้วยเครื่องจำคือบ้าน นิคมและนคร ... ถูกเขาจำด้วยเครื่องจำคือชนบท ย่อมกล่าวคำเท็จทั้งที่รู้อยู่ เพื่อพ้นจากเครื่องจำนั้น. มุสาวาทย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่ไม่น่าปรารถนาอย่างนี้.

มุสาวาทย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่น่าปรารถนาอย่างไร? บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมกล่าวเท็จทั้งที่รู้อยู่เพราะเหตุแห่งรูปที่ชอบใจ ย่อมกล่าวเท็จทั้งที่รู้อยู่เพราะเหตุแห่งเสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะที่ชอบใจ เพราะเหตุแห่งจีวร เพราะเหตุแห่งบิณฑบาต เพราะเหตุแห่งเสนาสนะ เพราะเหตุแห่งคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร. มุสาวาทย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่น่าปรารถนาอย่างนี้.

ว่าด้วยเหตุให้เกิดความสงสัย

ความสงสัยย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่ไม่น่าปรารถนาอย่างไร? ความสงสัยย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่ไม่น่าปรารถนาว่า เราจักพ้นจากโรคนัยน์ตาหรือหนอ หรือเราจักไม่พ้นจากโรคนัยน์ตา เราจักพ้นจากโรคหูหรือหนอ จากโรคจมูกหรือหนอ จากโรคที่ลิ้นหรือหนอ จากโรคกาย ... จากโรคศีรษะหรือหนอ จากโรคที่ใบหู จากโรคปาก เราจักพ้นจากโรคฟันหรือหนอ หรือเราจักไม่พ้นจากโรคฟัน. ความสงสัยย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่ไม่น่าปรารถนาอย่างนี้.

ความสงสัยย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่น่าปรารถนาอย่างไร? ความสงสัยย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่น่าปรารถนาว่า เราจักได้รูปที่ชอบใจหรือหนอ หรือเราจักไม่ได้รูปที่ชอบใจ เราจักได้เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ สกุล คณะ อาวาส ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข จีวร บิณฑบาต

เสนาสนะ เราจักได้คิลานปัจจัยเภสัชบริขารที่ชอบใจหรือหนอ หรือเราจักไม่ได้คิลานปัจจัยเภสัชบริขารที่ชอบใจ. ความสงสัยย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่น่าปรารถนาอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความโกรธ ความเป็นผู้พูดเท็จ และความสงสัย.

[๔๗๓] คำว่า ธรรมแม้เหล่านี้ ... เมื่อความดีใจและความเสียใจทั้งสองมีอยู่ก็มีมา ความว่า เมื่อความดีใจและเสียใจมีอยู่ คือ เมื่อสุขและทุกข์ โสมนัสและโทมนัส วัตถุที่น่าปรารถนาและวัตถุที่ไม่น่าปรารถนา ความยินดีและความยินร้าย มีอยู่ คือ ปรากฏ อันตนเข้าไปได้อยู่ ธรรมแม้เหล่านี้ ... ก็มีมา ฉะนั้น จึงชื่อว่า ธรรมแม้เหล่านี้ ... เมื่อความดีใจและความเสียใจทั้งสองมีอยู่ก็มีมา.

ว่าด้วยสิกขา ๓

[๔๗๔] คำว่า บุคคลผู้มีความสงสัย พึงศึกษาเพื่อทางแห่งญาณ ความว่า แม้ญาณก็ชื่อว่าทางแห่งญาณ แม้อารมณ์แห่งญาณก็ชื่อว่าทางแห่งญาณ แม้ธรรมทั้งหลายอันเกิดร่วมกับญาณก็ชื่อว่าทางแห่งญาณ เปรียบเหมือนอริยมรรคก็ชื่อว่าทางแห่งอริยะ เทวมรรคก็ชื่อว่าทางแห่งเทวดา พรหมมรรคก็ชื่อว่าทางแห่งพรหม ฉันใด แม้ญาณก็ชื่อว่าทางแห่งญาณ แม้อารมณ์แห่งญาณก็ชื่อว่าทางแห่งญาณ แม้ธรรมทั้งหลายอันเกิดร่วมกับญาณก็ชื่อว่าทางแห่งญาณ ฉันนั้น. สิกขา ในคำว่า พึงศึกษา มี ๓ อย่าง คือ อธิศีลสิกขา ๑ อธิจิตตสิกขา ๑ อธิปัญญาสิกขา ๑.

อธิศีลสิกขาเป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีศีล สำรวมแล้วด้วยความสำรวมในปาติโมกข์ ถึงพร้อมด้วยอาจาระและโคจร มีปกติเห็นภัยในโทษทั้งหลายมีประมาณน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ศีลขันธ์น้อย ศีลขันธ์ใหญ่ ศีลเป็นที่ตั้ง เป็นเบื้องต้น เป็นเบื้องบาท เป็นความสำรวม เป็นความระวัง เป็นปาก เป็นประธาน แห่งความถึงพร้อมแห่งธรรมทั้งหลายฝ่ายกุศล นี้ชื่อว่า อธิศีลสิกขา.

อธิจิตตสิกขาเป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สงัดจากกาม ฯลฯ จึงบรรลุจตุตถฌาน นี้ชื่อว่า อธิจิตตสิกขา.

อธิปัญญาสิกขาเป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีปัญญา ประกอบด้วยปัญญาอันให้ถึงความเกิดและความดับ เป็นอริยะ ชำแรกกิเลส อันให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ ภิกษุ

นั้นย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา และรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า เหล่านี้อาสวะ ฯลฯ นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ นี้ชื่อว่า อธิปัญญาสิกขา.

คำว่า ผู้มีความสงสัย พึงศึกษาเพื่อทางแห่งญาณ ความว่า บุคคลผู้มีความสงสัย เคลือบแคลง ลังเล เป็นสองทาง ไม่แน่ใจ พึงศึกษาอธิศีลบ้าง อธิจิตบ้าง อธิปัญญาบ้าง เพื่อความบรรลุญาณ เพื่อความถูกต้องญาณ เพื่อความทำให้แจ่มแจ้งญาณ. บุคคลเมื่อนึกถึงสิกขา ๓ นี้ พึงศึกษา คือ เมื่อรู้ เมื่อเห็น เมื่อพิจารณา เมื่ออธิษฐานจิต เมื่อน้อมใจไปด้วยศรัทธา เมื่อประคองความเพียร เมื่อตั้งสติ เมื่อตั้งจิต เมื่อรู้ชัดด้วยปัญญา เมื่อรู้ยิ่งธรรมที่ควรรู้ยิ่ง เมื่อกำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ เมื่อละธรรมที่ควรละ เมื่อเจริญธรรมที่ควรเจริญ เมื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ก็พึงศึกษา ประพฤติเอื้อเฟื้อ ประพฤติเอื้อเฟื้อโดยชอบสมาทานประพฤติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลผู้มีความสงสัยพึงศึกษาเพื่อทางแห่งญาณ.

ว่าด้วยธรรมที่พระสมณะทราบ

[๔๗๕] คำว่า และธรรมเหล่าใด อันพระสมณะทราบแล้ว จึงตรัสไว้ ความว่า ธรรมทั้งหลายอันพระสมณะทรงทราบ ทรงรู้ พิจารณา เทียบเคียง ให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้งแล้ว ตรัสไว้ ตรัสสอน ตรัสบอก ทรงแสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื้น ประกาศแล้ว คือ ทรงทราบ ทรงรู้ พิจารณา เทียบเคียง ให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้งแล้ว ตรัสไว้ ตรัสสอน ตรัสบอก ทรงแสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื้น ประกาศแล้วว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร ฯลฯ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชรามรณะ เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ ฯลฯ เพราะชาติดับ ชรามรณะจึงดับ นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เหล่านี้อาสวะ ฯลฯ นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ ธรรมเหล่านี้ควรรู้ยิ่ง ธรรมเหล่านี้ควรกำหนดรู้ ธรรมเหล่านี้ควรละ ธรรมเหล่านี้ควรเจริญ ธรรมเหล่านี้ควรทำให้แจ้ง ความเกิด ความดับ คุณ โทษ อุบายเครื่องสลัดออก แห่งผัสสายตนะ ๖ แห่งอุปาทานขันธ์ ๕ แห่งมหาภูตรูป ๔ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับเป็นธรรมดา.

สมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระตรัสไว้ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราแสดงธรรมเพื่อความรู้ยิ่ง เราไม่แสดงธรรมเพื่อความไม่รู้ยิ่ง เราแสดงธรรมมีเหตุ เราไม่แสดงธรรมไม่มีเหตุ เราแสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ เราไม่แสดงธรรมไม่มีปาฏิหาริย์ ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อเราแสดงธรรมเพื่อความรู้ยิ่ง ไม่แสดงธรรมเพื่อความไม่รู้ยิ่ง แสดงธรรมมีเหตุ ไม่แสดงธรรมไม่มีเหตุ แสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ ไม่แสดงธรรมไม่มีปาฏิหาริย์อยู่ เธอทั้งหลายควรทำตามโอวาท ควรทำตามอนุศาสนี ดูกรภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง เธอทั้งหลายควรยินดีปราโมทย์ ควรโสมนัสว่า พระผู้มีพระภาคทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระธรรมเป็นสวากขาตธรรม พระสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว ก็เมื่อคำเป็นไวยากรณ์นี้ อันพระผู้มีพระภาคตรัสอยู่ โลกธาตุหมื่นหนึ่งหวั่นไหวแล้ว ดังนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า และธรรมเหล่าใด อันพระสมณะทราบแล้ว จึงตรัสไว้. เพราะเหตุนั้นพระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ธรรมแม้เหล่านี้ คือ ความโกรธ ความเป็นผู้พูดเท็จ และความสงสัย
เมื่อความดีใจและความเสียใจทั้งสองมีอยู่ก็มีมา บุคคลผู้มีความสงสัย
พึงศึกษาเพื่อทางแห่งญาณ และธรรมเหล่าใด อันพระสมณะทราบแล้ว
จึงตรัสไว้ ธรรมเหล่านั้น เมื่อความดีใจและความเสียใจทั้งสองมีอยู่ก็
มีมา.

[๔๗๖] (พระพุทธนิมิตตรัสถามว่า) ความดีใจและความเสียใจ มีอะไรเป็นนิทาน
เมื่ออะไรไม่มี ความดีใจและความเสียใจเหล่านั้นจึงไม่มี อรรถนั้นใด
คือ ความไม่มีและความมี ขอพระองค์จงตรัสบอกอรรถนั้นว่า มีสิ่งใด
เป็นนิทานแก่ข้าพระองค์.

ว่าด้วยต้นเหตุความดีใจ-เสียใจ

[๔๗๗] คำว่า ความดีใจและความเสียใจ มีอะไรเป็นนิทาน ความว่า พระพุทธนิมิตตรัสถาม สอบถาม ขอให้ตรัสบอก อัญเชิญให้ทรงแสดง ขอให้ประกาศซึ่งมูล ฯลฯ สมุทัย แห่งความดีใจและความเสียใจว่า ความดีใจและความเสียใจ มีอะไรเป็นนิทาน คือ เกิด เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏมาแต่อะไร คือ มีอะไรเป็นนิทาน มีอะไร

เป็นสมุทัย มีอะไรเป็นชาติ มีอะไรเป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความดีใจและความเสียใจ มีอะไรเป็นนิทาน.

[๔๗๘] คำว่า เมื่ออะไรไม่มี ความดีใจและความเสียใจเหล่านั้นจึงไม่มี ความว่า เมื่ออะไรไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้ ความดีใจและความเสียใจ จึงไม่มี ไม่เป็น ไม่เกิด ไม่เกิดพร้อม ไม่บังเกิด ไม่บังเกิดเฉพาะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่ออะไรไม่มี ความดีใจและความเสียใจเหล่านั้นจึงไม่มี.

[๔๗๙] คำว่า อรรถนั้นใด คือ ความไม่มีและความมี ความว่า ความมีแห่งความดีใจและความเสียใจเป็นไฉน? ความมี ความเป็น ความเกิด ความเกิดพร้อม ความบังเกิด ความบังเกิดเฉพาะ ความปรากฏ แห่งความดีใจและความเสียใจใด นี้ชื่อว่า ความมีแห่งความดีใจและความเสียใจ. ความไม่มีแห่งความดีใจและความเสียใจเป็นไฉน? ความสิ้น ความเสื่อม ความแตก ความแตกรอบ ความไม่เที่ยง ความหายไป แห่งความดีใจและความเสียใจใด นี้ชื่อว่า ความไม่มีแห่งความดีใจและความเสียใจ. คำว่า อรรถนั้นใด คือ อรรถอย่างยิ่งใด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อรรถนั้นใด คือ ความไม่มีและความมี.

[๔๘๐] คำว่า นั้น ในคำว่า ขอจงตรัสบอกอรรถนั้นว่า มีสิ่งใดเป็นนิทานแก่ข้าพระองค์ ความว่า อรรถที่ข้าพระองค์ทูลถาม ขอให้ตรัสบอก อัญเชิญให้ทรงแสดง ขอให้ประกาศ. คำว่า ขอจงตรัสบอก คือ ขอจงตรัสบอก ทรงแจ้ง ทรงแสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื้น ทรงประกาศ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขอจงตรัสบอกอรรถนั้น ... แก่ข้าพระองค์. คำว่า มีสิ่งใดเป็นนิทาน มีสิ่งใดเป็นสมุทัย มีสิ่งใดเป็นชาติ มีสิ่งใดเป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขอจงตรัสบอก อรรถนั้นว่า มีสิ่งใดเป็นนิทานแก่ข้าพระองค์. เพราะเหตุนั้น พระพุทธนิมิตนั้นจึงตรัสถามว่า

ความดีใจและความเสียใจ มีอะไรเป็นนิทาน เมื่ออะไรไม่มี ความดีใจ
และความเสียใจเหล่านั้นจึงไม่มี อรรถนั้นใด คือ ความไม่มีและความมี
ขอพระองค์จงตรัสบอกอรรถนั้นว่า มีสิ่งใดเป็นนิทานแก่ข้าพระองค์.

[๔๘๑] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า) ความดีใจและความเสียใจ มีผัสสะเป็น

นิทาน เมื่อผัสสะไม่มี ความดีใจและความเสียใจเหล่านั้นจึงไม่มี อรรถ
นั้นใด คือ ความไม่มีและความมี ข้าพระองค์ขอบอกอรรถนั้นว่า มี
ผัสสะนี้เป็นนิทานแก่พระองค์.

[๔๘๒] คำว่า ความดีใจและความเสียใจ มีผัสสะเป็นนิทาน ความว่า สุขเวทนาเกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา. เพราะผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนานั้นนั่นแหละดับไป สุขเวทนาอันเกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา ที่เสวยอยู่ อันเกิดแต่ผัสสะนั้น ก็ดับสงบไป. ทุกขเวทนาเกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนา. เพราะผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนานั้นนั่นแหละดับไป ทุกขเวทนาอันเกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนา ที่เสวยอยู่ อันเกิดแต่ผัสสะนั้น ก็ดับสงบไป. อทุกขมสุขเวทนาเกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งอทุกขมสุขเวทนา. เพราะผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งอทุกขมสุขเวทนานั้นนั่นแหละดับไป อทุกขมสุขเวทนาอันเกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งอทุกขมสุขเวทนา ที่เสวยอยู่ อันเกิดแต่ผัสสะนั้น ก็ดับสงบไป. คำว่า ความดีใจและความเสียใจ มีผัสสะเป็นนิทาน ความว่า ความดีใจและความเสียใจ มีผัสสะเป็นนิทาน มีผัสสะเป็นสมุทัย มีผัสสะเป็นชาติ มีผัสสะเป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความดีใจและความเสียใจ มีผัสสะเป็นนิทาน.

[๔๘๓] คำว่า เมื่อผัสสะไม่มี ความดีใจและความเสียใจเหล่านั้นจึงไม่มี ความว่า เมื่อผัสสะไม่มี คือ ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้อยู่ ความดีใจและความเสียใจจึงไม่มี คือ ไม่เป็น ไม่เกิด ไม่เกิดพร้อม ไม่บังเกิด ไม่บังเกิดเฉพาะ ไม่ปรากฏ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อผัสสะไม่มี ความดีใจและความเสียใจเหล่านั้นจึงไม่มี.

[๔๘๔] คำว่า อรรถนั้นใด คือ ความไม่มีและความมี ความว่า ภวทิฏฐิก็ดี วิภวทิฏฐิก็ดี ก็มีผัสสะเป็นนิทาน. คำว่า อรรถนั้นใด คือ อรรถอย่างยิ่งใด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อรรถนั้นใด คือ ความไม่มีและความมี.

[๔๘๕] คำว่า นั้น ในคำว่า ขอบอกอรรถนั้นว่า มีผัสสะนี้เป็นนิทานแก่พระองค์ ความว่า อรรถที่พระองค์ตรัสถาม ขอให้บอก เชิญให้บอก ให้ประกาศ. คำว่า ขอบอก คือ

ขอตอบ บอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื้น ประกาศ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขอบอกอรรถนั้น ... แก่พระองค์. คำว่า มีผัสสะนี้เป็นนิทาน คือ มีผัสสะนี้เป็นนิทาน มีผัสสะเป็นสมุทัย มีผัสสะเป็นชาติ มีผัสสะเป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขอบอกอรรถนั้น ว่ามีผัสสะนี้เป็นนิทาน แก่พระองค์ เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

ความดีใจและความเสียใจ มีผัสสะเป็นนิทาน เมื่อผัสสะไม่มี ความ
ดีใจและความเสียใจเหล่านั้นจึงไม่มี อรรถนั้นใด คือ ความไม่มีและ
ความมี ข้าพระองค์ขอบอกอรรถนั้น ว่ามีผัสสะนี้เป็นนิทาน แก่
พระองค์.

[๔๘๖] (พระพุทธนิมิตตรัสถามว่า) ผัสสะในโลก มีอะไรเป็นนิทาน และ
ความยึดถือมีมาแต่อะไร เมื่ออะไรไม่มี ความถือว่าของเราจึงไม่มี เมื่อ
อะไรไม่มี ผัสสะจึงไม่ถูกต้อง.

ว่าด้วยต้นเหตุของผัสสะ ....

[๔๘๗] คำว่า ผัสสะในโลกมีอะไรเป็นนิทาน ความว่า พระพุทธนิมิตตรัสถาม สอบถาม ขอให้ตรัสบอก เชิญให้ทรงแสดง ขอให้ประสาทซึ่งมูล ฯลฯ สมุทัยแห่งผัสสะว่า ผัสสะมีอะไรเป็นนิทาน คือ เกิด เกิดพร้อมบังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏมาแต่อะไร คือมีอะไรเป็นนิทาน มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นชาติ มีอะไรเป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผัสสะในโลกมีอะไรเป็นนิทาน.

[๔๘๘] คำว่า และความยึดถือมีมาแต่อะไร ความว่า พระพุทธนิมิตตรัสถาม สอบถาม ขอให้ตรัสบอก เชิญให้ทรงแสดง ขอให้ประสาท ซึ่งมูล ฯลฯ สมุทัย แห่งความยึดถือทั้งหลายว่า ความยึดถือมีมาแต่อะไร คือ เกิด เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏมาแต่อะไร คือ มีอะไรเป็นนิทาน มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นชาติ มีอะไรเป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า และความยึดถือมีมาแต่อะไร.

[๔๘๙] คำว่า เมื่ออะไรไม่มี ความถือว่าของเราจึงไม่มี ความว่า เมื่ออะไรไม่มี ไม่

ปรากฏ ไม่เข้าไปได้อยู่ ความถือว่าของเรา จึงไม่มี ไม่เป็น ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้ คือ ความถือว่าของเรา อันพระสมณะละ ตัดขาดสงบ ระงับแล้ว ทำไม่ให้ควรเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่ออะไรไม่มี ความถือว่าของเราจึงไม่มี.

[๔๙๐] คำว่า เมื่ออะไรไม่มี ผัสสะจึงไม่ถูกต้อง ความว่า เมื่ออะไรไม่มี ไม่เป็น ก้าวล่วง ล่วงเลย เป็นไปล่วงแล้ว ผัสสะจึงไม่ถูกต้อง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่ออะไรไม่มี ผัสสะจึงไม่ถูกต้อง. เพราะเหตุนั้น พระพุทธนิมิตนั้นจึงตรัสถามว่า

> ผัสสะในโลกมีอะไรเป็นนิทาน และความยึดถือ มีมาแต่อะไร เมื่อ
> อะไรไม่มี ความถือว่าของเราจึงไม่มี เมื่ออะไรไม่มี ผัสสะจึงไม่
> ถูกต้อง.

[๔๙๑] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า) ผัสสะเกิดขึ้น เพราะอาศัยนามและรูป

> ความยึดถือมีความปรารถนาเป็นนิทาน เมื่อความปรารถนาไม่มี ความ
> ถือว่าของเราจึงไม่มี เมื่อรูปไม่มี ผัสสะจึงไม่ถูกต้อง.

[๔๙๒] คำว่า ผัสสะเกิดขึ้นเพราะอาศัยนามและรูป ความว่า จักษุวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักษุและรูป ประชุมธรรม ๓ ประการ คือ จักษุรูป ในส่วนรูป และสัมปยุตธรรมในส่วนนาม เว้นจักษุสัมผัส เป็นผัสสะ ผัสสะเกิดขึ้นเพราะอาศัยนามและรูปแม้อย่างนี้. โสตวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยหูและเสียง ประชุมธรรม ๓ ประการ คือ หู เสียง ในส่วนรูป และสัมปยุตธรรมในส่วนนาม เว้นโสตสัมผัส เป็นผัสสะ ผัสสะเกิดขึ้นเพราะอาศัยนามและรูป แม้อย่างนี้. ฆานวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยจมูกและกลิ่น ประชุมธรรม ๓ ประการ คือ จมูก กลิ่น ในส่วนรูป และสัมปยุตธรรมในส่วนนาม เว้นฆานสัมผัส เป็นผัสสะ ผัสสะเกิดขึ้นเพราะอาศัยนาม และรูปแม้อย่างนี้. ชิวหาวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยลิ้นและรส ประชุมธรรม ๓ ประการ คือ ลิ้น รส ในส่วนรูป และสัมปยุตธรรมในส่วนนามเว้น ชิวหาสัมผัส เป็นผัสสะ ผัสสะเกิดขึ้นเพราะอาศัยนามและรูปแม้อย่างนี้. กายวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยกายและโผฏฐัพพะ ประชุมธรรม ๓ ประการ คือ กาย โผฏฐัพพะ ในส่วนรูป และสัมปยุตธรรมในส่วนนาม เว้นกายสัมผัส เป็นผัสสะ ผัสสะเกิดขึ้นเพราะอาศัยนามและรูปแม้อย่างนี้.

มโนวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยใจและธรรมารมณ์ ประชุมธรรม ๓ ประการ คือ รูป วัตถุ ในส่วนรูป ธรรมทั้งหลายที่มีรูปในส่วนรูป และสัมปยุตธรรมในส่วนนาม เว้นมโนสัมผัส เป็นผัสสะ ผัสสะเกิดขึ้นเพราะอาศัยนามและรูปแม้อย่างนี้.

ว่าด้วยความยึดถือมีความปรารถนาเป็นต้นเหตุ

[๔๙๓] คำว่า ความยึดถือมีความปรารถนาเป็นนิทาน ความว่า ตัณหา เรียกว่า ความปรารถนา ได้แก่ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล. ชื่อว่าความยึดถือ ได้แก่ความยึดถือ ๒ ประการ คือ ความยึดถือด้วยตัณหา ๑ ความยึดถือด้วยทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่า ความยึดถือด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่า ความยึดถือด้วยทิฏฐิ. คำว่า ความยึดถือมีความปรารถนาเป็นนิทาน ความว่า ความยึดถือทั้งหลาย มีความปรารถนาเป็นนิทาน มีความปรารถนาเป็นเหตุ มีความปรารถนาเป็นปัจจัย มีความปรารถนาเป็นตัวการณ์ มีความปรารถนาเป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความยึดถือมีความปรารถนาเป็นนิทาน.

[๔๙๔] คำว่า เมื่อความปรารถนาไม่มี ความถือว่าของเราจึงไม่มี ความว่า ตัณหา เรียกว่า ความปรารถนา ได้แก่ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล. ชื่อว่าความถือว่าของเรา ได้แก่ความถือว่าของเรา ๒ อย่างคือ ความถือว่าของเราด้วยตัณหา ๑ ความถือว่าของเราด้วยทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่า ความถือว่าของเราด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่า ความถือว่าของเราด้วยทิฏฐิ. คำว่า เมื่อความปรารถนาไม่มี ความถือว่าของเราจึงไม่มี ความว่า เมื่อความปรารถนาไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้อยู่ ความถือว่าของเราจึงไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้ คือ ความถือว่าของเราเหล่านั้น อันพระสมณะละ ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำไม่ให้ควรเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อความปรารถนาไม่มี ความถือว่าของเราจึงไม่มี.

ว่าด้วยมหาภูตรูป ๔

[๔๙๕] คำว่า รูป ในคำว่า เมื่อรูปไม่มี ผัสสะจึงไม่ถูกต้อง ได้แก่ มหาภูตรูป ๔. อุปาทายรูปของมหาภูตรูป ๔ คำว่า เมื่อรูปไม่มี คือ รูปย่อมไม่มีโดยเหตุ ๔ อย่าง คือ โดยการรู้ โดยการพิจารณา โดยการละ โดยการก้าวล่วง.

รูปไม่มีโดยการรู้อย่างไร? พระสมณะย่อมรู้รูป คือ ย่อมรู้ ย่อมเห็นว่า รูปหมดทุกอย่าง ชื่อว่ารูป ได้แก่มหาภูตรูป ๔ อุปาทายรูปของมหาภูตรูป ๔ รูปไม่มีโดยการรู้อย่างนี้.

รูปไม่มีโดยการพิจารณาอย่างไร? พระสมณะครั้นรู้รูปอย่างนี้แล้ว จึงพิจารณารูป คือ พิจารณาโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรค เป็นดังหัวฝี เป็นดังลูกศร เป็นของลำบาก เป็นอาพาธ เป็นอย่างอื่น เป็นของชำรุด เป็นเสนียด เป็นอุบาทว์ เป็นภัย เป็นอุปสรรค เป็นของหวั่นไหว เป็นของแตกพัง เป็นของไม่ยั่งยืน เป็นของไม่มีที่ค้านทาน เป็นของไม่มีที่ซ่อนเร้น เป็นของไม่มีที่พึ่ง เป็นของว่าง เป็นของเปล่า เป็นของสูญ เป็นอนัตตา เป็นโทษ เป็นของมีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา เป็นของไม่มีแก่นสาร เป็นมูลแห่งความทุกข์ เป็นดังเพชฌฆาต เป็นของปราศจากความเจริญ เป็นของมีอาสวะ เป็นของอันเหตุปัจจัยปรุงแต่ง เป็นเหยื่อแห่งมาร เป็นของมีชาติเป็นธรรมดา เป็นของมีชราเป็นธรรมดา เป็นของมีพยาธิเป็นธรรมดา เป็นของมีมรณะเป็นธรรมดา เป็นของมีความโศก ความรำพัน ความเจ็บกาย ความเจ็บใจ และความแค้นใจเป็นธรรมดา เป็นของมีความเศร้าหมองเป็นธรรมดา เป็นเหตุเกิดแห่งทุกข์ เป็นของดับไป เป็นของชวนให้หลงแช่มชื่น เป็นอาทีนพ เป็นนิสสรณะ รูปไม่มีโดยการพิจารณาอย่างนี้.

รูปไม่มีโดยการละอย่างไร? พระสมณะครั้นพิจารณาอย่างนี้แล้ว จึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง ซึ่งฉันทราคะในรูป.

สมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ฉันทราคะในรูปใด พวกท่านจงละฉันทราคะนั้นเสีย ฉันทราคะนั้นจักเป็นของอันพวกท่านละแล้ว มีมูลอันตัดขาดแล้ว ทำไม่ให้มีที่ตั้งดังตาลยอดด้วน ถึงความไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา โดยประการอย่างนี้. รูปไม่มีโดยการละอย่างนี้.

รูปไม่มีโดยการก้าวล่วงอย่างไร? ผู้ที่ได้อรูปสมาบัติทั้ง ๔ แล้วเป็นผู้ไม่มีรูป คือ ไม่เจริญรูป ล่วงเลย ก้าวล่วง เป็นไปล่วงรูปเสียได้แล้ว รูปไม่มีโดยการก้าวล่วงอย่างนี้. รูปย่อมไม่มีโดยเหตุ ๔ ประการนี้.

คำว่า เมื่อรูปไม่มี ผัสสะจึงไม่ถูกต้อง ความว่า เมื่อรูปไม่มี ไม่เป็น ล่วงเลย ก้าวล่วง เป็นไปล่วงแล้ว ผัสสะ ๕ ประการ คือ จักษุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส

กายสัมผัส ย่อมไม่ถูกต้อง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อรูปไม่มี ผัสสะจึงไม่ถูกต้อง. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ผัสสะเกิดขึ้นเพราะอาศัยนามและรูป ความยึดถือมีความปรารถนาเป็น
นิทาน เมื่อความปรารถนาไม่มี ความถือว่าของเราจึงไม่มี เมื่อรูปไม่มี
ผัสสะจึงไม่ถูกต้อง.

[๔๙๖] (พระพุทธนิมิตตรัสถามว่า) เมื่อบุคคลดำเนินอย่างไร? รูปจึงไม่มี
อนึ่ง สุขและทุกข์ไม่มีอย่างไร? รูปเป็นต้นไม่มีด้วยประการใด
ขอพระองค์ตรัสบอกประการนั้นแก่ข้าพระองค์ ข้าพระองค์ได้ตั้งใจไว้ว่า
จะรู้ประการไร.

[๔๙๗] คำว่า เมื่อบุคคลดำเนินอย่างไร? รูปจึงไม่มี ความว่า เมื่อบุคคลดำเนินอย่างไร? คือ ปฏิบัติอย่างไร? เปลี่ยนอิริยาบถอย่างไร? ประพฤติอย่างไร? รักษาอย่างไร? บำรุงอย่างไร? เยียวยาอย่างไร? รูปจึงไม่มี คือ ไม่เป็น ล่วงเลย ก้าวล่วง เป็นไปล่วง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อบุคคลดำเนินอย่างไร? รูปจึงไม่มี.

[๔๙๘] คำว่า อนึ่ง สุขและทุกข์ไม่มีอย่างไร? ความว่า สุขก็ดี ทุกข์ก็ดี ไม่มี คือ ไม่เป็น ล่วงเลย ก้าวล่วง เป็นไปล่วงอย่างไร? เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อนึ่ง สุขและทุกข์ไม่มีอย่างไร?.

[๔๙๙] คำว่า ประการนั้น ในคำว่า รูปเป็นต้นไม่มีด้วยประการใด ขอพระองค์ตรัสบอกประการนั้นแก่ข้าพระองค์ ความว่า ประการที่ข้าพระองค์ถาม ขอให้ตรัสบอก เชิญให้ทรงแสดง ขอให้ประสาท เพราะฉะนั้น ชื่อว่า ประการนั้น. คำว่า ขอตรัสบอก ... แก่ข้าพระองค์ คือ ของตรัสบอก ทรงเล่า ทรงแสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื้น ประกาศแก่ข้าพระองค์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขอตรัสบอก ... แก่ข้าพระองค์. คำว่า รูปเป็นต้นไม่มีด้วยประการใด คือ รูปไม่มี ไม่เป็น ล่วงเลย ก้าวล่วง เป็นไปล่วง ด้วยประการใด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า รูปเป็นต้นไม่มีด้วยประการใด ขอพระองค์ตรัสบอกประการนั้นแก่ข้าพระองค์.

[๕๐๐] คำว่า จะรู้ประการนั้น ในคำว่า ข้าพระองค์ได้ตั้งใจว่า จะรู้ประการนั้น ความว่า จะรู้ จะทราบ จะรู้แจ้ง จะรู้แจ่มแจ้ง จะแทงตลอดประการนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า จะรู้ประการนั้น. คำว่า ข้าพระองค์ได้ตั้งใจ คือ ข้าพระองค์ได้ตั้งจิต ตั้งความดำริ ตั้งวิญญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ได้ตั้งใจว่า จะรู้ประการนั้น. เพราะเหตุนั้น พระพุทธนิมิตนั้นจึงตรัสถามว่า

เมื่อบุคคลดำเนินอย่างไร? รูปจึงไม่มี อนึ่ง สุขและทุกข์ไม่มีอย่างไร?
รูปเป็นต้นไม่มีด้วยประการใด ขอพระองค์ตรัสบอกประการนั้นแก่ข้า
พระองค์ ข้าพระองค์ได้ตั้งใจว่าจะรู้ประการนั้น.

[๕๐๑] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า) บุคคลไม่เป็นผู้มีสัญญาโดยสัญญาปกติ
ไม่เป็นผู้มีสัญญาโดยสัญญาผิดปกติ ไม่เป็นผู้ไม่มีสัญญาและไม่เป็นผู้
ปราศจากสัญญา เมื่อบุคคลดำเนินอย่างนี้ รูปจึงไม่มี เพราะว่าส่วนแห่ง
ธรรมเครื่องให้เนิ่นช้า มีสัญญาเป็นนิทาน.

[๕๐๒] คำว่า บุคคลไม่เป็นผู้มีสัญญาโดยสัญญาปกติ ไม่เป็นผู้มีสัญญาโดยสัญญาผิดปกติ ความว่า ชนเหล่าใด ตั้งอยู่โดยสัญญาปกติ ชนเหล่านั้น เรียกว่า เป็นผู้มีสัญญาโดยสัญญาปกติ บุคคลนั้นไม่ตั้งอยู่โดยสัญญาปกติ. ชนเหล่าใดเป็นบ้า และเป็นผู้มีจิตฟุ้งซ่าน ชนเหล่านั้น เรียกว่า เป็นผู้มีสัญญาโดยสัญญาผิดปกติ บุคคลนั้นไม่เป็นบ้า ทั้งไม่เป็นผู้มีจิตฟุ้งซ่าน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลไม่เป็นผู้มีสัญญาโดยสัญญาปกติ ไม่เป็นผู้มีสัญญาโดยสัญญาผิดปกติ.

[๕๐๓] คำว่า ไม่เป็นผู้ไม่มีสัญญา และไม่เป็นผู้ปราศจากสัญญา ความว่า ชนเหล่าใด เข้านิโรธ และเป็นอสัญญีสัตว์ ชนเหล่านั้น เรียกว่า เป็นผู้ไม่มีสัญญา บุคคลนั้นไม่ใช่ผู้เข้านิโรธ ทั้งไม่ใช่เป็นอสัญญีสัตว์. ชนเหล่าใด ได้อรูปสมาบัติ ๔ ชนเหล่านั้น เรียกว่า เป็นผู้ปราศจากสัญญา บุคคลนั้นไม่เป็นผู้ได้อรูปสมาบัติ ๔ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่เป็นผู้มีไม่มีสัญญาและไม่เป็นผู้ปราศจากสัญญา.

[๕๐๔] คำว่า เมื่อบุคคลดำเนินอย่างนี้ รูปจึงไม่มี ความว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ บรรลุจตุตถฌาน ฯลฯ เพราะละสุข ภิกษุนั้น เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ ผุดผ่อง ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส อ่อน ควรแก่การงาน ตั้งมั่น ถึงความไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ย่อมโน้มน้อมจิตไปเพื่อประโยชน์แก่การได้อากาสานัญจายตนสมาบัติ เป็นผู้พร้อมเพรียงด้วยธรรมเป็นทางแห่งอรูปสมาบัติ เมื่อบุคคลดำเนินอย่างนี้ คือ ปฏิบัติ ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ ประพฤติ รักษา บำรุง เยียวยาอยู่อย่างนี้ ด้วยประการดังนี้. รูปจึงไม่มี ไม่เป็น ล่วงเลย ก้าวล่วง เป็นไปล่วง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อบุคคลดำเนินอย่างนี้ รูปจึงไม่มี.

ว่าด้วยธรรมเครื่องเนิ่นช้า

[๕๐๕] คำว่า เพราะว่าส่วนแห่งธรรมเครื่องให้เนิ่นช้า มีสัญญาเป็นนิทาน ความว่า ธรรมเป็นเครื่องให้เนิ่นช้า คือ ตัณหา ทิฏฐิ มานะ เป็นธรรม มีสัญญาเป็นนิทาน มีสัญญาเป็นสมุทัย มีสัญญาเป็นชาติ มีสัญญาเป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะว่าส่วนแห่งธรรมเป็นเครื่องให้เนิ่นช้า มีสัญญาเป็นนิทาน. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

บุคคลไม่เป็นผู้มีสัญญาโดยสัญญาปกติ ไม่เป็นผู้มีสัญญาโดยสัญญาผิด
ปกติ ไม่เป็นผู้ไม่มีสัญญาและไม่เป็นผู้ปราศจากสัญญา เมื่อบุคคล
ดำเนินอย่างนี้ รูปจึงไม่มี เพราะว่าส่วนแห่งธรรมเป็นเครื่องให้เนิ่นช้า
มีสัญญาเป็นนิทาน.

[๕๐๖] (พระพุทธนิมิตตรัสถามว่า) ข้าพระองค์ได้ทูลถามธรรมใดแล้ว พระองค์
ได้ทรงแถลงธรรมนั้นแก่ข้าพระองค์แล้ว ข้าพระองค์จะขอทูลถามธรรม
ส่วนอื่นกะพระองค์ ขอเชิญพระองค์ตรัสบอกธรรมนั้น ก็สมณพราหมณ์
บางพวกอ้างตนเป็นบัณฑิตในโลกนี้ ย่อมกล่าวความหมดจดแห่งยักษ์
ด้วยอรูปสมาบัติเท่านี้หรือหนอ ว่าเป็นธรรมอันเลิศ หรือว่าสมณ
พราหมณ์บางพวก กล่าวความหมดจดอย่างอื่น กว่าอรูปสมาบัตินี้.

[๕๐๗] คำว่า ข้าพระองค์ได้ทูลถามธรรมใดแล้ว พระองค์ได้ทรงแถลงธรรมนั้นแก่ข้าพระองค์แล้ว ความว่า ข้าพระองค์ได้ทูลถาม คือ ขอให้ตรัสบอก เชิญให้ทรงแสดง ขอให้ประสาทซึ่งธรรมใด. คำว่า ได้ทรงแสดงธรรมนั้นแก่ข้าพระองค์แล้ว คือ พระองค์ทรงแสดงแถลงออก ตรัสบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื้น ประกาศธรรมนั้นแก่ข้าพระองค์แล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ได้ทูลถามธรรมใดแล้ว พระองค์ได้ทรงแถลงธรรมนั้นแก่ข้าพระองค์แล้ว.

[๕๐๘] คำว่า ข้าพระองค์ขอทูลถามธรรมส่วนอื่นกะพระองค์ ขอเชิญพระองค์ตรัสบอกธรรมนั้น ความว่า ข้าพระองค์ขอทูลถาม คือ ขอให้ตรัสบอก เชิญให้ทรงแสดง ขอให้ประสาท ซึ่งธรรมส่วนอื่น กะพระองค์ คือ จะขอทูลถามธรรมยิ่งขึ้นไปกะพระองค์. คำว่า ขอเชิญพระองค์จงตรัสบอกธรรมนั้น คือ ขอเชิญพระองค์จงตรัสบอก ชี้บอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื้น ประกาศธรรมนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ขอทูลถามธรรมส่วนอื่นกะพระองค์ ขอเชิญพระองค์ตรัสบอกธรรมนั้น.

ว่าด้วยความหมดจดด้วยอรูปสมาบัติ

[๕๐๙] คำว่า ก็สมณพราหมณ์บางพวกอ้างตนเป็นบัณฑิตในโลกนี้ ย่อมกล่าวความหมดจดแห่งยักษ์ด้วยอรูปสมาบัติเท่านี้หรือหนอ ว่าเป็นธรรมอันเลิศ ความว่า สมณพราหมณ์บางพวกย่อมกล่าว บอก พูด แสดง แถลง (ความหมดจด) ว่าเป็นธรรมอันเลิศ ประเสริฐ วิเศษ เป็นประธาน อุดม บวร ด้วยอรูปสมาบัติเท่านี้หรือ. คำว่า ยักษ์ คือ แห่งสัตว์ นรชน มาณพ บุรุษ บุคคล ผู้มีชีวิต ผู้เกิด สัตว์เกิด ผู้มีกรรม มนุษย์. คำว่า ความหมดจด คือ ความหมดจด ความหมดจดวิเศษ ความหมดจดรอบ ความพ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบ คำว่า อ้างตนเป็นบัณฑิตในโลกนี้ คือ เป็นผู้กล่าวว่าตนเป็นบัณฑิต เป็นผู้กล่าวว่าตนเป็นธีรชน ผู้กล่าวว่าตนมีญาณ ผู้กล่าวโดยเหตุ ผู้กล่าวโดยลักษณะ ผู้กล่าวโดยการณ์ ผู้กล่าวโดยฐานะในโลกนี้โดยลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ก็สมณพราหมณ์บางพวกอ้างตนเป็นบัณฑิตในโลกนี้ ย่อมกล่าวความหมดจดแห่งยักษ์ด้วยอรูปสมาบัติเท่านี้หรือหนอ ว่าเป็นธรรมอันเลิศ.

[๕๑๐] คำว่า หรือว่าสมณพราหมณ์บางพวก กล่าวความหมดจดอย่างอื่นกว่าอรูปสมาบัตินี้ ความว่า หรือว่าสมณพราหมณ์บางพวก ล่วงเลย ก้าวล่วง เป็นไปล่วง อรูปสมาบัติเหล่านี้ ย่อมกล่าว บอก พูด แสดง แสถง ความหมดจด ความหมดจดวิเศษ ความหมดจดรอบ ความพ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบแห่งยักษ์อย่างอื่น คือ ยิ่งกว่าอรูปสมาบัตินี้ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า หรือว่าสมณพราหมณ์บางพวก กล่าวความหมดจดอย่างอื่นกว่ารูปสมาบัตินี้. เพราะเหตุนั้น. พระพุทธนิมิตนั้นจึงตรัสถามว่า

ข้าพระองค์ได้ทูลถามธรรมใดแล้ว พระองค์ทรงแถลงธรรม นั้นแก่
ข้าพระองค์แล้ว ข้าพระองค์ขอทูลถามธรรมส่วนอื่นกะพระองค์ ขอเชิญ
พระองค์จงตรัสบอกธรรมนั้น ก็สมณพราหมณ์บางพวก อ้างตนว่าเป็น
บัณฑิตในโลกนี้ ย่อมกล่าวความหมดจดแห่งยักษ์ ด้วยอรูปสมาบัติ
เท่านี้หรือหนอ ว่าเป็นธรรมอันเลิศ หรือว่าสมณพราหมณ์บางพวก
กล่าวความหมดจดอย่างอื่นกว่าอรูปสมาบัตินี้.

[๕๑๑] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า) ก็สมณพราหมณ์บางพวก อ้างตนเป็น
บัณฑิตในโลกนี้ ย่อมกล่าวความหมดจดแห่งยักษ์ ด้วยอรูปสมาบัติ
เท่านี้ ว่าเป็นธรรมอันเลิศ บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์
อีกบางพวก อ้างตนเป็นผู้ฉลาด ย่อมกล่าวความสงบ ในอนุปาทิเสส.

[๕๑๒] คำว่า ก็สมณพราหมณ์บางพวก อ้างตนเป็นบัณฑิตในโลกนี้ย่อมกล่าวความหมดจดแห่งยักษ์ด้วยอรูปสมาบัตินี้ ว่าเป็นธรรมอันเลิศ ความว่า มีสมณพราหมณ์บางพวกผู้กล่าวความเที่ยง ย่อมกล่าว บอก พูด แสดง แถลง (ความหมดจด) ว่าเป็นธรรมอันเลิศประเสริฐ วิเศษ เป็นประธาน อุดม บวร ด้วยอรูปสมาบัติเท่านี้. คำว่า ยักษ์ คือแห่งสัตว์ นรชน มาณพ บุรุษ บุคคล ผู้มีชีวิต ผู้เกิด สัตว์เกิด ผู้มีกรรม. คำว่า ความหมดจด คือความหมด ความหมดจดวิเศษ ความหมดจดรอบ ความพ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบ.

คำว่า อ้างตนเป็นบัณฑิตในโลกนี้ คือ เป็นผู้กล่าวว่าตนเป็นบัณฑิต เป็นผู้กล่าวว่าตนเป็นธีรชน ผู้กล่าวว่าตนมีญาณ ผู้กล่าวโดยเหตุ ผู้กล่าวโดยลักษณะ ผู้กล่าวโดยการณ์ ผู้กล่าวโดยฐานะ ในโลกนี้ โดยลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ก็สมณพราหมณ์บางพวกอ้างตนเป็นบัณฑิต ในโลกนี้ ย่อมกล่าวความหมดจดแห่งยักษ์ด้วยอรูปสมาบัติเท่านี้ ว่าเป็นธรรมอันเลิศ.

[๕๑๓] คำว่า บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์อีกบางพวก อ้างตน เป็นผู้ฉลาด ย่อมกล่าวความสงบในอนุปาทิเสส ความว่า บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้นแหละ สมณพราหมณ์บางพวกผู้กล่าวความขาดสูญ กลัวต่อภพ ย่อมยินดีความไม่มีภพ สมณพราหมณ์ พวกนั้น ย่อมกล่าวความสงบ คือ ความเข้าไปสงบ ความเงียบ ความดับ ความระงับ แห่ง สัตว์ว่า ท่านผู้เจริญ ได้ยินว่า ตนนี้เพราะกายแตก ย่อมขาดสูญ พินาศไป ย่อมไม่มีเบื้อง หน้าแต่มรณะ โดยเหตุใด อนุปาทิเสสย่อมมีโดยเหตุเท่านั้น. คำว่า อ้างตนเป็นผู้ฉลาด ความว่า กล่าวว่าตนเป็นผู้ฉลาด กล่าวว่าตนเป็นบัณฑิต กล่าวว่าตนเป็นธีรชน กล่าวว่าตนมีญาณ ผู้กล่าว โดยเหตุ ผู้กล่าวโดยลักษณะ ผู้กล่าวโดยการณ์ ผู้กล่าวโดยฐานะ โดยลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บรรดาสมณพราหมณ์เหล่าหนึ่ง สมณพราหมณ์อีกบางพวกอ้างว่าตนเป็นผู้ฉลาด ย่อม กล่าวความสงบในอนุปาทิเสส เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ก็สมณพราหมณ์บางพวก อ้างตนเป็นบัณฑิตในโลกนี้ ย่อมกล่าวความ
หมดจดแห่งยักษ์ด้วยอรูปสมาบัติเท่านี้ ว่าเป็นธรรมอันเลิศ บรรดา
สมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์อีกบางพวก อ้างตนเป็นฉลาด
ย่อมกล่าวความสงบในอนุปาทิเสส.

[๕๑๔] มุนีนั้นมีปัญญาเครื่องพิจารณา รู้สมณพราหมณ์เหล่านั้นว่า เป็นผู้อันทิฏฐิ
เข้าไปอาศัย และรู้ว่าเป็นผู้มีทิฏฐิเป็นที่อาศัย รู้แล้ว พ้นวิเศษแล้ว
ย่อมไม่ถึงความวิวาท เป็นธีรชน ย่อมไม่ถึงพร้อมในภพน้อยภพใหญ่.

ว่าด้วยผู้มีปัญญาเครื่องพิจารณา

[๕๑๕] คำว่า เหล่านั้น ในคำว่า รู้สมณพราหมณ์เหล่านั้น เป็นผู้อันทิฏฐิเข้าไปอาศัย

ความว่า พวกสมณพราหมณ์ที่ดำเนินด้วยทิฏฐิ. คำว่า เป็นผู้อันทิฏฐิเข้าไปอาศัย ความว่า มุนีนั้นรู้ ทราบ พิจารณา เทียบเคียง ให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้งว่า เป็นผู้อันสัสสตทิฏฐิอาศัยแล้ว เป็นผู้อันอุจเฉททิฏฐิอาศัยแล้ว เป็นผู้อันสัสสตทิฏฐิและอุจเฉททิฏฐิอาศัยแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า รู้สมณพราหมณ์เหล่านั้นว่า เป็นผู้อันทิฏฐิเข้าไปอาศัย.

[๕๑๖] ชื่อว่า มุนี ในคำว่า มุนีนั้นผู้มีปัญญาเครื่องพิจารณารู้ว่า เป็นผู้มีทิฏฐิเป็นที่อาศัย ความว่า ญาณ เรียกว่า โมนะ ฯลฯ ก้าวล่วงธรรมเป็นเครื่องข้อง และตัณหาเพียงดังข่าย บุคคลนั้นชื่อว่า มุนี. มุนี รู้ ทราบ พิจารณา เทียบเคียง ให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้งแล้วว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น เป็นผู้อันสัสสตทิฏฐิอาศัยแล้ว เป็นผู้อันอุจเฉททิฏฐิอาศัยแล้ว เป็นผู้อันสัสสตทิฏฐิและอุจเฉททิฏฐิอาศัยแล้ว. คำว่า มุนีนั้นผู้มีปัญญาเครื่องพิจารณา คือ เป็นบัณฑิต มีปัญญา มีความรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มุนีนั้นผู้มีปัญญาเครื่องพิจารณารู้ว่า เป็นผู้มีทิฏฐิเป็นที่อาศัย.

[๕๑๗] คำว่า รู้แล้ว พ้นวิเศษแล้ว ย่อมไม่ถึงความวิวาท ความว่า รู้ ทราบ พิจารณา เทียบเคียง ให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้งแล้ว เป็นผู้พ้น พ้นวิเศษ พ้นรอบ พ้นวิเศษดี โดยความพ้นวิเศษ เพราะไม่ถือมั่นโดยส่วนเดียว คือ รู้ ทราบ พิจารณา เทียบเคียง ให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้งแล้วว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา จึงเป็นผู้พ้นวิเศษ พ้นรอบ พ้นวิเศษดี โดยความพ้นวิเศษเพราะไม่ถือมั่นโดยส่วนเดียว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า รู้แล้ว พ้นวิเศษแล้ว. คำว่า ไม่ถึงความวิวาท ความว่า ไม่ทำความทะเลาะ ไม่ทำความบาดหมาง ไม่ทำความโต้เถียง ไม่ทำความวิวาท ไม่ทำความหมายมั่น.

สมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรอัคคิเวสสนะ ภิกษุผู้มีจิตพ้นวิเศษแล้วอย่างนี้ ย่อมไม่โต้เถียงกับใครๆ ย่อมไม่วิวาทกับใครๆ ก็เรื่องใดที่เขาพูดกันในโลก ภิกษุนั้นก็มิได้ถือมั่นพูดโดยเรื่องนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า รู้แล้ว พ้นวิเศษแล้ว ย่อมไม่ถึงความวิวาท.

[๕๑๘] คำว่า ในภพน้อยภพใหญ่ ในคำว่า เป็นธีรชน ย่อมไม่ถึงพร้อมในภพน้อยและภพใหญ่ ความว่า ย่อมไม่ถึงพร้อม ไม่มาถึงพร้อม ไม่ถือเอา ไม่ยึดมั่น ไม่ถือมั่นในภพน้อยและภพใหญ่ คือ ในกรรมวัฏและวิปากวัฏ ในกรรมวัฏเป็นเครื่องเกิดในกามภพ ในวิปากวัฏเป็นเครื่องเกิดในกามภพ ในกรรมวัฏเป็นเครื่องเกิดในรูปภพ ในวิปากวัฏเป็นเครื่องเกิดในรูปภพ ในกรรมวัฏเป็นเครื่องเกิดในอรูปภพ ในวิปากวัฏเป็นเครื่องเกิดในอรูปภพ ในความเกิดบ่อยๆ ในความไปบ่อยๆ ในความเข้าถึงบ่อยๆ ในปฏิสนธิบ่อยๆ ในความบังเกิดขึ้นแห่งอัตภาพบ่อยๆ. คำว่า เป็นธีรชน คือ เป็นนักปราชญ์ เป็นบัณฑิต มีปัญญามีความรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นธีรชนย่อมไม่ถึงพร้อมในภพน้อยภพใหญ่. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

มุนีนั้นมีปัญญาเครื่องพิจารณารู้สมณพราหมณ์เหล่านั้นว่า เป็นผู้อันทิฏฐิ
เข้าไปอาศัย และรู้ว่าเป็นผู้มีทิฏฐิเป็นที่อาศัย รู้แล้ว พ้นวิเศษแล้ว
ย่อมไม่ถึงความวิวาท เป็นธีรชน ย่อมไม่ถึงพร้อมในภพน้อยภพใหญ่
ดังนี้.

จบกลหวิวาทสุตตนิเทสที่ ๑๑.

จูฬวิยูหสุตตนิทเทสที่ ๑๒

[๕๑๙] (พระพุทธนิมิตตรัสถามว่า) มีสมณพราหมณ์บางพวก มีความอยู่รอบ
ในทิฏฐิของตนๆ ถือทิฏฐินั้นแล้ว อ้างตนเป็นผู้ฉลาด พูดต่างๆ ว่า
บุคคลใดรู้อย่างนี้ บุคคลนั้นชื่อว่ารู้ธรรมแล้ว บุคคลใดคัดค้านธรรมนี้
บุคคลนั้นชื่อว่ายังเป็นผู้ไม่บริบูรณ์หรือ.

ว่าด้วยทิฏฐิ

[๕๒๐] คำว่า มีความอยู่รอบในทิฏฐิของตนๆ ความว่า มีสมณพราหมณ์บางพวกผู้ดำเนินไปด้วยทิฏฐิ สมณพราหมณ์บางพวกนั้น ถือ ยึดถือ จับต้อง ถือมั่น ยึดมั่น ซึ่งทิฏฐิ ๖๒ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่าย่อมอยู่ อยู่ร่วม มาอยู่ อยู่รอบในทิฏฐิของตนๆ

เปรียบเหมือนพวกคฤหัสถ์ผู้อยู่ครองเรือน ชื่อว่า ย่อมอยู่ในเรือน หรือพวกบรรพชิตผู้มีอาบัติ ชื่อว่าอยู่ในอาบัติ หรือพวกมีกิเลส ชื่อว่าย่อมอยู่ในกิเลส ชื่อว่าย่อมอยู่ในกิเลส ฉะนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มีความอยู่รอบในทิฏฐิของตนๆ.

[๕๒๑] คำว่า ถือ ในคำว่า ถือทิฏฐินั้นแล้ว อ้างตนเป็นผู้ฉลาด พูดต่างๆ ความว่า ถือ ยึดถือ จับต้อง ถือมั่น ยึดมั่น. คำว่า พูดต่างๆ ความว่า พูดไปต่างๆ พูดมีอย่างต่างๆ พูดอย่างอื่นๆ พูดมาก ไม่พูด ไม่กล่าว ไม่บอก ไม่แสดง ไม่แถลงอย่างเดียว. คำว่า อ้างตนเป็นผู้ฉลาด ความว่า อ้างตนเป็นผู้ฉลาด อ้างตนเป็นบัณฑิต อ้างตนเป็นธีรชน อ้างตนเป็นผู้มีญาณ อ้างตนโดยเหตุ อ้างตนโดยลักษณะ อ้างตนโดยการณ์ อ้างตนโดยฐานะ โดยลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ถือทิฏฐินั้นแล้ว อ้างตนเป็นผู้ฉลาด พูดต่างๆ.

[๕๒๒] คำว่า บุคคลใดรู้อย่างนี้ บุคคลนั้นชื่อว่ารู้ธรรมแล้ว ความว่า บุคคลใดรู้ธรรม คือ ทิฏฐิ ปฏิปทา มรรคนี้ บุคคลนั้นชื่อว่ารู้ ทราบ เห็น แทงตลอดธรรมแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลใดรู้อย่างนี้ บุคคลนั้นชื่อว่า รู้ธรรมแล้ว.

[๕๒๓] คำว่า บุคคลใดคัดค้านธรรมนี้ บุคคลนั้นชื่อว่ายังเป็นผู้ไม่บริบูรณ์ ความว่า บุคคลใดคัดค้านธรรม คือ ทิฏฐิ ปฏิปทา มรรคนี้ บุคคลนั้นชื่อว่ายังเป็นผู้ไม่บริบูรณ์ ไม่ครบถ้วน ไม่เต็มรอบ คือ ยังเป็นผู้เลวทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลใดคัดค้านธรรมนี้ บุคคลนั้นชื่อว่า ยังเป็นผู้ไม่บริบูรณ์. เพราะเหตุนั้น พระพุทธนิมิตนั้น จึงตรัสถามว่า

สมณพราหมณ์บางพวก มีความอยู่รอบในทิฏฐิของตนๆ ถือทิฏฐิแล้ว
อ้างตนเป็นผู้ฉลาด พูดต่างๆ ว่า บุคคลใดรู้อย่างนี้ บุคคลนั้น ชื่อว่า
รู้ธรรมแล้ว บุคคลใดคัดค้านธรรมนี้ บุคคลนั้นชื่อว่ายังเป็นผู้ไม่บริบูรณ์
หรือ.

[๕๒๔] (พระพุทธนิมิตตรัสถามอีกว่า) สมณพราหมณ์บางพวก ถือทิฏฐิแม้
อย่างนี้ ย่อมวิวาท และกล่าวว่า คนอื่นโง่ ไม่ฉลาด วาทะของ

สมณพราหมณ์เหล่านี้ วาทะไหนจะจริงหนอ? เพราะสมณพราหมณ์
เหล่านี้ทั้งหมด ต่างก็อ้างตนว่าเป็นผู้ฉลาด.

ว่าด้วยวิวาทกันเพราะถือทิฏฐิ

[๕๒๕] คำว่า สมณพราหมณ์บางพวก ถือทิฏฐิแม้อย่างนี้ ย่อมวิวาท ความว่า สมณพราหมณ์บางพวก ถือ ยึดถือ จับต้อง ถือมั่น ยึดมั่นทิฏฐิอย่างนี้ ย่อมวิวาท คือทำความทะเลาะ ทำความหมายมั่น ทำความแก่งแย่ง ทำความวิวาท ทำความมุ่งร้ายกันว่า ท่านไม่รู้ธรรมวินัยนี้ ฯลฯ หรือจงแก้ไขเพื่อปลดเปลื้องวาทะ ถ้าท่านสามารถ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สมณพราหมณ์บางพวกถือทิฏฐิแม้อย่างนี้ ย่อมวิวาท.

[๕๒๖] คำว่า และกล่าวว่า คนอื่นโง่ ไม่ฉลาด ความว่า กล่าวบอก พูด แสดง แถลง อย่างนี้ว่า คนอื่นโง่ เลว ทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย ไม่ฉลาด ไม่มีความรู้ ถึงอวิชชา ไม่มีญาณ ไม่มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทึบ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า และกล่าวว่า คนอื่นโง่ ไม่ฉลาด.

[๕๒๗] คำว่าวาทะของสมณพราหมณ์เหล่านี้ วาทะไหนจะจริงหนอ ความว่า วาทะของสมณพราหมณ์เหล่านี้ วาทะไหนจริง แท้ แน่ เป็นจริง ไม่วิปริต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วาทะของสมณพราหมณ์เหล่านี้ วาทะไหนจะจริงหนอ.

[๕๒๘] คำว่า เพราะสมณพราหมณ์เหล่านี้ทั้งหมด ต่างก็อ้างตนว่า เป็นผู้ฉลาด ความว่า สมณพราหมณ์เหล่านี้ทั้งหมด ต่างก็อ้างตนว่าเป็นผู้ฉลาด อ้างตนเป็นบัณฑิต อ้างตนเป็นธีรชน อ้างตนเป็นผู้มีญาณ อ้างตนโดยเหตุ อ้างตนโดยลักษณะ อ้างตนโดยการณ์ อ้างตนโดยฐานะ โดยลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะสมณพราหมณ์เหล่านี้ทั้งหมด ต่างก็อ้างตนว่าเป็นผู้ฉลาด. เพราะเหตุนั้น พระพุทธนิมิตนั้นจึงตรัสถามว่า

สมณพราหมณ์บางพวก ถือทิฏฐิแม้อย่างนี้ย่อมวิวาท และกล่าวว่า
คนอื่นโง่ ไม่ฉลาด วาทะของสมณพราหมณ์เหล่านี้ วาทะไหนจริงหนอ?
เพราะสมณพราหมณ์เหล่านี้ ทั้งหมดต่างก็อ้างตนว่าเป็นผู้ฉลาด.

[๕๒๙] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า) ข้าพระองค์ไม่อนุญาตธรรมของคนอื่น
คนอื่นเป็นพาล ลามก มีปัญญาเลว สมณพราหมณ์ทั้งหมด เป็นพาล
มีปัญญาเสื่อมทราม สมณพราหมณ์ทั้งปวงนี้เทียว มีความอยู่รอบในทิฏฐิ.

[๕๓๐] คำว่า ไม่อนุญาตธรรมของคนอื่น ความว่า ไม่อนุญาต ไม่เห็นตาม ไม่อนุมัติ ไม่อนุโมทนา ซึ่งธรรม คือ ทิฏฐิ ปฏิปทา มรรค ของคนอื่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่อนุญาตธรรมของคนอื่น.

[๕๓๑] คำว่า คนอื่นเป็นพาล ลามก มีปัญญาเลว ความว่า คนอื่นเป็นพาล เลว ทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย มีปัญญาเลว มีปัญญาทราม มีปัญญาต่ำช้า มีปัญญาลามก มีปัญญาสกปรก มีปัญญาต่ำต้อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า คนอื่นเป็นพาล ลามก มีปัญญาเลว.

[๕๓๒] คำว่า สมณพราหมณ์ทั้งหมดเป็นพาล มีปัญญาเสื่อมทราม ความว่า สมณพราหมณ์เหล่านี้ทั้งหมดเทียว เป็นพาล เลว ทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย มีปัญญาเลว มีปัญญาทราม มีปัญญาต่ำช้า มีปัญญาลามก มีปัญญาสกปรก มีปัญญาต่ำต้อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สมณพราหมณ์ทั้งหมดเป็นพาล มีปัญญาเสื่อมทราม.

[๕๓๓] คำว่า สมณพราหมณ์ทั้งปวงนี้เทียว มีความอยู่รอบในทิฏฐิ ความว่า สมณพราหมณ์เหล่านี้ทั้งหมด เป็นผู้ดำเนินไปด้วยทิฏฐิ สมณพราหมณ์เหล่านั้น ถือ ยึดถือ จับต้อง ถือมั่น ยึดมั่น ซึ่งทิฏฐิ ๖๒ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่าย่อมอยู่ อยู่ร่วม มาอยู่ อยู่รอบในทิฏฐิของตนๆ เปรียบเหมือนพวกคฤหัสถ์ผู้อยู่ครองเรือน ชื่อว่าย่อมอยู่ในเรือน พวกบรรพชิตผู้มีอาบัติ ชื่อว่า ย่อมอยู่ในอาบัติ หรือพวกมีกิเลส ชื่อว่าย่อมอยู่ในกิเลส ฉะนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สมณพราหมณ์ทั้งปวงเทียว มีความอยู่รอบในทิฏฐิ. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

ข้าพระองค์ไม่อนุญาตธรรมของคนอื่น คนอื่นเป็นพาล ลามก มีปัญญา
เลว สมณพราหมณ์ทั้งหมด เป็นพาลมีปัญญาเสื่อมทราม สมณพราหมณ์
ทั้งปวงนี้เทียว มีความอยู่รอบในทิฏฐิ.

[๕๓๔] ก็ถ้าพวกสมณพราหมณ์เป็นผู้ผ่องแผ้วเพราะทิฏฐิของตน เป็นผู้มีปัญญา
หมดจดดี เป็นผู้ฉลาด มีความรู้ไซร้ บรรดาสมณพราหมณ์พวกนั้น

ใครๆ จะไม่เป็นผู้มีปัญญาเสื่อมรอบ เพราะทิฏฐิเป็นธรรมชาติอัน
สมณพราหมณ์แม้เหล่านั้น ถือเอาบริบูรณ์อย่างนั้น.

[๕๓๕] คำว่า ก็ถ้าเป็นผู้ผ่องแผ้วเพราะทิฏฐิของตน ความว่า เป็นผู้ผ่องแผ้ว ผ่องใส ไม่เศร้าหมอง เพราะทิฏฐิ ความควร ความชอบใจ ลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ก็ถ้าเป็นผู้ผ่องแผ้วเพราะทิฏฐิของตน.

[๕๓๖] คำว่า เป็นผู้มีปัญญาหมดจดดี เป็นผู้ฉลาด มีความรู้ไซร้ ความว่า เป็นผู้มีปัญญาหมดจด มีปัญญาหมดจดวิเศษ มีปัญญาหมดจดรอบ มีปัญญาผ่องแผ้ว มีปัญญาผ่องใส. อีกอย่างหนึ่ง เป็นผู้มีความเห็นหมดจด มีความเห็นหมดจดวิเศษ มีความเห็นหมดจดรอบ มีความเห็นผ่องแผ้ว มีความเห็นผ่องใส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้มีปัญญาหมดจดดี. คำว่า เป็นผู้ฉลาด ความว่า เป็นผู้ฉลาด เป็นบัณฑิต มีปัญญา มีความรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้มีปัญญาหมดจดดี เป็นผู้ฉลาด. คำว่า มีความรู้ ความว่า เป็นผู้มีความรู้ เป็นบัณฑิต มีปัญญา มีความตรัสรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้มีปัญญาหมดจดดี เป็นผู้ฉลาด มีความรู้.

[๕๓๗] คำว่า บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น ใครๆ จะไม่เป็นผู้มีปัญญาเสื่อมรอบ ความว่า บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น ใครๆ จะไม่เป็นผู้มีปัญญาเลว มีปัญญาทราม มีปัญญาต่ำช้า มีปัญญาลามก มีปัญญาสกปรก มีปัญญาต่ำต้อย. อีกอย่างหนึ่ง สมณพราหมณ์ทั้งหมดจะเป็นผู้มีปัญญาเลิศ มีปัญญาประเสริฐ มีปัญญาวิเศษ มีปัญญาเป็นประธาน มีปัญญาอุดม มีปัญญาบวร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บรรดาสมณพราหมณ์พวกนั้น ใครๆ จะไม่เป็นผู้มีปัญญาเสื่อมรอบ.

[๕๓๘] คำว่า เพราะทิฏฐิเป็นธรรมชาติอันสมณพราหมณ์เหล่านั้นถือเอาบริบูรณ์อย่างนั้น ความว่า ทิฏฐิเป็นธรรมชาติอันสมณพราหมณ์เหล่านั้นถือเอาบริบูรณ์ สมาทาน ถือ ยึดมั่น ถือมั่น ติดใจ น้อมใจไปอย่างนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะทิฏฐิเป็นธรรมชาติอันสมณพราหมณ์เหล่านั้นถือเอาบริบูรณ์อย่างนั้น. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

ก็ถ้าพวกสมณพราหมณ์เป็นผู้ผ่องแผ้วเพราะทิฏฐิของตน เป็นผู้มีปัญญา
หมดจดดี เป็นผู้ฉลาด มีความรู้ไซร้ บรรดาสมณพราหมณ์พวกนั้น
ใครๆ จะไม่เป็นผู้มีปัญญาเสื่อมรอบ เพราะทิฏฐิเป็นธรรมชาติอันสมณ
พราหมณ์แม้เหล่านั้น ถือเอาบริบูรณ์อย่างนั้น.

[๕๓๙] คนคู่กล่าวปรารภทิฏฐิใดกะกันและกันว่าเป็นพาล ข้าพระองค์ไม่กล่าว
ทิฏฐินั้นว่าจริง พวกสมณพราหมณ์ได้ทำทิฏฐิของตนๆ ว่าจริง เพราะ
เหตุนั้นแหละ พวกสมณพราหมณ์จึงเห็นคนอื่นว่าเป็นพาล.

[๕๔๐] ศัพท์ว่า น ในคำว่า ข้าพระองค์ไม่กล่าวทิฏฐินั้นว่าจริง เป็นศัพท์ปฏิเสธ. คำว่า ทิฏฐินั้น คือ ทิฏฐิ ๖๒ เพราะฉะนั้น ข้าพระองค์จึงไม่กล่าว บอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื้น ประกาศทิฏฐิ ๖๒ นั้นว่า จริง แท้ เป็นจริง เป็นตามจริง ไม่วิปริต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ ไม่กล่าวทิฏฐินั้นว่าจริง.

[๕๔๑] คำว่า คนคู่ ในคำว่า คนคู่กล่าวปรารภทิฏฐิใดกะกันและกันว่า เป็นพาล ความว่า คน ๒ คน ได้แก่คนสองคนผู้ทำความทะเลาะกัน คนสองคนผู้ทำความหมายมั่นกัน คนสองคนผู้ทำความอื้อฉาวกัน คนสองคนผู้ทำความวิวาทกัน คนสองคนผู้ก่ออธิกรณ์กัน คนสองคนผู้พูดกัน คนสองคนผู้ปราศรัยกัน. คนคู่เหล่านั้น กล่าว บอก พูด แสดง แถลง กะกันและกันอย่างนี้ว่า ท่านเป็นพาล เลวทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า คนคู่กล่าวปรารภทิฏฐิใดกะกันและกันว่าเป็นพาล.

[๕๔๒] คำว่า พวกสมณพราหมณ์ได้ทำทิฏฐิของตนๆ ว่าจริง ความว่า พวกสมณพราหมณ์ได้ทำทิฏฐิของตนๆ ว่าจริง โดยอ้างว่าโลกเที่ยง สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า โลกไม่เที่ยง สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า ฯลฯ สัตว์เมื่อตายไปย่อมเป็นอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เป็นอีกก็หามิได้ สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พวกสมณพราหมณ์ได้ทำทิฏฐิของตนๆ ว่าจริง.

[๕๔๓] คำว่า เพราะเหตุนั้น ในคำว่า เพราะเหตุนั้นแหละ พวกสมณพราหมณ์จึง

เห็นคนอื่นว่าเป็นพาล ความว่า เพราะเหตุนั้น เพราะการณ์นั้น จึงเห็น คือ มองเห็น แลดู เพ่งดู พินิจดู พิจารณาดูซึ่งคนอื่นว่า เป็นพาล เลว ทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะเหตุนั้นแหละ พวกสมณพราหมณ์จึงเห็นคนอื่นว่าเป็นพาล. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

คนคู่กล่าวปรารภทิฏฐิใดกะกันและกันว่าเป็นพาล ข้าพระองค์ไม่กล่าว
ทิฏฐินั้นว่าจริง พวกสมณพราหมณ์ได้ทำทิฏฐิของตนๆ ว่าจริง เพราะ
เหตุนั้นแหละ พวกสมณพราหมณ์จึงเห็นคนอื่นว่าเป็นพาล.

[๕๔๔] (พระพุทธนิมิตตรัสถามอีกว่า) สมณพราหมณ์บางพวกกล่าวธรรมใดว่า
จริงแท้ สมณพราหมณ์แม้พวกอื่นก็กล่าวธรรมนั้นว่าเปล่าเท็จ สมณ
พราหมณ์เหล่านั้น ถือทิฏฐิแม้อย่างนี้แล้วก็วิวาทกัน เพราะเหตุไร พวก
สมณพราหมณ์จึงไม่กล่าวเป็นอย่างเดียวกัน.

[๕๔๕] คำว่า สมณพราหมณ์บางพวกกล่าวธรรมใดว่าจริงแท้ ความว่า สมณพราหมณ์เหล่าหนึ่ง กล่าว บอก พูด แสดง แถลงซึ่งธรรมะ คือ ทิฏฐิ ปฏิปทา มรรคใด อย่างนี้ว่า ธรรมนี้ จริง แท้ เป็นจริง เป็นตามจริง ไม่วิปริต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สมณพราหมณ์บางพวกกล่าวธรรมใดว่าจริงแท้.

[๕๔๖] คำว่า สมณพราหมณ์แม้พวกอื่นก็กล่าวธรรมนั้นว่าเปล่าเท็จ ความว่า สมณพราหมณ์อีกพวกหนึ่ง กล่าว บอก พูด แสดง แถลงซึ่งธรรมะ คือ ทิฏฐิ ปฏิปทา มรรคนั้นนั่นแหละ อย่างนี้ว่า ธรรมนี้ เปล่า เท็จ ไม่เป็นจริง เหลวไหล ไม่เป็นตามจริง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สมณพราหมณ์แม้พวกอื่นก็กล่าวธรรมนั้นว่าเปล่าเท็จ.

[๕๔๗] คำว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น ถือทิฏฐิแม้อย่างนี้ แล้วก็วิวาทกัน ความว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น คือ ยึดถือ จับต้อง ถือมั่น ยึดมั่น ซึ่งทิฏฐิอย่างนี้แล้วก็วิวาทกัน คือ ทำความทะเลาะกัน ทำความหมายมั่นกัน ทำความแก่งแย่งกัน ทำความวิวาทกัน ทำความมุ่งร้ายกันว่า ท่านไม่รู้ธรรมวินัยนี้ ฯลฯ หรือจงแก้ไขเพื่อปลดเปลื้องวาทะ ถ้าท่านสามารถ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น ถือทิฏฐิแม้อย่างนี้แล้วก็วิวาทกัน.

[๕๔๘] คำว่า เพราะเหตุไร ในคำว่า เพราะเหตุไร พวกสมณพราหมณ์จึงไม่กล่าวเป็นอย่างเดียวกัน ความว่า เพราะ การณ์ เหตุ ปัจจัย นิทาน สมุทัย ชาติ เหตุเป็นแดนเกิดอะไร? พวกสมณพราหมณ์จึงไม่กล่าวเป็นอย่างเดียวกัน คือ กล่าวต่างๆ กัน กล่าวหลายอย่าง กล่าวคำอื่นๆ กล่าว พูด บอก แสดง แถลงมากอย่าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะเหตุไร พวกสมณพราหมณ์จึงไม่กล่าวเป็นอย่างเดียวกัน เพราะเหตุนั้น พระพุทธนิมิตนั้นจึงตรัสถามว่า

สมณพราหมณ์บางพวกกล่าวธรรมใดว่าจริงแท้ สมณพราหมณ์แม้พวก
อื่นก็กล่าวธรรมนั้นว่าเปล่าเท็จ สมณพราหมณ์เหล่านั้น ถือทิฏฐิแม้
อย่างนี้ แล้วก็วิวาทกัน เพราะเหตุไร พวกสมณพราหมณ์จึงไม่กล่าวเป็น
อย่างเดียวกัน.

[๕๔๙] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า) ก็หมู่สัตว์รู้ชัดสัจจะใด ไม่พึงวิวาทกัน
สัจจะนั้นมีอย่างเดียวเท่านั้น มิได้มี ๒ อย่าง สมณพราหมณ์เหล่านั้น
อวดสัจจะต่างๆ ไปเอง เพราะเหตุนั้น สมณพราหมณ์เหล่านั้นจึงไม่
กล่าวเป็นอย่างเดียวกัน.

ว่าด้วยสัจจะมีอย่างเดียว

[๕๕๐] คำว่า สัจจะนั้นมีอย่างเดียวเท่านั้น มิได้มี ๒ อย่าง ความว่า นิพพาน คือความดับทุกข์ ได้แก่ความสงบสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัณหา ความสำรอกตัณหา ความดับตัณหา ความออกจากตัณหาเป็นเครื่องร้อยรัด เรียกว่าสัจจะอย่างเดียว. อีกอย่างหนึ่ง มรรคสัจจะ นิยยานสัจจะ ได้แก่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ คือ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ เจรจาชอบ การงานชอบ เลี้ยงชีวิตชอบ เพียรชอบ ความระลึกชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ เรียกว่าสัจจะอย่างเดียว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สัจจะนั้นมีอย่างเดียวเท่านั้น มิได้มี ๒ อย่าง.

[๕๕๑] คำว่า ใด ในคำว่า หมู่สัตว์รู้ชัดสัจจะใด ไม่พึงวิวาทกัน ความว่า ในสัจจะใด. คำว่า ปชา เป็นชื่อของสัตว์. หมู่สัตว์ รู้ชัด รู้ทั่ว รู้แจ้ง รู้ปรุโปร่ง รู้ตลอด ซึ่งสัจจะใด

ไม่พึงทำความทะเลาะกัน ไม่พึงทำความหมายมั่นกัน ไม่พึงทำความแก่งแย่งกัน ไม่พึงทำความวิวาทกัน ไม่พึงทำความมุ่งร้ายกัน คือ ละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความทะเลาะกัน ความหมายมั่นกัน ความแก่งแย่งกัน ความวิวาทกัน ความมุ่งร้ายกัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า หมู่สัตว์รู้ชัดสัจจะใด ไม่พึงวิวาทกัน.

[๕๕๒] คำว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นอวดสัจจะต่างๆ ไปเอง ความว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น อวด พูด บอก กล่าว แสดง แถลง ซึ่งสัจจะต่างๆ ไปเองว่า โลกเที่ยง สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่า โลกไม่เที่ยง ฯลฯ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายไป ย่อมเป็นอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เป็นอีกก็หามิได้ สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นอวดสัจจะต่างๆ ไปเอง.

[๕๕๓] คำว่า เพราะเหตุนั้น ในคำว่า เพราะเหตุนั้น สมณพราหมณ์เหล่านั้นจึงไม่กล่าวเป็นอย่างเดียวกัน ความว่า เพราะเหตุนั้น คือ เพราะการณ์ เหตุ ปัจจัย นิทานนั้น สมณพราหมณ์เหล่านั้นจึงไม่กล่าวเป็นอย่างเดียวกัน คือ กล่าวต่างๆ กล่าวหลายอย่าง กล่าวคำอื่นๆ กล่าว บอก พูด แสดง แถลงมากอย่าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะเหตุนั้น สมณพราหมณ์เหล่านั้นจึงไม่กล่าวเป็นอย่างเดียวกัน. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

> ก็หมู่สัตว์รู้ชัดสัจจะใด ไม่วิวาทกัน สัจจะนั้นมีอย่างเดียวเท่านั้น มิได้มี
> ๒ อย่าง สมณพราหมณ์เหล่านั้น อวดสัจจะต่างๆ ไปเอง เพราะ
> เหตุนั้น สมณพราหมณ์เหล่านั้น จึงไม่กล่าวเป็นอย่างเดียวกัน.

[๕๕๔] (พระพุทธนิมิตตรัสถามอีกว่า) เพราะเหตุไรหนอ? พวกสมณพราหมณ์

> จึงกล่าวสัจจะไปต่างๆ คือ เป็นผู้อ้างตนว่าเป็นผู้ฉลาด กล่าวยืนยัน
> สัจจะหลายอย่าง ก็สัจจะที่พวกสมณพราหมณ์ฟังมาแล้ว เป็นสัจจะ
> มากอย่างต่างๆ กันหรือสมณพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมระลึกตรึกเอาเอง.

[๕๕๕] คำว่า เพราะเหตุไร ในคำว่า เพราะเหตุไรหนอ พวกสมณพราหมณ์จึงกล่าวสัจจะไปต่างๆ ความว่า เพราะเหตุไร คือ เพราะการณ์ เหตุ ปัจจัย นิทานอะไร? พวกสมณพราหมณ์จึงกล่าวสัจจะต่างๆ คือ กล่าวหลายอย่าง กล่าวคำอื่นๆ กล่าว บอก พูด

แสดง แถลงมากอย่าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะเหตุไรหนอ? พวกสมณพราหมณ์จึงกล่าวสัจจะไปต่างๆ.

[๕๕๖] คำว่า กล่าวยืนยัน ในคำว่า เป็นผู้อ้างตนว่าเป็นผู้ฉลาด กล่าวยืนยันสัจจะหลายอย่าง ความว่า พูดพร่ำมากไป จึงชื่อว่ากล่าวยืนยันบ้าง. อีกอย่างหนึ่ง สมณพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมกล่าวยืนยัน คือ บอก พูด แสดง แถลง ซึ่งทิฏฐิของตนๆ ว่า โลกเที่ยง สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า โลกไม่เที่ยง ฯลฯ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายไปย่อมเป็นอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เป็นอีกก็หามิได้ สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า. คำว่า เป็นผู้อ้างตนว่าเป็นผู้ฉลาด คือ กล่าวว่าตนฉลาด กล่าวว่าตนเป็นบัณฑิต กล่าวว่าตนเป็นธีชน กล่าวว่าตนเป็นผู้มีญาณ กล่าวว่าตนพูดโดยเหตุ กล่าวว่าตนพูดโดยลักษณะ กล่าวว่าตนพูดโดยการณ์ กล่าวว่าตนพูดโดยฐานะ โดยลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้อ้างตนว่าเป็นผู้ฉลาดกล่าวยืนยัน.

[๕๕๗] คำว่า สัจจะที่พวกสมณพราหมณ์ฟังมาแล้ว เป็นสัจจะมากอย่างต่างๆ กัน ความว่า สัจจะที่พวกสมณพราหมณ์ฟังมาแล้ว เป็นสัจจะมากต่างๆ หลายอย่างอื่นๆ เป็นอันมาก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สัจจะที่พวกสมณพราหมณ์ฟังมาแล้ว เป็นสัจจะหลายอย่างต่างๆ กัน.

[๕๕๘] คำว่า หรือว่าสมณพราหมณ์เหล่านั้นย่อมระลึกตรึกเอาเอง ความว่า หรือว่าสมณพราหมณ์เหล่านั้นย่อมดำเนินไป เลื่อนไป เคลื่อนไป เป็นไป ด้วยความตรึก ด้วยความตรอง ด้วยความดำริ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า หรือว่าสมณพราหมณ์เหล่านั้นย่อมระลึกตรึกเอาเอง. อีกอย่างหนึ่ง สมณพราหมณ์เหล่านั้นย่อมกล่าว บอก พูด แสดง แถลง ซึ่งสัจจะที่ตนรวบรวมมาด้วยความตรึก ที่ตนคิดกันด้วยความพิจารณา ที่ตนรู้ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า หรือว่าสมณพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมระลึกตรึกเอาเอง. เพราะเหตุนั้น พระพุทธนิมิตนั้นจึงตรัสถามว่า

เพราะเหตุไหนหนอ? พวกสมณพราหมณ์จึงกล่าวสัจจะไปต่างๆ คือ
เป็นผู้อ้างตนว่าเป็นผู้ฉลาด ยืนยันสัจจะหลายอย่าง ก็สัจจะที่พวก
สมณพราหมณ์ฟังมาแล้ว เป็นสัจจะหลายอย่างต่างๆ กัน หรือว่า
สมณพราหมณ์เหล่านั้นย่อมระลึกตรึกเอาเอง.

[๕๕๙] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบ) สัจจะมากอย่างต่างๆ กันมิได้มีเลย เว้น
แต่สัจจะที่แน่นอน ด้วยสัญญาในโลก พวกสมณพราหมณ์ดำริ ตรึกเอา
ในทิฏฐิทั้งหลายแล้ว ได้กล่าวธรรมเป็น ๒ อย่างว่า คำของเราจริง
คำของท่านเท็จ.

ว่าด้วยความจริงไม่ต่างกัน

[๕๖๐] คำว่า สัจจะมากอย่างต่างๆ กันมิได้มีเลย ความว่า สัจจะมากอย่าง ต่างๆ กัน หลายอย่าง อื่นๆ เป็นอันมากมิได้มีเลย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สัจจะมากอย่างต่างๆ กันมิได้มีเลย.

[๕๖๑] คำว่า เว้นแต่สัจจะที่แน่นอนด้วยสัญญาในโลก ความว่า เว้นจากสัจจะที่ถือว่าเที่ยงด้วยสัญญา กล่าวว่า สัจจะอย่างเดียวเท่านั้นที่บัณฑิต กล่าว พูด แสดง แถลง ในโลก ได้แก่ทุกขนิโรธ นิพพาน ความสงบสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัณหา ความสำรอกตัณหา ความดับตัณหา ความออกจากตัณหาเป็นเครื่องร้อยรัด. อีกอย่างหนึ่ง มัคคสัจจะ นิยยานสัจจะ ได้แก่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ คือ ความเห็นชอบ ฯลฯ ความตั้งจิตมั่นชอบ เรียกว่า เป็นสัจจะอย่างเดียว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เว้นแต่สัจจะที่แน่นอนด้วยสัญญาในโลก.

[๕๖๒] คำว่า ก็พวกสมณพราหมณ์ดำริตรึกเอาในทิฏฐิทั้งหลายแล้ว ได้กล่าวธรรมเป็น ๒ อย่างว่า คำของเราจริง คำของท่านเท็จ ความว่า พวกสมณพราหมณ์ตรึกตรองดำริแล้ว ยังทิฏฐิทั้งหลายให้เกิด ให้เกิดพร้อม ให้บังเกิด ให้บังเกิดเฉพาะ ครั้นแล้วได้กล่าว บอก พูด แสดง แถลง อย่างนี้ว่า คำของเราจริง คำของท่านเท็จ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ก็พวกสมณพราหมณ์ดำริตรึกเอาในทิฏฐิทั้งหลายแล้ว ได้กล่าวธรรมเป็น ๒ อย่างว่า คำของเราจริง คำของท่านเท็จ. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

สัจจะมากอย่างต่างๆ กันมิได้มีเลย เว้นแต่สัจจะที่แน่นอน ด้วย
สัญญในโลก ก็พวกสมณพราหมณ์ดำริตรึกเอาในทิฏฐิทั้งหลายแล้ว
ได้กล่าวธรรมเป็น ๒ อย่างว่า คำของเราจริง คำของท่านเท็จ.

[๕๖๓] เจ้าทิฏฐิอาศัยธรรมเหล่านี้ คือ รูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน ศีล พรต หรือ
อารมณ์ที่ทราบ เป็นผู้แสดงอารมณ์ดูหมิ่นผู้อื่น และตั้งอยู่ในทิฏฐิ
เป็นวินิจฉัยแล้ว ร่าเริงอยู่กล่าวว่า คนอื่นเป็นพาล ไม่ฉลาด.

เจ้าทิฏฐิแสดงความดูหมิ่นผู้อื่น

[๕๖๔] คำว่า เจ้าทิฏฐิอาศัยธรรมเหล่านี้ คือ รูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน ศีล พรต หรืออารมณ์ที่ทราบ เป็นผู้แสดงความดูหมิ่นผู้อื่น ความว่า เจ้าทิฏฐิอาศัย คือ เข้าไปอาศัย ถือ ยึดมั่น ถือมั่น ซึ่งรูปที่เห็นบ้าง ความหมดจด เพราะรูปที่เห็นบ้าง เสียงที่ได้ยินบ้าง ความหมดจดเพราะเสียงที่ได้ยินบ้าง ศีลบ้าง ความหมดจดเพราะศีลบ้าง วัตรบ้าง ความหมดจดเพราะวัตรบ้าง อารมณ์ที่ทราบบ้าง ความหมดจดเพราะอารมณ์ที่ทราบบ้าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า รูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน ศีล พรต หรืออารมณ์ที่ทราบ. คำว่า อาศัยธรรมเหล่านี้ เป็นผู้แสดงความดูหมิ่นผู้อื่น ความว่า เจ้าทิฏฐินั้น ไม่นับถือ แม้เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้แสดงความดูหมิ่น. อีกอย่างหนึ่ง ยังโทมนัสให้เกิด แม้เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้แสดงความดูหมิ่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เจ้าทิฏฐิอาศัยธรรมเหล่านี้ คือ รูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน ศีล พรต หรืออารมณ์ที่ทราบ เป็นผู้แสดงความดูหมิ่นผู้อื่น.

[๕๖๕] คำว่า ตั้งอยู่ในทิฏฐิเป็นวินิจฉัยแล้ว ร่าเริงอยู่ ความว่า ทิฏฐิ ๖๒ ประการ เรียกว่า วินิจฉัย เจ้าทิฏฐิตั้งอยู่ ตั้งมั่น ถือ ยึดมั่น ถือมั่น ในทิฏฐิที่วินิจฉัยแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ตั้งอยู่ในทิฏฐิเป็นวินิจฉัยแล้ว. คำว่า ร่าเริงอยู่ คือ เป็นผู้ยินดี หัวเราะ ร่าเริง ชอบใจ มีความดำริ บริบูรณ์. อีกอย่างหนึ่ง หัวเราะจนฟันปรากฏ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ตั้งอยู่ในทิฏฐิเป็นวินิจฉัย ร่าเริงอยู่.

[๕๖๖] คำว่า กล่าวว่า คนอื่นเป็นพาล ไม่ฉลาด ความว่า กล่าว บอก พูด แสดง แถลง อย่างนี้ว่า คนอื่นเป็นพาล เลวทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย ไม่ฉลาด ไม่รู้แจ้งไปแล้วในอวิชชา ไม่มีญาณ ไม่มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาชั่ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กล่าวว่า คนอื่นเป็นพาล ไม่ฉลาด. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

เจ้าทิฏฐิอาศัยธรรมเหล่านี้ คือ รูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน ศีล พรต หรือ

อารมณ์ที่ทราบ เป็นผู้แสดงความดูหมิ่นผู้อื่น และตั้งอยู่ในทิฏฐิเป็น
วินิจฉัยแล้ว ร่าเริงอยู่ กล่าวว่า คนอื่นเป็นพาล ไม่ฉลาด.

[๕๖๗] เจ้าทิฏฐิเห็นบุคคลอื่นว่าเป็นพาลด้วยเหตุใด และก็กล่าวถึงตนว่าเป็น
ผู้ฉลาดด้วยเหตุนั้น เจ้าทิฏฐินั้นอวดอ้างว่าตนฉลาดด้วยตนเอง ย่อมดู
หมิ่นบุคคลอื่น และพูดเช่นนั้นเหมือนกัน.

เจ้าทิฏฐิเห็นคนอื่นเป็นพาล

[๕๖๘] คำว่า เจ้าทิฏฐิเห็นบุคคลอื่นว่าเป็นพาลด้วยเหตุใด ความว่า เจ้าทิฏฐิเห็น มอง เห็น แลดู เพ่งพินิจ พิจารณาซึ่งบุคคลอื่น โดยความเป็นพาล เลวทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย ด้วยเหตุใด คือ ปัจจัย การณ์ เหตุเป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เจ้าทิฏฐิเห็นบุคคลอื่นว่า เป็นพาล ด้วยเหตุใด.

[๕๖๙] คำว่า และก็กล่าวถึงตนว่า เป็นผู้ฉลาด ด้วยเหตุนั้น ความว่า ตน เรียกว่า อาตมา. เจ้าทิฏฐิแม้นั้น กล่าวถึงตนว่า เราเป็นผู้ฉลาด เป็นบัณฑิต มีปัญญา มีความรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส ด้วยเหตุนั้น คือ ด้วยปัจจัย การณ์ เหตุเป็นแดนเกิดนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า และก็กล่าวถึงตนว่าเป็นผู้ฉลาดด้วยเหตุนั้น.

[๕๗๐] คำว่า เจ้าทิฏฐินั้นอวดอ้างว่าตนฉลาดด้วยตนเอง ความว่า เจ้าทิฏฐินั้น อวดอ้างว่าตนฉลาดด้วยตนเอง คือ อวดอ้างว่าเป็นบัณฑิต อวดอ้างว่าเป็นธีรชน อวดอ้างว่าเป็นผู้มีญาณ อวดอ้างว่าพูดโดยเหตุ อวดอ้างว่าพูดโดยลักษณะ อวดอ้างว่าพูดโดยการณ์ อวดอ้างว่าพูดโดยฐานะ โดยลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เจ้าทิฏฐินั้นอวดอ้างว่าตนฉลาดด้วยตนเอง.

[๕๗๑] คำว่า ย่อมดูหมิ่นบุคคลอื่น และพูดเช่นนั้นเหมือนกัน ความว่า เพราะไม่นับถือ จึงชื่อว่า ย่อมดูหมิ่นบุคคลอื่น. อีกอย่างหนึ่ง เพราะยังโทมนัสให้เกิด จึงชื่อว่า ย่อมดูหมิ่นบุคคลอื่น. คำว่า และพูดเช่นนั้นเหมือนกัน ความว่า ย่อมพูดถึงทิฏฐินั้นอย่างนั้นว่า แม้ด้วยเหตุดังนี้ บุคคลนี้เป็นมิจฉาทิฏฐิ มีความเห็นวิปริต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมดูหมิ่นบุคคลอื่น และพูดเช่นนั้นเหมือนกัน. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

เจ้าทิฏฐิเห็นบุคคลอื่นว่าเป็นพาลด้วยเหตุใด และก็กล่าวถึงตนว่าเป็นผู้
ฉลาดด้วยเหตุนั้น เจ้าทิฏฐินั้นอวดอ้างว่าตนฉลาดด้วยตนเอง ย่อมดู
หมิ่นบุคคลอื่น และพูดเช่นนั้นเหมือนกัน.

[๕๗๒] เจ้าทิฏฐินั้น เป็นผู้บริบูรณ์ด้วยอติสารทิฏฐิ (ทิฏฐิล่วงแก่นสาร) เป็น
ผู้เมาด้วยความถือตัว มีความถือตัวเต็มรอบ อภิเษกตนเองด้วยใจ
เพราะทิฏฐิของเจ้าทิฏฐินั้นบริบูรณ์อย่างนั้น.

ทิฏฐิ ๖๒ เรียกอติสารทิฏฐิ

[๕๗๓] คำว่า เจ้าทิฏฐินั้น เป็นผู้บริบูรณ์ด้วยอติสารทิฏฐิ ความว่า ทิฏฐิ ๖๒ ประการ เรียกว่า อติสารทิฏฐิ เพราะเหตุไร? ทิฏฐิ ๖๒ ประการ จึงเรียกว่า อติสารทิฏฐิ ทิฏฐิทั้งปวงนั้น ล่วงเหตุ ล่วงลักษณะ ถึงความเป็นของต่ำช้า เพราะเหตุนั้น ทิฏฐิ ๖๒ ประการ จึงเรียกว่า อติสารทิฏฐิ. เดียรถีย์แม้ทั้งหมดเป็นผู้มีอติสารทิฏฐิ เพราะเหตุไร? เดียรถีย์แม้ทั้งหมดจึงชื่อว่า เป็นผู้มีอติสารทิฏฐิ เดียรถีย์เหล่านั้น ล่วง ก้าวล่วง ล่วงเลยกันและกัน ยังทิฏฐิทั้งหลายให้เกิด ให้เกิดพร้อม ให้บังเกิด ให้บังเกิดเฉพาะ เพราะเหตุนั้น เดียรถีย์ทั้งหมดจึงชื่อว่า เป็นผู้มีอติสารทิฏฐิ. คำว่า เจ้าทิฏฐินั้นเป็นผู้บริบูรณ์ ความว่า เป็นผู้บริบูรณ์เต็มรอบ ไม่บกพร่องด้วยอติสารทิฏฐิ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เจ้าทิฏฐินั้นเป็นผู้บริบูรณ์ด้วยอติสารทิฏฐิ.

[๕๗๔] คำว่า เป็นผู้เมาด้วยความถือตัว มีความถือตัวเต็มรอบ ความว่า เป็นผู้เมา เมาทั่ว เมาขึ้น เมายิ่ง ด้วยความถือตัว เพราะทิฏฐิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้เมาด้วยความถือตัว. คำว่า มีความถือตัวเต็มรอบ ความว่า มีความถือตัวเต็มรอบ มีความถือตัวบริบูรณ์ มิได้บกพร่อง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้เมาด้วยความถือตัว มีความถือตัวเต็มรอบ.

[๕๗๕] คำว่า อภิเษกตนเองด้วยใจ ความว่า ย่อมอภิเษกตนเองด้วยจิตว่าเราเป็นผู้ฉลาด เป็นบัณฑิต มีปัญญา มีความรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อภิเษกตนเองด้วยใจ.

[๕๗๖] คำว่า เพราะทิฏฐิของเจ้าทิฏฐินั้นบริบูรณ์อย่างนั้น ความว่า ทิฏฐินั้นของเจ้าทิฏฐินั้น บริบูรณ์อย่างนั้น คือเป็นทิฏฐิอันเจ้าทิฏฐินั้นสมาทาน ถือ ถือมั่น ยึดมั่น ติดใจน้อมใจไปแล้วอย่างนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทิฏฐิของเจ้าทิฏฐินั้นบริบูรณ์อย่างนั้น. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

> เจ้าทิฏฐินั้น เป็นผู้บริบูรณ์ด้วยอติสารทิฏฐิ เป็นผู้เมาด้วยความถือตัว
> มีความถือตัวเต็มรอบ อภิเษกตนเองด้วยใจ เพราะทิฏฐิของเจ้าทิฏฐินั้น
> บริบูรณ์อย่างนั้น.

[๕๗๗] ก็ถ้าบุคคลเป็นผู้เลวเพราะคำของคนอื่นไซร้ บุคคลนั้นย่อมเป็นคนมี

> ปัญญาทรามพร้อมด้วยคนอื่นนั้น อีกอย่างหนึ่ง ถ้าบุคคลเป็นเวทคู เป็น
> ธีรชนเองไซร้ ใครๆ ในบรรดาสมณพราหมณ์ ย่อมไม่เป็นคนพาล.

[๕๗๘] คำว่า ก็ถ้าบุคคลเป็นผู้เลวเพราะคำของคนอื่นไซร้ ความว่า ถ้าคนอื่นเป็นคนพาล เลวทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย เพราะคำ เพราะถ้อยคำ คือ เพราะเหตุนินทาติเตียน ค่อนว่าของคนอื่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ก็ถ้าบุคคลเป็นผู้เลวเพราะคำของคนอื่นไซร้.

[๕๗๙] คำว่า บุคคลนั้นย่อมเป็นคนมีปัญญาทรามพร้อมด้วยคนอื่นนั้น ความว่า แม้บุคคลนั้นก็เป็นผู้มีปัญญาเลว มีปัญญาทราม มีปัญญาต่ำช้า มีปัญญาลามก มีปัญญาสกปรก มีปัญญาต่ำต้อย พร้อมด้วยคนอื่นนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลนั้นย่อมเป็นคนมีปัญญาทรามพร้อมด้วยคนอื่นนั้น.

[๕๘๐] คำว่า อีกอย่างหนึ่ง ถ้าบุคคลเป็นเวทคู เป็นธีรชนเองไซร้ ความว่า บุคคลเป็นธีรชน เป็นบัณฑิต เป็นผู้มีปัญญา มีความรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อีกอย่างหนึ่ง ถ้าบุคคลเป็นเวทคู เป็นธีรชนเองไซร้.

[๕๘๑] คำว่า ใครๆ ในบรรดาสมณพราหมณ์ ย่อมไม่เป็นคนพาล ความว่า ใครๆ ในบรรดาสมณพราหมณ์ เป็นคนพาล เลวทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย ไม่มี คือคนทั้งหมดนั่นแหละ จะเป็นผู้มีปัญญาเลิศ มีปัญญาประเสริฐ มีปัญญาวิเศษ มีปัญญาใหญ่ มี

ปัญญาอุดม มีปัญญาบวร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ใครๆ ในบรรดาสมณพราหมณ์ ย่อมไม่เป็นคนพาล. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ก็ถ้าบุคคลเป็นผู้เลวเพราะคำของคนอื่นไซร้ บุคคลนั้นย่อมเป็นคนมี
ปัญญาทรามพร้อมด้วยคนอื่นนั้น อีกอย่างหนึ่งถ้าบุคคลเป็นเวทคู เป็น
ธีรชนเองไซร้ ใครๆ ในบรรดาสมณพราหมณ์ ย่อมไม่เป็นคนพาล.

[๕๘๒] ชนเหล่าใด ย่อมสรรเสริญธรรมอื่นจากธรรมนี้ ชนเหล่านั้น ย่อมเป็น
ผู้พลาดทางแห่งความหมดจด เป็นผู้ไม่บริบูรณ์ พวกเดียรถีย์ย่อมกล่าว
แม้อย่างนั้นโดยทิฏฐิมาก เพราะพวกเดียรถีย์นั้นเป็นผู้ยินดียิ่งด้วยความ
กำหนัดเพราะทิฏฐิของตน.

[๕๘๓] คำว่า ชนเหล่าใด ย่อมสรรเสริญธรรมอื่นจากธรรมนี้ ชนเหล่านั้น ย่อมเป็นผู้พลาดทางแห่งความหมดจด เป็นผู้ไม่บริบูรณ์ ความว่า ชนเหล่าใด ย่อมสรรเสริญธรรม คือ ทิฏฐิ ปฏิปทา มรรค อื่นจากธรรมนี้ ชนเหล่านั้น ย่อมเป็นผู้ พลั้ง พลาด คลาด เคลื่อนทางแห่งความหมดจด ทางแห่งความหมดจดวิเศษ ทางแห่งความหมดจดรอบ ทางแห่งความขาว ทางแห่งความขาวรอบ ชื่อว่าพลาดจากอรหัตผล เป็นผู้ไม่บริบูรณ์ ไม่เต็มเปี่ยม ไม่เต็มรอบ คือ เป็นพวกเลว ทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ชนเหล่าใด ย่อมสรรเสริญธรรมอื่นจากธรรมนี้ ชนเหล่านั้น ย่อมเป็นผู้พลาดทางแห่งความหมดจด เป็นผู้ไม่บริบูรณ์.

ทิฏฐิเรียกว่าติตถะ

[๕๘๔] คำว่า พวกเดียรถีย์ย่อมกล่าวแม้อย่างนี้โดยทิฏฐิมาก ความว่า ทิฏฐิเรียกว่าติตถะ. เจ้าทิฏฐิเรียกว่า พวกเดียรถีย์. พวกเดียรถีย์ย่อมกล่าว บอก พูด แสดง แถลง ซึ่งทิฏฐิมาก โดยทิฏฐิมาก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พวกเดียรถีย์ย่อมกล่าวแม้อย่างนี้โดยทิฏฐิมาก.

[๕๘๕] คำว่า เพราะพวกเดียรถีย์นั้น เป็นผู้ยินดียิ่งด้วยความกำหนัดเพราะทิฏฐิของตน ความว่า เดียรถีย์เหล่านั้น เป็นผู้ยินดี ยินดียิ่ง ด้วยความกำหนัดเพราะทิฏฐิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะพวกเดียรถีย์ยินดียิ่งด้วยความกำหนัดเพราะทิฏฐิของตน. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

ชนเหล่าใด ย่อมสรรเสริญธรรมอื่นจากธรรมนี้ ชนเหล่านั้น ย่อมเป็นผู้
พลาดทางแห่งความหมดจด เป็นผู้ไม่บริบูรณ์ พวกเดียรถีย์ย่อมกล่าว
แม้อย่างนี้โดยทิฏฐิมาก เพราะพวกเดียรถีย์นั้น เป็นผู้ยินดียิ่งด้วยความ
กำหนัดเพราะทิฏฐิของตน.

[๕๘๖] พวกเดียรถีย์ย่อมกล่าวความหมดจดว่า มีในธรรมนี้เท่านั้น ไม่กล่าวความ
หมดจดวิเศษในธรรมทั้งหลายอื่น พวกเดียรถีย์ตั้งมั่นแม้อย่างนี้ โดย
ทิฏฐิมาก เป็นผู้กล่าวยืนยันในธรรมอันเป็นทางดำเนินของตนนั้น.

ว่าด้วยทิฏฐิของพวกเดียรถีย์

[๕๘๗] คำว่า พวกเดียรถีย์ย่อมกล่าวความหมดจดว่า มีในธรรมนี้เท่านั้น ความว่า พวกเดียรถีย์ย่อมกล่าว บอก พูด แสดง แถลง ซึ่งความหมดจด ความหมดจดวิเศษ ความหมดจดรอบ ความพ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบ ในธรรมนี้ว่า โลกเที่ยง สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า ... โลกไม่เที่ยง ฯลฯ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายไป ย่อมเป็นอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เป็นอีกก็หามิได้ สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พวกเดียรถีย์ย่อมกล่าวความหมดจดว่า มีในธรรมนี้เท่านั้น.

[๕๘๘] คำว่า ไม่กล่าวความหมดจดวิเศษในธรรมทั้งหลายอื่น ความว่า พวกเดียรถีย์นั้น ย่อมคัดค้าน โต้เถียงวาทะของคนอื่นทั้งหมด เว้นแต่ศาสดา ธรรมที่ศาสดากล่าว หมู่คณะ ทิฏฐิ ปฏิปทา มรรค ของตน คือ กล่าว บอก พูด แสดง แถลง อย่างนี้ว่า ศาสดานั้น ไม่ใช่สัพพัญญู ธรรมนั้นไม่ใช่สวากขาตธรรม หมู่คณะนั้นมิใช่ผู้ปฏิบัติดี ทิฏฐินั้นมิใช่ทิฏฐิอันเจริญ ปฏิปทานั้น มิใช่บัญญัติดี มรรคนั้นไม่เป็นมรรคนำให้พ้นทุกข์ ความหมดจด ความหมดจดวิเศษ ความหมดจดรอบ ความพ้น ความพ้นวิเศษ หรือความพ้นรอบ มิได้มีในธรรมนั้น สัตว์ทั้งหลายย่อมไม่หมดจด ไม่หมดจดวิเศษ ไม่หมดจดรอบ ไม่พ้น ไม่พ้นวิเศษ ไม่พ้นรอบ ในเพราะธรรมนั้น แต่เป็นผู้เลว ทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่กล่าวความหมดจดวิเศษ ในธรรมทั้งหลายอื่น.

[๕๘๙] คำว่า พวกเดียรถีย์ตั้งมั่นแม้อย่างนี้โดยทิฏฐิมาก ความว่า ทิฏฐิเรียกว่า ติตถะ. เจ้าทิฏฐิเรียกว่า พวกเดียรถีย์. พวกเดียรถีย์ตั้งมั่น ตั้งอยู่เฉพาะ พัวพัน เข้าถึง ติดใจ น้อมใจไปในทิฏฐิมาก โดยทิฏฐิมาก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พวกเดียรถีย์ตั้งมั่นแม้อย่างนี้โดยทิฏฐิมาก.

[๕๙๐] คำว่า เป็นผู้กล่าวยืนยันในธรรมอันเป็นทางดำเนินของตนนั้น ความว่า ธรรมะ ทิฏฐิ ปฏิปทา มรรค ชื่อว่าธรรมเป็นทางดำเนินของตน เป็นผู้กล่าวยืนยัน กล่าวมั่นคง กล่าวแข็งแรง กล่าวเที่ยงแท้ ในธรรมอันเป็นทางดำเนินของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้กล่าวยืนยันในธรรมอันเป็นทางดำเนินของตนนั้น. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

พวกเดียรถีย์ ย่อมกล่าวความหมดจดว่า มีในธรรมนี้เท่านั้น ไม่กล่าว
ความหมดจดวิเศษในธรรมทั้งหลายอื่น พวกเดียรถีย์ตั้งมั่นอย่างนี้โดย
ทิฏฐิมาก เป็นผู้กล่าวยืนยันในธรรมอันเป็นทางดำเนินของตนนั้น.

[๕๙๑] อนึ่ง เจ้าทิฏฐิเป็นผู้พูดยืนยันในธรรมอันเป็นทางดำเนินของตน พึงเห็น
ใครอื่นว่า เป็นพาล ในเพราะทิฏฐินั้น เจ้าทิฏฐินั้น กล่าวบุคคลอื่นว่า
เป็นพาล มีความไม่หมดจดเป็นธรรมดา พึงนำมาซึ่งความมุ่งร้ายเอง.

[๕๙๒] คำว่า อนึ่ง เจ้าทิฏฐิเป็นผู้พูดยืนยันในธรรมอันเป็นทางดำเนินของตน ความว่า ธรรมะ ทิฏฐิ ปฏิปทา มรรค ชื่อว่าธรรมเป็นทางดำเนินของตน เป็นผู้กล่าวยืนยัน กล่าวมั่นคง กล่าวแข็งแรง กล่าวเที่ยงแท้ ในธรรมอันเป็นทางดำเนินของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อนึ่ง เจ้าทิฏฐิเป็นผู้ยืนยันในธรรมเป็นทางดำเนินของตน.

[๕๙๓] คำว่า ในเพราะทิฏฐินั้น ในคำว่า พึงเห็นใครอื่นว่า เป็นพาล ในเพราะทิฏฐินั้น ความว่า พึงเห็น ดู แลดู ตรวจดู พินิจ พิจารณา ซึ่งใครอื่น โดยความเป็นคนพาล เลว ทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย ในเพราะทิฏฐิ คือ ความควร ความชอบใจ ลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงเห็น ใครอื่นว่าเป็นพาล ในเพราะทิฏฐินั้น.

[๕๙๔] คำว่า เจ้าทิฏฐินั้นกล่าวบุคคลอื่นว่าเป็นพาล มีความไม่หมดจดเป็นธรรมดา พึงนำมาซึ่งความมุ่งร้ายเอง ความว่า เจ้าทิฏฐินั้นว่า กล่าว บอก พูด แสดง แถลง อย่างนี้ว่า บุคคลอื่นเป็นพาล เลว ทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย มีความไม่หมดจด ไม่หมดจดวิเศษ

ไม่หมดจดรอบ ไม่ขาว เป็นธรรมดา พึงนำมา นำมาพร้อม ถือมา ถือมาพร้อม ชักมา ชักมาพร้อม ถือ ยึดมั่น ถือมั่น ซึ่งความทะเลาะ ความหมายมั่น ความแก่งแย่ง ความวิวาท ความทุ่มเถียง ด้วยตนเองแท้ๆ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เจ้าทิฏฐินั้นกล่าวบุคคลอื่นว่าเป็นพาล มีความไม่หมดจดเป็นธรรมดา พึงนำมาซึ่งความมุ่งร้ายเอง เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

อนึ่ง เจ้าทิฏฐิเป็นผู้พูดยืนยันในธรรมอันเป็นทางดำเนินของตน พึงเห็น
ใครอื่นว่า เป็นพาล ในเพราะทิฏฐินั้น เจ้าทิฏฐินั้นกล่าวบุคคลอื่นว่า
เป็นพาล มีความไม่หมดจดเป็นธรรมดา พึงนำมาซึ่งความมุ่งร้ายเอง.

[๕๙๕] เจ้าทิฏฐินั้น ตั้งอยู่ในทิฏฐิที่ตกลงใจ นับถือเองแล้ว ย่อมถึงความวิวาท
ในข้างหน้าในโลก ชันตุชน ละทิฏฐิที่ตกลงใจทั้งปวง ย่อมไม่ทำความ
ทุ่มเถียงในโลก.

[๕๙๖] คำว่า ตั้งอยู่ในทิฏฐิที่ตกลงใจ นับถือเองแล้ว ความว่า ทิฏฐิ ๖๒ ประการ เรียกว่าทิฏฐิที่ตกลงใจ เจ้าทิฏฐิ ตั้งอยู่ ตั้งอยู่เฉพาะ ถือยึดมั่น ถือมั่น ในทิฏฐิที่ตนตัดสินแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ตั้งอยู่ในทิฏฐิที่ตกลงใจ. คำว่า นับถือเองแล้ว ความว่า นับถือ ตรวจเองแล้วว่า ศาสดานี้เป็นพระสัพพัญญู ธรรมนี้อันศาสดาตรัสดีแล้ว หมู่คณะนี้ปฏิบัติดีแล้ว ทิฏฐินี้เป็นทิฏฐิเจริญ ปฏิปทานี้อันศาสดาบัญญัติดีแล้ว มรรคนี้เป็นมรรคนำให้พ้นทุกข์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นับถือเองแล้ว เหตุนั้น จึงชื่อว่า ตั้งอยู่ในทิฏฐิที่ตกลงใจนับถือเองแล้ว.

[๕๙๗] คำว่า เจ้าทิฏฐินั้นย่อมถึงความวิวาทในข้างหน้าในโลก ความว่า อนาคต เรียกว่า ข้างหน้า. เจ้าทิฏฐินั้น ตั้งวาทะของตนในข้างหน้า ย่อมถึง เข้าถึง เข้าไปถึง ถือ ยึดมั่น ถือมั่น ซึ่งความทะเลาะ ความหมายมั่น ความแก่งแย่ง ความวิวาท ความทุ่มเถียง ด้วยตนเอง แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า เจ้าทิฏฐินั้นย่อมถึงความวิวาทในข้างหน้าในโลก. อีกอย่างหนึ่ง เจ้าทิฏฐินั้น ย่อมทำความทะเลาะ ความหมายมั่น ความแก่งแย่ง ทำความวิวาท ทำความทุ่มเถียง กับบุคคลอื่นผู้กล่าวในข้างหน้า ว่าท่านไม่รู้ธรรมวินัยนี้ ฯลฯ หรือจงแก้ไขเพื่อปลดเปลื้องวาทะ ถ้าท่านสามารถ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ย่อมถึงความวิวาทในข้างหน้าในโลก.

[๕๙๘] คำว่า ละทิฏฐิที่ตกลงใจทั้งปวงแล้ว ความว่า ทิฏฐิ ๖๒ ประการ เรียกว่า

ทิฏฐิที่ตกลงใจ ชันตุชน ละ สละ ทิ้ง ปลดปล่อย บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งทิฏฐิที่ตนตัดสินแล้วทั้งปวง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ละทิฏฐิที่ตกลงใจทั้งปวงแล้ว.

[๕๙๙] คำว่า ชันตุชน ... ย่อมไม่ทำความทุ่มเถียงในโลก ความว่า ชันตุชนย่อมไม่ทำความทะเลาะ ไม่ทำความหมายมั่น ไม่ทำความแก่งแย่ง ไม่ทำความวิวาท ไม่ทำความทุ่มเถียง สมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรอัคคิเวสสนะ ภิกษุมีจิตพ้นวิเศษแล้วอย่างนี้ ย่อมไม่โต้เถียง ไม่วิวาทกับใครๆ สิ่งใดที่เขากล่าวกันในโลก ก็กล่าวตามสิ่งนั้น มิได้ถือมั่น. ชื่อว่า ชันตุชน คือ สัตว์ นระ มาณพ บุรุษ บุคคล ผู้มีชีวิต ผู้เกิด สัตว์เกิด ผู้มีกรรม มนุษย์. คำว่า ในโลก คือ ในอบายโลก มนุษยโลก เทวโลก ขันธโลก ธาตุโลก อายตนโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ชันตุชน ... ย่อมไม่ทำความทุ่มเถียงในโลก. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

เจ้าทิฏฐินั้น ตั้งอยู่ในทิฏฐิที่ตกลงใจ นับถือเองแล้ว ย่อมถึงความวิวาท
ในข้างหน้าในโลก ชันตุชนละทิฏฐิที่ตกลงใจทั้งปวงแล้ว ย่อมไม่ทำ
ความทุ่มเถียงในโลก ดังนี้.

จบจูฬวิยูหสุตตนิทเทสที่ ๑๒.

มหาวิยูหสุตตนิเทสที่ ๑๓

ว่าด้วยทิฏฐิ

[๖๐๐] (พระพุทธนิมิตตรัสถามว่า) สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งนี้ มีความ
อยู่รอบในทิฏฐิ ย่อมกล่าวว่า สิ่งนี้แหละจริง สมณพราหมณ์เหล่านั้น
ทั้งหมดเทียว ย่อมถูกนินทาหรือย่อมได้สรรเสริญ ในเพราะทิฏฐินั้น.

[๖๐๑] คำว่า เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ในคำว่า สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งนี้ มีความอยู่รอบในทิฏฐิ ความว่า ทั้งปวงโดยกำหนดทั้งปวง ทั้งปวงโดยประการทั้งปวง หาส่วนเหลือมิได้ ไม่มีส่วนเหลือ. คำว่า เหล่าใดเหล่าหนึ่งนี้ เป็นเครื่องกล่าวรวมหมด. คำว่า มีความอยู่รอบในทิฏฐิ ความว่า มีสมณพราหมณ์เหล่าหนึ่งผู้ดำเนินไปด้วยทิฏฐิ สมณพราหมณ์เหล่า

นั้น ถือ ยึดถือ จับต้อง ถือมั่น ยึดมั่น ซึ่งทิฏฐิ ๖๒ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่าย่อมอยู่ อยู่ร่วม มาอยู่ อยู่รอบในทิฏฐิของตนๆ เปรียบเหมือนพวกคฤหัสถ์ผู้อยู่ครองเรือน ชื่อว่าย่อมอยู่ในเรือน พวกบรรพชิตผู้มีอาบัติ ชื่อว่าย่อมอยู่ในอาบัติ หรือพวกมีกิเลส ชื่อว่าย่อมอยู่ในกิเลสฉะนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งนี้ มีความอยู่รอบในทิฏฐิ.

[๖๐๒] คำว่า ย่อมกล่าวว่า สิ่งนี้แหละจริง ความว่า ย่อมกล่าว บอก พูด แสดง แถลงว่า โลกเที่ยง สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า ย่อมกล่าว บอก พูด แสดง แถลงว่า โลกไม่เที่ยง ฯลฯ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายไป ย่อมเป็นอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เป็นอีกก็หามิได้ สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมกล่าวว่า สิ่งนี้แหละจริง.

[๖๐๓] คำว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมดเทียว ย่อมถูกนินทา ความว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมดเทียว ย่อมถูกความนินทา ติเตียน ไม่สรรเสริญเลย ถือเป็นผู้ถูกชนทั้งหลายนินทาติเตียนไม่สรรเสริญทั้งนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมดเทียว ย่อมถูกนินทา.

[๖๐๔] คำว่า หรือย่อมได้สรรเสริญในเพราะทิฏฐินั้น ความว่า หรือว่า ย่อมได้ ได้เฉพาะ ประจวบ ประสบ ซึ่งความสรรเสริญ ความยกย่อง ความชมเชย เกียรติคุณ ในเพราะทิฏฐิ ความควร ความชอบใจ ลัทธิของตนนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า หรือย่อมได้สรรเสริญในเพราะทิฏฐินั้น. เพราะเหตุนั้น พระพุทธนิมิตนั้นจึงตรัสถามว่า

> สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งนี้ มีความอยู่รอบในทิฏฐิ ย่อมกล่าวว่า
> สิ่งนี้แหละจริง สมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมดเทียว ย่อมถูกนินทา หรือ
> ย่อมได้สรรเสริญในเพราะทิฏฐินั้น.

[๖๐๕] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า) ก็ความสรรเสริญนั้นเป็นของน้อย ไม่
> พอเพื่อสงบกิเลส ข้าพระองค์ย่อมกล่าวผลแห่งความวิวาทเป็น ๒ อย่าง
> บุคคลเห็นโทษแม้นั้นแล้ว เห็นอยู่ซึ่งภูมิแห่งความไม่วิวาทว่า เป็น
> ธรรมชาติเกษม ไม่พึงวิวาท.

[๖๐๖] คำว่า ก็ความสรรเสริญนั้นเป็นของน้อย ในคำว่า ก็ความสรรเสริญนั้นเป็นของน้อย ไม่พอเพื่อสงบกิเลส ความว่า ความสรรเสริญนั้นเป็นส่วนน้อย ต่ำช้า นิดหน่อย ลามก สกปรก ต่ำต้อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความสรรเสริญนั้นเป็นของน้อย. คำว่า ไม่พอเพื่อสงบกิเลส ความว่า ไม่พอเพื่อยังราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความตีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ มารยา ความโอ้อวด ความกระด้าง ความแข่งดี ความถือตัว ความดูหมิ่น ความเมา ความมัวเมา กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อกุศลาภิขารทั้งปวง ให้สงบ เข้าไปสงบ ดับ สละคืน ระงับไปทั้งปวง อกุศลาภิสังขารทั้งปวง ให้สงบ เข้าไปสงบ ดับ สละคืน ระงับไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความสรรเสริญนั้นเป็นของน้อย ไม่พอเพื่อสงบกิเลส.

ว่าด้วยผลแห่งความวิวาท ๒ อย่าง

[๖๐๗] คำว่า ย่อมกล่าวผลแห่งความวิวาทเป็น ๒ อย่าง ความว่า ความทะเลาะกันเพราะทิฏฐิ ความหมายมั่นกันเพราะทิฏฐิ ความแก่งแย่งกันเพราะทิฏฐิ ความวิวาทกันเพราะทิฏฐิ ความทุ่มเถียงกันเพราะทิฏฐิ มีผล ๒ อย่าง คือ ความชนะและแพ้ ความมีลาภและความเสื่อมลาภ ความมียศและความเสื่อมยศ ความนินทาและความสรรเสริญ สุขและทุกข์ โสมนัสและโทมนัส อารมณ์ที่น่าปรารถนาและอารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา ความชอบและความชัง ความฟูขึ้นและความฟุบลง ความยินดีและความยินร้าย. อีกอย่างหนึ่ง ข้าพระองค์ย่อมกล่าวบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื้น ประกาศว่า กรรมนั้นให้เป็นไปในนรก เป็นไปในกำเนิดดิรัจฉาน เป็นไปในวิสัยแห่งเปรต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมกล่าวผลแห่งความวิวาทเป็น ๒ อย่าง.

[๖๐๘] คำว่า เห็นโทษแม้นั้นแล้ว ในคำว่า บุคคลเห็นโทษแม้นั้นแล้ว ... ไม่พึงวิวาท ความว่า เห็น พบ พิจารณา เทียบเคียง ทำให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้งแล้ว ซึ่งโทษนั้นในความทะเลาะกันเพราะทิฏฐิ ความหมายมั่นกันเพราะทิฏฐิ ความแก่งแย่งกันเพราะทิฏฐิ ความ

วิวาทกันเพราะทิฏฐิ ความทุ่มเถียงกันเพราะทิฏฐิ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เห็นโทษแม้นั้นแล้ว. คำว่า ไม่พึงวิวาท ความว่า ไม่พึงทำความทะเลาะกัน ไม่พึงทำความหมายมั่นกัน ไม่พึงทำความแก่งแย่งกัน ไม่พึงทำความวิวาทกัน ไม่พึงทำความทุ่มเถียงกัน คือ พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความทะเลาะ ความหมายมั่น ความแก่งแย่ง ความวิวาท ความทุ่มเถียง พึงเป็นผู้งด เว้น เว้นเฉพาะ ออกไป สลัดออก พ้น ขาด ไม่เกาะเกี่ยว มีจิตอันทำให้ปราศจากเขตแดน จากความทะเลาะ ความหมายมั่น ความแก่งแย่ง ความวิวาทและความทุ่มเถียง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เห็นโทษแม้นั้นแล้ว ... ไม่พึงวิวาท.

[๖๐๙] คำว่า เห็นอยู่ซึ่งภูมิแห่งความไม่วิวาทว่า เป็นธรรมชาติเกษม ความว่า อมตนิพพาน ได้แก่ความสงบสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัณหา ความสำรอกตัณหา ความดับตัณหา ความออกจากตัณหาเป็นเครื่องร้อยรัด เรียกว่า ภูมิแห่งความไม่วิวาท. บุคคลเห็นดู แลดู พินิจ พิจารณาซึ่งภูมิแห่งความไม่วิวาทนั้น โดยความเป็นธรรมชาติเกษม เป็นที่ต้านทาน เป็นที่ลี้ภัย เป็นที่พึ่ง เป็นที่ไม่มีภัย เป็นที่ไม่เคลื่อน เป็นที่ไม่ตาย เป็นที่ดับ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เห็นอยู่ซึ่งภูมิแห่งความไม่วิวาทว่า เป็นธรรมชาติเกษม. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

ความสรรเสริญนั้นเป็นของน้อย ไม่พอเพื่อสงบกิเลส ข้าพระองค์ย่อม
กล่าวผลแห่งวิวาทเป็น ๒ อย่าง บุคคลเห็นโทษแม้นั้นแล้ว เห็นอยู่
ซึ่งภูมิแห่งความไม่วิวาทว่า เป็นธรรมชาติเกษม ไม่พึงวิวาท.

[๖๑๐] สมมติ (ทิฏฐิ) เหล่าใดเหล่าหนึ่งนี้ ที่เกิดแต่ปุถุชน บุคคลผู้มีความรู้
ย่อมไม่ถึงสมมติทั้งปวงเหล่านั้น บุคคลผู้ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องเข้าถึงนั้น
ไม่ทำความชอบใจในรูปที่เห็น ในเสียงที่ได้ยิน พึงถึงสังขารธรรมอัน
ควรเข้าถึงอะไรเล่า?

[๖๑๑] คำว่า เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ในคำว่า สมมติเหล่าใดเหล่าหนึ่งนี้ ที่เกิดแต่ปุถุชน ความว่า ทั้งปวงโดยกำหนดทั้งปวง ทั้งปวงโดยประการทั้งปวง หาส่วนเหลือมิได้ ไม่มีส่วนเหลือ. คำว่า เหล่าใดเหล่าหนึ่งนี้เป็นเครื่องกล่าวรวมหมด. คำว่า สมมติ คือ ทิฏฐิ ๖๒

ประการ เรียกว่าสมมติ. คำว่า ที่เกิดแต่ปุถุชน คือ สมมติเหล่านั้นอันปุถุชนให้เกิด หรือว่าอันชนเจ้าทิฏฐิต่างๆ มากให้เกิด ฉะนั้น จึงชื่อว่า ที่เกิดแต่ปุถุชน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สมมติเหล่าใดเหล่าหนึ่งนี้ ที่เกิดแก่ปุถุชน.

[๖๑๒] คำว่า บุคคลผู้มีความรู้ ย่อมไม่ถึงสมมติทั้งปวงเหล่านั้น ความว่า บุคคลผู้มีความรู้ ถึงวิชชา มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส ย่อมไม่ถึง ไม่เข้าถึง ไม่เข้าไปถึง ไม่ถือ ไม่ยึดมั่น ไม่ถือมั่น ซึ่งสมมติทั้งปวงเหล่านั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลผู้มีความรู้ ย่อมไม่ถึงสมมติทั้งปวงเหล่านั้น.

ว่าด้วยกิเลสเครื่องเข้าถึง ๒ อย่าง

[๖๑๓] ชื่อว่า กิเลสเป็นเครื่องเข้าถึง ในคำว่า บุคคลผู้ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องเข้าถึงนั้น ... พึงถึงสังขารธรรมอันควรเข้าถึงอะไรเล่า? ได้แก่กิเลสเป็นเครื่องเข้าถึง ๒ อย่าง คือ กิเลสเป็นเครื่องเข้าถึงคือตัณหา ๑ กิเลสเป็นเครื่องเข้าถึงทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่ากิเลสเป็นเครื่องเข้าถึงคือตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่ากิเลสเป็นเครื่องเข้าถึงคือทิฏฐิ บุคคลนั้นละกิเลสเป็นเครื่องเข้าถึงคือตัณหา สละคืนกิเลสเป็นเครื่องเข้าถึงคือทิฏฐิ เพราะเป็นผู้ละกิเลสเป็นเครื่องเข้าถึงคือตัณหา สละคืนกิเลสเป็นเครื่องเข้าถึงคือทิฏฐิ ชื่อว่าไม่มีกิเลสเป็นเครื่องเข้าถึง พึงเข้าถึง เข้าไปถือ ยึดมั่น ถือมั่น ซึ่งรูปอะไร เวทนาอะไร สัญญาอะไร สังขารอะไร วิญญาณอะไร คติอะไร อุปบัติอะไร ปฏิสนธิอะไร ภพอะไร สงสารอะไร วัฏฏะอะไร ว่าเป็นตนของเรา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลผู้ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องเข้าถึงนั้น ... พึงถึงสังขารธรรมอันควรเข้าถึงอะไรเล่า?

[๖๑๔] คำว่า ไม่ทำความชอบใจในรูปที่เห็น ในเสียงที่ได้ยิน ความว่า ไม่ทำความชอบใจ ความพอใจ ความรัก ความกำหนัด คือ ไม่ยังความชอบใจเป็นต้นให้เกิด ให้เกิดพร้อม ให้บังเกิด ให้บังเกิดเฉพาะ ในรูปที่เห็น หรือในความหมดจดเพราะรูปที่เห็น ในเสียงที่ได้ยิน หรือในความหมดจดเพราะในเสียงที่ได้ยิน หรือในความหมดจดเพราะอารมณ์ที่ทราบ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ทำความชอบใจในรูปที่เห็น ในเสียงที่ได้ยิน. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

สมมติเหล่าใดเหล่าหนึ่งนี้ ที่เกิดแต่ปุถุชน บุคคลผู้มีความรู้ย่อมไม่ถึง

สมมติทั้งปวงเหล่านั้น บุคคลผู้ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องเข้าถึงนั้น ไม่ทำ
ความชอบใจในรูปที่เห็น ในเสียงที่ได้ยิน พึงถึงสังขารธรรมอันควรเข้า
ถึงอะไรเล่า?

[๖๑๕] พวกสมณพราหมณ์ผู้สำคัญว่าศีลอุดม สมาทานวัตรแล้วเข้าไปตั้งอยู่ ได้
กล่าวความหมดจดด้วยความสำรวมว่า เราทั้งหลายศึกษาในทิฏฐินี้แหละ
และความหมดจดแห่งวัตรนั้น สมณพราหมณ์เหล่านั้นเป็นผู้เข้าถึงภพ
และกล่าวว่าเป็นผู้ฉลาด.

ว่าด้วยผู้มีกุศลถึงพร้อมประกอบด้วยธรรม ๔

[๖๑๖] คำว่า พวกสมณพราหมณ์ผู้สำคัญว่าศีลอุดม ... ได้กล่าวความหมดจดด้วยความสำรวม ความว่า มีสมณพราหมณ์บางพวก ผู้กล่าวอ้างว่าศีลอุดม สมณพราหมณ์พวกนั้นได้กล่าว ย่อมกล่าว บอก พูด แสดง แถลง ซึ่งความหมดจด ความหมดจดวิเศษ ความหมดจดรอบ ความพ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบ ด้วยเหตุสักว่าศีล ด้วยเหตุสักว่าความสำรวม ด้วยเหตุสักว่า ความระวัง ด้วยเหตุสักว่าความไม่ล่วง เหมือนดังปริพาชกบุตรของนางปริพาชิกาชื่อสมณมุณฑิกา กล่าวอย่างนี้ว่า ดูกรช่างไม้ เราย่อมบัญญัติปุริสบุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการแลว่าเป็นผู้มีกุศลถึงพร้อมแล้ว มีกุศลเป็นอย่างยิ่ง เป็นผู้ถึงอรหัตอันอุดมที่ควรถึง เป็นสมณะ เป็นผู้อันใครๆ ต่อสู้ไม่ได้ ธรรม ๔ ประการเป็นไฉน? ดูกรช่างไม้ บุคคลในโลกนี้ย่อมไม่ทำบาปกรรมด้วยกาย ๑ ย่อมไม่กล่าววาจาอันลามก ๑ ย่อมไม่ดำริถึงเหตุที่พึงดำริอันลามก ๑ ย่อมไม่อาศัยอาชีพอันลามกเป็นอยู่ ๑ ดูกรช่างไม้ เราย่อมบัญญัติปุริสบุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการนี้แล ว่าเป็นผู้มีกุศลถึงพร้อมแล้ว มีกุศลเป็นอย่างยิ่ง เป็นผู้ถึงอรหัตอันอุดมที่ควรถึง เป็นสมณะ เป็นผู้อันใครๆ ต่อสู้ไม่ได้ ฉันใด มีสมณพราหมณ์บางพวกผู้กล่าวอ้างว่าศีลอุดม สมณพราหมณ์เหล่านั้นได้กล่าว ย่อมกล่าว บอก พูด แสดง แถลง ซึ่งความหมดจด ความหมดจดวิเศษ ความหมดจดรอบ ความพ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบ ด้วยเหตุสักวาศีล ด้วยเหตุสักว่าความสำรวม ด้วยเหตุสักว่าความระวัง ด้วยเหตุสักว่าความไม่ล่วง ฉันนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พวกสมณพราหมณ์ผู้สำคัญว่าศีลอุดม ... กล่าวความหมดจดด้วยความสำรวม.

ว่าด้วยการสมาทานวัตรต่างๆ

[๖๑๗] คำว่า วัตร ในคำว่า สมาทานวัตรแล้วเข้าไปตั้งอยู่ ความว่า ถือ สมาทาน ถือเอา รับ ยึดมั่น ซึ่งหัตถิวัตร (ประพฤติอย่างกิริยาช้าง) อัสสวัตร โควัตร อชวัตร กุกกุรวัตร กากวัตร วาสุเทววัตร ปุณณภัททวัตร มณิภัททวัตร อัคคิวัตร นาควัตร สุปัณณวัตร ยักขวัตร อสุรวัตร คันธัพพวัตร มหาราชวัตร จันทวัตร สุริยวัตร อินทวัตร พรหมวัตร เทววัตร หรือทิสวัตร แล้วเข้าไปตั้งอยู่ เข้าไปตั้งอยู่เฉพาะ พัวพัน เข้าถึง ติดใจ น้อมใจไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สมาทานวัตรแล้วเข้าไปตั้งอยู่.

[๖๑๘] คำว่า ในทิฏฐินี้ ในคำว่า เราทั้งหลายศึกษาในทิฏฐินี้แหละ และความหมดจดแห่งวัตรนั้น ความว่า ศึกษา ประพฤติเอื้อเฟื้อ ประพฤติเต็มใจ สมาทานแล้วประพฤติ ในทิฏฐิ ความควร ความชอบใจ ลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ศึกษาในทิฏฐินี้แหละ. คำว่า และความหมดจดแห่งวัตรนั้น ความว่า และความหมดจด ความหมดจดวิเศษ ความหมดจดรอบ ความพ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบ แห่งวัตรนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ศึกษาในทิฏฐินี้แหละและความหมดจดแห่งวัตรนั้น.

[๖๑๙] คำว่า เป็นผู้เข้าถึงภพ ในคำว่า เป็นผู้เข้าถึงภพ และกล่าวว่าเป็นผู้ฉลาด ความว่า เป็นผู้เข้าถึงภพ เข้าไปใกล้ภพ ติดใจอยู่ในภพ น้อมใจไปในภพ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้เข้าถึงภพ. คำว่า และกล่าวว่าเป็นผู้ฉลาด ความว่า มีวาทะว่าเป็นผู้ฉลาด มีวาทะว่าเป็นบัณฑิต มีวาทะว่าเป็นธีรชน มีวาทะว่าเป็นผู้มีญาณ มีวาทะโดยเหตุ มีวาทะโดยลักษณะ มีวาทะโดยการณ์ มีวาทะโดยฐานะ โดยลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้เข้าถึงภพ และกล่าวว่าเป็นผู้ฉลาด. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

พวกสมณพราหมณ์ผู้สำคัญว่าศีลอุดม สมาทานวัตรแล้วเข้าไปตั้งอยู่
ได้กล่าวความหมดจดด้วยความสำรวมว่า เราทั้งหลายศึกษาในทิฏฐินี้
แหละ และความหมดจดแห่งวัตรนั้น สมณพราหมณ์เหล่านั้น เป็นผู้
เข้าถึงภพ และกล่าวว่าเป็นผู้ฉลาด.

[๖๒๐] ถ้าบุคคลเป็นผู้เคลื่อนจากศีลและพรต บุคคลนั้นพลาดกรรม แล้วย่อม
หวั่นไหว ย่อมเพ้อถึงและปรารถนาถึงความหมดจด เหมือนบุรุษผู้ออก
จากเรือนตามไม่ทันพวก ฉะนั้น.

ว่าด้วยเหตุให้เคลื่อนจากศีลและพรต

[๖๒๑] คำว่า ถ้าบุคคลเป็นผู้เคลื่อนจากศีลและพรต ความว่า บุคคลย่อมเคลื่อนจากศีลพรตเพราะเหตุ ๒ ประการ คือ ย่อมเคลื่อนเพราะความชี้ขาดของผู้อื่น ๑ ไม่บรรลุจึงเคลื่อน ๑.

บุคคลย่อมเคลื่อนเพราะความชี้ขาดของผู้อื่นอย่างไร? ผู้อื่นย่อมชี้ขาดว่า ศาสดานั้นไม่ใช่เป็นสัพพัญญู ธรรมอันศาสดานั้นกล่าวไม่ดี หมู่คณะไม่ปฏิบัติดี ทิฏฐิไม่เจริญ ปฏิปทาอันศาสดาบัญญัติไม่ดี มรรคไม่เป็นมรรคนำออกจากทุกข์ ความหมดจดก็ดี ความหมดจดวิเศษก็ดี ความหมดจดรอบก็ดี ความพ้นก็ดี ความพ้นวิเศษก็ดี ความพ้นรอบก็ดี ไม่มีในธรรมนั้น ชนทั้งหลายไม่หมดจด ไม่หมดจดวิเศษ ไม่หมดจดรอบ ไม่พ้น ไม่พ้นวิเศษ ไม่พ้นรอบในธรรมนั้น คือเป็นผู้เลว ทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย ผู้อื่นย่อมชี้ขาดอย่างนี้. บุคคลเมื่อผู้อื่นชี้ขาดอย่างนี้ ย่อมเคลื่อนจากศาสดา เคลื่อนจากธรรมที่ศาสดากล่าว เคลื่อนจากหมู่คณะเคลื่อนจากทิฏฐิ เคลื่อนจากปฏิปทา เคลื่อนจากมรรค บุคคลย่อมเคลื่อนเพราะความชี้ขาดของผู้อื่นอย่างนี้.

บุคคลไม่บรรลุย่อมเคลื่อนอย่างไร? บุคคลไม่บรรลุศีล ย่อมเคลื่อนจากศีล ไม่บรรลุพรต ย่อมเคลื่อนจากพรต ไม่บรรลุศีลและพรต ย่อมเคลื่อนจากศีลและพรต บุคคลไม่บรรลุย่อมเคลื่อนอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ถ้าบุคคลเป็นผู้เคลื่อนจากศีลและพรต.

[๖๒๒] คำว่า บุคคลนั้น ... ย่อมหวั่นไหว ในคำว่า บุคคลนั้นพลาดกรรมแล้วย่อมหวั่นไหว ความว่า หวั่นไหวสะทกสะท้านอยู่ว่า ศีลก็ดี พรตก็ดี ศีลและพรตก็ดี เราผิดพลาดคลาดไปแล้ว เราพลั้งพลาดไปจากอรหัตผล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าบุคคลนั้น ... ย่อมหวั่นไหว. คำว่า พลาดกรรม คือ บุคคลนั้นย่อมหวั่นไหวสะทกสะท้านอยู่ว่า ปุญญาภิสังขารก็ดี

อปุญญาภิสังขารก็ดี อเนญชาภิสังขารก็ดี เราผิดพลั้งพลาดคลาดไปแล้ว เราพลั้งพลาดจากอรหัตผล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลนั้นพลาดกรรมแล้วย่อมหวั่นไหว.

[๖๒๓] คำว่า ย่อมเพ้อถึง ในคำว่า ย่อมเพ้อถึงและปรารถนาถึงความหมดจด ความว่า ย่อมเพ้อถึง รำพันถึง ใฝ่ฝันถึงศีลบ้าง พรตบ้าง ศีลและพรตบ้าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมเพ้อถึง. คำว่า และปรารถนาถึงความหมดจด ความว่า ปรารถนา ชอบใจ ใฝ่ฝันถึงความหมดจดเพราะศีลบ้าง ความหมดจดเพราะพรตบ้าง ความหมดจดเพราะศีลและพรตบ้าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมเพ้อถึงและปรารถนาถึงความหมดจด.

[๖๒๔] คำว่า เหมือนบุรุษผู้ออกจากเรือนตามไปไม่ทันพวก ฉะนั้น ความว่า บุรุษผู้ออกจากเรือน อยู่กับพวก ย่อมติดตามพวกนั้นไป หรือว่าย่อมกลับมาเรือนของตน ฉันใด บุคคลนั้น ผู้ดำเนินไปโดยทิฏฐิ ย่อมถือ ยึดมั่น ถือมั่น ซึ่งศาสดานั้น หรือศาสดาอื่น ธรรมที่ศาสดาบอกนั้น หรือธรรมที่ศาสดาบอกอื่น หมู่คณะนั้น หรือหมู่คณะอื่น ทิฏฐินั้น หรือทิฏฐิอื่น ปฏิปทานั้น หรือปฏิปทาอื่น มรรคนั้น หรือมรรคอื่น ฉันนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เหมือนบุรุษผู้ออกจากเรือนตามไปไม่ทันพวก ฉะนั้น. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

ถ้าบุคคลเป็นผู้เคลื่อนจากศีลและพรต บุคคลนั้นพลาดกรรมแล้วย่อม
หวั่นไหว ย่อมเพ้อถึงและปรารถนาถึงความหมดจด เหมือนบุรุษผู้ออก
จากเรือนตามไปไม่พันพวก ฉะนั้น.

[๖๒๕] อริยสาวกละศีลและพรตทั้งปวง ละกรรมนั้นอันเป็นสาวัชชกรรมและ
อนวัชชกรรม ไม่ปรารถนาความหมดจด และความไม่หมดจด เป็น
ผู้เว้นแล้ว ไม่ยึดถือทิฏฐิที่มีอยู่ พึงประพฤติไป.

[๖๒๖] คำว่า ละศีลและพรตทั้งปวง ความว่า ละ เว้น บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความหมดจดเพราะศีลทั้งหมด ความหมดจดเพราะพรตทั้งหมด ความหมดจดเพราะศีลและพรตทั้งหมด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ละศีลและพรตทั้งปวง.

ว่าด้วยสาวัชชกรรม อนวัชชกรรม

[๖๒๗] คำว่า ละกรรมนั้นอันเป็นสาวัชชกรรมและอนวัชชกรรม ความว่า กรรมดำมีผลดำ เรียกว่า สาวัชชกรรม. กรรมขาวมีผลขาว เรียกว่า อนวัชชกรรม. ละ เว้น บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มีซึ่งสาวัชชกรรมและอนวัชชกรรม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ละกรรมนั้นอันเป็นสาวัชชกรรมและอนวัชชกรรม.

[๖๒๘] คำว่า ไม่ปรารถนาความหมดจดและความไม่หมดจด ความว่า พวกปุถุชนย่อมปรารถนาความไม่หมดจด คือ ปรารถนาอกุศลธรรม ย่อมปรารถนา ความหมดจด คือ ปรารถนาเบญจกามคุณ ย่อมปรารถนาความไม่หมดจด คือ ปรารถนาอกุศลธรรมและเบญจกามคุณ ปรารถนาความหมดจด คือ ปรารถนาทิฏฐิ ๖๒ ย่อมปรารถนาความไม่หมดจด คือ ปรารถนาอกุศลธรรม เบญจกามคุณ และทิฏฐิ ๖๒ ย่อมปรารถนาความหมดจด คือ ปรารถนากุศลธรรมอันมีในไตรธาตุ ย่อมปรารถนาความไม่หมดจด คือ ปรารถนาอกุศลธรรม เบญจกามคุณ ทิฏฐิ ๖๒ และกุศลธรรมอันมีในไตรธาตุ พวกกัลยาณปุถุชน ย่อมปรารถนาความหมดจด คือ ปรารถนาความย่างเข้าสู่อริยมรรค พระเสขะ ย่อมปรารถนาอรหัตผลซึ่งเป็นธรรมอันเลิศ เมื่อบรรลุอรหัตผลแล้ว พระอรหันต์ย่อมไม่ปรารถนาอกุศลธรรม ไม่ปรารถนาเบญจกามคุณ ไม่ปรารถนาทิฏฐิ ๖๒ ไม่ปรารถนากุศลธรรมอันมีในไตรธาตุ ไม่ปรารถนาความย่างเข้าสู่อริยมรรค ไม่ปรารถนาอรหัตผลซึ่งเป็นธรรมอันเลิศ พระอรหันต์ก้าวล่วงความปรารถนาแล้ว ล่วงเลยความเจริญและความเสื่อมเสียแล้ว. ท่านอยู่จบพรหมจรรย์แล้ว มีจรณะอันประพฤติแล้ว ฯลฯ มิได้มีภพใหม่ต่อไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ปรารถนาความหมดจดและความไม่หมดจด.

[๖๒๙] คำว่า เป็นผู้เว้นแล้ว ในคำว่า เป็นผู้เว้นแล้ว ไม่ยึดถือทิฏฐิที่มีอยู่ พึงประพฤติไป ความว่า ละเว้น งดเว้น ออก สละ พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้อง ด้วยความหมดจดและความไม่หมดจด เป็นผู้มีจิตทำให้ปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้เว้นแล้ว. คำว่า พึงประพฤติไป ความว่า พึงประพฤติ พึงเที่ยวไป ผลัดเปลี่ยน ดำเนินไป รักษา บำรุง เยียวยา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้เว้นแล้ว ... พึงประพฤติไป.

คำว่า ไม่ยึดถือทิฏฐิที่มีอยู่ คือ ทิฏฐิ ๖๒ เรียกว่าทิฏฐิที่มีอยู่ ไม่ถือ ไม่ยึดมั่น ไม่ถือมั่นทิฏฐิที่มีอยู่ พึงประพฤติไป. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

อริยสาวกละศีลและพรตทั้งปวง ละกรรมนั้นอันเป็นสาวัชชกรรมและ
อนวัชชกรรม ไม่ปรารถนาความหมดจดและความไม่หมดจด เป็นผู้
เว้นแล้ว ไม่ยึดถือทิฏฐิที่มีอยู่ พึงประพฤติไป.

[๖๓๐] พวกสมณพราหมณ์ อาศัยตบะที่เกลียดชังนั้น อาศัยรูปที่เห็น เสียงที่
ได้ยิน หรืออารมณ์ที่ทราบ ผู้กล่าวความหมดจดในสงสารข้างหน้า
ยังไม่ปราศจากตัณหาในภพน้อยภพใหญ่ ย่อมพร่ำพูดถึงความหมดจด.

[๖๓๑] คำว่า พวกสมณพราหมณ์อาศัยตบะที่เกลียดชังนั้น ความว่า มีสมณพราหมณ์บางพวก มีวาทะเกลียดชังตบะ มีความเกลียดชังตบะเป็นสาระ อิง อาศัย พัวพัน เข้าถึงติดใจ น้อมใจไปสู่ตบะที่เกลียดชัง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พวกสมณพราหมณ์อาศัยตบะที่เกลียดชังนั้น.

[๖๓๒] คำว่า อาศัยรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน หรืออารมณ์ที่ทราบ ความว่า อาศัยเข้าไปอาศัย ถือ ยึดมั่น ถือมั่นรูปที่เห็น หรือความหมดจด เพราะรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยินหรือความหมดจดเพราะเสียงที่ได้ยิน อารมณ์ที่ทราบ หรือความหมดจดเพราะอารมณ์ที่ทราบเพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อาศัยรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน หรืออารมณ์ที่ทราบ.

[๖๓๓] คำว่า ผู้กล่าวความหมดจดในสงสารข้างหน้า ... ย่อมพร่ำพูดถึงความหมดจดความว่า มีสมณพราหมณ์บางพวกผู้กล่าวความหมดจดในสงสารข้างหน้า สมณพราหมณ์พวกไหนผู้กล่าวความหมดจดในสงสารข้างหน้า คือ พวกสมณพราหมณ์ผู้ถือความหมดจดโดยส่วนเดียว ถือความหมดจดโดยสงสาร ผู้เป็นอกิริยทิฏฐิ ผู้เป็นสัสสตวาทะ สมณพราหมณ์พวกนี้ชื่อว่าผู้กล่าวความหมดจดในสงสารข้างหน้า สมณพราหมณ์เหล่านั้น พร่ำถึง กล่าว บอกพูด แสดง แถลงความหมดจด ความหมดจดวิเศษ ความหมดจดรอบ ความพ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบโดยสงสาร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้กล่าวความหมดจดในสงสารข้างหน้า ... ย่อมพร่ำพูดถึงความหมดจด.

[๖๓๔] ชื่อว่า ตัณหา ในคำว่า ยังไม่ปราศจากตัณหาในภพน้อยภพใหญ่ คือ รูปตัณหา สัททตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โผฏฐัพพตัณหา ธรรมตัณหา. คำว่า ในภพน้อยภพใหญ่ ความว่า ในภพน้อยและภพใหญ่ คือ ในกรรมวัฏ และวิปากวัฏ ในกรรมวัฏเป็นเครื่องเกิดในกามภพ ในวิปากวัฏ เป็นเครื่องเกิดในกามภพ ในกรรมวัฏเป็นเครื่องเกิดในรูปภพ ในวิปากวัฏ เป็นเครื่องเกิดในรูปภพ ในกรรมวัฏเป็นเครื่องเกิดในอรูปภพ ในวิปากวัฏเป็นเครื่องเกิดในอรูปภพ ในความเกิดบ่อยๆ ในความไปบ่อยๆ ในความเข้าถึงบ่อยๆ ในปฏิสนธิบ่อยๆ ในความบังเกิดขึ้นแห่งอัตภาพบ่อยๆ คำว่า ยังไม่ปราศจากตัณหา ความว่า ยังไม่ปราศจากตัณหา ยังไม่หมดตัณหา ยังไม่สละตัณหา ยังไม่สำรอกตัณหา ยังไม่ปล่อยตัณหา ยังไม่ละตัณหา ยังไม่สละคืนตัณหา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ยังไม่ปราศจากตัณหาในภพน้อยภพใหญ่. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

พวกสมณพราหมณ์ อาศัยตบะที่เกลียดชังนั้น อาศัยรูปที่เห็นเสียง
ที่ได้ยิน หรืออารมณ์ที่ทราบ ผู้กล่าวความหมดจดในสงสารข้างหน้า
ยังไม่ปราศจากตัณหาในภพน้อยภพใหญ่ ย่อมพร่ำพูดถึงความหมดจด.

[๖๓๕] วัตถุทั้งหลายเป็นของอันผู้ปรารถนาชอบใจ อนึ่ง ความหวั่นไหว ย่อม
มีในเพราะวัตถุทั้งหลายที่กำหนดแล้ว ความเคลื่อนและความเข้าถึงมิได้
มีแก่ภิกษุใดในธรรมวินัยนี้ ภิกษุนั้นพึงหวั่นไหวด้วยเหตุอะไร? พึง
ชอบใจในที่ไหน? (ไม่หวั่นไหว ไม่ชอบใจอะไรๆ).

[๖๓๖] คำว่า วัตถุทั้งหลาย เป็นของอันบุคคลผู้ปรารถนาชอบใจความว่า ตัณหาเรียกว่าความปรารถนา ได้แก่ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิชฌาโลภะ อกุศลมูล. คำว่า ปรารถนา ความว่า ปรารถนา อยากได้ ยินดี รักใคร่ ชอบใจ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ปรารถนา. คำว่า ชอบใจ ความว่า ตัณหา เรียกว่าความชอบใจ ได้แก่ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิชฌาโลภะอกุศลมูล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นของอันบุคคลผู้ปรารถนาชอบใจ.

[๖๓๗] ชื่อว่า ความกำหนด ในคำว่า ความหวั่นไหว ย่อมมีในเพราะวัตถุทั้งหลายที่กำหนดแล้ว ได้แก่ความกำหนด ๒ อย่าง คือ ความกำหนดด้วยตัณหา ๑ ความกำหนดด้วย

ทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าความกำหนดด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความกำหนดด้วยทิฏฐิ แม้บุคคลผู้มีความหวาดระแวงในการแย่งชิงวัตถุย่อมหวั่นไหว คือ แม้เมื่อวัตถุกำลังถูกแย่งชิงเอาไป ก็ย่อมหวั่นไหว แม้เมื่อวัตถุถูกแย่งชิงเอาไปแล้ว ก็ย่อมหวั่นไหว แม้บุคคลผู้มีความหวาดระแวงในความแปรปรวนไปแห่งวัตถุ ย่อมหวั่นไหว คือ แม้เมื่อวัตถุกำลังแปรปรวนไปก็ย่อมหวั่นไหว แม้เมื่อวัตถุแปรปรวนไปแล้ว ก็ย่อมหวั่นไหว สะทกสะท้านเอนเอียง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความหวั่นไหวย่อมมีในเพราะวัตถุทั้งหลายที่กำหนดแล้ว.

[๖๓๘] คำว่า แก่ภิกษุใด ในคำว่า ความเคลื่อนและความเข้าถึงมิได้มีแก่ภิกษุใดในธรรมวินัยนี้ ความว่า ความมา ความไป ความไปและความมา ความตาย คติ ภพน้อยและภพใหญ่ ความเคลื่อน ความเข้าถึง ความเกิด ความแตก ชาติ ชราและมรณะ มิได้มี คือ ย่อมไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้ แก่พระอรหันตขีณาสพ คือ ความเคลื่อนและความเข้าถึงนั้นอันพระอรหันตขีณาสพตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำไม่ควรให้เกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความเคลื่อนและความเข้าถึงมิได้มีแก่ภิกษุใดในธรรมวินัยนี้.

[๖๓๙] คำว่า ภิกษุนั้นพึงหวั่นไหวด้วยเหตุอะไร? พึงชอบใจในที่ไหน? ความว่า ภิกษุนั้นพึงหวั่นไหวด้วยราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ อุทธัจจะวิจิกิจฉา อนุสัย อะไรว่า เป็นผู้กำหนัดบ้าง ประทุษร้ายบ้าง หลงใหลบ้าง มีมานะเป็นเครื่องผูกพันบ้าง ยึดถือบ้าง ถึงความฟุ้งซ่านบ้าง ถึงความไม่แน่ใจบ้าง ถึงโดยเรี่ยวแรงบ้าง และภิกษุนั้นละอภิสังขารเหล่านั้นเสียแล้ว เพราะเป็นผู้ละอภิสังขารแล้ว พึงหวั่นไหวโดยคติด้วยเหตุอะไรว่า เป็นผู้ไปเกิดในนรก เป็นดิรัจฉานเป็นเปรตวิสัย เป็นมนุษย์ เป็นเทวดา เป็นสัตว์มีรูป เป็นสัตว์ไม่มีรูป เป็นสัญญีสัตว์ เป็นอสัญญีสัตว์ หรือเป็นเนวสัญญีนาสัญญีสัตว์. ภิกษุนั้น ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ไม่มีการณะอันเป็นเหตุให้หวั่นไหวสะทกสะท้านเอนเอียง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุนั้นพึงหวั่นไหวด้วยเหตุอะไร?. คำว่า พึงชอบใจในที่ไหน? ความว่า พึงชอบใจ รักใคร่ พอใจในที่ไหน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุนั้นพึงหวั่นไหวด้วยเหตุอะไร? พึงชอบใจในที่ไหน?. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

วัตถุทั้งหลาย เป็นของอันบุคคลผู้ปรารถนาชอบใจ อนึ่ง ความหวั่นไหวย่อมมีใน

เพราะวัตถุทั้งหลายที่กำหนดแล้ว ความเคลื่อนและความเข้าถึง มิได้มีแก่ภิกษุใดในธรรมวินัยนี้ ภิกษุนั้นพึงหวั่นไหวด้วยเหตุอะไร? พึงชอบใจในที่ไหน?.

[๖๔๐] สมณพราหมณ์บางพวกกล่าวธรรมใดว่า เป็นเยี่ยม แต่สมณพราหมณ์
พวกอื่น ก็กล่าวธรรมนั้นนั่นแหละว่า เลว วาทะของสมณพราหมณ์
เหล่านี้ วาทะไหนจะจริงเล่า? เพราะสมณพราหมณ์เหล่านี้ทั้งหมด
ต่างก็อ้างตนว่าเป็นผู้ฉลาด.

[๖๔๑] คำว่า สมณพราหมณ์บางพวกกล่าวธรรมใดว่า เป็นเยี่ยม ความว่า สมณพราหมณ์เหล่าหนึ่งกล่าว บอก พูด แสดง แถลง ซึ่งธรรม คือ ทิฏฐิ ปฏิปทา มรรคใด อย่างนี้ว่า ธรรมนี้เป็นเยี่ยม เลิศ ประเสริฐ วิเศษ เป็นประธาน อุดม บวร เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า สมณพราหมณ์บางพวกกล่าวธรรมใดว่า เป็นเยี่ยม.

[๖๔๒] คำว่า แต่สมณพราหมณ์พวกอื่นก็กล่าวธรรมนั้นนั่นแหละว่า เลว ความว่า สมณพราหมณ์อีกพวกหนึ่งกล่าว บอก พูด แสดง แถลงซึ่งธรรม คือ ทิฏฐิ ปฏิปทา มรรคนั้นนั่นแหละ อย่างนี้ว่า ธรรมนี้เลวทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า แต่สมณพราหมณ์พวกอื่น ก็กล่าวธรรมนั้นนั่นแหละว่า เลว.

[๖๔๓] คำว่า วาทะของสมณพราหมณ์เหล่านี้ วาทะไหนจะจริงเล่า? ความว่า วาทะของสมณพราหมณ์เหล่านี้ วาทะไหนจริง แท้ แน่ เป็นจริง เป็นตามจริง ไม่วิปริต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วาทะของสมณพราหมณ์เหล่านี้ วาทะไหนจะจริงเล่า?

[๖๔๔] คำว่า เพราะสมณพราหมณ์เหล่านี้ทั้งหมด ต่างก็อ้างตนว่าเป็นผู้ฉลาด ความว่า เพราะสมณพราหมณ์เหล่านี้ทั้งปวงต่างก็อ้างตนว่าเป็นผู้ฉลาด อ้างตนเป็นบัณฑิต อ้างตนเป็นธีรชน อ้างตนเป็นผู้มีญาณ อ้างตนว่ากล่าวโดยเหตุ อ้างตนว่ากล่าวโดยลักษณะ อ้างตนว่ากล่าวโดยการณะ อ้างตนว่ากล่าวโดยฐานะ โดยลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะสมณพราหมณ์เหล่านี้ทั้งหมดต่างก็อ้างตนว่าเป็นผู้ฉลาด. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

สมณพราหมณ์บางพวกกล่าวธรรมใดว่า เป็นเยี่ยม แต่สมณพราหมณ์
พวกอื่น ก็กล่าวธรรมนั้นนั่นแหละว่า เลว วาทะของสมณพราหมณ์

เหล่านี้ วาทะไหนจะจริงเล่า? เพราะสมณพราหมณ์เหล่านี้ทั้งหมด
ต่างก็อ้างตนว่าเป็นผู้ฉลาด.

[๖๔๕] ก็สมณพราหมณ์บางพวก กล่าวธรรมของตนว่าบริบูรณ์ แต่กล่าวธรรม
ของผู้อื่นว่าเลว พวกสมณพราหมณ์ถือทิฏฐิ แม้อย่างนี้แล้ว ย่อม
วิวาทกัน พวกสมณพราหมณ์กล่าวทิฏฐิ ของตนๆ ว่าจริง.

[๖๔๖] คำว่า ก็สมณพราหมณ์บางพวก กล่าวธรรมของตนว่าบริบูรณ์ ความว่า ก็สมณพราหมณ์พวกหนึ่งกล่าว บอก พูด แสดง แถลง ซึ่งธรรม คือ ทิฏฐิ ปฏิปทา มรรค ของตน อย่างนี้ว่า ธรรมนี้บริบูรณ์ เต็มรอบ ไม่บกพร่อง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ก็สมณพราหมณ์บางพวก กล่าวธรรมของตนว่าบริบูรณ์.

[๖๔๗] คำว่า แต่กล่าวธรรมของผู้อื่นว่าเลว ความว่า สมณพราหมณ์ อีกพวกหนึ่ง กล่าว บอก พูด แสดง แถลง ซึ่งธรรม คือ ทิฏฐิ ปฏิปทา มรรค ของสมณพราหมณ์อื่น อย่างนี้ว่า ธรรมนี้ เลว ทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แต่กล่าวธรรมของสมณพราหมณ์อื่นว่าเลย.

[๖๔๘] คำว่า ถือทิฏฐิแม้อย่างนี้แล้ว ย่อมวิวาทกัน ความว่า ถือ ยึดถือ ถือมั่น ยึดมั่น ซึ่งทิฏฐิอย่างนี้แล้ว ย่อมวิวาทกัน คือ ย่อมทำความทะเลาะกัน ทำความหมายมั่นกัน ทำความแก่งแย่งกัน ทำความวิวาทกัน ทำความทุ่มเถียงกันว่า ท่านไม่รู้ธรรมวินัยนี้ ฯลฯ หรือจงแก้ไขเพื่อปลดเปลื้องวาทะ ถ้าท่านสามารถ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ถือทิฏฐิแม้อย่างนี้แล้ว ย่อมวิวาทกัน.

[๖๔๙] คำว่า กล่าวทิฏฐิของตนๆ ว่าจริง ความว่า กล่าวว่า โลกเที่ยง ฯลฯ สัตว์ เบื้องหน้าแต่ตายแล้วย่อมเป็นอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เป็นอีกก็หามิได้ สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กล่าวทิฏฐิของตนๆ ว่าจริง. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัส ตอบว่า

ก็สมณพราหมณ์บางพวก กล่าวธรรมของตนว่าบริบูรณ์ แต่กล่าวธรรม

ของผู้อื่นว่าเลว พวกสมณพราหมณ์ถือทิฏฐิแม้อย่างนี้แล้ว ย่อมวิวาท
กัน พวกสมณพราหมณ์กล่าวทิฏฐิของตนๆ ว่าจริง.

[๖๕๐] หากว่าบุคคลย่อมเป็นคนเลว เพราะคำที่ผู้อื่นตำหนิไซร้ ใครๆ ก็ไม่พึง
เป็นผู้วิเศษในธรรมทั้งหลาย เพราะว่าปุถุชนย่อมกล่าวธรรมของผู้อื่นโดย
ความเป็นธรรมแล้ว ชนทั้งหลาย เป็นผู้กล่าวยืนยันในธรรมเป็นทาง
ดำเนินของตน.

[๖๕๑] คำว่า หากว่าบุคคลพึงเป็นคนเลวเพราะคำที่ผู้อื่นตำหนิไซร้ ความว่า หากว่าบุคคลอื่นย่อมเป็นคนโง่ เลว ทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย เพราะเหตุถ้อยคำที่ผู้อื่นตำหนิติเตียนค่อนว่าไซร้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า หากว่าบุคคลย่อมเป็นคนเลว เพราะคำที่ผู้อื่นตำหนิไซร้.

[๖๕๒] คำว่า ใครๆ ก็ไม่พึงเป็นผู้วิเศษในธรรมทั้งหลาย ความว่า ใครๆ ก็ไม่พึงเป็นผู้เลิศ ประเสริฐ วิเศษ เป็นประธาน อุดม บวร ในธรรมทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ใครๆ ก็ไม่พึงเป็นผู้วิเศษในธรรมทั้งหลาย.

[๖๕๓] คำว่า เพราะว่าปุถุชนย่อมกล่าวธรรมของผู้อื่นโดยความเป็นธรรมเลว ความว่า ปุถุชนแม้มากย่อมกล่าว ค่อนขอด นินทา ติเตียนธรรมของปุถุชนมากย่อมกล่าว ค่อนขอด นินทา ติเตียนธรรมของปุถุชนคนเดียวโดยความเป็นธรรมเลว ทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย ปุถุชนแม้คนเดียวย่อมกล่าว ค่อนขอด นินทา ติเตียนธรรมของปุถุชนมากคน โดยความเป็นธรรมเลว ทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย ปุถุชนแม้คนเดียวย่อมกล่าว ค่อนขอด นินทา ติเตียนธรรมของปุถุชนคนเดียว โดยความเป็นธรรมเลว ทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะว่าปุถุชนย่อมกล่าวธรรมของผู้อื่นโดยความเป็นธรรมเลว.

[๖๕๔] ธรรมะ ทิฐิ ปฏิปทา มรรค ชื่อว่าธรรมเป็นทางดำเนินของตนๆ ในคำว่า ชนทั้งหลายเป็นผู้กล่าวยืนยันในธรรมเป็นทางดำเนินของตน ชนทั้งหลายเป็นผู้กล่าวยืนยัน กล่าวมั่นคง กล่าวแข็งแรง กล่าวเพียงแท้ในธรรมเป็นทางดำเนินของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ชนทั้งหลายเป็นผู้กล่าวยืนยันในธรรมเป็นทางดำเนินของตน. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

หากว่าบุคคลย่อมเป็นคนเลว เพราะคำที่ผู้อื่นตำหนิไซร้ ใครๆ ก็ไม่พึง
เป็นผู้วิเศษในธรรมทั้งหลาย เพราะว่าปุถุชนย่อมกล่าวธรรมของผู้อื่นโดย
ความเป็นธรรมเลว ชนทั้งหลาย เป็นผู้กล่าวยืนยันในธรรมเป็นทาง
ดำเนินของตน.

[๖๕๕] ก็การบูชาธรรมเป็นทางดำเนินของตน ของพวกสมณพราหมณ์เป็นของ
จริง เหมือนดังพวกสมณพราหมณ์สรรเสริญธรรมเป็นทางดำเนินของตน
วาทะทั้งปวงก็พึงเป็นของจริง เพราะความหมดจดของพวกสมณพราหมณ์
เหล่านั้น เป็นของเฉพาะตัวเท่านั้น.

[๖๕๖] การบูชาธรรมเป็นทางดำเนินของตน ในคำว่า ก็การบูชาธรรมเป็นทางดำเนินของตน ของพวกสมณพราหมณ์ เป็นของจริง เป็นไฉน พวกสมณพราหมณ์ย่อมสักการะ เคารพ นับถือ บูชาศาสดาของตนว่า ศาสดานี้เป็นสัพพัญญู นี้ชื่อว่าการบูชาธรรมเป็นทางดำเนินของตน. พวกสมณพราหมณ์ย่อมสักการะ เคารพ นับถือ บูชาธรรมที่ศาสดาของตนบอก หมู่คณะของตนทิฏฐิของตน ปฏิปทาของตน มรรคของตนว่า มรรคนี้เป็นทางให้พ้นทุกข์ นี้ชื่อว่า การบูชาธรรมเป็นทางดำเนินของตน. คำว่า การบูชาธรรมเป็นทางดำเนินของตนเป็นของจริง ความว่า การบูชาธรรมเป็นทางดำเนินของตน เป็นของจริง แท้ แน่นอน เป็นจริง เป็นตามจริง ไม่วิปริต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ก็การบูชาธรรมเป็นทางดำเนินของตน ของพวกสมณพราหมณ์ เป็นของจริง.

[๖๕๗] ธรรมะ ทิฏฐิ ปฏิปทา มรรค ชื่อว่าธรรมเป็นทางดำเนินของตน ในคำว่า เหมือนดังพวกสมณพราหมณ์สรรเสริญธรรมเป็นทางดำเนินของตน พวกสมณพราหมณ์ย่อมสรรเสริญ ชม ยกย่อง พรรณนาธรรมเป็นทางดำเนินของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เหมือนดังพวกสมณพราหมณ์สรรเสริญธรรมเป็นทางดำเนินของตน.

[๖๕๘] คำว่า วาทะทั้งปวงก็พึงเป็นของจริง ความว่า วาทะทั้งปวงก็พึง เป็นของจริง แท้ แน่นอน เป็นจริง เป็นตามจริง ไม่วิปริต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วาทะทั้งปวงก็พึงเป็นของจริง.

[๖๕๙] คำว่า เพราะความหมดจดของพวกสมณพราหมณ์เหล่านั้นเป็นของเฉพาะตัวเท่านั้น ความว่า ความหมดจด ความหมดจดวิเศษ ความหมดจดรอบ ความพ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบ ของสมณพราหมณ์เหล่านั้น เป็นของเฉพาะตัวเท่านั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะความหมดจดของพวกสมณพราหมณ์เหล่านั้น เป็นของเฉพาะตัวเท่านั้น. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

ก็การบูชาธรรมเป็นทางดำเนินของตน ของพวกสมณพราหมณ์ เป็น
ของจริง เหมือนดังพวกสมณพราหมณ์สรรเสริญธรรม เป็นทางดำเนิน
ของตน วาทะทั้งปวงก็พึงเป็นของจริง เพราะความหมดจดของพวก
สมณพราหมณ์เหล่านั้น เป็นของเฉพาะตัวเท่านั้น.

[๖๖๐] ญาณอันบุคคลอื่นพึงแนะนำย่อมไม่มีแก่พราหมณ์ (พระอรหันต์) ความ
ตัดสินใจแล้วจึงถือมั่นในธรรมทั้งหลาย ก็ไม่มีแก่พราหมณ์ เพราะเหตุ
นั้น พราหมณ์จึงเป็นผู้ล่วงเสียแล้วซึ่งความวิวาททั้งหลาย เพราะ
พราหมณ์ย่อมไม่เห็นธรรมอื่นโดยความเป็นธรรมประเสริฐ.

[๖๖๑] ศัพท์ว่า น ในคำว่า ญาณอันบุคคลอื่นพึงแนะนำย่อมไม่มีแก่พราหมณ์ เป็นปฏิเสธ. ชื่อว่าพราหมณ์ คือ บุคคลชื่อว่า เป็นพราหมณ์ เพราะเป็นผู้ลอยเสียแล้วซึ่งธรรม ๗ ประการ ฯลฯ อันตัณหาทิฏฐิไม่อาศัย ผู้คงที่ ชื่อว่าเป็นพราหมณ์. คำว่า ญาณอันบุคคลอื่นพึงแนะนำย่อมไม่มีแก่พราหมณ์ ความว่า ความเป็นผู้มีญาณอันบุคคลอื่นพึงแนะนำย่อมไม่มีแก่พราหมณ์ คือ พราหมณ์เป็นผู้มีญาณอันผู้อื่นไม่ต้องแนะนำ ไม่ต้องอาศัยผู้อื่น ไม่เชื่อผู้อื่น ไม่ดำเนินเนื่องด้วยผู้อื่น เป็นผู้ไม่หลงใหล มีความรู้สึก มีความระลึกได้ ย่อมรู้ ย่อมเห็นว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ญาณอันบุคคลอื่นพึงแนะนำย่อมไม่มีแก่พราหมณ์.

[๖๖๒] คำว่า ในธรรมทั้งหลาย ในคำว่า ความตัดสินใจแล้วจึงถือมั่นในธรรม

ทั้งหลาย ก็ไม่มีแก่พราหมณ์ ความว่า ในทิฏฐิ ๖๒ ประการ. คำว่าตัดสินในแล้ว คือ ตัดสินแล้วชี้ขาด ค้นหา แสวงหา เทียบเคียง ตรวจตรา สอบสวน ทำให้แจ่มแจ้งแล้วจึงจับมั่น ยึดมั่นถือมั่น รวบถือ รวมถือ รวบรวมถือ คือ ความถือ ความยึดถือ ความยึดมั่น ความถือมั่นความน้อมใจเชื่อว่า สิ่งนี้จริง แน่ แท้ เป็นตามสภาพ เป็นตามจริง ไม่วิปริตดังนี้ย่อมไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้ คือ เป็นธรรมอันพราหมณ์นั้นละ ตัดขาด สงบระงับแล้ว ทำให้ไม่ควรเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความตัดสินใจแล้วจึงถือมั่นในธรรมทั้งหลาย ก็ไม่มีแก่พราหมณ์.

[๖๖๓] คำว่า เพราะเหตุนั้น พราหมณ์จึงเป็นผู้ล่วงเสียแล้วซึ่งความวิวาททั้งหลาย ความว่า เพราะเหตุนั้น คือ เพราะการณะ เหตุ ปัจจัย นิทานนั้น พราหมณ์จึงเป็นผู้ล่วงก้าวล่วง ก้าวล่วงพร้อม เป็นไปล่วง ซึ่งความทะเลาะด้วยทิฏฐิ ความหมายมั่นด้วยทิฏฐิความแก่งแย่งด้วยทิฏฐิ ความวิวาทด้วยทิฏฐิ ความทุ่มเถียงด้วยทิฏฐิ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าเพราะเหตุนั้น พราหมณ์จึงเป็นผู้ล่วงเสียแล้วซึ่งความวิวาททั้งหลาย.

[๖๖๔] คำว่า เพราะพราหมณ์ย่อมไม่เห็นธรรมอื่นโดยความเป็นธรรม ประเสริฐ ความว่า พราหมณ์ย่อมไม่เห็น ไม่พบ ไม่แลเห็น ไม่พินิจ ไม่พิจารณาเห็นซึ่งธรรม คือศาสดา ธรรมที่ศาสดาบอก หมู่คณะ ทิฏฐิ ปฏิปทา มรรค อื่น นอกจากสติปัฏฐานสัมมัปปธาน อิทธิบาท อินทรีย์ พละ โพชฌงค์ อริยมรรคมีองค์ ๘ ว่าเป็นธรรมประเสริฐวิเศษ เป็นประธาน อุดม บวร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะพราหมณ์ย่อมไม่เห็นธรรมอื่นโดยความเป็นธรรมประเสริฐ. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

ญาณอันบุคคลอื่นพึงแนะนำ ย่อมไม่มีแก่พราหมณ์ ความตัดสินใจแล้ว
จึงถือมั่นในธรรมทั้งหลาย ก็ไม่มีแก่พราหมณ์ เพราะเหตุนั้น พราหมณ์
จึงเป็นผู้ล่วงเสียแล้วซึ่งความวิวาททั้งหลาย เพราะพราหมณ์ย่อมไม่เห็น
ธรรมอื่นโดยความเป็นธรรมประเสริฐ.

[๖๖๕] สมณพราหมณ์บางพวก ย่อมเชื่อความหมดจดด้วยทิฏฐิว่า เราย่อมรู้

ย่อมเห็นซึ่งความหมดจดนั้นจริงแท้ หากว่าสมณพราหมณ์ผู้หนึ่งได้
เห็นแล้ว สมณพราหมณ์ผู้เห็นนั้นจะมีประโยชน์อะไรด้วยการเห็น
นั้นเล่า? พวกสมณพราหมณ์ล่วงเสียแล้ว ย่อมกล่าวความหมดจดด้วย
ทัสสนะอื่น.

[๖๖๖] คำว่า ย่อมรู้ ในคำว่า เราย่อมรู้ย่อมเห็นซึ่งความหมดจดนั้นจริงแท้ ความว่า เราย่อมรู้ด้วยญาณเครื่องรู้จิตของผู้อื่น หรือย่อมรู้ด้วยญาณเครื่องรู้ระลึกถึงขันธ์ที่อยู่อาศัยในกาลก่อน. คำว่า ย่อมเห็น ความว่า เราย่อมเห็นด้วยมังสจักษุหรือย่อมเห็นด้วยทิพจักษุ. คำว่า ซึ่งความหมดจดนั้นจริงแท้ ความว่า ซึ่งความหมดจดนั้นแน่แท้ เป็นจริง เป็นตามจริง ไม่วิปริต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เราย่อมรู้ย่อมเห็นซึ่งความหมดจดนั้นจริงแท้.

[๖๖๗] คำว่า สมณพราหมณ์บางพวกย่อมเชื่อความหมดจดด้วยทิฏฐิ ความว่า สมณพราหมณ์บางพวกย่อมเชื่อความหมดจด ความหมดจดวิเศษ ความหมดจดรอบ ความพ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบด้วยทิฏฐิ คือ สมณพราหมณ์บางพวกย่อมเชื่อความหมดจด ความหมดจดวิเศษ ความหมดจดรอบ ความพ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบด้วยทิฏฐิว่า โลกเที่ยง สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า ฯลฯ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้วย่อมเป็นอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เป็นอีกก็หามิได้ สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สมณพราหมณ์บางพวกย่อมเชื่อความหมดจดด้วยทิฏฐิ.

[๖๖๘] คำว่า ได้เห็นแล้ว ในคำว่า หากว่าสมณพราหมณ์ผู้หนึ่งได้เห็นแล้ว สมณพราหมณ์ผู้เห็นนั้น จะมีประโยชน์อะไรด้วยการเห็นนั้นเล่า? ความว่า ได้เห็นแล้วด้วยญาณเครื่องรู้จิตผู้อื่น ได้รู้แล้วด้วยญาณเครื่องระลึกถึงขันธ์ที่อยู่อาศัยในกาลก่อน ได้เห็นแล้วด้วยมังสจักษุ หรือได้เห็นแล้วด้วยทิพจักษุ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า หากว่าสมณพราหมณ์ผู้หนึ่งได้เห็นแล้ว. คำว่า สมณพราหมณ์ผู้เห็นนั้น จะมีประโยชน์อะไรด้วยการเห็นนั้นเล่า? ความว่า สมณพราหมณ์นั้นจะมีประโยชน์อะไรด้วยการเห็นนั้น คือ ความกำหนดรู้ทุกข์จะมีได้อย่างไร? ความละสมุทัยก็ไม่มี ความเจริญมรรคก็ไม่มี ความทำให้แจ้งซึ่งผลก็ไม่มี ความละด้วยตัดขาดซึ่งราคะก็ไม่มี ความละด้วยตัดขาดซึ่งโทสะก็ไม่มี ความละด้วยตัดขาดซึ่งโมหะ

ก็ไม่มี ความละด้วยตัดขาดซึ่งกิเลสทั้งหลายก็ไม่มี ความตัดขาดซึ่งสังขารวัฏก็ไม่มี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า หากว่าสมณพราหมณ์ผู้หนึ่งได้เห็นแล้ว สมณพราหมณ์ผู้นั้น จะมีประโยชน์อะไรด้วยการเห็นนั้นเล่า?

[๖๖๙] คำว่า พวกสมณพราหมณ์ล่วงเสียแล้ว ย่อมกล่าวความหมดจด ด้วยทัสสนะอื่น ความว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นล่วงเลย ก้าวล่วง เป็นไปล่วงแล้ว ซึ่งทางแห่งความหมดจด ทางแห่งความหมดจดวิเศษ ทางแห่งความหมดจดรอบทางขาว ทางขาวรอบ ย่อมกล่าว บอก พูด แสดง แถลง ซึ่งความหมดจด ความหมดจดวิเศษ ความหมดจดรอบ ความพ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบ อื่นจากสติปัฏฐาน อื่นจากสัมมัปปธาน อื่นจากอิทธิบาท อื่นจากอินทรีย์ อื่นจากพละ อื่นจากโพชฌงค์ อื่นจากอริยมรรคมีองค์ ๘ ด้วยทิฏฐิ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่าพวกสมณพราหมณ์ล่วงเสียแล้ว ย่อมกล่าวความหมดจดด้วยทัสสนะอื่น. อีกอย่างหนึ่ง พระพุทธเจ้าทั้งหลายก็ดี พระพุทธสาวกทั้งหลายก็ดี พระปัจเจกพุทธะทั้งหลายก็ดี ล่วงเลย ก้าวล่วง เป็นไปล่วงแล้ว ซึ่งทางแห่งความไม่หมดจด ทางแห่งความไม่หมดจดวิเศษ ทางแห่งความไม่หมดจดรอบ ทางไม่ขาว ทางไม่ขาวรอบ โดยทิฏฐิแห่งสมณพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมกล่าว บอก พูด แสดง แถลง ซึ่งความหมดจด ความหมดจดวิเศษ ความหมดจดรอบ ความพ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบ ด้วยสติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า พระอริยะมีพระพุทธเจ้าเป็นประธานล่วงเสียแล้ว ย่อมกล่าว ความหมดจดด้วยธรรมอื่น. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

สมณพราหมณ์บางพวก ย่อมเชื่อความหมดจดด้วยทิฏฐิว่า เราย่อมรู้
ย่อมเห็นความหมดจดนั้นจริงแท้ หากว่าสมณพราหมณ์ผู้หนึ่งได้เห็นแล้ว
สมณพราหมณ์ผู้เห็นนั้น จะมีประโยชน์อะไรด้วยการเห็นนั้นเล่า? พวก
สมณพราหมณ์ล่วงเสียแล้ว ย่อมกล่าวความหมดจดด้วยทัสสนะอื่น.

[๖๗๐] นรชนเมื่อเห็นก็เห็นนามรูป หรือเห็นแล้วก็จักรู้นามรูปเหล่านั้นเท่านั้น
นรชนเห็นนามรูปมากบ้างน้อยบ้างโดยแท้ ถึงอย่างนั้น ผู้ฉลาดทั้งหลาย
ย่อมไม่กล่าวความหมดจดเพียงความเห็นนามรูปนั้นเลย.

[๖๗๑] คำว่า นรชนเมื่อเห็น ในคำว่า นรชนเมื่อเห็นก็เห็นนามรูป ความว่า นรชนเมื่อเห็นด้วยญาณเครื่องรู้จิตผู้อื่น เมื่อเห็นด้วยญาณเครื่องระลึกถึงขันธ์ที่อยู่อาศัยในกาลก่อน เมื่อเห็นด้วยมังสจักษุ หรือเมื่อเห็นด้วยทิพจักษุ ก็เห็นนามรูปเท่านั้นโดยความเป็นของเที่ยง โดยความเป็นสุข โดยความเป็นอัตตา มิได้เห็นความเกิด ความดับ คุณ โทษ หรืออุบายเครื่องสลัดออกแห่งธรรมเหล่านั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นรชนเมื่อเห็นก็เห็นนามรูป.

[๖๗๒] คำว่า หรือเห็นแล้วก็รู้จักนามรูปเหล่านั้นเท่านั้น ความว่า ครั้นเห็นแล้วด้วยญาณเครื่องรู้จิตผู้อื่น เห็นแล้วด้วยญาณเครื่องระลึกถึงขันธ์ที่อยู่อาศัยในกาลก่อน เห็นแล้วด้วยมังสจักษุ หรือเห็นแล้วด้วยทิพจักษุ ก็เห็นเพียงนามรูปเท่านั้น แล้วจักรู้โดยความเป็นของเที่ยง โดยความเป็นสุข โดยความเป็นอัตตา จักไม่รู้ความเกิด ความดับ คุณ โทษ อุบายเครื่องสลัดออกแห่งธรรมเหล่านั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า หรือเห็นแล้วก็จักรู้นามรูปเหล่านั้นเท่านั้น.

[๖๗๓] คำว่า เห็นนามรูปมากบ้างน้อยบ้างโดยแท้ ความว่า เมื่อเห็นนามรูปมากบ้างน้อยบ้าง ก็เห็นโดยความเป็นของเที่ยง โดยความเป็นสุข โดยความเป็นอัตตา โดยแท้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เห็นนามรูปมากบ้างน้อยบ้างโดยแท้.

[๖๗๔] คำว่า ผู้ฉลาดทั้งหลาย ในคำว่า ถึงอย่างนั้น ผู้ฉลาดทั้งหลายย่อมไม่กล่าวความหมดจดเพียงความเห็นนามรูปนั้น ความว่า พวกผู้ฉลาดในขันธ์ ผู้ฉลาดในธาตุ ผู้ฉลาดในอายตนะ ผู้ฉลาดในปฏิจจสมุปบาท ผู้ฉลาดในสติปัฏฐาน ผู้ฉลาดในสัมมัปปธาน ผู้ฉลาดในอิทธิบาท ผู้ฉลาดในอินทรีย์ ผู้ฉลาดในพละ ผู้ฉลาดในโพชฌงค์ ผู้ฉลาดในมรรค ผู้ฉลาดในผล ผู้ฉลาดในนิพพาน ผู้ฉลาดเหล่านั้น ย่อมไม่กล่าว ไม่บอก ไม่พูด ไม่แสดง ไม่แถลงซึ่งความหมดจด ความหมดจดวิเศษ ความหมดจดรอบ ความพ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบ เพียงความเห็นนามรูป ด้วยญาณเครื่องรู้จิตผู้อื่น ด้วยญาณเครื่องระลึกถึงขันธ์ที่อยู่อาศัยในกาลก่อน ด้วยมังสจักษุ หรือด้วยทิพยจักษุ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ถึงอย่างนั้น ผู้ฉลาดทั้งหลายย่อมไม่กล่าวความหมดจดเพียงความเห็นนามรูปนั้นเลย. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

นรชนเมื่อเห็นก็เห็นนามรูป หรือเห็นแล้วก็จักรู้นามรูปเหล่านั้นเท่านั้น
นรชนเห็นนามรูปมากบ้างน้อยบ้างโดยแท้ ถึงอย่างนั้น ผู้ฉลาดทั้งหลาย
ย่อมไม่กล่าวความหมดจดเพียงความเห็นนามรูปนั้นเลย.

[๖๗๕] ก็นรชนผู้กล่าวด้วยความถือมั่น เป็นผู้อันใครๆ ไม่พึงแนะนำให้ดีได้
เป็นผู้เชิดทิฏฐิที่กำหนดไว้ในเบื้องหน้า อาศัยวัตถุใด ก็กล่าววัตถุนั้น
ว่างามในเพราะทิฏฐินั้น นรชนผู้กล่าวความหมดจดนั้น ได้เห็นว่าแท้
ในทิฏฐินั้น.

[๖๗๖] คำว่า ก็นรชนผู้กล่าวด้วยความถือมั่น เป็นผู้อันใครๆ ไม่พึงแนะนำให้ดีได้ ความว่า นรชนผู้กล่าวด้วยความถือมั่นว่า โลกเที่ยง สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า ผู้กล่าวด้วยความถือมั่นว่า โลกไม่เที่ยง ฯลฯ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้วย่อมเป็นอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เป็นอีกก็หามิได้ สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า. คำว่า เป็นผู้อันใครๆ ไม่พึงแนะนำให้ดีได้ ความว่า นรชนผู้กล่าวด้วยความถือมั่น เป็นผู้อันใครๆ ยากที่จะแนะนำได้ ยากที่จะให้รู้ได้ ยากที่จะให้เข้าใจได้ ยากที่จะให้เห็นได้ ยากที่จะให้เลื่อมใสได้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ก็นรชนผู้กล่าวด้วยความถือมั่น เป็นผู้อันใครๆ ไม่พึงแนะนำให้ดีได้.

[๖๗๗] คำว่า เป็นผู้เชิดทิฏฐิที่กำหนดไว้ในเบื้องหน้า ความว่า เป็นผู้เชิดทิฏฐิที่กำหนด ปรุงแต่ง ตั้งอยู่ดีแล้ว ไว้ในเบื้องหน้า คือ ทำทิฏฐิออกหน้าเที่ยวไป มีทิฏฐิเป็นธงไชย มีทิฏฐิเป็นธงยอด มีทิฏฐิเป็นใหญ่ ถูกทิฏฐิห้อมล้อมเที่ยวไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้เชิดทิฏฐิที่กำหนดไว้ในเบื้องหน้า.

[๖๗๘] คำว่า อาศัยวัตถุใด ในคำว่า อาศัยวัตถุใด ก็กล่าววัตถุนั้นว่างามในเพราะทิฏฐินั้น ความว่า อาศัย อิงอาศัย พัวพัน เข้าถึง ติดใจ น้อมใจ ถึงแล้ว ซึ่งวัตถุใด คือ ศาสดา ธรรมที่ศาสดาบอก หมู่คณะ ทิฏฐิ ปฏิปทา มรรค เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อาศัยวัตถุใด. คำว่า ในเพราะทิฏฐินั้น ความว่า ในเพราะทิฏฐิ ความควร ความชอบใจ ลัทธิของตน. คำว่า ก็กล่าววัตถุนั้นว่างาม ความว่า เป็นผู้กล่าววัตถุนั้นว่างาม กล่าวว่าดี กล่าวว่าเป็นบัณฑิต กล่าวว่าเป็นธีรชน กล่าวว่ามีญาณ กล่าวโดยเหตุ กล่าวโดยลักษณะ กล่าวโดยการณะ กล่าวโดยฐานะ โดยลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อาศัยวัตถุใด ก็กล่าววัตถุนั้นว่างามในเพราะทิฏฐินั้น.

[๖๗๙] คำว่า ผู้กล่าวความหมดจด ในคำว่า ผู้กล่าวความหมดจดนั้น ได้เห็นว่าแท้ในทิฏฐินั้น ความว่า กล่าวความหมดจด กล่าวความหมดจดวิเศษ กล่าวความหมดจดรอบ กล่าวความขาว กล่าวความขาวรอบ. อีกอย่างหนึ่ง ผู้มีความเห็นความหมดจด มีความเห็นความหมดจดวิเศษ มีความเห็นความหมดจดรอบ มีความเห็นความขาว มีความเห็นความขาวรอบ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้กล่าวความหมดจด. คำว่า ในทิฏฐินั้น คือ ในทิฏฐิ ความควร ความชอบใจ ลัทธิของตน. คำว่า ได้เห็นว่าแท้ ความว่า ได้เห็น ได้พบ ได้ประสบ ได้แทงตลอดว่า แท้ แน่นอน จริง เป็นตามจริง ไม่วิปริต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นรชนผู้กล่าวความหมดจดนั้น ได้เห็นว่าแท้ในทิฏฐินั้น. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตอบว่า

ก็นรชนผู้กล่าวด้วยความถือมั่น เป็นผู้อันใครๆ ไม่พึงแนะนำให้ดีได้
เป็นผู้เชิดทิฏฐิที่กำหนดไว้เบื้องหน้า อาศัยวัตถุใดก็กล่าววัตถุนั้นว่างาม
ในเพราะทิฏฐินั้น นรชนผู้กล่าวความหมดจดนั้น ได้เห็นว่าแท้ใน
ทิฏฐินั้น.

[๖๘๐] พราหมณ์ทราบด้วยญาณแล้ว ย่อมไม่เข้าถึงซึ่งความกำหนด ไม่เป็นผู้
แล่นไปด้วยทิฏฐิ ทั้งไม่มีตัณหาหรือทิฏฐิเป็นเครื่องผูกเพราะญาณ
พราหมณ์นั้นรู้แล้ว ย่อมวางเฉยซึ่งสมมติทั้งหลายที่ปุถุชนให้เกิด ส่วน
สมณพราหมณ์เหล่าอื่นย่อมถือมั่น.

[๖๘๑] ศัพท์ว่า น ในคำว่า พราหมณ์ทราบด้วยญาณแล้วย่อมไม่เข้าถึงความกำหนด เป็นศัพท์ปฏิเสธ ชื่อว่าพราหมณ์ คือ บุคคลชื่อว่าเป็นพราหมณ์ เพราะเป็นผู้ลอยเสียแล้วซึ่งธรรม ๗ ประการ ฯลฯ อันตัณหาและทิฏฐิไม่อาศัย เป็นผู้คงที่ ชื่อว่าเป็นพราหมณ์. คำว่า ความกำหนด ได้แก่ความกำหนด ๒ อย่าง คือ ความกำหนดด้วยตัณหา ๑ ความกำหนดด้วยทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าความกำหนดด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความกำหนดด้วยทิฏฐิ ญาณ เรียกว่าสังขาร ได้แก่ความรู้ ความรู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความเลือกเฟ้นธรรม ความเห็นชอบ คำว่า พราหมณ์ทราบด้วยญาณแล้ว ย่อมไม่เข้าถึงความกำหนด ความว่า พราหมณ์ทราบ พินิจพิจารณา ทำให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้งด้วยญาณว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็น

ทุกข์ ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา ดังนี้แล้ว ย่อมไม่เข้าถึง ไม่เข้าไปถึง ไม่ถือ ไม่ยึดมั่น ไม่ถือมั่น ซึ่งความกำหนดด้วยตัณหา หรือความกำหนดด้วยทิฏฐิ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พราหมณ์ทราบด้วยญาณแล้ว ย่อมไม่เข้าถึงความกำหนด.

[๖๘๒] คำว่า ไม่เป็นผู้แล่นไปด้วยทิฏฐิ ทั้งไม่มีตัณหาหรือทิฏฐิเป็นเครื่องผูกเพราะญาณ ความว่า พราหมณ์นั้นละ ตัดขาด สงบ ระงับ ทำไม่ให้ควรเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ ซึ่งทิฏฐิ ๖๒ ประการ ไม่ดำเนิน ไม่ออก ไม่เลื่อน ไม่เคลื่อนไปด้วยทิฏฐิ ทั้งไม่ถึง ไม่กลับมาถึงทิฏฐินั้นโดยความเป็นสาระ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่เป็นผู้แล่นไปด้วยทิฏฐิ คำว่า ทั้งไม่มีตัณหาหรือทิฏฐิเป็นเครื่องผูกเพราะญาณ ความว่า พราหมณ์ย่อมไม่ทำตัณหาเป็นเครื่องผูก หรือทิฏฐิเป็นเครื่องผูก คือ ไม่ยังตัณหาหรือทิฏฐิเป็นเครื่องผูกให้เกิด ให้เกิดพร้อม ให้บังเกิด ให้บังเกิดเฉพาะ เพราะญาณในสมาบัติ ๘ เพราะญาณในอภิญญา ๕ หรือเพราะญาณที่ผิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่เป็นผู้แล่นไปด้วยทิฏฐิ ทั้งไม่มีตัณหาหรือทิฏฐิเป็นเครื่องผูกเพราะญาณ.

[๖๘๓] คำว่า รู้แล้ว ในคำว่า พราหมณ์นั้นรู้แล้ว .... ซึ่งสมมติทั้งหลายที่ปุถุชนให้เกิด ความว่า รู้ ทราบ พินิจ พิจารณา ทำให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้งว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พราหมณ์นั้นรู้แล้ว. ทิฏฐิ ๖๒ ประการ เรียกว่า สมมติ ทิฏฐิทั้งหลายชื่อว่าปุถุชชา เพราะทิฏฐิเหล่านั้น อันปุถุชนให้เกิด หรือเพราะชนต่างๆ มากให้เกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พราหมณ์นั้นรู้แล้ว .... ซึ่งสมมติทั้งหลายที่ปุถุชนให้เกิด.

[๖๘๔] คำว่า ย่อมวางเฉย ส่วนพวกสมณพราหมณ์เหล่าอื่นย่อมถือมั่น ความว่า พวกสมณพราหมณ์เหล่าอื่นย่อมถือ ยึดมั่น ถือมั่น ด้วยสามารถแห่งตัณหา ด้วยสามารถแห่งทิฏฐิ ส่วนพระอรหันต์ย่อมวางเฉย ไม่ถือ ไม่ยึดมั่น ไม่ถือมั่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อม

วางเฉย ส่วนพวกสมณพราหมณ์เหล่าอื่นย่อมถือมั่น. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

พราหมณ์ทราบด้วยญาณแล้ว ย่อมไม่เข้าถึงซึ่งความกำหนด ไม่เป็นผู้
แล่นไปด้วยทิฏฐิ ทั้งไม่มีตัณหาหรือทิฏฐิเป็นเครื่องผูกเพราะญาณ
พราหมณ์นั้นรู้แล้ว ย่อมวางเฉยซึ่งสมมติทั้งหลายที่ปุถุชนให้เกิด ส่วน
พวกสมณพราหมณ์เหล่าอื่นย่อมถือมั่น.

[๖๘๕] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบอีกว่า) มุนีสละแล้วซึ่งกิเลส เครื่องร้อยกรอง
ทั้งหลายในโลกนี้ เมื่อชนทั้งหลายเกิดวิวาทกัน ย่อมไม่เป็นผู้แล่นไป
ด้วยธรรมที่ทำให้เป็นพวก มุนีนั้นเมื่อชนทั้งหลายไม่สงบ ก็เป็นผู้สงบ
วางเฉยไม่ถือมั่น สมณพราหมณ์เหล่าอื่นย่อมถือมั่น.

[๖๘๖] ชื่อว่า กิเลสเครื่องร้อยกรอง ในคำว่า มุนีสละแล้วซึ่งกิเลสเครื่องร้อยกรองทั้งหลายในโลกนี้ ได้แก่กิเลสเครื่องร้อยกรอง ๔ อย่าง คือ กิเลสเครื่องร้อยกรองทางกาย คือ อภิชฌา พยาบาท สีลัพพตปรามาส ชื่อว่าความยึดมั่นว่าสิ่งนี้จริง ความกำหนดในทิฏฐิของตน ชื่อว่ากิเลสเครื่องร้อยกรองทางกาย คืออภิชฌา. ความอาฆาต ความไม่ยินดีในถ้อยคำของผู้อื่นชื่อว่า กิเลสเครื่องร้อยกรองทางกายคือพยาบาท. ความยึดถือศีลพรต หรือทั้งศีลและพรตของตน ชื่อว่า กิเลสเครื่องร้อยกรองทางกายคือสีลัพพตปรามาส. ทิฏฐิของตน ชื่อว่าความยึดมั่นว่าสิ่งนี้จริง. คำว่า สละแล้ว ความว่า ปล่อยหรือวางแล้วซึ่งกิเลสเครื่องร้อยกรองทั้งหลาย. อีกอย่างหนึ่ง ความว่า แก้แล้วหรือคลายแล้วซึ่งกิเลสเครื่องร้อยกรองที่ผูก รัด พัน เหนี่ยวรั้ง เกาะเกี่ยว พัวพัน คล้องไว้ เหมือนชนทั้งหลายทำความปลดปล่อยคานหาม รถหรือเกวียน ฉะนั้น. คำว่า มุนี ความว่า ญาณเรียกว่า โมนะ ได้แก่ความรู้ ความรู้ชัด ฯลฯ ก้าวล่วงธรรมเป็นเครื่องข้องและตัณหาเพียงดังข่าย บุคคลนั้นชื่อว่ามุนี. คำว่า ในโลกนี้ คือในทิฏฐินี้ ฯลฯ ในมนุษยโลกนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มุนีสละแล้วซึ่งกิเลสเป็นเครื่องร้อยกรองทั้งหลายในโลกนี้.

[๖๘๗] คำว่า เมื่อชนทั้งหลายเกิดวิวาทกัน ไม่เป็นผู้แล่นไปด้วยธรรมที่ทำให้เป็นพวก ความว่า เมื่อชนทั้งหลายมีความวิวาทกันเกิด เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏ คือ เมื่อชนทั้งหลายถึงฉันทาคติ ถึงโทสาคติ ถึงโมหาคติ ถึงภยาคติ มุนีย่อมไม่ถึงฉันทาคติ ไม่ถึงโทสาคติ ไม่ถึงโมหาคติ ไม่ถึงภยาคติ ไม่ถึงด้วยสามารถราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ อุทธัจจะ วิจิกิจฉา อนุสัย ย่อมไม่ดำเนิน ออก เลื่อน เคลื่อนไปด้วยธรรมทั้งหลายที่ทำให้เป็นพวก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อชนทั้งหลายเกิดวิวาทกัน ย่อมไม่เป็นผู้แล่นไปด้วยธรรมที่ทำให้เป็นพวก.

[๖๘๘] คำว่า สงบ ในคำว่า มุนีนั้น เมื่อชนทั้งหลายไม่สงบ ก็เป็นผู้สงบ วางเฉย ความว่า ชื่อว่าเป็นผู้สงบ เข้าไปสงบเงียบ ดับ ระงับแล้วเพราะเป็นผู้มีราคะ โทสะ โมหะ ฯลฯ อกุสลาภิสังขารทั้งปวงสงบ เงียบ เข้าไปสงบ เย็น ดับ หายไป ระงับแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้สงบ. คำว่า เมื่อชนทั้งหลายไม่สงบ คือ เมื่อชนทั้งหลายไม่สงบ ไม่เข้าไปสงบ ไม่เงียบ ไม่ดับ ไม่ระงับแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อชนทั้งหลายไม่สงบ ก็เป็นผู้สงบ. คำว่า มุนีนั้น .... เป็นผู้วางเฉย ความว่า พระอรหันต์เป็นผู้ประกอบด้วยอุเบกขามีองค์ ๖ คือ เห็นรูปด้วยจักษุแล้ว ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ เป็นผู้วางเฉย มีสติ มีสัมปชัญญะ ได้ยินเสียงด้วยหูแล้ว ฯลฯ บุคคลนั้น เป็นผู้มีอินทรีย์อันอบรมแล้ว ฝึกดีแล้ว รอคอยกาลมรณะอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มุนีนั้น เมื่อชนทั้งหลายไม่สงบ ก็เป็นผู้สงบ วางเฉย.

[๖๘๙] คำว่า เป็นผู้ไม่ถือมั่น สมณพราหมณ์เหล่าอื่นย่อมถือมั่น ความว่า สมณพราหมณ์เหล่าอื่น ย่อมถือ ยึดมั่น ถือมั่น ด้วยสามารถตัณหา ด้วยสามารถทิฏฐิ พระอรหันต์ย่อมวางเฉย ไม่ถือ ไม่ยึดมั่น ไม่ถือมั่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ไม่ถือมั่น สมณพราหมณ์เหล่าอื่นย่อมถือมั่น. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

มุนีสละแล้วซึ่งกิเลสเครื่องร้อยกรองทั้งหลายในโลกนี้ เมื่อชนทั้งหลาย
เกิดวิวาทกัน ย่อมไม่เป็นผู้แล่นไปด้วยธรรมที่ทำให้เป็นพวก มุนีนั้น
เมื่อชนทั้งหลายไม่สงบ ก็เป็นผู้สงบวางเฉย ไม่ถือมั่น สมณพราหมณ์
เหล่าอื่น ย่อมถือมั่น.

[๖๙๐] มุนีละอาสวะอันมีในก่อน ไม่ทำอาสวะใหม่ ไม่เป็นผู้ดำเนินไปด้วย
ความพอใจ ทั้งไม่เป็นผู้กล่าวด้วยความถือมั่น มุนีนั้นเป็นธีรชน พ้นขาด
แล้วจากทิฏฐิทั้งหลาย ไม่เป็นผู้ติเตียนตน ย่อมไม่ติดอยู่ในโลก.

[๖๙๑] คำว่า มุนีละอาสวะอันมีก่อน ไม่ทำอาสวะใหม่ ความว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ส่วนอดีต เรียกว่า อาสวะอันมีในก่อน. กิเลสเหล่าใดพึงเกิดขึ้นเพราะปรารภถึงสังขารส่วนอดีต มุนีละ สละ บริจาค สลัด บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งกิเลสเหล่านั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ละอาสวะอันมีในก่อน. คำว่า ไม่ทำอาสวะใหม่ ความว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ส่วนปัจจุบัน เรียกว่า อาสวะใหม่. มุนีไม่ทำความพอใจ ไม่ทำความรักใคร่ ไม่ทำความกำหนัด ปรารภถึงสังขารส่วนปัจจุบัน คือ ไม่ให้เกิด ไม่ให้เกิดพร้อม ไม่ให้บังเกิด ไม่ให้บังเกิดเฉพาะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มุนีละอาสวะอันมีในก่อน ไม่ทำอาสวะใหม่.

[๖๙๒] คำว่า ไม่เป็นผู้ดำเนินไปด้วยความพอใจ ในคำว่า ไม่เป็นผู้ดำเนินไปด้วยความพอใจ ทั้งไม่เป็นผู้กล่าวด้วยความถือมั่น ความว่า ไม่ถึงฉันทาคติ ไม่ถึงโทสาคติ ไม่ถึงโมหาคติ ไม่ถึงภยาคติ ไม่ถึงด้วยสามารถราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ อุทธัจจะ วิจิกิจฉา อนุสัย ไม่ดำเนิน ออก เลื่อน เคลื่อนไปด้วยธรรมทั้งหลายที่ทำให้เป็นพวก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่เป็นผู้ดำเนินด้วยความพอใจ. คำว่า ทั้งไม่เป็นผู้กล่าวด้วยความถือมั่น ความว่า นรชนเป็นผู้กล่าวด้วยความถือมั่นว่า โลกเที่ยง สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า โลกไม่เที่ยง สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า ฯลฯ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้วย่อมเป็นอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เป็นอีกก็หามิได้ สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า (ไม่เป็นผู้กล่าวด้วยความถือมั่นอย่างนั้น) เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่เป็นผู้ดำเนินด้วยความพอใจ ทั้งไม่เป็นผู้กล่าวด้วยความถือมั่น.

[๖๙๓] คำว่า มุนีนั้นเป็นธีรชน พ้นขาดแล้วจากทิฏฐิทั้งหลาย ความว่า ทิฏฐิ ๖๒ ประการ อันมุนีนั้นละ ตัดขาด สงบ ระงับแล้วทำไม่ให้ควรเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ มุนีนั้นนั้นเป็นผู้พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องด้วยทิฏฐิทั้งหลายย่อมเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่. คำว่า เป็นธีรชน คือ เป็นผู้มีปัญญาเครื่องทรงจำ เป็นบัณฑิต มีปัญญา มีปัญญาเครื่องตรัสรู้

มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาเครื่องทำลายกิเลส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มุนีนั้นเป็นธีรชน พ้นขาดแล้วจากทิฏฐิทั้งหลาย.

ว่าด้วยเหตุที่ติเตียนมี ๒ อย่าง

[๖๘๔] ชื่อว่าความติด ในคำว่า ไม่เป็นผู้ติเตียนตน ย่อมไม่ติดในโลก ได้แก่ความติด ๒ อย่าง คือ ความติดด้วยตัณหา ๑ ความติดด้วยทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าความติดด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความติดด้วยทิฏฐิ มุนีนั้นละความติดด้วยตัณหา สละคืนความติดด้วยทิฏฐิแล้ว เพราะละความติดด้วยตัณหา สละคืนความติดด้วยทิฏฐิ จึงเป็นผู้อันตัณหาและทิฏฐิไม่เข้าไปติด ย่อมไม่ติด ไม่เปื้อน ไม่เข้าไปติด ในอบายโลก มนุษยโลก เทวโลก ขันธโลก ธาตุโลก อายตนโลก คือ เป็นผู้อันตัณหาและทิฏฐิไม่ติด ไม่เปื้อน ไม่เข้าไปติด ออก สลัดออก พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องแล้ว เป็นผู้มีจิตปราศจากเขตแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมไม่ติดในโลก. คำว่า ไม่เป็นผู้ติเตียนตน ความว่า บุคคลย่อมติเตียนได้ด้วยเหตุ ๒ อย่าง คือ เพราะกระทำอย่าง ๑ เพราะไม่กระทำอย่าง ๑. บุคคลย่อมติเตียนตนเพราะกระทำและเพราะไม่กระทำอย่างไร? บุคคลย่อมติเตียนตนได้ว่า เราทำกายทุจริต เราไม่ทำกายสุจริต เราทำวจีทุจริต เราไม่ทำวจีสุจริต เราทำมโนทุจริต เราไม่ทำมโนสุจริต เราทำปาณาติบาต ฯลฯ เราทำมิจฉาทิฏฐิ เราไม่ทำสัมมาทิฏฐิ บุคคลย่อมติเตียนตนเพราะกระทำและเพราะไม่กระทำอย่างนี้. อีกอย่างหนึ่ง บุคคลย่อมติเตียนตนว่า เราเป็นผู้ไม่ทำความบริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย เราเป็นผู้ไม่คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย เราเป็นผู้ไม่รู้จักประมาณในโภชนะ เราเป็นผู้ไม่หมั่นประกอบความเพียรเป็นเครื่องตื่นอยู่ เราเป็นผู้ไม่ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ เราไม่ได้เจริญสติปัฏฐาน ๔ เราไม่ได้เจริญสัมมัปปธาน ๔ เราไม่ได้เจริญอิทธิบาท ๔ เราไม่ได้เจริญอินทรีย์ ๕ เราไม่ได้เจริญพละ ๕ เราไม่ได้เจริญโพชฌงค์ ๗ เราไม่ได้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เราไม่กำหนดรู้ทุกข์ เราไม่ละสมุทัย เราไม่เจริญมรรค เราไม่ทำให้แจ้งซึ่งนิโรธ บุคคลย่อมติเตียนตนเพราะกระทำและเพราะไม่กระทำอย่างนี้ มุนีไม่กระทำกรรมเป็นเหตุ ติเตียนตน คือ ไม่ยังกรรมนั้นให้เกิด ให้เกิดพร้อม ให้บังเกิด ให้บังเกิดเฉพาะอย่างนี้ จึงชื่อว่าเป็นผู้ไม่ติเตียนตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่เป็นผู้ติเตียนตน ย่อมไม่ติดในโลก. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

มุนีละอาสวะอันมีในก่อน ไม่ทำอาสวะใหม่ ไม่เป็นผู้ดำเนินไปด้วย
ความพอใจ ทั้งไม่เป็นผู้กล่าวด้วยความถือมั่น มุนีนั้นเป็นธีรชน พ้น
ขาดแล้วจากทิฏฐิทั้งหลาย ไม่เป็นผู้ติเตียนตน ย่อมไม่ติดอยู่ในโลก.

[๖๙๕] มุนีนั้น กำจัดเสนาแล้วในธรรมทั้งปวง คือ ในรูปที่เห็น ในเสียงที่
ได้ยิน ในอารมณ์ที่ทราบ มุนีนั้น เป็นผู้ปลงภาระลงแล้ว พ้นขาดแล้ว
ไม่มีความกำหนด ไม่เข้าไปยินดี ไม่มีความปรารถนา พระผู้มีพระภาค
ตรัสว่าดังนี้.

[๖๙๖] มารเสนา เรียกว่า เสนา ในคำว่า มุนีนั้น กำจัดเสนาแล้วในธรรมทั้งปวง คือ ในรูปที่เห็น ในเสียงที่ได้ยิน ในอารมณ์ที่ทราบ. กายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความตีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความลวง ความโอ้อวด ความกระด้าง ความแข่งดี ความถือตัว ความดูหมิ่น ความเมา ความประมาท กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อกุสลาภิสังขารทั้งปวง ชื่อว่ามารเสนา. สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

กิเลสกาม เรากล่าวว่าเป็นมารเสนาที่ ๑ ของท่าน ความไม่ยินดี เรา
กล่าวว่าเป็นมารเสนาที่ ๒ ของท่าน ความหิวกระหาย เรากล่าวว่าเป็น
มารเสนาที่ ๓ ของท่าน ตัณหา เรากล่าวว่าเป็นมารเสนาที่ ๔ ของท่าน
ความง่วงเหงาหาวนอน เรากล่าวว่าเป็นมารเสนาที่ ๕ ของท่าน ความ
ขลาด เรากล่าวว่าเป็นมารเสนาที่ ๖ ของท่าน ความลังเลใจ เรากล่าวว่า
เป็นมารเสนาที่ ๗ ของท่าน ความลบลู่ ความกระด้าง เรากล่าวว่าเป็น
มารเสนาที่ ๘ ของท่าน ลาภ ความสรรเสริญ สักการะ และยศ ที่
ได้มาโดยทางผิด เรากล่าวว่าเป็นมารเสนาที่ ๙ ของท่าน ความยกตน
และข่มคนอื่น เรากล่าวว่าเป็นมารเสนาที่ ๑๐ ของท่าน ดูกรพระยามาร
เสนาของท่านนี้ เป็นผู้มีปกติกำจัดบุคคลผู้มีธรรมดำ คนไม่กล้าย่อม
ไม่ชนะมารเสนานั้นได้ ส่วนคนกล้าย่อมชนะได้ ครั้นชนะแล้วย่อม
ได้ความสุข ดังนี้.

เมื่อใด มารเสนาทั้งหมด และกิเลสอันทำความเป็นปฏิปักษ์ทั้งหมด อันมุนีชนะให้พ่ายแพ้ ทำลายเสีย กำจัดเสีย ทำให้ไม่สู้หน้าแล้ว ด้วยอริยมรรค ๔ เมื่อนั้น มุนีนั้นเรียกว่า เป็นผู้กำจัดเสนาแล้ว. มุนีนั้น กำจัดเสนาในรูปที่เห็น ในเสียงที่ได้ยิน ในอารมณ์ที่ทราบ ในอารมณ์ที่รู้แจ้งแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มุนีนั้น กำจัดเสนาแล้วในธรรมทั้งปวง คือ ในรูปที่เห็น ในเสียงที่ได้ยิน ในอารมณ์ที่ทราบ.

ว่าด้วยภาระ ๓ อย่าง

[๖๘๗] ชื่อว่าภาระ ในคำว่า มุนีนั้น เป็นผู้ปลงภาระลงแล้ว พ้นขาดแล้ว ได้แก่ภาระ ๓ อย่างคือ ขันธภาระ ๑ กิเลสภาระ ๑ อภิสังขารภาระ ๑. ขันธภาระเป็นไฉน? รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ในปฏิสนธิ นี้ชื่อว่าขันธภาระ. กิเลสภาระเป็นไฉน? ราคะ โทสะ โมหะ ฯลฯ อกุสลาภิสังขารทั้งปวง นี้ชื่อว่ากิเลสภาระ. อภิสังขารภาระเป็นไฉน? ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร อเนญชาภิสังขาร นี้ชื่อว่าอภิสังขารภาระ ขันธวาระ กิเลสภาระ และอภิสังขารภาระ เป็นสภาพอันมุนีละแล้ว มีรากอันตัดขาดแล้ว ทำไม่ให้มีที่ตั้งดังตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา เมื่อใด เมื่อนั้นมุนีนั้นเรียกว่า เป็นผู้ปลงภาระลงแล้ว มีภาระตกไปแล้ว มีภาระอันปลดแล้ว มีภาระอันปล่อยแล้ว มีภาระอันวางแล้ว มีภาระระงับแล้ว.

ว่าด้วยโมเนยยะ ๓ อย่าง

คำว่า มุนี ความว่า ญาณเรียกว่าโมนะ ได้แก่ปัญญา ความรู้ทั่ว ความเลือกเฟ้นความเลือกเฟ้นทั่ว ความเลือกเฟ้นธรรม ความกำหนดดี ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ความเป็นบัณฑิต ความเป็นผู้ฉลาด ความเป็นผู้มีปัญญารักษาตน ปัญญาเป็นเครื่องจำแนก ปัญญาเป็นเครื่องคิด ปัญญาเป็นเครื่องเข้าไปเห็น ปัญญาอันกว้างขวางดุลแผ่นดิน ปัญญาเป็นเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาอันนำไปรอบ ปัญญาเป็นเครื่องเห็นแจ้ง ความรู้สึกตัว ปัญญาเป็นเครื่องเจาะแทง ปัญญาเป็นเครื่องเห็นชัด ปัญญาเป็นใหญ่ ปัญญาเป็นกำลัง ปัญญาเป็นดังศาตรา ปัญญาเพียงดังปราสาท ปัญญาอันสว่าง ปัญญาอันแจ่มแจ้ง ปัญญาอันรุ่งเรือง ปัญญาเป็นดังแก้ว ความไม่หลง ความเลือกเฟ้นธรรม ความเห็นชอบ บุคคลประกอบด้วย

ญาณนั้น ชื่อว่าเป็นมุนี คือ ผู้ถึงญาณที่ชื่อว่าโมนะ โมเนยยะ (ธรรมเครื่องทำความเป็นมุนี) มี ๓ อย่าง คือ โมเนยยธรรมทางกาย ๑ โมเนยยธรรมทางวาจา ๑ โมเนยยธรรมทางใจ ๑.

โมเนยยธรรมทางกายเป็นไฉน? การละกายทุจริต ๓ อย่าง ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางกาย กายสุจริต ๓ อย่าง ญาณมีกายเป็นอารมณ์ ความกำหนดรู้กายมรรคอันสหรคตด้วยปริญญา การละฉันทราคะในกาย ความดับแห่งกายสังขาร ความบรรลุจตุตถฌาน แต่ละอย่างๆ ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางกาย นี้ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางกาย.

โมเนยยธรรมทางวาจาเป็นไฉน? การละวจีทุจริต ๔ อย่าง ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางวาจา วจีสุจริต ๔ อย่าง ญาณมีวาจาเป็นอารมณ์ ความกำหนดรู้วาจา มรรคอันสหรคตด้วยปริญญา การละฉันทราคะในวาจา ความดับแห่งวจีสังขาร ความบรรลุทุติยฌาน แต่ละอย่างๆ ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางวาจา นี้ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางวาจา.

โมเนยยธรรมทางใจเป็น? การละมโนทุจริต ๓ อย่าง ชื่อว่า โมเนยยธรรมทางใจ มโนสุจริต ๓ อย่าง ญาณมีจิตเป็นอารมณ์ ความกำหนดรู้จิต มรรคอันสหรคตด้วยปริญญา การละฉันทราคะในจิต ความดับแห่งจิตตสังขาร ความบรรลุสัญญาเวทยิตนิโรธ แต่ละอย่างๆ ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางใจ นี้ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางใจ.

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

> บัณฑิตทั้งหลายได้กล่าวมุนี ผู้เป็นมุนีทางกาย เป็นมุนีทางวาจา เป็นมุนี
> ทางใจ ไม่มีอาสวะว่า เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยธรรมที่ทำให้เป็นมุนี เป็นผู้ละ
> กิเลสทั้งปวง บัณฑิตทั้งหลายได้กล่าวมุนีผู้เป็นมุนีทางกาย เป็นมุนี
> ทางวาจา เป็นมุนีทางใจ ไม่มีอาสวะว่า เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยธรรมที่
> ทำให้เป็นมุนี เป็นผู้มีบาปอันล้างเสียแล้ว.

บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรมที่ทำให้เป็นมุนีเหล่านี้ ชื่อว่าเป็นมุนีมี ๖ จำพวก คือ อาคารมุนี อนาคารมุนี เสขมุนี อเสขมุนี ปัจเจกมุนี มุนิมุนี อาคารมุนีเป็นไฉน? ชนเหล่าใดเป็นผู้ครองเรือน มีบทคือนิพพานอันเห็นแล้ว มีศาสนาอันรู้แจ้งแล้ว ชนเหล่านี้ ชื่อว่าอาคารมุนี อนาคารมุนีเป็นไฉน? ชนเหล่าใดออกบวช มีบทคือนิพพานอันเห็นแล้ว มีศาสนาอันรู้แจ้งแล้ว

ชนเหล่านี้ชื่อว่า อนาคารมุนี พระเสขะ ๗ จำพวก ชื่อว่าเสขมุนี พระอรหันต์ทั้งหลาย ชื่อว่าอเสขมุนี พระปัจเจกพุทธะทั้งหลาย ชื่อว่าปัจเจกมุนี พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าชื่อว่ามุนิมุนี.

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

บุคคลไม่เป็นมุนีด้วยความเป็นผู้นิ่ง เป็นแต่ผู้เปล่า ไม่ใช่ผู้รู้ ส่วนบุคคลใดเป็นบัณฑิต ถือธรรมอันประเสริฐ ละเว้นบาปทั้งหลาย เหมือนคนที่ถือเครื่องชั่งตั้งอยู่ ฉะนั้น บุคคลนั้นชื่อว่าเป็นมุนี เรียกว่ามุนีโดยเหตุนั้น บุคคลใด ย่อมรู้โลกทั้ง ๒ บุคคลนั้นเรียกว่ามุนีโดยเหตุนั้น บุคคลใดรู้ธรรมของอสัตบุรุษและธรรมของสัตบุรุษ ในโลกทั้งปวงทั้งภายในและภายนอก ก้าวล่วงธรรมเป็นเครื่องข้องและตัณหาเพียงดังว่าข่ายดำรงอยู่ เป็นผู้อันเทวดา และมนุษย์บูชาแล้ว บุคคลนั้นชื่อว่าเป็นมุนี.

คำว่า พ้นขาดแล้ว ความว่า จิตของมุนีพ้น พ้นขาด พ้นวิเศษดีแล้วจากราคะ โทสะ โมหะ ฯลฯ อกุสลาภิสังขารทั้งปวง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่ามุนีนั้นเป็นผู้ปลงภาระลงแล้ว พ้นขาดแล้ว.

[๖๙๘] ชื่อว่าความกำหนด ในคำว่า ไม่มีความกำหนด ไม่เข้าไปยินดี ไม่มีความปรารถนา พระผู้มีพระภาคตรัสว่าดังนี้ ได้แก่ความกำหนด ๒ อย่าง คือ ความกำหนดด้วยตัณหา ๑ ความกำหนดด้วยทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าความกำหนดด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความกำหนดด้วยทิฏฐิ มุนีนั้นละความกำหนดด้วยตัณหา สละคืนความกำหนดด้วยทิฏฐิแล้ว เพราะเป็นผู้ละความกำหนดด้วยตัณหา สละคืนความกำหนดด้วยทิฏฐิ จึงย่อมไม่กำหนดด้วยตัณหาหรือความกำหนดด้วยทิฏฐิ คือ ไม่ให้เกิดพร้อม ไม่ให้บังเกิด ไม่ให้บังเกิดเฉพาะ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ไม่มีความกำหนด. คำว่า ไม่เข้าไปยินดี ความว่า พาลปุถุชนทั้งปวง ย่อมกำหนด พระเสขะ ๗ จำพวกรวมทั้งกัลยาณปุถุชน ย่อมยินดี ยินดียิ่ง ยินดียิ่งเฉพาะ เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ยังไม่ทำให้แจ้ง ส่วน

พระอรหันต์เป็นผู้ยินดี ยินดียิ่ง ยินดียิ่งเฉพาะแล้ว คือ เป็นผู้ออก สละ พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้อง พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่มีความกำหนด ไม่เข้าไปยินดี. คำว่า ไม่มีความปรารถนา ความว่า ตัณหา เรียกว่า ความปรารถนา ได้แก่ ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล. ความปรารถนานั้น อันมุนีใด ละ ตัดขาด สงบระงับแล้ว ทำไม่ให้ความเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ มุนีนั้น เรียกว่าผู้ไม่มีความปรารถนา. คำว่า ภควา เป็นเครื่องกล่าวด้วยความเคารพ. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ภควา เพราะอรรถว่าผู้ทำลายราคะแล้ว ทำลายโทสะแล้ว ทำลายโมหะแล้ว ทำลายมานะแล้ว ทำลายทิฏฐิแล้ว ทำลายเสี้ยนหนามแล้ว ทำลายกิเลสแล้ว เพราะอรรถว่า ทรงจำแนก ทรงจำแนกวิเศษ ทรงจำแนกเฉพาะแล้ว ซึ่งธรรมรตนะ. ชื่อว่า ภควา เพราะอรรถว่า ทรงทำซึ่งที่สุดแห่งภพทั้งหลาย มีพระกายอันอบรมแล้ว มีศีลอันอบรมแล้ว มีปัญญาอันอบรมแล้ว. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงซ่องเสพเสนาสนะอันเป็นป่าละเมาะและป่าทึบอันสงัด มีเสียงน้อย ปราศจากเสียงกึกก้อง ปราศจากชนผู้สัญจรไปมา เป็นที่ควรทำกรรมลับของมนุษย์ สมควรแก่วิเวก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งอธิศีล อธิจิต อธิปัญญา อันมีอรรถรส ธรรมรส วิมุตติรส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งฌาน ๔ อัปปมัญญา ๔ อรูปสมาบัติ ๔ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งวิโมกข์ ๘ อภิภายตนะ (ฌานเป็นที่ตั้งแห่งความครอบงำอารมณ์) ๘ อนุปุพพวิหารสมาบัติ ๙ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งสัญญาภาวนา ๑๐ กสิณสมาบัติ ๑๐ อานาปาณสติสมาธิ อสุภสมาบัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งสติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งตถาคตพละ ๑๐ เวสารัชชญาณ ๔ ปฏิสัมภิทา ๔ อภิญญา ๖ พุทธธรรม ๖ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. พระนามว่า ภควา นี้ พระมารดา พระบิดา พระภาดา พระภคินี มิตร อำมาตย์ พระญาติสาโลหิต สมณพราหมณ์ เทวดา มิได้เฉลิมให้

พระนามว่า ภควา นี้ เป็นวิโมกขันติกนาม. (พระนามมีในอรหัตผลในลำดับแห่งอรหัตมรรค) เป็นสัจฉิกาบัญญัติ (บัญญัติที่เกิดเพราะทำให้แจ่มแจ้งซึ่งอรหัตผลและธรรมทั้งปวง) พร้อมด้วยการทรงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ ณ ควงโพธิพฤกษ์ของพระผู้มีพระภาคทั้งหลายผู้ตรัสรู้แล้ว เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ไม่มีความกำหนด ไม่เข้าไปยินดี ไม่มีความปรารถนา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดังนี้. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

มุนีนั้น กำจัดเสนาแล้วในธรรมทั้งปวง คือ ในรูปที่เห็น ในเสียงที่ได้ยิน
ในอารมณ์ที่ทราบ มุนีนั้น เป็นผู้ปลงภาระลงแล้ว พ้นขาดแล้ว ไม่มี
ความกำหนด ไม่เข้าไปยินดี ไม่มีความปรารถนา พระผู้มีพระภาค
ตรัสว่า ดังนี้ ฉะนี้แล.

จบมหาวิยูหสุตตนิทเทสที่ ๑๓.

ตุวฏกสุตตนิทเทสที่ ๑๔

[๖๙๙] (พระพุทธนิมิตตรัสถามว่า)

ข้าพระองค์ขอทูลถามพระองค์ผู้เป็นเผ่าพันธุ์พระอาทิตย์ผู้สงัด มีสันติบท
แสวงหาคุณใหญ่ว่า ภิกษุเห็นอย่างไรแล้ว จึงไม่ถือมั่นซึ่งสังขารอะไร
ในโลก ย่อมดับ.

ว่าด้วยปุจฉามี ๓ อย่าง

[๗๐๐] ชื่อว่าปุจฉา ในคำว่า ข้าพระองค์ขอทูลถามพระองค์ผู้เป็นเผ่าพันธุ์พระอาทิตย์ ปุจฉามี ๓ อย่าง คือ อทิฏฐโชตนาปุจฉา ๑ ทิฏฐสังสันทนาปุจฉา ๑ วิมติเฉทนาปุจฉา ๑.

อทิฏฐโชตนาปุจฉาเป็นไฉน? ลักษณะใดที่ยังไม่รู้ ไม่เห็น ไม่พิจารณา ไม่เทียบเคียง ไม่กระจ่าง ไม่แจ่มแจ้งโดยปกติ บุคคลย่อมถามปัญหาเพื่อจะรู้ เพื่อเห็น เพื่อพิจารณา เพื่อเทียบเคียง เพื่อกระจ่าง เพื่อแจ่มแจ้ง ซึ่งลักษณะนั้น นี้ชื่อว่า อทิฏฐโชตนาปุจฉา.

ทิฏฐสังสันทนาปุจฉาเป็นไฉน? ลักษณะใดที่รู้ เห็น พิจารณา เทียบเคียง กระจ่าง แจ่มแจ้งแล้วโดยปกติ บุคคลย่อมถามเพื่อต้องการสอบสวนลักษณะนั้นกับบัณฑิตอื่นๆ นี้ชื่อว่า ทิฏฐสังสันทนาปุจฉา.

วิมติเฉทนาปุจฉาเป็นไฉน? บุคคลเป็นผู้เล่นไปสู่ความเคลือบแคลงสงสัยเป็นสองทาง ว่า เป็นอย่างนี้หรือหนอ หรือไม่เป็นอย่างนี้ เป็นอะไรหนอ หรือเป็นอย่างไร บุคคลนั้นถาม ปัญหาเพื่อต้องการตัดความเคลือบแคลงสงสัย นี้ชื่อว่า วิมติเฉทนาปุจฉา. ปุจฉามี ๓ อย่างนี้.

ปุจฉาอีก ๓ อย่าง คือ มนุสสปุจฉา ๑ อมนุสสปุจฉา ๑ นิมมิตปุจฉา ๑.

มนุสสปุจฉาเป็นไฉน? มนุษย์ทั้งหลายเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ย่อม ทูลถามปัญหา คือ พวกภิกษุย่อมทูลถาม พวกภิกษุณีย่อมทูลถาม พวกอุบาสกย่อมทูลถาม พวกอุบาสิกาย่อมทูลถาม พระราชาย่อมทูลถาม กษัตริย์ย่อมทูลถาม พราหมณ์ย่อมทูลถาม แพศย์ย่อมทูลถาม ศูทรย่อมทูลถาม คฤหัสถ์ย่อมทูลถาม บรรพชิตย่อมทูลถาม นี้ชื่อว่า มนุสสปุจฉา.

อมนุสสปุจฉาเป็นไฉน? พวกอมนุษย์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ย่อมทูล ถามปัญหา คือ นาคย่อมทูลถาม ครุฑย่อมทูลถาม ยักษ์ย่อมทูลถาม อสูรย่อมทูลถาม คน ธรรพ์ย่อมทูลถาม ท้าวมหาราชย่อมทูลถาม พระอินทร์ย่อมทูลถาม พรหมย่อมทูลถาม เทวดา ย่อมทูลถาม นี้ชื่อว่า อมนุสสปุจฉา.

นิมมิตปุจฉาเป็นไฉน? พระผู้มีพระภาคทรงนิรมิตพระพุทธรูปใด อันสำเร็จด้วยพระ หฤทัย มีอวัยวะครบทุกอย่าง มีอินทรีย์ไม่วิการ พระพุทธนิมิตนั้น เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ผู้ตรัสรู้แล้ว ตรัสถามปัญหา พระผู้มีพระภาค ทรงวิสัชนา นี้ชื่อว่า นิมมิตปุจฉา. ปุจฉามี ๓ อย่างนี้.

ปุจฉามีอีก ๓ อย่าง คือ การถามถึงประโยชน์ตน ๑ การถามถึงประโยชน์ผู้อื่น ๑ การ ถามถึงประโยชน์ทั้งสองอย่าง ๑.

ปุจฉามีอีก ๓ อย่าง คือ การถามถึงประโยชน์ในภพนี้ ๑ การถามถึงประโยชน์ใน ภพหน้า ๑ การถามถึงประโยชน์อย่างยิ่ง ๑.

ปุจฉามีอีก ๓ อย่าง คือ การถามถึงประโยชน์ไม่มีโทษ ๑ การถามถึงประโยชน์ไม่มีกิเลส ๑ การถามถึงประโยชน์แห่งธรรมขาว ๑.

ปุจฉามีอีก ๓ อย่าง คือ การถามถึงธรรมส่วนอดีต ๑ การถามถึงธรรมส่วนอนาคต ๑ การถามถึงธรรมส่วนปัจจุบัน ๑.

ปุจฉามีอีก ๓ อย่าง คือ การถามถึงธรรมเป็นภายใน ๑ การถามถึงธรรมเป็นภายนอก ๑ การถามถึงธรรมทั้งเป็นภายในและภายนอก ๑.

ปุจฉามีอีก ๓ อย่าง คือ การถามถึงกุศลธรรม ๑ การถามถึงอกุศลธรรม ๑ การถามถึงอัพยากตธรรม ๑.

ปุจฉามีอีก ๓ อย่าง คือ การถามถึงขันธ์ ๑ การถามถึงธาตุ ๑ การถามถึงอายตนะ ๑.

ปุจฉามีอีก ๓ อย่าง คือ การถามถึงสติปัฏฐาน ๑ การถามถึงสัมมัปปธาน ๑ การถามถึงอิทธิบาท ๑.

ปุจฉามีอีก ๓ อย่าง คือ การถามถึงอินทรีย์ ๑ การถามถึงพละ ๑ การถามถึงโพชฌงค์ ๑.

ปุจฉามีอีก ๓ อย่าง คือ การถามถึงมรรค ๑ การถามถึงผล ๑ การถามถึงนิพพาน ๑.

คำว่า ขอทูลถามพระองค์ ความว่า ขอทูลถาม ขออ้อนวอน ขอเชื้อเชิญ ขอวิงวอนว่า ขอได้โปรดตรัสบอกธรรมนั้นแก่ข้าพระองค์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขอทูลถามพระองค์.

คำว่า ผู้เป็นเผ่าพันธุ์พระอาทิตย์ ความว่า พระสุริยะ เรียกว่า พระอาทิตย์. พระอาทิตย์เป็นโคดมโดยโคตร แม้พระผู้มีพระภาค ก็เป็นโคดมโดยพระโคตร. พระผู้มีพระภาคผู้ปรากฏโดยโคตรพระอาทิตย์ เป็นเผ่าพันธุ์พระอาทิตย์ เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า พระพุทธเจ้าเป็นเผ่าพันธุ์พระอาทิตย์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขอทูลถามพระองค์ ผู้เป็นเผ่าพันธุ์พระอาทิตย์.

ว่าด้วยวิเวก ๓ อย่าง

[๗๐๑] ชื่อว่า วิเวก ในคำว่า ผู้สงัด มีสันติบท แสวงหาคุณใหญ่ดังนี้ วิเวกมี ๓ อย่าง คือ กายวิเวก ๑ จิตวิเวก ๑ อุปธิวิเวก ๑.

กายวิเวกเป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมซ่องเสพเสนาสนะอันสงัด คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชัฏ ที่แจ้ง ลอมฟาง และเป็นผู้สงัดด้วยกายอยู่ เธอเดินผู้เดียว ยืนผู้เดียว นั่งผู้เดียว นอนผู้เดียว เข้าสู่บ้านเพื่อบิณฑบาตผู้เดียว กลับผู้เดียว นั่งในที่หลีกเร้นผู้เดียว อธิษฐาน จงกรมผู้เดียว ผู้เดียวเที่ยวไป ยับยั้งอยู่ ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ เป็นไป รักษา บำรุง เยียวยา นี้ชื่อว่า กายวิเวก.

จิตวิเวกเป็นไฉน? ภิกษุบรรลุปฐมฌาน มีจิตสงัดจากนิวรณ์ บรรลุทุติยฌาน มีจิตสงัดจากวิตกวิจาร บรรลุตติยฌาน มีจิตสงัดจากปีติ บรรลุจตุตถฌาน มีจิตสงัดจากสุขและทุกข์ บรรลุอากาสานัญจายตนฌาน มีจิตสงัดจากรูปสัญญา ปฏิฆสัญญา และนานัตตสัญญา บรรลุวิญญาณัญจายตนฌาน มีจิตสงัดจากอากาสานัญจายตนสัญญา บรรลุอากิญจัญญายตนฌาน มีจิตสงัดจากวิญญาณัญจายตนสัญญา บรรลุเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน มีจิตสงัดจากอากิญจัญญายตนสัญญา (เมื่อภิกษุนั้น) เป็นพระโสดาบัน มีจิตสงัดจากสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส ทิฏฐานุสัย วิจิกิจฉานุสัย และจากกิเลสที่ตั้งอยู่ในเหล่าเดียวกันกับสักกายทิฏฐิเป็นต้นนั้น เป็นพระสกทาคามี มีจิตสงัดจากกามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์ กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัย อย่างหยาบๆ และจากกิเลสที่ตั้งอยู่ในเหล่าเดียวกันกับกามราคสังโยชน์เป็นต้นนั้น เป็นพระอนาคามี มีจิตสงัดจากกามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์ กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัยอย่างละเอียดๆ และจากกิเลสที่ตั้งอยู่ในเหล่าเดียวกันกับกามราคสังโยชน์เป็นต้นนั้น เป็นพระอรหันต์ มีจิตสงัดจากรูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา มานานุสัย ภวราคานุสัย อวิชชานุสัย กิเลสที่ตั้งอยู่ในเหล่าเดียวกันกับรูปราคะเป็นต้นนั้น และจากสังขารนิมิตทั้งปวงในภายนอก นี้ชื่อว่า จิตวิเวก.

อุปธิวิเวกเป็นไฉน? กิเลสก็ดี ขันธ์ก็ดี อภิสังขารก็ดี เรียกว่า อุปธิ. อมตนิพพาน เรียกว่าอุปธิวิเวก. ได้แก่ธรรมเป็นที่ระงับสังขารทั้งปวง เป็นที่สละคืนอุปธิทั้งปวง เป็นที่สิ้นตัณหา เป็นที่สำรอกตัณหา เป็นที่ดับตัณหา เป็นที่ออกไปจากตัณหาเครื่องร้อยรัด นี้ชื่อว่า อุปธิวิเวก.

ก็กายวิเวกย่อมมีแก่บุคคลผู้มีกายหลีกออก ยินดียิ่งในเนกขัมมะ จิตวิเวก ย่อมมีแก่บุคคลผู้มีจิตบริสุทธิ์ ถึงซึ่งความเป็นผู้มีจิตผ่องแผ้วอย่างยิ่ง อุปธิวิเวก ย่อมมีแก่บุคคลผู้หมดอุปธิ ถึงซึ่งนิพพานอันเป็นวิสังขาร.

คำว่า สันติ ได้แก่สันตบ้าง สันติบทบ้าง โดยอาการอย่างเดียวกัน ก็สันติบทนั้นนั่นแล คือ อมตนิพพาน ได้แก่ธรรมเป็นที่ระงับสังขารทั้งปวง .... เป็นที่ออกจากตัณหาเครื่องร้อยรัด. สมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บทใด คือ ธรรมเป็นที่ระงับสังขารทั้งปวง .... เป็นที่ออกจากตัณหาเครื่องร้อยรัด บทนั้น เป็นความสงบ เป็นธรรมชาติประณีต. อีกอย่างหนึ่ง โดยอาการอื่น ธรรมเหล่าใด ย่อมเป็นไปเพื่อบรรลุความสงบ เพื่อถูกต้องความสงบ เพื่อทำให้แจ้งความสงบ คือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ ธรรมเหล่านี้ เรียกว่าสันติบท บทสงบ ตาณบท บทที่ต้านทาน เลณบท บทที่ซ่อนเร้น สรณบท บทที่พึ่ง อภยบท บทไม่มีภัย อัจจุตบท บทไม่เคลื่อน อมตบท บทไม่ตาย นิพพานบท บทดับตัณหา.

คำว่า ผู้แสวงหาคุณใหญ่ ความว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสวงหาคุณใหญ่ คือ ทรงแสวงหา เสาะหา ค้นหา ซึ่งศีลขันธ์ใหญ่ สมาธิขันธ์ใหญ่ ปัญญาขันธ์ใหญ่ วิมุตติขันธ์ใหญ่ วิมุตติญาณทัสสนขันธ์ใหญ่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้แสวงหาคุณใหญ่.

พระผู้มีพระภาคทรงแสวงหา เสาะหา ค้นหา ซึ่งความทำลายกองมืดใหญ่ ความทำลายวิปลาสใหญ่ ความถอนลูกศร คือ ตัณหาใหญ่ ความปลดเปลื้องโครงทิฏฐิใหญ่ ความกำจัดธงคือมานะใหญ่ ความระงับอภิสังขารใหญ่ ความปิดกั้นโอฆะใหญ่ ความปลงภาระใหญ่ ความตัดสังสารวัฏใหญ่ ความดับความเดือดร้อนใหญ่ ความระงับความเร่าร้อนใหญ่ ความยกขึ้นซึ่งธงคือธรรมใหญ่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้แสวงหาคุณใหญ่.

พระผู้มีพระภาคทรงแสวงหา เสาะหา ค้นหา ซึ่งสติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ อมตนิพพานเป็นปรมัตถ์ใหญ่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้แสวงหาคุณใหญ่.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงเป็นผู้อันสัตว์ทั้งหลายที่มีศักดิ์มาก แสวงหา เสาะหา ค้นหาว่า พระพุทธเจ้าเสด็จอยู่ที่ไหน พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ไหน พระพุทธเจ้าเป็นเทวดายิ่งกว่าเทวดาประทับอยู่ที่ไหน พระพุทธเจ้าผู้องอาจกว่านรชนประทับอยู่ที่ไหน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้แสวงหาคุณใหญ่ เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า ผู้สงัด มีสันติบท แสวงหาคุณใหญ่.

[๗๐๒] คำว่า ภิกษุเห็นแล้วอย่างไร .... ย่อมดับ ความว่า ภิกษุเห็น พบ เทียบเคียง พิจารณา ทำให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้งอย่างไร จึงดับ สงบ เข้าไปสงบ เข้าไปสงบวิเศษ ระงับ ซึ่งราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความตีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความลวง ความโอ้อวด ความกระด้าง ความแข่งดี ความถือตัว ความดูหมิ่น ความเมา ความประมาท กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อกุสลาภิสังขารทั้งปวงของตน. คำว่า ภิกษุ คือ ภิกษุที่เป็นกัลยาณปุถุชนหรือภิกษุที่เป็นเสขบุคคล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุเห็นอย่างไรแล้ว .... ย่อมดับ.

[๗๐๓] คำว่า ไม่ถือมั่นซึ่งสังขารอะไรในโลก ความว่า ไม่ถือมั่น ไม่ยึด ไม่จับต้องด้วยอุปาทาน ๔. คำว่า ในโลก คือ ในอบายโลก มนุษยโลก เทวโลก ขันธโลก ธาตุโลก อายตนโลก. คำว่า สังขารอะไร คือ สังขารอะไร ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ถือมั่นซึ่งสังขารอะไรในโลก. เพราะฉะนั้น พระพุทธนิมิตนั้นจึงตรัสถามว่า

ข้าพระองค์ขอทูลถามพระองค์ผู้เป็นเผ่าพันธุ์พระอาทิตย์ ผู้สงัด มีสันติบท
แสวงหาคุณใหญ่ว่า ภิกษุเห็นอย่างไรแล้วจึงไม่ถือมั่นซึ่งสังขารอะไรใน
โลก ย่อมดับ.

[๗๐๔] พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ภิกษุพึงกำจัดบาปธรรมทั้งปวง คือ กิเลส
ที่เป็นรากเง่าแห่งส่วนธรรมเครื่องเนิ่นช้า และอัสมิมานะด้วยปัญญา
ก็ตัณหาอย่างใดอย่างหนึ่งที่มี ณ ภายใน ภิกษุพึงเป็นผู้มีสติศึกษาเพื่อ
กำจัดซึ่งตัณหาเหล่านั้นในกาลทุกเมื่อ.

ว่าด้วยธรรมเครื่องเนิ่นช้า

[๓๐๕] คำว่า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ภิกษุพึงกำจัดบาปธรรมทั้งปวง คือ กิเลส ที่เป็นรากเง่าแห่งส่วนธรรมเครื่องเนิ่นช้า และอัสมิมานะ ด้วยปัญญา ความว่า ธรรมเครื่องเนิ่นช้านั่นแหละ ชื่อว่าส่วนแห่งธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้า ได้แก่ ส่วนแห่งธรรมเครื่องเนิ่นช้า คือ ตัณหา และส่วนแห่งธรรมเครื่องเนิ่นช้า คือ ทิฏฐิ.

รากเง่าของธรรมเครื่องเนิ่นช้าคือตัณหาเป็นไฉน? อวิชชา อโยนิโสมนสิการ อัสมิมานะ อหิริกะ อโนตตัปปะ อุทธัจจะ นี้เป็นรากเง่าแห่งธรรมเครื่องเนิ่นช้าคือตัณหา.

รากเง่าแห่งธรรมเครื่องเนิ่นช้าคือทิฏฐิเป็นไฉน? อวิชชา อโยนิโสมนสิการ อัสมิมานะ อหิริกะ อโนตตัปปะ อุทธัจจะ นี้เป็นรากเง่าแห่งธรรมเครื่องเนิ่นช้าคือทิฏฐิ.

คำว่า ภควา เป็นพระนามเครื่องกล่าวด้วยความเคารพ. อีกอย่างหนึ่ง คำว่า ภควา ความว่า ชื่อว่า ภควา เพราะอรรถว่า ผู้ทำลายราคะ ทำลายโทสะ ทำลายโมหะ ทำลายมานะ ทำลายทิฏฐิ ทำลายเสี้ยนหนาม ทำลายกิเลส และเพราะอรรถว่า ทรงจำแนก ทรงจำแนกพิเศษ ทรงจำแนกเฉพาะซึ่งธรรมรตนะ เพราะอรรถว่า ทรงทำซึ่งที่สุดแห่งภพทั้งหลาย เพราะอรรถว่า มีพระกายอันอบรมแล้ว มีศีลอันอบรมแล้ว มีจิตอันอบรมแล้ว มีปัญญาอันอบรมแล้ว. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงซ่องเสพเสนาสนะอันเป็นป่าละเมาะ ป่าทึบอันสงัด มีเสียงน้อย ปราศจากเสียงกึกก้อง ปราศจากชนผู้สัญจรไปมา เป็นที่ควรทำกรรมลับของมนุษย์ สมควรแก่วิเวก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งอธิศีล อธิจิต อธิปัญญา อันมีอรรถรส ธรรมรส วิมุตติรส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งฌาน ๔ อัปปมัญญา ๔ อรูปสมาบัติ ๔ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งวิโมกข์ ๘ อภิภายนะ ๘ (ฌานเป็นที่ตั้งแห่งความครอบงำอารมณ์) อนุปุพพวิหารสมาบัติ ๙ (รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ สัญญาเวทยิตนิโรธ ๑) เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งสัญญาภาวนา ๑๐ กสิณสมาบัติ ๑๐ อานาปาณสติสมาธิ อสุภสมาบัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า

ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งสติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งตถาคตพละ ๑๐ เวสารัชชธรรม ๔ ปฏิสัมภิทา ๔ อภิญญา ๖ พุทธธรรม ๖ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. พระนามว่า ภควา นี้ พระมารดา พระบิดา พระภาดา พระภคินี มิตร อำมาตย์ พระญาติสาโลหิต สมณพราหมณ์ เทวดา มิได้เฉลิมให้ พระนามว่า ภควา นี้ เป็นวิโมกขันติกนาม (พระนามมีในอรหัตผลในลำดับแห่งอรหัตมรรค) เป็นสัจฉิกาบัญญัติ พร้อมด้วยการทรงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ ณ ควงแห่งโพธิพฤกษ์ ของพระผู้มีพระภาคทั้งหลายผู้ตรัสรู้แล้ว.

คำว่า พึงกำจัดบาปธรรมทั้งปวง .... อัสมิมานะ ด้วยปัญญา ความว่า ปัญญา เรียกว่า มันตา ได้แก่ความรู้ ความรู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความเลือกเฟ้นธรรม ความเห็นชอบ. คำว่า อัสมิมานะ คือ อัสมิมานะ อัสมิฉันทะ อัสมิอนุสัย ในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ. คำว่า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ภิกษุพึงกำจัดบาปธรรมทั้งปวง คือกิเลสที่เป็นรากเง่าแห่งส่วนธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้า และอัสมิมานะ ด้วยปัญญา ความว่า ภิกษุพึงกำจัด สะกัด ดับ สงบ ปราบปราม ระงับ ซึ่งบาปธรรมทั้งปวง คือ กิเลสที่เป็นรากเง่าแห่งส่วนธรรมเครื่องเนิ่นช้าและอัสมิมานะ ด้วยปัญญา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ภิกษุพึงกำจัดบาปธรรมทั้งปวง คือ กิเลสที่เป็นรากเง่าแห่งส่วนธรรมเครื่องเนิ่นช้าและอัสมิมานะด้วยปัญญา.

[๗๐๖] คำว่า อย่างใดอย่างหนึ่ง ในคำว่า ตัณหาอย่างใดอย่างหนึ่งที่มี ณ ภายใน ความว่า ทั้งปวงโดยกำหนดโดยทั้งปวง ทั้งปวงโดยประการทั้งปวง หาส่วนเหลือมิได้ ไม่มีส่วนเหลือ. คำว่า อย่างใดอย่างหนึ่ง นี้เป็นเครื่องกล่าวรวมหมด. คำว่า ตัณหา คือ รูปตัณหา ฯลฯ ธรรมตัณหา. คำว่า ที่มี ณ ภายใน คือ ตัณหานั้นตั้งขึ้นภายใน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มี ณ ภายใน. อีกอย่างหนึ่ง จิต เรียกว่า ภายใน ได้แก่ จิต มนะ มานัส หทัย ปัณฑระ มนะ มนายตนะ มนินทรีย์ วิญญาณ วิญญาณขันธ์ มโนวิญญาณธาตุอันเกิดแต่วิญญาณขันธ์นั้น. ตัณหานั้น สหรคต เกิดร่วม เกี่ยวข้อง สัมปยุต มีความเกิดร่วมกัน มีความดับร่วมกัน

มีวัตถุเดียวกัน มีอารมณ์เดียวกันกับด้วยจิตคือใจ แม้เพราะฉะนี้ จึงชื่อว่า ที่มี ณ ภายใน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ตัณหาอย่างใดอย่างหนึ่งที่มี ณ ภายใน.

ว่าด้วยผู้มีสติโดยเหตุ ๔

[๗๐๗] คำว่า ในกาลทุกเมื่อ ในคำว่า ภิกษุพึงเป็นผู้มีสติศึกษาเพื่อกำจัดซึ่งตัณหาเหล่านั้นในกาลทุกเมื่อ ความว่า ในกาลทุกเมื่อ ในกาลทั้งปวง ตลอดกาลทั้งปวง ตลอดกาลเป็นนิตย์ ตลอดกาลยั่งยืน ตลอดกาลนิรันดร์ ตลอดกาลเป็นอันเดียว ตลอดกาลติดต่อ ตลอดกาลเป็นลำดับ ตลอดกาลไม่ขาดระยะ ตลอดกาลไม่มีระหว่าง ตลอดกาลสืบเนื่อง ตลอดกาลไม่ขาดสาย ตลอดกาลกระชั้นชิด ในกาลก่อนภัต ในกาลหลังภัต ในยามต้น ในยามกลาง ในยามหลัง ในข้างแรม ในข้างขึ้น ในฤดูฝน ในฤดูหนาว ในฤดูร้อน ในตอนวัยต้น ในตอนวัยกลาง ในตอนวัยหลัง. คำว่า ผู้มีสติ ได้แก่เป็นผู้มีสติโดยเหตุ ๔ อย่าง คือ เมื่อเจริญกายานุปัสสนาสติปัฏฐานในกาย ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เมื่อเจริญเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐานในเวทนาทั้งหลาย ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เมื่อเจริญจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐานในจิต ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เมื่อเจริญธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐานในธรรมทั้งหลาย ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ. เป็นผู้มีสติโดยเหตุ ๔ อีกประการหนึ่ง คือ ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เพราะเว้นจากความเป็นผู้ไม่มีสติ เพราะเป็นผู้กระทำธรรมทั้งหลายที่ควรทำด้วยสติ เพราะเป็นผู้กำจัดธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ต่อสติ เพราะเป็นผู้ไม่หลงลืมธรรมอันเป็นนิมิตแห่งสติ. เป็นผู้มีสติโดยเหตุ ๔ อีกประการหนึ่ง คือ ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยสติ เป็นผู้อยู่ด้วยสติ เพราะเป็นผู้คล่องแคล่วด้วยสติ เพราะเป็นผู้ไม่หวนกลับจากสติ. เป็นผู้มีสติ โดยเหตุ ๔ อีกประการหนึ่ง คือ ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เพราะเป็นผู้ระลึกได้ เพราะเป็นผู้สงบ เพราะเป็นผู้ระงับ เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยธรรมของสัตบุรุษ. ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เพราะพุทธานุสสติ ธรรมานุสสติ สังฆานุสสติ สีลานุสสติ จาคานุสสติ เทวตานุสสติ อานาปาณสติ มรณสติ กายคตาสติ อุปสมานุสสติ. ความระลึก ความระลึกถึง ความระลึกเฉพาะ ความระลึก กิริยาที่ระลึก ความทรงจำ ความไม่เลื่อนลอย ความไม่หลงลืม สติ สตินทรีย์ สติพละ สัมมาสติ สติสัมโพชฌงค์ เอกายนมรรค นี้เรียกว่าสติ. บุคคลเป็นผู้เข้าใกล้ เข้าชิด เข้าถึง เข้าถึงพร้อม เข้าไปถึง เข้าไปถึงพร้อม ประกอบด้วยสตินี้ บุคคลนั้นเรียกว่า เป็นผู้มีสติ.

คำว่า พึงศึกษา ได้แก่สิกขา ๓ คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา อธิศีลสิกขาเป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีศีล เป็นผู้สำรวมด้วยปาติโมกขสังวร ถึงพร้อมด้วยอาจาระและโคจร เห็นภัยในโทษมีประมาณเล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ศีลขันธ์น้อย ศีลขันธ์ใหญ่ ศีลเป็นที่ตั้ง เป็นเบื้องต้น เป็นเบื้องบาท เป็นความสำรวม เป็นความระวัง เป็นปาก เป็นประธาน แห่งความถึงพร้อมด้วยกุศลธรรมทั้งหลาย นี้ชื่อว่า อธิศีลสิกขา.

อธิจิตตสิกขาเป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌาน มีวิตก มีวิจาร มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวกอยู่ บรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใสแห่งจิตณ ภายใน เป็นธรรมเอกผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร เพราะวิตกและวิจารสงบไป มีปีติและสุขเกิดแต่สมาธิอยู่ เพราะปีติสิ้นไป จึงมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌาน ที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้ได้ฌานนี้ เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข บรรลุจตุตถฌาน ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขละทุกข์และดับโสมนัส โทมนัสก่อนๆ ได้มีอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์อยู่ นี้ชื่อว่า อธิจิตตสิกขา.

อธิปัญญาสิกขาเป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีปัญญา ประกอบด้วยปัญญาอันให้ถึงความเกิดและความดับ เป็นอริยะ ชำแรกกิเลส ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ ภิกษุนั้นย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้เหตุให้เกิดทุกข์ นี้ความดับทุกข์ นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เหล่านี้อาสวะ นี้เหตุให้เกิดอาสวะ นี้ความดับอาสวะ นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ นี้ชื่อว่า อธิปัญญาสิกขา.

คำว่า ภิกษุพึงเป็นผู้มีสติศึกษาเพื่อกำจัดซึ่งตัณหาเหล่านั้น ในกาลทุกเมื่อ ความว่า ภิกษุพึงศึกษาอธิศีลบ้าง อธิจิตบ้าง อธิปัญญาบ้าง คือ เมื่อนึกถึงสิกขาทั้ง ๓ นี้ ก็พึงศึกษา เมื่อรู้ก็พึงศึกษา เมื่อเห็นก็พึงศึกษา เมื่อพิจารณาก็พึงศึกษา เมื่อตั้งจิตก็พึงศึกษา เมื่อน้อมใจเชื่อด้วยศรัทธาก็พึงศึกษา เมื่อประกอบความเพียรก็พึงศึกษา เมื่อเข้าไปตั้งสติก็พึงศึกษา เมื่อตั้งจิตก็พึงศึกษา เมื่อรู้ชัดด้วยปัญญาก็พึงศึกษา เมื่อรู้ยิ่งซึ่งธรรมที่ควรรู้ยิ่งก็พึงศึกษา เมื่อกำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ก็พึงศึกษา เมื่อละธรรมที่ควรละก็พึงศึกษา

เมื่อเจริญธรรมที่ควรเจริญก็พึงศึกษา เมื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้งก็พึงศึกษา คือ ประพฤติ ประพฤติเอื้อเฟื้อ ประพฤติด้วยดี สมาทานประพฤติ เพื่อกำจัด กำจัดเฉพาะ ละ สงบ สละคืน ระงับ ซึ่งตัณหาเหล่านั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุพึงเป็นผู้มีสติศึกษาเพื่อกำจัดซึ่งตัณหาเหล่านั้นในกาลทุกเมื่อ. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุพึงกำจัดบาปธรรมทั้งปวง คือกิเลสที่เป็น
รากเง่าแห่งส่วนธรรมเครื่องเนิ่นช้า และอัสมิมานะ ด้วยปัญญา
ก็ตัณหาอย่างใดอย่างหนึ่งที่มี ณ ภายใน ภิกษุพึงเป็นผู้มีสติศึกษา
เพื่อกำจัดซึ่งตัณหาเหล่านั้นในกาลทุกเมื่อ.

[๗๐๘] ภิกษุพึงรู้คุณธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นภายใน หรือเป็นภายนอก
ไม่พึงทำความรุนแรงด้วยคุณธรรมนั้น เพราะการทำความรุนแรงนั้น
อันผู้สงบทั้งหลายไม่กล่าวว่าเป็นความดับกิเลส.

[๗๐๙] คำว่า ภิกษุพึงรู้คุณธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นภายใน ความว่า ภิกษุพึงรู้คุณธรรมของตนอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นกุศลธรรม หรือเป็นอัพยากตธรรม. คุณธรรมของตนเป็นไฉน? ภิกษุเป็นผู้ออกบวชจากสกุลสูงบ้าง ออกบวชจากสกุลใหญ่บ้าง ออกบวชจากสกุลมีโภคสมบัติมากบ้าง ออกบวชจากสกุลมีโภคสมบัติยิ่งใหญ่บ้าง เป็นผู้มีชื่อเสียง มียศกว่าคฤหัสถ์และบรรพชิตทั้งหลายบ้าง เป็นผู้ได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขารบ้าง เป็นผู้ทรงจำพระสูตรบ้าง ทรงพระวินัยบ้าง เป็นธรรมกถึกบ้าง เป็นผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตรบ้าง ถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตรบ้าง ถือการทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตรบ้าง ถือการทรงไตรจีวรเป็นวัตรบ้าง ถือการเที่ยวบิณฑบาตตามลำดับตรอกเป็นวัตรบ้าง ถือการไม่ฉันภัตหนหลังเป็นวัตรบ้าง ถือการไม่นอนเป็นวัตรบ้าง ถือการอยู่ในเสนาสนะที่เขาจัดให้อย่างไรเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ได้ปฐมฌานบ้าง ได้ทุติยฌานบ้าง ได้ตติยฌานบ้าง ได้จตุตถฌานบ้าง ได้อากาสานัญจายตนสมาบัติบ้าง ได้วิญญาณัญจายตนสมาบัติบ้าง ได้อากิญจัญญายตนสมาบัติบ้าง ได้เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติบ้าง คุณธรรมเหล่านี้เรียกว่าคุณธรรมของตน. ภิกษุพึงรู้ รู้ทั่ว รู้ชัด รู้แจ่มแจ้งแทงตลอด ซึ่งคุณธรรมของตนอย่างใดอย่างหนึ่ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุพึงรู้คุณธรรม

อย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นภายใน. คำว่า หรือเป็นภายนอก ความว่า คุณธรรมเหล่านั้น เป็นของพระอุปัชฌายะหรืออาจารย์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า หรือเป็นภายนอก.

[๗๑๐] คำว่า ไม่พึงทำความรุนแรงด้วยคุณธรรมนั้น ความว่า ภิกษุไม่พึงทำความรุนแรง คือ ไม่พึงทำความกระด้าง ไม่พึงทำความถือตัว ไม่พึงทำความเย่อหยิ่ง ไม่พึงทำความจองหอง ด้วยคุณธรรมของตน หรือด้วยคุณธรรมของคนเหล่าอื่น ไม่พึงให้ความถือตัวเกิดด้วยคุณธรรมนั้น ไม่พึงเป็นผู้กระด้าง จองหอง หัวสูงด้วยคุณธรรมนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงทำความรุนแรงด้วยคุณธรรมนั้น.

[๗๑๑] คำว่า เพราะทำความรุนแรงนั้น อันผู้สงบทั้งหลายไม่กล่าวว่าเป็นความดับกิเลส ความว่า การทำความรุนแรงนั้น อันพระพุทธเจ้า พระพุทธสาวก พระปัจเจกพุทธะผู้เป็นสัตบุรุษ ผู้สงบระงับ ไม่กล่าว ไม่พูด ไม่บอก ไม่แสดง ไม่บัญญัติ ไม่แต่งตั้ง ไม่เปิดเผย ไม่จำแนก ไม่ทำให้ตื้น ไม่ประกาศว่าเป็นความดับกิเลส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะการทำความรุนแรงนั้น อันผู้สงบทั้งหลายไม่กล่าวว่าเป็นความดับกิเลส. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

ภิกษุพึงรู้คุณธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นภายใน หรือภายนอก ไม่พึงทำ
ความรุนแรงด้วยคุณธรรมนั้น เพราะการทำความรุนแรงนั้น อันผู้สงบ
ทั้งหลายไม่กล่าวว่าเป็นความดับกิเลส.

[๗๑๒] ภิกษุไม่พึงสำคัญว่าดีกว่าเขา ว่าต่ำกว่าเขา หรือแม้ว่าเสมอเขา ด้วย
คุณธรรมนั้น ภิกษุผู้เพรียบพร้อมด้วยคุณธรรมเป็นอเนก ไม่พึงกำหนด
ตนดำรงอยู่.

ว่าด้วยมานะ (ความสำคัญตัว)

[๗๑๓] คำว่า ภิกษุไม่พึงสำคัญว่าดีกว่าเขา .... ด้วยคุณธรรมนั้น ความว่า ภิกษุไม่พึงยังความถือตัวให้เกิดว่า เราเป็นผู้ดีกว่าเขา ด้วยชาติ ด้วยโคตร ด้วยความเป็นบุตรแห่งสกุล ด้วยความเป็นผู้มีรูปงาม ด้วยทรัพย์ ด้วยความเชื้อเชิญ ด้วยหน้าที่การงาน ด้วยหลักวิชา ด้วย

วิทยฐานะ ด้วยการศึกษา ด้วยปฏิภาณ หรือด้วยวัตถุอื่นๆ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุไม่พึงสำคัญว่าดีกว่าเขา .... ด้วยคุณธรรมนั้น.

[๓๑๔] คำว่า ต่ำกว่าเขา หรือแม้ว่าเสมอเขา ความว่า ภิกษุไม่พึงยังความถือตัวต่ำให้เกิดว่า เราเป็นผู้เลวกว่าเขา ด้วยชาติ ด้วยโคตร ฯลฯ หรือด้วยวัตถุอื่นๆ ไม่พึงยังความถือตัวให้เกิดว่า เราเป็นผู้เสมอเขา ด้วยชาติ ด้วยโคตร ด้วยความเป็นบุตรแห่งสกุล ด้วยความเป็นผู้มีรูปงาม ด้วยทรัพย์ ด้วยความเชื้อเชิญ ด้วยหน้าที่การงาน ด้วยหลักวิชา ด้วยวิทยฐานะ ด้วยการศึกษา ด้วยปฏิภาณ หรือด้วยวัตถุอื่นๆ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ต่ำกว่าเขา หรือแม้ว่าเสมอเขา.

[๓๑๕] คำว่า ผู้เพรียบพร้อมด้วยคุณธรรมเป็นอเนก ความว่า ผู้เพรียบพร้อม ห้อมล้อม พรั่งพร้อม ประกอบด้วยอาการหลายอย่าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้เพรียบพร้อมด้วยคุณธรรมเป็นอเนก.

[๓๑๖] คำว่า ไม่พึงกำหนดตนดำรงอยู่ ความว่า ตนเรียกว่า อาตุมานะ ไม่พึงกำหนด กำหนดวิเศษ ถึงความกำหนดตน ดำรงอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงกำหนดตนดำรงอยู่. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

> ภิกษุไม่พึงสำคัญว่าดีกว่าเขา ว่าต่ำกว่าเขาหรือแม้ว่าเสมอเขา ด้วย
> คุณธรรมนั้น ภิกษุผู้เพรียบพร้อมด้วยคุณธรรมเป็นอเนก ไม่พึงกำหนด
> ตนดำรงอยู่.

[๓๑๗] ภิกษุพึงสงบกิเลสเป็นภายในนี้แหละ ไม่พึงแสวงหาความสงบโดยทาง
> อื่น เมื่อภิกษุสงบกิเลสเป็นภายในแล้ว อัตตทิฏฐิหรือนิรัตตทิฏฐิ ย่อม
> ไม่มีแต่ที่ไหนๆ.

[๓๑๘] คำว่า ภิกษุพึงสงบกิเลสเป็นภายในนี้แหละ ความว่า ภิกษุพึงสงบ เข้าไปสงบ เข้าไปสงบวิเศษ ดับ ระงับ ซึ่งกิเลส เป็นภายใน คือ ราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความตีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความลวง ความโอ้อวด ความกระด้าง ความแข่งดี ความถือตัว ความดูหมิ่น ความเมา ความประมาท กิเลสทั้งปวง

ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อกุสลาภิสังขารทั้งปวง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุพึงสงบกิเลสเป็นภายในนี้แหละ.

[๗๑๙] คำว่า ไม่พึงแสวงหาความสงบโดยทางอื่น ความว่า ภิกษุไม่พึงแสวงหา ค้นหา เสาะหา ซึ่งความสงบ ความเข้าไปสงบ ความเข้าไปสงบวิเศษ ความดับ ความระงับโดยทางแห่งความไม่หมดจด โดยปฏิปทาผิด โดยธรรมไม่เป็นทางแห่งความพ้นทุกข์อย่างอื่นนอกจาก สติปัฏฐาน สัมมัปปธาน อิทธิบาท อินทรีย์ พละ โพชฌงค์ อริยมรรคมีองค์ ๘ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงแสวงหาความสงบโดยทางอื่น.

[๗๒๐] คำว่า เมื่อสงบกิเลสเป็นภายในแล้ว ความว่า เมื่อสงบ เข้าไปสงบ เข้าไปสงบวิเศษ ดับ ระงับ ซึ่งกิเลสเป็นภายใน คือ ราคะ โทสะ โมหะ ฯลฯ อกุสลาภิสังขารทั้งปวง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อสงบกิเลสเป็นภายในแล้ว.

[๗๒๑] คำว่า นตฺถิ ในคำว่า อัตตทิฏฐิ หรือนิรัตตทิฏฐิ ย่อมไม่มีแต่ที่ไหนๆ ดังนี้ เป็นปฏิเสธ. คำว่า อัตตทิฏฐิ คือ สัสสตทิฏฐิก็ไม่มี. คำว่า นิรัตตทิฏฐิ คือ อุจเฉททิฏฐิก็ไม่มี. ความถือว่าตนย่อมไม่มี ความปล่อยว่างไม่มีตนก็ไม่มี. ความถือไม่มีแก่ภิกษุใด ความปล่อยก็ไม่มีแก่ภิกษุนั้น. ความปล่อยไม่มีแก่ภิกษุใด ความถือก็ไม่มีแก่ภิกษุนั้น. ภิกษุผู้เป็นอรหันต์ ก้าวล่วงความถือและความปล่อยเสียแล้ว ล่วงเลยความเจริญ และความเสื่อมเสียแล้ว. ภิกษุนั้นอยู่จบพรหมจรรย์แล้ว มีจรณะอันประพฤติแล้ว ฯลฯ ภิกษุนั้นมิได้มีความเกิดใหม่ต่อไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อัตตทิฏฐิ หรือนิรัตตทิฏฐิ ย่อมไม่มี แต่ที่ไหนๆ. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

ภิกษุพึงสงบกิเลสเป็นภายในนี้แหละ ไม่พึงแสวงหาความสงบโดย
ทางอื่น เมื่อภิกษุสงบกิเลสเป็นภายในแล้ว อัตตทิฏฐิ หรือนิรัตตทิฏฐิ
ย่อมไม่มีแต่ที่ไหนๆ.

[๗๒๒] คลื่นย่อมไม่เกิดในท่ามกลางแห่งสมุทร สมุทรสงบอยู่ ฉันใด ภิกษุพึง
เป็นผู้หยุดอยู่ ไม่มีความหวั่นไหว ฉันนั้น ภิกษุไม่ควรทำกิเลสเครื่อง
ฟูขึ้นในที่ไหนๆ.

[๗๒๓] คำว่า คลื่นย่อมไม่เกิดในท่ามกลางแห่งสมุทร สมุทรสงบอยู่ ฉันใด ความว่า โดยส่วนลึก สมุทรลึก ๘๔,๐๐๐ โยชน์ น้ำข้างล่าง ๔๐,๐๐๐ โยชน์ ย่อมหวั่นไหวเพราะปลาและเต่าทั้งหลาย น้ำข้างบน ๔๐,๐๐๐ โยชน์ ย่อมหวั่นไหวเพราะลม น้ำระหว่างกลาง ๔,๐๐๐ โยชน์ ย่อมไม่หวั่นไหว กำเริบวนไปวนมา ปั่นป่วน ปั่นป่วนพร้อม เป็นสมุทรไม่หวั่นไหว ไม่เกลื่อนกลน ไม่กำเริบ ไม่วน ไม่ป่วน ไม่ปั่น สงบอยู่ คลื่นไม่เกิดในระหว่างกลางแห่งสมุทรนั้น เป็นสมุทรนิ่งอยู่ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า คลื่นย่อมไม่เกิดในท่ามกลางสมุทร สมุทรหยุดอยู่ ฉันใด. อีกอย่างหนึ่ง สมุทรสีทันดร มีอยู่ในระหว่างภูเขาทั้ง ๗ น้ำในสมุทรสีทันดรนั้น ย่อมไม่หวั่นไหว กำเริบ วนไปวนมา ปั่นป่วน ปั่นป่วนพร้อม เป็นสมุทรไม่หวั่นไหว ไม่เกลื่อนกลน ไม่กำเริบ ไม่วน ไม่ป่วน ไม่ปั่น สงบอยู่ คลื่นไม่เกิดในสมุทรสีทันดรนั้น เป็นสมุทรนิ่งอยู่ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า คลื่นย่อมไม่เกิดในท่ามกลางสมุทร สมุทรหยุดอยู่ ฉันใด.

[๗๒๔] คำว่า เอวํ ในคำว่า ภิกษุพึงเป็นผู้หยุดอยู่ ไม่มีความหวั่นไหว ฉันนั้น เป็นอุปไมยเครื่องยังอุปมาให้ถึงพร้อม. คำว่า เป็นผู้หยุดอยู่ คือ ภิกษุไม่หวั่นไหว กำเริบ วุ่นวาย สะเทือน สะท้าน ปั่นป่วน แม้ในเพราะลาภ แม้ในเพราะความเสื่อมลาภ แม้ในเพราะยศ แม้ในเพราะความเสื่อมยศ แม้ในเพราะความสรรเสริญ แม้ในเพราะความนินทา แม้ในเพราะสุข แม้ในเพราะทุกข์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุพึงเป็นผู้หยุดอยู่ ฉันนั้น. ตัณหา เรียกว่าความหวั่นไหว ในคำว่า ไม่มีความหวั่นไหว ได้แก่ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล. ตัณหาที่ชื่อว่าความหวั่นไหวนั้น อันภิกษุใดละ ตัดขาด สงบ ระงับ ทำไม่ให้ควรเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ ภิกษุนั้นเรียกว่า ไม่มีความหวั่นไหว เพราะเป็นผู้ละความหวั่นไหวเสียแล้ว ภิกษุนั้น จึงชื่อว่า ไม่มีความหวั่นไหว. ภิกษุนั้น ย่อมไม่หวั่นไหว วุ่นวาย สะเทือน สะท้าน ปั่นป่วน แม้ในเพราะลาภ .... แม้ในเพราะทุกข์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุพึงเป็นผู้หยุดอยู่ ไม่มีความหวั่นไหว ฉันนั้น.

กิเลสเครื่องฟู ๗ ประการ

[๗๒๕] ชื่อว่ากิเลสเครื่องฟูขึ้น ในคำว่า ภิกษุไม่ควรทำกิเลสเครื่องฟูขึ้นในที่ไหนๆ ได้แก่กิเลสเครื่องฟู ๗ ประการ คือ กิเลสเครื่องฟูขึ้น คือราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส กรรม. ภิกษุไม่ควรทำกิเลสเครื่องฟูขึ้นนั้น ไม่พึงให้เกิด ให้เกิดพร้อม ให้บังเกิด ให้

บังเกิดเฉพาะ. คำว่า ในที่ไหนๆ คือในที่ไหนๆ ในที่ใดๆ ในที่ทุกๆ แห่ง ทั้งภายใน ทั้งภายนอก ทั้งภายในและภายนอก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุไม่ควรทำกิเลสเครื่องฟูขึ้นในที่ไหนๆ. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

คลื่นย่อมไม่เกิดในท่ามกลางแห่งสมุทร สมุทรสงบอยู่ฉันใด ภิกษุพึง
เป็นผู้หยุดอยู่ ไม่มีความหวั่นไหว ฉันนั้น ภิกษุไม่ควรทำกิเลสเครื่องฟู
ขึ้นที่ไหนๆ.

[๗๒๖] (พระพุทธนิมิตตรัสถามอีกว่า) พระผู้มีพระภาค ผู้มีพระจักษุแจ่มแจ้ง
ได้ทรงแสดงสักขิธรรมเครื่องกำจัดอันตราย ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอ
พระองค์จงตรัสตอบปฏิปทา คือ ปาติโมกข์ หรือแม้สมาธิ.

ว่าด้วยจักษุ ๕

[๗๒๗] คำว่า ได้ทรงแสดง ในคำว่า พระผู้มีพระภาค ผู้มีพระจักษุแจ่มแจ้งได้ทรงแสดง ความว่า ได้ทรงแสดง แสดงรอบ ตรัสบอก เทศนาบัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื้น ประกาศแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ได้ทรงแสดงแล้ว. คำว่า ผู้มีพระจักษุแจ่มแจ้ง ความว่า พระผู้มีพระภาคผู้มีพระจักษุแจ่มแจ้งด้วยพระจักษุ ๕ ประการ คือ มีพระจักษุแจ่มแจ้ง แม้ด้วยมังสจักษุ มีพระจักษุแจ่มแจ้งแม้ด้วยทิพยจักษุ มีพระจักษุแจ่มแจ้งแม้ด้วยปัญญาจักษุ มีพระจักษุแจ่มแจ้งแม้ด้วยพุทธจักษุ มีพระจักษุแจ่มแจ้งแม้ด้วยสมันตจักษุ.

พระผู้มีพระภาคมีพระจักษุแจ่มแจ้งแม้ด้วยมังสจักษุอย่างไร? สี ๕ อย่าง คือ สีเขียว สีเหลือง สีแดง สีดำ และสีขาว มีอยู่ในพระมังสจักษุของพระผู้มีพระภาค. ขนพระเนตรทั้งหลายตั้งอยู่เฉพาะในที่ใด ที่นั้นมีสีเขียว เขียวสนิท น่าชม น่าดู เหมือนดอกผักตบ. ต่อจากที่นั้น มีสีเหลือง เหลืองนวล สีเหมือนทองคำ น่าชม น่าดู เหมือนดอกกรรณิการ์. เบ้าพระเนตรทั้ง ๒ ของพระผู้มีพระภาค มีสีแดง แดงงาม น่าชม น่าดู เหมือนสีปีกแมลงทับ. ที่ท่ามกลางพระเนตร มีสีดำ ดำงาม ไม่หมองมัว สนิท น่าชม น่าดู เหมือนสีสมอดำ (อิฐแก่ไฟ). ต่อจากที่นั้น มีสีขาว ขาวงาม เปล่งปลั่ง ขาวนวล น่าชม น่าดู เหมือนสีดาวประกายพฤกษ์. พระผู้มีพระภาคมีพระมังสจักษุนั้นเป็นปกติ เนื่องในพระวรกาย เกิดขึ้นเพราะสุจริตกรรมในภพก่อนจึงทรงเห็นตลอดโยชน์หนึ่งโดยรอบทั้งกลางวันทั้งกลางคืน แม้เมื่อใด มีมืด

ประกอบด้วยองค์ ๔ คือพระอาทิตย์อัสดงคตไป ๑ วันอุโบสถมีในกาฬปักษ์ ๑ แนวป่าทึบ ๑ อกาลเมฆใหญ่ตั้งขึ้น ๑ เมื่อนั้น พระผู้มีพระภาคก็ทรงเห็นตลอดโยชน์หนึ่งโดยรอบ ในที่มืดประกอบด้วยองค์ ๔ แม้เห็นปานนี้. ที่หลุมก็ดี บานประตูก็ดี กำแพงก็ดี ภูเขาก็ดี กอไม้ก็ดี เถาวัลย์ก็ดี เป็นเครื่องบังการเห็นรูปทั้งหลายย่อมไม่มี. หากว่า บุคคลพึงเอางาเมล็ดหนึ่งทำเป็นเครื่องหมายใส่ลงในเกวียนบรรทุกงา พระผู้มีพระภาคก็พึงทรงหยิบเอาเมล็ดงานั้นแหละขึ้นได้. พระมังสจักษุเป็นปกติของพระผู้มีพระภาคบริสุทธิ์อย่างนี้. พระผู้มีพระภาคมีพระจักษุแจ่มแจ้งแม้ด้วยมังสจักษุอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคมีพระจักษุแจ่มแจ้งแม้ด้วยทิพยจักษุอย่างไร? พระผู้มีพระภาคย่อมทรงเห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจุติ กำลังอุปบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักษุอันบริสุทธิ์ล่วงจักษุของมนุษย์ ย่อมทรงทราบหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม ว่า สัตว์เหล่านี้ประกอบด้วยกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ติเตียนพระอริยเจ้า เป็นมิจฉาทิฏฐิ ยึดถือการทำด้วยอำนาจมิจฉาทิฏฐิ เมื่อตายไปย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ส่วนสัตว์เหล่านี้ประกอบด้วยกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต ไม่ติเตียนพระอริยเจ้า เป็นสัมมาทิฏฐิ ยึดถือการทำด้วยอำนาจสัมมาทิฏฐิ เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสรรค์ ดังนี้ พระผู้มีพระภาคย่อมทรงเห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจุติ กำลังอุปบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักษุอันบริสุทธิ์ล่วงจักษุมนุษย์ และทรงทราบหมู่สัตว์ผู้ไปเป็นตามกรรม ด้วยประการดังนี้. ก็เพราะพระผู้มีพระภาคเมื่อทรงประสงค์ พึงทรงเห็นแม้โลกธาตุหนึ่ง แม้โลกธาตุสอง แม้โลกธาตุสาม แม้โลกธาตุสี่ แม้โลกธาตุห้า แม้โลกธาตุสิบ แม้โลกธาตุยี่สิบ แม้โลกธาตุสามสิบ แม้โลกธาตุสี่สิบ แม้โลกธาตุห้าสิบ แม้โลกธาตุพันหนึ่งเป็นส่วนเล็ก แม้โลกธาตุสองพันเป็นส่วนปานกลาง แม้โลกธาตุสามพัน แม้โลกธาตุหลายพัน. หรือว่าพระผู้มีพระภาคทรงพระประสงค์เท่าใด ก็พึงทรงเห็นเท่านั้น. ทิพยจักษุของพระผู้มีพระภาคบริสุทธิ์อย่างนี้. พระผู้มีพระภาคมีพระจักษุแจ่มแจ้งแม้ด้วยทิพยจักษุอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคมีพระจักษุแจ่มแจ้งแม้ด้วยปัญญาจักษุอย่างไร? พระผู้มีพระภาคทรงมี

พระปัญญามาก มีพระปัญญากว้างขวาง มีพระปัญญารื่นเริง มีพระปัญญาแล่นไป มีพระปัญญาเฉียบแหลม มีพระปัญญาชำแรกกิเลส ทรงฉลาดในประเภทปัญญา มีพระญาณแตกฉาน ทรงบรรลุปฏิสัมภิทา ทรงบรรลุเวสารัชญาณ ๔ ทรงทสพลญาณ ทรงเป็นบุรุษผู้องอาจ ทรงเป็นบุรุษสีหะ ทรงเป็นบุรุษนาค ทรงเป็นบุรุษอาชาไนย ทรงเป็นบุรุษนำธุระไปเป็นปกติ มีพระญาณหาที่สุดมิได้ มีพระเดชหาที่สุดมิได้ มีพระยศหาที่สุดมิได้ เป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีปัญญาเป็นทรัพย์ เป็นผู้นำ เป็นผู้นำไปโดยวิเศษ นำเนืองๆ ผู้ให้รู้จักประโยชน์ ผู้ให้เพ่งพิจารณา ผู้เห็นประโยชน์ ผู้ให้แล่นไปด้วยปสาทะ. พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงเป็นผู้ให้มรรคที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ทรงให้มรรคที่ยังไม่เกิดพร้อมให้เกิดขึ้นพร้อม ตรัสบอกมรรคที่ยังไม่มีใครบอก ทรงรู้ซึ่งมรรค ทรงทราบซึ่งมรรค ทรงฉลาดในมรรค. ก็แหละในบัดนี้ พระสาวกทั้งหลายของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นผู้ดำเนินตามมรรค เป็นผู้ประกอบด้วยศีลาทิคุณในภายหลัง. พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงรู้ธรรมที่ควรรู้ ทรงเห็นธรรมที่ควรเห็น มีพระจักษุ มีธรรม มีญาณ มีพรหมธรรม ผู้ตรัสบอก ทรงแนะนำ ทรงนำออกซึ่งอรรถ ทรงประทานอมตธรรม เป็นธรรมสามี เป็นพระตถาคต. สิ่งที่ไม่ทรงรู้ ไม่ทรงเห็น ไม่ทรงทราบ ไม่ทรงทำให้แจ่มแจ้ง ไม่ทรงถูกต้องด้วยปัญญา ย่อมไม่มีแก่พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น. ธรรมทั้งปวง รวมทั้งอดีต อนาคตและปัจจุบันย่อมมาสู่คลองแห่งพระญาณของพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว โดยอาการทั้งปวง. ชื่อว่าประโยชน์ที่ควรแนะนำทุกๆ อย่างที่ควรรู้มีอยู่ ประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น ประโยชน์ทั้งสองอย่าง ประโยชน์ในชาตินี้ ประโยชน์ในชาติหน้า ประโยชน์ตื้น ประโยชน์ลึก ประโยชน์ลี้ลับ ประโยชน์ที่ปกปิด ประโยชน์ที่ควรแนะนำ ประโยชน์นำไปแล้ว ประโยชน์ที่ไม่มีโทษ ประโยชน์ที่ไม่มีกิเลส ประโยชน์อันผ่องแผ้ว ประโยชน์อย่างยิ่ง ประโยชน์ทั้งหมดนั้นย่อมเป็นไปในภายในพระพุทธญาณ. พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว มีพระญาณไม่ขัดข้องในอดีต มีพระญาณไม่ขัดข้องในอนาคต มีพระญาณไม่ขัดข้องในปัจจุบัน กายกรรม วจีกรรม มโนกรรมทั้งหมด ย่อมเป็นไปตามพระญาณของพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว บทแห่งธรรมที่ควรแนะนำเท่าใด พระญาณก็เท่านั้น พระญาณเท่าใด บทแห่งธรรมที่ควรแนะนำก็เท่านั้น พระญาณมีส่วนสุดรอบแห่งบทธรรมที่ควรแนะนำ บทธรรมที่ควรแนะนำมีส่วนสุดรอบแห่งพระญาณ พระญาณย่อมไม่เป็นไปเกินบทแห่งธรรมที่ควรแนะนำ ทางแห่งบทธรรมที่ควรแนะนำก็ไม่

เกินพระญาณ ธรรมเหล่านั้นตั้งอยู่ในส่วนสุดรอบของกันและกัน. เมื่อชั้นผะอบทั้งสองปิดกันสนิทพอดี ชั้นผะอบข้างล่างก็ไม่เกินชั้นผะอบข้างบน ชั้นผะอบข้างบนก็ไม่เกินชั้นผะอบข้างล่าง ชั้นผะอบทั้งสองชั้น ตั้งอยู่ในส่วนสุดรอบของกันและกัน ฉันใด บทธรรมที่ควรแนะนำก็ดี พระญาณก็ดี ของพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ตั้งอยู่ในส่วนสุดรอบของกันและกัน บทธรรมที่ควรแนะนำเท่าใด พระญาณก็เท่านั้น พระญาณเท่าใด บทธรรมที่ควรแนะนำก็เท่านั้น พระญาณมีส่วนสุดรอบแห่งธรรมที่ควรแนะนำ บทแห่งธรรมที่ควรแนะนำก็มีส่วนสุดรอบแห่งพระญาณ พระญาณไม่เป็นไปเกินบทธรรมที่ควรแนะนำ ทางแห่งบทธรรมที่ควรแนะนำก็ไม่เกินพระญาณ ธรรมเหล่านั้น ตั้งอยู่ในส่วนสุดรอบของกันและกันฉันนั้น พระญาณของพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ย่อมเป็นไปรอบในธรรมทั้งปวง. ธรรมทั้งปวงเนื่องด้วยความนึก เนื่องด้วยความหวัง เนื่องด้วยมนสิการ เนื่องด้วยจิตตุปบาท ของพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว. พระญาณของพระผู้มีย่อมเป็นไปรอบในสัตว์ทั้งปวง พระผู้มีพระภาคย่อมทรงทราบอัธยาศัย อนุศัย จริต อธิมุตติ พระภาคผู้ตรัสรู้แล้วแห่งสัตว์ทั้งปวง ย่อมทรงทราบเหล่าสัตว์ผู้มีกิเลสธุลีน้อย ในปัญญาจักษุ มีกิเลสธุลีมากในปัญญาจักษุ มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม ผู้แนะนำได้โดยง่าย ผู้แนะนำได้โดยยาก เป็นภัพพสัตว์ เป็นอภัพพสัตว์ โลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ย่อมเป็นไปในภายในพระพุทธญาณ ปลาและเต่าทุกชนิด รวมทั้งปลาติมิ ปลาติมิงคละและ ปลาติมิติมิงคละ โดยที่สุด ย่อมเป็นไปภายในมหาสมุทร ฉันใด โลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ย่อมเป็นไปในภายในพระพุทธญาณ ฉันนั้น นกทุกชนิดรวมทั้งครุฑเวนไตรโคตร โดยที่สุดย่อมเป็นไปในประเทศอากาศ ฉันใด พระพุทธสาวกทั้งหลายผู้เสมอด้วยพระสารีบุตรเถระโดยปัญญา ย่อมเป็นไปในประเทศแห่งพระพุทธญาณ ฉันนั้น. พระพุทธญาณย่อมแผ่ปกคลุมปัญญาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย. พวกบัณฑิตที่เป็นกษัตริย์ พราหมณ์ คฤหบดี สมณะ มีปัญญาละเอียด แต่งวาทะโต้ตอบ เหมือนนายขมังธนูผู้สามารถยิงขนทราย เที่ยวไปดุจทำลายทิฏฐิของผู้อื่นด้วยปัญญาของตน บัณฑิตเหล่านั้น ปรุงแต่งปัญหาแล้วเข้ามาเฝ้าพระตถาคต ทูลถามปัญหา. ปัญหาเหล่านั้น อันพระผู้มีพระภาคตรัสย้อนถามและ

ตรัสแก้แล้วเป็นปัญหามีเหตุที่ทรงแสดงออก และทรงสลัดออก บัณฑิตเหล่านั้นย่อมเลื่อมใสต่อพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคย่อมทรงไพโรจน์ยิ่งด้วยพระปัญญาในที่นั้นโดยแท้แล. พระผู้มีพระภาคมีพระจักษุแจ่มแจ้งแม้ด้วยปัญญาจักษุอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคมีพระจักษุแจ่มแจ้งแม้ด้วยพุทธจักษุอย่างไร? พระผู้มีพระภาคเมื่อทรงตรวจดูสัตว์โลกด้วยพุทธจักษุ ได้ทรงเห็นสัตว์ทั้งหลายผู้มีกิเลสธุลีน้อยในปัญญาจักษุ มีกิเลสธุลีมากในปัญญาจักษุ มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม ผู้แนะนำได้โดยง่าย ผู้แนะนำได้โดยยาก บางพวกเป็นผู้เห็นโทษและภัยในปรโลกอยู่. ในกอบัวเขียวก็ดี ในกอบัวแดงก็ดี ในกอบัวขาวก็ดี ดอกบัวเขียวก็ดี ดอกบัวแดงก็ดี ดอกบัวขาวก็ดี บางเหล่าเกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ขึ้นตามน้ำ จมอยู่ในน้ำ อันน้ำหล่อเลี้ยงไว้ ดอกบัวเขียวก็ดี ดอกบัวแดงก็ดี ดอกบัวขาวก็ดี บางเหล่าเกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ตั้งอยู่เสมอน้ำ ดอกบัวเขียวก็ดี ดอกบัวแดงก็ดี ดอกบัวขาวก็ดี บางเหล่าเกิดในน้ำ เจริญในน้ำ โผล่ขึ้นพ้นน้ำ น้ำมิได้ติด แม้ฉันใด พระผู้มีพระภาคเมื่อทรงตรวจดูสัตว์โลกด้วยพุทธจักษุ ได้ทรงเห็นสัตว์ทั้งหลายผู้มีกิเลสธุลีน้อยในปัญญาจักษุ มีกิเลสธุลีมากในปัญญาจักษุ มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม ผู้แนะนำได้โดยง่าย ผู้แนะนำได้โดยยาก บางพวกเป็นผู้เห็นโทษและภัยในปรโลก ฉันนั้น. พระผู้มีพระภาคย่อมทรงทราบว่า บุคคลนี้เป็นราคจริต บุคคลนี้เป็นโทสจริต บุคคลนี้เป็นโมหจริต บุคคลนี้เป็นวิตักกจริต บุคคลนี้เป็นศรัทธาจริต บุคคลนี้เป็นญาณจริต. พระผู้มีพระภาคย่อมตรัสบอกอสุภกถาแก่บุคคลผู้เป็นราคจริต. ย่อมตรัสบอกเมตตาภาวนาแก่บุคคลผู้เป็นโทสจริต. ย่อมทรงแนะนำบุคคลผู้เป็นโมหจริตให้ดำรงอยู่ในการเรียน ในการไต่ถาม ในการฟังธรรมตามกาล ในการสนทนาธรรมตามกาล ในการอยู่ร่วมกับครู. ย่อมตรัสบอกอานาปาณสติแก่บุคคลผู้เป็นวิตักกจริต. ย่อมตรัสบอกพระสูตรอันเป็นนิมิตดี ความตรัสรู้ดีแห่งพระพุทธเจ้า ความเป็นธรรมดีแห่งพระธรรม ความปฏิบัติดีแห่งพระสงฆ์ และศีลทั้งหลายของตน อันเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใสแก่บุคคลผู้เป็นศรัทธาจริต. ย่อมตรัสบอกธรรมอันเป็นนิมิตแห่งวิปัสสนา ซึ่งมีอาการไม่เที่ยง มีอาการเป็นทุกข์ มีอาการเป็นอนัตตา แก่บุคคลผู้เป็นญาณจริต.

สมจริงดังประพันธคาถาว่า

บุรุษยืนอยู่บนยอดภูเขาศิลา พึงเห็นหมู่ชนโดยรอบ แม้ฉันใด ข้าแต่
พระผู้มีพระภาคผู้มีปัญญาดี มีจักษุโดยรอบ พระองค์มีความโศกไป
ปราศแล้ว ทรงขึ้นสู่ปราสาทอันสำเร็จด้วยธรรม ขอจงทรงพิจารณา
เห็นหมู่ชนผู้อาเกียรณ์ด้วยความโศก ถูกชาติชราครอบงำอยู่แล้ว ฉันนั้น.

พระผู้มีพระภาคมีพระจักษุแจ่มแจ้งแม้ด้วยพุทธจักษุอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคมีพระจักษุแจ่มแจ้งแม้ด้วยสมันตจักษุอย่างไร? พระสัพพัญญุตญาณ เรียกว่าสมันตจักษุ. พระผู้มีพระภาคไปใกล้ไปไกลดีแล้ว เข้าถึง เข้าถึงดีแล้ว เข้าไปถึง เข้าไปถึงดีแล้ว ประกอบแล้วด้วยสัพพัญญุตญาณ.

สมจริงดังประพันธคาถาว่า

สิ่งอะไรๆ ในไตรโลกธาตุนี้ อันพระปัญญาจักษุของพระตถาคตนั้นไม่
เห็น ย่อมไม่มี อนึ่ง ธรรมชาติอะไรๆ ที่ควรรู้ อันพระพุทธญาณไม่
รู้แจ้งย่อมไม่มี ธรรมชาติที่ควรแนะนำใดมีอยู่ พระตถาคตทรงทราบ
แล้วซึ่งธรรมชาติที่ควรแนะนำนั้นทั้งหมด เพราะเหตุนั้น พระตถาคตจึง
ชื่อ ว่าผู้มีสมันตจักษุ.

พระผู้มีพระภาคมีพระจักษุแจ่มแจ้งแม้ด้วยสมันตจักษุอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคผู้มีพระจักษุแจ่มแจ้งได้ทรงแสดงแล้ว.

ว่าด้วยสักขิธรรม

[๗๒๘] คำว่า ซึ่งสักขิธรรม ในคำว่า ซึ่งสักขิธรรม เครื่องกำจัดอันตราย ความว่า ธรรมที่ประจักษ์แก่พระองค์ อันพระองค์ทรงทราบดีเอง มิใช่โดยต้องเชื่อต่อผู้อื่น ว่าธรรมนี้เป็นดังนี้ ธรรมนี้ เป็นดังนี้มิใช่โดยฟังต่อๆ กันมา มิใช่โดยถือตามลำดับสืบๆ กันมา มิใช่โดยอ้างตำรา มิใช่โดยนึกเดาเอา มิใช่โดยคาดคะเนเอา มิใช่โดยตรึกตามอาการ มิใช่โดยชอบว่าควรแก่ทิฏฐิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สักขิธรรม. ชื่อว่าอันตราย ในคำว่า เป็นเครื่องกำจัดอันตราย ได้แก่อันตราย ๒ อย่าง คือ อันตรายปรากฏ ๑ อันตรายปกปิด ๑.

ว่าด้วยอันตราย ๒ อย่าง

อันตรายปรากฏเป็นไฉน? ราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง หมี เสือดาว หมาป่า โค กระบือ ช้าง งู แมลงป่อง ตะขาบ โจร คนที่ทำกรรมชั่ว คนที่เตรียมจะทำกรรมชั่ว และโรคจักษุ โรคหู โรคจมูก โรคลิ้น โรคกาย โรคศีรษะ โรคใบหู โรคปาก โรคฟัน โรคไอ โรคหืด โรคไข้หวัด โรคไข้พิษ โรคไข้เซื่อมซึม โรคในท้อง โรคลมสลบ โรคบิด โรคจุกเสียด โรคลงราก โรคเรื้อน โรคฝี โรคกลาก โรคมงคร่อ โรคลมบ้าหมู โรคหิดเปื่อย โรคหิดด้าน โรคคุดทะราด โรคหูด โรคละลอก โรคคุดทะราดบวม โรคอาเจียนโลหิต โรคดีเดือด โรคเบาหวาน โรคเริม โรคพุพอง โรคริดสีดวง อาพาธมีดีเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีเสมหะเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีลมเป็นสมุฏฐาน อาพาธสันนิบาต อาพาธเกิดแก่ฤดูแปรปรวน อาพาธเกิดแต่การบริหารไม่สม่ำเสมอ อาพาธเกิดแต่ความเพียรเกินกำลัง อาพาธเกิดแต่วิบากของกรรม ความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ ความสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เสือกคลาน อันตรายเหล่านี้เรียกว่าอันตรายปรากฏ.

อันตรายปกปิดเป็นไฉน? กายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต กามฉันทนิวรณ์ พยาบาทนิวรณ์ ถีนมิทธนิวรณ์ อุทธัจจกุกกุจจนิวรณ์ วิจิกิจฉานิวรณ์ ราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธไว้ ความลบหลู่คุณท่าน ความตีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ มารยา ความโอ้อวด ความหัวดื้อ ความแข่งดี ความถือตัว ความดูหมิ่นท่าน ความมัวเมา ความประมาท กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อกุสลาภิสังขารทั้งปวง อันตรายเหล่านี้เรียกว่า อันตรายปกปิด.

ที่ชื่อว่าอันตราย เพราะอรรถว่าอะไร จึงชื่อว่าอันตราย เพราะอรรถว่าครอบงำ จึงชื่อว่าอันตราย. เพราะอรรถว่าเป็นไปเพื่อความเสื่อม จึงชื่อว่าอันตราย. เพราะอรรถว่าเป็นที่อยู่แห่งอกุศลธรรมทั้งหลาย จึงชื่อว่าอันตราย.

เพราะอรรถว่าครอบงำ จึงชื่อว่าอันตรายอย่างไร? อันตรายเหล่านั้นย่อมครอบงำ ปราบปราม กดขี่ ท่วมทับ กำจัด ย่ำยีบุคคลนั้น. เพราะอรรถว่าครอบงำ จึงชื่อว่าอันตรายอย่างนี้.

เพราะอรรถว่าเป็นไปเพื่อความเสื่อม จึงชื่อว่า อันตรายอย่างไร? อันตรายเหล่านั้นย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อม เพื่ออันตรธานไปแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย. อันตรายเหล่านั้น ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อม เพื่ออันตรธานไปแห่งกุศลธรรมเหล่าไหน? อันตรายเหล่านั้น ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อม เพื่ออันตรธานไปแห่งกุศลธรรมเหล่านี้ คือ ความปฏิบัติชอบ ความปฏิบัติสมควร ความปฏิบัติไม่เป็นข้าศึก ความปฏิบัติเป็นไปตามประโยชน์ ความปฏิบัติธรรมอันสมควรแก่ธรรม ความทำให้บริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย ความเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย ความเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ ความประกอบเนืองๆ ในความเป็นผู้ตื่น สติสัมปชัญญะ ความประกอบเนืองๆ ในการเจริญสติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ อันตรายเหล่านั้นย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อม เพื่ออันตรธานไปแห่งกุศลธรรมเหล่านี้. เพราะอรรถว่าเป็นไปเพื่อความเสื่อม จึงชื่อว่า อันตรายอย่างนี้.

เพราะอรรถว่าเป็นที่อยู่แห่งอกุศลธรรมทั้งหลาย จึงชื่อว่าอันตรายอย่างไร? อกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้น ย่อมเกิดขึ้นในอัตภาพนั้น ย่อมเป็นธรรมอยู่อาศัยในอัตภาพ เปรียบเหมือนเหล่าสัตว์ที่อาศัยรูย่อมอยู่ในรู ที่อาศัยน้ำย่อมอยู่ในน้ำ ที่อาศัยป่าย่อมอยู่ในป่า ที่อาศัยต้นไม้ย่อมอยู่ในต้นไม้ ฉันใด อกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้น ย่อมเกิดขึ้นในอัตภาพนั้น ย่อมเป็นธรรมอยู่อาศัยในอัตภาพ ฉันนั้น เหมือนกัน เพราะฉะนั้น เพราะอรรถว่าเป็นที่อยู่แห่งอกุศลธรรมทั้งหลาย จึงชื่อว่า อันตรายอย่างนี้.

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้อยู่ร่วมกับอันเตวาสิก ผู้อยู่ร่วมกับอาจารย์ ย่อมอยู่ลำบากไม่ผาสุก ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุผู้อยู่ร่วมกับอันเตวาสิก ผู้อยู่ร่วมกับอาจารย์ ย่อมอยู่ลำบาก ไม่ผาสุก อย่างไร? ดูกรภิกษุทั้งหลาย อกุศลธรรมอันลามกมีความดำริอันซ่านไปในอารมณ์อันเกื้อกูลแก่สังโยชน์ ย่อมเกิดขึ้นแก่ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะเห็นรูปด้วยจักษุอกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้น ย่อมซ่านไปภายในแห่งภิกษุนั้น เพราะเหตุดังนี้

นั้นท่านจึงเรียกภิกษุนั้นว่า ผู้อยู่ร่วมกับอันเตวาสิก อกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้น ย่อมกลุ้มรุม ภิกษุนั้น เพราะเหตุนี้นั้น ท่านจึงเรียกภิกษุนั้นว่า ผู้อยู่ร่วมกับอาจารย์. อีกประการหนึ่ง อกุศล ธรรมอันลามก มีความดำริซ่านไปในอารมณ์อันเกื้อกูลแก่สังโยชน์ ย่อมเกิดขึ้นแก่ภิกษุเพราะได้ ยินเสียงด้วยหู เพราะสูดดมกลิ่นด้วยจมูก เพราะลิ้มรสด้วยลิ้น เพราะถูกต้องโผฏฐัพพะด้วย กาย เพราะรู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจ อกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้น ย่อมซ่านไปในภายในแห่ง ภิกษุนั้น เพราะเหตุนี้นั้น ท่านจึงเรียกภิกษุนั้นว่า ผู้อยู่ร่วมกับอันเตวาสิก อกุศลธรรมอันลามก เหล่านั้น ย่อมกลุ้มรุมภิกษุนั้น เพราะเหตุดังนี้นั้น ท่านจึงเรียกภิกษุนั้นว่า ผู้อยู่ร่วมกับอาจารย์ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุที่อยู่ร่วมกับอันเตวาสิก ผู้อยู่ร่วมกับอาจารย์ ย่อมอยู่ลำบากไม่ผาสุก อย่างนี้แล เพราะฉะนั้น เพราะอรรถว่า เป็นที่อยู่แห่งอกุศลทั้งหลาย จึงชื่อว่า อันตรายอย่างนี้.

ธรรม ๓ ประการเป็นมลทินภายใน

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๓ ประการนี้เป็นมลทิน ในภายใน เป็นอมิตรในภายใน เป็นข้าศึกในภายใน เป็นเพชฌฆาตในภายใน เป็นศัตรูใน ภายใน ธรรม ๓ ประการ เป็นไฉน? คือ โลภะเป็นมลทินในภายใน เป็นอมิตรในภายใน เป็นข้าศึกในภายใน เป็นเพชฌฆาตในภายใน เป็นศัตรูในภายใน โทสะเป็นมลทินในภายใน เป็นอมิตรในภายใน เป็นข้าศึกในภายใน เป็นเพชฌฆาตในภายใน เป็นศัตรูในภายใน โมหะ เป็นมลทินในภายใน เป็นอมิตรในภายใน เป็นข้าศึกในภายใน เป็นเพชฌฆาตในภายใน เป็น ศัตรูในภายใน ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๓ ประการนี้แล เป็นมลทินในภายใน เป็นอมิตรใน ภายใน เป็นข้าศึกในภายใน เป็นเพชฌฆาตในภายใน เป็นศัตรูในภายใน.

พระผู้มีพระภาคผู้สุคตศาสดา ครั้นได้ตรัสไวยากรณ์ภาษิตนี้จบลงแล้ว จึงตรัสคาถา ประพันธ์ต่อไปอีกว่า

โลภะยังสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ให้เกิด โลภะยังจิตให้กำเริบ โลภะเป็น
ภัยเกิดขึ้นในภายใน พาลชนย่อมไม่รู้สึกภัยนั้น คนโลภย่อมไม่รู้อรรถ
คนโลภย่อมไม่เห็นธรรม ความโลภย่อมครอบงำนรชนในขณะใด ความ
มืดตื้อย่อมมีในขณะนั้น โทสะยังสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ให้เกิด โทสะ

ยังจิตให้กำเริบ โทสะเป็นภัยเกิดขึ้นในภายใน พาลชนย่อมไม่รู้สึกภัย
นั้น คนโกรธย่อมไม่รู้อรรถ คนโกรธย่อมไม่เห็นธรรม ความโกรธ
ย่อมครอบงำนรชนในขณะใด ความมืดตื้อย่อมมีในขณะนั้น โมหะยัง
สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ให้เกิด โมหะยังจิตให้กำเริบ โมหะเป็นภัยเกิด
ขึ้นในภายใน พาลชนย่อมไม่รู้สึกภัยนั้น คนหลงย่อมไม่รู้อรรถ คน
หลงย่อมไม่เห็นธรรม ความหลงย่อมครอบงำนรชนในขณะใด ความ
มืดตื้อย่อมมีในขณะนั้น.

เพราะอรรถว่าเป็นที่อยู่แห่งอกุศลทั้งหลาย จึงชื่อว่าอันตรายอย่างนี้.

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ดูกรมหาบพิตร ธรรม ๓ ประการนี้แล เมื่อเกิดขึ้นในภายในแห่งบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก ธรรม ๓ ประการเป็นไฉน? ได้แก่ธรรมคือโลภะแล เมื่อเกิดขึ้นในภายในแห่งบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก ธรรมคือโทสะแล เมื่อเกิดขึ้นในภายในแห่งบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก ธรรมคือโมหะแล เมื่อเกิดขึ้นในภายในแห่งบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก ดูกรมหาบพิตร ธรรม ๓ ประการนี้แล เมื่อเกิดขึ้นในภายในแห่งบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก.

พระผู้มีพระภาคผู้สุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณภาษิตนี้จบลงแล้ว จึงตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

โลภะ โทสะ และโมหะ เกิดขึ้นในตน ย่อมกำจัดบุรุษผู้มีจิตลามก
เหมือนขุยไผ่กำจัดไม้ไผ่ ฉะนั้น.

เพราะอรรถว่าเป็นที่อยู่แห่งอกุศลธรรมทั้งหลาย จึงชื่อว่าอันตรายอย่างนี้.

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า

ราคะและโทสะมีอัตภาพนี้เป็นเหตุ เกิดแต่อัตภาพนี้ ไม่ยินดีกุศล

ยินดีแต่กามคุณ ทำให้ขนลุก วิตกทางใจตั้งขึ้นแต่อัตภาพนี้แล้วผูกจิตไว้
เหมือนพวกเด็กผูกกาที่ข้อเท้าไว้ ฉะนั้น.

เพราะอรรถว่าเป็นที่อยู่แห่งอกุศลธรรมทั้งหลาย จึงชื่อว่า อันตรายอย่างนี้.

คำว่าเป็นเครื่องกำจัดอันตราย คือ เป็นเครื่องกำจัดอันตราย เป็นเครื่องละอันตราย เป็นเครื่องสงบอันตราย เป็นเครื่องสละคืนอันตราย เป็นเครื่องระงับอันตราย เป็นอมตนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ซึ่งสักขิธรรมเป็นเครื่องกำจัดอันตราย.

[๗๒๙] คำว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์จงตรัสบอกปฏิปทา ความว่า ขอพระองค์จงตรัสบอกปฏิปทา คือ ขอพระองค์โปรดตรัสบอก ชี้แจง แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื้น ประกาศซึ่งปฏิปทาชอบ ปฏิปทาสมควร ปฏิปทาไม่เป็นข้าศึก ปฏิปทาเป็นไปตามประโยชน์ ความปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ความทำให้บริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย ความเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย ความเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ ความประกอบเนืองๆ ในความเป็นผู้ตื่น สติสัมปชัญญะ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ นิพพาน และปฏิปทาอันให้ถึงนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขอพระองค์จงตรัสบอกปฏิปทา. พระพุทธนิมิตนั้นทูลพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้วว่า ภทฺทนฺเต. อีกอย่างหนึ่ง คำว่า ภัททันเต ความว่า พระองค์ตรัสบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย ทำให้ตื้น ประกาศแล้วซึ่งธรรมใด ธรรมนั้นทั้งหมด เป็นธรรมดี เจริญ งาม ไม่มีโทษ ควรซ่องเสพ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ของพระองค์จงตรัสบอกปฏิปทา.

[๗๓๐] คำว่า ปาติโมกข์ ในคำว่า ปาติโมกข์หรือแม้สมาธิ ความว่า ศีลเป็นที่ตั้ง เป็นเบื้องบาท เป็นความสำรวม เป็นความระวัง เป็นปาก เป็นประธาน แห่งความถึงพร้อมด้วยกุศลธรรมทั้งหลาย. คำว่า หรือแม้สมาธิ ได้แก่ ความตั้งมั่น ความดำรงอยู่ ความตั้งลง ความไม่แล่นไป ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต ความเป็นผู้มีใจอันอะไรๆ ไม่ให้แล่นไปได้ ความสงบ สมาธินทรีย์ สมาธิพละ สัมมาสมาธิ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า คือ ปาติโมกข์หรือแม้สมาธิ. เพราะเหตุนั้น พระพุทธนิมิตจึงตรัสถามว่า

พระผู้มีพระภาคผู้มีพระจักษุแจ่มแจ้ง ได้ทรงแสดงสักขิธรรม เครื่อง

กำจัดอันตราย ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์จงตรัสบอกปฏิปทา
คือ ปาติโมกข์หรือแม้สมาธิ.

[๗๓๑] ภิกษุไม่พึงเป็นผู้โลเลด้วยจักษุทั้งหลาย พึงป้องกันหูจากคามกถา ไม่พึง
ติดใจในรส ไม่พึงยึดถือสังขารอะไรๆ ว่าของเราในโลก.

ว่าด้วยผู้โลเลด้วยจักษุ

[๗๓๒] คำว่า ภิกษุไม่พึงเป็นผู้โลเลด้วยจักษุทั้งหลาย ความว่า ภิกษุเป็นผู้โลเลด้วยจักษุอย่างไร? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้โลเลด้วยจักษุ ประกอบด้วยความเป็นผู้โลเลด้วยจักษุคิดว่า รูปที่ยังไม่เคยดูเราควรดู รูปที่เคยดูเราควรผ่านไป ดังนี้ เป็นผู้ประกอบเนืองๆ ซึ่งความเที่ยวไปนาน ซึ่งความเที่ยวไปไม่แน่นอน สู่อารามแต่อาราม สู่สวนแต่สวน สู่บ้านแต่บ้าน สู่นิคมแต่นิคม สู่นครแต่นคร สู่แว่นแคว้นแต่แว่นแคว้น สู่ชนบทแต่ชนบท เพื่อจะดูรูป ภิกษุเป็นผู้โลเลด้วยจักษุแม้อย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเข้าไปสู่ละแวกบ้าน เดินไปตามถนนเป็นผู้ไม่สำรวมเดินไป คือ แลดูช้าง แลดูม้า แลดูรถ แลดูพลเดินเท้า แลดูสตรี แลดูบุรุษ แลดูกุมาร แลดูกุมารี แลดูร้านตลอด แลดูหน้ามุขเรือน แลดูข้างบน แลดูข้างล่าง แลดูทิศน้อย ทิศใหญ่ เดินไป ภิกษุเป็นผู้โลเลด้วยจักษุแม้อย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเห็นรูปด้วยจักษุแล้ว เป็นผู้ถือนิมิต เป็นผู้ถืออนุพยัญชนะ ย่อมไม่ปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุนทรีย์ ที่เมื่อไม่สำรวมแล้ว จะพึงเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามก คือ อภิชฌาและโทมนัสครอบงำนั้น ย่อมไม่รักษาจักขุนทรีย์ ย่อมไม่ถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์ ภิกษุเป็นผู้โลเลด้วยจักษุแม้อย่างนี้.

อนึ่ง ท่านสมณพราหมณ์บางพวกฉันโภชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ย่อมขวนขวายดูการเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศลเห็นปานนี้ คือ การฟ้อน การขับ การประโคม มหรสพมีการรำเป็นต้น การเล่านิยาย เพลงปรบมือ ฆ้องระนาด หนัง เพลงขอทาน เล่นไต่ราว การเล่นหน้าศพ ชนช้าง แข่งม้า ชนกระบือ ชนโค ชนแพะ ชนแกะ ชนไก่ ชนนกกระทา รำกระบี่กระบอง ชกมวย มวยปล้ำ การรบ การตรวจพล การจัดกระบวนทัพ กองทัพ ฉันใด ภิกษุเป็นผู้โลเลด้วยจักษุ แม้ฉันนั้น.

ภิกษุไม่เป็นผู้โลเลด้วยจักษุอย่างไร? ภิกษุในธรรมวินัยนี้เข้าไปสู่ละแวกบ้าน เดินไปตามถนน เป็นผู้สำรวมเดินไป ไม่แลดูช้าง ไม่แลดูม้า ไม่แลดูรถ ไม่แลดูคนเดินเท้า ไม่แลดูสตรี ไม่แลดูบุรุษ ไม่แลดูกุมาร ไม่แลดูกุมารี ไม่แลดูร้านตลาด ไม่แลดูหน้ามุขเรือน ไม่แลดูข้างบน ไม่แลดูข้างล่าง ไม่แลดูทิศน้อยทิศใหญ่ เดินไป ภิกษุไม่เป็นผู้โลเลด้วยจักษุแม้อย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเห็นรูปด้วยจักษุแล้ว ไม่ถือนิมิต ไม่ถืออนุพยัญชนะ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุนทรีย์ ที่เมื่อไม่สำรวมแล้วจะเป็นเหตุให้อกุศลธรรมลามก คือ อภิชฌาและโทมนัสครอบงำนั้น ย่อมรักษาจักขุนทรีย์ ย่อมถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์ ภิกษุไม่เป็นผู้โลเลด้วยจักษุแม้อย่างนี้.

อนึ่ง ท่านสมณพราหมณ์บางพวก ฉันโภชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ย่อมขวนขวายดูการเล่นดันเป็นข้าศึกแก่กุศลเห็นปานนี้ คือ การฟ้อน การขับ การประโคม มหรสพมีการรำเป็นต้น การเล่านิยาย ฯลฯ กองทัพ ฉันใด ภิกษุเป็นผู้เว้นขาดจากการขวนขวายในการดูการเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศลเห็นปานนี้ ภิกษุเป็นผู้ไม่โลเลด้วยจักษุแม้อย่างนี้.

คำว่า ไม่พึงเป็นผู้โลเลด้วยจักษุ ความว่า พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มีซึ่งความเป็นผู้โลเลด้วยจักษุ คือ เป็นผู้งดเว้น เว้นขาด ออกไป สลัดออกไป หลุดพ้นไม่เกี่ยวข้อง ด้วยความเป็นผู้โลเลด้วยจักษุ เป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ไม่พึงเป็นผู้โลเลด้วยจักษุ.

ว่าด้วยติรัจฉานกถา

[๗๓๓] ติรัจฉานกถา ๓๒ ประการ คือ เรื่องพระราชา เรื่องโจร เรื่องมหาอำมาตย์เรื่องกองทัพ เรื่องภัย เรื่องรบ เรื่องข้าว เรื่องน้ำ เรื่องผ้า เรื่องยาน เรื่องที่นอน เรื่องดอกไม้เรื่องของหอม เรื่องญาติ เรื่องบ้าน เรื่องนิคม เรื่องนคร เรื่องชนบท เรื่องสตรี เรื่องบุรุษ เรื่องคนกล้า เรื่องตรอก เรื่องท่าน้ำ เรื่องคนที่ล่วงลับไปแล้ว เรื่องเบ็ดเตล็ด เรื่องโลก เรื่องทะเลเรื่องความเจริญและความเสื่อม ด้วยประการนั้น เรียกว่า คามกถา ในคำว่า พึงป้องกันหูจากคามกถา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า จากคามกถา. คำว่า พึงป้องกันหู คือ พึงป้องกัน ห้ามสะกัดกั้น รักษา คุ้มครอง ปิด ตัดขาด ซึ่งหู จากคามกถา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงป้องกันหูจากคามกถา.

ว่าด้วยรสต่างๆ

[๗๓๔] ชื่อว่า รส ในคำว่า ไม่พึงติดใจในรส ได้แก่รสที่ราก รสที่ลำต้น รสที่เปลือก รสที่ใบ รสที่ดอก รสที่ผล รสเปรี้ยว รสหวาน รสขม รสเผ็ดร้อน รสเค็ม รสปร่า รสเฝื่อน รสฝาด รสอร่อย รสไม่อร่อย รสเย็น รสร้อน. มีสมณพราหมณ์บางพวก ติดใจในรส เที่ยวแสวงหารสอันเลิศด้วยปลายลิ้น. ได้รสเปรี้ยวแล้วก็แสวงหารสไม่เปรี้ยว ได้รสไม่เปรี้ยวแล้วก็แสวงหารสเปรี้ยว ฯลฯ ได้รสเย็นแล้วก็แสวงหารสร้อน ได้รสร้อนแล้วก็แสวงหารสเย็น. สมณพราหมณ์เหล่านั้น ได้รสใดๆ แล้วย่อมไม่พอใจด้วยรสนั้นๆ ย่อมเที่ยวแสวงหารสอื่นๆ เป็นผู้กำหนัด ปรารถนา ยินดี ติดใจ หลงไหล เกี่ยวข้อง พัวพัน ในรสที่ชอบใจ. ความอยากในรสนั้น อันภิกษุใดละ ตัดขาด ฯลฯ เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ ภิกษุนั้นพิจารณาด้วยปัญญาแล้วย่อมฉันอาหาร ไม่ฉันเพื่อเล่น ไม่ฉันเพื่อเมา ไม่ฉันเพื่อตบแต่ง ไม่ฉันเพื่อประดับ ฉันเพื่อดำรงอยู่แห่งกายนี้ เพื่อให้กายนี้เป็นไป เพื่อกำจัดความลำบาก เพื่อความอนุเคราะห์แก่พรหมจรรย์อย่างเดียวเท่านั้น ฯลฯ ความอยู่สบายของเราจักมีด้วยอุบายดังนี้. บุคคลทาแผลเพื่อให้แผลหาย หยอดน้ำมันเพลาเกวียนเพื่อจะขนภาระ กินเนื้อบุตรเพื่อจะออกจากทางกันดาร อย่างเดียวเท่านั้น ฉันใด ภิกษุพิจารณาด้วยปัญญาแล้ว จึงฉันอาหาร ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ไม่ฉันเพื่อเล่น ฯลฯ ความไม่มีโทษและความอยู่สบายจักมีด้วยอุบายดังนี้ ภิกษุพึงละ บรรเลา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความอยากในรส คือ เป็นผู้งด เว้น เว้นขาด ออก สละ พ้นไป ไม่เกี่ยวข้อง ด้วยความอยากในรส พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงติดใจในรส.

ว่าด้วยความถือว่าของเรา

[๗๓๕] ชื่อว่า ความถือว่าของเรา ในคำว่า ไม่พึงถือสังขารอะไรๆ ว่าของเราในโลก ได้แก่ความถือ ๒ อย่าง คือ ความถือว่าของเราด้วยตัณหา ๑ ความถือว่าของเราด้วยทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าความถือว่าของเราด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความถือว่าของเราด้วยทิฏฐิ ภิกษุละความถือว่าของเราด้วยตัณหา สละคืนความถือว่าของเราด้วยทิฏฐิแล้ว ไม่ถือ ไม่จับ ไม่ยึดถือ ไม่ถือมั่นจักษุว่าของเรา ไม่ถือ ไม่จับ ไม่ยึดถือ ไม่ถือมั่น หู จมูก ลิ้น กาย รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ สกุล คณะ อาวาส ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ

คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ กามภพ รูปภพ อรูปภพ สัญญาภพ อสัญญาภพ เนวสัญญานาสัญญาภพ เอกโวการภพ จตุโวการภพ ปัญจโวการภพ อดีต อนาคต ปัจจุบัน รูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน อารมณ์ที่ทราบ ธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง ว่าของเรา. คำว่า สังขารอะไรๆ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อะไรๆ. คำว่า ในโลก คือ ในอบายโลก ฯลฯ อายตนโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงถือสังขารอะไรๆ ว่าของเราในโลก. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

ภิกษุไม่พึงเป็นผู้โลเลด้วยจักษุทั้งหลาย พึงป้องกันหูจากคามกถา ไม่พึงติดใจในรส ไม่พึงถือสังขารอะไรๆ ว่าของเราในโลก.

[๗๓๖] ภิกษุพึงเป็นผู้ถูกผัสสะกระทบเข้าแล้ว เมื่อใด เมื่อนั้น ไม่พึงทำความรำพันในที่ไหนๆ ไม่พึงปรารถนาภพ และไม่พึงหวั่นไหวในเพราะความขลาดกลัว.

ว่าด้วยโรคต่างๆ

[๗๓๗] คำว่า ภิกษุพึงเป็นผู้ถูกผัสสะกระทบเข้าแล้ว เมื่อใด ความว่า ภิกษุพึงเป็นผู้ถูกผัสสะคือโรคถูกต้อง ครอบงำ กลุ้มรุม ประกอบเข้าแล้ว คือเป็นผู้ถูกโรคจักษุ โรคตา โรคจมูก โรคลิ้น โรคทางร่างกาย โรคทางศีรษะ โรคในหู โรคปาก โรคฟัน โรคไอ โรคหืด โรคไข้หวัด โรคไข้พิษ โรคไข้เซื่อมซึม โรคในท้อง โรคลมสลบ โรคบิด โรคจุกเสียด โรคลงราก โรคเรื้อน โรคฝี โรคกลาก โรคมงคร่อ โรคลมบ้าหมู โรคหิดเปื่อย โรคหิดด้าน โรคหูด โรคละลอก โรคคุดทะราด โรคอาเจียนโลหิต โรคดีเดือด โรคเบาหวาน โรคเริม โรคพุพอง โรคริดสีดวง อาพาธมีดีเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีเสมหะเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีลมเป็นสมุฏฐาน อาพาธสันนิบาต อาพาธเกิดขึ้นแต่ฤดูแปรปรวน อาพาธเกิดขึ้นแต่การบริหารไม่สม่ำเสมอ อาพาธเกิดขึ้น แต่ความเพียรเกินกำลัง อาพาธเกิดขึ้นแต่วิบากของกรรม ความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ ความสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เสือกคลาน ถูกต้อง ครอบงำ กลุ้มรุก ประกอบเข้าแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุพึงเป็นผู้ถูกผัสสะกระทบเข้าแล้ว เมื่อใด.

[๗๓๘] คำว่า เมื่อนั้น ไม่พึงทำความรำพันในที่ไหนๆ ความว่าภิกษุนั้นไม่ควรทำความรำพัน ความร่ำไห้ อาการรำพัน อาการพูดถึง ความเป็นผู้รำพัน ความเป็นผู้พูดถึง ความร่ำไรความเพ้อ ความบอกเล่า อาการที่บอกเล่า ความเป็นผู้บอกเล่า คือ ไม่พึงให้เกิด ไม่ให้เกิดพร้อม ไม่ให้บังเกิด ไม่ให้บังเกิดเฉพาะ. คำว่า ในที่ไหนๆ คือ ในที่ไหนๆ ในที่ทุกแห่งในภายใน ในภายนอก ทั้งในภายในและภายนอก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อนั้น ไม่พึงทำความรำพันในที่ไหนๆ.

[๗๓๙] คำว่า ไม่พึงปรารถนาภพ ความว่า ไม่พึงปรารถนา ไม่พึงปรารถนาทั่ว ไม่พึงปรารถนาเฉพาะ ซึ่งกามภพ รูปภพ อรูปภพ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงปรารถนาภพ.

ว่าด้วยภัยและความขลาดกลัว

[๗๔๐] ชื่อว่า ความขลาดกลัว ในคำว่า และไม่หวั่นไหว ในเพราะความขลาดกลัวความว่า ภัยก็ดี ความขลาดกลัวก็ดี โดยอาการก็อย่างเดียวกัน. สมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภัย ความขลาดกลัวนี้นั้น ย่อมมีมาแน่. ภัยนั้นท่านกล่าวว่ามีวัตถุภายนอกเป็นอารมณ์คือ ราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง หมี เสือดาว หมาป่า โค กระบือ ช้าง งู แมลงป่องตะขาบ โจร คนที่ทำกรรมชั่ว คนที่เตรียมจะทำกรรมชั่ว. อนึ่ง โดยอาการอื่น ความกลัว กิริยาที่กลัว ความหวาดหวั่น ความเป็นผู้มีขนลุก อันเกิดแก่จิตในภายใน ความหวาดเสียวความสะดุ้งแห่งจิต ภัยแต่ชาติ ภัยแต่ชรา ภัยแต่พยาธิ ภัยแต่มรณะ ภัยแต่พระราชา ภัยแต่โจรภัยแต่ไฟ ภัยแต่น้ำ ภัยแต่ความติเตียนตน ภัยแต่ความติเตียนแห่งผู้อื่น ภัยแต่อาชญา ภัยแต่ทุคติ ภัยแต่เคลื่อน ภัยแต่จระเข้ ภัยแต่วังวน ภัยแต่ปลาร้าย ภัยแต่การเลี้ยงชีพ ภัยแต่ความติเตียน ภัยแต่ความครั่นคร้ามในประชุมชน ความขลาด ความหวาดหวั่น ความเป็นผู้มีขนลุกความหวาดเสียว ความสะดุ้งแห่งจิต เรียกว่าภัย.

คำว่า ไม่พึงหวั่นไหวในเพราะความขลาดกลัว คือ ภิกษุเห็นหรือได้ยินวัตถุที่น่ากลัวไม่พึงสะดุ้งสะทกสะท้าน หวั่นไหว หวาดเสียว ครั่นคร้าม เกรงกลัว ถึงความสะดุ้งกลัวคือ พึงเป็นผู้ไม่ขลาด ไม่หวาดเสียว ไม่สะดุ้ง ไม่หนีไป พึงเป็นผู้ละความกลัวความขลาดเสียปราศจากความเป็นผู้มีขนลุก ขนพองอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงหวั่นไหวในเพราะความขลาดกลัว. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

ภิกษุพึงเป็นผู้ถูกผัสสะกระทบเข้าแล้ว เมื่อใด เมื่อนั้น ไม่พึงทำความรำพันในที่ไหนๆ ไม่พึงปรารถนาภพ และไม่พึงหวั่นไหวในเพราะความขลาดกลัว.

[๗๔๑] ภิกษุได้แล้วซึ่งข้าวก็ดี น้ำก็ดี ของควรเคี้ยวก็ดี ผ้าก็ดี ไม่ควรทำการสั่งสม เมื่อไม่ได้ข้าวเป็นต้นนั้นก็ไม่พึงสะดุ้ง.

ว่าด้วยข้าวน้ำและของควรเคี้ยว

[๗๔๒] คำว่า ข้าว ในคำว่า ข้าวก็ดี น้ำก็ดี ของควรเคี้ยวก็ดี ผ้าก็ดี ได้แก่ข้าวสุก ขนมกุมมาส สัตตู ปลา เนื้อ คำว่า น้ำ ได้แก่ปานะ ๘ อย่าง คือ น้ำผลมะม่วง น้ำผลหว้า น้ำผลกล้วยมีเมล็ด น้ำผลกล้วยไม่มีเมล็ด น้ำผลมะซาง น้ำผลจันทน์ น้ำรากบัว น้ำผลลิ้นจี่. ปานะ ๘ อีกอย่างหนึ่ง คือน้ำผลสะคร้อ น้ำผลเล็บเหยี่ยว น้ำผลพุทรา ปานะที่ทำด้วยเปรียง น้ำมัน น้ำข้าวยาคู น้ำนม ปานะที่ทำด้วยรส. คำว่า ของควรเคี้ยว ได้แก่ของควรเคี้ยว ที่ทำด้วยแป้ง ของควรเคี้ยวที่ทำเป็นขนม ของควรเคี้ยวที่ทำด้วยเหง้าไม้ ของควรเคี้ยวที่ทำด้วยเปลือกไม้ ของควรเคี้ยวที่ทำด้วยใบไม้ ของควรเคี้ยวที่ทำด้วยดอกไม้ ของควรเคี้ยวที่ทำด้วยผลไม้. คำว่า ผ้า ได้แก่จีวร ๖ ชนิด คือ ผ้าเปลือกไม้ ผ้าฝ้าย ผ้าไหม ผ้าขนสัตว์ ผ้าป่าน ผ้าที่ทำด้วยเปลือกไม้เป็นต้นเจือกัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าวก็ดี น้ำก็ดี ของควรเคี้ยวก็ดี ผ้าก็ดี.

ว่าด้วยการได้โดยธรรม

[๗๔๓] คำว่า ได้แล้ว ในคำว่า ได้แล้ว ... ไม่ควรทำการสั่งสม ความว่า ได้แล้ว รับแล้ว ได้มาแล้ว ประสบแล้ว ได้เฉพาะแล้ว มิใช่ได้ด้วยความโกหก มิใช่ได้ด้วยความพูดเลียบเคียง มิใช่ได้ด้วยการทำนิมิต มิใช่ได้ด้วยความกำจัดคุณเขา มิใช่ได้ด้วยความแสวงหาลาภด้วยลาภ มิใช่ได้ด้วยการให้ไม้จริง มิใช่ได้ด้วยการให้ไม้ไผ่ มิใช่ได้ด้วยการให้ใบไม้ มิใช่ได้ด้วยการให้ดอกไม้ มิใช่ได้ด้วยการให้ผลไม้ มิใช่ได้ด้วยการให้เครื่องอาบน้ำ มิใช่ได้ด้วยการให้จุรณ์ มิใช่ได้ด้วยการให้ดินเหนียว มิใช่ได้ด้วยการให้ไม้สีฟัน มิใช่ได้ด้วยการให้น้ำบ้วนปาก มิใช่ได้ด้วยคำพูดมุ่งให้เขารักตน มิใช่ได้ด้วยถ้อยคำเหลาะแหละ มิใช่ได้ด้วยกิริยาประจบเขา มิใช่ได้ด้วยความเป็นผู้นั่งบนตั่ง (ความตีสนิทเขา)

มิใช่ได้ด้วยวิชาดูพื้นที่ มิใช่ได้ด้วยดิรัจฉานวิชา มิใช่ได้ด้วยวิชาดูลักษณะ มิใช่ได้ด้วยวิชาดูฤกษ์ยาม มิใช่ได้ด้วยการเดินเป็นทูต มิใช่ได้ด้วยความเป็นคนรับใช้ มิใช่ได้ด้วยความเป็นผู้เดินสาส์น มิใช่ได้ด้วยเวชกรรม มิใช่ได้ด้วยเนวกรรม มิใช่ได้ด้วยการให้ก้อนข้าวตอบแทน มิใช่ได้ด้วยการให้และการเพิ่มให้ แต่ว่าได้แล้ว รับแล้ว ได้มาแล้ว ประสบแล้ว ได้เฉพาะแล้ว โดยธรรมสม่ำเสมอ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ได้แล้ว.

คำว่า ไม่ควรทำการสั่งสม คือ ไม่พึงทำการสั่งสมข้าว การสั่งสมน้ำ การสั่งสมผ้า การสั่งสมยาน การสั่งสมที่นอน การสั่งสมเครื่องหอม การสั่งสมอามิส คือ ไม่ยังการสั่งสมนั้นให้เกิด ให้เกิดพร้อม ให้บังเกิด ให้บังเกิดเฉพาะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ได้แล้ว ... ไม่ควรทำการสั่งสม.

[๓๔๔] คำว่า เมื่อไม่ได้ข้าวเป็นต้นนั้นก็ไม่พึงสะดุ้ง ความว่า ภิกษุไม่พึงตกใจ ตื่นเต้น สะดุ้ง กลัว ถึงความหวาดเสียวไปว่า เราไม่ได้ข้าว ไม่ได้น้ำ ไม่ได้ผ้า ไม่ได้สกุล ไม่ได้คณะ ไม่ได้อาวาส ไม่ได้ลาภ ไม่ได้ยศ ไม่ได้สรรเสริญ ไม่ได้สุข ไม่ได้จีวร ไม่ได้บิณฑบาต ไม่ได้เสนาสนะ ไม่ได้คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ไม่ได้คิลานุปัฏฐาก ไม่เป็นผู้มีชื่อเสียงปรากฏดังนี้ คือ ภิกษุไม่พึงเป็นผู้ขลาด หวาดเสียว ไม่สะดุ้งกลัว ไม่หนีไป พึงเป็นผู้ละความกลัวและความขลาดเสีย ปราศจากความเป็นผู้ขนลุกขนพองอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อไม่ได้ข้าวเป็นต้นนั้นก็ไม่พึงสะดุ้ง. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาค จึงตรัสตอบว่า

ภิกษุได้แล้วซึ่งข้าวก็ดี น้ำก็ดี ของควรเคี้ยวก็ดี ผ้าก็ดี ไม่ควรทำการ
สั่งสม เมื่อไม่ได้ข้าวเป็นต้นนั้นก็ไม่พึงสะดุ้ง.

[๓๔๕] ภิกษุพึงเป็นผู้มีฌาน ไม่พึงเป็นผู้โลเลเพราะเท้า พึงเว้นขาดจากความ
คะนอง ไม่พึงประมาทและพึงอยู่ในที่นั่ง ในที่นอนที่มีเสียงน้อย.

ว่าด้วยผู้มีฌาน

[๓๔๖] คำว่า มีฌาน ในคำว่า ภิกษุพึงเป็นผู้มีฌาน ไม่พึงเป็นผู้โลเลเพราะเท้า ความว่า ภิกษุพึงเป็นผู้มีฌานแม้ด้วยปฐมฌาน พึงเป็นผู้มีฌาน แม้ด้วยทุติยฌาน พึงเป็นผู้มี

ฌานแม้ด้วยตติยฌาน พึงเป็นผู้มีฌานแม้ด้วยจตุตถฌาน พึงเป็นผู้มีฌานแม้ด้วยฌานมีวิตกวิจาร พึงเป็นผู้มีฌานแม้ด้วยฌานไม่มีวิตกมีแต่วิจาร พึงเป็นผู้มีฌานแม้ด้วยฌานไม่มีวิตกไม่มีวิจาร พึงเป็นผู้มีฌาน แม้ด้วยฌานมีปีติ พึงเป็นผู้มีฌานแม้ด้วยฌานไม่มีปีติ พึงเป็นผู้มีฌานแม้ด้วยฌานอันสหรคตด้วยปีติ พึงเป็นผู้มีฌานแม้ด้วยฌานอันสหรคตด้วยความแช่มชื่น พึงเป็นผู้มีฌานแม้ด้วยฌานอันสหรคตด้วยความสุข พึงเป็นผู้มีฌานแม้ด้วยฌานอันสหรคตด้วยอุเบกขา พึงเป็นผู้มีฌานแม้ด้วยฌานเป็นสุญญตะ พึงเป็นผู้มีฌานแม้ด้วยฌานเป็นอนิมิตตะ พึงเป็นผู้มีฌานแม้ด้วยฌานเป็นอัปปณิหิตะ พึงเป็นผู้มีฌานแม้ด้วยฌานเป็นโลกิยะ พึงเป็นผู้มีฌานแม้ด้วยฌานเป็นโลกุตระ คือ เป็นผู้ยินดีแล้วในฌาน ขวนขวายในความเป็นผู้มีจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง เป็นผู้หนักอยู่ในประโยชน์ของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงเป็นผู้มีฌาน.

ว่าด้วยผู้โลเลเพราะเท้า

คำว่า ไม่พึงเป็นผู้โลเลเพราะเท้า ความว่า ภิกษุเป็นผู้โลเลเพราะเท้าอย่างไร? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้โลเลเพราะเท้า คือ ประกอบด้วยความโลเลเพราะเท้า เป็นผู้ประกอบเนืองๆ ซึ่งความเที่ยวไปนาน ซึ่งความเที่ยวไปไม่แน่นอน สู่อารามแต่อาราม สู่สวนแต่สวน สู่บ้านแต่บ้าน สู่นิคมแต่นิคม สู่นครแต่นคร สู่แว่นแคว้นแต่แว่นแคว้น สู่ชนบทแต่ชนบท ภิกษุเป็นผู้โลเลเพราะเท้าแม้อย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยความโลเลเพราะเท้าในภายในสังฆาราม ไม่ใช่เดินไปเพราะเหตุแห่งประโยชน์ ไม่ใช่เดินไปเพราะเหตุแห่งการทำเป็นผู้ฟุ้งซ่าน มีจิตไม่สงบ เดินไปสู่บริเวณแต่บริเวณ เดินไปสู่วิหารแต่วิหาร เดินไปสู่เรือนมีหลังคาแถบเดียวแต่เรือนมีหลังคาแถบเดียว เดินไปสู่ปราสาทแต่ปราสาท เดินไปสู่เรือนหลังคาโล้นแต่เรือนหลังคาโล้น เดินไปสู่ถ้ำแต่ถ้ำ เดินไปสู่ที่หลีกเร้นแต่ที่หลีกเร้น เดินไปสู่กุฎีแต่กุฎี เดินไปสู่เรือนยอดแต่เรือนยอด เดินไปสู่ป้อมแต่ป้อม เดินไปสู่โรงปะรำแต่โรงปะรำ เดินไปสู่เรือนที่พักแต่เรือนที่พัก เดินไปสู่เรือนที่เก็บของแต่เรือนที่เก็บของ เดินไปสู่โรงฉันแต่โรงฉัน เดินไปสู่โรงกลมแต่โรงกลม เดินไปสู่โคนต้นไม้แต่โคนต้นไม้ หรือเดินไปในสถานที่ที่ภิกษุทั้งหลายนั่งกัน เธอเป็นที่สองของภิกษุรูปหนึ่ง เป็นที่สามของภิกษุสองรูป เป็นที่สี่ของภิกษุสามรูป ย่อมพูดเรื่อง

เพ้อเจ้อมากในที่นั้นๆ คือ เรื่องพระราชา เรื่องโจร ... เรื่องทะเล เรื่องความเจริญและความเสื่อมด้วยประการนั้นๆ ภิกษุเป็นผู้โลเลเพราะเท้าแม้อย่างนี้.

คำว่า ภิกษุไม่พึงเป็นผู้โลเลเพราะเท้า ความว่า ภิกษุพึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความเป็นผู้โลเลเพราะเท้า คือ พึงเป็นผู้งด เว้น เว้นขาด ออก สละ พ้นไป ไม่เกี่ยวข้อง ด้วยความเป็นผู้โลเลเพราะเท้า พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ ประพฤติเอื้อเฟื้อ เปลี่ยนอิริยาบถ ประพฤติ ไป รักษา บำรุง เยียวยา. ภิกษุนั้นพึงเป็น ผู้ชอบในความสงัด ยินดีในความสงัด ขวนขวายในความสงบจิต ณ ภายใน ไม่เหินห่างจาก ฌาน ประกอบด้วยวิปัสสนา เพิ่มพูนการอยู่ในเรือนว่างเปล่า เป็นผู้มีฌาน ยินดีในฌาน ขวน ขวายในความเป็นผู้มีจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง เป็นผู้หนักอยู่ในประโยชน์ของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุพึงเป็นผู้มีฌาน ไม่พึงเป็นผู้โลเลเพราะเท้า.

[๗๔๗] คำว่า ความคะนอง ในคำว่า พึงเว้นจากความคะนอง ไม่พึงประมาท ความว่า แม้ความคะนองมือ ความคะนองเท้า ความคะนองมือและเท้า ก็ชื่อว่าความคะนอง ความสำคัญในสิ่งที่ควรว่าไม่ควร ความสำคัญในสิ่งที่ไม่ควรว่าควร ความสำคัญในสิ่งที่ไม่มีโทษ ว่ามีโทษ ความสำคัญในสิ่งที่มีโทษ ว่าไม่มีโทษ ความรำคาญ กิริยาที่รำคาญ ความเป็นผู้ รำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความกลุ้มใจ นี้เรียกว่า ความรำคาญ.

ว่าด้วยความรำคาญเกิดเพราะเหตุ ๒ ประการ

อีกอย่างหนึ่ง ความรำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความกลุ้มใจ ย่อมเกิดขึ้นเพราะเหตุ ๒ ประการ คือ เพราะกระทำและไม่กระทำ ความรำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความกลุ้มใจ ย่อมเกิดขึ้นเพราะกระทำและเพราะไม่กระทำอย่างไร? ความรำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความ กลุ้มใจ ย่อมเกิดขึ้นว่า เราทำกายทุจริต เราไม่ได้ทำกายสุจริต เราทำวจีทุจริต เราไม่ได้ทำ วจีสุจริต เราทำมโนทุจริต เราไม่ได้ทำมโนสุจริต เราทำปาณาติบาต เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่อง งดเว้นจากปาณาติบาต เราทำอทินนาทาน เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากอทินนาทาน เรา ทำกาเมสุมิจฉาจาร เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากกาเมสุมิจฉาจาร เราทำมุสาวาท เราไม่ได้ ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากมุสาวาท เราทำปิสุณาวาจา เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจาก ปิสุณาวาจา เราทำผรุสวาจา เราทำไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากผรุสวาจา เราทำสัมผัปปลาปะ

เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากสัมผัปปลาปะ เราทำอภิชฌา เราไม่ได้ทำอนภิชฌา เราทำพยาบาท เราไม่ได้ทำอัพยาบาท เราทำมิจฉาทิฏฐิ เราไม่ได้ทำสัมมาทิฏฐิ ความรำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความกลุ้มใจ ย่อมเกิดขึ้นเพราะกระทำและไม่กระทำอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ความรำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความกลุ้มใจ ย่อมเกิดขึ้นว่า เราเป็นผู้ไม่ทำความบริบูรณ์ในศีล เราเป็นผู้ไม่คุ้มครองทวารในอินทรีย์ เราเป็นผู้ไม่รู้จักประมาณในโภชนะ เราเป็นผู้ไม่ได้ประกอบความเพียรเป็นเครื่องตื่นอยู่ เราเป็นผู้ไม่ได้ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ เราไม่ได้เจริญสติปัฏฐาน ๔ เราไม่ได้เจริญสัมมัปปธาน ๔ เราไม่ได้เจริญอิทธิบาท ๔ เราไม่ได้เจริญอินทรีย์ ๕ เราไม่ได้เจริญพละ ๕ เราไม่ได้เจริญโพชฌงค์ ๗ เราไม่ได้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เราไม่ได้กำหนดรู้ทุกข์ เราไม่ได้ละสมุทัย เราไม่ได้เจริญมรรค เราไม่ได้ทำให้แจ้งซึ่งนิโรธ.

คำว่า พึงเว้นจากความคะนอง ความว่า พึงงด เว้น เว้นขาด จากความคะนอง พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มีซึ่งความคะนอง คือ พึงเป็นผู้งด เว้น เว้นขาด ออก สละ พ้นไป ไม่เกี่ยวข้อง กับความคะนอง พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงเว้นจากความคะนอง.

ว่าด้วยความไม่ประมาท

คำว่า ไม่พึงประมาท ความว่า พึงเป็นผู้ทำโดยเอื้อเฟื้อ ทำติดต่อ ทำไม่หยุด มีความประพฤติไม่ย่อหย่อน ไม่ปลงฉันทะ ไม่ทอดธุระ ไม่ประมาท ในธรรมทั้งหลายฝ่ายกุศล. ความพอใจ ความพยายาม ความอุตสาหะ ความเป็นผู้ขยัน ความมีเรี่ยวแรง ความไม่ถอยกลับ ความระลึกได้ ความรู้สึกตัว ความเพียรเป็นเครื่องให้กิเลสร้อนทั่ว ความเพียรอันพึงตั้งไว้ ความตั้งใจ ความประกอบเนืองๆ ในกุศลธรรมนั้นว่า เมื่อไร เราพึงยังศีลขันธ์ที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์ หรือเราพึงอนุเคราะห์ศีลขันธ์ที่บริบูรณ์ในที่นั้นด้วยปัญญา ดังนี้ ชื่อว่าความไม่ประมาทในธรรมทั้งหลายฝ่ายกุศล. ความพอใจ ความพยายาม ... ความประกอบเนืองๆ ในกุศลธรรมนั้นว่า เมื่อไรเราพึงยังสมาธิขันธ์ที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์ หรือเราพึงอนุเคราะห์สมาธิขันธ์ที่บริบูรณ์ในที่นั้นด้วยปัญญา ดังนี้ ชื่อว่าความไม่ประมาทในธรรมทั้งหลายฝ่ายกุศล. ความพอใจ ความ

พยายาม ... ความประกอบเนืองๆ ในกุศลธรรมนั้นว่า เมื่อไร เราพึงยังปัญญาขันธ์ที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์ หรือเราพึงอนุเคราะห์ปัญญาขันธ์ที่บริบูรณ์ในที่นั้นด้วยปัญญาดังนี้ ชื่อว่าความไม่ประมาทในธรรมทั้งหลายฝ่ายกุศล. ความพอใจ ความพยายาม ... ความประกอบเนืองๆ ในกุศลธรรมนั้นว่า เมื่อไรเราพึงยังวิมุตติขันธ์ที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์ หรือเราพึงอนุเคราะห์วิมุตติขันธ์ที่บริบูรณ์ในที่นั้นด้วยปัญญา ดังนี้ ชื่อว่าความไม่ประมาทในธรรมทั้งหลายฝ่ายกุศล. ความพอใจ ความพยายาม ... ความประกอบเนืองๆ ในกุศลธรรมนั้นว่า เมื่อไร เราพึงยังวิมุตติญาณทัสสนขันธ์ที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์ หรือเราพึงอนุเคราะห์วิมุตติญาณทัสสนขันธ์ที่บริบูรณ์ในที่นั้นด้วยปัญญาดังนี้ ชื่อว่าความไม่ประมาทในธรรมทั้งหลายฝ่ายกุศล. ความพอใจ ความพยายาม ความอุตสาหะ ความเป็นผู้ขยัน ความมีเรี่ยวแรง ความไม่ถอยกลับ ความระลึกได้ ความรู้สึกตัว ความเพียรเป็นเครื่องให้กิเลสร้อนทั่ว ความเพียรอันพึงตั้งใจ ความตั้งใจ ความประกอบเนืองๆ ในกุศลธรรมนั้นว่า เมื่อไร เราพึงกำหนดรู้ทุกข์ที่ยังไม่กำหนดรู้ เราพึงละกิเลสทั้งหลายที่ยังละไม่ได้ เราพึงยังมรรคที่ยังไม่เจริญให้เจริญ หรือว่าเราพึงทำให้แจ้งซึ่งนิโรธที่ยังไม่ทำให้แจ้งดังนี้ ชื่อว่าความไม่ประมาทในธรรมทั้งหลายฝ่ายกุศล เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า พึงเว้นจากความคะนองไม่พึงประมาท.

[๗๔๘] บทว่า อถ ในคำว่า และภิกษุพึงอยู่ในที่นั่ง ในที่นอน ที่มีเสียงน้อย เป็นบทสนธิ ฯลฯ ภิกษุย่อมนั่งในที่ใด ที่นั้นเรียกว่าที่นั่ง ได้แก่ เตียง ตั่ง ฟูก เสื่อ ท่อนหนังเครื่องลาดหญ้า เครื่องลาดใบไม้ เครื่องลาดฟาง. เสนาสนะ เรียกว่าที่นอน ได้แก่วิหาร เรือนหลังคาแถบเดียว ปราสาท เรือนมีหลังคาโล้น ถ้ำ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ในที่นั่ง ในที่นอน. คำว่า ภิกษุพึงอยู่ ... ที่มีเสียงน้อย ความว่า ภิกษุพึงเที่ยวไป ยับยั้งอยู่ เปลี่ยนอิริยาบถ ประพฤติ รักษา บำรุง เยียวยา ในเสนาสนะที่มีเสียงน้อย คือ มีเสียงกึกก้องน้อย ปราศจากชนผู้สัญจรไปมา ควรทำกรรมลับของมนุษย์ สมควรแก่การหลีกออกเร้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า และภิกษุพึงอยู่ในที่นั่ง ในที่นอน ที่มีเสียงน้อย. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

> ภิกษุพึงเป็นผู้มีฌาน ไม่พึงเป็นผู้โลเลเพราะเท้า พึงเว้นจากความคะนอง
> ไม่พึงประมาทและพึงอยู่ในที่นั่ง ในที่นอนที่มีเสียงน้อย.

[๗๔๙] ภิกษุไม่พึงทำความหลับให้มาก พึงมีความเพียร ซ่องเสพความเป็นผู้ตื่น
พึงละเว้นความเกียจคร้าน ความลวง ความหัวเราะ การเล่น เมถุนธรรม
อันเป็นไปกับด้วยการประดับ.

ว่าด้วยการแบ่งเวลา

[๗๕๐] คำว่า ภิกษุไม่พึงทำความหลับให้มาก ความว่า ภิกษุพึงแบ่งกลางคืนและกลางวันให้เป็น ๖ ส่วนแล้ว ตื่นอยู่ ๕ ส่วน นอนหลับ ๑ ส่วน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุไม่พึงทำความหลับให้มาก.

[๗๕๑] คำว่า พึงมีความเพียรซ่องเสพความเป็นผู้ตื่น ความว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้พึงชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมเป็นเครื่องกางกั้น ด้วยการเดินจงกรมและการนั่งตลอดวัน พึงชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมเป็นเครื่องกางกั้น ด้วยการเดินจงกรมและการนั่ง ตลอดปฐมยามแห่งราตรี พึงสำเร็จสีหไสยา (นอนเหมือนราชสีห์) โดยข้างเบื้องขวา ซ้อนเท้าเหลื่อมเท้า มีสติสัมปชัญญะ ทำสัญญาในการตื่นขึ้นไว้ในใจ ตลอดมัชฌิมยามแห่งราตรี กลับตื่นขึ้นแล้ว พึงชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมเป็นเครื่องกางกั้น ด้วยการเดินจงกรมและการนั่งตลอดปัจฉิมยามแห่งราตรี.

คำว่า ซ่องเสพความเป็นผู้ตื่น คือ พึงซ่องเสพ ซ่องเสพพร้อม ซ่องเสพเฉพาะซึ่งความเป็นผู้ตื่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงซ่องเสพความเป็นผู้ตื่น.

คำว่า มีความเพียร ความว่า วิริยะเรียกว่าความเพียร ได้แก่การปรารภความเพียร ความก้าวออก ความก้าวหน้า ความย่างขึ้นไป ความพยายาม ความอุตสาหะ ความขยัน ความมั่นคง ความทรงไว้ ความก้าวหน้ามิได้ย่อหย่อน ความไม่ปลงฉันทะ ความไม่ทอดธุระ ความประคองธุระไว้ วิริยะ วิริยินทรีย์ วิริยพละ สัมมาวายามะ อันเป็นไปทางจิต ภิกษุเป็นผู้เข้าถึง เข้าถึงพร้อม เข้าไป เข้าไปพร้อม เข้าไปถึง เข้าไปถึงพร้อม ประกอบแล้วด้วยความเพียรนี้ ภิกษุนั้นเรียกว่า มีความเพียร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงมีความเพียรซ่องเสพความเป็นผู้ตื่น.

ว่าด้วยความเกียจคร้าน

[๗๕๒] ชื่อว่า ความเกียจคร้าน ในคำว่า พึงละเว้นความเกียจคร้าน ความหลง ความหัวเราะ การเล่น เมถุนธรรมอันเป็นไปกับด้วยการประดับ ได้แก่ความเกียจคร้าน กิริยาที่

เกียจคร้าน ความเป็นผู้เกียจคร้าน ความเป็นผู้มีใจเกียจคร้าน ความขี้เกียจ กิริยาที่ขี้เกียจ ความเป็นคนขี้เกียจ นี้เรียกว่าความเกียจคร้าน. คำว่า ความลวง ความว่า ความประพฤติลวง เรียกว่าความลวง. บุคคลบางคนในโลกนี้ ประพฤติทุจริตด้วยกาย ประพฤติทุจริตด้วยวาจา ประพฤติทุจริตด้วยใจแล้ว ตั้งความปรารถนาลามกเพราะเหตุจะปกปิดทุจริตนั้น คือ ย่อมปรารถนาว่า ใครๆ อย่ารู้จักเรา (ว่าเราประพฤติชั่ว) ย่อมดำริว่า ใครๆ อย่ารู้จักเรา คิดว่า ใครๆ อย่ารู้จักเรา ดังนี้แล้ว กล่าววาจา (ว่าตนไม่มีความประพฤติชั่ว) คิดว่า ใครๆ อย่ารู้จักเรา ดังนี้แล้ว ก็บากบั่นด้วยกาย. ความลวง ความเป็นผู้ลวง กิริยาเป็นเครื่องปิดบัง กิริยาที่ซ่อนความจริง กิริยาที่บังความผิด กิริยาที่ปิดความผิด กิริยาที่เลี่ยงความผิด กิริยาที่หลบความผิด กิริยาที่ซ่อนความชั่ว กิริยาที่พรางความชั่ว กิริยาที่บังความชั่ว กิริยาที่ปกปิดความชั่ว ความทำให้ลับ ความไม่เปิดเผย กิริยาที่คลุมความผิด กิริยาที่ชั่ว นี้เรียกว่าความลวง.

ว่าด้วยการเล่น ๒ อย่าง

คำว่า ความหัวเราะ ความว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมหัวเราะเกินประมาณจนฟันปรากฏ. สมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ความหัวเราะเกินประมาณจนฟันปรากฏนี้เป็นกิริยาของเด็ก ในอริยวินัย ชื่อว่า การเล่น ได้แก่การเล่น ๒ อย่าง คือ การเล่นทางกาย ๑ การเล่นทางวาจา ๑. การเล่นทางกายเป็นไฉน? ชนทั้งหลายย่อมเล่นช้างบ้าง เล่นม้าบ้าง เล่นรถบ้าง เล่นธนูบ้าง เล่นหมากรุกแถวละ ๘ ตาบ้าง เล่นหมากรุกแถวละ ๑๐ ตาบ้าง เล่นหมากเก็บบ้าง เล่นชิงนางบ้าง เล่นหมากไหวบ้าง เล่นโยนบ่วงบ้าง เล่นไม้หึ่งบ้าง เล่นฟาดให้เห็นรูปต่างๆ บ้าง เล่นสกาบ้าง เล่นเป่าใบไม้บ้าง เล่นไถน้อยๆ บ้าง เล่นหกคะเมนบ้าง เล่นกังหันบ้าง เล่นตวงทรายบ้าง เล่นรถน้อยๆ บ้าง เล่นธนูน้อยๆ บ้าง เล่นเขียนทายกันบ้าง เล่นทายใจกันบ้าง เล่นเลียนคนขอทานบ้าง นี้ชื่อว่าการเล่นทางกาย.

การเล่นทางวาจาเป็นไฉน? เล่นตีกลองปาก เล่นพิณพาทย์ปาก เล่นรัวกลองด้วยปาก เล่นผิวปาก เล่นกะเดาะปาก เล่นเป่าปาก เล่นซ้อมเพลง เล่นโห่ร้อง เล่นร้องเพลง เล่นหัวเราะกัน นี้ชื่อว่าการเล่นทางวาจา.

ว่าด้วยเมถุน

ชื่อว่าเมถุนธรรม ได้แก่ธรรมของอสัตบุรุษ ธรรมของชาวบ้าน ธรรมของคนเลว ธรรมชั่วหยาบ ธรรมมีน้ำชำระเป็นส่วนสุด ธรรมที่ทำในที่ลับ ธรรมเป็นความถึงพร้อมแห่งคนคู่ๆ กัน. เพราะเหตุไรบัณฑิตจึงกล่าวว่า เมถุนธรรม. ธรรมของคนคู่กันผู้กำหนัด กำหนัดนัก ผู้ชุ่มด้วยราคะ มีราคะกำเริบขึ้น มีจิตอันราคะครอบงำ เป็นคนเช่นเดียวกันทั้งสองคน เพราะเหตุดังนี้นั้น บัณฑิตจึงกล่าวว่า เมถุนธรรม. คนสองคนทำความทะเลาะกัน เรียกว่าคนคู่กัน คนสองคนทำความหมายหมั้นกัน เรียกว่าคนคู่กัน คนสองคนทำความอื้อฉาว เรียกว่าคนคู่กัน คนสองคนทำความวิวาทกัน เรียกว่าคนคู่กัน คนสองคนก่ออธิกรณ์กัน เรียกว่าคนคู่กัน คนสองคนพูดกัน เรียกว่าคนคู่กัน คนสองคนปราศรัยกัน เรียกว่าคนคู่กัน ฉันใด ธรรมของคนคู่กันผู้กำหนัด กำหนัดนัก ผู้ชุ่มด้วยราคะ มีราคะกำเริบขึ้น มีจิตอันราคะครอบงำ เป็นคนเช่นเดียวกันทั้ง ๒ คน เพราะเหตุดังนี้นั้น บัณฑิตจึงกล่าวว่า เมถุนธรรม ฉันนั้น.

ว่าด้วยการประดับ ๒ อย่าง

ชื่อว่าการประดับ ได้แก่การประดับมีอยู่ ๒ อย่าง คือการประดับของคฤหัสถ์ ๑ การประดับของบรรพชิต ๑. การประดับของคฤหัสถ์เป็นไฉน? การแต่งผม การแต่งหนวด การทัดดอกไม้ การประพรมเครื่องหอม การย้อมผิว การแต่งเครื่องประดับ การแต่งเครื่องแต่งตัว การนุ่งห่มผ้าสวยงาม การประดับข้อมือ การทรงผ้าโพก การอบตัว การนวดตัว การอาบน้ำ การดัดตัว การส่องกระจก การแต้มตา การสวมพวงดอกไม้ การทาปาก การเจิมหน้า การผูกข้อมือ การเกล้าผม การใช้ไม้เท้า การใช้ทะนาน การใช้ดาบ การใช้ร่ม การสวมรองเท้าที่งาม การสวมเขียงเท้า การติดกรอบหน้า การปักปิ่น การใช้พัด การนุ่งห่มผ้าขาว การนุ่งห่มผ้าชายยาว นี้ชื่อว่าการประดับของคฤหัสถ์.

การประดับของบรรพชิตเป็นไฉน? การตบแต่งจีวร การตบแต่งบาตร หรือการตบแต่งการประดับ การเล่นสนุกในการประดับ การเพลินในการประดับ การปรารถนาในการประดับ ความชอบในการประดับ กิริยาที่ประดับ ความเป็นแห่งการประดับ ซึ่งกายอันเปื่อยเน่านี้ หรือบริขารทั้งหลายอันเป็นภายนอก นี้ชื่อว่าการประดับของบรรพชิต.

คำว่า พึงละเว้นความเกียจคร้าน ความลวง ความหัวเราะ การเล่น เมถุนธรรมอันเป็นไปกับด้วยการประดับ ความว่า พึงละเว้น บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความเกียจคร้าน ความลวง ความหัวเราะ การเล่น เมถุนธรรมอันเป็นไปกับด้วยการประดับ คือ ทั้งบริวาร ทั้งบริภัณฑ์ ทั้งบริขาร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงละเว้นความเกียจคร้าน ความลวง ความหัวเราะ การเล่น เมถุนธรรมอันเป็นไปกับด้วยการประดับ. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

ภิกษุไม่พึงทำความหลับให้มาก พึงมีความเพียร ซ่องเสพความเป็นผู้ตื่น
พึงละเว้นความเกียจคร้าน ความลวง ความหัวเราะ การเล่น เมถุนธรรม
อันเป็นไปกับด้วยการประดับ.

[๗๕๓] ภิกษุผู้นับถือ ไม่พึงประกอบการทำอาถรรพณ์ การทำนายฝัน
การทายลักษณะ และการดูฤกษ์ ไม่พึงซ่องเสพการทายเสียงสัตว์ร้อง
การปรุงยาให้ตั้งครรภ์ และการรักษาโรค.

ว่าด้วยการทำอาถรรพณ์

[๗๕๔] คำว่า ภิกษุผู้นับถือ ไม่พึงประกอบการทำอาถรรพณ์ การทำนายฝัน การทายลักษณะ และการดูฤกษ์ ความว่า พวกคนที่มีมนต์ทำอาถรรพณ์ย่อมประกอบการทำอาถรรพณ์ คือ เมื่อนครถูกล้อม หรือเมื่อสงครามตั้งประชิดกัน ย่อมทำให้เสนียดจัญไรเกิดขึ้น ให้อุปัทวะเกิดขึ้น ให้โรคเกิดขึ้น ให้โรคจุกเสียดเกิดขึ้น ให้โรคลงรากเกิดขึ้น ให้โรคไข้เชื่อมซึมเกิดขึ้น ให้โรคบิดเกิดขึ้น ในพวกข้าศึกที่เป็นศัตรูกัน พวกชนที่มีมนต์ทำอาถรรพณ์ ย่อมประกอบการทำอาถรรพณ์อย่างนี้.

ว่าด้วยการทำนายฝัน

พวกชนที่ทำนายฝัน ย่อมทำนายฝันว่า คนฝันเวลาเช้า จะมีผลอย่างนี้ คนฝันเวลาเที่ยง จะมีผลอย่างนี้ คนฝันเวลาเย็น จะมีผลอย่างนี้ คนฝันยามต้น จะมีผลอย่างนี้ คนฝันยามกลาง จะมีผลอย่างนี้ คนฝันยามหลัง จะมีผลอย่างนี้ คนนอนข้างขวาฝัน จะมีผลอย่างนี้ คนนอน

ข้างซ้ายฝัน จะมีผลอย่างนี้ คนนอนหงายฝัน จะมีผลอย่างนี้ คนนอนคว่ำฝัน จะมีผลอย่างนี้ คนฝันเห็นพระจันทร์ จะมีผลอย่างนี้ คนฝันเห็นพระอาทิตย์ จะมีผลอย่างนี้ คนฝันเห็นมหาสมุทร จะมีผลอย่างนี้ คนฝันเห็นขุนเขาสิเนรุราช จะมีผลอย่างนี้ คนฝันเห็นช้าง จะมีผลอย่างนี้ คนฝันเห็นม้า จะมีผลอย่างนี้ คนฝันเห็นรถ จะมีผลอย่างนี้ คนฝันเห็นพลเดินเท้า จะมีผลอย่างนี้ คนฝันเห็นหมู่เสนา จะมีผลอย่างนี้ คนฝันเห็นสวนที่น่ารื่นรมย์ จะมีผลอย่างนี้ คนฝันเห็นป่าที่น่ารื่นรมย์ จะมีผลอย่างนี้ คนฝันเห็นภูมิภาคที่น่ารื่นรมย์ จะมีผลอย่างนี้ คนฝันเห็นสระที่น่ารื่นรมย์ จะมีผลอย่างนี้ พวกชนที่ทำนายฝัน ย่อมทำนายฝันอย่างนี้.

ว่าด้วยการทำนายลักษณะ

พวกชนที่ทำนายลักษณะ ย่อมทำนายลักษณะ คือ ลักษณะแก้ว ลักษณะไม้เท้า ลักษณะผ้า ลักษณะดาบ ลักษณะศร ลักษณะธนู ลักษณะอาวุธ ลักษณะสตรี ลักษณะบุรุษ ลักษณะกุมารี ลักษณะกุมาร ลักษณะทาสี ลักษณะทาส ลักษณะช้าง ลักษณะม้า ลักษณะกระบือ ลักษณะโค ลักษณะแพะ ลักษณะแกะ ลักษณะไก่ ลักษณะนกคุ่ม ลักษณะเหี้ย ลักษณะช่อฟ้า ลักษณะเต่า ลักษณะมฤค พวกชนที่ทำนายลักษณะย่อมทำนายลักษณะอย่างนี้.

ว่าด้วยการดูฤกษ์

พวกชนที่ดูฤกษ์ ย่อมตรวจดูฤกษ์ว่า ฤกษ์มีอยู่ ๒๘ ฤกษ์ งานมงคลขึ้นบ้านใหม่ พึงทำโดยฤกษ์นี้ งานมงคลผูกเครื่องประดับ พึงทำโดยฤกษ์นี้ งานมงคลแต่งงาน พึงทำโดยฤกษ์นี้ งานมงคลปลูกพืช พึงทำโดยฤกษ์นี้ งานมงคลอยู่เรือน พึงทำโดยฤกษ์นี้ พวกชนผู้ดูฤกษ์ ย่อมตรวจดูฤกษ์อย่างนี้.

คำว่า ไม่พึงประกอบการทำอาถรรพณ์ การทำนายฝัน การทายลักษณะ และการดูฤกษ์ ความว่า ไม่พึงประกอบ คือ ไม่พึงประพฤติ ไม่พึงประพฤติโดยเอื้อเฟื้อ ไม่พึงยึดถือประพฤติซึ่งการทำอาถรรพณ์ การทำนายฝัน การทายลักษณะและการดูฤกษ์. อีกอย่างหนึ่ง ไม่ควรยึด ไม่ควรถือ ไม่ควรทรงจำไว้ ไม่ควรเข้าไปทรงจำไว้ ไม่ควรเข้าไปกำหนด ไม่ควรประกอบซึ่งการทำอาถรรพณ์ การทำนายฝัน การทายลักษณะ และการดูฤกษ์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงประกอบการทำอาถรรพณ์ การทำนายฝัน การทายลักษณะ และการดูฤกษ์.

ว่าด้วยการทำนายเสียงเนื้อและนก

[๓๕๕] เสียงเนื้อและเสียงนก เรียกว่าเสียงร้อง ในคำว่า ภิกษุผู้นับถือไม่พึงซ่องเสพการทายเสียงสัตว์ร้อง การปรุงยาให้ตั้งครรภ์ และการรักษาโรค ความว่า พวกชนที่รู้เสียงเนื้อและนก ย่อมทำนายเสียงเนื้อและนก คือ ย่อมรู้เสียงร้อง เสียงเจรจากัน แห่งนกหรือสัตว์สี่เท้า พวกชนที่รู้เสียงเนื้อและนก ย่อมทำนายเสียงเนื้อและนกอย่างนี้.

ว่าด้วยครรภ์ไม่ตั้งด้วยเหตุ ๒ ประการ

พวกชนปรุงยาให้ตั้งครรภ์ ย่อมยังครรภ์ให้ตั้งขึ้น ครรภ์ย่อมไม่ตั้งขึ้นด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ ด้วยเหล่าตัวสัตว์ ๑ ด้วยลมกำเริบ ๑. พวกชนที่ปรุงยาให้ตั้งครรภ์ ย่อมให้ยาเพื่อบำบัดเหล่าตัวสัตว์ หรือเพื่อบำบัดลมกำเริบ พวกชนที่ปรุงยาให้ตั้งครรภ์ ย่อมยังครรภ์ให้ตั้งขึ้นอย่างนี้.

ว่าด้วยการรักษาโรค

ชื่อว่าการรักษาโรค ได้แก่การรักษาโรค ๕ อย่าง คือรักษาทางเศกเป่า รักษาทางผ่าตัด รักษาทางยา รักษาทางภูตผี รักษาทางกุมาร. คำว่า ภิกษุผู้นับถือ คือ ภิกษุผู้นับถือพระพุทธเจ้า ผู้นับถือพระธรรม ผู้นับถือพระสงฆ์ ภิกษุผู้นับถือนั้น ย่อมนับถือพระผู้มีพระภาค หรือว่าพระผู้มีพระภาคย่อมทรงรับบุคคลนั้น. สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่าใดเป็นผู้หลอกลวง กระด้าง พูดเหลาะแหละ ชอบตกแต่ง มีมานะสูง เหมือนไม้อ้อ ไม่มีสมาธิ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้น ชื่อว่าเป็นผู้ไม่นับถือเรา เป็นผู้ปราศไปจากธรรมวินัยนี้ และย่อมไม่ถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมวินัยนี้ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ส่วนภิกษุเหล่าใด เป็นผู้ไม่หลอกลวง ไม่พูดเหลาะแหละ มีปัญญา ไม่กระด้าง มีสมาธิดี ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้น ชื่อว่าเป็นผู้นับถือเรา เป็นผู้ไม่ปราศไปจากธรรมวินัย และย่อมถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมวินัยนี้.

พระผู้มีพระภาคผู้สุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณภาษิตนี้จบลงแล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

พวกภิกษุผู้หลอกลวง กระด้าง พูดเหลาะแหละ มีมานะสูง ดังไม้อ้อ

ไม่มีสมาธิ ภิกษุเหล่านั้น ย่อมไม่งอกงามในธรรมวินัยที่พระสัมมาสัม
พุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว ส่วนพวกภิกษุผู้ไม่หลอกลวง ไม่พูดเหลาะ
แหละ มีปัญญา ไม่กระด้าง มีสมาธิดี ภิกษุเหล่านั้น ย่อมงอกงาม
ในธรรมวินัยที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว.

คำว่า ภิกษุผู้นับถือ ไม่พึงซ่องเสพการทายเสียงสัตว์ร้อง การปรุงยาให้ตั้งครรภ์ และการรักษาโรค ความว่า ภิกษุผู้นับถือไม่พึงเสพ ไม่พึงซ่องเสพ ไม่พึงซ่องเสพเฉพาะ ไม่พึงประพฤติ ไม่พึงประพฤติโดยเอื้อเฟื้อ ไม่พึงยึดถือประพฤติ ซึ่งการทายเสียงสัตว์ร้อง การปรุงยาให้ตั้งครรภ์ และการรักษาโรค. อีกอย่างหนึ่ง ไม่พึงยึด ไม่พึงถือ ไม่พึงทรงไว้ ไม่พึงเข้าไปทรงไว้ ไม่พึงเข้าไปกำหนด ไม่พึงประกอบ ซึ่งการทายเสียงสัตว์ร้อง การปรุงยาให้ตั้งครรภ์ และการรักษาโรค เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุผู้นับถือ ไม่พึงซ่องเสพการทายเสียงสัตว์ร้อง การปรุงยาให้ตั้งครรภ์ และการรักษาโรค. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

ภิกษุผู้นับถือ ไม่พึงประกอบการทำอาถรรพณ์ การทำนายฝัน การทาย
ลักษณะ และการดูฤกษ์ ไม่พึงซ่องเสพการทายเสียงสัตว์ร้อง การปรุง
ยาให้ตั้งครรภ์ และการรักษาโรค.

[๗๕๖] ภิกษุไม่พึงหวั่นไหวในเพราะความนินทา ถูกเขาสรรเสริญแล้ว ไม่พึง
ฟูขึ้น พึงบรรเทาความโลภ พร้อมกับความตระหนี่ ความโกรธ และ
การพูดส่อเสียด.

ว่าด้วยไม่หวั่นไหวเพราะนินทาและสรรเสริญ

[๗๕๗] คำว่า ไม่พึงหวั่นไหวในเพราะความนินทา ความว่า คนบางพวกในโลกนี้ย่อมนินทา ติเตียน ค่อนขอดภิกษุโดยชาติบ้าง โดยโคตรบ้าง โดยความเป็นบุตรแห่งสกุลบ้าง โดยความเป็นผู้มีรูปงามบ้าง โดยทรัพย์บ้าง โดยความเชื้อเชิญบ้าง โดยหน้าที่การงานบ้าง โดยศิลปศาสตร์บ้าง โดยวิทยฐานะบ้าง โดยการศึกษาบ้าง โดยปฏิภาณบ้าง โดยวัตถุอื่นๆ บ้าง. ภิกษุถูกนินทาติเตียนค่อนขอดแล้ว ไม่พึงหวั่น หวั่นไหว เอนเอียง สะดุ้ง ดิ้นรน กระวนกระวาย กลัว ถึงความหวาดเสียว คือ ไม่พึงเป็นผู้ขลาด ครั่นคร้าม หวาดเสียว หนีไป ใน

เพราะความนินทา ติเตียน ค่อนขอด เสื่อมเสียเกียรติ ถูกกล่าวโทษพึงเป็นผู้ละความกลัว ความขลาด ปราศจากความเป็นผู้มีขนลุกขนพองอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงหวั่นไหวในเพราะความนินทา.

[๗๕๘] คำว่า ภิกษุถูกเขาสรรเสริญแล้วไม่พึงฟูขึ้น ความว่า คนบางพวกในโลกนี้ ย่อมสรรเสริญ ชมเชย ยกย่อง พรรณนาคุณภิกษุโดยชาติบ้าง ฯลฯ โดยวัตถุอื่นๆ บ้าง. ภิกษุถูกเขาสรรเสริญ ชมเชย ยกย่องพรรณนาคุณแล้ว ไม่ควรทำความฟูขึ้น ไม่ควรทำความกำเริบขึ้น ไม่ควรทำความถือตัว ไม่ควรทำความกระด้าง คือ ไม่ควรเป็นผู้จองหอง เป็นผู้ปั้นปึ่ง เป็นผู้หัวสูง เพราะความสรรเสริญ เพราะความชมเชย เพราะความยกย่อง เพราะความพรรณนาคุณ เพราะฉะนั้น. จึงชื่อว่าภิกษุถูกเขาสรรเสริญแล้วไม่พึงฟูขึ้น.

ว่าด้วยความตระหนี่ ๕ ประการ

[๗๕๙] ชื่อว่า ความโลภ ในคำว่า พึงบรรเทาความโลภพร้อมกับความตระหนี่ ความโกรธ และการพูดส่อเสียด ได้แก่ความโลภ กิริยาที่โลภ ความกำหนัดนัก กิริยาที่กำหนัดนัก ความเป็นผู้กำหนัดนัก อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล. ชื่อว่าความตระหนี่ คือ ความตระหนี่ ๕ ประการ ได้แก่ความตระหนี่อาวาส ฯลฯ ความหวงไว้ นี้เรียกว่าความตระหนี่ ชื่อว่าความโกรธ คือ ความปองร้าย ความมุ่งร้าย ความขัดเคือง ความขุ่นเคือง ความเคือง ความเคืองทั่ว ความเคืองเสมอ ความชัง ความชังทั่ว ความชังเสมอ ความพยาบาทแห่งจิต ความประทุษร้ายในใจ ความโกรธ กิริยาที่โกรธ ความเป็นผู้โกรธ ความชัง กิริยาที่ชัง ความเป็นผู้ชัง ความพยาบาท กิริยาที่พยาบาท ความเป็นผู้พยาบาท ความพิโรธ ความพิโรธตอบ ความเป็นผู้ดุร้าย ความโกรธจนร้องไห้ ความไม่แช่มชื่นแห่งจิต. คำว่า ความพูดส่อเสียด ความว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีวาจาส่อเสียด คือ ได้ฟังจากข้างนี้แล้วไปบอกข้างโน้น เพื่อทำลายคนหมู่นี้ หรือได้ฟังจากข้างโน้นแล้วมาบอกข้างนี้ เพื่อทำลายคนหมู่โน้น เป็นผู้ทำลายคนที่พร้อมเพรียงกันบ้าง สนับสนุนคนที่แตกกันบ้าง ชอบคนที่เป็นก๊กกัน ยินดีคนที่เป็นก๊กกัน เพลินกับคนที่เป็นก๊กกัน เป็นผู้กล่าววาจาที่ทำให้เป็นก๊กกัน นี้เรียกว่า ความเป็นผู้มีวาจาส่อเสียด. อีกอย่างหนึ่งบุคคลย่อมนำคำส่อเสียดเข้าไปด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ ด้วยความ

มุ่งหมายเป็นที่รัก ๑ มีความประสงค์ให้เขาแตกกัน ๑ บุคคลนำคำส่อเสียดเข้าไปด้วยความมุ่งหมายเป็นที่รักอย่างไร? บุคคลนำคำส่อเสียดเข้าไปด้วยความมุ่งหมายเป็นที่รักอย่างนี้ว่า เราจักเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจ เป็นผู้สนิท เป็นคนภายใน เป็นที่ดีใจของบุคคลนี้. บุคคลเป็นผู้มีความประสงค์ ให้เขาแตกกัน นำคำส่อเสียดเข้าไปอย่างไร? บุคคลมีความประสงค์ให้เขาแตกกันอย่างนี้ว่า คนเหล่านี้พึงเป็นต่างกัน แยกกัน เป็นก๊กกัน เป็นสองเหล่า เป็นสองพวก เป็นสองฝ่าย คนเหล่านี้ พึงแตกกัน ไม่ปรองดองกัน พึงอยู่ลำบากไม่ผาสุก ด้วยอุบายอย่างไร ดังนี้ บุคคลเป็นผู้มีความประสงค์ให้เขาแตกกัน นำคำส่อเสียดเข้าไปอย่างหนึ่ง.

คำว่า พึงบรรเทาความโลภ พร้อมกับความตระหนี่ ความโกรธ และการพูดส่อเสียด ความว่า ภิกษุพึงบรรเทา พึงสละ กำจัด ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความโลภ ความตระหนี่ ความโกรธ และการพูดส่อเสียด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงบรรเทาความโลภ พร้อมกับความตระหนี่ ความโกรธ และการพูดส่อเสียด. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

ภิกษุไม่พึงหวั่นไหวในเพราะความนินทา ถูกเขาสรรเสริญ แล้วไม่พึง
ฟูขึ้น พึงบรรเทาความโลภ พร้อมกับความตระหนี่ ความโกรธ และ
การพูดส่อเสียด.

[๗๖๐] ภิกษุไม่พึงตั้งอยู่ในการซื้อการขาย ไม่พึงทำกิเลสเป็นเครื่องค่อนขอดใน
ที่ไหนๆ ไม่พึงเกี่ยวข้องในบ้าน และไม่พึงพูดเลียบเคียงกะชน เพราะ
ความอยากได้ลาภ.

[๗๖๑] คำว่า ภิกษุไม่พึงตั้งอยู่ในการซื้อการขาย ความว่า การซื้อการขายเหล่าใด อันพระผู้มีพระภาคตรัสห้ามไว้ในวินัย การซื้อการขายเหล่านั้นมิได้ทรงพระประสงค์เอาในอรรถนี้. ภิกษุตั้งอยู่ในการซื้อการขายอย่างไร? ภิกษุทำความลวง หรือปรารถนาความเจริญ ย่อมแลกเปลี่ยนบาตรก็ดี จีวรก็ดี บริขารอื่นอะไรๆ ก็ดี กับสหธรรมิก ๕ จำพวก ภิกษุตั้งอยู่ในการซื้อการขายอย่างนี้.

ภิกษุไม่ตั้งอยู่ในการซื้อขายอย่างไร? ภิกษุไม่ทำความลวง หรือไม่ปรารถนาความเจริญ ย่อมแลกเปลี่ยนบาตรก็ดี จีวรก็ดี บริขารอื่นอะไรๆ ก็ดี กับสหธรรมิก ๕ จำพวก

ภิกษุไม่ตั้งอยู่ในการซื้อการขายอย่างนี้. คำว่า ภิกษุไม่พึงตั้งอยู่ในการซื้อการขาย ความว่า ภิกษุไม่พึงตั้งอยู่ ไม่พึงดำรงอยู่ในการซื้อการขาย พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งการซื้อการขาย พึงเป็นผู้งด เว้น เว้นเฉพาะ ออกไป สลัด พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องกับการซื้อการขาย พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงตั้งอยู่ในการซื้อการขาย.

ว่าด้วยกิเลส

[๗๖๒] คำว่า ภิกษุไม่พึงทำกิเลสเป็นเครื่องค่อนขอดในที่ไหนๆ ความว่า กิเลสเป็นเครื่องทำความค่อนขอดเป็นไฉน? มีสมณพราหมณ์บางพวก ผู้มีฤทธิ์ มีทิพยจักษุ รู้จักจิตผู้อื่น สมณพราหมณ์พวกนั้น คนเห็นได้แต่ไกลบ้าง อยู่ใกล้ไม่ปรากฏบ้าง รู้จักจิตด้วยจิตบ้าง. พวกเทวดาผู้มีฤทธิ์ มีทิพยจักษุ รู้จักจิตผู้อื่น เทวดาพวกนั้น คนเห็นได้แต่ไกลบ้าง อยู่ใกล้ไม่ปรากฏบ้าง รู้จักจิตด้วยจิตบ้าง สมณพราหมณ์และเทวดาเหล่านั้น ย่อมค่อนขอดด้วยกิเลสหยาบบ้าง ด้วยกิเลสปานกลางบ้าง ด้วยกิเลสละเอียดบ้าง. กิเลสหยาบเป็นไฉน? กายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต เหล่านี้เรียกว่า กิเลสหยาบ. กิเลสปานกลางเป็นไฉน? กามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก เหล่านี้เรียกว่า กิเลสปานกลาง. กิเลสละเอียดเป็นไฉน? ความวิตกถึงญาติ ความวิตกถึงชนบท ความวิตกถึงอมรเทพ ความวิตกอันปฏิสังยุตด้วยความเป็นผู้เอ็นดูผู้อื่น ความวิตกอันปฏิสังยุตด้วยลาภ สักการะ และความสรรเสริญ ความวิตกอันปฏิสังยุตด้วยความไม่ถูกดูหมิ่น วิตกเหล่านี้ เรียกว่ากิเลสละเอียด.

สมณพราหมณ์และเทวดาเหล่านั้น พึงค่อนขอดด้วยกิเลสหยาบบ้าง ด้วยกิเลสปานกลางบ้าง ด้วยกิเลสละเอียดบ้าง. ภิกษุไม่พึงทำกิเลสเป็นเครื่องค่อนขอด คือไม่ควรทำกิเลสทั้งหลาย อันเป็นเครื่องทำความค่อนขอด ไม่ควรยังกิเลสเหล่านั้นให้เกิด ให้เกิดพร้อม ให้บังเกิด ให้บังเกิดเฉพาะ พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งกิเลสทั้งหลายอันเป็นเครื่องทำความค่อนขอด พึงเป็นผู้งด เว้น เว้นเฉพาะ ออกไป สลัด พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องด้วยกิเลสอันเป็นเครื่องทำความค่อนขอด พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ คำว่า ในที่ไหนๆ คือ ในที่ไหนๆ ในที่ทุกๆ แห่ง ภายในบ้าง ภายนอกบ้าง ทั้งภายในและภายนอกบ้าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุไม่พึงทำกิเลสเป็นเครื่องค่อนขอดในที่ไหนๆ.

[๗๖๓] พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า ไม่พึงเกี่ยวข้องในบ้านดังต่อไปนี้ ภิกษุย่อมเกี่ยวข้องในบ้านอย่างไร? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมอยู่เกี่ยวข้อง ร่วมยินดี ร่วมเศร้าโศก กับพวกคฤหัสถ์ในบ้าน เมื่อพวกคฤหัสถ์มีสุขก็สุขด้วย มีทุกข์ก็ทุกข์ด้วย เมื่อมีธุรกิจที่ต้องทำเกิดขึ้น ก็ถึงความช่วยเหลือด้วยตน ภิกษุย่อมเกี่ยวข้องในบ้านแม้อย่างนี้. อีกอย่างหนึ่ง เวลาเช้า ภิกษุนุ่งสบงแล้ว ถือบาตรและจีวรเข้าไปยังบ้านหรือนิคมเพื่อบิณฑบาต ไม่รักษากาย ไม่รักษาวาจา ไม่รักษาจิต ไม่ตั้งสติมั่น ไม่สำรวมอินทรีย์ เธอย่อมเกี่ยวข้องในที่นั้นๆ ย่อมรับในที่นั้นๆ ย่อมติดอยู่ในที่นั้นๆ ถึงความฉิบหายในที่นั้นๆ ภิกษุย่อมเกี่ยวข้องในบ้านแม้อย่างนี้. ภิกษุย่อมไม่เกี่ยวข้องในบ้านอย่างไร? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมไม่อยู่เกี่ยวข้อง ไม่ร่วมยินดี ไม่ร่วมเศร้าโศก กับพวกคฤหัสถ์ในบ้าน เมื่อพวกคฤหัสถ์มีสุขก็ไม่สุขด้วย มีทุกข์ก็ไม่ทุกข์ด้วย เมื่อมีธุรกิจที่ต้องทำเกิดขึ้น ก็ไม่ถึงความช่วยเหลือด้วยตน ภิกษุย่อมไม่เกี่ยวข้องในบ้านแม้อย่างนี้. อีกอย่างหนึ่ง เวลาเช้าภิกษุนุ่งสบงแล้ว ถือบาตรและจีวรเข้าไปยังบ้านหรือนิคมเพื่อบิณฑบาต รักษากาย รักษาวาจา รักษาจิต ตั้งสติมั่น สำรวมอินทรีย์ ย่อมไม่เกี่ยวข้องในที่นั้นๆ ย่อมไม่รับในที่นั้นๆ ย่อมไม่ติดอยู่ในที่นั้นๆ ไม่ถึงความฉิบหายในที่นั้นๆ ภิกษุย่อมไม่เกี่ยวข้องในบ้านแม้อย่างนี้.

คำว่า ไม่เกี่ยวข้องในบ้าน ความว่า ภิกษุไม่พึงเกี่ยวข้อง ไม่รับ ไม่ติด ไม่พัวพันในบ้าน ไม่พึงเป็นผู้กำหนัดยินดีหลงใหลติดใจในบ้าน พึงเป็นผู้หายกำหนัด ปราศจากกำหนัด สละกำหนัดเสียแล้ว ฯลฯ พึงเป็นผู้มีตนดุจพรหมอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงเกี่ยวข้องในบ้าน.

ว่าด้วยการพูดเลียบเคียง

[๗๖๔] พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า ไม่พึงพูดเลียบเคียงกะชน เพราะความอยากได้ลาภดังต่อไปนี้ การพูดเลียบเคียงเป็นไฉน? การพูดหว่านล้อม การพูดเลียบเคียง การพูดเลียบเคียงด้วยดี การพูดยกย่อง การพูดยกย่องด้วยดี การพูดผูกพัน การพูดผูกพันด้วยดี การพูดอวดอ้าง การพูดอวดอ้างด้วยดี การพูดฝากรัก ความเป็นผู้พูดมุ่งให้เขารักตน ความเป็นผู้พูดเหลวไหลดังว่าแกงถั่ว ความเป็นผู้พูดประจบ ความเป็นผู้พูดแคะได้ (ดุจกินเนื้อหลังผู้อื่น) ความเป็นผู้พูด

อ่อนหวาน ความเป็นผู้พูดไพเราะ ความเป็นผู้พูดด้วยไมตรี ความเป็นผู้พูดไม่หยาบคาย แก่ชนเหล่าอื่น แห่งภิกษุผู้มั่นหมายลาภ สักการะและความสรรเสริญ มีความปรารถนาลามก อันความปรารถนาครอบงำ เป็นผู้เห็นแก่อามิส หนักอยู่ในโลกธรรม กิริยานี้เรียกว่า การพูดเลียบเคียง.

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเลียบเคียงกะชนด้วยเหตุ ๒ อย่าง คือตั้งตนต่ำ ยกผู้อื่นสูง พูดเลียบเคียงกะชน ๑ ยกตนสูง ตั้งผู้อื่นต่ำ พูดเลียบเคียงกะชน ๑. ภิกษุตั้งตนต่ำ ยกผู้อื่นสูง พูดเลียบเคียงกะชนอย่างไร? ภิกษุตั้งตนต่ำ ยกผู้อื่นสูง พูดกะชนอย่างนี้ว่า ท่านทั้งหลายมีอุปการะมากแก่ฉัน ฉันได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร เพราะอาศัยท่านทั้งหลาย แม้คนอื่นๆ ย่อมสำคัญเพื่อจะให้หรือเพื่อจะทำแก่ฉัน คนเหล่านั้น อาศัยท่านทั้งหลาย เห็นแก่ท่านทั้งหลาย จึงให้ จึงทำแก่ฉัน แม้ชื่อเก่าเป็นของมารดาและบิดา ชื่อแม้นั้นของฉันหายลับไป ฉันย่อมปรากฏเพราะท่านทั้งหลายว่า เป็นกุลุปกะของอุบาสกโน้น เป็นกุลุปกะของอุบาสิกาโน้น ภิกษุตั้งตนต่ำ ยกผู้อื่นสูง พูดเลียบเคียงกะชนอย่างนี้.

ภิกษุยกตนสูง ตั้งผู้อื่นต่ำ พูดเลียบเคียงกะชนอย่างไร? ภิกษุยกตนสูง ตั้งผู้อื่นต่ำ พูดเลียบเคียงกะชนแม้อย่างนี้ว่า ฉันมีอุปการะมากแก่พวกท่าน พวกท่านอาศัยฉันจึงถึงพระพุทธเจ้า เป็นสรณะ ถึงพระธรรมเป็นสรณะ ถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ เว้นขาดจากปาณาติบาต เว้นขาดจากอทินนาทาน เว้นขาดจากกาเมสุมิจฉาจาร เว้นขาดจากมุสาวาท เว้นขาดจากเหตุที่เป็นที่ตั้งแห่งความประมาทในเพราะดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย ฉันย่อมบอกให้พระบาลี ย่อมบอกให้คำอธิบายพระบาลี ย่อมบอกอุโบสถ ย่อมอำนวยการก่อสร้าง แก่ท่านทั้งหลาย ก็แต่ท่านทั้งหลายลืมฉันเสียแล้ว ย่อมสักการะเคารพนับถือบูชาภิกษุเหล่าอื่น ภิกษุยกตนสูง ตั้งผู้อื่นต่ำ พูดเลียบเคียงกะชนแม้อย่างนี้.

คำว่า ไม่พึงพูดเลียบเคียงกะชนเพราะความอยากได้ลาภ ความว่า ภิกษุเมื่อจะให้ลาภสำเร็จ ไม่พึงพูดเลียบเคียงกะชน คือพึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งการพูดเลียบเคียงกะชน เป็นผู้งด เว้น เว้นเฉพาะ ออก สลัดออก พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องการ

พูดเลียบเคียงเพราะเหตุแห่งลาภ เพราะการณะแห่งลาภ เพราะความบังเกิดขึ้นแห่งลาภ พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงพูดเลียบเคียงกะชน เพราะความอยากได้ลาภ. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

ภิกษุไม่พึงตั้งอยู่ในการซื้อการขาย ไม่พึงทำกิเลสเป็นเครื่องค่อนขอด
ในที่ไหนๆ ไม่พึงเกี่ยวข้องในบ้าน ไม่พึงพูดเลียบเคียงกะชน เพราะ
ความอยากได้ลาภ.

[๗๖๕] ภิกษุไม่พึงเป็นผู้พูดโอ้อวด ไม่พึงกล่าววาจามุ่งได้ ไม่พึงศึกษา
ความเป็นผู้คะนอง และไม่พึงกล่าวถ้อยคำแก่งแย่ง.

ว่าด้วยการพูดโอ้อวด

[๗๖๖] พึงทราบอธิบายในคำว่า ภิกษุไม่พึงเป็นผู้พูดโอ้อวดดังต่อไปนี้ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้พูดโอ้อวด อวดอ้าง ภิกษุนั้นย่อมพูดโอ้อวด อวดอ้างว่า เราเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีลบ้าง ถึงพร้อมด้วยวัตรบ้าง ถึงพร้อมด้วยศีลและวัตรบ้าง ถึงพร้อมด้วยชาติบ้าง ถึงพร้อมด้วยโคตรบ้าง ถึงพร้อมด้วยความเป็นบุตรสกุลบ้าง ถึงพร้อมด้วยความเป็นผู้มีรูปงามบ้าง ถึงพร้อมด้วยทรัพย์บ้าง ถึงพร้อมด้วยความเชื้อเชิญบ้าง ถึงพร้อมด้วยหน้าที่การงานบ้าง ถึงพร้อมด้วยศิลปศาสตร์บ้าง ถึงพร้อมด้วยวิทยฐานะบ้าง ถึงพร้อมด้วยการศึกษาบ้าง ถึงพร้อมด้วยปฏิภาณบ้าง ถึงพร้อมด้วยวัตถุอื่นๆ บ้าง เราออกบวชจากสกุลสูงบ้าง ออกบวชจากสกุลมีโภคสมบัติมากบ้าง ออกบวชจากสกุลมีโภคสมบัติยิ่งใหญ่บ้าง เป็นผู้ทรงจำพระสูตรบ้าง เป็นผู้ทรงจำพระวินัยบ้าง เป็นพระธรรมกถึกบ้าง เป็นผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตรบ้าง ฯลฯ เป็นผู้ได้เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติบ้าง. ภิกษุไม่พูดโอ้อวดอย่างนี้ คือ พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มีซึ่งความพูดโอ้อวด พึงเป็นผู้งด เว้น เว้นเฉพาะ ออก สลัดออก พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องกับการพูดโอ้อวด พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุไม่พึงเป็นผู้พูดโอ้อวด.

ว่าด้วยการกล่าววาจามุ่งได้

[๗๖๗] พึงทราบอธิบายในคำว่า ไม่พึงกล่าววาจามุ่งได้ดังต่อไปนี้ วาจามุ่งได้เป็น

ไฉน? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ย่อมกล่าววาจามุ่งได้จีวร กล่าววาจามุ่งได้บิณฑบาต กล่าววาจามุ่งได้เสนาสนะ กล่าววาจามุ่งได้คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร วาจานี้เรียกว่า วาจามุ่งได้. อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุพูดจริงบ้าง พูดเท็จบ้าง พูดส่อเสียดบ้าง พูดไม่ส่อเสียดบ้าง พูดหยาบบ้าง พูดไม่หยาบบ้าง พูดเพ้อเจ้อบ้าง พูดไม่เพ้อเจ้อบ้าง พูดด้วยปัญญาบ้าง เพราะเหตุแห่งจีวร เพราะเหตุแห่งบิณฑบาต เพราะเหตุแห่งเสนาสนะ เพราะเหตุแห่งคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร แม้วาจานี้ก็เรียกว่า วาจามุ่งได้. อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุมีจิตเลื่อมใส แสดงธรรมแก่ชนทั้งหลายอื่น ด้วยคิดว่า โอหนอ ขอชนทั้งหลายพึงฟังธรรมของเรา ครั้นฟังแล้วพึงเลื่อมใสธรรม ครั้นเลื่อมใสแล้วพึงทำอาการของคนผู้เลื่อมใสต่อเราวาจานี้ก็เรียกว่า วาจามุ่งได้.

คำว่า ไม่พึงกล่าววาจามุ่งได้ ความว่า ภิกษุไม่พึงบอก ไม่พึงพูด ไม่พึงแสดง ไม่พึงแถลงวาจามุ่งได้ ตลอดถึงวาจาแสดงธรรมเป็นที่สุดคือ พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งวาจามุ่งได้ พึงเป็นผู้งดเว้น เว้นเฉพาะ ออก สลัดออก พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องกับวาจามุ่งได้ พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงกล่าววาจามุ่งได้.

ว่าด้วยความคะนอง ๓ อย่าง

[๗๖๘] ชื่อว่า ความคะนอง ในคำว่า ไม่พึงศึกษาความเป็นผู้คะนอง ได้แก่ความคะนอง ๓ อย่าง คือ ความคะนองทางกาย ๑ ความคะนองทางวาจา ๑ ความคะนองทางใจ ๑.

ความคะนองทางกายเป็นไฉน? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ในสงฆ์ก็ดี อยู่ในคณะก็ดี อยู่ในโรงฉันก็ดี อยู่ในเรือนไฟก็ดี อยู่ที่ท่าน้ำก็ดี กำลังเข้าไปสู่ละแวกบ้านก็ดี เข้าไปสู่ละแวกบ้านแล้วก็ดี ก็แสดงความคะนองทางกาย.

ภิกษุอยู่ในสงฆ์แสดงความคะนองทางกายอย่างไร? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ในสงฆ์ ไม่ทำความยำเกรง ยืนเบียดพวกภิกษุที่เป็นเถระบ้าง นั่งเบียดพวกภิกษุที่เป็นเถระบ้าง ยืนบังหน้าบ้าง นั่งบังหน้าบ้าง นั่งบนอาสนะสูงบ้าง นั่งคลุมศีรษะตนบ้าง ยืนตัวแข็ง (ยืนไม่ก้ม) พูดบ้าง ไกวแขนพูดบ้าง ภิกษุอยู่ในสงฆ์แสดงความคะนองทางกายอย่างนี้.

ภิกษุอยู่ในคณะแสดงความคะนองทางกายอย่างไร? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ในคณะ ไม่ทำความยำเกรง เมื่อพวกภิกษุที่เป็นเถระไม่สวมรองเท้าเดินอยู่ ก็สวมรองเท้าเดินไป

เมื่อพวกภิกษุที่เป็นเถระเดินอยู่ในที่จงกรมต่ำ ก็เดินในที่จงกรมสูง เมื่อพวกภิกษุที่เป็นเถระเดินอยู่บนแผ่นดิน ก็เดินในที่จงกรม ยืนเบียดบ้าง นั่งเบียดบ้าง ยืนบังหน้าบ้าง นั่งบังหน้าบ้าง นั่งบนอาสนะสูงบ้าง นั่งคลุมศีรษะตนบ้าง ยืนตัวแข็งพูดบ้าง ไกวแขนพูดบ้าง ภิกษุอยู่ในคณะแสดงความคะนองทางกายอย่างนี้.

ภิกษุอยู่ในโรงฉันแสดงความคะนองทางกายอย่างไร? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้อยู่ในโรงฉัน ไม่ทำความยำเกรง นั่งแทรกแซงพวกภิกษุที่เป็นเถระบ้าง นั่งกีดกันอาสนะพวกภิกษุที่เป็นนวกะบ้าง ยืนเบียดบ้าง นั่งเบียดบ้าง ยืนบังหน้าบ้าง นั่งบังหน้าบ้าง นั่งบนอาสนะสูงบ้าง นั่งคลุมศีรษะตนบ้าง ยืนตัวแข็งพูดบ้าง ไกวแขนพูดบ้าง ภิกษุอยู่ในโรงฉันแสดงความคะนองทางกายอย่างนี้.

ภิกษุอยู่ในเรือนไฟแสดงความคะนองทางกายอย่างไร? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้อยู่ในเรือนไฟ ไม่ทำความยำเกรง ยืนเบียดพวกภิกษุที่เป็นเถระบ้าง นั่งเบียดพวกภิกษุที่เป็นเถระบ้าง ยืนบังหน้าบ้าง นั่งบังหน้าบ้าง นั่งบนอาสนะสูงบ้าง ไม่บอกก่อนแล้วใส่ฟืนบ้าง ไม่บอกก่อนแล้วปิดประตูบ้าง ภิกษุอยู่ในเรือนไฟแสดงความคะนองทางกายอย่างนี้.

ภิกษุอยู่ที่ท่าน้ำแสดงความคะนองทางกายอย่างไร? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ที่ท่าน้ำ ไม่ทำความยำเกรง ลงเบียดพวกภิกษุที่เป็นเถระบ้าง ลงข้างหน้าบ้าง อาบเบียดบ้าง อาบข้างหน้าบ้าง อาบข้างเหนือน้ำบ้าง ขึ้นเบียดบ้าง ขึ้นข้างหน้าบ้าง ขึ้นข้างเหนือน้ำบ้าง ภิกษุอยู่ที่ท่าน้ำแสดงความคะนองทางกายอย่างนี้.

ภิกษุกำลังเข้าไปสู่ละแวกบ้าน แสดงความคะนองทางกายอย่างไร? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ กำลังเข้าไปสู่ละแวกบ้าน ไม่ทำความยำเกรง เดินเบียดพวกภิกษุที่เป็นเถระบ้าง เดินข้างหน้าบ้าง เดินขึ้นหน้าพวกภิกษุที่เป็นเถระบ้าง ภิกษุกำลังเข้าไปสู่ละแวกบ้าน แสดงความคะนองกายอย่างนี้.

ภิกษุเข้าไปในละแวกบ้านแล้ว แสดงความคะนองทางกายอย่างไร? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เข้าไปสู่ละแวกบ้านแล้ว เมื่อเขาไม่บอกว่า เข้าไปเถิดพระคุณเจ้า ก็เข้าไป เมื่อเขาไม่บอกว่า ยืนอยู่เถิดพระคุณเจ้า ก็ยืน เมื่อเขาไม่บอกว่า นั่งเถิดพระคุณเจ้า ก็นั่ง เข้าไป

สู่ที่เป็นโอกาสไม่ควรบ้าง ยืนอยู่ในที่เป็นโอกาสไม่ควรบ้าง นั่งอยู่ในที่เป็นโอกาสไม่ควรบ้าง ถลันเข้าไปในห้องเล็กลับปิดบังของสกุล อันเป็นที่นั่งอยู่แห่งพวกหญิงของสกุล ธิดาของสกุล สะใภ้ของสกุล กุมารีของสกุลบ้าง จับศีรษะเด็กบ้าง ภิกษุเข้าไปสู่ละแวกบ้านแล้วแสดงความคะนองทางกายอย่างนี้. นี้ชื่อว่าความคะนองทางกาย.

ความคะนองทางวาจาเป็นไฉน? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ในสงฆ์ก็ดี อยู่ในคณะก็ดี เข้าไปสู่ละแวกบ้านแล้วก็ดี ก็แสดงความคะนองทางวาจา.

ภิกษุอยู่ในสงฆ์แสดงความคะนองทางวาจาอย่างไร? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ในสงฆ์ไม่ทำความยำเกรง ไม่บอกพวกภิกษุที่เป็นเถระก่อน หรืออันพวกภิกษุที่เป็นเถระไม่เชื้อเชิญ ก็แสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายที่อยู่ในอารามแก้ปัญหาเอง สวดปาติโมกข์เอง ยืนตัวแข็งพูดบ้าง ไกวแขนพูดบ้าง ภิกษุอยู่ในสงฆ์แสดงความคะนองทางวาจาอย่างนี้.

ภิกษุอยู่ในคณะแสดงความคะนองทางวาจาอย่างไร? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ในคณะไม่แสดงความยำเกรง ไม่บอกพวกภิกษุที่เป็นเถระก่อน หรืออันพวกภิกษุที่เป็นเถระไม่เชื้อเชิญ ก็แสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายที่อยู่ในอารามแก้ปัญหาเอง ยืนตัวแข็ง พูดบ้าง ไกวแขนพูดบ้าง แสดงธรรมแก่ภิกษุณีทั้งหลายที่อยู่ในอาราม แสดงธรรมแก่อุบาสกทั้งหลายที่อยู่ในอาราม แสดงธรรมแก่อุบาสิกาทั้งหลายที่อยู่ในอาราม แก้ปัญหาเอง ยืนตัวแข็งพูดบ้าง ไกวแขนพูดบ้าง ภิกษุอยู่ในคณะแสดงความคะนองทางวาจาอย่างนี้.

ภิกษุเข้าไปสู่ละแวกบ้านแล้ว แสดงความคะนองทางวาจาอย่างไร? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เข้าไปสู่ละแวกบ้านแล้ว พูดกะสตรีบ้าง กุมารีบ้างและพูดฟุ้งไปว่า ดูกรหญิงมีชื่ออย่างนี้ มีโคตรอย่างนี้ สิ่งอะไรมีหรือ ยาคูมีไหม ภัตมีไหม ของควรเคี้ยวมีไหม พวกเราจักดื่มอะไร จักฉันอะไร จักเคี้ยวอะไร สิ่งอะไรมีหรือ หรือพวกท่านจะให้อะไรแก่เรา ภิกษุเข้าไปสู่ละแวกบ้านแล้วแสดงความคะนองทางวาจาอย่างนี้. นี้ชื่อว่าความคะนองทางวาจา.

ความคะนองทางใจเป็นไฉน? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ไม่ใช่เป็นผู้ออกบวชจากสกุลสูง ก็มีจิตวางตนเหมือนกับภิกษุที่ออกบวชจากสกุลสูง ไม่ใช่เป็นผู้ออกบวชจากสกุลใหญ่ ก็มีจิตวางตนเหมือนกับภิกษุที่ออกบวชจากสกุลใหญ่ ไม่ใช่เป็นผู้ออกบวชจากสกุลมีโภคสมบัติ

มาก ก็มีจิตวางตนเหมือนกับภิกษุที่ออกบวชจากสกุลมีโภคสมบัติมาก ไม่ใช่เป็นผู้ออกบวชจากสกุลมีโภคสมบัติยิ่งใหญ่ ก็มีจิตวางตนเหมือนกับภิกษุที่ออกบวชจากสกุลมีโภคสมบัติยิ่งใหญ่ ไม่ใช่เป็นผู้ทรงจำพระสูตร ก็มีจิตวางตนเหมือนกับภิกษุที่ทรงจำพระสูตร ไม่ใช่เป็นผู้ทรงวินัย ... ไม่ใช่เป็นพระธรรมกถึก ... ไม่ใช่เป็นผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตร ... ไม่ใช่เป็นผู้ถือเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร ... ไม่ใช่เป็นผู้ถือทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ... ไม่ใช่เป็นผู้ถือทรงไตรจีวรเป็นวัตร ... ไม่ใช่เป็นผู้ถือเที่ยวบิณฑบาตไปตามลำดับตรอกเป็นวัตร ... ไม่ใช่เป็นผู้ถือไม่ฉันภัตหนหลังเป็นวัตร ... ไม่ใช่เป็นผู้ถือเนสัชชิกธุดงค์เป็นวัตร ... ไม่ใช่เป็นผู้ถืออยู่ในเสนาสนะที่เขาจัดให้อย่างไรเป็นวัตร ... ไม่ใช่เป็นผู้ได้ปฐมฌาน ... ไม่ใช่เป็นผู้ได้ทุติยฌาน ... ไม่ใช่เป็นผู้ได้ตติยฌาน ... ไม่ใช่เป็นผู้ได้จตุตถฌาน ... ไม่ใช่เป็นผู้ได้อากาสานัญจายตนสมาบัติ ... ไม่ใช่เป็นผู้ได้วิญญาณัญจายตนสมาบัติ ... ไม่ใช่เป็นผู้ได้อากิญจัญญายตนสมาบัติ ... ไม่ใช่เป็นผู้ได้เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ ก็มีจิตวางตนเหมือนภิกษุผู้ได้เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ นี้ชื่อว่าความคะนองทางใจ.

คำว่า ไม่พึงศึกษาความเป็นผู้คะนอง คือ ภิกษุไม่พึงศึกษา ไม่พึงประพฤติเอื้อเฟื้อ ไม่พึงประพฤติเอื้อเฟื้อด้วยดี ไม่พึงสมาทานประพฤติ ซึ่งความเป็นผู้คะนอง คือ พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความเป็นผู้คะนอง พึงเป็นผู้งด เว้น เว้นเฉพาะ ออก สลัดออก พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องกับความเป็นผู้คะนอง พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงศึกษาความเป็นผู้คะนอง.

[๗๖๔] พึงทราบอธิบายในคำว่า ไม่พึงกล่าวคำแก่งแย่ง ดังต่อไปนี้ ถ้อยคำแก่งแย่งเป็นไฉน? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้กล่าวถ้อยคำเห็นปานนี้ว่า ท่านไม่รู้ธรรมวินัยนี้ ฯลฯ หรือจงแก้ไขถ้าท่านสามารถ. สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรโมคคัลลานะ เมื่อถ้อยคำที่แก่งแย่งกันมีอยู่ ก็ต้องพูดมาก เมื่อพูดมาก ก็ต้องมีความฟุ้งซ่าน เมื่อฟุ้งซ่าน ความไม่สำรวมก็ต้องมี เมื่อไม่สำรวม จิตก็ห่างไกลจากสมาธิ ดังนี้.

คำว่า ไม่พึงกล่าวถ้อยคำแก่งแย่ง ความว่า ไม่พึงกล่าว พูด แสดง แถลง ถ้อยคำแก่งแย่ง พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งถ้อยคำแก่งแย่ง พึงเป็นผู้งด เว้น เว้นเฉพาะ ออก สลัดออก พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องกับถ้อยคำแก่งแย่ง พึงเป็นผู้มีจิตปราศจาก

แดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงกล่าว ถ้อยคำแก่งแย่ง. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

ภิกษุไม่พึงเป็นผู้พูดโอ้อวด ไม่พึงกล่าววาจามุ่งได้ ไม่พึงศึกษาความ
เป็นผู้คะนอง และไม่พึงกล่าวถ้อยคำแก่งแย่ง.

[๗๗๐] ภิกษุพึงเว้นจากความพูดเท็จ เมื่อรู้สึกตัว ไม่พึงทำความโอ้อวด อนึ่ง
ภิกษุไม่พึงดูหมิ่นผู้อื่น ด้วยความเป็นอยู่ ด้วยปัญญา ด้วยศีลและวัตร.

ว่าด้วยมุสาวาทมีด้วยอาการ ๓ อย่าง

[๗๗๑] คำว่า พึงเว้นจากความพูดเท็จ ความว่า มุสาวาทเรียกว่าความพูดเท็จ. บุคคลบางคนในโลกนี้ อยู่ในสภาก็ดี อยู่ในที่ประชุมชนก็ดี ฯลฯ เป็นผู้กล่าวคำเท็จทั้งที่รู้สึกตัว เพราะเหตุเห็นแก่อามิสเล็กน้อยบ้าง นี้เรียกว่า ความพูดเท็จ. อีกอย่างหนึ่ง มุสาวาทย่อมมีด้วยอาการ ๓ อย่าง คือ ในเบื้องต้นบุคคลนั้นก็มีความรู้ว่า เราจักพูดเท็จ ๑ เมื่อกำลังพูดอยู่ก็รู้ว่า เรากำลังพูดเท็จ ๑ เมื่อพูดแล้วก็รู้ว่า เราพูดเท็จแล้ว ๑ มุสาวาทย่อมมีด้วยอาการ ๓ อย่างนี้. อนึ่ง มุสาวาทย่อมมีด้วยอาการ ๔ ด้วยอาการ ๕ ด้วยอาการ ๖ ด้วยอาการ ๗ ด้วยอาการ ๘ คือ ในเบื้องต้น บุคคลนั้นก็มีความรู้ว่า เราจักพูดเท็จ ๑ เมื่อกำลังพูดอยู่ก็รู้ว่า เรากำลังพูดเท็จ ๑ เมื่อพูดแล้วก็รู้ว่า เราพูดเท็จแล้ว ๑ ปกปิด ทิฏฐิ ๑ ปกปิดความควร ๑ ปกปิดความชอบใจ ๑ ปกปิดสัญญา ๑ ปกปิดความจริง ๑ มุสาวาทย่อมมีด้วยอาการ ๘ นี้. คำว่า พึงเว้นจากความพูดเท็จ ความว่า ภิกษุพึงเว้นจากความพูดเท็จ พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความพูดเท็จ เป็นผู้งด เว้น เว้นเฉพาะ ออก สลัดออก พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องความพูดเท็จ พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงเว้นจากความพูดเท็จ.

[๗๗๒] คำว่า เมื่อรู้สึกตัว ไม่พึงทำความโอ้อวด ความว่า ความเป็นผู้โอ้อวดเป็นไฉน? บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้โอ้อวด เป็นผู้อวดอ้างความโอ้อวด กิริยาที่โอ้อวด ความเป็นผู้โอ้อวด ความเป็นผู้ฟุ้งเฟ้อ กิริยาที่ฟุ้งเฟ้อ ความเป็นผู้เห่อ กิริยาที่เห่อ ที่มีในบุคคลนั้น ลักษณะนี้เรียกว่า ความเป็นผู้โอ้อวด. คำว่า เมื่อรู้สึกตัว ไม่พึงทำความโอ้อวด ความว่า

เมื่อเป็นผู้รู้สึกตัว ไม่พึงทำความเป็นผู้โอ้อวด ไม่พึงยังความโอ้อวดให้เกิด ไม่ให้เกิดพร้อม ไม่ให้บังเกิด ไม่ให้บังเกิดเฉพาะ พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความเป็นผู้โอ้อวด เป็นผู้งด เว้น เว้นเฉพาะ ออก สลัดออก พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องความเป็นผู้โอ้อวด พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อรู้สึกตัว ไม่พึงทำความโอ้อวด.

[๗๗๓] ศัพท์ว่า อถ ในคำว่า อนึ่ง ภิกษุไม่พึงดูหมิ่นผู้อื่นด้วยความเป็นอยู่ด้วยปัญญา ด้วยศีลและวัตร ดังนี้ เป็นบทสนธิ ฯลฯ ศัพท์ว่า อถ นี้เป็นไปตามลำดับบท. ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นอยู่อย่างเศร้าหมอง ย่อมดูหมิ่นภิกษุอื่นที่เป็นอยู่อย่างประณีตว่า ก็ภิกษุนี้ ทำไมจึงมีความเป็นอยู่อย่างฟุ่มเฟือย ย่อมได้ฉันพืชทั้งปวง คือ พืชแต่ราก พืชแต่ลำต้น พืชแต่ผล พืชแต่ยอด พืชแต่พืชเป็นที่ ๕ ภิกษุนี้ข้าม (ทุกข์) ไม่ได้แล้วเพราะความที่ตนมีความเพียรเสมอด้วยฟ้าแลบและพะเนินเหล็ก. ภิกษุนั้น ย่อมดูหมิ่นภิกษุอื่นที่เป็นอยู่อย่างประณีต ด้วยความเป็นอยู่เศร้าหมอง. ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้เป็นอยู่อย่างประณีต ย่อมดูหมิ่นภิกษุอื่นที่เป็นอยู่อย่างเศร้าหมองว่า ภิกษุนี้ ทำไมจึงมีบุญน้อย มีศักดิ์น้อย ไม่ได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร. ภิกษุนั้น ย่อมดูหมิ่นภิกษุอื่นที่เป็นอยู่อย่างเศร้าหมองด้วยความเป็นอยู่อย่างประณีต. ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญา ใครถามปัญหาแล้ว ก็แก้ได้. เธอมีความดำริอย่างนี้ว่า เราเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญา ส่วนภิกษุอื่นเหล่านี้ ไม่ถึงพร้อมด้วยปัญญา. เธอก็ดูหมิ่นภิกษุอื่น ด้วยความถึงพร้อม ด้วยปัญญานั้น. ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีล สำรวมแล้วด้วยความสำรวมในปาติโมกข์อยู่ ถึงพร้อมด้วยอาจาระและโคจร มีปกติเห็นภัยในโทษทั้งหลายมีประมาณเล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย. เธอมีความดำริอย่างนี้ว่า เราเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีล ส่วนภิกษุอื่นเหล่านี้ เป็นผู้ทุศีล มีบาปธรรม. เธอก็ดูหมิ่นภิกษุอื่นด้วยความถึงพร้อมด้วยศีลนั้น. ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวัตร คือ เป็นผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตร เป็นผู้ถือเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร เป็นผู้ถือทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร เป็นผู้ถือทรงไตรจีวรเป็นวัตร เป็นผู้ถือเที่ยวบิณฑบาตตามลำดับตรอกเป็นวัตร เป็นผู้ถือไม่ฉันภัตหนหลังเป็นวัตร เป็นผู้ถือเนสัชชิกธุดงค์เป็นวัตร หรือ

เป็นผู้ถืออยู่ในเสนาสนะที่เขาจัดให้อย่างไรเป็นวัตร. เธอมีความดำริอย่างนี้ว่า เราเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวัตร ส่วนภิกษุอื่นเหล่านี้ ไม่เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวัตร. เธอก็ดูหมิ่นภิกษุอื่นด้วยความถึงพร้อมด้วยวัตรนั้น. คำว่า อนึ่ง ไม่พึงดูหมิ่นผู้อื่นด้วยความเป็นอยู่ ด้วยปัญญา ด้วยศีลและวัตร ความว่า ไม่ควรดูหมิ่นดูแคลนผู้อื่นด้วยความเป็นอยู่เศร้าหมอง ด้วยความเป็นอยู่ประณีต ด้วยความถึงพร้อมด้วยปัญญา ด้วยความถึงพร้อมด้วยศีล หรือด้วยความถึงพร้อมด้วยวัตร คือ ไม่พึงให้ความถือตัวเกิดขึ้นด้วยความเป็นอยู่เป็นต้นนั้น ไม่พึงเป็นผู้หัวดื้อหัวแข็ง หัวสูง ด้วยความเป็นอยู่เป็นต้นนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อนึ่ง ไม่พึงดูหมิ่นผู้อื่นด้วยความเป็นอยู่ ด้วยปัญญา ด้วยศีลและวัตร. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาค จึงตรัสตอบว่า

ภิกษุพึงเว้นจากความพูดเท็จ เมื่อรู้สึกตัว ไม่พึงทำความโอ้อวด อนึ่ง
ภิกษุไม่พึงดูหมิ่นผู้อื่นด้วยความเป็นอยู่ด้วยปัญญา ด้วยศีลและวัตร.

[๗๗๔] ภิกษุถูกประทุษร้าย ได้ฟังวาจามากของพวกสมณะ หรือของพวกคน
ผู้มีถ้อยคำมาก ไม่พึงโต้ตอบกะคนเหล่านั้น ด้วยคำหยาบ เพราะภิกษุ
ผู้สงบ ย่อมไม่ทำผู้อื่นให้เป็นศัตรู.

[๗๗๕] คำว่า ถูกประทุษร้าย ในคำว่า ภิกษุถูกประทุษร้าย ได้ฟังวาจามากของพวกสมณะ หรือของพวกคนผู้มีถ้อยคำมาก ความว่า คนอื่นประทุษร้าย ด่า เสียดสี เหยียดหยาม ติเตียน ค่อนว่าเข้าแล้ว. คำว่า ของพวกสมณะ คือ พวกชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งผู้เข้าถึงการบวช ยอมตัวบวช ในภายนอกแต่ศาสนานี้. คำว่า ของพวกคนผู้มีถ้อยคำมาก คือ พวกกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร์ คฤหัสถ์ บรรพชิต เทวดา มนุษย์. ชนเหล่านั้นพึงด่า บริภาษ ติเตียน สาปแช่ง เบียดเบียน ย่ำยี ให้ฆ่า เข้าไปฆ่าเอง ทำความเข้าไปฆ่าด้วยวาจาเป็นอันมาก อันไม่น่าปรารถนารักใคร่ชอบใจ. ภิกษุได้ฟัง ได้ยิน จำไว้ เข้าไปทรงจำไว้ กำหนดแล้วซึ่งวาจามาก ของชนเหล่านั้น อันไม่น่าปรารถนารักใคร่ชอบใจ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุถูกประทุษร้าย ได้ฟังวาจาของพวกสมณะ หรือของพวกคนผู้มีถ้อยคำมาก.

[๓๗๖] คำว่า ด้วยคำหยาบ ในคำว่า ไม่พึงโต้ตอบกะคนเหล่านั้นด้วยคำหยาบ ความว่า ด้วยคำหยาบคาย. คำว่า ไม่พึงโต้ตอบ คือ ไม่พึงกล่าวตอบ ไม่พึงด่าตอบคนที่ด่า ไม่พึงแช่งตอบคนที่แช่ง ไม่พึงขัดเคืองตอบคนที่ขัดเคือง ไม่พึงทำความทะเลาะ ไม่พึงทำความขัดเคือง ไม่พึงทำความแก่งแย่ง ไม่พึงทำความวิวาท ไม่พึงทำความทุ่มเถียง พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความทะเลาะ ความขัดเคือง ความแก่งแย่ง ความวิวาท ความทุ่มเถียง พึงงด เว้น เว้นเฉพาะ ออก สลัดออก พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องกับความทะเลาะ ความขัดเคือง ความแก่งแย่ง ความวิวาท ความทุ่มเถียง พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงโต้ตอบกะคนเหล่านั้นด้วยคำหยาบ.

[๓๗๗] คำว่า ผู้สงบ ในคำว่า เพราะภิกษุผู้สงบย่อมไม่ทำผู้อื่นให้เป็นศัตรู ความว่า ภิกษุชื่อว่าผู้สงบ เข้าไปสงบ สงัด ดับ ระงับ เพราะราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ฯลฯ อกุสลาภิสังขารทั้งปวง เป็นบาปธรรมสงบ ถึงความสงบ สงัด ไหม้ ดับ หายไป ระงับแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้สงบ. คำว่า ภิกษุผู้สงบ ย่อมไม่ทำให้ผู้อื่นเป็นศัตรู ความว่า ภิกษุผู้สงบ ย่อมไม่ทำผู้อื่นให้เป็นศัตรู ให้เป็นข้าศึก ให้เป็นเสี้ยนหนาม ให้เป็นปฏิปักษ์ คือ ไม่ให้เกิด ไม่ให้เกิดพร้อม ไม่ให้บังเกิด ไม่ให้บังเกิดเฉพาะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุผู้สงบ ย่อมไม่ทำผู้อื่นให้เป็นศัตรู เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

ภิกษุถูกประทุษร้าย ได้ฟังวาจามากของพวกสมณะ หรือของพวกคน
ผู้มีถ้อยคำมาก ไม่พึงโต้ตอบกะชนเหล่านั้นด้วยคำหยาบ เพราะภิกษุ
ผู้สงบ ย่อมไม่ทำผู้อื่นให้เป็นศัตรู.

[๓๗๘] ก็ภิกษุรู้ธรรมนั้นแล้วค้นคว้าอยู่ พึงเป็นผู้มีสติ ศึกษาในกาลทุกเมื่อ
ภิกษุรู้ความดับว่าเป็นความสงบแล้ว ไม่พึงประมาทในศาสนาของ
พระโคดม.

[๓๗๙] คำว่า นั้น ในคำว่า ภิกษุรู้ธรรมนั้นแล้ว คือ ธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสบอก ทรงแสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื้น ประกาศแล้ว. คำว่า รู้

ธรรมนั้นแล้ว ความว่า รู้ พิจารณา เทียบเคียง ทำให้แจ่มแจ้ง ทำให้แจ่มแจ้งแล้ว แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่ารู้ธรรมนั้นแล้ว. อีกอย่างหนึ่ง รู้ ทราบ พิจารณา เทียบเคียง ทำให้แจ่มแจ้งแล้วซึ่งธรรมอันเสมอ ธรรมอันไม่เสมอ ธรรมเป็นทาง ธรรมไม่เป็นทาง ธรรมมีโทษ ธรรมไม่มีโทษ ธรรมเลว ธรรมประณีต ธรรมดำ ธรรมขาว ธรรมที่วิญญูชนติเตียน ธรรมที่วิญญูชนสรรเสริญ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า รู้ธรรมนั้นแล้ว. อีกอย่างหนึ่ง รู้ ทราบ พิจารณา เทียบเคียง ทำให้แจ้ง ทำให้เป็นแจ้งแล้ว ซึ่งความปฏิบัติชอบ ความปฏิบัติสมควร ความปฏิบัติไม่เป็นข้าศึก ความปฏิบัติเป็นไปตามประโยชน์ ความปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ความเป็นผู้ทำความบริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย ความเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย ความเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ ความหมั่นประกอบความเพียรเป็นเครื่องตื่นอยู่ สติสัมปชัญญะ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ นิพพาน ธรรมเป็นข้อปฏิบัติ เครื่องให้ถึงนิพพานแม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่ารู้ธรรมนั้นแล้ว.

[๓๘๐] คำว่า ค้นคว้าอยู่ ในคำว่า ภิกษุค้นคว้าอยู่ พึงเป็นผู้มีสติ ศึกษาในกาลทุกเมื่อ ความว่า ค้นคว้าอยู่ คือ ค้นหา พิจารณา เทียบเคียง ทำให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้งว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ค้นคว้าอยู่. คำว่า ในกาลทุกเมื่อ คือ ในกาลทุกเมื่อ ในกาลทั้งปวง ตลอดกาลทั้งปวง ฯลฯ ในตอนวัยหลัง. คำว่า มีสติ คือ มีสติโดยเหตุ ๔ อย่าง คือ เมื่อเจริญสติปัฏฐานพิจารณากายในกาย ก็มีสติ ฯลฯ ภิกษุนั้นเรียกว่าเป็นผู้มีสติ. คำว่า พึงศึกษา ความว่า สิกขา ๓ คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตสิกขา อธิปัญญสิกขา ฯลฯ นี้ชื่อว่า อธิปัญญาสิกขา. ภิกษุนึกถึงสิกขาทั้ง ๓ นี้อยู่ ก็พึงศึกษา ฯลฯ พึงศึกษา คือ พึงประพฤติเอื้อเฟื้อ ประพฤติเอื้อเฟื้อด้วยดี สมาทาน ประพฤติไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุค้นคว้าอยู่ พึงเป็นผู้มีสติ ศึกษาในกาลทุกเมื่อ.

[๓๘๑] คำว่า รู้ความดับว่าเป็นความสงบแล้ว ความว่า รู้ ทราบ พิจารณา เทียบ

เคียง ทำให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้งแล้ว ซึ่งความดับราคะ โทสะ โมหะ ฯลฯ อกุสลาภิสังขาร ทั้งปวง ว่าเป็นความสงบ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า รู้ความดับว่าเป็นความสงบแล้ว.

[๗๘๒] คำว่า ไม่พึงประมาทในศาสนาของพระโคดม ความว่า ในศาสนาของพระโคดม คือ ในพุทธศาสนา ในศาสนาของพระชินเจ้า ในศาสนาของพระตถาคต ในศาสนาของท่านผู้เป็นเทพ ในศาสนาของพระอรหันต์. คำว่า ไม่พึงประมาท ความว่า พึงเป็นผู้ทำโดยเอื้อเฟื้อ ทำติดต่อ ทำไม่หยุด มีความประพฤติไม่ย่อหย่อน ไม่ปลงฉันทะ ไม่ทอดธุระ ไม่ประมาทในธรรมทั้งหลาย ฝ่ายกุศล ความพอใจ ความพยายาม ความอุตสาหะ ความเป็นผู้ขยัน ความเป็นผู้มีเรี่ยวแรง ความไม่ถอยกลับ ความระลึกได้ ความรู้สึกตัว ความเพียรเป็นเครื่องให้กิเลสร้อนทั่ว ความเพียรอันพึงตั้งไว้ ความตั้งใจ ความหมั่น ประกอบในกุศลธรรมนั้นว่า เมื่อไรเราพึงยังศีลขันธ์ที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์ ฯลฯ เมื่อไรเราพึงยังสมาธิขันธ์ ปัญญาขันธ์ วิมุตติขันธ์ วิมุตติญาณทัสสนขันธ์ ที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์ เมื่อไรเราพึงกำหนดรู้ทุกข์ที่ยังไม่กำหนดรู้ก็ดี พึงละกิเลสทั้งหลายที่ยังละไม่ได้ก็ดี พึงเจริญมรรคที่ยังไม่เจริญก็ดี พึงทำให้แจ้งซึ่งนิโรธ ที่ยังไม่ทำให้แจ้งแล้วก็ดี ชื่อว่าความไม่ประมาทในธรรมทั้งหลายฝ่ายกุศล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงประมาทในศาสนาของพระโคดม. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

> ภิกษุรู้ธรรมนั้นแล้วค้นคว้าอยู่ พึงเป็นผู้มีสติ ศึกษาในกาลทุกเมื่อ ภิกษุ
> รู้ความดับว่าเป็นความสงบแล้ว ไม่พึงประมาทในศาสนาของพระโคดม.

[๗๘๓] ก็ภิกษุนั้นเป็นผู้ครอบงำ ไม่ถูกครอบงำได้เห็นแล้วซึ่งสักขิธรรมโดย

> ไม่ต้องเชื่อต่อผู้อื่น เพราะฉะนั้นแหละภิกษุพึงเป็นผู้ไม่ประมาทใน
> ศาสนาของพระผู้มีพระภาคนั้น นมัสการอยู่พึงหมั่นศึกษาในกาลทุก
> เมื่อ พระผู้มีพระภาคตรัสดังนี้.

[๗๘๔] คำว่า ก็ภิกษุนั้นเป็นผู้ครอบงำ ไม่ถูกครอบงำ ความว่า ภิกษุชื่อว่าเป็นผู้ครอบงำ เพราะครอบงำ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ เป็นผู้ไม่ถูกกิเลสอะไรครอบงำ อนึ่ง ภิกษุเป็นผู้ครอบงำเหล่าอกุศลธรรมอันลามก อันทำให้เศร้าหมองอัน ให้เกิดในภพ

ใหม่ ให้มีความกระวนกระวาย มีวิบากเป็นทุกข์ อันเป็นที่ตั้งแห่งชาติ ชราและมรณะต่อไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ก็ภิกษุนั้นเป็นผู้ครอบงำ ไม่ถูกครอบงำ.

[๗๘๕] คำว่า ซึ่งสักขิธรรม ในคำว่า ได้เห็นแล้วซึ่งสักขิธรรมโดยไม่ต้องเชื่อต่อผู้อื่น ความว่า ได้เห็น เห็นทั่ว พบเห็น แทงตลอดแล้ว ซึ่งธรรมที่ประจักษ์แก่ตน อันตนรู้ยิ่งเองมิใช่โดยต้องเชื่อต่อผู้อื่นว่า ธรรมนี้เป็นดังนี้ ธรรมนี้เป็นดังนี้ มิใช่โดยได้ฟังต่อๆ กันมา มิใช่โดยถือตามลำดับสืบๆ กันมา มิใช่โดยได้อ้างตำรา มิใช่โดยนึกเดาเอาเอง มิใช่โดยคาดคะเนเอา มิใช่โดยได้ตรึกตามอาการ มิใช่โดยเห็นว่าควรแก่ลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ได้เห็นแล้วซึ่งสักขิธรรมโดยไม่ต้องเชื่อต่อผู้อื่น.

[๗๘๖] คำว่า เพราะฉะนั้น ในคำว่า เพราะฉะนั้นแหละ ... ในศาสนาของพระผู้มีพระภาคนั้น ความว่า เพราะฉะนั้น เพราะการณะนั้น เพราะเหตุนั้น เพราะปัจจัยนั้น เพราะนิทานนั้น. คำว่า ในศาสนาของพระผู้มีพระภาคนั้น ความว่า ในศาสนาของพระผู้มีพระภาคนั้น คือ ในศาสนาของพระโคดม ในพุทธศาสนา ในศาสนาของพระชินเจ้า ในศาสนาของพระตถาคต ในศาสนาของท่านผู้เป็นเทพ ในศาสนาของพระอรหันต์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะฉะนั้นแหละ ... ในศาสนาของพระผู้มีพระภาคนั้น.

[๗๘๗] คำว่า พึงเป็นผู้ไม่ประมาท ในคำว่า ภิกษุพึงเป็นผู้ไม่ประมาท นมัสการอยู่ พึงตามศึกษาในกาลทุกเมื่อ พระผู้มีพระภาคตรัสดังนี้ ความว่า ภิกษุพึงเป็นผู้ทำโดยความเคารพ ฯลฯ ไม่ประมาทในธรรมทั้งหลายฝ่ายกุศล. คำว่า ในกาลทุกเมื่อ คือ ในกาลทุกเมื่อ ในกาลทั้งปวง ฯลฯ ในตอนวัยหลัง. คำว่า นมัสการอยู่ ความว่า นมัสการ สักการะ เคารพ นับถือ บูชา ยำเกรง ด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยจิต ด้วยความปฏิบัติเป็นไปตามประโยชน์หรือด้วยความปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม. คำว่า พึงหมั่นศึกษา ความว่า สิกขา ๓ คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตสิกขา อธิปัญญาสิกขา ฯลฯ นี้ชื่อว่าอธิปัญญาสิกขา. ภิกษุนึกถึงสิกขาทั้ง ๓ นี้อยู่ ก็พึงศึกษา ฯลฯ ทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้งอยู่ ก็พึงศึกษา พึงประพฤติเอื้อเฟื้อ ประพฤติเอื้อเฟื้อด้วยดี สมาทานประพฤติ. คำว่า ภควา เป็นคำกล่าวด้วยความเคารพ ฯลฯ เป็น

สัจฉิกาบัญญัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุพึงเป็นผู้ไม่ประมาท ... นมัสการอยู่ พึงหมั่นศึกษาในกาลทุกเมื่อ พระผู้มีพระภาคตรัสดังนี้. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ก็ภิกษุนั้นเป็นผู้ครอบงำ ไม่ถูกครอบงำ ได้เห็นแล้วซึ่งสักขิธรรมโดยไม่
ต้องเชื่อต่อผู้อื่น เพราะฉะนั้นแหละ ภิกษุพึงเป็นผู้ไม่ประมาทในศาสนา
ของพระผู้มีพระภาคนั้น นมัสการอยู่ พึงหมั่นศึกษาในกาลทุกเมื่อ
พระผู้มีพระภาคตรัสดังนี้แล.

จบ ตุวฏกสุตตนิทเทสที่ ๑๔.

อัตตทัณฑสุตตนิทเทสที่ ๑๕

[๓๘๘] (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า) ภัยเกิดแต่อาชญาของตน ท่านทั้งหลายจงดู
คนที่ทุ่มเถียงกัน เราจักแสดงความสังเวชตามที่เราได้สังเวชมาแล้ว.

ว่าด้วยภัย ๒ เกิดจาก อาชญา ๓ อย่าง

[๓๘๙] ชื่อว่าอาชญา ในคำว่า ภัยเกิดแต่อาชญาของตน ได้แก่อาชญา ๓ อย่าง คือ อาชญาทางกาย ๑ อาชญาทางวาจา ๑ อาชญาทางใจ ๑. กายทุจริต ๓ ชื่อว่าอาชญาทางกาย วจีทุจริต ๔ ชื่อว่าอาชญาทางวาจา มโนทุจริต ๓ ชื่อว่าอาชญาทางใจ. ชื่อว่าภัย คือ ภัย ๒ อย่าง ได้แก่ภัยมีในชาตินี้ ๑ ภัยมีในชาติหน้า ๑. ภัยมีในชาตินี้เป็นไฉน? บุคคลบางคนในโลกนี้ ประพฤติทุจริตด้วยกาย ประพฤติทุจริตด้วยวาจา ประพฤติทุจริตด้วยใจ ฆ่าสัตว์บ้าง ลักทรัพย์บ้าง ตัดที่ต่อบ้าง ปล้นทุกหลังคาเรือนบ้าง ปล้นเฉพาะเรือนหลังเดียวบ้าง ดักแย่งชิงอยู่ที่หนทางเปลี่ยวบ้าง คบชู้ภรรยาแห่งชายอื่นบ้าง พูดเท็จบ้าง. พวกราชบุรุษจับคนผู้นั้นได้แล้วทูลแด่พระราชาว่า ขอเดชะ บุรุษผู้นี้เป็นโจร ประพฤติชั่ว พระองค์จงลงอาชญาที่ทรงพระประสงค์แก่บุรุษนี้เถิด. พระราชาก็ทรงตวาดบริภาษคนผู้นั้น. คนนั้นต้องเสวยทุกข์โทมนัสแม้เพราะเหตุที่ถูกบริภาษ. ทุกข์โทมนัสนั้นเป็นภัยของคนนั้นเกิดแต่อะไร? ภัยนั้นเกิด เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏแต่อาชญาของตน. พระราชายังไม่พอพระทัย แม้ด้วยการบริภาษ

เท่านี้ ย่อมรับสั่งให้จองจำคนนั้นด้วยเครื่องจองจำ คือขื่อคาบ้าง ด้วยเครื่องจองจำคือเชือกบ้าง ด้วยเครื่องจองจำคือโซ่ตรวนบ้าง ด้วยเครื่องจองจำคือหวายบ้าง ด้วยเครื่องจองจำคือเถาวัลย์บ้าง ด้วยเครื่องจองจำคือการควบคุมบ้าง ด้วยเครื่องจองจำคือเครื่องล้อมบ้าง ด้วยเครื่องจองจำคือบ้านบ้าง ด้วยเครื่องจองจำคือนครบ้าง ด้วยเครื่องจองจำคือแว่นแคว้นบ้าง ด้วยเครื่องจองจำคือชนบทบ้าง โดยที่สุดทรงบังคับว่า มันจะหนีจากสถานเป็นที่จำนี้ไปไม่ได้. คนนั้นต้องเสวยทุกข์โทมนัสแม้เพราะเหตุการจองจำนั้น. ทุกข์โทมนัสนั้นเป็นภัยของคนนั้นเกิดแต่อะไร? ภัยนั้นเกิด เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏแต่อาชญาของตน. พระราชายังไม่พอพระทัยแม้ด้วยการจองจำนั้น ย่อมรับสั่งให้ริบทรัพย์ของคนนั้นร้อยหนึ่งบ้าง พันหนึ่งบ้าง แสนหนึ่งบ้าง. คนนั้นต้องเสวยทุกข์และโทมนัสแม้เพราะเหตุแห่งความเสื่อมทรัพย์. ทุกข์โทมนัสนั้นเป็นภัยของคนนั้นเกิดแต่อะไร? ภัยนั้นเกิด เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏแต่อาชญาของตน. พระราชายังไม่พอพระทัยแม้ด้วยการริบทรัพย์เท่านั้น ย่อมรับสั่งให้ทำกรรมกรณ์ต่างๆ กะคนนั้น คือ ให้เฆี่ยนด้วย แส้บ้าง ให้เฆี่ยนด้วยหวายบ้าง ให้ตีด้วยไม้พลองบ้าง ให้ตัดมือบ้าง ให้ตัดเท้าบ้าง ให้ตัดทั้งมือทั้งเท้าบ้าง ให้ตัดใบหูบ้าง ให้ตัดจมูกบ้าง ให้ตัดทั้งใบหูทั้งจมูกบ้าง วางก้อนเหล็กแดงบนศีรษะบ้าง ถลกหนังศีรษะออกแล้วขัดให้ขาวเหมือนสังข์บ้าง ใส่ไฟลุกโพลงเข้าไปในปากจนโลหิตไหลออกเต็มปากเหมือนปากราหูบ้าง พันตัวด้วยผ้าชุบน้ำมันแล้วเผาทั้งเป็นบ้าง พันมือด้วยผ้าชุบน้ำมันแล้วจุดไฟให้ลุกเหมือนประทีปบ้าง ถลกหนังตั้งแต่คอลงมาถึงข้อเท้าลากให้เดินเหยียบหนังนั้นจนล้มลงบ้าง ถลกหนังตั้งแต่คอลงมาถึงบั้นเอวทำให้เป็นดั่งนุ่งผ้าคากรองบ้าง สวมปลอกเหล็กที่ข้อศอกและเข่าทั้งหมดแล้วเสียบหลาวเหล็ก ๔ ทิศตั้งไว้เผาไฟบ้าง เอาเบ็ดเกี่ยวหนังเนื้อเอ็นออกมาบ้าง เอามีดเฉือนเนื้อออกเป็นแว่นๆ ดังเหรียญกษาปณ์บ้าง เฉือนหนังเนื้อเอ็นออกเหลือแต่กระดูกบ้าง แทงหลาวเหล็กที่ช่องหูจนทะลุถึงกันเสียบติดดินแล้วจับหมุนไปโดยรอบบ้าง ทุบให้กระดูกละเอียดแล้วถลกหนังออกเหลือแต่กองเนื้อดังตั่งใบไม้บ้าง เอาน้ำมันเดือดพล่านรดตัวบ้าง ให้สุนัขกัดกินทั้งเป็นจนเหลือแต่กระดูกบ้าง เสียบหลาวยกขึ้นนอนหงายทั้งเป็นบ้าง เอาดาบตัดศีรษะบ้าง. คนนั้นต้องเสวยทุกข์โทมนัสแม้ เพราะเหตุแห่งกรรมกรณ์. ทุกข์โทมนัสนั้นเป็นภัยของคนนั้นเกิดแต่อะไร? ภัยนั้นเกิด

เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏแต่อาชญาของตน. พระราชาเป็นใหญ่ในอาชญา ๔ อย่างเหล่านี้. คนนั้นเมื่อตายไปแล้ว ย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก เพราะกรรมของตน. พวกนายนิริยบาลย่อมให้ทำกรรมกรณ์อันมีเครื่องจำ ๕ กะสัตว์นั้น คือ (ให้สัตว์นั้นนอนหงายแล้ว) เอาหลาวเหล็กแดงตรึงไว้ที่มือขวา ๑ ที่มือซ้าย ๑ ที่เท้าขวา ๑ ที่เท้าซ้าย ๑ ที่ท่ามกลางอก ๑. สัตว์นั้นได้เสวยทุกขเวทนาแสบร้อนร้ายแรงในนรกนั้น แต่ยังไม่ตาย ตลอดเวลาที่บาปกรรมนั้นยังไม่สิ้น. ทุกข์และโทมนัสนั้นเป็นภัยของสัตว์นั้นเกิดแต่อะไร? ภัยนั้นเกิด เกิดพร้อม บังเกิด เกิดเฉพาะ ปรากฏแต่อาชญาของตน. พวกนายนิริยบาลให้สัตว์นั้นนอนลงแล้วเอาผึ่งถาก สัตว์นั้นได้เสวยทุกขเวทนาแสบร้อนร้ายแรงในนรกนั้น แต่ยังไม่ตาย ตลอดเวลาที่บาปกรรมนั้นยังไม่สิ้น. พวกนายนิริยบาลจับสัตว์นั้นเอาเท้าชี้ขึ้นข้างบน เอาหัวห้อยลงข้างล่างแล้วเอามีดถากเทียมสัตว์นั้นเข้าที่รถแล้ว ให้วิ่งไปข้างหน้าบ้าง ให้วิ่งกลับมาข้างหลังบ้างบนแผ่นดินที่ไฟติดทั่ว มีไฟลุกโพลง ฯลฯ พวกนายนิริยบาลไล่ต้อนให้สัตว์นั้น ขึ้นบนภูเขาถ่านเพลิงใหญ่ที่ไฟติดทั่ว มีไฟลุกโพลงบ้าง ไล่ต้อนให้ลงจากภูเขานั้นบ้าง ฯลฯ พวกนายนิริยบาลจับสัตว์นั้นเอาเท้าชี้ขึ้นข้างบน เอาหัวห้อยลงข้างล่าง แล้วเหวี่ยงลงไปในหม้อเหล็กอันร้อนที่ไฟติดทั่ว มีไฟลุกโพลง. สัตว์นั้นเดือดพล่านอยู่ในหม้อเหล็กเหมือนฟองน้ำที่เดือด เมื่อเดือดพล่านอยู่ในหม้อเหล็กเหมือนฟองน้ำที่เดือด บางครั้งก็เดือดพล่านไปข้างบน บางครั้งก็เดือดพล่านไปข้างล่าง บางครั้งก็เดือดพล่านไปทางขวาง. สัตว์นั้นได้เสวยทุกขเวทนาแสบร้อนร้ายแรงอยู่ในหม้อเหล็กนั้น แต่ยังไม่ตาย ตลอดเวลาที่บาปกรรมนั้นยังไม่สิ้น. ทุกข์และโทมนัสเป็นภัยของสัตว์นั้นเกิดแต่อะไร? ภัยนั้นเกิด เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏแต่อาชญาของตน. พวกนายนิริยบาลโยนสัตว์นั้นลงไปในมหานรก

ว่าด้วยมหานรก

ก็แหละมหานรกนั้น มีมุมสี่เหลี่ยมจตุรัส มีประตูสี่ช่องซึ่งจำแนกนับ
ออกโดยส่วน มีกำแพงเหล็กล้อมรอบ มีแผ่นเหล็กครอบไว้. มหานรก
นั้นมีภาคพื้นสำเร็จด้วยเหล็ก มีเปลวไฟรุ่งโรจน์ ประกอบด้วยไฟร้อน
แผ่ไปร้อยโยชน์โดยรอบตั้งอยู่ตลอดกาลทั้งปวง มหานรกอันเป็นที่น่า

สยดสยองเผาพลาญสัตว์ให้มีทุกข์ร้ายแรง มีเปลวไฟ แสนยากที่จะเข้าใกล้ น่าขนลุกขนพอง น่ากลัว ให้เกิดภัย ให้เกิดทุกข์. กองเปลวไฟตั้งขึ้นแต่ฝาด้านตะวันออกแล้ว แผดเผาเหล่าสัตว์ที่มีบาปกรรม ผ่านไปกระทบฝาด้านตะวันตก. กองเปลวไฟตั้งขึ้นแต่ฝาด้านตะวันตกแล้ว แผดเผาเหล่าสัตว์ที่มีบาปกรรม ผ่านไปกระทบฝาด้านตะวันออก. กองเปลวไฟตั้งขึ้นแต่ฝาด้านเหนือแล้ว แผดเผาเหล่าสัตว์ที่มีบาปกรรม ผ่านไปกระทบฝาด้านใต้. กองเปลวไฟตั้งขึ้นแต่ฝาด้านใต้แล้ว แผดเผาเหล่าสัตว์ที่มีบาปกรรม ผ่านไปกระทบฝาด้านเหนือ. กองเปลวไฟที่น่ากลัวตั้งขึ้นแต่ภาคพื้นข้างล่างแล้ว แผดเผาเหล่าสัตว์ที่มีบาปกรรม ผ่านไปกระทบฝาปิดข้างบน. กองเปลวไฟที่น่ากลัวตั้งขึ้นแต่ฝาปิดข้างบนแล้ว แผดเผาเหล่าสัตว์ที่มีบาปกรรม ผ่านไปกระทบภาคพื้นข้างล่าง. แผ่นเหล็กที่ไฟติดทั่วร้อนอยู่เสมอ มีไฟลุกรุ่งโรจน์ ฉันใด อเวจีนรกข้างล่างข้างบน และโดยรอบ ก็ฉันนั้น. สัตว์ทั้งหลายในนรกนั้น มีกรรมหยาบมาก ทำกรรมร้ายแรงมาก มีบาปกรรมโดยส่วนเดียว ย่อมหมกไหม้อยู่ แต่ไม่ตาย. ร่างกายของเหล่าสัตว์ที่อยู่ในนรกนั้น เหมือนไฟที่ลุกอยู่ เชิญดูความมั่นคงของกรรม เถ้าและเขม่ามิได้มีเลย. เหล่าสัตว์วิ่งไปข้างตะวันออกแล้วก็วิ่งย้อนกลับมาข้างตะวันตก วิ่งไปข้างเหนือแล้วก็วิ่งย้อนกลับมาข้างใต้. วิ่งไปทิศใดๆ ประตูทิศนั้นๆ ก็ปิดเอง สัตว์เหล่านั้นมีความหวังเพื่อจะออกเป็นผู้แสวงหาประตูที่จะออก. สัตว์เหล่านั้นไม่ได้เพื่อจะออกไปจากนรกนั้น เพราะบาปกรรมเป็นปัจจัย เพราะบาปกรรมที่สัตว์เหล่านั้นทำไว้มาก ยังมิได้ให้ผลหมดสิ้น ดังนี้. ทุกข์และโทมนัสนั้นเป็นภัยของสัตว์นั้นเกิดแต่อะไร? ภัยนั้นเกิด เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏแต่อาชญาของตน. ทุกข์ที่มี

ในนรกก็ดี ทุกข์ที่มีในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานก็ดี ทุกข์ที่มีในเปรตวิสัยก็ดี
ทุกข์ที่มีในมนุษย์ก็ดี ทุกข์เหล่านั้นเกิด เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิด
เฉพาะ ปรากฏแต่อะไรๆ ทุกข์เหล่านั้นเกิด เกิดพร้อม บังเกิด บัง
เกิดเฉพาะ ปรากฏแต่อาชญาของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าภัยเกิดแต่
อาชญาของตน.

[๗๙๐] คำว่า คน ในคำว่า ท่านทั้งหลายจงดูคนที่ทุ่มเถียงกัน คือ พวกกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร์ คฤหัสถ์ บรรพชิต เทวดา มนุษย์. คำว่า ที่ทุ่มเถียงกัน ความว่า ท่านทั้งหลายจงดู แลดู เหลียวดู เพ่งดู พิจารณาดู ซึ่งคนที่ทุ่มเถียงกัน คือ คนที่ทะเลาะกัน คนที่ทำร้ายกัน คนที่ทำร้ายตอบกัน คนที่เคืองกัน คนที่เคืองตอบกัน คนที่ปองร้ายกัน คนที่ปองร้ายตอบกัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า จงดูคนที่ทุ่มเถียงกัน.

[๗๙๑] คำว่า เราจักแสดงความสังเวช ความว่า เราจักแสดง ชี้แจงบอก เล่า บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื้น ประกาศ ซึ่งความสังเวช คือ ความสะดุ้ง ความหวาดเสียว ความกลัว ความบีบคั้น ความกระทบ ความเบียดเบียน ความขัดข้อง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เราจักแสดงความสังเวช.

[๗๙๒] คำว่า ตามที่เราได้สังเวชมาแล้ว ความว่า ตามที่เราได้สังเวชมาแล้ว คือ สะดุ้ง ถึงความหวาดเสียวมาแล้วด้วยตนทีเดียว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ตามที่เราได้สังเวชมาแล้ว. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ภัยเกิดแต่อาชญาของตน ท่านทั้งหลายจงดูคนที่ทุ่มเถียงกันเราจักแสดง
ความสังเวช ตามที่เราได้สังเวชมาแล้ว.

[๗๙๓] ภัยเข้ามาถึงเราแล้ว เพราะเห็นหมู่สัตว์ดิ้นรนอยู่ เหมือนปลาทั้งหลาย
ดิ้นรนอยู่ในที่มีน้ำน้อย และเพราะเห็นสัตว์ทั้งหลายทำร้ายกันและกัน.

ว่าด้วยทุกข์ต่างๆ

[๗๙๔] คำว่า ปชา ในคำว่า เพราะเห็นหมู่สัตว์ดิ้นรนอยู่ เป็นชื่อของสัตว์ ซึ่งหมู่สัตว์ดิ้นรน กระเสือกกระสน ทุรนทุราย หวั่นไหว เอนเอียงกระสับกระส่ายไปมา ด้วยความดิ้นรนเพราะตัณหา ด้วยความดิ้นรนเพราะทิฏฐิ ด้วยความดิ้นรนเพราะกิเลส ด้วยความดิ้นรน

เพราะทุจริต ด้วยความดิ้นรนเพราะประโยค ด้วยความดิ้นรนเพราะผลกรรม ด้วยราคะของผู้กำหนัด ด้วยโทสะของผู้ขัดเคือง ด้วยโมหะของผู้หลง ด้วยมานะเป็นเครื่องผูกพัน ด้วยทิฏฐิเป็นเครื่องถือมั่น ด้วยความฟุ้งซ่านที่ฟุ้งเฟ้อแล้ว ด้วยความสงสัยที่ไม่แน่ใจ ด้วยอนุสัยที่ถึงกำลัง ด้วยลาภ ความเสื่อมลาภ ยศ ความเสื่อมยศ สรรเสริญ นินทา สุข ทุกข์ ชาติ ชรา พยาธิ มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาส ทุกข์อันมีในนรก ทุกข์อันมีในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ทุกข์อันมีในเปรตวิสัย ทุกข์อันมีในมนุษย์ ทุกข์มีความเกิดในครรภ์เป็นมูล ทุกข์มีความอยู่ในครรภ์เป็นมูล ทุกข์มีความคลอดจากครรภ์เป็นมูล ทุกข์อันติดตามสัตว์ผู้เกิดแล้ว ทุกข์อันเนื่องแต่ผู้อื่นของสัตว์ผู้เกิดแล้ว ทุกข์อันเกิดแต่ความขวนขวายของตน ทุกข์อันเกิดแต่ความขวนขวายของผู้อื่น ทุกข์อันเนื่องแต่ทุกขเวทนา ทุกข์อันเกิดแต่สังขาร ทุกข์อันเกิดแต่ความแปรปรวน ทุกข์เพราะโรคตา โรคหู โรคจมูก โรคลิ้น โรคกาย โรคศีรษะ โรคที่ใบหู โรคปาก โรคฟัน โรคไอ โรคหืด โรคไข้หวัด โรคไข้พิษ โรคไข้เซื่อมซึม โรคในท้อง โรคลมสลบ โรคบิด โรคจุกเสียด โรคลงราก โรคเรื้อน โรคฝี โรคกลาก โรคมองคร่อ โรคลมบ้าหมู่ โรคหิดเปื่อย โรคหิดด้าน โรคหูด โรคละลอก โรคคุดทะราด โรคอาเจียนโลหิต โรคดีเดือด โรคเบาหวาน โรคเริม โรคพุพอง โรคริดสีดวง อาพาธมีดีเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีเสมหะเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีลมเป็นสมุฏฐาน อาพาธสันนิบาต อาพาธเกิดเพราะฤดูแปรปรวน อาพาธเกิดเพราะการบริหารไม่สม่ำเสมอ อาพาธเกิดเพราะความเพียรเกินกำลัง อาพาธเกิดเพราะผลกรรม ด้วยความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ ทุกข์เกิดแก่สัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เสือกคลาน ทุกข์เพราะมารดาตาย ทุกข์เพราะบิดาตาย ทุกข์เพราะพี่ชายน้องชายตาย ทุกข์เพราะพี่หญิงน้องหญิงตาย ทุกข์เพราะบุตรตาย ทุกข์เพราะธิดาตาย ทุกข์เพราะญาติตาย ทุกข์เพราะความฉิบหายแห่งโภคทรัพย์ ทุกข์เพราะความฉิบหายอันเกิดแต่โรค ทุกข์เพราะความฉิบหายแห่งศีล ทุกข์เพราะความฉิบหายแห่งทิฏฐิ. คำว่า เพราะเห็น คือ เพราะประสบ พิจารณา เทียบเคียง ให้แจ่มแจ้งทำให้เป็นแจ้ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะเห็นหมู่สัตว์ดิ้นรนอยู่.

[๗๘๕] คำว่า เหมือนปลาทั้งหลายดิ้นรนอยู่ในที่มีน้ำน้อย ความว่า ปลาทั้งหลายอันกา

นกตะกรุม นกยาง จิกเฉี่ยวฉุดขึ้นกินอยู่ ย่อมดิ้นรน กระเสือกกระสน ทุรนทุราย หวั่นไหว เอนเอียง กระสับกระส่ายอยู่ในที่มีน้ำน้อย คือ ในที่มีน้ำเล็กน้อย ในที่มีน้ำจะแห้งไป ฉันใด หมู่สัตว์ย่อมดิ้นรนกระเสือกกระสน ทุรนทุราย หวั่นไหว เอนเอียง กระสับกระส่ายไปมา ด้วยความดิ้นรนเพราะตัณหา ฯลฯ ด้วยทุกข์เพราะความฉิบหายแห่งทิฏฐิ ฉันนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เหมือนปลาทั้งหลายดิ้นรนอยู่ในที่มีน้ำน้อย.

[๗๙๖] คำว่า สัตว์ทั้งหลายทำร้ายกันและกัน ความว่า สัตว์ทั้งหลาย ทำร้ายกัน ทำร้ายตอบกัน เคืองกัน เคืองตอบกัน ปองร้ายกัน ปองร้ายตอบกัน คือ แม้พวกพระราชาก็วิวาทกับพวกพระราชา แม้พวกกษัตริย์ก็วิวาทกับพวกกษัตริย์ แม้พวกพราหมณ์ก็วิวาทกับพวกพราหมณ์ แม้พวกคฤหบดีก็วิวาทกับพวกคฤหบดี แม้มารดาก็วิวาทกับบุตร แม้บุตรก็วิวาทกับมารดา แม้บิดาก็วิวาทกับบุตร แม้บุตรก็วิวาทกับบิดา แม้พี่น้องชายก็วิวาทกับพี่น้องชาย แม้พี่น้องหญิงก็วิวาทกับพี่น้องหญิง แม้พี่น้องชายก็วิวาทกับพี่น้องหญิง แม้พี่น้องหญิงก็วิวาทกับพี่น้องชาย แม้สหายก็วิวาทกับสหาย. สัตว์เหล่านั้นถึงความทะเลาะ ความแก่งแย่ง และความวิวาทกัน ในเพราะการทำร้ายกันและกันนั้น ย่อมประทุษร้ายกันแลกันด้วยมือบ้าง ด้วยก้อนดินบ้าง ด้วยท่อนไม้บ้าง ด้วยศาตราบ้าง. สัตว์เหล่านั้นย่อมถึงความตายบ้าง ย่อมถึงทุกข์ปางตายบ้าง ในเพราะความประทุษร้ายกันนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สัตว์ทั้งหลายทำร้ายกันและกัน.

[๗๙๗] คำว่า เพราะเห็น ในคำว่า ภัยเข้ามาถึงเราแล้ว เพราะเห็นความว่า ภัย คือ ความเบียดเบียน ความกระทบกระทั่ง อุบาทว์ อุปสรรค เข้ามาถึงเราเพราะเห็น ประสบ พิจารณาเทียบเคียง ทำให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภัยเข้ามาถึงเราแล้วเพราะเห็น. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ภัยเข้ามาถึงเราแล้ว เพราะเห็นหมู่สัตว์ดิ้นรนอยู่ เหมือนปลาทั้งหลาย
ดิ้นรนอยู่ในที่มีน้ำน้อย และเพราะเห็นสัตว์ทั้งหลายทำร้ายกันและกัน.

[๗๙๘] โลกทั้งหมดไม่เป็นแก่นสาร สังขารทั้งหลายหวั่นไหวแล้วตลอดทิศ
ทั้งปวง เมื่อเราปรารถนาความเจริญเพื่อตน ไม่ได้เห็นซึ่งฐานะอะไรๆ
อันไม่ถูกครอบงำ.

ว่าด้วยโลก

[๗๙๙] คำว่า โลกทั้งหมดไม่เป็นแก่นสาร ความว่า โลกนรก โลกดิรัจฉานกำเนิด โลกเปรตวิสัย โลกมนุษย์ โลกเทวดา โลกขันธ์ โลกธาตุ โลกอายตนะ โลกนี้ โลกอื่น ทั้งโลกพรหม ทั้งโลกเทวดา นี้ชื่อว่าโลก. โลกนรก ไม่เป็นแก่นสาร ไม่มีแก่นสาร ปราศจากแก่นสาร โดยแก่นสารที่เป็นของเที่ยง โดยแก่นสารที่เป็นสุข โดยแก่นสารที่เป็นตัวตน โดยความเป็นสภาพเที่ยง โดยความเป็นสภาพยั่งยืน โดยความเป็นสภาพมั่นคง หรือโดยความเป็นธรรมไม่มีความแปรปรวน. โลกดิรัจฉานกำเนิด โลกเปรตวิสัย โลกมนุษย์ โลกเทวดา โลกขันธ์ โลกธาตุ โลกอายตนะ โลกนี้ โลกอื่น ทั้งพรหมโลก ทั้งเทวโลก ไม่เป็นแก่นสาร ไม่มีแก่นสาร ปราศจากแก่นสาร โดยแก่นสารที่เป็นของเที่ยง โดยแก่นสารที่เป็นสุข โดยแก่นสารที่เป็นตัวตน โดยความเป็นสภาพเที่ยง โดยความเป็นสภาพยั่งยืน โดยความเป็นสภาพมั่นคง หรือโดยความเป็นธรรมไม่มีความแปรปรวน. ต้นอ้อไม่เป็นแก่นสาร ไม่มีแก่นสาร ปราศจากแก่นสาร ฉันใด ต้นละหุ่งไม่เป็นแก่นสาร ไม่มีแก่นสาร ปราศจากแก่นสาร ฉันใด ต้นมะเดื่อไม่เป็นแก่นสาร ไม่มีแก่นสาร ปราศจากแก่นสาร ฉันใด ต้นทองหลางไม่เป็นแก่นสาร ไม่มีแก่นสาร ปราศจากแก่นสาร ฉันใด ต่อมฟองน้ำไม่เป็นแก่นสาร ไม่มีแก่นสาร ปราศจากแก่นสาร ฉันใด พยับแดดไม่เป็นแก่นสาร ไม่มีแก่นสาร ปราศจากแก่นสาร ฉันใด ต้นกล้วยไม่เป็นแก่นสาร ไม่มีแก่นสาร ปราศจากแก่นสาร ฉันใด กลไม่เป็นแก่นสาร ไม่มีแก่นสาร ปราศจากแก่นสาร ฉันใด โลกนรกไม่เป็นแก่นสาร ไม่มีแก่นสาร ปราศจากแก่นสาร ฯลฯ ทั้งพรหมโลก ทั้งเทวโลก ไม่เป็นแก่นสาร ไม่มีแก่นสาร ปราศจากแก่นสาร โดยแก่นสารที่เป็นของเที่ยง ... หรือโดยความเป็นธรรมไม่มีความแปรปรวน ฉันนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า โลกทั้งหมดไม่เป็นแก่นสาร.

ว่าด้วยสังขารไม่เที่ยง

[๘๐๐] คำว่าสังขารทั้งหลายหวั่นไหวแล้วตลอดทิศทั้งปวง ความว่า สังขารทั้งหลายในทิศตะวันออก แม้สังขารเหล่านั้นก็หวั่นไหว สะเทือน สะท้าน เอนเอียง เพราะเป็นสภาพไม่เที่ยงจึงเป็นสภาพอันชาติติดตาม ชราห้อมล้อม พยาธิครอบงำ ถูกมรณะกำจัด ตั้งอยู่ในกองทุกข์ ไม่มีที่ต้านทาน ไม่มีที่หลีกเร้น ไม่มีที่พึ่ง เป็นสภาพไม่มีที่พึ่ง. สังขารทั้งหลายในทิศ

ตะวันออก ในทิศเหนือ ในทิศใต้ ในทิศอาคเนย์ ในทิศพายัพ ในทิศอีสาน ในทิศหรดี ในทิศเบื้องต่ำ ในทิศเบื้องบน ในสิบทิศ แม้สังขารเหล่านั้น หวั่นไหว สะเทือน สะท้าน เอนเอียง เพราะเป็นของไม่เที่ยง จึงเป็นสภาพอันชาติติดตาม ชราห้อมล้อม พยาธิครอบงำ ถูกมรณะกำจัด ตั้งอยู่ในกองทุกข์ ไม่มีที่ป้องกัน ไม่มีที่หลีกเร้น ไม่มีที่พึ่ง เป็นสภาพไม่มีที่พึ่ง. สมจริงตามภาษิตนี้ว่า

> ก็วิมานนี้ สว่างรุ่งเรืองอยู่ในทิศอุดรแม้โดยแท้ แต่บัณฑิตเห็นความชั่ว
> (โทษ) ในรูปแล้ว หวั่นไหวทุกเมื่อ เพราะเหตุนั้น ท่านผู้มีปัญญาดีย่อม
> ไม่ยินดีในรูป โลกอันมัจจุกำจัด อันชราห้อมล้อม ถูกลูกศร คือ ตัณหา
> แทงติดอยู่ลุกเป็นควันเพราะความปรารถนาทุกเมื่อ โลกทั้งปวงอันไฟ
> ติดทั่ว โลกทั้งปวงอันไฟให้ลุกสว่าง โลกทั้งปวงอันไฟให้ลุกรุ่งโรจน์
> โลกทั้งปวงหวั่นไหว.

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สังขารทั้งหลายหวั่นไหวแล้วตลอดทิศทั้งปวง.

[๘๐๑] คำว่า เมื่อเราปรารถนาความเจริญเพื่อตน ความว่า เมื่อเราปรารถนา ยินดี ประสงค์ รักใคร่ ชอบใจ ซึ่งความเจริญ คือ ที่ป้องกัน ที่หลีกเร้น ที่พึ่ง ที่ดำเนิน ที่ก้าวหน้าเพื่อตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อเราปรารถนาความเจริญเพื่อตน.

[๘๐๒] คำว่า ไม่ได้เห็นซึ่งฐานะอะไรๆ อันไม่ถูกครอบงำ ความว่า เราไม่ได้เห็นซึ่งฐานะอะไร อันไม่ถูกครอบงำ คือ ได้เห็นฐานะทั้งปวงถูกครอบงำทั้งนั้น ความเป็นหนุ่มสาวทั้งปวงถูกชราครอบงำ ความเป็นผู้ไม่มีโรคทั้งปวงถูกพยาธิครอบงำ ชีวิตทั้งปวงถูกมรณะครอบงำ ลาภทั้งปวงถูกความเสื่อมลาภครอบงำ ยศทั้งปวงถูกความเสื่อมยศครอบงำ ความสรรเสริญทั้งปวงถูกความนินทาครอบงำ สุขทั้งปวงถูกทุกข์ครอบงำ.

สมจริงดังภาษิตว่า

> ธรรมในหมู่มนุษย์เหล่านี้ คือ ลาภ ความเสื่อมลาภ ยศ ความเสื่อมยศ
> นินทา สรรเสริญ สุข ทุกข์ เป็นของไม่เที่ยง ไม่มั่นคง มีความ
> แปรปรวนไปเป็นธรรมดา.

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ได้เห็นซึ่งฐานะอะไรๆ อันไม่ถูกครอบงำ. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

โลกทั้งหมดไม่เป็นแก่นสาร สังขารทั้งหลายหวั่นไหวแล้วตลอดทิศ
ทั้งปวง เมื่อเราปรารถนาความเจริญเพื่อตน ไม่ได้เห็นซึ่งฐานะอะไรๆ
อันไม่ถูกครอบงำ.

[๘๐๓] เพราะได้เห็นที่สิ้นสุด ที่สกัดกั้น เราจึงได้มีความไม่ยินดี อนึ่ง เรา
ได้เห็นลูกศรอันเห็นได้ยาก อาศัยหทัย ในสัตว์ทั้งหลายนั้น.

[๘๐๔] คำว่า ที่สิ้นสุด ในคำว่า ที่สิ้นสุด ที่สกัดกั้น ความว่า ชรายังความเป็นหนุ่มสาวทั้งปวงให้สิ้นสุดไป พยาธิยังความเป็นผู้ไม่มีโรคทั้งปวงให้สิ้นสุดไป มรณะยังชีวิตทั้งปวงให้สิ้นสุดไป ความเสื่อมลาภยังลาภทั้งปวงให้สิ้นสุดไป ความนินทายังความสรรเสริญทั้งปวงให้สิ้นสุดไป ทุกข์ยังสุขทั้งปวงให้สิ้นสุดไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ที่สิ้นสุด. คำว่า ที่สกัดกั้น ความว่า สัตว์ทั้งหลายผู้ปรารถนาความเป็นหนุ่มสาว ถูกชราสกัดกั้นไว้ สัตว์ทั้งหลายผู้ปรารถนาความไม่มีโรค ถูกพยาธิสกัดกั้นไว้ สัตว์ทั้งหลายผู้ปรารถนาชีวิต ถูกมรณะสกัดกั้นไว้ สัตว์ทั้งหลายผู้ปรารถนาลาภ ถูกความเสื่อมลาภสกัดกั้นไว้ สัตว์ทั้งหลายผู้ปรารถนายศ ถูกความเสื่อมยศสกัดกั้นไว้ สัตว์ทั้งหลายผู้ปรารถนาความสรรเสริญ ถูกความนินทาสกัดกั้นไว้ สัตว์ทั้งหลายผู้ปรารถนาความสุข ถูกความทุกข์สกัดกั้นไว้ คือ ปิดไว้ มากระทบ มากระทบเฉพาะ ทำลาย ทำลายเฉพาะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าที่สิ้นสุด ที่สกัดกั้น.

[๘๐๕] คำว่า เพราะได้เห็น ในคำว่า เพราะได้เห็น ... เราจึงได้มีความไม่ยินดี ความว่า เพราะเห็น ประสบ พิจารณา เทียบเคียง ทำให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะได้เห็น. คำว่า เราจึงได้มีความไม่ยินดี ความว่า ความไม่ยินดี ความไม่ยินดียิ่ง กิริยาที่ไม่ยินดียิ่ง ความระอา ความเบื่อ ได้มีแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะได้เห็น ... เราจึงได้มีความไม่ยินดี.

[๘๐๖] ศัพท์ว่า อถ ในคำว่า อนึ่ง เราได้เห็นลูกศร ... ใน สัตว์ทั้งหลายนั้น เป็นบทสนธิ ฯลฯ ศัพท์ว่า อถ นี้ เป็นไปตามลำดับบท. คำว่าในนั้น เพ่งความว่า ในสัตว์ทั้งหลาย

ชื่อว่าลูกศร ได้แก่ลูกศร ๗ ประการ คือ ลูกศรคือราคะ ลูกศรคือโทสะ ลูกศรคือโมหะ ลูกศรคือมานะ ลูกศรคือทิฏฐิ ลูกศรคือความโศก ลูกศรคือความสงสัย. คำว่า เราได้เห็นแล้ว ความว่า ได้ประสบ ได้พบ ได้เห็น แทงตลอดแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อนึ่ง เราได้เห็น ลูกศร ... ในสัตว์ทั้งหลายนั้น.

[๘๐๗] คำว่า อันเห็นได้ยาก ในคำว่า อันเห็นได้ยาก อาศัยหทัย ความว่า เห็นได้ยาก ดูได้ยาก พบได้ยาก รู้ได้ยาก ตามรู้ได้ยาก แทงตลอดได้ยาก จิต ได้แก่จิต ใจ มานัส หทัย ปัณฑระ มโน มนายตนะ มนินทรีย์ วิญญาณ วิญญาณขันธ์ มโนวิญญาณธาตุอันเกิดแต่วิญญาณขันธ์นั้น เรียกว่า หทัย ในคำว่า อันอาศัยหทัย. คำว่า อันอาศัยหทัย คือ อันอาศัยหทัย อาศัยจิต ร่วมอาศัยจิต ไปร่วม เกิดร่วม เกี่ยวข้อง สัมปยุตด้วยจิต เกิดขึ้นพร้อมกัน ดับพร้อมกัน มีวัตถุเดียวกัน มีอารมณ์เดียวกันกับจิต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อันเห็นได้ยาก อาศัยหทัย. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

เพราะได้เห็นที่สิ้นสุด ที่สกัดกั้น เราจึงได้มีความไม่ยินดี อนึ่ง เราได้
เห็นลูกศรอันเห็นได้ยาก อาศัยหทัย ในสัตว์ทั้งหลายนั้น.

[๘๐๘] สัตว์อันลูกศรใดปักติดแล้ว ย่อมแล่นพล่านไปสู่ทิศทั้งปวง เพราะถอน
ลูกศรนั้นเสียแล้ว ย่อมไม่แล่นไป ย่อมไม่ล่มจม.

ว่าด้วยลูกศร ๗ ประการ

[๘๐๙] ชื่อว่าลูกศร ในคำว่า สัตว์อันลูกศรใดปักติดแล้ว ย่อมแล่นพล่านไปสู่ทิศทั้งปวง ได้แก่ลูกศร ๗ ประการ คือลูกศรราคะ ลูกศรโทสะ ลูกศรโมหะ ลูกศรมานะ ลูกศรทิฏฐิ ลูกศรความโศก ลูกศรความสงสัย.

ลูกศรราคะเป็นไฉน? ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ความยินดี ความชอบใจ ความเพลิน ความกำหนัดด้วยอำนาจความเพลิน ความที่จิตกำหนัดนัก ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล นี้ชื่อว่า ลูกศรราคะ.

ลูกศรโทสะเป็นไฉน? ความอาฆาตย่อมเกิดว่า คนโน้นได้ประพฤติความพินาศแก่เราแล้ว ความอาฆาตย่อมเกิดว่า คนโน้นย่อมประพฤติความพินาศแก่เรา ความอาฆาตย่อมเกิดว่า

คนโน้นจักประพฤติความพินาศแก่เรา ฯลฯ ความเป็นคนดุร้าย ความเพาะวาจาชั่ว ความไม่แช่มชื่นแห่งจิต นี้ชื่อว่าลูกศรโทสะ.

ลูกศรโมหะเป็นไฉน? ความไม่รู้ในทุกข์ ฯลฯ ความไม่รู้ในปฏิปทาอันให้ถึงความดับทุกข์ ความไม่รู้ส่วนเบื้องต้น ความไม่รู้ส่วนเบื้องปลาย ความไม่รู้ส่วนเบื้องต้นและส่วนเบื้องปลาย ความไม่รู้ในธรรมทั้งหลายที่อาศัยกันเกิดขึ้น คือความที่ปฏิจจสมุปบาทมีอวิชชานี้เป็นปัจจัย ความไม่เห็น ความไม่ตรัสรู้ ความไม่ตามตรัสรู้ ความไม่ตรัสรู้ชอบ ความไม่แทงตลอด ความไม่ถือเหตุด้วยดี ความไม่หยั่งรู้เหตุ ความไม่เพ่งพินิจ ความไม่พิจารณา ความไม่ทำให้ประจักษ์ ความไม่ผ่องแผ้ว ความเป็นคนโง่ ความหลง ความหลงทั่ว ความหลงพร้อม อวิชชา อวิชชาโอฆะ อวิชชาโยคะ อวิชชานุสัย อวิชชาปริยุฏฐาน อวิชชาลังคี (ลิ่มคืออวิชชา) โมหะ อกุศลมูล นี้ชื่อว่าลูกศรโมหะ.

ลูกศรมานะเป็นไฉน? ความถือตัวว่า เราดีกว่าเขา ความถือตัวว่า เราเสมอเขา ความถือตัวว่า เราเลวกว่าเขา ความถือตัว กิริยาที่ถือตัว ความเป็นผู้ถือตัว ความใฝ่สูง ความฟูขึ้น ความทะนงตัว ความยกตัว ความที่จิตใฝ่สูงดุจธง นี้ชื่อว่าลูกศรมานะ.

ลูกศรทิฏฐิเป็นไฉน? สักกายทิฏฐิมีวัตถุ ๒๐ มิจฉาทิฏฐิมีวัตถุ ๑๐ อันตคาหิกทิฏฐิมีวัตถุ ๑๐ ทิฏฐิ ความไปคือทิฏฐิ รกเรี้ยวคือทิฏฐิ กันดารคือทิฏฐิ เสี้ยนหนามคือทิฏฐิ ความดิ้นรนคือทิฏฐิ เครื่องประกอบคือทิฏฐิ ความถือ ความถือมั่น ความยึดมั่น ความยึดถือทางผิดคลองผิด ความเป็นผิด ลัทธิเดียรถีย์ ความถือโดยแสวงหาผิด ความถือวิปริต ความถือวิปลาส ความถือผิด ความถือแน่นอนว่าจริงในสิ่งที่ไม่จริง อันใดเห็นปานนี้ และทิฏฐิ ๖๒ มีประมาณเท่าใด นี้ชื่อว่าลูกศรทิฏฐิ.

ลูกศรความโศกเป็นไฉน? ความโศก กิริยาที่โศก ความเป็นผู้โศก ความโศกในภายใน ความตรอมเตรียมในภายใน ความเร่าร้อนในภายใน ความแห้งผากในภายใน ความตรอมเตรียมแห่งจิต ความโทมนัสแห่งบุคคลที่ถูกความเสื่อมแห่งญาติกระทบเข้าบ้าง ที่ถูกความเสื่อมแห่งโภคสมบัติกระทบเข้าบ้าง ที่ถูกความเสื่อมเพราะโรคกระทบเข้าบ้าง ที่ถูกความเสื่อมแห่งศีล

กระทบเข้าบ้าง ที่ถูกความเสื่อมแห่งทิฏฐิกระทบเข้าบ้าง ที่ประจวบกับความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่งบ้าง ที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบเข้าบ้าง นี้ชื่อว่าลูกศรความโศก.

ลูกศรความสงสัยเป็นไฉน? ความสงสัยในทุกข์ ความสงสัยในทุกขสมุทัย ความสงสัยในทุกขนิโรธ ความสงสัยในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ความสงสัยในส่วนเบื้องต้น ความสงสัยในส่วนเบื้องปลาย ความสงสัยในส่วนเบื้องต้นและส่วนเบื้องปลาย ความสงสัยในธรรมทั้งหลายที่อาศัยกันเกิดขึ้น คือความที่ปฏิจจสมุปบาทมีอวิชชานี้เป็นปัจจัย ความสงสัย กิริยาที่สงสาร ความเป็นผู้สงสัย ความเคลือบแคลง ความลังเล ความเป็นสองทาง ความไม่แน่ใจ ความไม่แน่นอน ความไม่ตกลงใจ ความไม่อาจตัดสิน ความไม่กำหนดถือเอาได้ ความที่จิตหวั่นไหวอยู่ ความติดขัดในใจ นี้ชื่อว่าลูกศรความสงสัย.

ว่าด้วยภาวะของสัตว์ที่ถูกลูกศร

[๘๑๐] คำว่า สัตว์อันลูกศรใดปักติดแล้ว ย่อมแล่นพล่านไปสู่ทิศทั้งปวง ความว่า สัตว์อันลูกศรราคะปักติดแล้ว คือ แทงเข้าไป ถูกต้อง ติดเสียบแน่น คาอยู่แล้ว ย่อมประพฤติทุจริตด้วยกาย ย่อมประพฤติทุจริตด้วยวาจา ย่อมประพฤติทุจริตด้วยใจ ย่อมฆ่าสัตว์บ้าง ลักทรัพย์บ้าง ตัดที่ต่อบ้าง ปล้นโดยไม่เหลือบ้าง ปล้นเฉพาะเรือนหลังเดียวบ้าง ดักแย่งชิงที่ทางเปลี่ยวบ้าง คบชู้ภรรยาบุรุษอื่นบ้าง พูดเท็จบ้าง สัตว์อันลูกศรราคะปักติดแล้ว คือแทงเข้าไปถูกต้อง ติด เสียบแน่น คาอยู่แล้ว ย่อมแล่น แล่นพล่าน วนเวียน ท่องเที่ยวไปแม้อย่างนี้. อนึ่ง สัตว์อันลูกศรราคะปักติดแล้ว คือ แทงเข้าไป ถูกต้อง ติด เสียบแน่นคาอยู่แล้ว เมื่อแสวงหาโภคทรัพย์ ย่อมแล่นไปสู่มหาสมุทรด้วยเรือ ฝ่าหนาว ฝ่าร้อน ถูกสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เสือกคลานเบียดเบียน ถูกความหิวกระหายเบียดเบียน ไปคุณพรัฐ ไปตักโกลรัฐ ไปตักกสิลรัฐ ไปกาลมุขรัฐ ไปมรณปารรัฐ ไปเวสุงครัฐไปเวราปถรัฐ ไปชวรัฐ ไปตัมพลิงครัฐ ไปวังกรัฐ ไปเอฬวัทธนรัฐ ไปสุวรรณกูฏรัฐ ไปสุวรรณภูมิรัฐ ไปตัมพปัณณิรัฐ ไปสุปปารรัฐ ไปภรุกรัฐ ไปสุรัทธรัฐ ไปอังคเณกรัฐ ไปคังคณรัฐ ไปปรมคังคณรัฐ ไปโยนรัฐ ไปปินกรัฐ ไปอัลลสัณฑรัฐ ไปมรุกันตารรัฐ เดินทางที่ต้องไปด้วยเข่า เดินทางที่ต้องไปด้วยแพะ เดินทางที่ต้องไปด้วยแกะ เดินทางที่ต้องโหนไปด้วย

เชือกและหลัก เดินทางที่ต้องโดดลงด้วยร่มหนังแล้วจึงเดินไปได้ เดินทางที่ต้องไปด้วยพะอง ไม้ไผ่ เดินทางตามทางนก เดินทางตามทางหนู เดินทางตามซอกภูเขา เดินทางตามลำธารที่ต้อง ไต่ไปตามเส้นหวาย. เมื่อแสวงหาไม่ได้ ก็เสวยทุกข์โทมนัสแม้มีความไม่ได้เป็นมูล. เมื่อแสวงหา ได้ ครั้นได้แล้วก็เสวยทุกข์โทมนัสแม้มีความรักษาเป็นมูล ด้วยวิตกอยู่ว่า ด้วยอุบายอะไรหนอ พระราชาจึงจะไม่ริบทรัพย์ของเราไป พวกโจรจะไม่ลักไป ไฟจะไม่ไหม้ น้ำจะไม่พัดไป พวก ทายาทอัปรีย์ไม่เอาไปได้. เมื่อเขารักษาคุ้มครองอยู่อย่างนี้ ทรัพย์เหล่านั้นย่อมวิบัติไป. เขาก็ เสวยทุกข์โทมนัสแม้มีการพลัดพรากทรัพย์เป็นมูล. สัตว์อันลูกศรราคะปักติดแล้ว คือ แทงเข้าไป ถูกต้อง ติด เสียบแน่น คาอยู่แล้ว ย่อมแล่น แล่นพล่านวงเวียน ท่องเที่ยวไปแม้อย่างนี้. สัตว์อันลูกศรโทสะ ลูกศรโมหะ ลูกศรมานะปักติดแล้ว คือ แทงเข้าไป ถูกต้อง ติด เสียบแน่น คาอยู่แล้ว ย่อมประพฤติทุจริตด้วยกาย ย่อมประพฤติทุจริตด้วยวาจา ย่อม ประพฤติทุจริตด้วยใจ ย่อมฆ่าสัตว์บ้าง ลักทรัพย์บ้าง ตัดที่ต่อบ้าง ปล้นโดยไม่เหลือบ้าง ปล้นเฉพาะเรือนหลังเดียวบ้าง ดักแย่งชิงที่ทางเปลี่ยวบ้าง คบชู้ภรรยาบุรุษอื่นบ้าง พูดเท็จบ้าง. สัตว์อันลูกศรมานะปักติดแล้วคือแทงเข้าไป ถูกต้อง ติด เสียบแน่น คาอยู่แล้ว ย่อมแล่น แล่นพล่าน วนเวียน ท่องเที่ยวไปแม้อย่างนี้.

สัตว์อันลูกศรทิฏฐิปักติดแล้ว คือ แทงเข้าไป ถูกต้อง ติด เสียบแน่น คาอยู่แล้ว ย่อมเป็นคนเปลือยกาย ไร้มรรยาท เลียมือ เขาเชิญให้มารับภิกษาก็ไม่มา เขาเชิญให้หยุดก็ไม่ หยุด ไม่รับภิกษาที่เขาแบ่งไว้ก่อน ไม่รับภิกษาที่เขาทำเฉพาะ ไม่รับภิกษาที่เขาเชื้อเชิญ เขา ไม่รับภิกษาปากหม้อ ไม่รับภิกษาจากหม้อข้าว ไม่รับภิกษาที่บุคคลยืนคร่อมธรณีประตูนำมา ไม่ รับภิกษาที่บุคคลยืนคร่อมท่อนไม้นำมา ไม่รับภิกษาที่บุคคลยืนคร่อมสากนำมา ไม่รับภิกษาของ คน ๒ คนที่กำลังบริโภคอยู่ ไม่รับภิกษาของหญิงมีครรภ์ ไม่รับภิกษาของหญิงที่กำลังให้ลูกดูด นม ไม่รับภิกษาของหญิงที่คลอเคลียบุรุษ ไม่รับภิกษาที่นัดแนะกันทำไว้ ไม่รับภิกษาในที่ซึ่ง สุนัขได้รับเลี้ยงดู ไม่รับภิกษาในที่มีแมลงวันไต่ตอมเป็นกลุ่ม ไม่กินปลา ไม่กินเนื้อ ไม่ดื่ม สุรา ไม่ดื่มเมรัย ไม่ดื่มยาดอง. เขารับภิกษาที่เรือนหลังเดียว เยียวยาอัตภาพด้วยข้าวคำเดียว บ้าง รับภิกษาที่เรือน ๒ หลัง เยียวยาอัตภาพด้วยข้าว ๒ คำบ้าง ฯลฯ รับภิกษาที่เรือน ๗ หลัง เยียวยาอัตภาพด้วยข้าว ๗ คำบ้าง เยียวยาอัตภาพด้วยภิกษาในถาดน้อยใบเดียวบ้าง ๒ ใบ

บ้าง ฯลฯ ๗ ใบบ้าง กินอาหารที่เก็บค้างไว้วันหนึ่งบ้าง ๒ วันบ้าง ฯลฯ ๗ วันบ้าง เป็นผู้ประกอบความขวนขวายในการบริโภคอาหารที่เวียนมาตั้งกึ่งเดือนเช่นนี้บ้าง. สัตว์อันลูกศรทิฏฐิปักติดแล้ว คือ แทงเข้าไปถูกต้อง ติด เสียบแน่น คาอยู่แล้ว ย่อมแล่น แล่นพล่านวนเวียน ท่องเที่ยวไปอย่างนี้. อนึ่ง สัตว์อันลูกศรทิฏฐิปักติดแล้ว คือ แทงเข้าไป ถูกต้อง ติด เสียบแน่น คาอยู่แล้ว เป็นผู้มีผักดองเป็นภักษาบ้าง มีข้าวฟ่างเป็นภักษาบ้าง มีลูกเดือยเป็นภักษาบ้าง มีกากข้าวเป็นภักษาบ้าง มีสาหร่ายเป็นภักษาบ้าง มีข้าวตังเป็นภักษาบ้าง มีกำยานเป็นภักษาบ้าง มีหญ้าเป็นภักษาบ้าง มีโคมัยเป็นภักษาบ้าง มีเหง้าและผลไม้ในป่าเป็นอาหาร บริโภคผลไม้หล่นเยียวยาอัตภาพ. เขานุ่งห่มผ้าป่านบ้าง ผ้าแกมกันบ้าง ผ้าห่อศพบ้าง ผ้าเปลือกไม้บ้าง หนังเสือบ้าง ผ้าบังสุกุลบ้าง หนังเสือทั้งเล็บบ้าง ผ้าคากรองบ้าง ผ้าเปลือกปอกรองบ้าง ผ้าผลไม้กรองบ้าง ผ้ากัมพลทำด้วยผมคนบ้าง ผ้ากัมพลทำด้วยขนปีกนกเค้าบ้าง เป็นผู้ถอนผมและหนวด คือ เป็นผู้ประกอบความขวนขวายในการถอนผมและหนวดบ้าง เป็นผู้ยืน คือ ห้ามอาสนะ (การนั่ง) บ้าง เป็นผู้กระโหย่ง คือ ประกอบความเพียรในการกระโหย่งบ้าง เป็นผู้นอนบนหนาม คือ สำเร็จการนอนบนหนามบ้าง สำเร็จการนอนบนแผ่นกระดานบ้าง สำเร็จการนอนบนเนินดินบ้าง เป็นผู้นอนตะแคงข้างเดียวบ้าง เป็นผู้หมักหมมด้วยธุลีบ้าง เป็นผู้อยู่กลางแจ้งบ้าง เป็นผู้นั่งบนอาสนะตามที่ลาดไว้บ้าง เป็นผู้บริโภคคูถ คือ ประกอบการขวนขวายในการบริโภคคูถบ้าง เป็นผู้ห้ามน้ำเย็น คือ ขวนขวายในการห้ามน้ำเย็นบ้าง เป็นผู้อาบน้ำวันละ ๓ ครั้ง คือ ประกอบความขวนขวายในการลงน้ำบ้าง เป็นผู้ประกอบความขวนขวายในการให้กายเดือดร้อน เร่าร้อนหลายอย่างเช่นนี้. สัตว์อันลูกศรทิฏฐิปักติดแล้ว คือ แทงเข้าไป ถูกต้อง ติด เสียบแน่น คาอยู่แล้ว ย่อมแล่น แล่นพล่านวนเวียน ท่องเที่ยวไปแม้อย่างนี้.

สัตว์อันลูกศรความโศกปักติดแล้ว คือ แทงเข้าไป ถูกต้อง ติด เสียบแน่น คาอยู่แล้ว ย่อมเศร้าโศก ลำบากใจ รำพัน ทุบอกคร่ำครวญ ถึงความหลงใหล. สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรพราหมณ์ เรื่องเคยมีมาแล้ว ในพระนครสาวัตถีนี้นี่แหละ หญิงคนหนึ่งมารดาตายไป. หญิงนั้นเป็นบ้า มีจิตฟุ้งซ่านเพราะมารดาตาย จากถนนนี้เข้าไปยังถนน

โน้น จากตรอกนี้เข้าไปยังตรอกโน้น พูดอย่างนี้ว่า ท่านทั้งหลายเห็นมารดาฉันบ้างไหม? ท่านทั้งหลายเห็นมารดาฉันบ้างไหม? ดูกรพราหมณ์ เรื่องเคยมีมาแล้ว ในพระนครสาวัตถีนี้นี่แหละ หญิงคนหนึ่งบิดาตาย ... พี่ชายน้องชายตายไป ... พี่หญิงน้อง หญิงตายไป ... บุตรตายไป ... ธิดาตายไป ... สามีตายไป หญิงนั้นเป็นบ้า มีจิตฟุ้งซ่านเพราะสามีตาย จากถนนนี้เข้าไปยังถนนโน้น จากตรอกนี้เข้าไปยังตรอกโน้น พูดอย่างนี้ว่า ท่านทั้งหลายเห็นสามีฉันบ้างไหม? ท่านทั้งหลายเห็นสามีฉันบ้างไหม? ดูกรพราหมณ์ เรื่องเคยมีมาแล้ว ในพระนครสาวัตถีนี้นี่แหละ บุรุษคนหนึ่งมารดาตายไป บุรุษนั้นเป็นบ้า มีจิตฟุ้งซ่านเพราะมารดาตาย จากถนนนี้เข้าไปยังถนนโน้น จากตรอกนี้เข้าไปยังตรอกโน้น พูดอย่างนี้ว่า ท่านทั้งหลายเห็นมารดาฉันบ้างไหม? ท่านทั้งหลายเห็นมารดาฉันบ้างไหม? ดูกรพราหมณ์ เรื่องเคยมีมาแล้ว ในพระนครสาวัตถีนี้นี่แหละ บุรุษคนหนึ่งบิดาตายไป ... พี่ชายน้องชายตายไป ... พี่หญิงน้องหญิงตายไป ... บุตรตายไป ... ธิดาตายไป ... ภรรยาตายไป บุรุษนั้นเป็นบ้า จิตฟุ้งซ่านเพราะภรรยาตาย จากถนนนี้เข้าไปยังถนนโน้น จากตรอกนี้เข้าไปยังตรอกโน้น พูดอย่างนี้ว่า ท่านทั้งหลายเห็นภรรยาฉันบ้างไหม? ท่านทั้งหลายเห็นภรรยาฉันบ้างไหม? ดูกรพราหมณ์ เรื่องเคยมีมาแล้ว ในพระนครสาวัตถีนี้นี่แหละ หญิงคนหนึ่งไปสู่สกุลแห่งญาติ พวกญาติของหญิงนั้น ปรารถนาจะพรากสามีเสียแล้วยกหญิงนั้นให้แก่บุรุษอื่น. หญิงนั้นไม่พอใจบุรุษอื่นนั้น. ครั้งนั้นแหละ หญิงนั้นได้บอกกะสามีว่า ข้าแต่ท่านลูกเจ้า ญาติเหล่านี้ประสงค์จะพรากท่านแล้วยกฉันให้บุรุษอื่น เราทั้ง ๒ จักพากันตาย. ในทันใดนั้น บุรุษก็ฟันหญิงนั้นขาดเป็น ๒ ท่อน แล้วก็ฆ่าตนเองพร้อมด้วยหวังว่า เราทั้ง ๒ จักมี (พบกัน) ในโลกหน้า. สัตว์อันลูกศรความโศกปักติดแล้ว คือ แทงเข้าไป ถูกต้อง ติด เสียบแน่น คาอยู่แล้ว ย่อมแล่น แล่นพล่านวนเวียน ท่องเที่ยวไปอย่างนี้.

สัตว์อันลูกศรความสงสัยปักติดแล้ว คือ แทงเข้าไป ถูกต้อง ติด เสียบแน่น คาอยู่แล้ว เป็นผู้แล่นไปสู่ความสงสัยเคลือบแคลงเป็นสองทางว่า ในอดีตกาล เราได้เป็นแล้วหรือหนอ หรือเราไม่ได้เป็นแล้ว เราได้เป็นอะไรแล้วหรือหนอ เราได้เป็นแล้วอย่างไรหนอ เราได้เป็นอะไร

มาแล้วจึงเป็นอะไรต่อมาหนอ ในอนาคตกาล เราจักเป็นหรือหนอ หรือเราจักไม่เป็น เราจักเป็นอะไรหรือหนอ เราจักเป็นอย่างไรหนอ เราจักเป็นอะไรแล้ว จึงจักเป็นอะไรต่อไปอีกหนอ. ในปัจจุบันกาลบัดนี้ ก็มีความสงสัยอยู่ ณ ภายในว่า เราย่อมเป็นหรือหนอ หรือเราย่อมไม่เป็น เราย่อมเป็นอะไรหรือหนอ เราย่อมเป็นอย่างไรหนอ เราเป็นสัตว์มาแต่ไหนหนอ เราจักเป็นสัตว์ไปเกิดที่ไหนหนอ. สัตว์อันลูกศรความสงสัยปักติดแล้ว คือ แทงเข้าไป ถูกต้อง ติด เสียบแน่นคาอยู่แล้ว ย่อมแล่น แล่นพล่าน วนเวียน ท่องเที่ยวไปอย่างนี้. สัตว์นั้นย่อมปรุงแต่งให้ลูกศรเหล่านั้นเกิด เมื่อปรุงแต่งให้ลูกศรเหล่านั้นเกิด ก็แล่นไปสู่ทิศตะวันออก แล่นไปสู่ทิศตะวันตก แล่นไปสู่ทิศเหนือ แล่นไปสู่ทิศใต้ ด้วยสามารถแห่งการปรุงแต่งให้ลูกศรเกิด. สัตว์เป็นผู้ละอภิสังขารคือลูกศรเหล่านั้นไม่ได้แล้ว เพราะเป็นผู้ละอภิสังขารคือลูกศรไม่ได้ จึงแล่นไปในคติ แล่นไปในนรก แล่นไปในดิรัจฉานกำเนิด แล่นไปในเปรตวิสัย แล่นไปในมนุษยโลก แล่นไปในเทวโลก ย่อมแล่น แล่นพล่าน วนเวียน ท่องเที่ยวไปจากคตินี้สู่คติโน้น จากอุปบัตินี้สู่อุปบัติโน้น จากปฏิสนธินี้สู่ปฏิสนธิโน้น จากภพนี้สู่ภพโน้น จากสงสารนี้สู่สงสารโน้น จากวัฏฏะนี้สู่วัฏฏะโน้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สัตว์อันลูกศรใดปักติดแล้ว ย่อมแล่นพล่านไป สู่ทิศทั้งปวง.

[๘๑๑] คำว่า เพราะถอนลูกศรนั้นเสียแล้ว ย่อมไม่แล่นไป ย่อมไม่ล่มจม ความว่า สัตว์ถอน ถอด ชัก ดึง ฉุด กระชากออก ละเว้น บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งลูกศรราคะ ลูกศรโทสะ ลูกศรโมหะ ลูกศรมานะ ลูกศรทิฏฐิ ลูกศรความโศก ลูกศรความสงสัยนั้นได้แล้ว ย่อมไม่แล่นไปสู่ทิศตะวันออก ไม่แล่นไปสู่ทิศตะวันตก ไม่แล่นไปสู่ทิศเหนือ ไม่แล่นไปสู่ทิศใต้. สัตว์เป็นผู้ละอภิสังขารคือลูกศรเหล่านั้นได้แล้ว เพราะเป็นผู้ละอภิสังขารคือลูกศรได้แล้วจึงไม่แล่นไปในคติ ไม่แล่นไปในนรก ไม่แล่นไปในดิรัจฉานกำเนิด ไม่แล่นไปในเปรตวิสัย ไม่แล่นไปในมนุษยโลก ไม่แล่นไปในเทวโลก ไม่แล่นไป แล่นพล่าน วนเวียน ท่องเที่ยวไป จากคตินี้สู่คติโน้น จากอุปบัตินี้สู่อุปบัติโน้น จากปฏิสนธินี้สู่ปฏิสนธิโน้น จากภพนี้สู่ภพโน้น จากสงสารนี้สู่สงสารโน้น จากวัฏฏะนี้สู่สู่วัฏฏะโน้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะถอนลูกศรนั้นเสียแล้ว ย่อมไม่แล่นไป. คำว่า

ย่อมไม่ล่มจม ความว่า ไม่ล่มจม ไม่จมพร้อม ไม่ล่มลง ไม่จมลง ไม่ตกลงไป ในกามโอฆะ ในภวโอฆะ ในทิฏฐิโอฆะ ในอวิชชาโอฆะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะถอนลูกศรนั้นเสียแล้ว ย่อมไม่แล่นไป ย่อมไม่ล่มจม. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

สัตว์อันลูกศรใดปักติดแล้ว ย่อมแล่นพล่านไปสู่ทิศทั้งปวง เพราะถอน
ลูกศรนั้นเสียแล้ว ย่อมไม่แล่นไป ย่อมไม่ล่มจม.

[๘๑๒] ชนทั้งหลายย่อมกล่าวถึงการศึกษาในเพราะกามคุณเป็นที่พัวพันในโลก
บุคคลพึงเป็นผู้ไม่ขวนขวายในการศึกษาหรือกามคุณเหล่านั้น รู้ชัดกาม
ทั้งหลายโดยประการทั้งปวงแล้ว พึงศึกษาความดับของตน.

ว่าด้วยการศึกษาเพื่อได้กามคุณ

[๘๑๓] ชื่อว่าการศึกษา ในคำว่า ชนทั้งหลายย่อมกล่าวถึงการศึกษาในเพราะกามคุณเป็นที่พัวพันโลก ได้แก่การศึกษาเรื่องช้าง การศึกษาเรื่องม้า การศึกษาเรื่องรถ การศึกษาเรื่องธนู ความเป็นหมอทางเสกเป่า ความเป็นหมอทางผ่าตัด ความเป็นหมอทางยา ความเป็นหมอทางภูตผี ความเป็นหมอทางกุมาร. คำว่า ย่อมกล่าวถึง ความว่า กล่าวถึง พูดถึง เล่าถึง แสดงถึง แถลงถึง. อีกอย่างหนึ่ง ย่อมกล่าวถึง คือ ย่อมเรียน เล่าเรียน ทรงจำ เข้าไปทรงจำ เข้าไปกำหนด เพื่อได้เฉพาะซึ่งกามคุณเป็นที่พัวพัน. เบญจกามคุณ คือ รูปที่รู้แจ้งด้วยจักษุ ที่น่าปรารถนา พอใจ ชอบใจ รักใคร่ อันประกอบด้วยกามเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด เรียกว่ากามคุณเป็นที่พัวพัน. เหตุไร เบญจกามคุณ จึงเรียกว่ากามคุณเป็นที่พัวพัน. เทวดาและมนุษย์ ย่อมปรารถนา ยินดี รักใคร่ ชอบใจกามคุณโดยมาก เหตุนั้นเบญจกามคุณจึงเรียกว่ากามคุณเป็นที่พัวพัน. คำว่า ในโลก คือ ในมนุษยโลก เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ชนทั้งหลายย่อมกล่าวถึงการศึกษาในเพราะกามคุณเป็นที่พัวพันในโลก.

[๘๑๔] คำว่า บุคคลพึงเป็นผู้ไม่ขวนขวายในการศึกษาหรือกามคุณเหล่านั้น ความว่า บุคคลพึงเป็นผู้ไม่ขวนขวายในการศึกษา หรือในเบญจกามคุณเหล่านั้น คือ พึงเป็นผู้ไม่น้อม ไม่โน้ม ไม่เอนโอน ไม่น้อมใจไปในการศึกษาหรือเบญจกามคุณเหล่านั้น ไม่พึงเป็นผู้มีการ

ศึกษาหรือเบญจกามคุณเหล่านั้นเป็นใหญ่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลพึงเป็นผู้ไม่ขวนขวายในการศึกษาหรือเบญจกามคุณเหล่านั้น.

[๘๑๕] คำว่า รู้ชัด ในคำว่า รู้ชัดกามทั้งหลายโดยประการทั้งปวง ความว่า แทงตลอดแล้วว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา. คำว่า โดยประการทั้งปวง คือ ทั้งปวงโดยกำหนดทั้งปวง ทั้งปวงโดยประการทั้งปวง ไม่เหลือไม่มีส่วนเหลือ. คำว่า โดยประการทั้งปวง เป็นเครื่องกล่าวรวมหมด โดยอุทานว่า กาม กามมี ๒ อย่าง คือ วัตถุกาม ๑ กิเลสกาม ๑ ฯลฯ นี้เรียกว่าวัตถุกาม ฯลฯ นี้เรียกว่ากิเลสกาม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า รู้ชัดกามทั้งหลายโดยประการทั้งปวง.

[๘๑๖] ชื่อว่า ศึกษา ในคำว่า พึงศึกษาความดับของตน ได้แก่ สิกขา ๓ อย่าง คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตสิกขา อธิปัญญาสิกขา ฯลฯ นี้ชื่อว่าอธิปัญญาสิกขา. คำว่า ความดับของตน ความว่า พึงศึกษาแม้อธิศีล ศึกษาแม้อธิจิต ศึกษาแม้อธิปัญญา เพื่อความดับ เพื่อความสงบ เพื่อความเข้าไปสงบ เพื่อความเข้าไปสงบวิเศษ เพื่อความดับ เพื่อความสละคืน เพื่อความระงับ ซึ่งราคะ โทสะ โมหะ ฯลฯ อกุสลาภิสังขารทั้งปวง ของตน. เมื่อนึกถึงสิกขา ๓ เหล่านี้ก็พึงศึกษา เมื่อรู้ก็พึงศึกษา ฯลฯ เมื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้งก็พึงศึกษา ประพฤติโดยเอื้อเฟื้อ ประพฤติโดยเอื้อเฟื้อด้วยดี สมาทานประพฤติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงศึกษาความดับของตน. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ชนทั้งหลายกล่าวถึงการศึกษาในเพราะกามคุณ เป็นที่พัวพันในโลก
บุคคลพึงเป็นผู้ไม่ขวนขวายในการศึกษาหรือกามคุณเหล่านั้น รู้ชัดกาม
ทั้งหลายโดยประการทั้งปวงแล้ว พึงศึกษาความดับของตน.

[๘๑๗] บุคคลพึงเป็นผู้มีสัจจะ ไม่คะนอง ไม่มีมายา ปราศจากคำส่อเสียด
มุนีไม่พึงมีความโกรธ พึงข้ามพ้นความโลภอันลามก และความ
หวงแหน.

[๘๑๘] คำว่า พึงเป็นผู้มีสัจจะ ในคำว่า บุคคลพึงเป็นผู้มีสัจจะ ไม่คะนอง ความว่า

พึงเป็นผู้ประกอบด้วยสัจจวาจา ประกอบด้วยสัมมาทิฏฐิ ประกอบด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงเป็นผู้มีสัจจะ. คำว่า ไม่คะนอง ความว่า ความคะนองมี ๓ อย่าง คือ ความคะนองทางกาย ๑ ความคะนองทางวาจา ๑ ความคะนองทางจิต ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่า ความคะนองทางจิต. ความคะนอง ๓ อย่างนี้ อันบุคคลใดละ ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำไม่ให้ควรเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ บุคคลนั้น เรียกว่าผู้ไม่คะนอง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลพึงเป็นผู้มีสัจจะ ไม่คะนอง.

ว่าด้วยความเป็นผู้มีมายา

[๘๑๙] ความประพฤติลวงเรียกว่ามายา ในคำว่า ไม่มีมายา ปราศจากคำส่อเสียด. บุคคลบางคนในโลกนี้ ประพฤติทุจริตด้วยกาย ประพฤติทุจริตด้วยวาจา ประพฤติทุจริตด้วยใจ ย่อมตั้งความปรารถนาลามกเพราะเหตุจะปกปิดทุจริตนั้น ย่อมปรารถนาว่า ใครๆ อย่ารู้จักเรา (ว่าเราประพฤติชั่ว) ย่อมดำริว่า ใครๆ อย่ารู้จักเรา คิดว่าใครๆ อย่ารู้จักเรา ดังนี้ แล้วก็กล่าววาจา (ว่าตนไม่มีความประพฤติชั่ว) คิดว่า ใครๆ อย่ารู้จักเรา ดังนี้แล้วก็บากบั่นด้วยกาย (เพื่อจะปกปิดความประพฤติชั่วของตน). ความลวง ความเป็นผู้ลวง กิริยาเป็นเครื่องปกปิด กิริยาที่ซ่อนความจริง กิริยาที่บังเกิดความผิด กิริยาที่ซ่อนความผิด กิริยาที่พรางความชั่ว กิริยาที่ปิดบังความชั่ว กิริยาที่ซ่อนความชั่ว ความทำให้ลับ ความไม่เปิดเผย กิริยาที่คลุมความผิด กิริยาที่ชั่ว นี้เรียกว่ามายา. มายานี้ อันบุคคลใดละ ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำไม่ให้ควรเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ บุคคลนั้นเรียกว่า ผู้ไม่มีมายา. ชื่อว่าคำส่อเสียด ในคำว่า ปราศจากคำส่อเสียด ความว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีวาจาส่อเสียด ฯลฯ บุคคลมุ่งให้เขาแตกกันย่อมนำคำส่อเสียดเข้าไปอย่างนี้. คำส่อเสียดนี้ อันบุคคลใดละ ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำไม่ให้ควรเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ บุคคลนั้น เรียกว่าผู้ปราศจากคำส่อเสียด คือ มีคำส่อเสียดปราศจากไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่มีมายา ปราศจากคำส่อเสียด.

[๘๒๐] ข้อว่า มุนีไม่พึงมีความโกรธ พึงข้ามพ้นความโลภอันลามกและความหวงแหน ความว่า ก็พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผู้ไม่มีความโกรธ ก็แต่ว่าความโกรธควรกล่าวก่อน ความโกรธย่อมเกิดด้วยเหตุ ๑๐ อย่าง ฯลฯ ความโกรธนั้น อันมุนีใดละ ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำไม่ให้ควรเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ มุนีนั้น เรียกว่าผู้ไม่มีความโกรธ. เพราะมุนีนั้นละความโกรธ กำหนดรู้วัตถุแห่งความโกรธ ตัดเสียซึ่งเหตุแห่งความโกรธแล้ว จึงชื่อว่าผู้ไม่มีความโกรธ. ชื่อว่าความโลภ คือ ความโลภ กิริยาที่โลภ ความเป็นผู้โลภ ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล. ความตระหนี่ ๕ อย่าง เรียกว่าความหวงแหน ได้แก่ความตระหนี่อาวาส ฯลฯ ความถือเอาไว้ เรียกว่าความตระหนี่. คำว่า มุนี ความว่า ญาณเรียกว่า โมนะ ได้แก่ปัญญา ความรู้ทั่ว ฯลฯ ก้าวล่วงธรรมเป็นเครื่องข้องและตัณหาเพียงดังว่าข่าย บุคคลนั้นชื่อว่ามุนี. คำว่า มุนีไม่พึงมีความโกรธ พึงข้ามพ้นความโลภอันลามกและความหวงแหน ความว่า มุนีได้ข้าม ข้ามขึ้น ข้ามพ้น ก้าวล่วง ล่วงเลย เป็นไปล่วงแล้ว ซึ่งความโลภอันลามกและความหวงแหน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มุนีไม่พึงมีความโกรธ พึงข้ามพ้นความโลภอันลามกและความหวงแหน. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

บุคคลพึงเป็นผู้มีสัจจะ ไม่คะนอง ไม่มีมายา ปราศจากคำส่อเสียด
มุนีไม่พึงมีความโกรธ พึงข้ามพ้นความโลภอันลามก และความหวงแหน.

[๘๒๑] นรชนพึงปราบความหลับ ความเกียจคร้าน ความย่อท้อ ไม่พึงอยู่ด้วย
ความประมาท ไม่พึงตั้งอยู่ในความดูหมิ่น พึงเป็นผู้มีใจน้อมไปในนิพพาน.

ว่าด้วยความเกียจคร้าน

[๘๒๒] ชื่อว่าความหลับ ในคำว่า พึงปราบความหลับ ความเกียจคร้าน ความย่อท้อ คือ ความที่กายเป็นไข้ ความที่กายไม่ควรแก่การงาน อาการที่หยุด อาการที่พัก อาการที่พักผ่อน ณ ภายใน ความง่วง ความหลับ กิริยาที่โงกง่วง กิริยาที่หลับ ความเป็นผู้หลับ. ชื่อว่าความเกียจคร้าน คือ ความคร้าน กิริยาที่คร้าน ความเป็นผู้มีใจคร้าน ความเกียจคร้าน กิริยาที่เกียจคร้าน ความเป็นผู้เกียจคร้าน. ชื่อว่าความย่อท้อ คือ ความที่จิตเป็นไข้ ความที่จิตไม่ควรแก่การงาน กิริยาที่หดหู่ กิริยาที่ย่นย่อ ความย่อท้อ กิริยาที่ย่อท้อ ความที่จิตย่อท้อ ความหดหู่

กิริยาที่หดหู่ ความที่จิตหดหู่. คำว่า นรชนพึงปราบความหลับ ความเกียจคร้าน ความย่อท้อ ความว่า นรชนพึงปราบปราม ครอบงำ กดขี่ กำจัด ย่ำยี ซึ่งความหลับ ความเกียจคร้าน ความย่อท้อ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นรชนพึงปราบความหลับ ความเกียจคร้าน ความย่อท้อ.

[๘๒๓] ความประมาท ในคำว่า ไม่พึงอยู่ด้วยความประมาท ความกล่าวถึง ความปล่อย หรือความเพิ่มเติมซึ่งความปล่อยซึ่งจิตในเบญจกามคุณเพราะกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต หรือการไม่ทำความเอื้อเฟื้อ การไม่ทำความติดต่อ การทำความหยุดเนืองๆ ความประพฤติย่อหย่อน ความปลงฉันทะ ความทอดธุระ ความไม่ซ่องเสพ ความไม่เจริญ ความไม่ทำให้มาก ความไม่ตั้งใจ ความไม่หมั่นประกอบ ในการเจริญธรรมทั้งหลายฝ่ายกุศล ชื่อว่าความประมาท ความประมาท กิริยาที่ประมาท ความเป็นผู้ประมาท เห็นปานนี้เรียกว่าความประมาท. คำว่า ไม่พึงอยู่ด้วยความประมาท ความว่า ไม่พึงร่วม ไม่พึงอยู่อาศัย ไม่พึงอยู่ร่วมด้วยความประมาท คือ พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มีซึ่งความประมาท พึงเป็นผู้งด งดเว้น เว้นขาด ออก สลัดออก พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องความประมาท พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงอยู่ด้วยความประมาท.

[๘๒๔] ชื่อว่า ความดูหมิ่น ในคำว่า ไม่พึงตั้งอยู่ในความดูหมิ่น มีอธิบายว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมดูหมิ่นผู้อื่นโดยชาติบ้าง โดยโคตรบ้าง ฯลฯ โดยวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่งบ้าง ความถือตัว กิริยาที่ถือตัว ความเป็นผู้ถือตัว ความกำเริบขึ้น ความฟูขึ้น ความถือตัวดังว่าธงไชย ความประคองจิตไว้ ความที่จิตใคร่เป็นดังว่าธงยอดเห็นปานนี้ เรียกว่า ความดูหมิ่น. คำว่า ไม่พึงตั้งอยู่ในความดูหมิ่น ความว่า ไม่พึงตั้งอยู่ ดำรงอยู่ในความดูหมิ่น คือ พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มีซึ่งความดูหมิ่น พึงเป็นผู้งด งดเว้น เว้นขาด ออก สลัดออก พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องความดูหมิ่น พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงตั้งอยู่ในความดูหมิ่น.

ว่าด้วยทำบุญต้องมุ่งนิพพาน

[๘๒๕] คำว่า นรชนพึงเป็นผู้มีใจน้อมไปในนิพพาน ความว่า นรชนบางคนในโลกนี้ ให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถกรรม เข้าไปตั้งไว้ซึ่งน้ำดื่มน้ำใช้ กวาดบริเวณ ไหว้พระเจดีย์

บูชาเครื่องหอมและดอกไม้ที่พระเจดีย์ ทำประทักษิณพระเจดีย์ บำเพ็ญกุศลที่ควรบำเพ็ญอย่างใดอย่างหนึ่งอันเป็นไตรธาตุ ก็ไม่บำเพ็ญเพราะเหตุแห่งคติ ไม่บำเพ็ญเพราะเหตุแห่งอุปบัติ ไม่บำเพ็ญเพราะเหตุแห่งปฏิสนธิ ไม่บำเพ็ญเพราะเหตุแห่งภพ ไม่บำเพ็ญเพราะเหตุแห่งสงสาร ไม่บำเพ็ญเพราะเหตุแห่งวัฏฏะ เป็นผู้มีความประสงค์ในอันพรากออกจากทุกข์ มีใจน้อมโน้มโอนไปในนิพพาน ย่อมบำเพ็ญกุศลทั้งปวงนั้น แม้เพราะเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า นรชนพึงเป็นผู้มีใจน้อมไปในนิพพาน. อนึ่ง นรชนบังคับจิตให้กลับจากสังขารธาตุอันเป็นไปในไตรภูมิทั้งปวง น้อมจิตเข้าไปในอมตธาตะว่าธรรมชาติใด คือ ความสงบแห่งสังขารทั้งปวง ความสละคืนแห่งอุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัณหา ความสำรอกตัณหา ความดับตัณหา ความออกจากตัณหาเป็นเครื่องร้อยรัด ธรรมชาตินี้สงบ ประณีต แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า นรชนพึงเป็นผู้มีใจน้อมไปในนิพพาน.

สมจริงดังพระพุทธภาษิตว่า

บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมให้ทานเพราะเหตุแห่งสุขอันก่อให้เกิดอุปธิ แต่
บัณฑิตเหล่านั้นย่อมให้ทานเพื่อความหมดสิ้นอุปธิ เพื่อนิพพานอันไม่มี
ภพต่อไป โดยส่วนเดียว. บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมไม่เจริญฌานเพราะเหตุ
แห่งสุขอันก่อให้เกิดอุปธิ เพื่อภพต่อไป แต่บัณฑิตเหล่านั้น ย่อม
เจริญฌาน เพื่อความหมดสิ้นอุปธิ เพื่อนิพพานอันไม่มีภพต่อไป โดย
ส่วนเดียว. บัณฑิตเหล่านั้น มุ่งนิพพาน มีจิตเอนไปในนิพพาน
น้อมจิตไปในนิพพาน ย่อมให้ทาน บัณฑิตเหล่านั้น ย่อมเป็นผู้มีนิพพาน
เป็นเบื้องหน้า เหมือนแม่น้ำทั้งหลายไหลไปสู่ทะเล ฉะนั้น.

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นรชนพึงเป็นผู้มีใจน้อมไปในนิพพาน. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

นรชนพึงปราบความหลับ ความเกียจคร้าน ความย่อท้อ ไม่พึงอยู่ด้วย
ความประมาท ไม่พึงตั้งอยู่ในความดูหมิ่น พึงเป็นผู้มีใจน้อมไปใน
นิพพาน.

[๘๒๖] นรชนพึงออกจากความพูดเท็จ ไม่พึงทำความเสน่หาในรูป พึงกำหนดรู้มานะ และพึงประพฤติเว้นจากความผลุนผลัน.

ว่าด้วยมุสาวาทมีด้วยอาการ ๓

[๘๒๗] มุสาวาท เรียกว่าความพูดเท็จ ในคำว่า นรชนพึงออกจากความพูดเท็จ. บุคคลบางคนในโลกนี้ อยู่ในที่ประชุม อยู่ในประชุมชน อยู่ในท่ามกลางญาติ อยู่ในท่ามกลางข้าราชการ หรืออยู่ในราชสกุล เขาถูกนำไปถามเป็นพยานว่า บุรุษผู้เจริญ มาเถิด ท่านรู้สิ่งใดก็จงบอกสิ่งนั้น บุคคลนั้น เมื่อไม่รู้ก็บอกว่ารู้บ้าง เมื่อรู้ก็บอกว่าไม่รู้บ้าง เมื่อไม่เห็นก็บอกว่าเห็นบ้าง เมื่อเห็นก็บอกว่าไม่เห็นบ้าง เป็นผู้กล่าวคำเท็จทั้งที่รู้ เพราะเหตุตนบ้าง เพราะเหตุผู้อื่นบ้าง เพราะเห็นแก่อามิสเล็กน้อยบ้าง ด้วยประการดังนี้ นี้เรียกว่า ความพูดเท็จ. อีกอย่างหนึ่ง มุสาวาทย่อมมีด้วยอาการ ๓ อาการ ๔ อาการ ๕ อาการ ๖ อาการ ๗ อาการ ๘ ฯลฯ มุสาวาทย่อมมีด้วยอาการ ๘ นี้. คำว่า นรชนพึงออกจากความพูดเท็จ ความว่า ไม่พึงดำเนิน ไม่พึงประกอบ ไม่พึงนำเข้าไปด้วยความพูดเท็จ พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มีซึ่งความพูดเท็จ พึงเป็นผู้งด เว้น เว้นเฉพาะ ออก สลัดออก พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องความพูดเท็จ พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นรชนพึงออกจากความพูดเท็จ.

[๘๒๘] ชื่อว่ารูป ในคำว่า ไม่พึงทำความเสน่หาในรูป คือ มหาภูตรูป ๔ และอุปาทายรูปแห่งมหาภูตรูป ๔. คำว่า ไม่พึงทำความเสน่หาในรูป ความว่า ไม่ควรทำความเสน่หา ไม่ควรทำความพอใจ ไม่ควรทำความรัก ไม่ควรทำความกำหนัดในรูป คือ ไม่ให้เกิด ไม่ให้เกิดพร้อม ไม่ให้บังเกิด ไม่ให้บังเกิดเฉพาะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงทำความเสน่หาในรูป.

ว่าด้วยมานะลักษณะต่างๆ

[๘๒๙] ชื่อว่ามานะ ในคำว่า พึงกำหนดรู้มานะ คือ มานะอย่างหนึ่งได้แก่ความฟูขึ้นแห่งจิต. มานะ ๒ อย่าง ได้แก่มานะในความยกตน ๑ มานะในความข่มผู้อื่น ๑ มานะ ๓ อย่าง ได้แก่มานะว่าเราดีกว่าเขา ๑ มานะว่าเราเสมอเขา ๑ มานะว่า เราเลวกว่าเขา ๑. มานะ ๔ อย่าง ได้แก่บุคคลให้มานะเกิดเพราะลาภ ๑ ให้มานะเกิดเพราะยศ ๑ ให้มานะเกิดเพราะสรรเสริญ ๑

ให้มานะเกิดเพราะสุข ๑. มานะ ๕ อย่าง ได้แก่ บุคคลให้มานะเกิดว่า เราได้รูปที่ชอบใจ ๑ ให้มานะเกิดว่า เราได้เสียงที่ชอบใจ ๑ ให้มานะเกิดว่า เราได้กลิ่นที่ชอบใจ ๑ ให้มานะเกิดว่า เราได้รสที่ชอบใจ ๑ ให้มานะเกิดว่า เราได้โผฏฐัพพะที่ชอบใจ ๑. มานะ ๖ อย่าง ได้แก่บุคคลให้มานะเกิดเพราะความถึงพร้อมแห่งจักษุ ๑ ให้มานะเกิดเพราะความถึงพร้อมแห่งหู ๑ ให้มานะเกิดเพราะความถึงพร้อมแห่งจมูก ๑ ให้มานะเกิดเพราะความถึงพร้อมแห่งลิ้น ๑ ให้มานะเกิดเพราะความถึงพร้อมแห่งกาย ๑ ให้มานะเกิดเพราะความถึงพร้อมแห่งใจ ๑. มานะ ๗ อย่าง ได้แก่ความถือตัว ๑ ความดูหมิ่น ๑ ความถือตัวและความดูหมิ่น ๑ ความถือตัวต่ำ ๑ ความถือตัวสูง ๑ ความถือตัวว่าเรามั่งมี ๑ ความถือตัวผิด ๑. มานะ ๘ อย่าง ได้แก่บุคคลให้ความถือตัวเกิดเพราะลาภ ๑ ให้ความถือตัวต่ำเกิดเพราะความเสื่อมลาภ ๑ ให้ความถือตัวเกิดเพราะยศ ๑ ให้ความถือตัวต่ำเกิดเพราะความเสื่อมยศ ๑ ให้ความถือตัวเกิดเพราะความสรรเสริญ ๑ ให้ความถือตัวต่ำเกิดเพราะความนินทา ๑ ให้ความถือตัวเกิดเพราะสุข ๑ ให้ความถือตัวต่ำเกิดเพราะทุกข์. มานะ ๙ อย่าง ได้แก่มานะว่าเราดีกว่าคนที่ดี ๑ มานะว่า เราเสมอกับคนที่ดี ๑ มานะว่า เราเลวกว่าคนที่ดี ๑ มานะว่า เราดีกว่าผู้เสมอกัน ๑ มานะว่า เราเสมอกับผู้เสมอกัน ๑ มานะว่า เราเสมอกับผู้เลว ๑ มานะว่า เราดีกว่าผู้เลว ๑ มานะว่า เราเสมอกับผู้เลว ๑ มานะว่า เราเลวกว่าผู้เลว. มานะ ๑๐ อย่าง ได้แก่ บุคคลบางคนในโลกนี้ ยังมานะให้เกิดเพราะชาติบ้าง เพราะโคตรบ้าง ฯลฯ เพราะวัตถุอื่นๆ บ้าง ความถือตัว กิริยาที่ถือตัว ความเป็นผู้ถือตัว ความกำเริบขึ้น ความฟูขึ้น มานะดังว่าธงไชย มานะอันประคองจิตไว้ ความที่จิตใคร่ดังว่าธงยอดเห็นปานนี้ นี้เรียกว่า มานะ.

คำว่า พึงกำหนดรู้มานะ ความว่า พึงกำหนดรู้มานะด้วยปริญญา ๓ คือ ญาตปริญญา ตีรณปริญญา ปหานปริญญา ญาตปริญญาเป็นไฉน? นรชนย่อมรู้จักมานะ คือ ย่อมรู้ ย่อมเห็นว่า นี้เป็นมานะอย่างหนึ่ง ได้แก่ความฟูขึ้นแห่งจิตเป็นมานะ ๒ อย่าง ได้แก่มานะในการยกตน มานะในการข่มผู้อื่น ฯลฯ นี้เป็นมานะ ๑๐ อย่าง ได้แก่บุคคลบางคนในโลกนี้ ยังมานะให้เกิดเพราะชาติบ้าง เพราะโคตรบ้าง ฯลฯ เพราะวัตถุอื่นๆ บ้าง นี้ชื่อว่า ญาตปริญญา. ตีรณปริญญาเป็นไฉน? นรชนรู้อย่างนี้แล้วย่อมพิจารณามานะโดยความเป็นของไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์

ฯลฯ โดยอุบายเป็นเครื่องสลัดทุกข์ นี้ชื่อว่า ตีรณปริญญา. ปหานปริญญาเป็นไฉน? นรชนพิจารณาอย่างนี้แล้ว ย่อมละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งมานะ นี้ชื่อว่าปหานปริญญา. คำว่า พึงกำหนดรู้มานะ คือ พึงกำหนดรู้มานะด้วยปริญญา ๓ นี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงกำหนดรู้มานะ.

[๘๓๐] ความประพฤติผลุนผลัน ในคำว่า พึงประพฤติเว้นจากความผลุนผลัน เป็นไฉน? ความประพฤติด้วยราคะแห่งคนผู้กำหนัด ความประพฤติด้วยโทสะแห่งคนผู้ขัดเคือง ความประพฤติด้วยโมหะแห่งคนผู้หลง ความประพฤติด้วยมานะแห่งคนที่มานะผูกพัน ความประพฤติด้วยทิฏฐิแห่งคนผู้ถือมั่น ความประพฤติด้วยอุทธัจจะแห่งคนผู้ถึงความฟุ้งซ่าน ความประพฤติด้วยวิจิกิจฉาแห่งคนผู้ถึงความไม่ตกลง ความประพฤติด้วยอนุสัยแห่งคนผู้ถึงโดยเรี่ยวแรง ชื่อว่าความประพฤติผลุนผลัน (แต่ละอย่าง) นี้ชื่อว่า ความประพฤติผลุนผลัน. คำว่า พึงประพฤติเว้นจากความผลุนผลัน ความว่า นรชนพึงเป็นผู้งด เว้น เว้นเฉพาะ ออก สลัดออก พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องด้วยความประพฤติผลุนผลัน พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ พึงประพฤติ เที่ยวไป ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ เป็นไป รักษา บำรุง เยียวยา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงประพฤติเว้นจากความผลุนผลัน. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

นรชนพึงออกจากความพูดเท็จ ไม่พึงทำความเสน่หาในรูป พึงกำหนดรู้
มานะ และพึงประพฤติเว้นจากความผลุนผลัน.

[๘๓๑] ไม่พึงยินดีสังขารเก่า ไม่พึงทำความชอบใจในสังขารใหม่ เมื่อสังขาร
เสื่อมไป ก็ไม่พึงเศร้าโศก ไม่พึงเป็นผู้อาศัยกิเลสเครื่องเกี่ยวข้อง.

[๘๓๒] คำว่า ไม่พึงยินดีสังขารเก่า ความว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณที่ล่วงแล้ว เรียกว่า สังขารเก่า. บุคคลไม่ควรยินดี ไม่ควรบ่นถึง ไม่ควรติดใจ ซึ่งสังขารทั้งหลายที่ล่วงแล้วด้วยสามารถแห่งตัณหา ด้วยสามารถแห่งทิฏฐิ พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความชอบใจ ความบ่นถึง ความติดใจ ความถือ ความยึดถือ ความถือมั่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงยินดีสังขารเก่า.

[๘๓๓] คำว่า ไม่พึงทำความชอบใจสังขารใหม่ ความว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร

วิญญา เป็นปัจจุบัน เรียกว่า สังขารใหม่. ไม่ควรทำความชอบใจ ความพอใจ ความรัก ความกำหนัด ในสังขารทั้งหลายที่เป็นปัจจุบัน ด้วยสามารถแห่งตัณหา ด้วยสามารถแห่งทิฏฐิ คือ ไม่ให้เกิด ไม่ให้เกิดพร้อม ไม่ให้บังเกิด ไม่ให้บังเกิดเฉพาะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงทำความชอบใจในสังขารใหม่.

[๘๓๔] คำว่า เมื่อสังขารเสื่อมไป ไม่พึงเศร้าโศก ความว่า เมื่อสังขารเสื่อมไป เสียไป ละไป แปรไป หายไป อันตรธานไป ไม่พึงเศร้าโศก ไม่พึงลำบากใจ ไม่พึงถือมั่น ไม่พึงร่ำไร ไม่พึงทุบอกคร่ำครวญ ไม่พึงถึงความหลงใหล คือ เมื่อจักษุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ สกุล คณะ อาวาส ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร เสื่อมไป เสียไป ละไป แปรไป หายไป อันตรธานไป ไม่พึงเศร้าโศก ไม่พึงลำบากใจ ไม่พึงถือมั่น ไม่พึงร่ำไร ไม่พึงทุบอกคร่ำครวญ ไม่พึงถึงความหลงใหล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อสังขารเสื่อมไป ไม่พึงเศร้าโศก.

ว่าด้วยกิเลสเครื่องเกี่ยวข้อง

[๘๓๕] ตัณหา เรียกว่ากิเลสเครื่องเกี่ยวข้อง ในคำว่า ไม่พึงเป็นผู้อาศัยกิเลสเครื่องเกี่ยวข้อง ได้แก่ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล. เหตุไรตัณหาจึงเรียกว่ากิเลสเครื่องเกี่ยวข้อง. บุคคลย่อมเกี่ยวข้อง เกาะเกี่ยว ถือ ยึดมั่น ถือมั่น ซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ คติ อุบัติ ปฏิสนธิ ภพ สงสาร วัฏฏะ ด้วยตัณหาใด เหตุนั้น ตัณหานั้นจึงเรียกว่า กิเลสเครื่องเกี่ยวข้อง. คำว่า ไม่พึงเป็นผู้อาศัยกิเลสเครื่องเกี่ยวข้อง ความว่า บุคคลพึงไม่พึงเป็นผู้อาศัยตัณหา พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มีซึ่งตัณหา เป็นผู้งด เว้น เว้นเฉพาะ ออก สลัดออก พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องตัณหา พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงเป็นผู้อาศัยกิเลสเครื่องเกี่ยวข้อง. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ไม่พึงยินดีสังขารเก่า ไม่พึงทำความชอบใจในสังขารใหม่ เมื่อสังขาร
เสื่อมไป ไม่พึงเศร้าโศก ไม่พึงเป็นผู้อาศัยกิเลสเครื่องเกี่ยวข้อง.

[๘๓๖] เราย่อมกล่าวความกำหนัดว่า เป็นห้วงน้ำใหญ่ กล่าวความว่องไว
(อาชวะ) ว่า เป็นความปรารถนา กล่าวอารมณ์ว่า เป็นความกำหนด
เปือกตม คือกามเป็นสภาพล่วงได้โดยยาก.

ว่าด้วยเรียกตัณหาว่าเป็นห้วงน้ำใหญ่

[๘๓๗] ตัณหา เรียกว่าความกำหนัด ในคำว่า เราย่อมกล่าวความกำหนัดว่า เป็นห้วงน้ำใหญ่ ได้แก่ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล. ตัณหา เรียกว่าห้วงน้ำใหญ่ ได้แก่ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล. คำว่า เราย่อมกล่าวความกำหนัดว่าเป็นห้วงน้ำใหญ่ ความว่า เราย่อมกล่าว บอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื้น ประกาศความกำหนัดว่า เป็นห้วงน้ำใหญ่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เราย่อมกล่าวความกำหนัดว่า เป็นห้วงน้ำใหญ่.

[๘๓๘] ตัณหา เรียกว่าความว่องไว ในคำว่า กล่าวความว่องไวว่า เป็นความปรารถนา ได้แก่ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล. ตัณหาเรียกว่าความปรารถนา ได้แก่ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล. คำว่า กล่าวความว่องไวว่า เป็นความปรารถนา ความว่า เราย่อมกล่าว บอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื้น ประกาศความว่องไวว่า เป็นความปรารถนา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กล่าวความว่องไวว่าเป็นความปรารถนา.

[๘๓๙] ตัณหา เรียกว่าอารมณ์ ในคำว่า กล่าวอารมณ์ว่า เป็นความกำหนด ได้แก่ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล. ตัณหาเรียกว่า ความกำหนด ได้แก่ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กล่าวอารมณ์ว่า เป็นความกำหนด

ว่าด้วยเปรียบกามเหมือนเปือกตม

[๘๔๐] คำว่า เปือกตมคือกามเป็นสภาพล่วงได้โดยยาก ความว่า เปือกตมคือกาม หล่มคือกาม กิเลสคือกาม โคลนคือกาม ความกังวลคือกาม เป็นสภาพล่วงได้โดยยาก ก้าวล่วง

ได้โดยยาก ข้ามได้ยาก ข้ามพ้นได้ยาก ก้าวพ้นยาก ล่วงเลยได้ยาก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เปือกตมคือกามเป็นสภาพล่วงได้โดยยาก. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

เราย่อมกล่าวความกำหนัดว่า เป็นห้วงน้ำใหญ่ กล่าวความว่องไวว่า
เป็นความปรารถนา กล่าวอารมณ์ว่า เป็นความกำหนด เปือนตมคือกาม
เป็นสภาพล่วงได้โดยยาก.

[๘๔๑] ผู้เป็นมุนีไม่ก้าวล่วงจากสัจจะ เป็นพราหมณ์ตั้งอยู่บนบก ผู้นั้นสลัด
สิ่งทั้งปวงแล้ว ผู้นั้นแลเรากล่าวว่า เป็นผู้สงบ.

[๘๔๒] คำว่า ผู้เป็นมุนีไม่ก้าวล่วงจากสัจจะ ความว่า ไม่ก้าวล่วงจากสัจจวาจา ไม่ก้าวล่วงจากสัมมาทิฏฐิ ไม่ก้าวล่วงจากอริยมรรคมีองค์ ๘. คำว่า มุนี ความว่า ญาณเรียกว่า โมนะ ได้แก่ปัญญา ความรู้ทั่ว ฯลฯ ก้าวล่วงธรรมเป็นเครื่องข้องและตัณหาเพียงดังข่าย บุคคลนั้น ชื่อว่ามุนี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้เป็นมุนีไม่ก้าวล่วงจากสัจจะ.

ว่าด้วยอมตนิพพานเรียกว่าบก

[๘๔๓] อมตนิพพาน เรียกว่าบก ในคำว่า เป็นพราหมณ์ตั้งอยู่บนบก ได้แก่ความสงบสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัณหา ความสำรอกตัณหา ความดับตัณหา ความออกจากตัณหาเป็นเครื่องร้อยรัด. คำว่า พราหมณ์ ความว่า บุคคลชื่อว่าเป็นพราหมณ์ เพราะเป็นผู้ลอยเสียแล้วซึ่งธรรม ๗ ประการ ฯลฯ ผู้อันตัณหาและทิฏฐิไม่อาศัยแล้ว เป็นผู้คงที่ ชื่อว่าเป็นพราหมณ์. คำว่า เป็นพราหมณ์ตั้งอยู่บนบก ความว่า เป็นพราหมณ์ตั้งอยู่บนบก คือตั้งอยู่ในธรรมเป็นที่พึ่ง ตั้งอยู่ในธรรมเป็นที่ป้องกัน ตั้งอยู่ในธรรมเป็นที่พักพิง ตั้งอยู่ในธรรมเป็นสรณะ ตั้งอยู่ในธรรมไม่มีภัย ตั้งอยู่ในธรรมไม่มีความเคลื่อน ตั้งอยู่ในอมตะ ตั้งอยู่ในนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นพราหมณ์ตั้งอยู่บนบก.

[๘๔๔] คำว่า ผู้นั้นสลัดสิ่งทั้งปวงแล้ว ความว่า อายตนะ ๑๒ คือ จักษุ รูป ฯลฯ ใจ ธรรมารมณ์ เรียกว่าสิ่งทั้งปวง. ฉันทราคะ ในอายตนะภายในและภายนอก เป็นกิเลสอัน ผู้นั้นละแล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทำไม่ให้มีที่ตั้งดังตาลยอดด้วน ถึงความไม่มีในภายหลัง มีความ

ไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา ด้วยเหตุใด แม้ด้วยเหตุเท่านี้ สิ่งทั้งปวงชื่อว่าอันผู้นั้นสละ สำรอก ปล่อย ละ สละคืนแล้ว. ตัณหาก็ดี ทิฏฐิก็ดี มานะก็ดี เป็นกิเลสอันผู้นั้นละแล้ว ตัดราก ขาดแล้ว ทำไม่ให้มีที่ตั้งดังตาลยอดด้วน ถึงความไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็น ธรรมดา ด้วยเหตุใด แม้ด้วยเหตุเท่านี้ สิ่งทั้งปวงชื่อว่า อันผู้นั้นสละ สำรอก ปล่อย ละ สละคืนแล้ว. ปุญญาภิสังขารก็ดี อปุญญาภิสังขารก็ดี อเนญชาภิสังขารก็ดี เป็นสภาพอันผู้นั้น ละแล้ว ตัดราดขาดแล้ว ทำไม่ให้มีที่ตั้งดังตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง มีความ ไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา ด้วยเหตุใด แม้ด้วยเหตุเท่านี้ สิ่งทั้งปวงชื่อว่าอันผู้นั้นสละ สำรอก ปล่อย ละ สละคืนแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้นั้นสลัดสิ่งทั้งปวงเสียแล้ว.

[๘๔๕] คำว่า ผู้นั้นแลเรากล่าวว่า เป็นผู้สงบ ความว่า ผู้นั้น เราย่อมกล่าว บอก พูด แสดง แถลงว่า เป็นผู้สงบ เข้าไปสงบ เข้าไปสงบวิเศษ ดับ ระงับแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้นั้นแลเรากล่าวว่า เป็นผู้สงบ. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ผู้เป็นมุนีไม่ก้าวล่วงจากสัจจะ เป็นพราหมณ์ตั้งอยู่บนบก ผู้นั้นสลัดสิ่ง
ทั้งปวงแล้ว ผู้นั้นแลเรากล่าวว่า เป็นผู้สงบ.

[๘๔๖] ผู้นั้นแลมีความรู้ เป็นเวทคู รู้ธรรมแล้วไม่อาศัย ผู้นั้นอยู่ในโลกโดย
ชอบ ย่อมไม่ใฝ่ฝันต่อใครในโลกนี้.

[๘๔๗] คำว่า มีความรู้ ในคำว่า ผู้นั้นแลมีความรู้เป็นเวทคู ความว่า มีความรู้ ถึงวิชชา มีญาณ มีปัญญาเครื่องตรัสรู้ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส. คำว่า เป็นเวทคู ความว่า ญาณในมรรค ๔ เรียกว่า เวท ฯลฯ เป็นผู้ปราศจากความกำหนัดในเวทนาทั้งปวง ล่วง เวทนาทั้งปวงแล้ว ชื่อว่าเป็นเวทคู เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้นั้นแลมีความรู้ เป็นเวทคู.

[๘๔๘] คำว่า รู้ธรรมแล้วไม่อาศัย ความว่า รู้แล้ว คือ ทราบพิจารณา เทียบเคียง ทำให้แจ่มแจ้งแล้ว ทำให้เป็นแจ้งแล้วว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา. คำว่า ไม่อาศัย ความว่า ความอาศัย ๒ ประการ คือ ความอาศัยด้วยตัณหา ๑ ความอาศัยด้วยทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่า ความอาศัยด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่า ความอาศัยด้วยทิฏฐิ ผู้นั้นละความอาศัยด้วย

ตัณหา สละคืนความอาศัยด้วยทิฏฐิ เป็นผู้ไม่อาศัย ไม่พัวพัน ไม่เข้าถึง ไม่เยื่อใย ไม่น้อมใจไป ออก สละ พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้อง ซึ่งตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ฯลฯ รูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน กลิ่น รส โผฏฐัพพะที่ทราบ และธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง เป็นผู้มีจิตอันทำให้ปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า รู้ธรรมแล้วไม่อาศัย.

[๘๔๙] คำว่า ผู้นั้นอยู่ในโลกโดยชอบ ความว่า ฉันทราคะในอายตนะภายในและภายนอก เป็นกิเลสอันผู้นั้นละแล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทำไม่ให้มีที่ตั้งดังตาลยอดด้วน ถึงความไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา ด้วยเหตุใด แม้ด้วยเหตุเท่านี้ ผู้นั้นชื่อว่าย่อมเที่ยวไป อยู่ ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ ประพฤติ รักษา บำรุง เยียวยาอยู่ในโลกโดยชอบ. ปุญญาภิสังขารก็ดี อปุญญาภิสังขารก็ดี อเนญชาภิสังขารก็ดี เป็นสภาพอันผู้นั้นละแล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทำไม่ให้มีที่ตั้งดังตาลยอดด้วน ถึงความไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา ด้วยเหตุใด แม้ด้วยเหตุเท่านี้ ผู้นั้นชื่อว่าย่อมเที่ยวไป อยู่ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ ประพฤติ รักษา บำรุง เยียวยาอยู่ในโลกโดยชอบ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้นั้นอยู่ในโลกโดยชอบ.

ว่าด้วยตัณหาเรียกว่าความใฝ่ฝัน

[๘๕๐] คำว่า ย่อมไม่ฝันต่อใครๆ ในโลกนี้ ความว่า ตัณหาเรียกว่า ความใฝ่ฝัน ได้แก่ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล. ตัณหาอันเป็นความใฝ่ฝันนั้น อันผู้ใดละ ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำไม่ให้ควรเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ ผู้นั้นย่อมไม่ใฝ่ฝันต่อใครๆ เป็นกษัตริย์ก็ตาม เป็นพราหมณ์ก็ตาม เป็นแพศย์ก็ตาม เป็นศูทรก็ตาม เป็นคฤหัสถ์ก็ตาม เป็นบรรพชิตก็ตาม เป็นเทวดาก็ตาม เป็นมนุษย์ก็ตาม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมไม่ใฝ่ฝันต่อใครๆ ในโลกนี้. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ผู้นั้นแลมีความรู้ เป็นเวทคู รู้ธรรมแล้วไม่อาศัย ผู้นั้นอยู่ในโลกโดยชอบ ย่อมไม่ใฝ่ฝันต่อใครๆ ในโลกนี้.

[๘๕๑] ผู้ใดข้ามพ้นกามทั้งหลาย และเครื่องข้อง ที่ล่วงได้โดยยากในโลก ผู้นั้นย่อมไม่เศร้าโศก ย่อมไม่เพ่งเล็ง เป็นผู้มีกระแสอันตัดเสียแล้ว มิได้มีเครื่องผูก.

ว่าด้วยกาม ๒ อย่าง

[๘๕๒] คำว่า ผู้ใด ในคำว่า ผู้ใดข้ามพ้นกามทั้งหลาย และเครื่องข้องที่ล่วงได้โดยยากในโลก ความว่า ผู้ใด คือ เช่นใด ประกอบอย่างไร ชนิดอย่างไร มีประการอย่างไร ถึงฐานะใด ประกอบด้วยธรรมใด เป็นกษัตริย์ก็ตาม เป็นพราหมณ์ก็ตาม เป็นแพศย์ก็ตาม เป็นศูทรก็ตาม เป็นคฤหัสถ์ก็ตาม เป็นบรรพชิตก็ตาม เป็นเทวดาก็ตาม เป็นมนุษย์ก็ตาม โดยอุทานว่ากาม. ได้แก่ กาม ๒ อย่าง คือ วัตถุกาม ๑ กิเลสกาม ๑ ฯลฯ เหล่านี้เรียกว่า วัตถุกาม ฯลฯ เหล่านี้เรียกว่า กิเลสกาม. ชื่อว่าเครื่องข้อง ได้แก่เครื่องข้อง ๗ ประการ คือ เครื่องข้องคือราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส ทุจริต. คำว่า ในโลก คือ ใน อบายโลก มนุษยโลก เทวโลก ขันธโลก ธาตุโลก อายตนโลก. คำว่า ที่ล่วงได้โดยยาก ความว่า ผู้ใดได้ข้าม ข้ามขึ้น ข้ามพ้น ก้าวล่วง เป็นไปล่วงแล้วซึ่งกามและเครื่องข้องที่ล่วงได้โดยยาก ล่วงไปได้ยาก ข้ามขึ้นได้ยาก ข้ามพ้นได้ยาก ก้าวล่วงได้ยาก เป็นไปล่วงได้ยาก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ใด ข้ามพ้นกามทั้งหลาย และเครื่องข้องที่ล่วงได้โดยยากในโลก.

[๘๕๓] คำว่า ผู้นั้นย่อมไม่เศร้าโศก ย่อมไม่เพ่งเล็ง ความว่า ย่อมไม่เศร้าโศก ถึงวัตถุที่แปรปรวนไป หรือเมื่อวัตถุแปรปรวนไปแล้ว ก็ไม่เศร้าโศกถึง คือ ย่อมไม่เศร้าโศก ไม่ลำบากใจ ไม่รำพัน ไม่ทุบอกคร่ำครวญ ไม่ถึงความหลงใหลว่า จักษุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ สกุล คณะ อาวาส ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร มารดา บิดา พี่น้องชาย พี่น้องหญิง บุตร ธิดา มิตร พวกพ้อง ญาติสาโลหิต ของเรา แปรปรวนไปแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมไม่เศร้าโศก. คำว่า ย่อมไม่เพ่งเล็ง ความว่า ย่อมไม่เพ่งเล็ง ไม่เพ่งถึง ไม่มุ่งถึง ไม่หมายถึง ไม่มุ่งหมายถึง. อีกอย่างหนึ่ง ผู้นั้นย่อมไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่เคลื่อน ไม่อุบัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้นั้นย่อมไม่เศร้าโศก ย่อมไม่เพ่งเล็ง.

ว่าด้วยตัณหาเรียกว่ากระแส

[๘๕๔] คำว่า เป็นผู้มีกระแสอันตัดเสียแล้ว ไม่มีเครื่องผูก ความว่า ตัณหาเรียกว่า กระแส ได้แก่ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล. ตัณหากระแสนั้น เป็น

กิเลสชาติอันผู้ใดละ ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำไม่ให้ควรเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ ผู้นั้นเรียกว่าเป็นผู้มีกระแสอันตัดเสียแล้ว. คำว่า ไม่มีเครื่องผูก ความว่า เครื่องผูก ๗ ประการ คือ เครื่องผูกคือราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส ทุจริต. เครื่องผูกเหล่านี้อันผู้ใดละ ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำไม่ให้ควรเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ ผู้นั้นเรียกว่า ไม่มีเครื่องผูก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้มีกระแสอันตัดเสียแล้ว ไม่มีเครื่องผูก. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ผู้ใดข้ามพ้นกามทั้งหลาย และเครื่องข้องที่ล่วงได้โดยยากในโลก ผู้นั้น
ย่อมไม่เศร้าโศก ย่อมไม่เพ่งเล็ง เป็นผู้มีกระแสอันตัดเสียแล้ว ไม่มี
เครื่องผูก.

[๘๕๕] กิเลสชาติที่พึงเกิดขึ้น เพราะปรารภถึงสังขาร ในกาลก่อน ท่านจงให้
เหือดหายไปเสีย กิเลสชาติเครื่องกังวลที่พึงเกิดขึ้นเพราะปรารภถึง
สังขารในภายหลัง อย่าได้มีแก่ท่าน ถ้าท่านจักไม่ถือเอาสังขารในท่าม
กลาง ท่านจักเป็นผู้เข้าไปสงบประพฤติไป.

[๘๕๖] คำว่า กิเลสชาติที่พึงเกิดขึ้น เพราะปรารภถึงสังขารในกาลก่อน ท่านจงให้เหือดหายไปเสีย ความว่า กิเลสเหล่าใดพึงเกิดขึ้น เพราะปรารภถึงสังขารทั้งหลายเป็นส่วนอดีต ท่านจงยังกิเลสเหล่านั้นให้เหือดไป เหือดหายไป เหือดแห้งไป คือ จงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า กิเลสชาติที่พึงเกิดขึ้น เพราะปรารภถึงสังขารในกาลก่อน ท่านจงให้เหือดหายไปเสีย. อีกอย่างหนึ่ง อภิสังขารคือกรรมเป็นส่วนอดีตเหล่าใด ที่ยังมิได้ให้ผล ท่านจงยังอภิสังขารคือกรรมเหล่านั้นให้เหือดไป เหือดหายไป เหือดแห้งไป คือ จงทำให้สิ้นพืช ละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า กิเลสชาติที่พึงเกิดขึ้น เพราะปรารภถึงสังขารในกาลก่อน ท่านจงให้เหือดหายไป.

ว่าด้วยอนาคตเรียกว่าภายหลัง

[๘๕๗] คำว่า กิเลสชาติเครื่องกังวลที่พึงเกิดขึ้น เพราะปรารภถึงสังขารในภายหลัง

อย่าได้มีแก่ท่าน ความว่า อนาคตเรียกว่าภายหลัง. กิเลสชาติเครื่องกังวลเหล่าใด คือ กิเลสชาติเครื่องกังวลคือราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส ทุจริต พึงเกิดขึ้นเพราะปรารภสังขารทั้งหลายในอนาคต กิเลสชาติเครื่องกังวลเหล่านี้ อย่าได้มีแก่ท่าน คือ ท่านอย่าทำให้ปรากฏ อย่าให้เกิด อย่าให้เกิดพร้อม อย่าให้บังเกิด อย่าให้บังเกิดเฉพาะ จงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กิเลสชาติเครื่องกังวลที่พึงเกิดขึ้น เพราะปรารภถึงสังขารในภายหลัง อย่าได้มีแก่ท่าน.

[๘๕๘] คำว่า ถ้าท่านจักไม่ถือเอาสังขารในท่ามกลาง ความว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นปัจจุบัน เรียกว่า ท่ามกลาง. ท่านจักไม่ถือเอา ไม่ยึด ไม่ถือ ไม่ยึดถือ ไม่ยินดี ไม่พูดถึง ไม่ติดใจ คือ จักละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง ซึ่งความยินดี ความพูดถึงความติดใจ ความถือ ความยึดถือ ความถือมั่น ซึ่งสังขารทั้งหลายในปัจจุบันนี้ ด้วยสามารถแห่งตัณหา ด้วยสามารถแห่งทิฏฐิ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ถ้าท่านจักไม่ถือเอาสังขารในท่ามกลาง.

[๘๕๙] คำว่า ท่านจักเป็นผู้เข้าไปสงบประพฤติไป ความว่า ท่านจักเป็นผู้สงบ เข้าไปสงบ เข้าไปสงบวิเศษ ดับ ระงับแล้ว เพราะราคะ โทสะ ฯลฯ อกุสลาภิสังขารทั้งปวง เป็นสภาพสงบ สงบเงียบ เข้าไปสงบวิเศษ ถูกเผา ดับ ปราศไป ระงับ ประพฤติ ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ เป็นไป รักษา บำรุง เยียวยา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านจักเป็นผู้เข้าไปสงบประพฤติไป. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

> กิเลสชาติที่พึงเกิดขึ้น เพราะปรารภถึงสังขารในกาลก่อน ท่านจงให้
> เหือดหายไปเสีย กิเลสชาติเครื่องกังวลที่พึงเกิดขึ้นเพราะปรารภถึง
> สังขารในภายหลัง อย่าได้มีแก่ท่าน ถ้าท่านจักไม่ถือเอาสังขารในท่าม
> กลาง ท่านจักเป็นผู้เข้าไปสงบประพฤติไป.

[๘๖๐] ความถือว่าของเราในนามรูป ย่อมไม่มีแก่ผู้ใด โดยประการทั้งปวง
> และผู้ใดย่อมไม่เศร้าโศก เพราะสิ่งที่ถือว่าของเราไม่มีอยู่ ผู้นั้นย่อมไม่
> เสื่อมในโลก.

ว่าด้วยนามและรูป

[๘๖๑] คำว่า โดยประการทั้งปวง ในคำว่า ความถือว่า ของเราในนามรูป ย่อมไม่มีแก่ผู้ใดโดยประการทั้งปวง ความว่า ทั้งปวงโดยกำหนดทั้งปวง ทั้งปวงโดยประการทั้งปวงไม่เหลือ ไม่มีส่วนเหลือ. คำว่า ทั้งปวงนั้น เป็นเครื่องกล่าวรวบหมด. อรูปขันธ์ ๔ ชื่อว่านาม. มหาภูตรูป ๔ และอุปาทายรูปแห่งมหาภูตรูป ๔ ชื่อว่ารูป. คำว่า แก่ผู้ใด คือ แก่พระอรหันตขีณาสพ. ชื่อว่าความถือว่าของเรา ได้แก่ความถือว่าของเรา ๒ อย่าง คือ ความถือว่าของเราด้วยตัณหา ๑ ความถือว่าของเราด้วยทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าความถือว่าของเราด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความถือว่าของเราด้วยทิฏฐิ. คำว่า ความถือว่าของเราในนามรูป ย่อมไม่มีแก่ผู้ใดโดยประการทั้งปวง ความว่า ความถือว่าของเราในนามรูป ย่อมไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้แก่ผู้ใดโดยประการทั้งปวง คือ อันผู้ใดละ ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำไม่ให้ควรเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความถือว่าของเราในนามรูป ย่อมไม่มีแก่ผู้ใดโดยประการทั้งปวง.

ว่าด้วยผู้ไม่เศร้าโศก

[๘๖๒] คำว่า และผู้ใดย่อมไม่เศร้าโศกเพราะสิ่งที่ถือว่าของเราไม่มีอยู่ ความว่า ย่อมไม่เศร้าโศกถึงวัตถุที่แปรปรวน หรือ เมื่อวัตถุแปรปรวนไปแล้วก็ย่อมไม่เศร้าโศกถึง คือ ย่อมไม่เศร้าโศก ไม่ลำบากใจ ไม่รำพัน ไม่ทุบอกคร่ำครวญ ไม่ถึงความหลงใหลว่า จักษุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ สกุล คณะ อาวาส ลาภ ฯลฯ ญาติสาโลหิตของเราแปรปรวนไปแล้ว แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ย่อมไม่เศร้าโศกเพราะสิ่งที่ถือว่าของเราไม่มีอยู่. อีกอย่างหนึ่ง ผู้ใดเป็นผู้อันทุกขเวทนาซึ่งไม่สำราญกระทบ ครอบงำ ย่ำยี มาถึงเข้าแล้ว ย่อมไม่เศร้าโศก ไม่ลำบากใจ ไม่รำพัน ไม่ทุบอกคร่ำครวญ ไม่ถึงความหลงใหลแม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ย่อมไม่เศร้าโศกเพราะสิ่งที่ถือว่าของเราไม่มีอยู่. อีกอย่างหนึ่งผู้ใด เป็นผู้อันโรคตา กระทบ ครอบงำ ฯลฯ เป็นผู้อันสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดดและสัตว์เสือกคลานกระทบ ครอบงำ ย่ำยี มาถึงเข้าแล้ว ย่อมไม่เศร้าโศก ไม่ลำบากใจ ไม่รำพันไม่ทุบอกคร่ำครวญ ไม่ถึงความหลงใหล แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ย่อมไม่เศร้าโศก

เพราะสิ่งที่ถือว่าของเราไม่มีอยู่. อีกอย่างหนึ่ง เมื่อนามรูปนั้นไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้ ผู้ใดย่อมไม่เศร้าโศก ไม่ลำบากใจ ไม่รำพัน ไม่ทุบอกคร่ำครวญ ไม่ถึงความหลงใหลว่า นามรูปของเราได้มีแล้วหนอ นามรูปย่อมไม่มีแก่เราหนอ นามรูปของเราพึงมีหนอ เราย่อมไม่ได้นามรูปนั้นหนอ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า และผู้ใดย่อมไม่เศร้าโศกเพราะสิ่งที่ถือว่าของเราไม่มีอยู่.

ว่าด้วยความเสื่อมมีแก่ผู้ยึดถือ

[๘๖๓] คำว่า ผู้นั้นย่อมไม่เสื่อมในโลก ความว่า ความถือ ความยึดถือ ความถือมั่นความชอบใจ ความน้อมใจถึงรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อะไรๆ ว่า สิ่งนี้ของเราหรือว่า สิ่งนี้ของคนเหล่าอื่น ย่อมมีแก่ผู้ใด ความเสื่อมย่อมมีแก่ผู้นั้น. สมจริงตามภาษิตว่า

ท่านเสื่อมแล้วจากรถ ม้า แก้วมณี และกุณฑล เสื่อมแล้วจากบุตร
และภรรยา ทั้งจากโภคสมบัติทั้งปวง ที่ไม่ได้เสพ เหตุไร ท่านจึงไม่
เดือดร้อนในเวลาเศร้าโศก. โภคสมบัติทั้งหลาย ย่อมละสัตว์ไปก่อน
บ้าง สัตว์ย่อมละโภคสมบัติเหล่านั้นไปก่อนบ้าง ผู้ใคร่กามมีโภคสมบัติ
ทั้งหลาย เป็นผู้ไม่มีอะไรเป็นของของตน เหตุนั้น เราจึงไม่เศร้าโศก
ในเวลาเศร้าโศก. ดวงจันทร์ย่อมขึ้น ย่อมเต็มดวง ย่อมเสื่อมไป
ดวงอาทิตย์อัสดงคตแล้วก็ลับไป โลกธรรมทั้ง ๘ เรารู้แล้ว เหตุนั้น
เราจึงไม่เศร้าโศก ในเวลาเศร้าโศก.

ความถือ ความยึดถือ ความถือมั่น ความชอบใจ ความน้อมใจ ถึงรูป เวทนา สัญญา สังขารวิญญาณอะไรๆ ว่า สิ่งนี้ของเรา หรือว่า สิ่งนี้ของคนเหล่าอื่น ย่อมไม่มีแก่ผู้ใด ความเสื่อมก็ไม่มีแก่ผู้นั้น. สมจริงตามภาษิตว่า. ดูกรสมณะ ท่านย่อมยินดีหรือ ดูกรท่านผู้มีอายุ เราได้อะไรเล่าจึงจะยินดี ดูกรสมณะ ถ้าอย่างนั้น ท่านย่อมเศร้าโศกหรือ ดูกรท่านผู้มีอายุ สิ่งอะไรๆ เล่าเสื่อมไปแล้วเราจึงจะเศร้าโศก ดูกรสมณะ ถ้าอย่างนั้น ท่านย่อมไม่ยินดี ย่อมไม่เศร้าโศกหรือ เป็นอย่างนั้น ท่านผู้มีอายุ.

และสมจริงตามภาษิตว่า

เป็นเวลานานหนอ เราจึงได้เห็นภิกษุผู้เป็นพราหมณ์ ดับรอบแล้ว ไม่มียินดี ไม่มีทุกข์ ข้ามตัณหาเครื่องเกาะเกี่ยวในโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้นั้นย่อมไม่เสื่อมในโลก. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ความถือว่าของเราในนามรูป ย่อมไม่มีแก่ผู้ใดโดยประการทั้งปวง และ
ผู้ใดย่อมไม่เศร้าโศก เพราะสิ่งที่ถือว่าของเราไม่มีอยู่ ผู้นั้นย่อมไม่เสื่อม
ในโลก.

[๘๖๔] ความกังวลอะไรๆ ว่า สิ่งนี้ของเรา หรือว่า สิ่งนี้ของคนเหล่าอื่น
ย่อมไม่มีแก่ผู้ใด ผู้นั้น เมื่อไม่ได้ความถือว่าของเรา ก็ไม่เศร้าโศกว่าสิ่งนี้
ย่อมไม่มีแก่เรา.

[๘๖๕] คำว่า แก่ผู้ใด ในคำว่า ความกังวลอะไรๆ ว่า สิ่งนี้ของเรา หรือว่าสิ่งนี้ของคนเหล่าอื่น ย่อมไม่มีแก่ผู้ใด ความว่า แก่พระอรหันตขีณาสพ. ความถือ ความยึดถือ ความถือมั่น ความชอบใจ ความน้อมใจถึงสังขารอะไรๆ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ว่า สิ่งนี้ของเรา หรือว่า สิ่งนี้ของคนเหล่าอื่น ย่อมไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้ แก่ผู้ใด คือ อันผู้ใด ละ ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำไม่ให้ควรเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ความกังวลอะไรๆ ว่า สิ่งนี้ของเรา หรือว่าสิ่งนี้ของคนเหล่าอื่น ย่อมไม่มีแก่ผู้ใด.

ว่าด้วยอิทัปปัจจยตา

สมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย กายนี้ไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย ทั้งไม่ใช่ของคนเหล่าอื่น ดูกรภิกษุทั้งหลาย กายนี้ อันกรรมเก่าควบคุมแล้ว อันจิตประมวลเข้าแล้ว ท่านทั้งหลายพึงเห็นว่าเป็นที่ตั้งแห่งเวทนา ดูกรภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว ย่อมมนสิการถึงปฏิจจสมุปบาท นั่นแหละโดยแยบคายเป็นอย่างดีในกายนั้นว่า เพราะเหตุนี้ๆ เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้ก็มี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้ก็เกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้ก็ดับ กล่าวคือ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ

ฯลฯ ความเกิดแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้ เพราะอวิชชานั้นแลดับด้วยสามารถความสำรอกโดยไม่เหลือ สังขารจึงดับ ฯลฯ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ความกังวลอะไรๆ ว่า สิ่งนี้ของเรา หรือว่า สิ่งนี้ของคนเหล่าอื่น ย่อมไม่มีแก่ผู้ใด.

และสมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ดูกรโมฆราช ท่านจงมีสติพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญ ถอน
อัตตานุทิฏฐิเสียแล้ว พึงเป็นผู้ข้ามพ้นมัจจุได้ด้วยอาการอย่างนี้ มัจจุราช
ย่อมไม่เห็นบุคคลผู้พิจารณาเห็นโลกอย่างนี้.

แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ จึงชื่อว่า ความกังวลอะไรๆ ... ย่อมไม่มีแก่ผู้ใด.

และสมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงละสิ่งนั้นเสียเถิด สิ่งนั้นที่ท่านทั้งหลายละเสียแล้ว จักมีเพื่อประโยชน์เพื่อสุข ตลอดกาลนาน. ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็สิ่งอะไรไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย ดูกรภิกษุทั้งหลาย รูปไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงละรูปเสียเถิด รูปนั้นที่ท่านทั้งหลายละเสียแล้ว จักมีเพื่อประโยชน์เพื่อสุข ตลอดกาลนาน เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลาย จงละวิญญาณนั้นเสียเถิด วิญญาณนั้นที่ท่านทั้งหลายละเสียแล้ว จักมีเพื่อประโยชน์เพื่อสุขตลอดกาลนาน ดูกรภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน? หญ้า ไม้ กิ่งไม้และใบไม้ในวิหารเชตวันนี้คนพึงนำไป เผาเสีย หรือว่าทำตามปัจจัย ท่านทั้งหลายพึงมีความดำริอย่างนี้หรือว่า คนย่อมนำไปเผาเสีย ซึ่งเราทั้งหลาย หรือทำตามปัจจัย. ความดำรินั้นไม่มีเลย พระพุทธเจ้าข้า. ข้อนั้นเพราะเหตุอะไร เพราะเหตุว่า สิ่งนั้นไม่ใช่ตนหรือของเนื่องด้วยตนแห่งข้าพระองค์ทั้งหลาย ดูกรภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงละสิ่งนั้นเสียเถิด สิ่งนั้นที่ท่านทั้งหลายละเสียแล้ว จักมีเพื่อประโยชน์ เพื่อสุข ตลอดกาลนาน ฉันนั้นแล ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็สิ่งอะไรไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย ดูกรภิกษุทั้งหลาย รูปไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย ... วิญญาณไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงละวิญญาณนั้นเสียเถิด วิญญาณนั้นท่านทั้งหลายละเสียแล้ว จักมีเพื่อประโยชน์เพื่อสุข ตลอดกาลนาน แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ จึงชื่อว่า ความกังวลอะไรๆ ... ย่อมไม่มีแก่ผู้ใด.

และสมจริงตามภาษิตว่า

ดูกรคามณี เมื่อบุคคลเห็นความเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมล้วนและความ
สืบต่อแห่งสังขารล้วน ตามเป็นจริง ภัยก็ไม่มี เมื่อใด บุคคลเห็น
ขันธโลกเสมอด้วยหญ้าและไม้ ด้วยปัญญา เมื่อนั้น บุคคลนั้นก็ไม่
ปรารถนาอะไรๆ อื่น นอกจากนิพพานอันไม่มีปฏิสนธิ.

นางวชิราภิกษุณีได้กล่าวคาถานี้กะมารรู้ลามกว่า

ดูกรมาร ทิฏฐิของท่านย่อมเชื่อสิ่งอะไรหนอว่าสัตว์ ร่างกายนี้เป็นกอง
แห่งสังขารล้วน บัณฑิตย่อมไม่ได้ที่จะเรียกว่าเป็นสัตว์ในกองสังขาร
ล้วนนี้ เสียงว่ารถย่อมมีเพราะคุมกันเข้าแห่งส่วนประกอบ ฉันใด เมื่อ
ขันธ์ทั้งหลายมีอยู่ ความสมมติว่าสัตว์ก็มี ฉันนั้น ก็ทุกข์อย่างเดียว
ย่อมเกิด ทุกข์ย่อมตั้งอยู่ และย่อมแปรไป นอกจากทุกข์ไม่มีอะไรเกิด
นอกจากทุกข์ไม่มีอะไรดับ.

แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ จึงชื่อว่า ความกังวลอะไรๆ ... ย่อมไม่มีแก่ผู้ใด.

และสมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุย่อมค้นหารูปอย่างนั้นแหละ ตลอดถึงคติของรูปที่มีอยู่ ภิกษุย่อมค้นหาเวทนา ... สัญญา ... สังขาร ... วิญญาณ ตลอดถึงคติของวิญญาณที่มีอยู่ เมื่อภิกษุนั้น ค้นหารูปตลอดถึงคติของรูปที่มีอยู่ เมื่อค้นหาเวทนา ... สัญญา ... สังขาร ... วิญญาณ ตลอดถึงคติของวิญญาณที่มีอยู่ แม้ความถือว่าเราก็ดี ว่าของเราก็ดี ว่าเราย่อมมีก็ดี ความถือแม้นั้นก็มิได้มีแก่ภิกษุนั้นๆ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ จึงชื่อว่า ความกังวลอะไรๆ ... ย่อมไม่มีแก่ผู้ใด.

ว่าด้วยโลกสูญ

ท่านพระอานนท์ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์ตรัสว่า โลกสูญ โลกสูญ ดังนี้. ด้วยเหตุเท่าไรหนอแล พระองค์จึงตรัสว่า โลกสูญ โลกสูญ. พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกรอานนท์ เพราะสูญจากตนหรือจากสิ่งที่เนื่องด้วยตน ฉะนั้น เราจึงกล่าวว่าโลกสูญ. ดูกรอานนท์ ก็สิ่งอะไรที่สูญจากตนหรือจากสิ่งที่เนื่องด้วยตน ดูกรอานนท์ จักษุ

สูญจากตนหรือจากสิ่งที่เนื่องด้วยตน รูปก็สูญ ... จักษุวิญญาณ ... จักษุสัมผัส ... สุขเวทนาก็ดี ทุกขเวทนาก็ดี อทุกขมสุขเวทนาก็ดี ที่เกิดขึ้นเพราะจักษุสัมผัสเป็นปัจจัย แม้เวทนานั้นก็สูญ หู ... เสียง ... จมูก ... กลิ่น ... ลิ้น ... รส ... กาย ... โผฏฐัพพะ ... ใจ ... ธรรมารมณ์ ... มโนวิญญาณ ... โมโนสัมผัส ... สุขเวทนาก็ดี ทุกขเวทนาก็ดี อทุกขมสุขเวทนาก็ดี ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย แม้เวทนานั้นก็สูญจากตนหรือจากสิ่งที่เนื่องด้วยตน ดูกรอานนท์ เพราะโลกสูญจากตนหรือจากสิ่งที่เนื่องด้วยตน ฉะนั้น เราจึงกล่าวว่า โลกสูญ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ จึงชื่อว่า ความกังวลอะไรๆ ว่า สิ่งนี้ของเรา หรือว่าสิ่งนี้ของคนเหล่าอื่น ย่อมไม่มีแก่ผู้ใด.

[๘๖๖] ชื่อว่า ความถือว่าของเรา ในคำว่า ผู้นั้น เมื่อไม่ได้ความถือว่าของเรา ได้แก่ความถือว่าของเรา ๒ อย่าง คือ ความถือว่าของเราด้วยตัณหา ๑ ความถือว่าของเราด้วยทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าความถือว่าของเราด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความถือว่าของเราด้วยทิฏฐิ ผู้นั้นละความถือว่าของเราด้วยตัณหา สละคืนความถือว่าของเราด้วยทิฏฐิแล้ว เมื่อไม่ได้ ไม่พบ ไม่ประสบ ไม่ได้เฉพาะซึ่งความถือว่าของเรา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้นั้น เมื่อไม่ได้ความถือว่าของเรา.

[๘๖๗] คำว่า ก็ไม่เศร้าโศกว่า สิ่งนี้ย่อมไม่มีแก่เรา ความว่า ผู้นั้นย่อมไม่เศร้าโศกถึงวัตถุที่แปรปรวนไป หรือเมื่อวัตถุนั้นแปรปรวนไปแล้ว ก็ไม่เศร้าโศกถึง และไม่เศร้าโศก ไม่ลำบากใจ ไม่รำพัน ไม่ทุบอกคร่ำครวญ ไม่ถึงความหลงใหลว่า จักษุของเราแปรปรวนไปแล้ว หูของเราแปรปรวนไปแล้ว ฯลฯ สาโลหิตของเราแปรปรวนไปแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ก็ไม่เศร้าโศกว่า สิ่งนี้ย่อมไม่มีแก่เรา. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ความกังวลอะไรๆ ว่า สิ่งนี้ของเรา หรือว่า สิ่งนี้ของคนเหล่าอื่น ย่อม
ไม่มีแก่ผู้ใด ผู้นั้น เมื่อไม่ได้ความถือว่าของเรา ก็ไม่เศร้าโศกว่า สิ่ง
นี้ย่อมไม่มีแก่เรา.

[๘๖๘] บุคคลเป็นผู้ไม่ริษยา ไม่ตามติดใจ ไม่หวั่นไหว เป็นผู้เสมอในอายตนะ
ทั้งปวง เราถูกถามถึงบุคคลผู้ไม่มีความหวั่นไหว ก็บอกอานิสงส์นั้น.

ว่าด้วยผู้ไม่ริษยา

[๘๖๙] ความริษยา ในคำว่า เป็นผู้ไม่ริษยา ไม่ตามติดใจเป็นไฉนๆ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ริษยา คือ ย่อมริษยา ชิงชัง ผูกความริษยา ในลาภ สักการะ การเคารพการนับถือ การไหว้และการบูชาของบุคคลอื่น ความเป็นผู้ริษยา การทำความเป็นผู้ริษยา ความริษยา กิริยาที่ริษยา ความเป็นผู้ริษยา ความชิงชัง กิริยาที่ชิงชัง ความเป็นผู้ชิงชัง นี้เรียกว่าความริษยา. ความริษยานั้น อันผู้ใดละ ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำไม่ให้ควรเกิดขึ้นเผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ ผู้นั้นเรียกว่า เป็นผู้ไม่ริษยา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ไม่ริษยา. คำว่า ไม่ตามติดใจ ความว่า ตัณหา เรียกว่าความตามติดใจ ได้แก่ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิชฌาโลภะ อกุศลมูล. ความติดใจนั้น อันผู้ใดละ ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำให้ไม่ควรเกิดขึ้นเผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ ผู้นั้นเรียกว่า เป็นผู้ไม่ตามติดใจ. ผู้นั้นไม่ติดใจ คือ ไม่ถึงความติดใจไม่หลง ไม่หมกมุ่นในรูป ฯลฯ ในรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน อารมณ์ที่ทราบและธรรมารมณ์ที่รู้แจ้งคือเป็นผู้ปราศจากความติดใจ หายจากความติดใจ สละความติดใจ สำรอกความติดใจ ปล่อยความติดใจ ละความติดใจ สละคืนความติดใจแล้ว ปราศจากความกำหนัด หายจากความกำหนัด สละความกำหนัด สำรอกความกำหนัด ปล่อยความกำหนัด ละความกำหนัด สละคืนความกำหนัดแล้ว หายหิวแล้ว ดับแล้ว เย็นแล้ว เป็นผู้เสวยสุขมีตนดุจพรหมอยู่ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า บุคคลเป็นผู้ไม่ริษยา ไม่ตามติดใจ.

ว่าด้วยผู้ไม่หวั่นไหว

[๘๗๐] คำว่า ไม่หวั่นไหว เป็นผู้เสมอในอายตนะทั้งปวง ความว่า ตัณหา เรียกว่าความหวั่นไหว ได้แก่ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล. ตัณหาอันเป็นความหวั่นไหวนั้น อันผู้ใด ละ ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำไม่ให้ควรเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ ผู้นั้น เรียกว่าเป็นผู้ไม่หวั่นไหว. บุคคลชื่อว่าเป็นผู้ไม่หวั่นไหว เพราะละความหวั่นไหวเสียแล้ว ผู้นั้นย่อมไม่หวั่นไหว เอนเอียง ดิ้นรน ยุ่ง วุ่นไป แม้ในลาภ แม้ในความเสื่อมลาภแม้ในยศ แม้ในความเสื่อมยศ แม้ในความสรรญเสริญ แม้ในความนินทา แม้ในสุข แม้ในทุกข์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ไม่หวั่นไหว. คำว่า เป็นผู้เสมอในอายตนะทั้งปวง ความว่า

อายตนะ ๑๒ คือ จักษุ รูป ฯลฯ ใจ ธรรมารมณ์ เรียกว่า อายตนะทั้งปวง. เมื่อใด ฉันทราคะในอายตนะภายในและภายนอก อันบุคคลละ ตัดรากเสียแล้ว ทำไม่ให้มีที่ตั้งดังตาลยอดด้วนให้ถึงความไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา เมื่อนั้น ผู้นั้นเรียกว่าเป็นผู้เสมอคงที่ วางตนเป็นกลาง เพิกเฉย ในอายตนะทั้งปวง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่หวั่นไหว เป็นผู้เสมอในอายตนะทั้งปวง.

[๘๗๑] คำว่า เราถูกถามถึงบุคคลผู้ไม่มีความหวั่นไหว ก็บอกอานิสงส์นั้น ความว่า เราถูกถาม สอบถาม ขอให้บอก อัญเชิญให้บอก ขอให้ประสาท ถึงบุคคลผู้ไม่มีความหวั่นไหว ก็บอกอานิสงส์ ๔ นี้ คือ บอก ชี้แจง ฯลฯ ประกาศว่า บุคคลนั้นเป็นผู้ไม่ริษยา ไม่ตามติดใจ ไม่หวั่นไหว เป็นผู้เสมอในอายตนะทั้งปวง ดังนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เราถูกถามถึงบุคคลผู้ไม่มีความหวั่นไหว ก็บอกอานิสงส์นั้น. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

บุคคลเป็นผู้ไม่ริษยา ไม่ตามติดใจ ไม่หวั่นไหว เป็นผู้เสมอในอายตนะ
ทั้งปวง เราถูกถามถึงบุคคลผู้ไม่มีความหวั่นไหว ก็บอกอานิสงส์นั้น.

[๘๗๒] อภิสังขารอะไรๆ ย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้ไม่หวั่นไหว รู้แจ้งอยู่ บุคคลนั้น
งดเว้นแล้วจากอภิสังขาร ย่อมเห็นความปลอดโปร่งในที่ทั้งปวง.

[๘๗๓] ตัณหา เรียกว่าความหวั่นไหว ในคำว่า แก่บุคคลผู้ไม่หวั่นไหว รู้แจ้งอยู่ ได้แก่ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล. ตัณหาอันเป็นความหวั่นไหวนั้น อันผู้ใดละ ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำไม่ให้ควรเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ ผู้นั้นเรียกว่า ผู้ไม่หวั่นไหว. บุคคลชื่อว่าไม่หวั่นไหว เพราะละความหวั่นไหวเสียแล้ว ผู้นั้นย่อมไม่หวั่นไหว เอนเอียง ดิ้นรน ยุ่ง วุ่นไป แม้ในลาภ แม้ในความเสื่อมลาภ แม้ในยศ แม้ในความเสื่อมยศ แม้ในความสรรเสริญ แม้ในความนินทา แม้ในสุข แม้ในทุกข์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แก่บุคคลผู้ไม่หวั่นไหว. คำว่า รู้แจ้งอยู่ ความว่า รู้ รู้ทั่ว รู้แจ้งเฉพาะ แทงตลอด ว่าสังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แก่บุคคลผู้ไม่หวั่นไหว รู้แจ้งอยู่.

[๘๗๔] คำว่า อภิสังขารอะไรๆ ย่อมไม่มี ความว่า ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร

อาเนญชาภิสังขาร เรียกว่า อภิสังขาร (นิสังขิติ). ปุญญาภิสังขารก็ดี อปุญญาภิสังขารก็ดี อาเนญชาภิสังขารก็ดี อันบุคคลนั้นละ ตัดรากขาดแล้ว ทำไม่ให้มีที่ตั้งดังตาลยอดด้วน ถึงความไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา ด้วยเหตุเท่านี้ อภิสังขารทั้งหลายก็ไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้ คือ เป็นสภาพอันบุคคลนั้นละ ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำให้ไม่ควรเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไปคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อภิสังขารอะไรๆ ย่อมไม่มี.

[๘๗๕] คำว่า บุคคลนั้นงดเว้นแล้วจากอภิสังขาร ความว่า ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร อาเนญชาภิสังขาร เรียกว่า อภิสังขาร (วิยารัมภะ). ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร อาเนญชาภิสังขาร อันบุคคลนั้นละ ตัดรากขาดแล้ว ทำไม่ให้มีที่ตั้งดังตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา ด้วยเหตุเท่านี้ บุคคลนั้นชื่อว่าเป็นผู้งด เว้น เว้นขาด เว้นเฉพาะ ออก สลัดออก พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องอภิสังขาร เป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลนั้นงดเว้นแล้วจากอภิสังขาร.

[๘๗๖] คำว่า ย่อมเห็นความปลอดโปร่งในที่ทั้งปวง ความว่า ราคะ โทสะ โมหะ ฯลฯ กิเลสทั้งหลาย อันก่อให้เกิดภัย เพราะผู้นั้นเป็นผู้ละราคะอันก่อให้เกิดภัย ฯลฯ ละกิเลสทั้งหลายอันก่อให้เกิดภัยเสียแล้ว ชื่อว่าย่อมเห็นความปลอดโปร่งในที่ทั้งปวง คือ ย่อมเห็นความไม่มีภัย ไม่มีเสนียด ไม่มีอุบาทว์ ไม่มีอุปสรรค ความระงับ ในที่ทุกสถาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าย่อมเห็นความปลอดโปร่งในที่ทั้งปวง. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

อภิสังขารอะไรๆ ย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้หวั่นไหว รู้แจ้งอยู่ บุคคลนั้น
งดเว้นแล้วจากอภิสังขาร ย่อมเห็นความปลอดโปร่งในที่ทั้งปวง.

[๘๗๗] มุนีย่อมไม่พูดถึงตนในพวกคนที่เสมอกัน ในพวกคนที่ต่ำกว่า ในพวก
คนที่สูงกว่า มุนีนั้นเป็นผู้สงบ ผู้ปราศจากความตระหนี่ ย่อมไม่ยึดถือ
ย่อมไม่สลัด (พระผู้มีพระภาคตรัสดังนี้).

ว่าด้วยคุณสมบัติของมุนี

[๘๗๘] คำว่า มุนีย่อมไม่พูดถึงตนในพวกคนที่เสมอกัน ในพวกคนที่ต่ำกว่า ในพวกคนที่สูงกว่า ความว่า ญาณเรียกว่า โมนะ ได้แก่ปัญญา ความรู้ ฯลฯ ก้าวล่วงธรรมเป็นเครื่อง

ข้อง และตัณหาเพียงดังข่ายดำรงอยู่ บุคคลนั้นชื่อว่ามุนี. มุนีย่อมไม่พูดถึง ไม่กล่าว ไม่บอก ไม่แสดง ไม่แถลง ว่าเราดีกว่าเขา เราเสมอเขา หรือว่า เราเลวกว่าเขา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มุนีย่อมไม่พูดถึงตนในพวกคนที่เสมอกัน ในพวกคนที่ต่ำกว่า ในพวกคนที่สูงกว่า.

[๘๗๙] คำว่า เป็นผู้สงบ ในคำว่า มุนีนั้น เป็นผู้สงบปราศจากความตระหนี่ ความว่า ชื่อว่าเป็นผู้สงบ เข้าไปสงบ เข้าไปสงบวิเศษ ดับแล้ว ระงับแล้ว เพราะราคะ โทสะ โมหะ ฯลฯ อกุสลาภิสังขารทั้งปวง เป็นสภาพ สงบ สงบเงียบ เข้าไปสงบวิเศษ ถูกเผา ดับ ปราศไป ระงับแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มุนีนั้นเป็นผู้สงบ. คำว่า ปราศจากความตระหนี่ ความว่า ความตระหนี่ ๕ ประการ คือ ความตระหนี่อาวาส ฯลฯ ความหวงไว้ นี้เรียกว่า ความตระหนี่. ความตระหนี่นั้น อันมุนีใดละ ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำไม่ให้ควรเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ มุนีนั้นเรียกว่า ผู้ปราศจากความตระหนี่ หายจากความตระหนี่ กำจัดความตระหนี่ สำรอกความตระหนี่ พ้นความตระหนี่ ละความตระหนี่ สละคืนความตระหนี่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มุนีนั้นเป็นผู้สงบ ปราศจากความตระหนี่.

[๘๘๐] คำว่า ย่อมไม่ยึดถือ ในความว่า ย่อมไม่ยึดถือ ย่อมไม่สลัด พระผู้มีพระภาคตรัสดังนี้ ความว่า มุนีนั้น ย่อมไม่ยึดถือ ไม่ถือเอา ไม่เข้าไปถือ ไม่ถือ ไม่ยึดมั่น ไม่ถือมั่น ซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ คติ อุปบัติ ปฏิสนธิ ภพ สงสาร วัฏฏะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ยึดถือ. คำว่า ย่อมไม่สลัด ความว่า มุนีนั้น ย่อมไม่ละ ไม่บรรเทา ไม่ทำให้สิ้นไป ไม่ให้ถึงความไม่มีซึ่ง รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ คติ อุปบัติ ปฏิสนธิ ภพ สงสาร วัฏฏะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมไม่สลัด. คำว่า ภควา เป็นคำเครื่องกล่าวโดยเคารพ ฯลฯ บทว่า ภควา นี้เป็นสัจฉิกาบัญญัติ. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

มุนีย่อมไม่พูดถึงตนในพวกคนที่เสมอกัน ในพวกคนที่ต่ำกว่า ในพวก
คนที่สูงกว่า มุนีนั้นเป็นผู้สงบ ปราศจากความตระหนี่ ย่อมไม่ยึดถือ
ย่อมไม่สลัด (พระผู้มีพระภาคตรัสดังนี้).

จบ อัตตทัณฑสุตตนิทเทสที่ ๑๕.

สาริปุตตสุตตนิทเทสที่ ๑๖

ว่าด้วยกระแสเสียงของพระพุทธเจ้าประกอบด้วยองค์ ๘

[๘๘๑] (ท่านพระสารีบุตรกล่าวดังนี้ว่า) พระศาสดาผู้มีพระกระแสเสียงอัน
ไพเราะ เสด็จจากภพดุสิต มาสู่ความเป็นพระคณาจารย์อย่างนี้ ก่อน
แต่นี้ ข้าพเจ้าไม่เคยเห็นเลย ทั้งไม่เคยได้ยินต่อใครๆ เลย.

[๘๘๒] คำว่า ก่อนแต่นี้ ข้าพเจ้าไม่เคยเห็นเลย ความว่า ในกาลก่อนแต่นี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ข้าพเจ้าไม่เคยเห็นด้วยจักษุนี้ ด้วยอัตภาพนี้เลย. คือ พระผู้มีพระภาคทรงจำพรรษาที่บัณฑุกัมพลสิลาอาสน์ ณ ควงไม้ปาริจฉัตตกะ (ต้นทองหลาง) ในภพดาวดึงส์ อันหมู่เทวดาห้อมล้อมเสด็จลงสู่สังกัสสนคร โดยบันไดอันสำเร็จด้วยแก้วมณีในท่ามกลาง ในกาลนั้น ข้าพเจ้าเว้นความเห็นครั้งนี้ ไม่เคยเห็นในกาลก่อนเลย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ก่อนแต่นี้ข้าพเจ้าไม่เคยเห็นเลย.

[๘๘๓] บทว่า อิติ ในคำว่า ท่านพระสารีบุตรกล่าวดังนี้ว่า เป็นบทสนธิ เป็นบทอุปสรรค เป็นบทปทปูรณะ เป็นศัพท์ประชุมอักขระ เป็นศัพท์สละสลวยด้วยพยัญชะ เป็นลำดับบท. คำว่า อายสฺมา เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก เป็นเครื่องกล่าวด้วยความเคารพ เป็นเครื่องกล่าวเป็นไปกับด้วยความเคารพ เป็นเครื่องกล่าวเป็นไปกับด้วยความยำเกรง. คำว่า สารีบุตร เป็นนาม เป็นเครื่องนับ เป็นเครื่องหมาย เป็นบัญญัติ เป็นโวหาร เป็นชื่อ เป็นความตั้งชื่อ เป็นความทรงชื่อ เป็นเครื่องกล่าวถึง เป็นเครื่องแสดงความหมาย เป็นเครื่องกล่าวเฉพาะ แห่งพระเถระนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านพระสารีบุตรกล่าวดังนี้ว่า.

[๘๘๔] ศัพท์ว่า น ในคำว่า ทั้งไม่เคยได้ยินต่อใครๆ เลย เป็นปฏิเสธ. ศัพท์ว่า อุท เป็นบทสนธิ เป็นบทอุปสรรค เป็นบทปทปูรณะ เป็นศัพท์ประชุมอักขระ เป็นศัพท์สละสลวยด้วยพยัญชนะ เป็นลำดับบท. คำว่า ต่อใครๆ คือ ต่อใครๆ ที่เป็นกษัตริย์ เป็นพราหมณ์ เป็นแพศย์ เป็นศูทร เป็นคฤหัสถ์ เป็นบรรพชิต เป็นเทวดา หรือเป็นมนุษย์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทั้งไม่เคยได้ยินต่อใครๆ เลย.

[๘๘๕] คำว่า พระศาสดาผู้มีพระกระแสเสียงอันไพเราะอย่างนี้ ความว่า พระศาสดามีพระกระแสเสียงอันไพเราะ คือ มีพระกระแสเสียงอันเสนาะ มีพระกระแสเสียงเป็นที่ตั้งแห่งความรัก มีพระกระแสเสียงดูดดื่มหทัย มีพระกระแสเสียงเพราะดังเสียงนกการเวก. เสียงอันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ ย่อมเปล่งออกจากพระโอฐแห่งพระผู้มีพระภาคนั้น คือ เป็นเสียงไม่ขัดข้อง ๑ เป็นเสียงผู้ฟังทราบได้ง่าย ๑ เป็นเสียงไพเราะ ๑ เป็นเสียงน่าฟัง ๑ เป็นเสียงกลมกล่อม ๑ เป็นเสียงไม่แปร่ง ๑ เป็นเสียงลึก ๑ เป็นเสียงก้องกังวาล ๑. เมื่อใดพระผู้มีพระภาคนั้น จะทรงยังบริษัทให้ทราบด้วยเสียง เมื่อนั้น เสียงของพระผู้มีพระภาคนั้นย่อมไม่ออกไปนอกบริษัท. ก็พระผู้มีพระภาคนั้น มีเสียงเหมือนเสียงพรหม มีเสียงดังเสียงนกการเวก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มีพระกระแสเสียงอันไพเราะอย่างนี้. พระผู้มีพระภาคผู้นำพวก ชื่อว่า พระศาสดา. บุคคลผู้นำพวก ย่อมนำพวกให้ข้ามทางกันดาร คือ ให้ข้าม ข้ามขึ้น ข้ามออก ข้ามพ้น ซึ่งทางกันดารแต่โจร ทางกันดารแต่สัตว์ร้าย ทางกันดารแต่ที่อดอยากทางกันดารแต่ที่ไม่มีน้ำ ให้ถึงพร้อมซึ่งภูมิภาคอันเกษม ฉันใด พระผู้มีพระภาคผู้นำพวก ย่อมยังสัตว์ทั้งหลายให้ข้ามกันดาร คือ ให้ข้าม ข้ามขึ้น ข้ามออก ข้ามพ้น ซึ่งกันดารแต่ชาติกันดารแต่พยาธิ กันดารแต่มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส กันดารแต่ราคะ กันดารแต่โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลสและทุจริต รกชัฏคือราคะ รกชัฏคือโทสะ โมหะ มานะและทิฏฐิ รกชัฏคือกิเลส ให้ถึงพร้อมซึ่งอมตนิพพานอันเป็นส่วนเกษมฉันนั้นเหมือนกัน แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ พระผู้มีพระภาคจึงชื่อว่า ผู้นำพวก. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ ผู้แนะนำ ผู้นำเนืองๆ ผู้ให้รู้ดี ผู้ให้พินิจ ผู้เพ่งดู ผู้ให้เลื่อมใส แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ พระผู้มีพระภาคจึงชื่อว่า ผู้นำพวก. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเป็นผู้ยังมรรคที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ทรงยังมรรคที่ยังไม่เกิดพร้อมให้เกิดพร้อม ผู้ตรัสบอกมรรคที่ยังไม่มีใครบอกทรงทราบมรรค ทรงรู้แจ้งมรรค ทรงฉลาดในมรรค. ก็แหละในบัดนี้ สาวกทั้งหลายของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นผู้ดำเนินตามมรรคอยู่ เป็นผู้ประกอบศีลาทิคุณในภายหลัง แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ พระผู้มีพระภาคจึงชื่อว่า ผู้นำพวก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระศาสดาผู้มีพระกระแสเสียงอันไพเราะอย่างนี้.

ว่าด้วยพระพุทธเจ้าเป็นพระคณาจารย์

[๘๘๖] คำว่า เสด็จจากภพดุสิตมาสู่ความเป็นพระคณาจารย์ ความว่า พระผู้มีพระภาคทรงจุติจากชั้นดุสิต ทรงมีพระสติสัมปชัญญะ ลงสู่พระครรภ์พระมารดา แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า เสด็จจากภพดุสิตมาสู่ความเป็นพระคณาจารย์. อีกอย่างหนึ่ง พวกเทวดาท่านกล่าวว่า ดุสิต. เทวดาเหล่านั้นยินดี พอใจ ชอบใจ เบิกบาน เกิดปีติโสมนัสว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จจากดุสิตเทวโลกมาสู่ความเป็นพระคณาจารย์ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า เสด็จจากภพดุสิตมาสู่ความเป็นพระคณาจารย์. อีกอย่างหนึ่ง พระอรหันต์ทั้งหลาย ท่านกล่าวว่า ดุสิต. พระอรหันต์เหล่านั้นยินดี พอใจ ชอบใจ มีความดำริบริบูรณ์ว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จมาสู่ความเป็นพระคณาจารย์แห่งพระอรหันต์ทั้งหลาย แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า เสด็จจากภพดุสิตมาสู่ความเป็นพระคณาจารย์. คำว่า คณี ความว่า มีคณะ. พระผู้มีพระภาคชื่อว่าเป็นคณี เพราะอรรถว่า เป็นพระคณาจารย์. เพราะอรรถว่า เป็นพระศาสดาของคณะ. เพราะอรรถว่า พระองค์ทรงบริหารคณะ. เพราะอรรถว่า พระองค์ตรัสสอนคณะ. เพราะอรรถว่า พระองค์ทรงพร่ำสอนคณะ. เพราะอรรถว่า พระองค์มีความองค์อาจเสด็จเข้าไปสู่คณะ. เพราะอรรถว่า คณะย่อมตั้งใจฟังต่อพระองค์ เงี่ยโสตลงฟัง เข้าไปตั้งจิตเพื่อความรู้. เพราะอรรถว่า พระองค์ทรงยังคณะให้ออกจากอกุศล ให้ตั้งอยู่ในกุศล เป็นคณาจารย์ของคณะภิกษุ เป็นคณาจารย์ของคณะภิกษุณี เป็นคณาจารย์ของคณะอุบาสก เป็นคณาจารย์คณะอุบาสิกา เป็นคณาจารย์ของคณะพระราชา เป็นคณาจารย์ของคณะกษัตริย์ เป็นคณาจารย์ของคณะพราหมณ์ เป็นคณาจารย์ของคณะแพศย์ เป็นคณาจารย์ของคณะศูทร เป็นคณาจารย์ของคณะเทวดา เป็นคณาจารย์ของคณะพรหม. พระศาสดาเป็นผู้มีหมู่ มีคณะ เป็นพระคณาจารย์ เสด็จมา เข้าไป เข้าไปพร้อม ถึงพร้อมแล้ว ซึ่งสังกัสสนคร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เสด็จจากภพดุสิตมาสู่ความเป็นพระคณาจารย์. เพราะเหตุนั้น พระสารีบุตรเถระจึงกล่าวว่า

(ท่านพระสารีบุตรกล่าวดังนี้ว่า) พระศาสดาผู้มีพระกระแสเสียงอัน
ไพเราะ เสด็จจากภพดุสิต มาสู่ความเป็นพระคณาจารย์อย่างนี้ ก่อน
แต่นี้ข้าพเจ้าไม่เคยเห็น ทั้งไม่เคยได้ยินต่อใครๆ เลย.

[๘๘๗] พระผู้มีพระภาคผู้มีพระจักษุ ย่อมปรากฏเด่นชัดแก่โลกพร้อมทั้งเทวโลก

พระองค์ทรงกำจัดมืดทั้งปวง เป็นบุคคลผู้เอก บรรลุแล้วซึ่งความยินดี.

[๘๘๘] คำว่า แก่โลกพร้อมทั้งเทวโลก ความว่า แก่โลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก แก่หมู่สัตว์พร้อมสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แก่โลกพร้อมทั้งเทวโลก.

ว่าด้วยพระพุทธเจ้าปรากฏแก่เทวดาและมนุษย์

[๘๘๙] คำว่า พระผู้มีพระภาคผู้มีพระจักษุ ย่อมปรากฏเด่นชัด ความว่า พวกเทวดาย่อมเห็นพระผู้มีพระภาคประทับแสดงธรรมอยู่ที่บัณฑุกัมพลสิลาอาสน์ ณ ควงไม้ปาริฉัตตกะ ในภพดาวดึงส์ ฉันใด พวกมนุษย์ก็ย่อมเห็นฉันนั้น. พวกมนุษย์ย่อมเห็นฉันใด พวกเทวดาก็ย่อมเห็นฉันนั้น. พระผู้มีพระภาคย่อมปรากฏแก่พวกเทวดาฉันใด ก็ย่อมปรากฏแก่พวกมนุษย์ฉันนั้น. พระผู้มีพระภาคย่อมปรากฏแก่มนุษย์ฉันใด ก็ย่อมปรากฏแก่พวกเทวดาฉันนั้น แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคผู้มีพระจักษุย่อมปรากฏเด่นชัด. อีกอย่างหนึ่ง ท่านสมณพราหมณ์บางพวกมิได้ฝึกตน ก็ปรากฏโดยเพศแห่งบุคคลผู้ฝึกตน มิได้สงบ ก็ปรากฏโดยเพศแห่งบุคคลผู้สงบ มิได้ระงับ ก็ปรากฏโดยเพศแห่งบุคคลผู้ระงับ มิได้ดับ ก็ปรากฏโดยเพศแห่งบุคคลผู้ดับ.

สมจริงดังภาษิตว่า

สมณพราหมณ์ทั้งหลายผู้ไม่บริสุทธิ์ ณ ภายใน งามแต่ภายนอก เป็นผู้

อันบริวารห้อมล้อมเที่ยวไปในโลก เหมือนหม้อน้ำทำด้วยดินหุ้มทองคำ

และเหมือนเหรียญมาสกโลหะชุบทองคำฉะนั้น.

พระผู้มีพระภาคย่อมไม่ปรากฏแม้อย่างนั้น. พระผู้มีพระภาคทรงฝึกพระองค์แล้ว ย่อมปรากฏโดยเพศแห่งพระพุทธเจ้าผู้ฝึกแล้ว ทรงสงบแล้ว ย่อมปรากฏโดยเพศแห่งพระพุทธเจ้าผู้สงบแล้ว ทรงระงับแล้ว ย่อมปรากฏโดยเพศแห่งพระพุทธเจ้าผู้ระงับแล้ว ทรงดับแล้ว ย่อมปรากฏโดยเพศแห่งพระพุทธเจ้าผู้ดับแล้ว โดยความจริง โดยเป็นจริง โดยถ่องแท้ โดยความเป็นจริง โดยไม่วิปริต โดยสภาพ. ก็พระผู้มีพระภาคทั้งหลายผู้เป็นพระพุทธเจ้า มีพระอิริยาบถมิได้กำเริบ ทรงสมบูรณ์ด้วยปณิธิ (ความปรารถนา) แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า พระผู้มี

พระภาคผู้มีพระจักษุย่อมปรากฏเด่นชัด. อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีพระเกียรติอันบริสุทธิ์ ทรงเพรียบพร้อมด้วยพระเกียรติยศและความสรรเสริญเป็นเช่นนี้ เช่นนั้น และอย่างยิ่ง ในภพนาค ภพครุฑ ภพยักษ์ ภพอสูร ภพคนธรรพ์ ภพมหาราช ภพอินทร์ ภพพรหม แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคผู้มีพระจักษุย่อมปรากฏเด่นชัด. อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงประกอบด้วยพละ ๑๐ ย่อมปรากฏ ประจักษ์ รู้ได้ด้วยเวสารัชชญาณ ๔ ปฏิสัมภิทา ๔ อภิญญา ๖ พุทธธรรม ๖ เดชธรรม พลธรรม คุณธรรม วิริยะ ปัญญา. สมจริงดังที่ตรัสไว้ว่า

สัตบุรุษทั้งหลายย่อมปรากฏในที่ไกล เหมือนภูเขาหิมวันต์ ฉะนั้น
อสัตบุรุษทั้งหลายย่อมไม่ปรากฏในที่นี้ เหมือนลูกศรที่ยิงไปในกลางคืน
ฉะนั้น.

แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคผู้มีพระจักษุย่อมปรากฏเด่นชัด.

ว่าด้วยจักษุ ๕ ประการ

คำว่า พระผู้มีพระภาคผู้มีพระจักษุ ความว่า พระผู้มีพระภาคมีพระจักษุ ด้วยจักษุ ๕ ประการ คือ มีพระจักษุแม้ด้วยมังสจักษุ ๑ มีพระจักษุแม้ด้วยทิพยจักษุ ๑ มีพระจักษุแม้ด้วยปัญญาจักษุ ๑ มีพระจักษุแม้ด้วยพุทธจักษุ ๑ มีพระจักษุแม้ด้วยสมันตจักษุ ๑.

พระผู้มีพระภาคมีพระจักษุแม้ด้วยมังสจักษุอย่าง? สี ๕ อย่าง คือ สีเขียว สีเหลือง สีแดง สีดำ และสีขาว ย่อมปรากฏมีอยู่ในมังสจักษุของพระผู้มีพระภาค. ขนพระเนตรของพระผู้มีพระภาคตั้งอยู่ในที่ใด ที่นั้นมีสีเขียว เขียวสนิท น่าชม น่าดู เหมือนดอกผักตบ. ต่อจากที่นั้นมีสีเหลือง เหลืองนวล สีเหมือนทองคำ น่าชมน่าดู เหมือนดอกกรรณิการ์. ขอบเบ้าพระเนตรทั้ง ๒ ของพระผู้มีพระภาค มีสีแดง แดงงาม น่าชม น่าดู เหมือนสีปีกแมลงทับ. ที่ท่ามกลางพระเนตรมีสีดำ ดำงาม ไม่หมองมัว ใสสนิท น่าชม น่าดู เหมือนสีสมอดำ (อิฐแก่ไฟ). ต่อจากที่นั้นมีสีขาว ขาวงาม เปล่งปลั่ง ขาวนวล น่าชม น่าดู เหมือนสีดาวประกายพฤกษ์. พระผู้มีพระภาคมีพระมังสจักษุนั้นเป็นปกติเนื่องในพระวรกาย เกิดเฉพาะด้วย

สุจริตกรรมในภพก่อน ทรงเห็นตลอดโยชน์หนึ่งโดยรอบ ทั้งกลางวันทั้งกลางคืน. แม้เมื่อใด มีมือประกอบด้วยองค์ ๔ คือ พระอาทิตย์อัสดงคต ๑ วันอุโบสถมีในกาฬปักษ์ ๑ แนวป่าทึบ ๑ ก้อนอกาลเมฆใหญ่ตั้งขึ้น ๑. เมื่อนั้น พระผู้มีพระภาคก็ทรงเห็นตลอดโยชน์หนึ่งโดยรอบในที่มืดอันประกอบด้วยองค์ ๔ แม้เห็นปานนี้. ที่หลุมก็ดี บานประตูก็ดี กำแพงก็ดี ภูเขาก็ดี กอไม้ก็ดี เถาวัลย์ก็ดี เป็นเครื่องบังการเห็นรูปทั้งหลาย ย่อมไม่มี. หากว่า บุคคลพึงเอางาเมล็ดหนึ่งทำเป็นเครื่องหมายใส่ลงในเกวียนบรรทุกงา พระผู้มีพระภาคก็พึงทรงหยิบเอาเมล็ดงานั้นแหละขึ้นได้. พระมังสจักษุเป็นปกติของพระผู้มีพระภาคบริสุทธิ์อย่างนี้ พระผู้มีพระภาคมีพระจักษุแม้ด้วยมังสจักษุอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคมีพระจักษุแม้ด้วยทิพยจักษุอย่างไร? พระผู้มีพระภาคย่อมทรงเห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจุติ กำลังอุปบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักษุอันบริสุทธิ์ล่วงจักษุของมนุษย์ ย่อมทรงทราบหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมว่า สัตว์เหล่านี้หนอ ประกอบด้วยกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ติเตียนพระอริยเจ้า เป็นมิจฉาทิฏฐิ ยึดถือการทำด้วยอำนาจมิจฉาทิฏฐิ เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ส่วนสัตว์เหล่านี้ ประกอบด้วย กายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต ไม่ติเตียนพระอริยเจ้า เป็นสัมมาทิฏฐิ ยึดถือการทำด้วยอำนาจสัมมาทิฏฐิ เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ดังนี้ พระผู้มีพระภาคย่อมทรงเห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจุติ กำลังอุปบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดีตกยาก ด้วยทิพยจักษุอันบริสุทธิ์ล่วงจักษุมนุษย์ และทรงทราบหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมด้วยประการดังนี้. ก็พระผู้มีพระภาคเมื่อทรงพระประสงค์ ก็พึงทรงเห็นแม้โลกธาตุหนึ่ง แม้โลกธาตุ ๒ แม้โลกธาตุ ๓ แม้โลกธาตุ ๔ แม้โลกธาตุ ๕ แม้โลกธาตุ ๑๐ แม้โลกธาตุ ๒๐ แม้โลกธาตุ ๓๐ แม้โลกธาตุ ๔๐ แม้โลกธาตุ ๕๐ แม้โลกธาตุพันหนึ่งเป็นส่วนเล็ก แม้โลกธาตุสองพันเป็นส่วนกลาง แม้โลกธาตุสามพัน แม้โลกธาตุหลายพัน. พระผู้มีพระภาค ทรงพระประสงค์เท่าใดก็พึงทรงเห็นเท่านั้น. ทิพยจักษุของพระผู้มีพระภาคบริสุทธิ์อย่างนี้. พระผู้มีพระภาคมีพระจักษุแม้ด้วยทิพยจักษุอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคมีพระจักษุแม้ด้วยปัญญาจักษุอย่างไร? พระผู้มีพระภาคทรงมีปัญญามาก มีปัญญากว้างขวาง มีปัญญารื่นเริง มีปัญญาเล่นไป มีปัญญาคมกล้า มีปัญญาชำแรกกิเลส ทรงฉลาดในประเภทปัญญา มีญาณแตกฉาน ทรงบรรลุปฏิสัมภิทา ทรงบรรลุเวสารัชชญาณ ๔ ทรงทสพลญาณ ทรงเป็นบุรุษองอาจ ทรงเป็นบุรุษสีหะ ทรงเป็นบุรุษนาค ทรงเป็นบุรุษอาชาไนย ทรงเป็นบุรุษนำธุระไปเป็นปกติ มีพระญาณหาที่สุดมิได้ มีพระเดชหาที่สุดมิได้ มีพระยศหาที่สุดมิได้ ทรงเป็นผู้มั่งคั่ง ทรงมีทรัพย์มาก ทรงมีปัญญาเป็นทรัพย์ ทรงเป็นผู้นำ ทรงนำไปโดยวิเศษ นำเนืองๆ ให้รู้จักประโยชน์ ให้เพ่งพิจารณาให้เห็นประโยชน์ ให้แล่นไปด้วยปสาทะ. พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงเป็นผู้ให้มรรคที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น ทรงให้มรรคที่ยังไม่เกิดพร้อมให้เกิดขึ้นพร้อมผู้ตรัสบอกมรรคที่ยังไม่มีใครบอก ทรงรู้ซึ่งมรรค ทรงทราบซึ่งมรรค ทรงฉลาดในมรรค. ก็แหละในบัดนี้ สาวกทั้งหลายของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นผู้ดำเนินตามมรรคอยู่ เป็นผู้ประกอบด้วยศีลาทิคุณในภายหลัง. พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงรู้ธรรมที่ควรรู้ ทรงเห็นธรรมที่ควรเห็น มีพระจักษุ มีพระญาณ มีธรรม มีพรหมธรรม ผู้ตรัสบอก ผู้ตรัสบอกโดยประการ เป็นผู้นำออกซึ่งอรรถ ทรงประทานอมตธรรม ทรงเป็นธรรมสามี เป็นพระตถาคต. สิ่งที่ไม่ทรงรู้ ไม่ทรงเห็น ไม่ทรงทราบ ไม่ทรงทำให้แจ่มแจ้ง ไม่ทรงถูกต้องด้วยปัญญา ย่อมไม่มีแก่พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น. ธรรมทั้งปวงรวมทั้งอดีต อนาคตและปัจจุบัน ย่อมมาสู่คลองในมุขคือพระญาณของพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้วโดยอาการทั้งปวง. ชื่อว่าประโยชน์ที่ควรแนะนำทุกๆ อย่าง อันชนควรรู้ มีอยู่คือ ประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น ประโยชน์ทั้ง ๒ อย่าง ประโยชน์มีในชาตินี้ ประโยชน์มีในชาติหน้า ประโยชน์ตื้น ประโยชน์ลึก ประโยชน์ลี้ลับ ประโยชน์ที่ปกปิด ประโยชน์ที่ควรแนะนำ ประโยชน์ที่บัณฑิตแนะนำไปแล้ว ประโยชน์ที่ไม่มีโทษ ประโยชน์ไม่มีกิเลส ประโยชน์อันผ่องแผ้ว ประโยชน์อย่างยิ่ง ประโยชน์ทั้งหมดนั้น ย่อมเป็นไปรอบในภายในพระพุทธญาณ. พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว มีพระญาณไม่ขัดข้องในอดีต มีพระญาณไม่ขัดข้องในอนาคต มีพระญาณไม่ขัดข้องในปัจจุบัน. กายกรรม วจีกรรม มโนกรรมทั้งหมด ย่อมเป็นไปตามพระญาณของพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว. บทธรรมที่ควรแนะนำเท่าใด พระญาณก็เท่านั้น พระญาณเท่าใด บทธรรมที่ควรแนะนำก็เท่านั้น พระญาณมีส่วนสุดรอบแห่งบทธรรมที่ควรแนะนำ บทธรรมที่ควรแนะนำก็มีส่วนสุดรอบแห่งพระญาณ พระญาณไม่เป็นไปรอบเกินบทธรรมที่ควรแนะนำ ทางแห่งบทธรรมที่ควรแนะนำก็ไม่เกินพระญาณไป ธรรมเหล่านั้นมีความตั้งอยู่ในส่วนสุดรอบของกันและกัน. เมื่อชั้นผะอบสองชั้นปิดกันสนิทพอดี ชั้นผะอบข้างล่างก็ไม่เกินชั้นผะอบข้างบน ชั้นผะอบข้างบนก็ไม่เกินชั้นผะอบข้างล่าง ชั้นผะอบทั้ง ๒ นั้นมีความตั้งอยู่ในส่วนสุดรอบของกันและกัน ฉันใด บทธรรมที่ควรแนะนำก็ดี พระญาณก็ดี ของพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว มีความตั้งอยู่ในส่วนสุดรอบของกันและกัน บทธรรม

ที่ควรแนะนำเท่าใด พระญาณก็เท่านั้น พระญาณเท่าใด บทธรรมที่ควรแนะนำก็เท่านั้น พระญาณ

มีส่วนสุดรอบแห่งบทธรรมที่ควรแนะนำ บทธรรมที่ควรแนะนำก็มีส่วนสุดรอบแห่งพระญาณ พระญาณไม่เป็นไปเกินบทธรรมที่ควรแนะนำ ทางแห่งบทธรรมที่ควรแนะนำก็ไม่เกินพระญาณ ธรรมเหล่านั้น มีความตั้งอยู่ในส่วนสุดรอบของกันและกัน ฉันนั้นเหมือนกัน. พระญาณของพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ย่อมเป็นไปรอบในธรรมทั้งปวง. ธรรมทั้งปวงเนื่องด้วยความนึก เนื่องด้วยความหวัง เนื่องด้วยมนสิการ เนื่องด้วยจิตตุบาท ของพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว. พระญาณของพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ย่อมเป็นไปรอบในสัตว์ทั้งปวง. พระผู้มีพระภาคย่อมทรงทราบอัธยาศัย อนุสัย จริต อธิมุติ แห่งสัตว์ทั้งปวง ย่อมทรงทราบเหล่าสัตว์ผู้มีกิเลสธุลีน้อยในปัญญาจักษุ มีกิเลสธุลีมากในปัญญาจักษุ มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม ผู้ควรแนะนำได้โดยง่าย ผู้แนะนำได้โดยยาก เป็นภัพพสัตว์ เป็นอภัพพสัตว์ โลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ย่อมเป็นไปรอบในภายในพระพุทธญาณ. ปลาและเต่าทุกชนิด โดยที่สุดรวมทั้งปลาติมิ ปลาติมังคละ และปลาติมิติมิงคละ ย่อมเป็นไปรอบในภายในมหาสมุทร ฉันใด โลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ย่อมเป็นไปรอบในภายในพระพุทธญาณ ฉันนั้นเหมือนกัน. นกทุกชนิด โดยที่สุดรวมทั้งครุฑเวนไตยโคตร ย่อมเป็นไปรอบในประเทศอากาศ ฉันใด พระพุทธสาวกทั้งหลายผู้เสมอด้วยพระสารีบุตรโดยปัญญา ย่อมเป็นไปรอบในประเทศแห่งพระพุทธญาณ ฉันนั้นเหมือนกัน. พระพุทธญาณย่อมแผ่ปกคลุมปัญญาของ

เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายตั้งอยู่. พวกบัณฑิตผู้เป็นกษัตริย์ พราหมณ์ คฤหบดี สมณะมีปัญญาละเอียด รู้วาทะของผู้อื่น เหมือนนายขมังธนูยิงขนหางทรายแม่น เที่ยวไปดุจทำลายทิฏฐิของผู้อื่นด้วยปัญญาของตน บัณฑิตเหล่านั้น ปรุงแต่งปัญหาแล้วเข้ามาเฝ้าพระตถาคต ทูลถามปัญหาเหล่านั้นอันพระผู้มีพระภาคตรัสย้อนถามและตรัสแก้แล้ว เป็นปัญหามีเหตุที่ทรงแสดงออกและทรงสลัดออก. บัณฑิตเหล่านั้นเลื่อมใสต่อพระผู้มีพระภาค. พระผู้มีพระภาคย่อมทรงไพโรจน์ยิ่งด้วยพระปัญญาในที่นั้นโดยแท้แล พระผู้มีพระภาคมีพระจักษุแม้ด้วยปัญญาจักษุอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคมีพระจักษุแม้ด้วยพุทธจักษุอย่างไร? พระผู้มีพระภาคเมื่อทรงตรวจดูสัตวโลกด้วยพุทธจักษุ ได้ทรงเห็นสัตว์ทั้งหลายผู้มีกิเลสธุลีน้อยในปัญญาจักษุ มีกิเลสธุลีมากในปัญญาจักษุ มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม ผู้ควรแนะนำได้โดยง่าย ผู้แนะนำได้โดยยาก บางพวกเป็นผู้เห็นโทษและภัยในปรโลกอยู่. ในกอบัวเขียว ในกอบัวแดง หรือในกอบัวขาว ดอกอุบล ดอกบัวแดง หรือดอกบัวขาว บางดอกเกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ขึ้นตามน้ำ จมอยู่ในน้ำ อันน้ำหล่อเลี้ยงไว้ บางดอกเกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ตั้งอยู่เสมอน้ำ บางดอกเกิดในน้ำ เจริญในน้ำ โผล่ขึ้นพ้นน้ำ น้ำไม่ติด แม้ฉันใด พระผู้มีพระภาคเมื่อทรงตรวจดูสัตวโลกด้วยพระพุทธจักษุ ได้ทรงเห็นสัตว์ผู้มีกิเลสธุลีน้อยในปัญญาจักษุ มีกิเลสธุลีมากในปัญญาจักษุ มีอินทรีย์กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม ผู้แนะนำได้โดยง่าย ผู้แนะนำได้โดยยาก บางพวกเป็นผู้เห็นโทษและภัยในปรโลกอยู่ ฉันนั้นเหมือนกัน. พระผู้มีพระภาคย่อมทรงทราบว่า บุคคลนี้เป็นราคจริต บุคคลนี้เป็นโทสจริต บุคคลนี้เป็นโมหจริต บุคคลนี้เป็นวิตักกจริต บุคคลนี้เป็นศรัทธาจริต บุคคลนี้เป็นญาณจริต. พระผู้มีพระภาคย่อมตรัสบอกอสุภกถาแก่บุคคลผู้เป็นราคจริต. ย่อมตรัสบอกเมตตาภาวนาแก่บุคคลผู้เป็นโทสจริต. ทรงแนะนำบุคคลผู้เป็นโมหจริตให้ตั้งอยู่ในการเรียน ในการไต่ถาม ในการฟังธรรมตามกาลอันควร ในการสนทนาธรรมตามกาลอันควร ในการอยู่ร่วมกับครู. ย่อมตรัสบอกอานาปาณสติแก่บุคคลผู้เป็นวิตักกจริต. ย่อมตรัสบอกพระสูตรอันเป็นนิมิตดี ความตรัสรู้ดีแห่งพระพุทธเจ้า ความเป็นธรรมดีแห่งพระธรรม ความปฏิบัติดีแห่งพระสงฆ์ และศีลทั้งหลายของตน อันเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใส แก่บุคคลผู้เป็นศรัทธาจริต. ย่อมตรัสบอกธรรมอันเป็นนิมิตแห่งวิปัสสนา ซึ่งมีอาการไม่เที่ยง มีอาการเป็นทุกข์ มีอาการเป็นอนัตตา แก่บุคคลผู้เป็นญาณจริต.

สมจริงดังประพันธ์คาถาว่า

บุรุษยืนอยู่บนยอดภูเขาศิลา พึงเห็นหมู่ชนโดยรอบ ฉันใด ข้าแต่พระผู้
มีพระภาคผู้มีพระปัญญาดี มีจักษุโดยรอบพระองค์ มีความโศกไป
ปราศจากแล้ว ทรงขึ้นสู่ปราสาทอันสำเร็จด้วยธรรม ของจงทรงตรวจ
ดูหมู่ชนผู้อาเกียรณ์ด้วยความโศก ถูกชาติและชราครอบงำ ฉันนั้น.

พระผู้มีพระภาคมีพระจักษุแม้ด้วยพุทธจักษุอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคมีพระจักษุแม้ด้วยสมันตจักษุอย่างไร? พระสัพพัญญุตญาณ เรียกว่า สมันตจักษุ. พระผู้มีพระภาคไปใกล้ ไปใกล้ดีแล้ว เข้าถึง เข้าถึงดีแล้ว เข้าไปถึงดีแล้ว ประกอบแล้วด้วยพระสัพพัญญุตญาณ.

สมจริงดังประพันธ์คาถาว่า

สิ่งอะไรๆ ในไตรโลกธาตุนี้ อันปัญญาจักษุของพระตถาคตนั้นไม่เห็น
แล้ว ย่อมไม่มี อนึ่ง ธรรมชาติอะไรๆ อันพระพุทธญาณไม่รู้แจ้ง
แล้วและที่ไม่พึงรู้ ย่อมไม่มี ธรรมชาติที่ควรแนะนำใดมีอยู่ พระตถาคต
ทรงทราบแล้วซึ่งธรรมชาติที่ควรแนะนำนั้นทั้งหมด เพราะเหตุนั้น พระ
ตถาคต จึงชื่อว่าผู้มีสมันตจักษุ.

พระผู้มีพระภาคมีพระจักษุแม้ด้วยสมันตจักษุอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาค ผู้มีพระจักษุย่อมปรากฏเด่นชัด.

[๘๙๐] คำว่า ทรงกำจัดมืดทั้งปวง ความว่า ทรงบรรเทา กำจัด ทำให้สิ้นไป ให้ถึง ความไม่มี ซึ่งความมืดเพราะราคะ ความมืดเพราะโทสะ ความมืดเพราะโมหะ ความมืดเพราะมานะ ความมืดเพราะทิฏฐิ ความมืดเพราะกิเลส ความมืดเพราะทุจริตทั้งปวงอันทำให้เป็นคนบอด ทำไม่ให้มีจักษุ ทำไม่ให้มีญาณอันดับปัญญา เป็นไปในฝ่ายแห่งความลำบาก ไม่ให้เป็นไปเพื่อ นิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทรงกำจัดมือทั้งปวง.

พระพุทธเจ้าเป็นบุคคลผู้เอก

[๘๙๑] คำว่า เป็นบุคคลเอก ทรงบรรลุแล้วซึ่งความยินดี ความว่า พระผู้มีพระภาค

ทรงเป็นบุคคลผู้เอกเพราะส่วนแห่งบรรพชา ทรงเป็นบุคคลผู้เอกเพราะเป็นผู้ไม่มีเพื่อน ทรงเป็นบุคคลผู้เอกเพราะความละตัณหา ทรงเป็นบุคคลผู้เอกเพราะอรรถว่า เป็นผู้ปราศจากราคะโดยส่วนเดียว ทรงเป็นบุคคลผู้เอกเพราะอรรถว่า เป็นผู้ปราศจากโทสะโดยส่วนเดียว ทรงเป็นบุคคลผู้เอกเพราะอรรถว่าเป็นผู้ปราศจากโมหะโดยส่วนเดียว ทรงเป็นบุคคลผู้เอกเพราะอรรถว่า เป็นผู้ไม่มีกิเลสโดยส่วนเดียว ทรงเป็นบุคคลผู้เอกเพราะอรรถว่า เป็นผู้เสด็จไปตามเอกายนมรรค ทรงเป็นบุคคลผู้เอกเพราะอรรถว่า เป็นผู้เดียวตรัสรู้ซึ่งพระสัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยม.

พระผู้มีพระภาคทรงเป็นบุคคลผู้เอก เพราะส่วนแห่งบรรพชาอย่างไร? พระผู้มีพระภาคยังทรงหนุ่มฉกรรจ์ มีพระเกศาดำสนิท ยังหนุ่มแน่น อยู่ในปฐมวัย เมื่อพระมารดาและพระบิดาไม่ทรงปรารถนาให้ผนวช มีพระพักตร์ชุ่มด้วยน้ำพระเนตรทรงกันแสงรำพันอยู่ ทรงสละหมู่พระญาติ ทรงตัดความกังวลในยศทั้งหมด ทรงตัดความกังวลในพระโอรสพระชายา ทรงตัดความกังวลในพระญาติ ทรงตัดความกังวลในมิตรอำมาตย์ ทรงตัดกังวลในการสั่งสม ทรงปลงพระเกศาและพระมัสสุ ทรงครองผ้ากาสายะเสด็จออกผนวช ถึงความเป็นผู้ไม่มีกังวลเสด็จเที่ยวไป ยับยั้งอยู่ พักผ่อน ประพฤติ รักษา บำรุง เยียวยา ลำพังพระองค์เดียว พระผู้มีพระภาคทรงเป็นบุคคลผู้เอกเพราะส่วนแห่งบรรพชาอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคทรงเป็นบุคคลผู้เอกเพราะไม่มีเพื่อนอย่างไร? พระองค์ทรงผนวชแล้วอย่างนี้ พระองค์เดียว ซ่องเสพเสนาสนะเป็นป่าและป่าใหญ่น้อยอันสงัด มีเสียงน้อย ไม่มีเสียงกึกก้อง ปราศจากชนผู้สัญจรไปมา ควรทำกรรมลับของมนุษย์ สมควรแก่วิเวก พระองค์ทรงพระดำเนินพระองค์เดียว ประทับยืนพระองค์เดียว ประทับนั่งพระองค์เดียว ทรงบรรทมพระองค์เดียว เสด็จเข้าบ้านเพื่อทรงบิณฑบาตพระองค์เดียว เสด็จออกไปพระองค์เดียว ประทับอยู่ในที่ลับพระองค์เดียว ทรงอธิษฐานจงกรมพระองค์เดียว ทรงเที่ยวไป ยับยั้งอยู่ พักผ่อนประพฤติ รักษา บำรุง เยียวยา ลำพังพระองค์เดียว พระผู้มีพระภาคทรงเป็นบุคคลผู้เอกเพราะไม่มีเพื่อนอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคทรงเป็นบุคคลผู้เอก เพราะความละตัณหาอย่างไร? พระผู้มีพระภาคนั้นเป็นพระองค์เดียว ไม่มีเพื่อนอย่างนี้ ไม่ทรงประมาท มีความเพียร มีพระทัยเด็ดเดี่ยว ทรงตั้ง

พระมหาปธานอยู่ที่ควงโพธิพฤกษ์ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ทรงกำจัดมารทั้งเสนามารที่ไม่ให้มหาชนพ้นไป เป็นเผ่าพันธุ์ผู้ประมาท ทรงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไปซึ่งตัณหาเพียงดังข่ายอันให้แล่นไปให้เกาะเกี่ยวอารมณ์อยู่.

สมจริงดังประพันธ์คาถาว่า

> บุรุษมีตัณหาเป็นเพื่อน แล่นไปสู่ความเป็นอย่างนี้และความเป็นอย่างอื่น
> ตลอดกาลนาน ไม่ล่วงพ้นสงสารไปได้ ภิกษุรู้จักโทษนี้ รู้จักตัณหาเป็น
> แดนเกิดแห่งทุกข์ จึงเป็นผู้ปราศจากตัณหา ไม่มีความยึดถือ มีสติ
> พึงเว้นรอบ.

พระผู้มีพระภาคทรงเป็นบุคคลผู้เอกเพราะความละตัณหาอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคทรงเป็นบุคคลผู้เอกพระอรรถว่า เป็นผู้ปราศจากราคะโดยส่วนเดียวอย่างไร? พระผู้มีพระภาคทรงเป็นบุคคลผู้เอกเพราะอรรถว่า เป็นผู้ปราศจากราคะโดยส่วนเดียวเพราะอรรถว่า ทรงละราคะเสียแล้ว. ทรงเป็นบุคคลผู้เอกเพราะอรรถว่า เป็นผู้ปราศจากโทสะโดยส่วนเดียว เพราะทรงละโทสะเสียแล้ว. ทรงเป็นบุคคลผู้เอกเพราะอรรถว่า เป็นผู้ปราศจากโมหะโดยส่วนเดียว เพราะทรงละโมหะเสียแล้ว. ทรงเป็นบุคคลผู้เอกเพราะอรรถว่า เป็นผู้ไม่มีกิเลสโดยส่วนเดียว เพราะทรงละกิเลสทั้งหลายเสียแล้ว.

พระผู้มีพระภาคทรงเป็นบุคคลผู้เอกเพราะอรรถว่า เป็นผู้เสด็จไปตามเอกายนมรรคอย่างไร? สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ เรียกว่า เอกายนมรรค (ธรรมเป็นหนทางเป็นที่ไปแห่งบุคคลผู้เดียว).

สมจริงดังประพันธ์คาถาว่า

> พระผู้มีพระภาค ผู้เห็นธรรมเป็นส่วนสุดแห่งความสิ้นชาติ ผู้ทรง
> อนุเคราะห์ด้วยพระทัยเกื้อกูล ย่อมทรงทราบมรรคเป็นที่ไปแห่งบุคคล
> ผู้เดียว บัณฑิตทั้งหลายได้ข้ามก่อนแล้ว จักข้าม และย่อมข้ามซึ่งโอฆะ
> ด้วยมรรคนั้น.

พระผู้มีพระภาคทรงเป็นบุคคลผู้เอกเพราะอรรถว่า เป็นผู้เสด็จไปตามเอกายนมรรคอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคทรงเป็นบุคคลผู้เอกเพราะอรรถว่า เป็นผู้เดียวตรัสรู้ซึ่งสัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมอย่างไร? ญาณ ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ วิมังสา วิปัสสนา สัมมาทิฏฐิ ในมรรค ๔ เรียกว่า โพธิ. ด้วยโพธิญาณนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสรู้ว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ตรัสรู้ว่า สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ตรัสรู้ว่า ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ตรัสรู้ว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร ฯลฯ ตรัสรู้ว่า เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงมีชราและมรณะ ตรัสรู้ว่า เพราะอวิชชาดับ สังขาร จึงดับ ฯลฯ เพราะชาติดับ ชราและมรณะจึงดับ ตรัสรู้ว่า นี้ทุกข์ ตรัสรู้ว่า นี้เหตุให้เกิดทุกข์ ตรัสรู้ว่า นี้ความดับทุกข์ ตรัสรู้ว่า นี้ปฏิปทาให้ถึงความดับทุกข์ ตรัสรู้ว่า เหล่านี้อาสวะ ตรัสรู้ว่า นี้เหตุให้เกิดอาสวะ ตรัสรู้ว่า นี้ความดับอาสวะ ตรัสรู้ว่า นี้ปฏิปทาให้ถึงความดับอาสวะ ตรัสรู้ว่า ธรรมเหล่านี้ควรรู้ยิ่ง ตรัสรู้ว่า ธรรมเหล่านี้ควรกำหนดรู้ ตรัสรู้ว่า ธรรมเหล่านี้ควรละ ตรัสรู้ว่า ธรรมเหล่านี้ควรให้เจริญ ตรัสรู้ว่า ธรรมเหล่านี้ควรทำให้แจ้ง ตรัสรู้ความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเครื่องสลัดออกแห่งผัสสายตนะ ๖ ตรัสรู้ความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเครื่องสลัดออกแห่งอุปาทานขันธ์ ๕ ตรัสรู้ความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเครื่องสลัดออกแห่งมหาภูตรูป ๔ ตรัสรู้ว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา. อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคตรัสรู้ ตามตรัสรู้ ตรัสรู้เฉพาะ ตรัสรู้พร้อม ตรัสรู้ชอบ ทรงบรรลุ ทรงได้เฉพาะ ทรงถูกต้อง ทรงทำให้แจ้ง ซึ่งธรรมที่ควรตรัสรู้ ควรตรัสรู้เฉพาะ ควรตรัสรู้พร้อม ควรบรรลุ ควรถูกต้อง ควรทำให้แจ้งทั้งปวงด้วยโพธิญาณนั้น พระผู้มีพระภาคทรงเป็นบุคคลผู้เอก เพราะอรรถว่า เป็นผู้เดียวตรัสรู้ซึ่งสัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมอย่างนี้.

คำว่า ซึ่งความยินดี ในคำว่า บรรลุแล้วซึ่งความยินดี ความว่า พระผู้มีพระภาคทรงบรรลุ ทรงถึงเฉพาะ ทรงถูกต้อง ทรงทำให้แจ้ง ซึ่งความยินดี ในเนกขัมมะ ความยินดีในความสงัด ความยินดีในความสงบ ความยินดีในสัมโพธิญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นบุคคลผู้เอก บรรลุแล้วซึ่งความยินดี. เพราะเหตุนั้น พระสารีบุตรเถระจึงกล่าวว่า

พระผู้มีพระภาคผู้มีพระจักษุ ย่อมปรากฏเด่นชัดแก่โลกพร้อมทั้งเทวโลก
พระผู้มีพระภาคนั้นทรงกำจัดมืดทั้งปวง เป็นบุคคลผู้เอก บรรลุแล้วซึ่ง
ความยินดี.

[๘๙๒] เรามีความประสงค์ด้วยปัญหา จึงมาถึงพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้ไม่
อาศัย ผู้คงที่ ผู้ไม่หลอกลวง ผู้มาเป็นพระคณาจารย์ของคนหมู่มาก
ซึ่งเนื่องในศาสนานี้.

ว่าด้วยพระนามว่าพุทธะ

[๘๙๓] ชื่อว่า พุทธะ ในคำว่า พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้ไม่อาศัย ผู้คงที่ คือ พระผู้มีพระภาคผู้เป็นพระสยัมภู ไม่มีใครเป็นอาจารย์ ตรัสรู้ซึ่งสัจจะทั้งหลายเอง ในธรรมทั้งหลายอันพระองค์ไม่เคยสดับมาก่อน ทรงบรรลุความเป็นพระสัพพัญญูในเพราะความตรัสรู้นั้น และทรงถึงความเป็นผู้ชำนาญในพลธรรมทั้งหลาย. คำว่า พุทฺโธ ชื่อว่า เป็นพระพุทธเจ้าพระอรรถว่าอะไร? ชื่อว่าเป็นพระพุทธเจ้า เพราะอรรถว่า ตรัสรู้สัจจะทั้งหลาย. เพราะอรรถว่าให้หมู่สัตว์ตรัสรู้. เพราะเป็นพระสัพพัญญู. เพราะเป็นผู้เห็นธรรมทั้งปวง. เพราะเป็นผู้ทรงรู้ยิ่ง เพราะเป็นผู้เบิกบาน. เพราะเป็นผู้สิ้นอาสวะ. เพราะเป็นผู้ไม่มีอุปกิเลส. เพราะอรรถว่า เป็นผู้ปราศจากราคะโดยส่วนเดียว. เพราะอรรถว่า เป็นผู้ปราศจากโทสะโดยส่วนเดียว. เพราะอรรถว่าเป็นผู้ปราศจากโมหะโดยส่วนเดียว. เพราะอรรถว่า เป็นผู้ไม่มีกิเลสโดยส่วนเดียว. เพราะอรรถว่า เป็นผู้เสด็จไปตามเอกายนมรรค. เพราะอรรถว่า เป็นผู้เดียวตรัสรู้ซึ่งพระสัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยม. ชื่อว่าเป็นพระพุทธเจ้า เพราะเว้นจากความไม่รู้ เพราะได้เฉพาะความรู้ พระนามว่าพุทฺโธนี้ พระมารดา พระบิดา พระภาคา พระภคินี มิตร อำมาตย์ พระญาติสาโลหิต สมณะพราหมณ์ เทวดา มิได้เฉลิมให้ พระนามว่า พุทฺโธ นี้ เป็นวิโมกขันติกนาม (พระนามมีในอรหัตผลในลำดับแห่งอรหัตมรรค) เป็นสัจฉิกาบัญญัติ (บัญญัติที่เกิดเพราะทำแจ่มแจ้งซึ่งพระอรหัตผลและธรรมทั้งปวง) พร้อมด้วยการทรงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ ณ คงแห่งโพธิพฤกษ์ของพระผู้มีพระภาคทั้งหลายผู้ตรัสรู้แล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ซึ่งพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น.

[๘๙๔] ความอาศัย ในคำว่า ไม่อาศัย มี ๒ อย่าง คือ ความอาศัยด้วยตัณหา ๑ ความอาศัยด้วยทิฏฐิ ๑.

ความอาศัยด้วยตัณหาเป็นไฉน? วัตถุที่ทำให้เป็นเขต เป็นแดน เป็นส่วน เป็นแผนกกำหนดถือเอา ยึดถือเอาว่าของเรา ด้วยส่วนแห่งตัณหามีประมาณเท่าใด ความยึดถือว่าของเรา

ซึ่งวัตถุมีประมาณเท่านั้นว่า สิ่งนี้ของเรา สิ่งนั้นของเรา สิ่งมีประมาณเท่านี้ของเรา สิ่งของของเรามีประมาณเท่านี้ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เครื่องลาด เครื่องนุ่งห่ม ทาสี ทาส แพะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา นา ที่ดิน เงิน ทอง บ้าน นิคม ราชธานี แว่นแคว้น ชนบท ฉาง คลัง เป็นของของเรา ความยึดถือว่าเป็นของเรา แม้ซึ่งแผ่นดินใหญ่ทั้งสิ้นด้วยสามารถแห่งตัณหา ตลอดถึงตัณหาวิปริต ๑๐๘ นี้ ชื่อว่าความอาศัยด้วยตัณหา.

ว่าด้วยทิฏฐิ

ความอาศัยด้วยทิฏฐิเป็นไฉน? สักกายทิฏฐิมีวัตถุ ๒๐ มิจฉาทิฏฐิมีวัตถุ ๑๐ อันตคาหิกาทิฏฐิมีวัตถุ ๑๐ ทิฏฐิ ความไปคือทิฏฐิ รกเรี้ยวคือทิฏฐิ กันดารคือทิฏฐิ เสี้ยนหนามคือทิฏฐิ ความดิ้นรนคือทิฏฐิ เครื่องประกอบคือทิฏฐิ ความถือ ความถือมั่น ความยึดมั่น ความยึดถือ ทางผิด คลองผิด ความเป็นผิด ลัทธิเดียรถีย์ ความถือโดยแสวงหาผิด ความถือวิปริต ความถือวิปลาส ความถือผิด ความถือว่าแน่นอน ว่าจริงในสิ่งที่ไม่จริง อันใด เห็นปานนี้ และทิฏฐิ ๖๒ มีประมาณเท่าใด นี้ชื่อว่า ความอาศัยด้วยทิฏฐิ.

พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ทรงละความอาศัยด้วยตัณหา สละคือความอาศัยด้วยทิฏฐิ เพราะทรงละความอาศัยด้วยตัณหา สละคืนความอาศัยด้วยทิฏฐิ. พระผู้มีพระภาคจึงไม่อาศัย ไม่อิงอาศัย ไม่พัวพัน ไม่เข้าถึง ไม่ติดใจ ไม่น้อมใจถึง เป็นผู้ทรงออกไป สละ พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องซึ่ง จักษุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ (ธรรมารมณ์) สกุล คณะ อาวาส ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ กามภพ รูปภพ อรูปภพ สัญญาภพ อสัญญาภพ เนวสัญญานาสัญญาภพ เอกโวการภพ จตุโวการภพ ปัญจโวการภพ อดีต อนาคต ปัจจุบัน รูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน อารมณ์ที่ทราบ ธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง ทรงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น เป็นผู้ไม่อาศัย.

ว่าด้วยผู้คงที่โดยอาการ ๕

[๘๙๕] คำว่า ผู้คงที่ ความว่า พระผู้มีพระภาคชื่อว่า เป็นผู้คงที่โดยอาการ ๕ คือ เป็นผู้คงที่ในอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์ ๑ เป็นผู้คงที่เพราะอรรถว่าสละแล้ว ๑ เป็นผู้คงที่

เพราะอรรถว่า ข้ามแล้ว ๑ เป็นผู้คงที่เพราะอรรถว่า พ้นแล้ว ๑ เป็นผู้คงที่เพราะทรงแสดงออกซึ่งธรรมนั้นๆ ๑.

พระผู้มีพระภาคชื่อว่าเป็นผู้คงที่ในอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์ อย่างไร? พระผู้มีพระภาคเป็นผู้คงที่แม้ในลาภ แม้ในความเสื่อมลาภ แม้ในยศ แม้ในความเสื่อมยศ แม้ในสรรเสริญ แม้ในนินทา แม้ในสุข แม้ในทุกข์. หากว่าชนทั้งหลายพึงลูบไล้ พระพาหาข้างหนึ่งแห่งพระผู้มีพระภาคด้วยเครื่องหอม พึงถากพระพาหาข้างหนึ่งด้วยมีด. พระผู้มีพระภาคย่อมไม่ทรงมีความยินร้ายในการถากด้วยมีดโน้น. พระผู้มีพระภาคทรงละความยินดีและความยินร้ายเสียแล้ว ทรงล่วงเลยความดีใจและความเสียใจแล้ว ทรงก้าวล่วงความพอใจและความพิโรธเสียแล้ว. พระผู้มีพระภาคชื่อว่าเป็นผู้คงที่ในอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์อย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคชื่อว่าเป็นผู้คงที่เพราะอรรถว่า สละแล้วอย่างไร? พระผู้มีพระภาคทรงสละ คาย ปล่อย ละ สละคืนราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความตีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความลวง ความโอ้อวด ความกระด้าง ความแข่งดี ความถือตัว ความดูหมิ่น ความเมา ความประมาท กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อกุศลาภิสังขารทั้งปวง พระผู้มีพระภาคชื่อว่าเป็นผู้คงที่เพราะอรรถว่า สละแล้ว อย่างนี้

พระผู้มีพระภาคชื่อว่าเป็นผู้คงที่เพราะอรรถว่า ข้ามแล้วอย่างไร? พระผู้มีพระภาคทรงข้าม คือ ข้ามขึ้น ก้าวล่วง ก้าวล่วงด้วยดี ล่วงเลยแล้ว ซึ่งกามโอฆะ ภวโอฆะ ทิฏฐิโอฆะ อวิชชาโอฆะ และคลองแห่งสงสารทั้งปวง. พระผู้มีพระภาคนั้นทรงอยู่จบแล้ว ทรงประพฤติจรณะแล้ว ดำเนินถึงทางไกลแล้ว ดำเนินถึงทิศแล้ว ดำเนินถึงที่สุดแล้ว ทรงรักษาพรหมจรรย์แล้ว ทรงบรรลุอุดมทิฏฐิแล้ว เจริญมรรคแล้ว ละกิเลสแล้ว มีการแทงตลอดมิได้กำเริบ มีนิโรธอันทำให้แจ้งแล้ว. พระผู้มีพระภาคทรงกำหนดรู้ทุกข์ ทรงละสมุทัย ทรงเจริญมรรค ทรงทำให้แจ่มแจ้งซึ่งนิโรธ ทรงรู้ยิ่งธรรมที่ควรรู้ยิ่ง ทรงกำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ ทรงละธรรมที่ควรละ ทรงเจริญธรรมที่ควรเจริญ ทรงทำให้แจ่มแจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ่มแจ้ง. พระผู้มีพระภาคนั้น

ทรงถอนอวิชชาอันเป็นดุจลิ่มสลักออกแล้ว ทรงเรี่ยวรายกรรมอันเป็นดังคูเสียแล้ว ทรงถอนตัณหาเป็นดังเสาระเนียดขึ้นแล้ว ไม่มีสังโยชน์เป็นบานประตู เป็นผู้ไกลจากกิเลสเป็นข้าศึก มีมานะเป็นดุจธงอันตกไปแล้ว ทรงปลงภาระเสียแล้ว มีโยคกิเลสมิได้เกี่ยวข้อง มีองค์ ๕ อันละเสียแล้ว ประกอบด้วยองค์ ๖ มีสติเป็นธรรมเอกเครื่องรักษา มีธรรมเป็นเครื่องอาศัย ๔ มีทิฏฐิสัจจะเฉพาะอย่างหนึ่งอันทรงบรรเทาเสียแล้ว มีการแสวงหาอันชอบไม่ย่อหย่อนอันประเสริฐ มีความดำริมิได้ขุ่นมัว มีกายสังขารอันระงับแล้ว มีจิตพ้นดีแล้ว มีปัญญาพ้นดีแล้ว เป็นผู้มีความบริบูรณ์ มีพรหมจรรย์อยู่จบแล้ว เป็นอุดมบุรุษ เป็นบรมบุรุษ ถึงความบรรลุเป็นอย่างยิ่ง. พระผู้มีพระภาคนั้นมิได้ก่อ มิได้กำจัด กำจัดดำรงอยู่แล้ว มิได้ละ มิได้ถือมั่นละแล้วดำรงอยู่ มิได้เย็บ มิได้ยก เย็บแล้วดำรงอยู่ มิได้ดับ มิได้ให้ลุก ดับแล้วดำรงอยู่ ดำรงอยู่เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยศีลขันธ์ สมาธิขันธ์ ปัญญาขันธ์ วิมุตติขันธ์ วิมุตติญาณทัศนขันธ์ เป็นอเสขะ แทงตลอดอริยสัจแล้วดำรงอยู่ ก้าวล่วงตัณหาอย่างนี้แล้วจึงดำรงอยู่ ดับไฟกิเลสแล้วดำรงอยู่ ดำรงอยู่เพราะไม่ต้องไป ยึดถือเอายอดชัย แล้วดำรงอยู่ ดำรงอยู่ในความซ่องเสพวิมุติ ดำรงอยู่ด้วยความเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขาอันบริสุทธิ์ ดำรงอยู่ด้วยความบริสุทธิ์โดยส่วนเดียว ดำรงอยู่ในความเป็นผู้ไม่แข็งกระด้างด้วยตัณหา ทิฏฐิ มานะ อันบริสุทธิ์ ดำรงอยู่เพราะเป็นผู้หลุดพ้น ดำรงอยู่เพราะเป็นผู้สันโดษ ดำรงอยู่ในส่วนสุดรอบแห่งขันธ์ ธาตุ อายตนะ คติ อุปบัติ ปฏิสนธิ ภพ สงสาร วัฏฏะ ดำรงอยู่ในภพอันมีในที่สุด ดำรงอยู่ในอัตภาพอันมีในที่สุด ทรงไว้ซึ่งร่างกายมีในที่สุด.

สมจริงดังประพันธ์คาถาว่า

> พระผู้มีพระภาคนั้น มีภพนี้เป็นที่สุด มีอัตภาพนี้เป็นทีหลังมิได้มีชาติ
> มรณะและสงสาร ไม่มีภพใหม่.

พระผู้มีพระภาคชื่อว่าคงที่เพราะอรรถว่า ข้ามแล้ว อย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคชื่อว่าเป็นผู้คงที่เพราะอรรถว่า พ้นแล้วอย่างไร? พระทัยของพระผู้มีพระภาคพ้นแล้ว พ้นวิเศษ พ้นดีแล้ว จากราคะ โทสะ โมหะ. ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความตีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความลวง ความโอ้อวด ความกระด้าง

ความแข่งดี ความถือตัว ความดูหมิ่น ความเมา ความประมาท กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อกุศลาภิสังขารทั้งปวง พระผู้มีพระภาคชื่อว่าเป็นผู้คงที่เพราะอรรถว่า พ้นแล้ว อย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคชื่อว่าเป็นผู้คงที่เพราะทรงแสดงออกซึ่งธรรมนั้นๆ อย่างไร? พระผู้มีพระภาคชื่อว่าเป็นผู้คงที่เพราะทรงแสดงออกว่า เป็นผู้มีศีล ในเมื่อศีลมีอยู่. ชื่อว่าเป็นผู้คงที่เพราะทรงแสดงออกว่า เป็นผู้มีศรัทธา ในเมื่อศรัทธามีอยู่. ชื่อว่าเป็นผู้คงที่เพราะทรงแสดงออกว่า เป็นผู้มีวิริยะ ในเมื่อวิริยะมีอยู่. ชื่อว่าเป็นผู้คงที่เพราะทรงแสดงออกว่า เป็นผู้มีสติ ในเมื่อสติมีอยู่. ชื่อว่าเป็นผู้คงที่เพราะทรงแสดงออกว่า เป็นผู้มีสมาธิ ในเมื่อสมาธิมีอยู่. ชื่อว่าเป็นผู้คงที่เพราะทรงแสดงออกว่า เป็นผู้มีปัญญา ในเมื่อปัญญามีอยู่. ชื่อว่าเป็นผู้คงที่เพราะทรงแสดงออกว่า เป็นผู้มีวิชชา ๓ ในเมื่อวิชชามีอยู่. ชื่อว่าเป็นผู้คงที่เพราะทรงแสดงออกว่า เป็นผู้มีอภิญญา ๖ ในเมื่ออภิญญามีอยู่. ชื่อว่าเป็นผู้คงที่เพราะทรงแสดงออกว่า เป็นผู้มีพละ ๑๐ ในเมื่อพละมีอยู่. พระผู้มีพระภาคชื่อว่า เป็นผู้คงที่เพราะทรงแสดงออกซึ่งธรรมนั้นๆ อย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ซึ่งพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้ไม่อาศัย ผู้คงที่.

ว่าด้วยวัตถุแห่งความหลอกลวง ๓ อย่าง

[๘๙๖] ชื่อว่า ผู้ไม่ทรงหลอกลวง ในคำว่า ผู้ไม่หลอกลวง ผู้มาเป็นพระคณาจารย์ มีอธิบายว่า วัตถุแห่งความหลอกลวง ๓ อย่าง คือ วัตถุแห่งความหลอกลวงกล่าวด้วยการซ่องเสพปัจจัย ๑ วัตถุแห่งความหลอกลวงกล่าวด้วยอิริยาบถ ๑ วัตถุแห่งความหลอกลวงกล่าวด้วยการพูดเลียบเคียง ๑.

วัตถุแห่งความหลอกลวงกล่าวด้วยการซ่องเสพปัจจัยเป็นไฉน? พวกคฤหบดีในโลกนี้ ย่อมนิมนต์ภิกษุด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร. ภิกษุนั้นมีความปรารถนาลามก อันความปรารถนาครอบงำ มีความต้องการด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร อาศัยความเป็นผู้อยากได้มาก ย่อมบอกคืนจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร. พูดอย่างนี้ว่า ประโยชน์อะไรแก่สมณะด้วยจีวรมีค่ามาก การที่สมณะเที่ยวเลือกเก็บผ้าเก่าจากป่าช้า กองหยากเยื่อหรือร้านตลาด แล้วทำสังฆาฏิใช้ เป็นการ

สมควร ประโยชน์อะไรแก่สมณะด้วยบิณฑบาตมีค่ามาก การที่สมณะสำเร็จความเป็นอยู่ ด้วยก้อนข้าวที่ได้มาด้วยปลีแข้ง โดยความประพฤติแสวงหา เป็นการสมควร ประโยชน์อะไรแก่สมณะด้วยเสนาสนะมีค่ามาก การที่สมณะอยู่โคนต้นไม้ อยู่ที่ป่าช้าหรืออยู่ที่แจ้ง เป็นการสมควร ประโยชน์อะไรแก่สมณะด้วยคิลานปัจจัยเภสัชบริขารมีค่ามาก การที่สมณะพึงทำยาด้วยน้ำมูตรเน่าหรือชิ้นลูกสมอ เป็นการสมควร ภิกษุนั้นอาศัยความเป็นผู้อยากได้มาก จึงทรงจีวรที่เศร้าหมอง ฉันบิณฑบาตที่เศร้าหมอง ซ่องเสพเสนาสนะที่เศร้าหมอง และฉันคิลานปัจจัยเภสัชบริขารที่เศร้าหมอง. พวกคฤหบดีเห็นภิกษุนั้นแล้ว ย่อมทราบอย่างนี้ว่าสมณะนี้เป็นผู้มีความปรารถนาน้อย สันโดษชอบสงัด ไม่คลุกคลีด้วยหมู่คณะปรารภความเพียร มีวาทะกำจัดกิเลส ก็ยิ่งนิมนต์เธอด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร. ภิกษุนั้นก็กล่าวว่า เพราะประจวบด้วยเหตุ ๓ ประการ กุลบุตรผู้มีศรัทธา ก็ประสบบุญมาก คือ เพราะประจวบด้วยศรัทธา ๑ เพราะประจวบด้วยไทยธรรม ๑ เพราะประจวบด้วยทักขิไณยบุคคล ๑ ท่านทั้งหลายมีศรัทธานี้อยู่ มีไทยธรรมนี้อยู่ ทั้งอาตมาก็เป็นปฏิคาหก (ผู้ทักขิไณยบุคคล) ถ้าอาตมาจักไม่รับ ท่านทั้งหลายก็จักเสื่อมจากบุญไป อาตมาไม่มีความต้องการด้วยปัจจัยนี้ ก็แต่ว่าอาตมาจะรับด้วยความอนุเคราะห์ท่านทั้งหลาย จำเดิมแต่นั้น ภิกษุนั้นก็รับจีวรมาก รับบิณฑบาตมาก รับเสนาสนะมาก รับคิลานปัจจัยเภสัชบริขารมาก. ความทำหน้ายู่ยี่ ความเป็นผู้มีหน้ายู่ยี่ ความหลอกลวง กิริยาที่หลอกลวง ความเป็นผู้หลอกลวง เห็นปานนี้ เรียกว่าวัตถุแห่งความหลอกลวงกล่าวด้วยการซ่องเสพปัจจัย.

วัตถุแห่งความหลอกลวงกล่าวด้วยอิริยาบถเป็นไฉน? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้มีความปรารถนาลามก อันความปรารถนาครอบงำ มีความประสงค์ในการยกย่อง คิดว่า ประชุมชนจักยกย่องเราด้วยอุบายอย่างนี้ จึงสำรวมการเดิน สำรวมการยืน สำรวมการนั่ง สำรวมการนอน ย่อมตั้งสติเดิน ตั้งสติยืน ตั้งสตินั่ง ตั้งสตินอน ทำเหมือนภิกษุมีสมาธิเดิน ทำเหมือนภิกษุมีสมาธิยืน ทำเหมือนภิกษุมีสมาธินั่ง ทำเหมือนภิกษุมีสมาธินอน และทำเหมือนภิกษุที่เจริญอาปาถกฌาน (เจริญฌานต่อหน้าพวกมนุษย์). การตั้งใจทำ การทำ การดำรงอิริยาบถ ความทำหน้ายู่ยี่ ความเป็นผู้มีหน้ายู่ยี่ ความหลอกลวง กิริยาที่หลอกลวง ความเป็นผู้หลอกลวง เห็นปานนี้ เรียกว่า วัตถุแห่งความหลอกลวงกล่าวด้วยอิริยาบถ.

วัตถุแห่งความหลอกลวงกล่าวด้วยการพูดเลียบเคียงเป็นไฉน? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ มีความปรารถนาลามก อันความปรารถนาครอบงำ มีความประสงค์ในการยกย่อง คิดว่าประชุมชนจักยกย่องเราด้วยอุบายอย่างนี้ จึงกล่าววาจาอิงอริยธรรม คือ พูดว่า สมณะใดทรงจีวรอย่างนี้ สมณะนั้นมีศักดิ์มาก สมณะใดทรงบาตรอย่างนี้ ... ทรงภาชนะโลหะอย่างนี้ ... ทรงธรรมกรกอย่างนี้ ... ทรงผ้ากรองน้ำอย่างนี้ ... ถือลูกกุญแจอย่างนี้ ... สวมรองเท้าอย่างนี้ ... ใช้ประคดสำหรับคาดกายอย่างนี้ ... ใช้สายโยกบาตรอย่างนี้ สมณะนั้นมีศักดิ์มาก. พูดว่า สมณะใดมีอุปัชฌายะอย่างนี้ มีอาจารย์อย่างนี้ ... มีพวกร่วมอุปัชฌายะอย่างนี้ ... มีพวกร่วมอาจารย์อย่างนี้ ... มีมิตรอย่างนี้ ... มีพวกอย่างนี้ ... มีพวกที่คบกันมาอย่างนี้ ... มีสหายอย่างนี้ ... สมณะนั้นมีศักดิ์มาก. พูดว่า สมณะใดอยู่ในวิหารเช่นนี้ ... อยู่ในเรือนมีหลังคาแถบเดียวอย่างนี้ ... อยู่ในปราสาทอย่างนี้ ... อยู่ในเรือนมีหลังคาโล้นอย่างนี้ ... อยู่ในถ้ำอย่างนี้ ... อยู่ในที่เร้นอย่างนี้ ... อยู่ในกุฎีอย่างนี้ ... อยู่ในเรือนยอดอย่างนี้ ... อยู่ในซุ้มประตูอย่างนี้ ... อยู่ในโรงกลมอย่างนี้ ... อยู่ในโรงที่พัก (ปะรำ) อย่างนี้ ... อยู่ในศาลาที่ประชุมอย่างนี้ ... อยู่ในมณฑปอย่างนี้ ... อยู่ที่โคนต้นไม้อย่างนี้ ... สมณะนั้นมีศักดิ์มาก. อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเป็นผู้วางหน้าเฉยเมย ทำหน้ายู่ยี่ หลอกลวง ปลิ้นปล้อน ตลบตะแลง อันผู้อื่นสรรเสริญ ด้วยความที่ตนวางหน้าว่า สมณะนี้ได้วิหารสมบัติอันมีอยู่เห็นปานนี้ ภิกษุนั้น ย่อมกล่าวถ้อยคำเช่นนั้นอันปฏิสังยุตด้วยโลกุตรธรรม และนิพพาน อันลึกลับ สุขุม ละเอียด ปิดบัง. ความทำหน้ายู่ยี่ ความเป็นผู้มีหน้ายู่ยี่ ความหลอกลวง กิริยาที่หลอกลวง ความเป็นผู้หลอกลวง เห็นปานนี้ เรียกว่า วัตถุแห่งความหลอกลวงกล่าวด้วยการพูดเลียบเคียง.

วัตถุแห่งความหลอกลวง ๓ อย่างนี้ อันพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ทรงละ ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำไม่ให้ควรเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว จึงชื่อว่าผู้ไม่หลอกลวง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่หลอกลวง.

ว่าด้วยพระพุทธเจ้าทรงเป็นพระคณาจารย์

[๘๙๗] คำว่า ผู้มาเป็นพระคณาจารย์ ความว่า พระผู้มีพระภาคชื่อว่า คณีเพราะอรรถว่า มีคณะ. พระผู้มีพระภาคชื่อว่าเป็นคณีพระอรรถว่า เป็นพระคณาจารย์. ชื่อว่าเป็น

คณีเพราะอรรถว่า เป็นพระศาสดาของคณะ ชื่อว่าเป็นคณีเพราะอรรถว่า พระองค์ทรงบริหารคณะ ชื่อว่าเป็นคณีเพราะอรรถว่า พระองค์ตรัสสอนคณะ. ชื่อว่าเป็นคณีเพราะอรรถว่า พระองค์ทรงพร่ำสอนคณะ. ชื่อว่าเป็นคณีเพราะอรรถว่า พระองค์มีความองอาจเสด็จเข้าไปสู่คณะ ชื่อว่าเป็นคณีเพราะอรรถว่า คณะย่อมฟังด้วยดีต่อพระองค์ เงี่ยโสตลงฟัง เข้าไปตั้งจิตเพื่อความรู้. ชื่อว่าเป็นคณีเพราะอรรถว่า พระองค์ยังคณะให้ออกจากอกุศล ให้ตั้งอยู่เฉพาะในกุศล ชื่อว่าเป็นคณีของคณะภิกษุ. ชื่อว่าเป็นคณีของคณะภิกษุณี. ชื่อว่าเป็นคณีของคณะอุบาสก. ชื่อว่าเป็นคณีของคณะอุบาสิกา. ชื่อว่าเป็นคณีของคณะพระราชา. ชื่อว่าเป็นคณีของคณะกษัตริย์. ชื่อว่าเป็นคณีของคณะพราหมณ์. ชื่อว่าเป็นคณีของคณะแพศย์. ชื่อว่าเป็นคณีของคณะศูทร. ชื่อว่าเป็นคณีของคณะเทวดา. ชื่อว่าเป็นคณีของคณะพรหม. พระผู้มีพระภาคเป็นผู้มีหมู่ มีคณะเป็นพระคณาจารย์เสด็จมา เข้ามา เข้ามาพร้อม ถึงพร้อมแล้วซึ่งสังกัสสนคร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่หลอกลวง ผู้มาเป็นพระคณาจารย์.

[๘๙๘] คำว่า ของคนหมู่มาก ในคำว่า ของคนหมู่มากซึ่งเนื่องในศาสนานี้ ความว่า ของกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร คฤหัสถ์ บรรพชิต เทวดา มนุษย์ เป็นอันมาก. คำว่า เนื่อง คือ เป็นผู้เนื่อง มีความประพฤติเนื่องกัน เป็นผู้บำรุง เป็นศิษย์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ของคนหมู่มากซึ่งเนื่องในศาสนานี้.

[๘๙๙] คำว่า เรามีความประสงค์ด้วยปัญหาจึงมา ความว่า เราเป็นผู้มีความประสงค์ด้วยปัญหามาแล้ว คือ เรามีความประสงค์เพื่อจะทูลถามปัญหามาแล้ว เรามีความประสงค์เพื่อจะฟังปัญหามาแล้ว แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า เรามีความประสงค์ด้วยปัญหาจึงมา. อีกอย่างหนึ่ง ความมา ความก้าวไปเฉพาะ ความเข้าไปหา ความเข้าไปนั่งใกล้ พึงมีแก่ชนทั้งหลาย ผู้มีความต้องการด้วยปัญหา ผู้ถามปัญหา ผู้ประสงค์เพื่อจะฟังปัญหา แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า เรามีความประสงค์ด้วยปัญหาจึงมา. อีกอย่างหนึ่ง อาคม (สูตร) แห่งปัญหาของพระองค์มีอยู่ พระองค์เป็นผู้สามารถจะตรัสถาม กล่าวแก้กับข้าพระองค์ ข้อนี้จงเป็นภาระของพระองค์ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า เรามีความประสงค์ด้วยปัญหาจึงมา เพราะเหตุนั้น พระสารีบุตรเถระจึงกราบทูลว่า

ข้าพระองค์มีความประสงค์ด้วยปัญหา จึงมาถึงพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น

ผู้ไม่อาศัย ผู้คงที่ ผู้ไม่หลอกลวง ผู้มาเป็นพระคณาจารย์ของคนหมู่
มากซึ่งเนื่องในศาสนานี้.

[๘๐๐] เมื่อภิกษุเกลียดอยู่ ซ่องเสพที่นั่งอันว่างเปล่า รุกขมูล สุสาน หรือที่
นั่งในถ้ำแห่งบรรพตทั้งหลาย

ว่าด้วยปฏิปทาของภิกษุ

[๘๐๑] คำว่า เมื่อภิกษุ ในคำว่า เมื่อภิกษุเกลียดอยู่ ความว่า เมื่อภิกษุที่เป็นกัลยาณปุถุชน หรือที่เป็นเสขชน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อภิกษุ. คำว่า เกลียดอยู่ คือ เกลียด อึดอัด ระอา เบื่อหน่าย ด้วยชาติ ชรา พยาธิ มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ทุกข์ในนรก ทุกข์ในดิรัจฉานกำเนิด ทุกข์ในเปรตวิสัย ทุกข์ในมนุษย์ ทุกข์มีความเกิดในครรภ์เป็นมูล ทุกข์มีความตั้งอยู่ในครรภ์เป็นมูล ทุกข์มีความคลอดจากครรภ์เป็นมูล ทุกข์ที่ติดตามสัตว์ผู้เกิด ทุกข์อันเนื่องแต่ผู้อื่นแห่งสัตว์ผู้เกิด ทุกข์เกิดแต่ความขวนขวายของตน ทุกข์เกิดแต่ความขวนขวายของผู้อื่น ทุกข์ที่เกิดแต่ทุกขเวทนา (ทุกขเวทนามีในกายและใจ) ทุกข์เกิดแต่สังขาร ทุกข์เกิดแต่ความแปรปรวน ทุกข์เพราะโรคจักษุ ทุกข์เพราะโรคหู ทุกข์เพราะโรคจมูก ทุกข์เพราะโรคลิ้น ทุกข์เพราะโรคกาย ทุกข์เพราะโรคศรีษะ ทุกข์เพราะโรคในหู ทุกข์เพราะโรคปาก ทุกข์เพราะโรคจากฟัน โรคไอ โรคหืด โรคไข้หวัด โรคไข้พิษ โรคไข้เซื่องซึม โรคในท้อง โรคลมสลบ โรคบิด โรคจุกเสียด โรคลงราก โรคเรื้อน โรคฝี โรคกลาก โรคมองคร่อ โรคลมบ้าหมู โรคหิดเปื่อย โรคหิดด้าน โรคหูด โรคละลอก โรคคุดทะราด โรคอาเจียนโลหิต โรคดีเดือด โรคเบาหวาน โรคเริม โรคพุพอง โรคริดสีดวง อาพาธมีดีเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีเสมหะเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีลมเป็นสมุฏฐาน อาพาธสันนิบาต อาพาธเกิดแต่ฤดูแปรปรวน อาพาธเกิดแต่การบริหารไม่สม่ำเสมอ อาพาธเกิดแต่ความเพียรเกินกำลัง อาพาธเกิดแต่วิบากของกรรม ความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ ทุกข์เกิดแต่ความสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลาน ทุกข์เพราะมารดาตาย ทุกข์เพราะบิดาตาย ทุกข์เพราะพี่ชายน้องชายตาย ทุกข์เพราะพี่หญิงน้องหญิงตาย ทุกข์เพราะบุตรตาย ทุกข์เพราะธิดาตาย ทุกข์เพราะความ

ฉิบหายแห่งญาติ ทุกข์เพราะความฉิบหายแห่งโภคทรัพย์ ทุกข์เพราะความฉิบหายอันเกิดแต่โรค ทุกข์เพราะความฉิบหายแห่งศีล ทุกข์เพราะความฉิบหายแห่งทิฏฐิ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อภิกษุเกลียดอยู่

[๙๐๒] คำว่า ซ่องเสพที่นั่งอันว่างเปล่า ความว่า ที่ใดเป็นที่นั่ง คือ เตียง ตั่ง ฟูก เสื่อ ท่อนหนัง เครื่องลาดด้วยหญ้า เครื่องลาดด้วยใบไม้ เครื่องลาดด้วยฟาง ที่นั้นเรียกว่าที่นั่ง. ที่นั่งนั้น ว่าง เปล่า สงัด เงียบจากการเห็นรูปไม่เป็นที่สบาย ว่าง เปล่า สงัด เงียบจากการได้ยินเสียงไม่เป็นที่สบาย ฯลฯ ว่าง เปล่า สงัด เงียบจากเบญจกามคุณไม่เป็นที่สบาย เมื่อภิกษุซ่องเสพ ซ่องเสพเสมอ เสพอาศัย ซ่องเสพเฉพาะที่นั่งนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อภิกษุซ่องเสพที่นั่งอันว่างเปล่า

[๙๐๓] คำว่า รุกขมูล สุสาน ความว่า รุกขมูล คือโคนต้นไม้ สุสานคือป่าช้า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า รุกขมูล สุสาน.

[๙๐๔] คำว่า หรือที่นั่งในถ้ำแห่งบรรพตทั้งหลาย ความว่า บรรพต คือภูเขา กันทระคือซอก คิริคุหาคือถ้ำในภูเขา ท้องภูเขาแห่งภูเขาทั้งหลาย เรียกว่า ระหว่างภูเขา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า หรือที่นั่งในถ้ำแห่งบรรพตทั้งหลาย. เพราะเหตุนั้น พระสารีบุตรเถระจึงทูลถามว่า

> เมื่อภิกษุเกลียดอยู่ ซ่องเสพที่นั่งอันว่างเปล่า รุกขมูล สุสาน หรือ
> ที่นั่งในถ้ำแห่งบรรพตทั้งหลาย

[๙๐๕] ในที่นอนทั้งหลายอันสูงและต่ำ ภิกษุร้องอยู่ เพราะในที่นั้นมีอารมณ์
> อันน่าหวาดเสียว อันเป็นเหตุให้ภิกษุไม่พึงหวั่นไหว ในที่นอนที่นั่ง
> อันไม่มีเสียงกึกก้อง

ว่าด้วยที่นอนสูงต่ำ

[๙๐๖] คำว่า อันสูงและต่ำ ในคำว่า ในที่นอนอันสูงและต่ำ ความว่า สูงและต่ำ คือ เลวประณีต ดีและชั่ว. เสนาสนะ คือ วิหาร เรือนมีหลังคาแถบเดียว ปราสาท เรือนโล้น ถ้ำ เรียกว่า ที่นอน ในคำว่า ในที่นอนทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ในที่นอนทั้งหลายอันสูงและต่ำ

[๔๐๗] คำว่า ร้องอยู่ ในคำว่า ภิกษุร้องอยู่ เพราะในที่นั้นมีอารมณ์อันน่าหวาดเสียว ความว่า ภิกษุร้อง เรียก บันลือ ออกเสียงอยู่. อีกอย่างหนึ่ง ความว่า อารมณ์อันน่าหวาดเสียว มีเท่าไร มีอย่างไร มีประมาณเท่าไร มีกำหนดเท่าไร มีมากเท่าไร. ชื่อว่าอารมณ์น่าหวาดเสียวเหล่านั้น คือ ราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง หมี เสือดาว หมาป่า โค กระบือ ช้าง งู แมลงป่อง ตะขาบ โจร คนที่ทำกรรมชั่ว หรือคนที่เตรียมทำกรรมชั่ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุร้องอยู่ เพราะในที่นั้นมีอารมณ์อันน่าหวาดเสียว.

[๔๐๘] คำว่า อารมณ์อันน่าหวาดเสียว ในคำว่า อันเป็นเหตุให้ภิกษุไม่พึงหวั่นไหว ความว่า ภิกษุเห็นหรือได้ยินแล้วซึ่งอารมณ์อันน่าหวาดกลัวเหล่าใด อันเป็นเหตุให้ภิกษุไม่พึงหวั่นไหว ไม่สะทกสะท้าน ไม่ครั่นคร้าม ไม่สะดุ้ง ไม่หวาดเสียว ไม่ตกใจ ไม่กลัว ไม่ถึงความสยดสยอง ไม่พึงเป็นผู้ขลาด ไม่ขยาด ไม่หวาดหวั่น ไม่หนี ละความกลัวความหวาดเสียว ปราศจากขนลุกชูชัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อันเป็นเหตุให้ภิกษุไม่พึงหวั่นไหว.

[๔๐๙] คำว่า ในที่นอนที่นั่งอื่นไม่เสียงกึกก้อง ความว่า ในเสนาสนะอันมีเสียงน้อย ปราศจากเสียงกึกก้อง ปราศจากชนผู้สัญจรไปมา เป็นที่ควรทำกรรมลับของมนุษย์ สมควรแก่การหลีกเร้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ในที่นอนที่นั่งอันไม่มีเสียงกึกก้อง. เพราะเหตุนั้น พระสารีบุตรเถระจึงทูลถามว่า

ในที่นอนทั้งหลายอันสูงและต่ำ ภิกษุร้องอยู่ เพราะในที่นั้นมีอารมณ์
อันน่าหวาดเสียว อันเป็นเหตุให้ภิกษุไม่พึงหวั่นไหวในที่นอนที่นั่ง
อันไม่มีเสียงกึกก้อง.

[๔๑๐] เมื่อภิกษุไปสู่ทิศที่ไม่เคยไป ภิกษุพึงปราบปรามอันตรายเหล่าใด ในที่
นอนที่นั่งอันสงัด อันตรายเหล่านั้นมีเท่าไรในโลก.

ว่าด้วยอันตราย ๒ อย่าง

[๔๑๑] คำว่า มีเท่าไร ในคำว่า อันตรายเหล่านั้นมีเท่าไรในโลก ความว่า มีเท่าไร มีประมาณเท่าไร มีกำหนดเท่าไร มีมากเท่าไร. ชื่อว่าอันตราย ได้แก่อันตราย ๒ อย่าง คือ อันตรายปรากฏ ๑ อันตรายปกปิด ๑.

อันตรายปรากฏเป็นไฉน? ราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง หมี เสือดาว หมาป่า โค กระบือ ช้าง งู แมลงป่อง ตะขาบ โจร คนที่ทำกรรมชั่ว คนที่เตรียมทำกรรมชั่ว โรคตา โรคหู โรคจมูก โรคลิ้น โรคกาย โรคศีรษะ โรคหู โรคปาก โรคฟัน โรคไอ โรคหืด โรคไข้หวัด โรคไข้พิษ โรคไข้เซื่องซึม โรคในท้อง โรคลมสลบ โรคบิด โรคจุกเสียด โรคลงราก โรคเรื้อน โรคฝี โรคกลาก โรคมองคร่อ โรคลมบ้าหมู โรคหิดเปื่อย โรคหิดด้าน โรคหูด โรคละลอก โรคคุดทะราด โรคอาเจียนโลหิต โรคดีเดือด โรคเบาหวาน โรคเริม โรคพุพอง โรคริดสีดวง อาพาธมีดีเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีเสมหะเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีลมเป็นสมุฏฐาน อาพาธสันนิบาต อาพาธเกิดแต่ฤดูแปรปรวน อาพาธเกิดแต่การบริหารไม่สม่ำเสมอ อาพาธเกิดแต่ความเพียรเกินกำลัง อาพาธเกิดแต่วิบากของกรรม ความหนาว ความร้อน ความหิว ความระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ ความสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลาน อันตรายเหล่านี้ เรียกว่า อันตรายปรากฏ.

อันตรายปกปิดเป็นไฉน? กายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต กามฉันทนิวรณ์ พยาบาทนิวรณ์ ถิ่นมิทธนิวรณ์ อุทธัจจกุกกุจจนิวรณ์ วิจิกิจฉานิวรณ์ ราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่คุณท่าน ความตีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ มารยา โอ้อวด ความกระด้าง ความแข่งดี ความถือตัว ความดูหมิ่น ความเมา ความประมาท กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อกุสลาภิสังขารทั้งปวง อันตรายเหล่านี้เรียกว่าอันตรายปกปิด.

ที่ชื่อว่า อันตราย เพราะอรรถว่ากระไร จึงชื่อว่าอันตราย เพราะอรรถว่า ครอบงำ. จึงชื่อว่าอันตราย เพราะอรรถว่า เป็นไปเพื่อความเสื่อม. จึงชื่อว่าอันตราย เพราะอรรถว่า เป็นที่อยู่แห่งอกุศลธรรมทั้งหลาย.

เพราะอรรถว่า ครอบงำอย่างไร? จึงชื่อว่าอันตราย อันตรายเหล่านั้น ย่อมครอบงำ ปราบปราม กดขี่ ท่วมทับ กำจัด ย่ำยี ซึ่งบุคคลนั้น. เพราะอรรถว่า ครอบงำอย่างนี้ จึงชื่อว่า อันตราย.

เพราะอรรถว่า เป็นไปเพื่อความเสื่อมอย่างไร? จึงชื่อว่าอันตราย อันตรายเหล่านั้น

ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อม เพื่ออันตรธานไปแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย. อันตรายเหล่านั้นย่อมเป็น ไป เพื่อความเสื่อม เพื่ออันตรธานไปแห่งกุศลธรรมเหล่าไหน? อันตรายเหล่านั้นย่อมเป็นไป เพื่อความเสื่อม เพื่ออันตรธานไปแห่งกุศลธรรมเหล่านี้ คือ ความปฏิบัติชอบ ความปฏิบัติสมควร ความปฏิบัติไม่เป็นข้าศึก ความปฏิบัติเป็นไปตามประโยชน์ ความปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ความทำให้บริบูรณ์ในศีล ความเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ ความเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ ความประกอบเนืองๆ ในความเป็นผู้ตื่น สติสัมปชัญญะ ความประกอบเนืองๆ ในการเจริญ สติปัฏฐาน ๔ ความประกอบเนืองๆ ในการเจริญสัมมัปปธาน ๔ ความประกอบเนืองๆ ในการเจริญอิทธิบาท ๔ ความประกอบเนืองๆ ในการเจริญอินทรีย์ ๕ ความประกอบเนืองๆ ในการเจริญพละ ๕ ความประกอบเนืองๆ ในการเจริญโพชฌงค์ ๗ ความประกอบเนืองๆ ในการเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันตรายเหล่านั้นย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อม เพื่ออันตรธาน ไปแห่งกุศลธรรมเหล่านี้. เพราะอรรถว่า เป็นไปเพื่อความเสื่อมอย่างนี้ จึงชื่อว่าอันตราย.

เพราะอรรถว่า เป็นที่อยู่แห่งอกุศลธรรมทั้งหลายอย่างไรๆ จึงชื่อว่าอันตราย อกุศล ธรรมอันลามกเหล่านั้นย่อมเกิดขึ้นในอัตภาพนั้น อยู่อาศัยในอัตภาพ เปรียบเหมือนเหล่าสัตว์ ที่อาศัยรูย่อมอยู่ในรู ที่อาศัยน้ำย่อมอยู่ในน้ำ ที่อาศัยป่าย่อมอยู่ในป่า ที่อาศัยต้นไม้ย่อมอยู่ที่ ต้นไม้ ฉันใด อกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้น ย่อมเกิดขึ้นในอัตภาพนั้น อยู่อาศัยในอัตภาพ ฉันนั้น ฉะนั้น เพราะอรรถว่าเป็นที่อยู่แห่งอกุศลธรรมทั้งหลายแม้อย่างนี้ จึงชื่อว่าอันตราย.

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้อยู่ร่วมกับกิเลสอันอยู่ อาศัยในภายใน อยู่ร่วมกับกิเลสที่ฟุ้งซ่าน ย่อมอยู่ลำบากไม่ผาสุก ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุ ผู้อยู่ร่วมกับกิเลสอันอยู่อาศัยในภายใน อยู่ร่วมกับกิเลสที่ฟุ้งซ่าน ย่อมอยู่ลำบากไม่ผาสุกอย่าง ไร? ดูกรภิกษุทั้งหลาย อกุศลธรรมอันลามก มีความดำริอันซ่านไปในอารมณ์ อันเกื้อกูลแก่ สังโยชน์ ย่อมเกิดขึ้นแก่ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะเห็นรูปด้วยจักษุ อกุศลธรรมอันลามก เหล่านั้น ย่อมอยู่ซ่านไปในภายในแห่งภิกษุนั้น เพราะเหตุดังนี้นั้น ภิกษุนั้นจึงเรียกว่า ผู้อยู่ ร่วมกับกิเลสอันอยู่อาศัยในภายใน อกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้น ย่อมกลุ้มรุมภิกษุนั้น เพราะ เหตุดังนี้นั้น ภิกษุนั้นจึงเรียกว่า อยู่ร่วมกับกิเลสที่ฟุ้งซ่าน. อีกประการหนึ่ง อกุศลธรรมอันลามก

มีความดำริอันซ่านไปในอารมณ์ ยันเกื้อกูลแก่สังโยชน์ ย่อมเกิดแก่ภิกษุ เพราะได้ยินเสียงด้วยหู ... เพราะสูดกลิ่นด้วยจมูก ... เพราะลิ้มรสด้วยลิ้น ... เพราะได้ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย ... เพราะรู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจ อกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้น ย่อมอยู่ซ่านไปในภายในแห่งภิกษุนั้น เพราะเหตุดังนี้นั้น ภิกษุนั้นจึงเรียกว่า ผู้อยู่ร่วมกับกิเลสอันอยู่อาศัยในภายใน อกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้น ย่อมกลุ้มรุมภิกษุนั้น เพราะเหตุดังนี้นั้น ภิกษุนั้นจึงเรียกว่า ผู้อยู่ร่วมกับกิเลสที่ฟุ้งซ่าน ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุที่อยู่ร่วมกับกิเลสอันอยู่อาศัยในภายใน ผู้อยู่ร่วมกับกิเลสที่ฟุ้งซ่าน ย่อมอยู่ลำบากไม่ผาสุก อย่างนี้แล เพราะฉะนั้น เพราะอรรถว่า เป็นที่อยู่แห่งอกุศลธรรมทั้งหลายแม้อย่างนี้ จึงชื่อว่าอันตราย.

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๓ ประการนี้ เป็นมลทินในภายใน เป็นอมิตรในภายใน เป็นข้าศึกในภายใน เป็นเพชฌฆาตในภายใน เป็นศัตรูในภายใน ธรรม ๓ ประการเป็นไฉน? คือ โลภะ เป็นมลทินในภายใน ... เป็นศัตรูในภายใน โทสะเป็นมลทินในภายใน ... เป็นศัตรูในภายใน โมหะ เป็นมลทินในภายใน เป็นอมิตรในภายในเป็นข้าศึกในภายใน เป็นเพชฌฆาตในภายใน เป็นศัตรูในภายใน ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๓ ประการนี้แล เป็นมลทินในภายใน เป็นอมิตรในภายใน เป็นข้าศึกในภายใน เป็นเพชฌฆาตในภายใน เป็นศัตรูในภายใน.

พระผู้มีพระภาคผู้สุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณ์ภาษิตนี้จบลงแล้ว จึงตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

โลภะยังสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ให้เกิด โลภะยังจิตให้กำเริบ โลภะเป็นภัยเกิดในภายใน พาลชนย่อมไม่รู้สึกภัยนั้น. คนผู้โลภย่อมไม่รู้อรรถคนผู้โลภย่อมไม่เห็นธรรม ความโลภครอบงำนรชนในขณะใด ความมืดตื้นย่อมมีในขณะนั้น โทสะยังสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ให้เกิด โทสะยังจิตให้กำเริบ โทสะเป็นภัยเกิดในภายใน พาลชนย่อมไม่รู้สึกภัยนั้น. คนผู้โกรธย่อมไม่รู้อรรถ คนผู้โกรธย่อมไม่เห็นธรรม ความโกรธครอบงำนรชนในขณะใด ความมืดตื้อย่อมมีในขณะนั้น. โมหะยังสิ่งที่

ไม่เป็นประโยชน์ให้เกิด โมหะยังจิตให้กำเริบ โมหะเป็นภัยเกิดในภาย
ใน พาลชนย่อมไม่รู้สึกภัยนั้น. คนผู้หลงย่อมไม่รู้อรรถ คนผู้หลงย่อม
ไม่เห็นธรรม ความหลงครอบงำนรชนในขณะใด ความมืดตื้อย่อมมี
ในขณะนั้น.

เพราะอรรถว่า เป็นที่อยู่แห่งอกุศลทั้งหลายแม้อย่างนี้ จึงชื่อว่า อันตราย.

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ดูกรมหาบพิตร ธรรม ๓ ประการแลเมื่อเกิดขึ้นในภายในแห่งบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก ธรรม ๓ ประการเป็นไฉน? คือ โลภะเมื่อเกิดขึ้นในภายในแห่งบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก โทสะเมื่อเกิดขึ้นในภายในแห่งบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก โมหะเมื่อเกิดขึ้นในภายในแห่งบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก ดูกรมหาบพิตร ธรรม ๓ ประการนี้แล เมื่อเกิดขึ้นในภายในแห่งบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก.

พระผู้มีพระภาคผู้สุคตศาสดา ครั้นได้ตรัสไวยากรณภาษิตนี้จบลงแล้วจึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

โลภะ โทสะ และโมหะ เกิดขึ้นในตน ย่อมกำจัดบุรุษ ผู้มีจิตลามก
เหมือนขุยไผ่กำจัดไม้ไผ่ฉะนั้น.

เพราะอรรถว่า เป็นที่อยู่แห่งอกุศลธรรมทั้งหลายแม้อย่างนี้ จึงชื่อว่าอันตราย.

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า

ราคะ และโทสะมีอัตภาพนี้เป็นเหตุ เกิดแต่อัตภาพนี้ ไม่ยินดีกุศล
ยินดีแต่กามคุณ ทำให้ขนลุกขนพอง บาปวิตกในใจตั้งขึ้นแต่อัตภาพนี้
แล้วผูกจิตไว้ เหมือนพวกเด็นผูกกาไว้ที่ข้อเท้า ฉะนั้น.

เพราะอรรถว่า เป็นที่อยู่แห่งอกุศลธรรมทั้งหลายแม้อย่างนี้ จึงชื่อว่าอันตราย. คำว่า ในโลก คือ ในมนุษยโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อันตรายเหล่านั้นมีเท่าไรในโลก.

ว่าด้วยทิศที่ไม่เคยไป (อมตนิพพาน)

[๘๑๒] คำว่า เมื่อภิกษุไปสู่ทิศที่ไม่เคยไป ความว่า อมตนิพพาน คือความสงบสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัณหา ความสำรอกความดับ ความออกจากตัณหาเป็นเครื่องร้อยรัด เรียกว่าทิศที่ไม่เคยไป. ทิศที่ยังไม่เคยไปโดยกาลยืดยาวนี้ ชื่อว่าทิศที่ไม่เคยไป. บุคคลพึงประคองภาชนะน้ำมันอันเต็มเสมอขอบปากมิได้มีส่วนเหลือ ฉันใด พระโยคาวจรเมื่อปรารถนาทิศที่ยังไม่เคยไป ก็พึงรักษาจิตของตนเนืองๆ ฉันนั้น. เมื่อภิกษุไป ดำเนินไป ก้าวไปสู่ทิศที่ไม่เคยไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อภิกษุไปสู่ทิศที่ไม่เคยไป.

[๘๑๓] คำว่า ภิกษุพึงปราบปรามอันตรายเหล่าใด ความว่า ภิกษุพึงปราบปรามครอบงำ จำกัด ขับไล่ ย่ำยีอันตรายเหล่าใด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุพึงปราบปรามอันตรายเหล่าใด.

[๘๑๔] คำว่า ในที่นอนที่นั่งอันสงัด ความว่า ในที่นอนที่นั่งอันสงัดเป็นที่สุด ส่วนสุดส่วนสุดรอบ เป็นส่วนสุดแห่งภูเขาหิน เป็นส่วนสุดแห่งป่า เป็นส่วนสุดแห่งน้ำหรือเป็นส่วนสุดแห่งแม่น้ำ เป็นสถานที่เขาไม่ไถ ไม่หว่าน ไม่เป็นอุปาจารแห่งพวกมนุษย์ล่วงเลยหมู่ชน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ในที่นอนที่นั่งอันสงัด. เพราะเหตุนั้น พระสารีบุตรเถระจึงทูลถามว่า

เมื่อภิกษุไปสู่ทิศที่ไม่เคยไป ภิกษุพึงปราบปรามอันตรายเหล่าใด ในที่
นอนที่นั่งอันสงัด อันตรายเหล่านั้นมีเท่าไรในโลก.

[๘๑๕] เมื่อภิกษุอบรมตนอยู่ เธอพึงเป็นผู้มีคลองแห่งถ้อยคำอย่างไร? พึงเป็น
ผู้มีโคจรในศาสนานี้อย่างไร? พึงเป็นผู้มีศีลและวัตรอย่างไร?

[๘๑๖] คำว่า เธอพึงเป็นผู้มีคลองแห่งถ้อยคำอย่างไร? ความว่า พระเถระย่อมทูลถามถึงความบริสุทธิ์แห่งวาจาว่า ภิกษุนั้น พึงเป็นผู้ประกอบด้วยคลองแห่งถ้อยคำเช่นไร คือด้วยคลองแห่งถ้อยคำที่ดำรงไว้อย่างไร มีชนิดอย่างไร มีส่วนเปรียบอย่างไร?

ว่าด้วยความบริสุทธิ์แห่งวาจา

ความบริสุทธิ์แห่งวาจาเป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ละมุสาวาท เป็นผู้เว้นขาดจากมุสาวาท คือ พูดจริง ดำรงคำจริง มีถ้อยคำมั่นคง มีถ้อยคำเชื่อถือได้ ไม่พูดให้เคลื่อนคลาด

แก่โลก ละปิสุณาวาจา เป็นผู้เว้นขาดจากปิสุณาวาจา คือฟังจากข้างนี้แล้ว ไม่ไปบอกข้างโน้น เพื่อทำลายคนหมู่นี้ หรือฟังจากข้างโน้นแล้ว ไม่มาบอกคนหมู่นี้ เพื่อทำลายคนหมู่โน้น เป็นผู้สมานคนที่แตกกันบ้าง ส่งเสริมคนที่พร้อมเพรียงกันบ้าง มีความพร้อมเพรียงเป็นที่มายินดี ยินดีในบุคคลที่พร้อมเพรียงกัน มีความเพลิดเพลินในบุคคลที่พร้อมเพรียงกัน กล่าววาจาที่ทำให้เขาพร้อมเพรียงกับด้วยประการดังนี้ ละผรุสวาจา เป็นผู้เว้นขาดจากผรุสวาจา คือ กล่าววาจาที่ไม่มีโทษ อันไพเราะโสต เป็นที่ตั้งแห่งความรัก หยั่งลงถึงหทัย เป็นคำของชาวเมือง ที่คนหมู่มากพอใจ ชอบใจ ละสัมผัปปลาปะ เป็นผู้เว้นขาดจากสัมผัปปลาปะ คือ พูดโดยกาลควร พูดจริง พูดอิงอรรถ พูดอิงธรรม พูดอิงวินัย กล่าววาจาเป็นหลักฐานมีที่อ้างอิง มีส่วนสุด ประกอบด้วยประโยชน์โดยกาลควร เป็นผู้ประกอบด้วยวจีสุจริต ๔ กล่าววาจาปราศจากโทษ ๔ งด เว้น เว้นขาด ออก สงัด พ้นขาด ไม่ประกอบด้วยติรัจฉานกถา ๓๒ ประการ เป็นผู้มีจิตปราศจากเขตแดนกิเลสอยู่ ย่อมกล่าว กถาวัตถุ ๑๐ อย่าง คือ อัปปิจฉากถา สันตุฏฐิกถา ปวิเวกกถา อสังสัคคกถา วิริยารัมภกถา สีลกถา สมาธิกถา ปัญญากถา วิมุตติกถา วิมุตติญาณทัสนกถา ย่อมกล่าวสติปัฏฐานกถา สัมมัปปธานกถา อิทธิบาทกถา อินทรียกถา พลกถา โพชฌงคกถา มรรคกถา ผลกถา นิพพานกถา เป็นผู้ประกอบสำรวม สำรวมเฉพาะ คุ้มครอง ปกครอง รักษา ระวัง ด้วยวาจา นี้ชื่อว่าความบริสุทธิ์แห่งวาจา. ภิกษุพึงเป็นผู้ประกอบด้วยความบริสุทธิ์แห่งวาจาเช่นนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เธอพึงเป็นผู้มีคลองแห่งถ้อยคำอย่างไร?

[๙๑๗] คำว่า เธอพึงเป็นผู้มีโคจรในศาสนานี้อย่างไร? ความว่า พระเถระ ย่อมทูลถามถึงโคจรว่า ภิกษุนั้น พึงเป็นผู้ประกอบด้วยโคจรเช่นไร คือ ด้วยโคจรที่ดำรงไว้อย่างไร มีชนิดอย่างไร มีส่วนเปรียบอย่างไร? อโคจรมีอยู่โคจรมีอยู่

ว่าด้วยอโคจร

อโคจรเป็นไฉน? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีหญิงแพศยาเป็นโคจรบ้าง เป็นผู้มีหญิงหม้ายเป็นโคจรบ้าง เป็นผู้มีสาวเทื้อเป็นโคจรบ้าง เป็นผู้มีบัณเฑาะก์เป็นโคจรบ้าง เป็นผู้มีภิกษุณีเป็นโคจรบ้าง เป็นผู้มีโรงสุราเป็นโคจรบ้าง อยู่คลุกคลีด้วยพวกพระราชา พวกมหาอำมาตย์ของพระราชา พวกเดียรถีย์ พวกสาวกของเดียรถีย์ ด้วยความคลุกคลีกับคฤหัสถ์อันไม่สมควร อนึ่ง สกุลบางแห่งไม่มีศรัทธา ไม่เลื่อมใส ไม่เป็นดุจบ่อน้ำ มักด่า มักบริภาษ มุ่งความเสื่อม มุ่งสิ่งไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล มุ่งความไม่สบาย มุ่งความไม่ปลอดโปร่งจากโยคกิเลส แก่พวกภิกษุ พวกภิกษุณี พวกอุบาสก พวกอุบาสิกา ภิกษุย่อมซ่องเสพ

คบหา ติดต่อกับสกุลเห็นปานนั้น นี้เรียกว่าอโคจร. อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเข้าไปสู่ละแวกบ้าน เดินไปตามถนน เป็นผู้ไม่สำรวมเดินไป คือ แลดูช้าง แลดูม้า แลดูรถ แลดูพลเดินเท้า แลดูสตรี แลดูบุรุษ แลดูกุมาร แลดูกุมารี แลดูร้านตลาด แลดูหน้ามุขเรือน แลดูข้างบน แลดูข้างล่าง แลดูทิศน้อยทิศใหญ่เดินไป แม้เช่นนี้ก็เรียกว่าอโคจร. อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเห็นรูปด้วยจักษุแล้ว ถือนิมิต ถืออนุพยัญชนะ ย่อมไม่ปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุนทรีย์ ที่เมื่อไม่สำรวมแล้ว จะพึงเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามก คือ อภิชฌาและโทมนัสครอบงำนั้น ย่อมไม่รักษาจักขุนทรีย์ ย่อมถึงความไม่สำรวมในจักขุนทรีย์ ฯลฯ รู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว ถือนิมิต ถืออนุพยัญชนะ ย่อมไม่ปฏิบัติเพื่อสำรวมมนินทรีย์ ที่เมื่อไม่สำรวมแล้ว จะพึงเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามกคือ อภิชฌาและโทมนัสครอบงำนั้น ย่อมไม่รักษามนินทรีย์ ย่อมถึงความไม่สำรวมในมนินทรีย์ แม้เช่นนี้ก็เรียกว่าอโคจร. อีกอย่างหนึ่ง เหมือนอย่างว่า ท่านสมณพราหมณ์บางพวกฉันโภชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ขวนขวายดูการเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศลเห็นปานนี้ คือการฟ้อน การขับ การประโคม มหรสพ มีการรำเป็นต้น การเล่านิยาย เพลงปรบมือ ฆ้อง ระนาด หนัง เพลงขอทาน ไต่ราว การเล่นหน้าศพ ชนช้าง แข่งม้า ชนกระบือ ชนโค ชนแพะ ชนแกะ ชนไก่ ชนนกกระทา รำกระบี่กระบอง ชกมวย มวยปล้ำ การรบ การตรวจพล การจัดกระบวนทัพ กองทัพ ท่านสมณพราหมณ์บางพวกขวนขวายดูการเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศลเห็นปานนี้ แม้เช่นนี้ก็เรียกว่าอโคจร. แม้กามคุณ ๕ ก็ชื่อว่าอโคจร.

สมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงอย่าเที่ยวไปในแดนอื่นซึ่งเป็นอโคจร ดูกรภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายเที่ยวไปในแดนอื่นซึ่งเป็นอโคจร มารจักได้ช่อง ได้อารมณ์ ดูกรภิกษุทั้งหลายก็แดนอื่นซึ่งเป็นอโคจรของภิกษุ คืออะไร คือ กามคุณ ๕ กามคุณ ๕ เป็นไฉน? คือ รูปที่พึงรู้แจ้งด้วยจักษุ อันน่าปรารถนา พอใจ ชอบใจ รักใคร่ ประกอบด้วยกามเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด เสียงที่พึงรู้แจ้งด้วยหู กลิ่นที่พึงรู้แจ้งด้วยจมูก รสที่พึงรู้แจ้งด้วยลิ้น โผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งด้วยกาย อันน่าปรารถนา พอใจ ชอบใจ รักใคร่ ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด ดูกรภิกษุทั้งหลาย นี้เราเรียกว่าแดนอื่นเป็นอโคจรของภิกษุ. แม้เช่นนี้ก็เรียกว่าอโคจร.

โคจรเป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไม่เป็นผู้มีหญิงแพศยาเป็นโคจร ไม่เป็นผู้มีหญิงหม้ายเป็นโคจร ไม่เป็นผู้มีสาวเทื้อเป็นโคจร ไม่เป็นผู้มีบัณเฑาะก์เป็นโคจร ไม่เป็นผู้มีภิกษุณีเป็นโคจร ไม่เป็นผู้มีโรงสุราเป็นโคจร ไม่อยู่คลุกคลีด้วยพวกพระราชา พวกมหาอำมาตย์ของพระราชา พวกเดียรถีย์ พวกสาวกของเดียรถีย์ ด้วยความคลุกคลีกับคฤหัสถ์อันไม่สมควร อนึ่ง สกุลบางแห่งมีศรัทธาเลื่อมใส เป็นดุจบ่อน้ำ รุ่งเรืองด้วยผ้ากาสาวพัสตร์ เป็นที่เดินสวนกันเข้าออกแห่งภิกษุผู้แสวงหา มุ่งความเจริญ มุ่งประโยชน์เกื้อกูล มุ่งความสบาย มุ่งความปลอดโปร่งจากโยคกิเลส แก่พวกภิกษุ พวกภิกษุณี พวกอุบาสก พวกอุบาสิกา ภิกษุย่อมซ่องเสพ คบหา ติดต่อกับสกุลเห็นปานนั้น นี้เรียกว่าโคจร. อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเข้าไปสู่ละแวกบ้าน เดินไปตามถนน ย่อมเป็นผู้สำรวมเดินไป คือ ไม่แลดูช้าง ไม่แลดูม้า ไม่แลดูรถ ไม่แลดูพลเดินเท้า ฯลฯ ไม่แลดูทิศน้อยทิศใหญ่ แม้เช่นนี้ก็เรียกว่าโคจร. อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเห็นรูปด้วยจักษุแล้วไม่ถือนิมิต ไม่ถืออนุพยัญชนะ ฯลฯ ย่อมถึงความสำรวมในมนินทรีย์ แม้เช่นนี้ก็เรียกว่าโคจร. อีกอย่างหนึ่ง เหมือนอย่างว่า ท่านสมณพราหมณ์บางพวกฉันโภชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ไม่ขวนขวายดูการเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศลเห็นปานนี้ คือ การฟ้อน การขับ การประโคม ฯลฯ กองทัพ ภิกษุเป็นผู้เว้นขาดจากการขวนขวายดูการเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศลเห็นปานนี้ แม้เช่นนี้ก็เรียกว่าโคจร. แม้สติปัฏฐาน ๔ ก็ชื่อว่าโคจร. สมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเที่ยวไปในแดนเป็นของบิดาของตนซึ่งเป็นโคจร ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อเธอทั้งหลายเที่ยวไปในแดนเป็นของบิดาของตนซึ่งเป็นโคจร มารย่อมไม่ได้ช่อง ไม่ได้อารมณ์ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็แดนเป็นของบิดาของตน ซึ่งเป็นโคจรของภิกษุคืออะไร คือ สติปัฏฐาน ๔ สติปัฏฐาน ๔ เป็นไฉน? ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเป็นผู้พิจารณาเห็นกายในกาย มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกอยู่ เป็นผู้พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย เป็นผู้พิจารณาเห็นจิตในจิต เป็นผู้พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกอยู่ ดูกรภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า แดนเป็นของบิดาของตนซึ่งเป็นโคจรของภิกษุ. แม้เช่นนี้ก็เรียกว่าโคจร. ภิกษุพึงเป็นผู้ประกอบด้วยโคจรเช่นนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงเป็นผู้มีโคจรในศาสนานี้อย่างไร.

ว่าด้วยศีลและวัตร

[๘๑๘] คำว่า พึงเป็นผู้มีศีลและวัตรอย่างไร? ความว่า พระเถระย่อมทูลถามถึงความบริสุทธิ์แห่งศีลและวัตรว่า ภิกษุนั้นพึงเป็นผู้ประกอบด้วยศีลและวัตรอย่างไร คือ ด้วยศีลและวัตรที่ดำรงไว้อย่างไร มีชนิดอย่างไร มีส่วนเปรียบอย่างไร.

ความบริสุทธิ์แห่งศีลและวัตรเป็นไฉน? บางแห่งเป็นศีลและเป็นวัตร บางแห่งเป็นวัตรแต่ไม่เป็นศีล.

ศีลและเป็นวัตรเป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีศีล สำรวม ด้วยความสำรวมในปาติโมกข์ ถึงพร้อมด้วยอาจาระและโคจร เป็นผู้เห็นภัยในโทษทั้งหลายมีประมาณน้อย สมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย ความสำรวม ความระวัง ความไม่ก้าวล่วงในสิกขาบททั้งหลายนั้น นี่เป็นศีล. ความสมาทาน ชื่อว่าเป็นวัตร. เพราะอรรถว่า สำรวม จึงชื่อว่า ศีล. เพราะอรรถว่า สมาทาน จึงชื่อว่า วัตร. นี้เรียกว่าศีลและวัตร.

เป็นวัตรแต่ไม่เป็นศีลเป็นไฉน? ธุดงค์ ๘ คือ อารัญญิกังคธุดงค์ ๑ ปิณฑปาติกังคธุดงค์ ๑ ปังสุกุลิกังคธุดงค์ ๑ เตจีวริกังคธุดงค์ ๑ สปทานจาริกังคธุดงค์ ๑ ขลุปัจฉาภัตติกังคธุดงค์ ๑ เนสัชชิกังคธุดงค์ ๑ ยถาสันตติกังคธุดงค์ ๑ นี้เรียกว่าเป็นวัตร แต่ไม่เป็นศีล. แม้การสมาทานความเพียร ก็เรียกว่าเป็นวัตร ไม่เป็นศีล กล่าวคือ พระมหาสัตว์ทรงประคองตั้งพระทัยว่าจงเหลืออยู่แต่หนัง เอ็น กระดูก ก็ตามที เนื้อและเลือดในสรีระจงเหือดแห้งไปเถิด ผลใดอันบุรุษพึงบรรลุด้วยเรี่ยวแรงของบุรุษ ด้วยกำลังของบุรุษ ด้วยความเพียรของบุรุษ ด้วยความบากบั่นของบุรุษ การไม่บรรลุผลนั้นแล้วหยุดความเพียรเสียจักไม่มี ดังนี้ แม้การสมาทานความเพียรเห็นปานนี้ ก็เรียกว่าเป็นวัตร ไม่เป็นศีล. ภิกษุประคองตั้งจิตว่า

> เมื่อลูกศรคือตัณหาเรายังถอนไม่ได้แล้ว เราจักไม่กิน จักไม่ดื่ม จักไม่
> ออกจากวิหาร ทั้งจักไม่เอนข้าง [ไม่นอน] ดังนี้.

แม้การสมาทานความเพียรเห็นปานนี้ ก็เรียกว่าเป็นวัตร ไม่เป็นศีล. พระมหาสัตว์ทรงประคองตั้งพระทัยว่า เราจักไม่ทำลายบัลลังก์นี้จนตลอดเวลาที่จิตของเราจักไม่หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น ดังนี้ แม้การสมาทานความเพียรเห็นปานนี้ ก็เรียกว่าเป็นวัตร

ไม่เป็นศีล. ภิกษุประคองตั้งจิตว่า จิตของเราจักไม่หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่นเพียงใด เราจักไม่ลุกขึ้นจากอาสนะนี้เพียงนั้น จิตของเราจักยังไม่หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่นเพียงใด เราจักไม่ลงจากที่จงกรม จักไม่ออกจากวิหาร จักไม่ออกจากเรือนมีหลังคาแถบเดียว จักไม่ออกจากปราสาท จักไม่ออกจากเรือนโล้น จักไม่ออกจากเพิง จักไม่ออกจากถ้ำ จักไม่ออกจากกุฏิ จักไม่ออกจากเรือนยอด จักไม่ออกจากป้อม จักไม่ออกจากโรงกรม จักไม่ออกจากเรือนที่มีเครื่องกั้น จักไม่ออกจากศาลาที่บำรุง จักไม่ออกจากมณฑป จักไม่ออกจากโคนต้นไม้ เพียงนั้น ดังนี้ แม้การสมาทานความเพียรเห็นปานนี้ ก็เรียกว่าเป็นวัตร ไม่เป็นศีล. ภิกษุประคองตั้งจิตว่า ในเวลาเช้านี้แหละ เราจักนำมา จักนำมาพร้อม จักบรรลุ จักถูกต้อง จักทำให้แจ้ง ซึ่งอริยธรรม ดังนี้ แม้การสมาทานความเพียรเห็นปานนี้ ก็เรียกว่าเป็นวัตร ไม่เป็นศีล. ภิกษุปวะคองตั้งจิตว่า ในเวลาเที่ยงนี้แหละ ในเวลาเย็นนี้แหละ ในกาลก่อนภัตนี้แหละ ในกาลภายหลังภัตนี้แหละ ในยามต้นนี้แหละ ในยามหลังนี้แหละ ในฤดูร้อนนี้แหละ ในตอนวัยต้นนี้แหละ ในตอนวัยกลางนี้แหละ ในตอนวัยหลังนี้แหละ เราจักนำมา จักนำมาพร้อม จักบรรลุ จักถูกต้อง จำทำให้แจ้งซึ่งอริยธรรม ดังนี้ แม้การสมาทานความเพียรเห็นปานนี้ ก็เรียกว่าเป็นวัตร ไม่เป็นศีล. นี้ชื่อว่าความบริสุทธิ์แห่งศีลและวัตร. ภิกษุพึงเป็นผู้ประกอบด้วยความบริสุทธิ์แห่งศีลและวัตรเช่นนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เธอพึงเป็นผู้มีศีลและวัตรอย่างไร?

ว่าด้วยการอบรมตน

[๘๑๘] คำว่า อบรมตนอยู่ ในคำว่า เมื่อภิกษุอบรมตนอยู่ ความว่า ปรารภความเพียร มีความเพียรแรงกล้า มีความบากบั่นมั่นคง มิได้ปลงฉันทะ มิได้ทอดธุระ ในธรรมทั้งหลายฝ่ายกุศล. อีกอย่างหนึ่ง ผู้ส่งตนไป คือ ตนอันภิกษุส่งไปในอรหัตผลอันเป็นประโยชน์ของตน ในอริยมรรค ในลักษณะ ในเหตุ ในฐานะ และอฐานะ คือ ส่งตนไปว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ส่งตนไปว่า สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ส่งตนไปว่า ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ส่งตนไปว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร ฯลฯ ส่งตนไปว่า เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงมีชราและมรณะ ส่งตนไปว่า เพราะอวิชชาดับสังขารจึงดับ ฯลฯ ส่งตนไปว่า เพราะชาติดับชราและมรณะจึงดับ ส่งตน

ไปว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ ส่งตนไปว่า นี้ปฏิปทาเครื่องให้ถึงความดับทุกข์ ส่งตนไปว่า เหล่านี้อาสวะ ฯลฯ ส่งตนไปว่า นี้ปฏิปทาเครื่องให้ถึงความดับอาสวะ ส่งตนไปว่า ธรรมเหล่านี้ควรรู้ยิ่ง ฯลฯ ธรรมเหล่านี้ควรทำให้แจ้ง ส่งตนไปถึงความเกิด ความดับ คุณโทษ และอุบายเครื่องสลัดออกแห่งผัสสายตะ ๖ ส่งตนไปถึงความเกิด ความดับ คุณโทษ และอุบายเครื่องสลัดออกแห่งอุปาทานขันธ์ ๕ แห่งมหาภูตรูป ๔ ส่งตนไปว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา. คำว่า เมื่อภิกษุ ความว่า เมื่อภิกษุที่เป็นกัลยาณปุถุชน หรือเมื่อภิกษุที่เป็นพระเสขะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อภิกษุอบรมตนอยู่. เพราะเหตุนั้น พระสารีบุตรเถระจึงทูลถามว่า

เมื่อภิกษุอบรมตนอยู่ เธอพึงเป็นผู้มีคลองแห่งถ้อยคำอย่างไร? พึงเป็น
ผู้มีโคจรในศาสนานี้อย่างไร? พึงเป็นผู้มีศีลและวัตรอย่างไร?

[๔๒๐] ภิกษุนั้นสมาทานสิกขาอะไร? จึงเป็นผู้มีสมาธิ เป็นธรรมเอกผุดขึ้น
มีปัญญารักษาตน มีสติ พึงกำจัดมลทินของตน เหมือนช่างทองกำจัด
มลทินแห่งทอง ฉะนั้น.

ว่าด้วยสมาทานสิกขา ๓

[๔๒๑] คำว่า ภิกษุนั้นสมาทานสิกขาอะไร? ความว่า ภิกษุนั้นถือเอา สมาทาน ยึดถือ ยึดมั่น ถือมั่น ซึ่งสิกขาอะไร? เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุนั้นสมาทานสิกขาอะไร?. คำว่า มีสมาธิเป็นธรรมเอกผุดขึ้น ในคำว่า จึงเป็นผู้มีสมาธิเป็นธรรมเอกผุดขึ้น มีปัญญารักษาตน มีสติ ความว่า มีจิตมีอารมณ์เดียว มีจิตไม่ฟุ้งซ่าน มีใจไม่ถูกอารมณ์ร้ายกระทบ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มีสมาธิเป็นธรรมเอกผุดขึ้น. คำว่า มีปัญญารักษาตน ความว่า มีปัญญารักษาตน เป็นบัณฑิต มีปัญญา มีความรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส. คำว่า มีสติ ความว่า มีสติด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ ภิกษุเมื่อเจริญสติปัฏฐานพิจารณาเห็นกายในกาย ก็ชื่อว่ามีสติ เมื่อเจริญสติปัฏฐานพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย ก็ชื่อว่ามีสติ เมื่อเจริญสติปัฏฐานพิจารณาเห็นจิตในจิต ก็ชื่อว่ามีสติ เมื่อเจริญสติปัฏฐานพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย ก็ชื่อว่ามีสติ. ภิกษุนั้น เรียกว่าสติ. พระเถระย่อมทูลถามถึงอธิศีลสิกขาด้วยคำว่า ภิกษุนั้น สมาทานสิกขาอะไร? ทูลถามถึงอธิจิตสิกขาด้วยคำว่า มีสมาธิเป็นธรรมเอกผุดขึ้น ทูลถามถึงอธิปัญญาสิกขา

ด้วยคำว่า มีปัญญารักษาตน. ทูลถามถึงความบริสุทธิ์แห่งสติด้วยคำว่า มีสติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุนั้นสมาทานสิกขาอะไร? จึงเป็นผู้มีสมาธิเป็นธรรมเอกผุดขึ้น มีปัญญารักษาตน มีสติ.

ว่าด้วยการกำจัดมลทิน

[๔๒๒] คำว่า พึงกำจัดมลทินของตน เหมือนช่างทอง กำจัดมลทินแห่งทอง ฉะนั้น ความว่า คนทำทอง เรียกว่าช่างทอง. ทองคำเรียกว่าทอง. ช่างทองย่อมเป่า ไล่ กำจัดมลทินอย่างหยาบแห่งทองบ้าง เป่า ไล่ กำจัด มลทินอย่างกลาง แห่งทองบ้าง เป่า ไล่ กำจัดมลทินอย่างละเอียดแห่งทองบ้าง ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้น เหมือนกัน ย่อมเป่า ไล่ กำจัด ละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งกิเลสอย่างหยาบของตนบ้าง ซึ่งกิเลสอย่างกลางของตนบ้าง ซึ่งกิเลสอย่างละเอียดของตนบ้าง. อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุย่อมเป่า ไล่ กำจัด ละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งมลทินคือราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส ทุจริต ของตน อันทำให้เป็นคนบอด ทำให้ไม่มีจักษุ ทำให้ไม่มีญาณ อันดับปัญญา อันเป็นไปในฝ่ายแห่งทุกข์ไม่ให้เป็นไปเพื่อนิพพาน. อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุย่อมเป่า ไล่ กำจัด ละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มีซึ่งมิจฉาทิฏฐิ ด้วยสัมมาทิฏฐิ ซึ่งมิจฉาสังกัปปะ ด้วยสัมมาสังกัปปะ ซึ่งมิจฉาวาจา ด้วยสัมมาวาจา ซึ่งมิจฉากัมมันตะ ด้วยสัมมากัมมันตะ ซึ่งมิจฉาอาชีวะ ด้วยสัมมาอาชีวะ ซึ่งมิจฉาวายามะ ด้วยสัมมาวายามะ ซึ่งมิจฉาสติ ด้วยสัมมาสติ ซึ่งมิจฉาสมาธิ ด้วยสัมมาสมาธิ ซึ่งมิจฉาญาณ ด้วยสัมมาญาณ ซึ่งมิจฉาวิมุติ ด้วยสัมมาวิมุติ. อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุ ย่อมเป่า ไล่ กำจัด ละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งกิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อกุสลาภิสังขารทั้งปวง ด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงกำจัดมลทินของตน เหมือนช่างทองกำจัดมลทินแห่งทองฉะนั้น. เพราะเหตุนั้น พระสารีบุตรเถระจึงทูลถามว่า

ภิกษุนั้นสมาทานสิกขาอะไร? จึงเป็นผู้มีสมาธิเป็นธรรมเอกผุดขึ้น
มีปัญญารักษาตน มีสติ พึงกำจัดมลทินของตน เหมือนช่างทองกำจัด
มลทินแห่งทอง ฉะนั้น.

[๘๒๓] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบดังนี้ว่า ดูกรสารีบุตร) เราจะกล่าวซึ่งความ
ผาสุกและธรรมตามสมควรนั้น ของภิกษุผู้เกลียด ผู้ซ่องเสพ ที่นั่ง
และที่นอนอันสงัด ผู้ปรารถนาสัมโพธิแก่ท่าน ตามที่รู้.

ว่าด้วยความผาสุก

[๘๒๔] คำว่า ผู้เกลียด ในคำว่า ความผาสุก ... ของ ภิกษุผู้เกลียด ความว่า ผู้เกลียด ผู้อึดอัด ผู้เอือมระอา ด้วยชาติ ชรา พยาธิ มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ฯลฯ ทุกข์เพราะความฉิบหายแห่งทิฏฐิ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้เกลียด. คำว่า ความผาสุก ความว่า เราจักบอกความผาสุก คือ ความอยู่เป็นผาสุก ความอยู่เป็นผาสุกเป็นไฉน? ความปฏิบัติชอบ ความปฏิบัติสมควร ความปฏิบัติไม่เป็นข้าศึก ความปฏิบัติเป็นไปตามประโยชน์ ความปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ความทำให้บริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย ความเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย ความเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ ความประกอบเนืองๆ ในความเป็นผู้ตื่น สติสัมปชัญญะ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ นิพพานและปฏิปทาเครื่องให้ถึงนิพพาน นี้ชื่อว่าความอยู่เป็นผาสุก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความผาสุก ... ของภิกษุผู้เกลียด.

อธิบายคำว่า ภควา

[๘๒๕] คำว่า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบดังนี้ว่า ดูกรสารีบุตร ความว่า พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพระเถระนั้นโดยชื่อ. คำว่า ภควา เป็นเครื่องกล่าวด้วยความเคารพ. อีกอย่างหนึ่ง คำว่า ชื่อว่า ภควา เพราะอรรถว่า ทรงทำลายราคะ ทรงทำลายโทสะ ทรงทำลายโมหะ ทรงทำลายมานะ ทรงทำลายทิฏฐิ ทรงทำลายเสี้ยนหนาม ทรงทำลายกิเลส. เพราะอรรถว่า ทรงจำแนก ทรงจำแนกวิเศษ ทรงจำแนกเฉพาะ ซึ่งธรรมรัตนะ. เพราะอรรถว่า ทรงทำที่สุดแห่งภพทั้งหลาย. เพราะอรรถว่า มีพระกายอันอบรมแล้ว มีศีลอันอบรมแล้ว มีจิตอันอบรมแล้ว มีปัญญาอันอบรมแล้ว. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงซ่องเสพเสนาสนะอันเป็นป่าละเมาะและป่าทึบอันสงัด มีเสียงน้อย ปราศจากเสียงกึกก้อง ปราศจากคนผู้สัญจรไปมา เป็นที่ควรทำกรรมลับของมนุษย์ สมควรแก่วิเวก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วน

แห่งจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่ง อธิศีล อธิจิต อธิปัญญา อันมีอรรถรส ธรรมรส วิมุตติรส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งฌาน ๔ อัปปมัญญา ๔ อรูปสมาบัติ ๔ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งวิโมกข์ ๘ อภิภายตนะ ๘ (ฌานเป็นที่ตั้งแห่งความครอบงำอารมณ์) อนุปุพพวิหารสมาบัติ ๙ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งสัญญาภาวนา ๑๐ กสิณสมาบัติ ๑๐ อานาปานสติสมาธิ อสุภสมาบัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งสติปัฏฐาน ๔ สัมมัปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งตถาคตพลญาณ ๑๐ เวสารัชญาณ ๔ ปฏิสัมภิทา ๔ อภิญญา ๖ พุทธธรรม ๖ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. พระนามว่า ภควา นี้ พระมารดา พระบิดา พระภาดา พระภคินี มิตร อำมาตย์ ญาติสาโลหิต สมณพราหมณ์ เทวดา มิได้เฉลิมให้ พระนามว่า ภควา นี้ เป็นวิโมกขันติกนาม (พระนามมีในอรหัตผลในลำดับแห่งอรหัตมรรค) เป็นสัจฉิกาบัญญัติ พร้อมด้วยการทรงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ ณ ควงโพธิฤกษ์ ของพระผู้มีพระภาคทั้งหลายผู้ตรัสรู้แล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบดังนี้ว่า ดูกรสารีบุตร.

[๙๒๖] คำว่า ผู้ซ่องเสพที่นั่งและที่นอนอันสงัด ความว่า ที่ใดเป็นที่นั่ง คือ เตียง ตั่ง ฟูก เสื่อ ท่อนหนัง เครื่องลาดด้วยหญ้า เครื่องลาดด้วยใบไม้ เครื่องลาดด้วยฟาง เรียกว่าที่นั่ง. เสนาสนะ คือ วิหาร เรือนมีหลังคาแถบเดียว ปราสาท เรือนมีหลังคาโล้น ถ้ำ เรียกว่าที่นอน ที่นอนและที่นั่งอันสงัด ว่าง เงียบ สงัด จากการเห็นรูปไม่เป็นที่สบาย จากการได้ยินเสียงไม่เป็นที่สบาย ฯลฯ อันสงัด ว่าง เงียบสงัด จากเบญจกามคุณอันไม่เป็นที่สบายผู้ซ่องเสพ อาศัยซ่องเสพ ซ่องเสพเสมอ ซ่องเสพเฉพาะ ซึ่งที่นอนและที่นั่งอันสงัด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ซ่องเสพที่นั่งและที่นอนอันสงัด.

ว่าด้วยสัมโพธิและธรรมอันควรแก่สัมโพธิ

[๙๒๗] คำว่า ผู้ปรารถนาสัมโพธิ ... และซึ่งธรรมอันสมควร ความว่า ญาณ ปัญญา

ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ ปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา วิปัสสนา สัมมาทิฏฐิ ในมรรค ๔ เรียกว่า สัมโพธิ. ผู้ปรารถนาเพื่อจะตรัสรู้ ปรารถนาเพื่อจะตามตรัสรู้ ปรารถนาเพื่อจะตรัสรู้เฉพาะ ปรารถนาเพื่อจะตรัสรู้พร้อม ปรารถนาเพื่อจะบรรลุ ปรารถนาเพื่อจะถูกต้อง ปรารถนาเพื่อจะทำให้แจ้ง ซึ่งสัมโพธินั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ปรารถนาสัมโพธิ. คำว่า ซึ่งธรรมอันสมควร ความว่า ธรรมอันสมควรต่อโพธิเป็นไฉน? ความปฏิบัติชอบ ความปฏิบัติอันสมควร ความปฏิบัติไม่เป็นข้าศึก ความปฏิบัติเป็นไปตามประโยชน์ ความปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ความทำให้บริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย ความเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย ความเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ ความประกอบเนืองๆ ในความเป็นผู้ตื่น สติสัมปชัญญะ ธรรมเหล่านี้ เรียกว่า ธรรมอันสมควรต่อโพธิ. อีกอย่างหนึ่ง วิปัสสนาในส่วนเบื้องต้นแห่งมรรค ๔ เรียกว่า ธรรมอันสมควรต่อโพธิ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ปรารถนาสัมโพธิ และซึ่งธรรมตามสมควร

[๔๒๘] คำว่า นั้น ในคำว่า เราจักกล่าว ... นั้น แก่ท่าน ตามที่รู้ ความว่า ธรรมอันสมควรแก่โพธิ. คำว่า เราจักกล่าว ความว่า จักบอกกล่าว ชี้แจง แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื้น ประกาศ. คำว่า ตามที่รู้ คือ เรารู้ทั่ว รู้แจ้ง รู้เฉพาะ แทงตลอด อย่างไร? จักกล่าวซึ่งธรรมที่ประจักษ์แก่ตน อันตนรู้ยิ่งเอง มิใช่โดยต้องเชื่อต่อผู้อื่นว่า ธรรมนี้เป็นดังนี้ ธรรมนี้เป็นดังนี้ มิใช่โดยอ้างตำรา มิใช่โดยนึกเดาเอาเอง มิใช่โดยคาดคะเนเอาเอง มิใช่โดยตรึกตามอาการ มิใช่โดยเห็นว่าควรแก่ลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เราจักกล่าว ... นั้นแก่ท่าน ตามที่รู้. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

(พระผู้มีพระภาคตรัสตอบดังนี้ว่า ดูกรสารีบุตร) เราจักกล่าวซึ่งความ
ผาสุก และธรรมตามสมควรนั้น ของภิกษุผู้เกลียด ผู้ซ่องเสพที่นั่ง
และที่นอนอันสงัด ผู้ปรารถนาสัมโพธิแก่ท่าน ตามที่รู้.

[๔๒๙] ภิกษุผู้เป็นธีรชน มีสติ ประพฤติในธรรมเป็นส่วนสุดรอบ ไม่พึงกลัว
ต่อภัย ๕ ประการ คือ ตัวเหลือบ สัตว์ไต่ตอม สัตว์เลื้อยคลาน
สัมผัสแต่มนุษย์ และภัยแต่สัตว์สี่เท้า.

ว่าด้วยภิกษุผู้เป็นธีรชน

[๙๓๐] คำว่า ผู้เป็นธีรชน ในคำ ผู้เป็นธีรชน ... ไม่พึงกลัวต่อภัย ๕ ประการ ความว่า ผู้เป็นธีรชน เป็นบัณฑิต มีปัญญา มีปัญญาตรัสรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส ไม่พึงกลัว ไม่พึงสะดุ้ง ไม่พึงหวาดเสียวไม่พึงครั่นคร้าม ไม่พึงถึงความสยดสยอง ต่อภัย ๕ ประการ คือ เป็นผู้ไม่ขลาด ไม่ครั่นคร้าม ไม่หวาดเสียว ไม่หนี เป็นผู้ละ ความกลัวความขลาดเสียแล้ว ปราศจากความเป็นผู้มีขนลุกอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้เป็นธีรชน ... ไม่พึงกลัวต่อภัย ๕ ประการ.

[๙๓๑] คำว่า ภิกษุ ในคำว่า ภิกษุ ... มีสติ ประพฤติในธรรมเป็นส่วนสุดรอบ คือ ภิกษุที่เป็นกัลยาณปุถุชน หรือภิกษุที่เป็นพระเสขะ คำว่า มีสติ ความว่า มีสติด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ เมื่อเจริญสติปัฏฐานคือพิจารณาเห็นกายในกาย ก็ชื่อว่ามีสติ เมื่อเจริญสติปัฏฐานคือพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย ก็ชื่อว่ามีสติ เมื่อเจริญสติปัฏฐานคือพิจารณาเห็นจิตในจิต ก็ชื่อว่ามีสติ เมื่อเจริญสติปัฏฐานคือพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย ก็ชื่อว่ามีสติ ภิกษุนั้นท่านเรียกว่า เป็นผู้มีสติ. ธรรมเป็นส่วนสุดรอบในคำว่า ประพฤติธรรมเป็นส่วนสุดรอบ มี ๔ ประการ คือ ธรรมเป็นส่วนสุดรอบคือ ศีลสังวร ๑ ธรรมเป็นส่วนสุดรอบคืออินทรียสังวร ๑ ธรรมเป็นส่วนสุดรอบคือโภชเนมัตตัญญุตา ๑ ธรรมเป็นส่วนสุดรอบคือชาคริยานุโยค ๑.

ธรรมเป็นส่วนสุดรอบคือศีลสังวรเป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีศีล สำรวมอยู่ในปาติโมกขสังวร ถึงพร้อมด้วยอาจาระและโคจร เป็นผู้เห็นภัยในโทษทั้งหลายมีประมาณน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย พิจารณาถึงความเสีย ณ ภายใน ชื่อว่าประพฤติในธรรมเป็นส่วนสุดรอบคือศีลสังวร ณ ภายใน มิได้ทำลายศีลอันเป็นเขตแดน นี้ชื่อว่า ธรรมเป็นส่วนสุดรอบคือศีลสังวร.

ธรรมเป็นส่วนสุดรอบคืออินทรียสังวรเป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้เห็นรูปด้วยจักษุแล้ว ไม่ถือนิมิต ไม่ถืออนุพยัญชนะ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุนทรีย์ ที่เมื่อไม่สำรวมแล้วจะพึงเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามกคือ อภิชฌาและโทมนัสครอบงำนั้น ย่อมรักษาจักขุนทรีย์

ย่อมถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์ ฟังเสียงด้วยหู ดมกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย รู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว ไม่ถือนิมิต ไม่ถืออนุพยัญชนะ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมมนินทรีย์ ที่เมื่อไม่สำรวมแล้ว จะพึงเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามกคืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำนั้น ย่อมรักษามนินทรีย์ ย่อมถึงความสำรวมในมนินทรีย์ พิจารณาอาทิตตปริยายเทศนา ชื่อว่าประพฤติในธรรมเป็นส่วนสุดรอบคืออินทรียสังวรในภายใน มิได้ทำลายอินทรียสังวรอันเป็นเขตแดน นี้ชื่อว่าธรรมเป็นส่วนสุดรอบคืออินทรียสังวร.

ธรรมเป็นส่วนสุดรอบคือโภชเนมัตตัญญุตาเป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาโดยอุบายอันแยบคายแล้ว ฉันอาหาร ไม่ฉันเพื่อเล่น ไม่ฉันเพื่อมัวเมา ไม่ฉันเพื่อประดับ ไม่ฉันเพื่อตกแต่ง ฉันเพื่อความตั้งอยู่แห่งกายนี้ เพื่อจะให้กายนี้เป็นไป เพื่อเว้นความลำบากแห่งกายนี้ เพื่ออนุเคราะห์แก่พรหมจรรย์ ด้วยมนสิการว่า เราจะบำบัดเวทนาเก่า จักไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้น และความดำเนินของเรา ความที่เราไม่มีโทษ ความอยู่สบายของเราจักมี ดังนี้อย่างเดียวเท่านั้น พิจารณาอาหารเปรียบด้วยน้ำมันสำหรับหยอดเพลาเกวียน ผ้าสำหรับปิดแผลและเนื้อบุตร (ของคนที่เดินทางกันดาร) ชื่อว่าประพฤติในธรรมเป็นส่วนสุดรอบคือโภชเนมัตตัญญุตา ย่อมไม่ทำลายโภชเนมัตตัญญุตาอันเป็นเขตแดนในภายใน นี้ชื่อว่า ธรรมเป็นส่วนสุดรอบ คือโภชเนมัตตัญญุตา.

ธรรมเป็นส่วนสุดรอบคือชาคริยานุโยคเป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมทั้งหลายอันเป็นเครื่องกั้นกาง ด้วยการเดิน การนั่งตลอดวัน ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมทั้งหลายอันเป็นเครื่องกั้นกาง ด้วยการเดินการนั่งตลอดปฐมยามแห่งราตรี ย่อมสำเร็จสีหไสยา (นอนอย่างราชสีห์) โดยข้างเบื้องขวา ซ้อนเท้าเหลื่อมเท้า มีสติสัมปชัญญะใส่ใจถึงสัญญาในความลุกขึ้น ตลอดมัชฌิมยามแห่งราตรี กลับลุกขึ้นแล้ว ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมทั้งหลายอันเป็นเครื่องกั้นกาง ด้วยการเดิน การนั่งตลอดปัจฉิมยามแห่งราตรี พิจารณาถึงความอยู่แห่งบุคคลผู้มีราตรีเดียวเจริญ ชื่อว่าประพฤติในธรรมเป็นส่วนสุดรอบคือชาคริยานุโยคในภายใน ย่อมไม่ทำลายชาคริยานุโยคอันเป็นเขตแดน นี้ชื่อว่า ธรรมเป็นส่วนสุดรอบคือชาคริยานุโยค เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุ ... มีสติ ประพฤติในธรรมเป็นส่วนสุดรอบ.

ลักษณะตัวเหลือบเป็นต้น

[๙๓๒] แมลงมีตาเหลือง เรียกว่าเหลือบ ในคำว่า ตัวเหลือบ สัตว์ไต่ตอม สัตว์เลื้อยคลาน. แมลงวันแม้ทั้งปวง เรียกว่าสัตว์ไต่ตอม. เหตุไรแมลงวันแม้ทั้งปวง จึงเรียกว่า สัตว์ไต่ตอม. สัตว์เหล่านั้น ย่อมบิน ตอม กัดกิน เหตุนั้น จึงเรียกว่า สัตว์ไต่ตอม. งูทั้งหลาย เรียกว่า สัตว์เลื้อยคลาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ตัวเหลือบ สัตว์ไต่ตอม สัตว์เลื้อยคลาน.

[๙๓๓] คำว่า สัมผัสแต่มนุษย์ และภัยแต่สัตว์ ๔ เท้า ความว่า พวกโจร คนที่ทำกรรมชั่ว หรือคนที่เตรียมทำกรรมชั่ว เรียกว่า สัมผัสแต่มนุษย์. มนุษย์เหล่านั้น พึงถามปัญหาบ้าง พึงยกวาทะกะภิกษุบ้าง พึงด่า ค่อนว่า แช่ง เสียดสี เบียดเบียน ยำยี กดขี่ ข่มเหง ฆ่า เข้าไปฆ่า หรือทำความพยายาม ฆ่า ความกระทบกระทั่งแต่มนุษย์อย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่า สัมผัสแต่มนุษย์. คำว่า ภัยแต่สัตว์ ๔ เท้า ความว่า ราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง หมี เสือดาว หมาป่า โค กระบือ ช้าง. สัตว์ ๔ เท้าเหล่านั้น พึงย่ำยี กัดกิน เบียดเบียน รังแก กดขี่ ข่มเหง ฆ่า เข้าไปฆ่า ทำความพยายามฆ่าภิกษุ ความกระทบกระทั่งแต่สัตว์ ๔ เท้าอย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ภัยแต่สัตว์ ๔ เท้า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สัมผัสแต่มนุษย์และภัยแต่สัตว์ ๔ เท้า. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ภิกษุผู้เป็นธีรชน มีสติ ประพฤติในธรรมเป็นส่วนสุดรอบ ไม่พึงกลัวภัย
๕ ประการ คือ ตัวเหลือบ สัตว์ไต่ตอม สัตว์เลื้อยคลาน สัมผัสแต่
มนุษย์ และภัยแต่สัตว์ ๔ เท้า.

[๙๓๔] ภิกษุไม่พึงหวาดเสียวแม้ต่อคนที่ตั้งอยู่ในธรรมอื่น แม้เห็นอารมณ์อัน
ให้เกิดความขลาดมากของคนที่ตั้งอยู่ในธรรมอื่นนั้น ก็ไม่พึงหวาดเสียว
อนึ่ง ภิกษุทั้งหลายผู้แสวงหากุศล พึงย่ำยีอันตรายอื่นๆ.

ว่าด้วยสหธรรมิก

[๙๓๕] คำว่า ภิกษุไม่พึงหวาดเสียวแม้ต่อคนที่ทั้งอยู่ในธรรมอื่น แม้เห็นอารมณ์อันให้เกิดความขลาดมาก ของคนที่ตั้งอยู่ในธรรมอื่นนั้น ก็ไม่พึงหวาดเสียว ความว่า เว้นสหธรรมิกชน ๗ จำพวก (คือภิกษุ ภิกษุณี สินขมานา สามเณร สามเณรี อุบาสก อุบาสิกา) คนเหล่าใด

เหล่าหนึ่งผู้ไม่เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า ไม่เลื่อมใสในพระธรรม ไม่เลื่อมใสในพระสงฆ์ เรียกว่า คนที่ตั้งอยู่ในธรรมอื่น. คนพวกนั้นถามปัญหาบ้าง พึงยกวาทะกะภิกษุบ้าง พึงด่า ค่อนว่า แช่งเสียดสี เบียดเบียน ย่ำยี กดขี่ ข่มเหง ฆ่า เข้าไปฆ่า ทำความพยายามฆ่า ภิกษุเห็นหรือได้ยินอารมณ์อันให้เกิดความขลาดเป็นอันมากของคนเหล่านั้นแล้ว ไม่พึงหวั่นไหวสะทกสะท้าน ไม่พึงสะดุ้งดิ้นรนหวาดเสียวครั่นคร้าม ไม่พึงกลัว ไม่พึงถึงความสยดสยอง คือ เป็นผู้ไม่ขลาด ไม่ครั่นคร้าม ไม่หวาดเสียว ไม่หนีไป เป็นผู้ละความกลัว ความขลาดเสียแล้ว ปราศจากความเป็นผู้มีขนลุกอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุไม่พึงหวาดเสียวแม้ต่อคนที่ตั้งอยู่ในธรรมอื่น แม้เห็นอารมณ์อันให้เกิดความขลาดมากของคนที่ตั้งอยู่ในธรรมอื่นนั้น ก็ไม่พึงหวาดเสียว.

อันตราย ๒ อย่าง

[๙๓๖] คำว่า อนึ่ง ภิกษุทั้งหลายผู้ตามแสวงหากุศล พึงย่ำยีอันตรายอื่น ความว่า อนึ่ง อันตรายแม้เหล่าอื่น อันภิกษุทั้งหลายผู้ตามแสวงหากุศล พึงย่ำยี ครอบงำ ข่มขี่ กำจัดขับไล่ มีอยู่. ชื่อว่าอันตราย ได้แก่อันตราย ๒ อย่าง คือ อันตรายที่ปรากฏ ๑ อันตรายที่ปกปิด ๑ ฯลฯ เพราะอรรถว่า เป็นที่อยู่แห่งอกุศลธรรมทั้งหลายแม้อย่างนี้ ชื่อว่าอันตราย. คำว่า ภิกษุทั้งหลายผู้ตามแสวงหากุศล ความว่า อันตรายทั้งหลายอันผู้แสวงหา เสาะหา ค้นหา ซึ่งความปฏิบัติชอบ ความปฏิบัติสมควร ความปฏิบัติไม่เป็นข้าศึก ความปฏิบัติเป็นไปตามประโยชน์ ฯลฯ อริยมรรคมีองค์ ๘ นิพพาน และปฏิปทาเครื่องให้ถึงนิพพาน พึงย่ำยี ครอบงำ ข่มขี่ กำจัดขับไล่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อนึ่ง ภิกษุทั้งหลายผู้ตามแสวงหากุศล พึงย่ำยีอันตรายอื่น. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ภิกษุไม่พึงหวาดเสียวแม้ต่อคนที่ตั้งอยู่ในธรรมอื่น แม้เห็นอารมณ์อันให้
เกิดความขลาดมากของคนที่ตั้งอยู่ในธรรมอื่นนั้น ก็ไม่พึงหวาดเสียว
อนึ่ง ภิกษุทั้งหลายผู้ตามแสวงหากุศล พึงย่ำยีอันตรายอื่น.

[๙๓๗] ภิกษุถูกผัสสะคือโรคและความหิวกระทบแล้ว พึงอดทนความหนาว
และความร้อน ภิกษุนั้นอันผัสสะเหล่านั้นกระทบแล้วโดยอาการมาก
อย่าง เป็นผู้ไม่เปิดโอกาส พึงทำความบากบั่น คือความเพียรให้มั่นไว้.

[๙๓๘] คำว่า ภิกษุถูกผัสสะคือโรคและความหิวกระทบแล้ว ความว่า ความกระทบคือโรค เรียกว่า ผัสสะคือโรค. ภิกษุเป็นผู้อันผัสสะคือโรคกระทบ ถูกต้อง ตั้งลง ครอบงำ คือเป็นผู้อันโรคตา โรคหู โรคจมูก โรคลิ้น โรคกาย ฯลฯ สัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เสือกคลานกระทบเข้า ถูกต้อง ตั้งลง ครอบงำแล้ว. ความอยากกิน เรียกว่าความหิว. ภิกษุเป็นผู้อันความหิวกระทบเข้า ถูกต้อง ตั้งลง ครอบงำแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุถูกผัสสะคือโรคและความหิวกระทบแล้ว.

ความหนาวมีด้วยเหตุ ๒ อย่าง

[๙๓๙] คำว่า ความหนาว ในคำว่า พึงอดทนความหนาวและความร้อน ความว่า ความหนาวย่อมมีด้วยเหตุ ๒ อย่าง คือ ความหนาวย่อมมีด้วยสามารถแห่งอาโปธาตุภายในกำเริบ ๑ ความหนาวย่อมมีด้วยสามารถแห่งฤดูภายนอก ๑. คำว่า ความร้อน ความว่า ความร้อนย่อมมีด้วยเหตุ ๒ อย่าง คือ ความร้อนย่อมมีด้วยสามารถแห่งเตโชธาตุภายในกำเริบ ๑ ความร้อนย่อมมีด้วยสามารถแห่งฤดูภายนอก ๑. คำว่า พึงอดทนความหนาวและความร้อน ความว่า ภิกษุพึงเป็นผู้อดทนต่อความหนาว ความร้อน ความหิว ความระหาย ต่อสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เสือกคลาน พึงเป็นผู้มีปกติอดกลั้นต่อทางถ้อยคำที่เขากล่าวชั่ว มาร้าย และทุกขเวทนาอันเกิดขึ้นในสรีระที่กล้าแข็ง เผ็ดร้อน ไม่สบาย ไม่ชอบใจ สามารถนำชีวิตไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงอดทนความหนาวและความร้อน.

[๙๔๐] คำว่า ภิกษุนั้นอันผัสสะเหล่านั้น ในคำว่า ภิกษุนั้นอันผัสสะเหล่านั้นกระทบแล้วโดยอาการมากอย่าง เป็นผู้ไม่เปิดโอกาส ความว่า ภิกษุนั้น เป็นผู้อันผัสสะคือโรค ความหิว ความหนาว และความร้อนกระทบเข้า ถูกต้อง ตั้งลง ครอบงำแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุนั้น อันผัสสะเหล่านั้นกระทบเข้าแล้ว. คำว่า โดยอาการมากอย่าง ความว่า กระทบเข้า ถูกต้อง ตั้งลง ครอบงำ โดยอาการมีชนิดเป็นอเนก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุนั้น อันผัสสะเหล่านั้นกระทบเข้าแล้วโดยอาการมากอย่าง. คำว่า เป็นผู้ไม่เปิดโอกาส ความว่า ย่อมไม่ทำโอกาสแก่วิญญาณอันสหรคตด้วยอภิสังขาร แม้เพราะเหตุดังนี้ จึงชื่อว่า ไม่เปิดโอกาส. อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุย่อมไม่ทำโอกาสแก่กายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต แม้เพราะเหตุดังนี้ จึงชื่อว่า ไม่เปิด

โอกาส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุนั้น อันผัสสะเหล่านั้นกระทบแล้วโดยอาการมากอย่าง เป็นผู้ไม่เปิดโอกาส.

ว่าด้วยการทำความบากบั่น

[๙๔๑] คำว่า พึงทำความบากบั่นคือความเพียรให้มั่นไว้ ความว่า ความปรารภความเพียร ความก้าวหน้าไป ความบากบั่น ความดำเนินไป ความพยายาม ความอุตสาหะ ความหมั่น ความไม่ถอยหลัง ความออกแรง ความตั้งไว้ ความบากบั่นคือไม่ย่อหย่อน ความไม่ปลงฉันทะ ความไม่ทอดธุระ ความประคองธุระ วิริยะ วิริยินทรีย์ วิริยพละ สัมมาวายามะ ที่เป็นไปทางจิต เรียกว่า ความบากบั่นคือความเพียร. ภิกษุพึงทำความบากบั่นคือความเพียรให้มั่นไว้ คือ พึงเป็นผู้สมาทานมั่น มีสมาทานตั้งลงมั่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงทำความบากบั่นคือความเพียรให้มั่นไว้. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ภิกษุถูกผัสสะคือโรคและความหิวกระทบแล้ว พึงอดทนความหนาว
และความร้อน ภิกษุนั้น อันผัสสะเหล่านั้นกระทบแล้วโดยอาการ
มากอย่าง เป็นผู้ไม่เปิดโอกาส พึงทำความบากบั่นคือความเพียรให้
มั่นไว้.

[๙๔๒] ภิกษุไม่พึงทำความเป็นขโมย ไม่พึงพูดเท็จ พึงแผ่เมตตาไปยังสัตว์ทั้งที่
สะดุ้งและผู้มั่นคง เมื่อใด ภิกษุพึงรู้ความขุ่นใจ เมื่อนั้น พึงบรรเทา
เสียด้วยมนสิการว่า นี่เป็นฝักฝ่ายแห่งมารผู้มีกรรมดำ.

[๙๔๓] คำว่า ภิกษุไม่พึงทำความเป็นขโมย ในคำว่า ภิกษุไม่พึงทำความเป็นขโมย ไม่พึงพูดเท็จ ความว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ละอทินนาทาน เป็นผู้เว้นขาดจากอทินนาทาน ถือเอาแต่ของที่เขาให้ หวังได้แต่ของที่เขาให้ พึงเป็นผู้มีจิตไม่เป็นขโมยเป็นจิตสะอาดอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุไม่พึงทำความเป็นขโมย. คำว่า ไม่พึงพูดเท็จ ความว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ละมุสาวาท เว้นขาดจากมุสาวาท คือ พูดจริง ดำรงคำสัตว์ มีถ้อยคำมั่นคงเชื่อถือได้ ไม่พูดให้เคลื่อนคลาดแก่โลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุไม่พึงทำความเป็นขโมย ไม่พึงพูดเท็จ.

การแผ่เมตตา

[๙๔๔] ชื่อว่าเมตตา ในคำว่า พึงแผ่เมตตาไปยังสัตว์ทั้งที่สะดุ้งและผู้มั่นคง คือ ความไมตรี กิริยาที่รัก ความเป็นผู้มีความรัก ความเอ็นดู กิริยาที่เอ็นดู ความเป็นผู้เอ็นดู ความแสวงหาประโยชน์ ความอนุเคาะห์ ความไม่พยาบาท ความไม่ปองร้าย ความไม่โกรธ กุศลมูล. สัตว์เหล่าใดยังละตัณหาอันทำให้สะดุ้งไม่ได้ และยังละความกลัวและความขลาดไม่ได้ สัตว์เหล่านั้นชื่อว่าผู้สะดุ้ง. เพราะเหตุอะไร สัตว์เหล่านั้น จึงเรียกว่าผู้สะดุ้ง สัตว์เหล่านั้น ย่อมสะดุ้งหวาดเสียว ครั่นคร้าม กลัวถึงความสยดสยอง เพราะเหตุนั้น สัตว์เหล่านั้นจึงเรียกว่าผู้สะดุ้ง. สัตว์เหล่าใดละตัณหาอันทำให้สะดุ้งได้แล้ว และละความกลัวและความขลาดได้แล้ว สัตว์เหล่านั้นชื่อว่าผู้มั่นคง. เพราะเหตุไร สัตว์เหล่านั้นจึงเรียกว่าผู้มั่นคง. สัตว์เหล่านั้นย่อมไม่สะดุ้ง ไม่หวาดเสียว ไม่ครั่นคร้ามไม่กลัว ไม่ถึงความสยดสยอง เพราะเหตุนั้น สัตว์เหล่านั้นจึงเรียกว่าผู้มั่นคง. คำว่า พึงแผ่เมตตาไปยังสัตว์ทั้งที่สะดุ้งและผู้มั่นคง ความว่า พึงถูกต้องพึงแผ่เมตตา คือ พึงเป็นผู้มีจิตสหรคตด้วยเมตตาอันไพบูลย์ ถึงความเป็นใหญ่ ไม่มีประมาณไม่มีเวร ไม่พยายาม แผ่ไปยังสัตว์ทั้งผู้สะดุ้งและผู้มั่นคง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงแผ่เมตตาไปยังสัตว์ทั้งที่สะดุ้งและผู้มั่นคง.

คำว่าใจมีชื่อต่างๆ

[๙๔๕] คำว่า เมื่อใด ในคำว่า เมื่อใด ภิกษุพึงรู้ความขุ่นใจ ความว่า ในกาลใด. คำว่า ใจ คือ จิต ใจ มานัส หทัย บัณฑระ มนะ มนายตนะ มนินทรีย์ วิญญาณ วิญญาณขันธ์ มโนวิญญาณธาตุอันเกิดแต่ผัสสะเป็นต้นนั้น. จิตเป็นธรรมชาติขุ่นมัว เศร้าหมอง ยุ่ง วุ่นหวั่นไหว หมุนไป ไม่สงบ เพราะกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความตีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความลวง ความโอ้อวด ความหัวดื้อ ความแข่งดี ความถือตัว ความดูหมิ่น ความเมา ความประมาท กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อกุสลาภิสังขารทั้งปวง. คำว่า เมื่อใด ภิกษุพึงรู้ความขุ่นใด ความว่า ภิกษุพึงรู้ รู้ทั่ว รู้วิเศษ รู้วิเศษเฉพาะ แทงตลอดความที่จิตขุ่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อใด ภิกษุพึงรู้ความขุ่นใจ.

บรรเทาความขุ่นใจด้วยมนสิการ

[๘๔๖] ผู้ให้สัตว์ตาย ผู้มีกรรมดำ เป็นผู้ใหญ่ ผู้ให้สัตว์ถึงความตาย ผู้ไม่ให้สัตว์พ้นไป ผู้เป็นเผ่าพันธ์แห่งผู้ประมาท ชื่อว่าผู้มีกรรมดำ ในคำว่า เมื่อนั้น พึงบรรเทาเสียด้วยมนสิการว่า นี่เป็นฝักฝ่ายแห่งมารผู้มีกรรมดำ. คำว่า เมื่อนั้น พึงบรรเทาเสียด้วยมนสิการว่า นี่เป็นฝักฝ่ายแห่งมารผู้มีกรรมดำ. คำว่า พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มีด้วยมนสิการว่า นี่เป็นฝักฝ่ายผู้มีกรรมดำ เป็นฝักฝ่ายมาร เป็นบ่วงมาร เป็นเบ็ดมาร เป็นเหยื่อมาร เป็นวิสัยมาร เป็นเครื่องให้เดือดร้อนของมาร เป็นอาหารมาร เป็นเครื่องผูกของมาร แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า เมื่อนั้น พึงบรรเทาเสียด้วยมนสิการว่า นี่เป็นฝักฝ่ายแห่งมารผู้มีกรรมดำ. อีกอย่างหนึ่ง พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ความไม่มี ด้วยมนสิการว่า นี่เป็นฝักฝ่ายผู้มีกรรมดำ เป็นฝักฝ่ายมาร เป็นฝักฝ่ายอกุศล เป็นเครื่องให้เกิดทุกข์ เป็นสภาพมีวิบากเป็นทุกข์ เป็นเหตุให้เป็นไปในนรก เป็นเหตุให้เป็นไปในกำเนิดดิรัจฉาน เป็นเหตุให้เป็นไปในเปรตวิสัย แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า เมื่อนั้น พึงบรรเทาเสียด้วยมนสิกาว่า นี่เป็นฝักฝ่ายแห่งมารผู้มีกรรมดำ. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ภิกษุไม่พึงทำความเป็นขโมย ไม่พึงพูดเท็จ พึงแผ่เมตตาไปยังสัตว์ทั้งที่
สะดุ้งและผู้มั่นคง เมื่อใด ภิกษุพึงรู้ความขุ่นใจ เมื่อนั้น พึงบรรเทา
เสียด้วยมนสิการว่า นี่เป็นฝักฝ่ายแห่งมารผู้มีกรรมดำ.

[๘๔๗] ภิกษุไม่พึงลุอำนาจแห่งความโกรธและความดูหมิ่น พึงขุดรากความโกรธ
และความดูหมิ่นนั้นดำรงอยู่ อนึ่ง ภิกษุเมื่อปราบก็พึงปราบที่รักและที่
เกลียดชังเสียโดยแท้.

ความโกรธและความดูหมิ่น

[๘๔๘] ชื่อว่า ความโกรธ ในคำว่า ภิกษุไม่พึงลุอำนาจความโกรธและความดูหมิ่น คือ ความอาฆาต ความมุ่งร้าย ฯลฯ ความเป็นผู้ดุร้าย ความเพาะวาจาชั่ว ความไม่แช่มชื่นแห่งจิต. ชื่อว่า ความดูหมิ่น คือ บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมดูหมิ่นผู้อื่น โดยชาติบ้าง โดยโคตรบ้าง ฯลฯ โดยวัตถุอื่นๆ บ้าง. คำว่า ภิกษุไม่พึงลุอำนาจความโกรธและความดูหมิ่น ความว่า

ไม่พึงลุอำนาจความโกรธและความดูหมิ่น คือ พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความโกรธและความดูหมิ่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุไม่พึงลุอำนาจความโกรธและความดูหมิ่น.

รากของความโกรธและความดูหมิ่น

[๘๔๙] รากแห่งความโกรธ ในคำว่า พึงขุดรากความโกรธและความดูหมิ่นนั้นดำรงอยู่เป็นไฉน? อวิชชา อโยนิโสมนสิการ อัสมิมานะ อหิริกะ อโนตตัปปะ อุทธัจจะ (แต่ละอย่าง) เป็นรากแห่งความโกรธ. รากแห่งความดูหมิ่นเป็นไฉน? อวิชชา อโยนิโสมนสิการ อัสมิมานะ อหิริกะ อโนตตัปปะ อุทธัจจะ (แต่ละอย่าง) เป็นรากแห่งความดูหมิ่น. คำว่า พึงขุดรากความโกรธ และความดูหมิ่นนั้นดำรงอยู่ ความว่า พึงขุด รื้อ ถอน ฉุด กระชาก ละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งรากความโกรธและความดูหมิ่นเสียดำรงอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงขุดรากความโกรธและความดูหมิ่นนั้นดำรงอยู่.

ว่าด้วยที่รัก ๒ อย่าง

[๘๕๐] บทว่า อถ ในคำว่า อนึ่ง ภิกษุเมื่อปราบก็พึงปราบที่รักและที่เกลียดชังเสียโดยแท้ เป็นบทสนธิ เป็นบทอุปสรรค เป็นบทปทปูรณะ เป็นศัพท์ประชุมอักขระ เป็นศัพท์สละสลวยด้วยพยัญชนะ เป็นลำดับบท. ชื่อว่าที่รัก ได้แก่ ที่รัก ๒ อย่าง คือ สัตว์ ๑ สังขาร ๑. สัตว์เป็นที่รักเป็นไฉน? สัตว์ในโลกนี้เป็นผู้ปรารถนาความเจริญ ปรารถนาประโยชน์เกื้อกูล ปรารถนาความผาสุก ปรารถนาความปลอดโปร่งจากโยคกิเลส แก่บุคคลนั้น คือ เป็นมารดา บิดา พี่ชายน้องชาย พี่หญิงน้องหญิง บุตร ธิดา มิตร อำมาตย์ ญาติสาโลหิต (ผู้สืบสาย) สัตว์เหล่านี้ ชื่อว่าเป็นที่รัก. สังขารเป็นที่รักเป็นไฉน? รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันเป็นที่ชอบใจ สังขารเหล่านี้ชื่อว่าเป็นที่รัก. ชื่อว่าที่เกลียดชัง ได้แก่ ที่เกลียดชัง ๒ อย่าง คือ สัตว์ ๑ สังขาร ๑ สัตว์เป็นที่เกลียดชังเป็นไฉน? สัตว์ในโลกนี้ เป็นผู้ไม่ปรารถนาความเจริญ ปรารถนาสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล ปรารถนาความไม่ผาสุก ปรารถนาความไม่ปลอดโปร่งจากโยคกิเลส ปรารถนาจะปลงเสียจากชีวิต แก่บุคคลนั้น สัตว์เหล่านี้ชื่อว่า เป็นที่เกลียดชัง. สังขารเป็นที่เกลียดชังเป็นไฉน? รูป เสียง กลิ่น รส

โผฏฐัพพะ อันไม่เป็นที่ชอบใจ สังขารเหล่านี้ชื่อว่า เป็นที่เกลียดชัง. คำว่า โดยแท้ เป็นคำกล่าวโดยส่วนเดียว เป็นคำกล่าวโดยไม่มีความสงสัย เป็นคำกล่าวโดยไม่มีความเคลือบแคลง เป็นคำกล่าวไม่เป็นสองส่วน เป็นคำกล่าวไม่เป็นสองอย่าง เป็นคำกล่าวมิได้รวมกัน เป็นคำกล่าวไม่ผิด. คำว่า โดยแท้นี้ เป็นคำกล่าวกำหนดแน่. คำว่า อนึ่ง ภิกษุเมื่อปราบก็พึงปราบที่รักและที่เกลียดชังเสียโดยแท้ ความว่า ภิกษุเมื่อปราบก็พึงปราบ เมื่อย่ำยีก็พึงย่ำยีซึ่งที่รักและที่เกลียดชัง ที่ยินดีและยินร้าย สุขและทุกข์ โสมนัสและโทมนัส อิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อนึ่ง ภิกษุเมื่อปราบก็พึงปราบที่รักและที่เกลียดชังเสียโดยแท้. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ภิกษุไม่พึงลุอำนาจแห่งความโกรธและความดูหมิ่น พึงขุดรากความ
โกรธและความดูหมิ่นนั้นดำรงอยู่ อนึ่ง ภิกษุเมื่อปราบก็พึงปราบที่รักและ
ที่เกลียดชังเสียโดยแท้.

[๙๕๑] ภิกษุทำปัญญาไว้เบื้องหน้า มีปีติงาม พึงข่มอันตรายเหล่านั้น พึง
ปราบความไม่ยินดีในที่นอนอันสงัด พึงปราบธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่ง
ความรำพัน ๔ อย่าง.

ว่าด้วยการทำปัญญาไว้เบื้องหน้าและมีปีติงาม

[๙๕๒] ชื่อว่า ปัญญา ในคำว่า ภิกษุทำปัญญาไว้เบื้องหน้า มีปีติงาม ได้แก่ ความรู้ทั่ว ความรู้ชัด ความเลือกเฟ้น ความเลือกเฟ้นทั่ว ความเลือกเฟ้นธรรม ฯลฯ อโมหะ ธรรมวิจยะ สัมมาทิฏฐิ. คำว่า ทำปัญญาไว้เบื้องหน้า ความว่า ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ทำปัญญาไว้เบื้องหน้าประพฤติ เป็นผู้มีปัญญาเป็นธงชัย มีปัญญาเป็นยอดธง มีปัญญาเป็นใหญ่ มีความเลือกเฟ้นมาก มีความเลือกเฟ้นทั่วมาก มีปัญญาเครื่องเห็นมาก มีความเสาะหามาก อยู่ด้วยความเป็นผู้ทำให้แจ่มแจ้ง ประพฤติด้วยปัญญา มีปัญญามาก ตระหนักอยู่ด้วยปัญญา เอนไปในปัญญา โอนไปในปัญญา โน้มไปในปัญญา น้อมไปในปัญญา มีปัญญานั้นเป็นใหญ่ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า ทำปัญญาไว้เบื้องหน้า. อนึ่ง ภิกษุเมื่อเดินก็รู้ว่า เดิน เมื่อยืนก็รู้ว่า ยืน เมื่อนั่งก็รู้ว่า นั่ง หรือเมื่อนอนก็รู้ว่า นอน หรือว่ากายของเธอตั้งอยู่อย่าง

ใดๆ ภิกษุนั้นก็รู้กายนั้นอย่างนั้นๆ แม้เพราะเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า ทำปัญญาไว้เบื้องหน้า. อนึ่ง ภิกษุเป็นผู้ทำความรู้สึกตัวในการก้าวไป ในการถอยกลับ ทำความรู้สึกตัวในการแล ในการเหลียว ทำความรู้สึกตัวในการคู้เข้า ในการเหยียดออก ทำความรู้สึกตัวในการครองสังฆาฏิ บาตรและจีวร ทำความรู้สึกตัวในการฉัน การดื่ม การเคี้ยว การลิ้ม ทำความรู้สึกตัวในการถ่ายอุจจาระปัสสาวะ ทำความรู้สึกตัวในการเดิน การยืน การนั่ง การหลับ การตื่น การพูด การนิ่ง แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า ทำปัญญาไว้เบื้องหน้า. คำว่า มีปีติงาม ความว่า ปีติ ปราโมทย์ ที่เกิดขึ้นด้วยความสามารถแห่งพุทธานุสสติ ชื่อว่าปีติงาม ปีติ ปราโมทย์ ที่เกิดขึ้นด้วยสามารถธรรมานุสสติ ... สังฆานุสสติ ... สีลานุสสติ ... จาคานุสสติ ... เทวตานุสสติ ... อานาปาณสติ ... มรณานุสสติ ... กายคตาสติ ... อุปสมานุสสติ ชื่อว่าปีติงาม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุทำปัญญาไว้เบื้องหน้า มีปีติงาม.

ว่าด้วยอันตราย ๒ อย่าง

[๙๕๓] ชื่อว่า อันตราย ในคำว่า พึงข่มอันตรายเหล่านั้น ได้แก่ อันตราย ๒ อย่าง คือ อันตรายปรากฏ ๑ อันตรายปกปิด ๑ ฯลฯ อันตรายเหล่านี้ชื่อว่าอันตรายปรากฏ ฯลฯ อันตรายเหล่านี้ชื่อว่าอันตรายที่ปกปิด ฯลฯ เพราะอรรถว่า เป็นที่อยู่แห่งอกุศลธรรมทั้งหลาย แม้อย่างนี้ จึงชื่อว่า อันตราย. คำว่า พึงข่มอันตรายเหล่านั้น ความว่า พึงข่ม ปราบปราม ครอบงำ กำจัด ย่ำยี ซึ่งอันตรายเหล่านั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงข่มอันตรายเหล่านั้นเสีย.

[๙๕๔] ชื่อว่า ความไม่ยินดี ในคำว่า พึงปราบความไม่ยินดีในที่นอนอันสงัด คือ ความไม่ยินดี ความไม่ชอบใจ ความไม่ยินดียิ่ง ความไม่ยินดีเฉพาะ ความเบื่อ ความระอา. คำว่า ในที่นอนอันสงัด ความว่า พึงปราบ ข่ม ครอบงำ กำจัด ย่ำยี ซึ่งความไม่ยินดีในเสนาสนะอันสงัด หรือในธรรมทั้งหลาย อันเป็นอธิกุศลอื่นๆ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงปราบความไม่ยินดีในที่นอนอันสงัด.

[๙๕๕] คำว่า พึงปราบธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความรำพัน ๔ อย่าง ความว่า พึงปราบ ข่ม ครอบงำ กำจัด ย่ำยี ซึ่งธรรมอันเป็นเหตุแห่งความรำพัน ๔ อย่าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อ

ว่า พึงปราบธรรมอันเป็นเหตุแห่งความรำพัน ๔ อย่าง. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ภิกษุทำปัญญาไว้เบื้องหน้า มีปีติงาม พึงข่มอันตรายเหล่านั้น พึงปราบ
ความไม่ยินดีในที่นอนอันสงัด พึงปราบธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความ
รำพัน ๔ อย่าง.

[๘๕๖] เราจักฉันอะไร? เราจักฉันที่ไหน? วันนี้เรานอนลำบากหนอ พรุ่งนี้
เราจักนอนที่ไหน? ภิกษุผู้เสขะ พึงบำบัดเสียซึ่งวิตกเหล่านี้อันเป็นที่
ตั้งแห่งความรำพัน พึงเป็นผู้ไม่มีกังวลท่องเที่ยวไป.

ว่าด้วยความวิตกอันเป็นที่ตั้งความรำพัน

[๘๕๗] คำว่า เราจักฉันอะไร? ในคำว่า เราจักฉันอะไร? เราจักฉันที่ไหน? ความว่า เราจักฉันอะไร คือ ข้าวสุก ขนมสด ขนมแห้ง ปลา หรือเนื้อ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เราจักฉันอะไร คำว่า เราจักฉันที่ไหน ความว่า เราจักฉันที่ไหน คือ ในสกุลกษัตริย์ สกุลพราหมณ์ สกุลแพศย์ หรือสกุลศูทร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เราจักฉันอะไร เราจักฉันที่ไหน.

[๘๕๘] คำว่า วันนี้เรานอนลำบากหนอ พรุ่งนี้เราจักนอนที่ไหน? ความว่า คืนนี้เรานอนลำบากบนแผ่นกระดาน บนเสื่อ บนท่อนหนัง บนเครื่องลาดด้วยหญ้า บนเครื่องลาดด้วยใบไม้ หรือบนเครื่องลาดด้วยฟาง คืนพรุ่งนี้ เราจักนอนสบายที่ไหน คือ ที่เตียง ที่ตั่ง ที่ฟูก ที่หมอน ที่วิหาร ที่เรือนมีหลังคาแถบเดียว ที่ปราสาท ที่เรือนมีหลังคาโล้น หรือที่ถ้ำ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วันนี้เรานอนลำบากหนอ พรุ่งนี้เราจักนอนที่ไหน

[๘๕๙] คำว่า ซึ่งวิตกเหล่านี้อันเป็นที่ตั้งแห่งความรำพัน ความว่า ซึ่งวิตกอันปฏิสังยุตด้วยบิณฑบาต ๒ อย่าง ซึ่งวิตกอันปฏิสังยุตด้วยเสนาสนะ ๒ อย่าง อันเป็นที่ตั้งแห่งความรำพัน คือ เป็นฐานแห่งความปรับทุกข์ เป็นมูลฐานแห่งความรำพัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ซึ่งวิตกเหล่านี้อันเป็นที่ตั้งแห่งความรำพัน.

อธิบายคำว่าเสขะและคำว่าศึกษา

[๔๖๐] ชื่อว่า เสขะ ในคำว่า ภิกษุผู้เสขะพึงบำบัดเสีย พึงเป็นผู้ไม่มีกังวลท่องเที่ยวไป ความว่า เพราะเหตุไรจึงเรียกว่า เสขะ เพราะศึกษา จึงชื่อว่า เสขะ. ศึกษาอะไร? ศึกษาอธิศีลบ้าง ศึกษาอธิจิตบ้าง ศึกษาอธิปัญญาบ้าง. อธิศีลสิกขาเป็นไฉน ฯลฯ นี้ชื่อว่าอธิปัญญาสิกขา. ภิกษุคำนึงถึงสิกขา สมมตินี้ ก็ชื่อว่าศึกษา รู้ก็ชื่อว่าศึกษา เห็นก็ชื่อว่าศึกษา พิจารณาก็ชื่อว่าศึกษา ตั้งจิตก็ชื่อว่าศึกษา น้อมใจไปด้วยศรัทธาก็ชื่อว่าศึกษา ประคองความเพียรก็ชื่อว่าศึกษา เข้าไปตั้งสติก็ชื่อว่าศึกษา ตั้งจิตไว้ก็ชื่อว่าศึกษา รู้ชัดด้วยปัญญาก็ชื่อว่าศึกษา รู้ยิ่งธรรมที่ควรรู้ยิ่งก็ชื่อว่าศึกษา กำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ก็ชื่อว่าศึกษา ละธรรมที่ควรละก็ชื่อว่าศึกษา ทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้งก็ชื่อว่าศึกษา เจริญธรรมที่ควรเจริญก็ชื่อว่าศึกษา คือ ย่อมประพฤติเอื้อเฟื้อ ย่อมประพฤติเอื้อเฟื้อด้วยดี ย่อมสมาทานศึกษา เพราะเหตุนั้น จึงเรียกว่า เสขะ. ภิกษุผู้เสขะศึกษาแม้อธิศีล แม้อธิจิต แม้อธิปัญญา เพื่อบำบัด กำจัด ละเว้น สงบ สละคืน ระงับเสีย ภิกษุผู้เสขะเมื่อนึกถึงสิกขา ๓ นี้ก็พึงศึกษา เมื่อรู้ก็พึงศึกษา ฯลฯ เมื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้งก็พึงศึกษา คือ พึงประพฤติเอื้อเฟื้อ ประพฤติเอื้อเฟื้อด้วยดี สมาทานประพฤติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุผู้เสขะพึงบำบัดเสีย.

ว่าด้วยการเที่ยวไปอย่างไม่มีกังวล

[๔๖๑] คำว่า พึงเป็นผู้ไม่มีกังวลท่องเที่ยวไป ความว่า ภิกษุเป็นผู้มีกังวลท่องเที่ยวไปอย่างไร? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้เป็นผู้ประกอบด้วยความกังวลสกุล ด้วยความกังวลคณะ ด้วยความกังวลอาวาส ด้วยความกังวลจีวร ด้วยความกังวลบิณฑบาต ด้วยความกังวลเสนาสนะ ด้วยความกังวลคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ภิกษุเป็นผู้มีกังวลท่องเที่ยวไปอย่างนี้.

ภิกษุเป็นผู้ไม่มีกังวลท่องเที่ยวไปอย่างไร? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไม่เป็นผู้ประกอบด้วยความกังวลสกุล ไม่เป็นผู้ประกอบด้วยความกังวลคณะ อาวาส จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ภิกษุเป็นผู้ไม่มีกังวลท่องเที่ยวไปอย่างนี้.

สมจริงดังภาษิตว่า

ภิกษุทั้งหลายไปมคธรัฐ ไปโกศลรัฐ มีอยู่ ภิกษุที่ไปมคธรัฐบางพวก

เที่ยวไปต่างหมู่ แต่วัชชีภูมิ เป็นผู้ไม่มีกังวลอยู่ ความเที่ยวไปให้
ประโยชน์สำเร็จ ความเที่ยวไปดีให้ประโยชน์สำเร็จ ความเป็นผู้ไม่มี
กังวลอยู่ ให้ประโยชน์สำเร็จทุกเมื่อ การถามถึงประโยชน์เป็นกรรม
ของผู้ขยัน นั่นเป็นความเสมอกันแห่งความไม่กังวล ดังนี้.

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุผู้เสขะพึงบำบัดเสีย พึงเป็นผู้ไม่มีกังวลท่องเที่ยวไป. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

เราจักฉันอะไร? เราจักฉันที่ไหน? วันนี้เรานอนลำบากหนอ
พรุ่งนี้เราจักนอนที่ไหน? ภิกษุผู้เสขะพึงบำบัดเสียซึ่งวิตกเหล่านี้ อัน
เป็นที่ตั้งแห่งความรำพัน พึงเป็นผู้ไม่มีกังวลท่องเที่ยวไป.

[๙๖๒] ภิกษุนั้นในธรรมวินัยนี้ ได้อาหารและเครื่องนุ่งห่มในกาล พึงรู้จัก
ประมาณเพื่อสันโดษ ภิกษุนั้นสำรวมในปัจจัยเหล่านั้น เป็นผู้สำรวม
เที่ยวไปในบ้าน แม้ถูกเขาด่า ก็ไม่ควรกล่าววาจาหยาบ.

ว่าด้วยได้อาหารและเครื่องนุ่งห่มโดยธรรม

[๙๖๓] ชื่อว่า อาหาร ในคำว่า ได้อาหารและเครื่องนุ่งห่มในกาล คือ ข้าวสุก ขนมสด ขนมแห้ง ปลา เนื้อ. ชื่อว่า เครื่องนุ่งห่ม ได้แก่ จีวร ๖ ชนิด คือ ผ้าเปลือกไม้ ผ้าฝ้าย ผ้าไหม ผ้าขนสัตว์ ผ้าป่าน ผ้าด้ายเจือไหม. คำว่า ได้อาหารและเครื่องนุ่งห่มในกาล ความว่า ภิกษุนั้นได้จีวรและบิณฑบาต มิใช่ได้ด้วยการหลอกลวง มิใช่ได้ด้วยการพูดเลียบเคียง มิใช่ได้ด้วยการบอกใบ้ มิใช่ได้ด้วยความกำจัดคุณเขา มิใช่ได้ด้วยการแสวงหาลาภด้วยลาภ มิใช่ได้ด้วยการให้ฟืน มิใช่ได้ด้วยการให้ไม้ไผ่ มิใช่ได้ด้วยการให้ใบไม้ มิใช่ได้ด้วยการให้ดอกไม้ มิใช่ได้ด้วยการให้ผลไม้ มิใช่ได้ด้วยการให้เครื่องอาบน้ำ มิใช่ได้ด้วยการให้จุรณ์ มิใช่ได้ด้วยการให้ดินเหนียว มิใช่ได้ด้วยการให้ไม้สีฟัน มิใช่ได้ด้วยการให้น้ำบ้วนปาก มิใช่ได้ด้วยคำพูดมุ่งให้เขารักตน มิใช่ได้ด้วยถ้อยคำเหลวไหลดังแกงถั่ว มิใช่ได้ด้วยกิริยาประจบเขา มิใช่ได้ด้วยความเป็นผู้นั่งบนตั่ง (ด้วยความตีสนิทเขา) มิใช่ได้ด้วยวิชาดูพื้นที่ มิใช่ได้ด้วยดิรัจฉานวิชา มิใช่ได้ด้วยอังควิชา (รู้จักลักษณะดีร้ายของหญิงชาย) มิใช่ได้ด้วยนักขัตวิชา

(รู้ฤกษ์ยาม) มิใช่ได้ด้วยการเดินเป็นทูต มิใช่ได้ด้วยความเป็นผู้รับใช้ มิใช่ได้ด้วยความเป็นผู้เดินสาส์น มิใช่ได้ด้วยเวชกรรม มิใช่ได้ด้วยนวกรรม มิใช่ได้ด้วยการให้ก้อนข้าวและก้อนข้าวตอบแทน มิใช่ได้ด้วยการให้และการเพิ่มให้ ได้รับได้เฉพาะ โดยธรรมสม่ำเสมอ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ได้อาหารและเครื่องนุ่งห่มในกาล.

ความรู้จักประมาณ ๒ อย่าง

[๕๖๔] คำว่า ภิกษุนั้นพึงรู้จักประมาณ ในคำว่า ภิกษุนั้นในธรรมวินัยนี้ ... พึงรู้จักประมาณเพื่อสันโดษ ความว่า รู้จักประมาณโดยเหตุ ๒ อย่าง คือ รู้จักประมาณโดยการรับ ๑ รู้จักประมาณโดยการบริโภค ๑.

ภิกษุรู้จักประมาณโดยการรับอย่างไร? เมื่อทายกถวายสิ่งของแม้น้อย ภิกษุก็รับเพื่อความเอ็นดูแก่สกุล เพื่อความรักษาสกุล เพื่ออนุเคราะห์แก่สกุล เมื่อทายกถวายสิ่งของแม้มาก ภิกษุรับจีวรพอบริหารกาย รับบิณฑบาตพอบริหารท้อง ภิกษุรู้จักประมาณโดยการรับอย่างนี้.

ภิกษุรู้จักประมาณโดยการบริโภคอย่างไร? ภิกษุพิจารณาโดยอุบายอันแยบคายแล้วจึงใช้จีวร เพื่อบำบัดความหนาว เพื่อบำบัดความร้อน เพื่อบำบัดสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดดและสัตว์เสือกคลาน เพื่อจะปกปิดอวัยวะที่ให้ความละอายกำเริบ เป็นกำหนดเท่านั้น. ภิกษุพิจารณาโดยอุบายอันแยบคายแล้วจึงฉันบิณฑบาต ไม่ฉันเพื่อเล่น ไม่ฉันเพื่อเมา ไม่ฉันเพื่อประดับ ไม่ฉันเพื่อตกแต่ง ฉันเพื่อความดำรงกายนี้ เพื่อให้กายนี้เป็นไป เพื่อเว้นความลำบากแห่งกายนี้ เพื่ออนุเคราะห์แก่พรหมจรรย์ ด้วยมนสิการว่า เราจะบำบัดเวทนาเก่า จักไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้น ความเป็นไปสะดวก ความไม่มีโทษ ความผาสุกจักมีแก่เรา ดังนี้ เป็นกำหนดเท่านั้น. ภิกษุพิจารณาโดยอุบายอันแยบคายแล้วจึงเสพเสนาสนะ เพื่อบำบัดความหนาว เพื่อบำบัดความร้อน เพื่อบำบัดสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดดและสัตว์เสือกคลาน เพื่อความบรรเทาอันตรายอันเกิดแต่ฤดู เพื่อความยินดีในความหลีกเร้น เป็นกำหนดเท่านั้น. ภิกษุพิจารณาโดยอุบายอันแคบคายแล้วจึงใช้คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร เพื่อบำบัดทุกขเวทนาอันเกิดเพราะธาตุกำเริบ ซึ่งเกิดขึ้นแล้ว เพื่อความไม่ลำบากเป็นอย่างยิ่ง เป็นกำหนดเท่านั้น ภิกษุรู้จักประมาณโดยการบริโภคอย่างนี้.

คำว่า ภิกษุนั้นพึงรู้จักประมาณ คือ รู้ รู้ทั่ว รู้แจ้ง รู้แจ้งเฉพาะ แทงตลอดซึ่งประมาณโดยเหตุ ๒ อย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุนั้นพึงรู้จักประมาณ.

[๘๖๕] คำว่า ในธรรมวินัยนี้ ... เพื่อสันโดษ ความว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้สันโดษด้วยจีวร และกล่าวคุณแห่งความสันโดษด้วยจีวรตามมีตามได้ ทั้งไม่ถึงความแสวงหาผิดอันไม่สมควรเพราะเหตุแห่งจีวร ไม่ได้จีวรก็ไม่สะดุ้ง และได้จีวรแล้วก็ไม่ติดใจ ไม่หลง ไม่พัวพัน เห็นโทษ มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดทุกข์ บริโภคอยู่ ไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น ด้วยความสันโดษ ด้วยจีวรตามมีตามได้นั้น ก็ภิกษุใดเป็นผู้ขยัน ไม่เกียจคร้าน มีความรู้สึกตัว มีสติในจีวรสันโดษนั้น ภิกษุนี้เรียกว่า เป็นผู้ดำรงอยู่ในวงศ์ของพระอริยะที่ทราบกันว่าเป็นวงศ์เลิศอันมีมาแต่โบราณ. อีกประการหนึ่ง ภิกษุสันโดษด้วยบิณฑบาตตามมีตามได้ และกล่าวคุณแห่งความสันโดษด้วยบิณฑบาตตามมีตามได้ ทั้งไม่ถึงความแสวงหาผิดอันไม่สมควรเพราะเหตุแห่งบิณฑบาต ไม่ได้บิณฑบาตก็ไม่สะดุ้ง และได้บิณฑบาตแล้วก็ไม่ติดใจ ไม่หลง ไม่พัวพัน เห็นโทษ มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดทุกข์ บริโภคอยู่ ไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น ด้วยความสันโดษด้วยบิณฑบาตตามมีตามได้นั้น ก็ภิกษุใดเป็นผู้ขยัน ไม่เกียจคร้าน มีความรู้สึกตัว มีสติในบิณฑบาตสันโดษนั้น ภิกษุนี้เรียกว่า เป็นผู้ดำรงอยู่ในวงศ์ของพระอริยะที่ทราบกันว่าเป็นวงศ์เลิศ อันมีมาแต่โบราณ. อีกประการหนึ่ง ภิกษุสันโดษด้วยเสนาสนะตามมีตามได้ และกล่าวคุณแห่งความสันโดษด้วยเสนาสนะ ทั้งไม่ถึงความแสวงหาผิดอันไม่สมควรเพราะเหตุแห่งเสนาสนะ ไม่ได้เสนาสนะก็ไม่สะดุ้ง และได้เสนาสนะแล้วก็ไม่ติดใจ ไม่หลง ไม่พัวพัน เห็นโทษ มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดทุกข์ บริโภคอยู่ ไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น ด้วยความสันโดษ ด้วยเสนาสนะตามมีตามได้นั้น ก็ภิกษุใดเป็นผู้ขยัน ไม่เกียจคร้าน มีความรู้สึกตัว มีสติ ในเสนาสนะสันโดษนั้น ภิกษุนี้เรียกว่า เป็นผู้ดำรงอยู่ในวงศ์แห่งพระอริยะที่ทราบกันว่าเป็นวงศ์เลิศ อันมีมาแต่โบราณ. อีกประการหนึ่ง ภิกษุสันโดษด้วยคิลานปัจจัยเภสัชบริขารตามมีตามได้ และกล่าวคุณแห่งความสันโดษด้วยคิลานปัจจัยเภสัชบริขารตามมีตามได้ ทั้งไม่ถึงความแสวงหาผิดอันไม่สมควรเพราะเหตุแห่งคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ไม่ได้คิลานปัจจัยเภสัชบริขารก็ไม่สะดุ้ง ได้คิลานปัจจัยเภสัชบริขารแล้วก็ไม่ติดใจ ไม่หลง ไม่พัวพัน เห็นโทษ มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดทุกข์

บริโภคอยู่ ไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น ด้วยความสันโดษด้วยคิลานปัจจัยเภสัชบริขารตามมีตามได้นั้น ก็ภิกษุใดเป็นผู้ขยัน ไม่เกียจคร้าน มีความรู้สึกตัว มีสติ ในคิลานปัจจัยเภสัชบริขารสันโดษนั้น ภิกษุนี้เรียกว่า เป็นผู้ดำรงอยู่ในวงศ์แห่งพระอริยะ ที่ทราบกันว่าเป็นวงศ์เลิศ อันมีมาแต่โบราณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุนั้นในธรรมวินัยนี้ ... พึงรู้จักประมาณเพื่อสันโดษ.

ว่าด้วยการสำรวม

[๘๖๖] คำว่า ภิกษุนั้นสำรวมในปัจจัยเหล่านั้น ในคำว่า ภิกษุนั้นสำรวมในปัจจัยเหล่านั้น เป็นผู้สำรวมเที่ยวไปในบ้าน ความว่า สำรวม คุ้มครอง รักษา ระวัง ในจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า ภิกษุนั้นสำรวมในปัจจัยเหล่านั้น. อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุนั้นสำรวม คุ้มครอง รักษา ระวังในอายตนะทั้งหลาย แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า ภิกษุนั้นสำรวมในปัจจัยเหล่านั้น. คำว่า เป็นผู้สำรวมเที่ยวไปในบ้าน ความว่า เป็นผู้สำรวม ระวัง ระวังเฉพาะ คุ้มครอง ครอบครอง รักษา สังวร เที่ยวไปในบ้าน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุนั้นสำรวมในปัจจัยเหล่านั้น เป็นผู้สำรวมเที่ยวไปในบ้าน.

ว่าด้วยการไม่ด่าตอบคนที่ด่า

[๘๖๗] คำว่า แม้ถูกเขาด่าก็ไม่ควรกล่าววาจาหยาบ ความว่า ถูกเขาด่า แช่ง ดูหมิ่น เสียดสี ติเตียน ค่อนว่าเข้าแล้ว ไม่พึงกล่าวตอบผู้ที่กล่าว ไม่พึงด่าตอบผู้ที่ด่า ไม่พึงแช่งตอบผู้ที่แช่ง ไม่พึงหมายมั่นตอบผู้ที่หมายมั่น ด้วยถ้อยคำหยาบ กระด้าง ไม่ควรทำความทะเลาะ ไม่ควรทำความหมายมั่น ไม่ควรทำความแก่งแย่ง ไม่ควรทำความวิวาท ไม่ควรทำความทุ่มเถียง พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความทะเลาะ ความหมายมั่น ความแก่งแย่ง ความวิวาท ความทุ่มเถียง พึงเป็นผู้งด เว้น เว้นขาด ออก สลัดออก ปล่อยเสีย ไม่เกี่ยวข้องซึ่งความทะเลาะ ความหมายมั่น ความแก่งแย่ง ความวิวาทและความทุ่มเถียง พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แม้ถูกเขาด่าก็ไม่ควรกล่าววาจาหยาบ. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ภิกษุนั้นในธรรมวินัยนี้ ได้อาหารและเครื่องนุ่งห่มในกาล พึงรู้จัก
ประมาณเพื่อสันโดษ ภิกษุนั้นสำรวมในปัจจัยเหล่านั้น เป็นผู้สำรวม
เที่ยวไปในบ้าน แม้ถูกเขาด่าก็ไม่ควรกล่าววาจาหยาบ.

[๙๖๘] ภิกษุพึงเป็นผู้สำรวมจักษุ ไม่พึงเป็นผู้โลเลเพราะเท้า พึงเป็นผู้ขวนขวาย
ในฌาน พึงเป็นผู้ตื่นอยู่มาก พึงเป็นผู้ปรารภอุเบกขามีจิตตั้งมั่น และ
พึงเข้าไปตัดความตรึกธรรมที่อาศัยอยู่แห่งความตรึก และความรำคาญ.

ว่าด้วยการสำรวมจักษุ

[๙๖๙] พึงทราบอธิบายในคำว่า พึงเป็นผู้สำรวมจักษุ ไม่พึงเป็นผู้โลเลเพราะเท้า ดังต่อไปนี้ ภิกษุเป็นผู้ทอดจักษุไปอย่างไร? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้โลเลเพราะจักษุ ประกอบด้วยความเป็นผู้โลเลเพราะจักษุ คิดว่า เราพึงเห็นรูปที่ยังไม่ได้เห็น พึงผ่านเลยรูปที่ได้เห็นแล้ว ดังนี้ จึงเป็นผู้ประกอบเนืองๆ ซึ่งความเที่ยวไปนาน ซึ่งความเที่ยวไปไม่แน่นอน เพื่อเห็นรูป จากอารามนี้ไปยังอารามโน้น จากสวนนี้ไปยังสวนโน้น จากบ้านนี้ไปยังบ้านโน้น จากนิคมนี้ไปยังนิคมโน้น จากนครนี้ไปยังนครโน้น จากแคว้นนี้ไปยังแคว้นโน้น จากชนบทนี้ไปยังชนบทโน้น ภิกษุเป็นผู้ทอดจักษุไปแม้อย่างนี้. อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเข้าไปสู่ละแวกบ้าน เดินไปตามถนนไม่สำรวมเดินไป เดินแลดูกองพลช้าง แลดูกองพลม้า แลดูกองพลรถ แลดูกองพลเดินเท้า แลดูพวกสตรี แลดูพวกบุรุษ แลดูพวกกุมาร แลดูพวกกุมารี แลดูร้านตลาด แลดูหน้ามุขเรือน แลดูข้างบน แลดูข้างล่าง แลดูทิศน้อยทิศใหญ่ ภิกษุเป็นผู้ทอดจักษุไปแม้อย่างนี้. อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเห็นรูปด้วยจักษุแล้ว ถือนิมิต ถืออนุพยัญชนะ ย่อมไม่ปฏิบัติ เพื่อสำรวมจักขุนทรีย์ ที่เมื่อไม่สำรวมแล้ว จะพึงเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามกคืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำนั้น ย่อมไม่รักษาจักขุนทรีย์ ไม่ถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์ ภิกษุเป็นผู้ทอดจักษุไปแม้อย่างนี้. อนึ่ง เหมือนอย่างว่า ท่านสมณพราหมณ์จำพวกหนึ่ง ฉันโภชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ขวนขวายดูการเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศลเห็นปานนี้ คือ การฟ้อน การขับ การประโคม มหรสพมีการรำเป็นต้น การเล่นนิยาย เพลงปรบมือ ฆ้อง ระนาด หนัง เพลง ขอทาน ไต่ราว การเล่นหน้าศพ ชนช้าง แข่งม้า ชนกระบือ ชนโค ชนแพะ ชนแกะ ชนไก่ ชนนกกระทา รำกระบี่กระบอง ชกมวย มวยปล้ำ การรบ การตรวจพล การจัดกระบวนทัพ กองทัพ ภิกษุเป็นผู้ทอดจักษุไปแม้อย่างนี้.

ภิกษุเป็นผู้ไม่ทอดจักษุอย่างไร? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไม่เป็นผู้โลเลเพราะจักษุ ไม่ประกอบด้วยความเป็นผู้โลเลเพราะจักษุ ไม่คิดว่า เราพึงเห็นรูปที่ยังไม่ได้เห็น พึงผ่านเลยรูปที่ได้เห็นแล้วดังนี้ เป็นผู้ไม่ประกอบเนืองๆ ซึ่งความเที่ยวไปนาน ซึ่งความเที่ยวไปไม่แน่นอน เพื่อเห็นรูป จากอารามนี้ไปยังอารามโน้น ... จากชนบทนี้ไปยังชนบทโน้น ภิกษุไม่เป็นผู้ทอดจักษุไปแม้อย่างนี้. อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเข้าไปสู่ละแวกบ้าน เดินไปตามทาง ย่อมสำรวมเดินไป ไม่เดินแลดูกองพลช้าง ฯลฯ ไม่แลดูทิศน้อยทิศใหญ่ ภิกษุเป็นผู้ไม่ทอดจักษุไปแม้อย่างนี้. อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเห็นรูปด้วยจักษุแล้ว ไม่ถือนิมิต ไม่ถืออนุพยัญชนะ ฯลฯ ย่อมถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์ ภิกษุไม่เป็นผู้ทอดจักษุไปแม้อย่างนี้. อนึ่ง เหมือนอย่างว่า ท่านสมณพราหมณ์จำพวกหนึ่ง ฉันโภชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ฯลฯ กองทัพ ภิกษุเว้นขาดจากการดูการเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศลเห็นปานนี้ ภิกษุไม่เป็นผู้ทอดจักษุไปแม้อย่างนี้ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ภิกษุพึงเป็นผู้สำรวมจักษุ.

ว่าด้วยไม่โลเลเพราะเท้า

[๘๗๐] พึงทราบอธิบายในคำว่า ไม่พึงเป็นผู้โลเลเพราะเท้า ดังต่อไปนี้ ภิกษุเป็นผู้โลเลเพราะเท้าอย่างไร? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้โลเลเพราะเท้า ประกอบด้วยความเป็นผู้โลเลเพราะเท้า คือ เป็นผู้ประกอบเนืองๆ ซึ่งความเที่ยวไปนาน ซึ่งความเที่ยวไปไม่แน่นอน จากอารามนี้ไปยังอารามโน้น ฯลฯ ภิกษุเป็นผู้โลเลเพราะเท้าแม้อย่างนี้. อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเป็นผู้โลเลเพราะเท้า ประกอบด้วยความเป็นผู้โลเลเพราะเท้า ในภายในแห่งสังฆาราม ไม่ใช่เดินไปเพราะเหตุแห่งประโยชน์ ไม่ใช่เดินไปเพราะเหตุแห่งการให้ทำ เป็นผู้ฟุ้งซ่าน มีจิตไม่สงบ จากบริเวณนี้ไปยังบริเวณโน้น ฯลฯ พูดเรื่องความเจริญและความเสื่อมด้วยประการนั้นๆ ภิกษุเป็นผู้โลเลเพราะเท้าแม้อย่างนี้. คำว่า ไม่เป็นผู้โลเลเพราะเท้า ความว่า ภิกษุพึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความเป็นผู้โลเลเพราะเท้า คือ พึงเป็นผู้งดเว้น เว้น เว้นขาด ออก สละ พ้นไป ไม่เกี่ยวข้อง ซึ่งความเป็นผู้โลเลเพราะเท้า พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ พึงเป็นผู้ชอบในความสงัด ยินดีในความสงัด ขวนขวายในความสงบจิต ณ ภายใน ไม่เหินห่างจากฌาน ประกอบด้วยวิปัสสนา เพิ่มพูนการอยู่ในเรือนว่างเปล่า เป็นผู้มีฌาน ยินดี

ในฌาน ขวนขวายในความเป็นผู้มีจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง เป็นผู้หนักอยู่ในประโยชน์ของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุพึงเป็นผู้สำรวมจักษุ ไม่พึงเป็นผู้โลเลเพราะเท้า.

ว่าด้วยผู้ขวนขวายในฌาน

[๙๗๑] คำว่า พึงเป็นผู้ขวนขวายในฌาน ในคำว่า พึงเป็นผู้ขวนขวายในฌาน เป็นผู้ตื่นอยู่มาก ความว่า เป็นผู้ขวนขวายในฌานด้วยเหตุ ๒ อย่าง คือ เป็นผู้ประกอบ ประกอบทั่ว ประกอบโดยเอื้อเฟื้อ มาประกอบด้วยดี เพื่อความเกิดขึ้นแห่งปฐมฌานที่ยังไม่เกิดขึ้น เพื่อความเกิดขึ้นแห่งทุติยฌานที่ยังไม่เกิดขึ้น เพื่อความเกิดขึ้นแห่งตติยฌานที่ยังไม่เกิดขึ้น หรือเพื่อความเกิดขึ้นแห่งจตุตถฌานที่ยังไม่เกิดขึ้น แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า เป็นผู้ขวนขวายในฌาน. อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุซ่องเสพ เจริญ ทำให้มากซึ่งปฐมฌานที่เกิดขึ้นแล้ว ทุติยฌานที่เกิดขึ้นแล้ว ตติยฌานที่เกิดขึ้นแล้ว หรือจตุตถฌานที่เกิดขึ้นแล้ว แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า เป็นผู้ขวนขวายในฌาน. คำว่า เป็นผู้ตื่นอยู่มาก ความว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมเป็นเครื่องกั้น ด้วยการเดินจงกรมและการนั่งตลอดวัน ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมเป็นเครื่องกั้น ด้วยการเดินจงกรมและการนั่ง ตลอดปฐมยามแห่งราตรี ย่อมสำเร็จสีหไสยา (นอนอย่างราชสีห์) โดยข้างเบื้องขวา ซ้อนเท้าเหลื่อมเท้า มีสติสัมปชัญญะ ใส่ใจถึงสัญญาในการลุกขึ้น ตลอดมัชฌิมยามแห่งราตรี กลับลุกขึ้นแล้ว ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมเป็นเครื่องกั้น ด้วยการเดินจงกรมและการนั่ง ตลอดปัจฉิมยามแห่งราตรี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงเป็นผู้ขวนขวายในฌาน เป็นผู้ตื่นอยู่มาก.

ว่าด้วยอุเบกขา

[๙๗๒] ความเพิกเฉย กิริยาที่เพิกเฉย กิริยาที่เพิกเฉยยิ่ง ความที่จิตสงบ ความที่จิตระงับ ความที่จิตเป็นกลาง ในจตุตถฌาน ชื่อว่า อุเบกขา ในคำว่า พึงเป็นผู้ปรารภอุเบกขามีจิตตั้งมั่น. ความหยุด ความนิ่ง ความแน่วแน่ ความไม่กวัดแกว่ง ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต ความที่ใจไม่กวัดแกว่ง ความสงบ สมาธินทรีย์ สมาธิพละ สัมมาสมาธิ ชื่อว่า ความเป็นผู้มีจิตตั้งมั่น. คำว่า พึงเป็นผู้ปรารภอุเบกขามีจิตตั้งมั่น ความว่า ปรารภอุเบกขาในจตุตถฌาน เป็นผู้มีจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง มีจิตไม่ฟุ้งซ่าน มีใจอันอะไรๆ ไม่ให้กวัดแกว่งได้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงเป็นผู้ปรารภอุเบกขามีจิตตั้งมั่น.

ว่าด้วยความตรึก ๙ อย่าง

[๙๗๓] ชื่อว่า ความตรึก ในคำว่า พึงเข้าไปตัดความตรึก ธรรมเป็นที่อาศัยอยู่แห่งความตรึก และความรำคาญ ได้แก่ ความตรึก ๙ อย่าง คือ ความตรึกในกาม ความตรึกในความพยาบาท ความตรึกในความเบียดเบียน ความตรึกถึงญาติ ความตรึกถึงชนบท ความตรึกถึงเทพเจ้า ความตรึกอันปฏิสังยุตด้วยความเป็นผู้เอ็นดูผู้อื่น ความตรึกอันปฏิสังยุตด้วยลาภสักการะและความสรรเสริญ ความตรึกอันปฏิสังยุตด้วยความไม่ถูกดูหมิ่น เหล่านี้เรียกว่า ความตรึก ๙ อย่าง. กามสัญญาเป็นที่อาศัยอยู่แห่งกามวิตก พยาบาทสัญญาเป็นที่อาศัยอยู่แห่งพยาบาทวิตก วิหิงสาสัญญาเป็นที่อาศัยอยู่แห่งวิหิงสาวิตก. อีกอย่างหนึ่ง อวิชชา อโยนิโสมนสิการ อัสมิมานะ อโนตตัปปะ อุทธัจจะเป็นที่อาศัยอยู่แห่งความตรึก คือ ความดำริทั้งหลาย. ชื่อว่า ความรำคาญ คือ ความรำคาญมือบ้าง ความรำคาญเท้าบ้าง ความรำคาญมือและเท้าบ้าง ความสำคัญในสิ่งไม่ควรว่าควร ความสำคัญในสิ่งควรว่าไม่ควร ความสำคัญในสิ่งไม่มีโทษว่ามีโทษ ความสำคัญในสิ่งมีโทษว่าไม่มีโทษ ความรำคาญ กิริยาที่รำคาญ ความเป็นผู้รำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความกลุ้มใจเห็นปานนี้ เรียกว่า ความรำคาญ. อีกอย่างหนึ่ง ความรำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความกลุ้มใจ ย่อมเกิดขึ้นเพราะเหตุ ๒ ประการ คือ เพราะกระทำและไม่กระทำ.

ความรำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความกลุ้มใจ ย่อมเกิดขึ้นเพราะกระทำและเพราะไม่กระทำอย่างไร? ความรำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความกลุ้มใจ ย่อมเกิดขึ้นว่า เราทำกายทุจริต เราไม่ได้ทำกายสุจริต เราทำวจีทุจริต เราไม่ได้ทำวจีสุจริต เราทำมโนทุจริต เราไม่ได้ทำมโนสุจริต เราทำปาณาติบาต เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากปาณาติบาต เราทำอทินนาทาน เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากอทินนาทาน เราทำกาเมสุมิจฉาจาร เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากกาเมสุมิจฉาจาร เราทำมุสาวาท เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากมุสาวาท เราทำปิสุณาวาจา เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากปิสุณาวาจา เราทำผรุสวาจา เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากผรุสวาจา เราทำสัมผัปปลาปะ เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากสัมผัปปลาปะ เราทำอภิชฌา เราไม่ได้ทำอนภิชฌา เราทำพยาบาท เราไม่ได้ทำอัพยาบาท เราทำมิจฉาทิฏฐิ เราไม่ได้ทำสัมมาทิฏฐิ ความรำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความกลุ้มใจ ย่อมเกิดขึ้นเพราะกระทำ

และเพราะไม่กระทำอย่างนี้. อีกอย่างหนึ่ง ความรำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความกลุ้มใจ ย่อมเกิดขึ้นว่า เราเป็นผู้ไม่ทำความบริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย เราเป็นผู้ไม่คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย เราเป็นผู้ไม่รู้จักประมาณในโภชนะ เราเป็นผู้ไม่หมั่นประกอบในความเพียรเป็นเครื่องตื่นอยู่ เราเป็นผู้ไม่ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ เราไม่ได้เจริญสติปัฏฐาน ๔ เราไม่ได้เจริญสัมมัปปธาน ๔ เราไม่ได้เจริญอิทธิบาท ๔ เราไม่ได้เจริญอินทรีย์ ๕ เราไม่ได้เจริญพละ ๕ เราไม่ได้เจริญโพชฌงค์ ๗ เราไม่ได้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เราไม่ได้กำหนดรู้ทุกข์ เราไม่ได้ละสมุทัย เราไม่ได้เจริญมรรค เราไม่ได้ทำให้แจ้งซึ่งนิโรธ. คำว่า พึงเข้าไปตัดความตรึก ธรรมเป็นที่อาศัยอยู่แห่งความตรึก และความรำคาญ ความว่า ภิกษุพึงเข้าไปตัด ตัดขาด ละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มีซึ่งความตรึก ธรรมเป็นที่อาศัยอยู่แห่งความตรึกและความรำคาญ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงเข้าไปตัดความตรึก ธรรมเป็นที่อาศัยอยู่แห่งความตรึก และความรำคาญ. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ภิกษุพึงเป็นผู้สำรวมจักษุ ไม่พึงเป็นผู้โลเลเพราะเท้า พึงเป็นผู้ขวนขวาย
ในฌาน พึงเป็นผู้ตื่นอยู่มาก พึงเป็นผู้ปรารภอุเบกขา มีจิตตั้งมั่น
และพึงเข้าไปตัดความตรึก ธรรมเป็นที่อาศัยอยู่แห่งความตรึก และความ
รำคาญ.

[๘๗๔] ภิกษุถูกตักเตือนด้วยวาจา พึงเป็นผู้มีสติชอบใจ พึงทำลายความเป็นผู้
กระด้างในสพรหมจารีทั้งหลาย พึงเปล่งวาจาอันเป็นกุศล ไม่พึงเปล่ง
วาจาเกินขอบเขต ไม่พึงคิดเพื่อธรรมคือการว่ากล่าวซึ่งชน.

ว่าด้วยการยินดีในการตักเตือน

[๘๗๕] คำว่า ถูกตักเตือน ในคำว่า ภิกษุถูกตักเตือนด้วยวาจา พึงเป็นผู้มีสติชอบใจ ความว่า พระอุปัชฌายะ พระอาจารย์ พระเถระปูนอุปัชฌายะ พระเถระปูนอาจารย์ มิตรผู้เคยเห็นกัน ผู้ที่เคยคบกันมา หรือสหาย ตักเตือนว่า ท่านผู้มีอายุ กรรมนี้ไม่ควรแก่ท่าน กรรมนี้ยังไม่ถึงแก่ท่าน กรรมนี้ไม่เหมาะแก่ท่าน กรรมนี้ไม่งดงามแก่ท่าน ภิกษุผู้ถูกตักเตือนนั้น พึงเข้าไปตั้งสติยินดี ชอบใจ เบิกบานใจ อนุโมทนา อยากได้ ประสงค์ ปรารถนา รักใคร่ ติดใจ

ซึ่งความตักเตือนนั้น. เหมือนสตรีหรือบุรุษที่เป็นสาวเป็นหนุ่ม กำลังเจริญ ชอบแต่งตัว อาบน้ำดำเกล้าแล้ว ได้พวงมาลัยดอกบัวก็ดี พวงมาลัยดอกมะลิก็ดี พวงมาลัยดอกลำดวนก็ดี รับด้วยมือทั้ง ๒ แล้ว เอาวางไว้บนศีรษะ ซึ่งเป็นอวัยวะสูงสุด พึงยินดี ชอบใจ เบิกบานใจ อนุโมทนา อยากได้ ประสงค์ ปรารถนา รักใคร่ ติดใจ ฉันใด ภิกษุผู้ถูกตักเตือนนั้น พึงเข้าไปตั้งสติยินดี ชอบใจ เบิกบานใจ อนุโมทนา อยากได้ ประสงค์ ปรารถนา รักใคร่ ติดใจ ซึ่งความตักเตือนนั้น ฉันนั้นเหมือนกัน.

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า

บุคคลพึงเห็นผู้ใด ผู้แสดงโทษ กล่าวข่มขี่ มีปัญญาว่า เป็นเหมือน
บุคคลผู้ชี้บอกขุมทรัพย์ให้ พึงคบหาบุคคลเช่นนั้น ผู้เป็นบัณฑิต
เมื่อคบบัณฑิตเช่นนั้น มีแต่คุณอันประเสริฐ ไม่มีโทษลามกเลย บุคคล
พึงกล่าวสอน พึงพร่ำสอน และพึงห้ามจากธรรมของอสัตบุรุษ บุคคล
นั้นเป็นที่รักของพวกสัตบุรุษเท่านั้น เป็นที่ชังของพวกอสัตบุรุษ ดังนี้.

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุถูกตักเตือนด้วยวาจา พึงเป็นผู้มีสติชอบใจ.

[๙๗๖] ชื่อว่า สพรหมจารี ในคำว่า พึงทำลายความเป็นผู้กระด้างในสพรหมจารีทั้งหลาย คือ บุคคลที่มีกรรมเป็นอันเดียวกัน มีอุเทศเป็นอันเดียวกัน มีสิกขาเสมอกัน. คำว่า พึงทำลายความเป็นผู้กระด้างในสพรหมจารีทั้งหลาย ความว่า พึงทำลายความเป็นผู้มีจิตอันความโกรธกระทบเข้าแล้ว ความเป็นผู้มีจิตกระด้างในสพรหมจารีทั้งหลาย คือ พึงทำลายความกระด้างแห่งจิตทั้ง ๕ พึงทำลายความกระด้างแห่งจิตทั้ง ๓ พึงทุบ ทำลาย กำจัด ซึ่งความกระด้างเพราะราคะ ความกระด้างเพราะโทสะ ความกระด้างเพราะโมหะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงทำลายความเป็นผู้กระด้างในสพรหมจารีทั้งหลาย.

ว่าด้วยขอบเขตการเปล่งวาจา ๒ อย่าง

[๙๗๗] คำว่า พึงเปล่งวาจาอันเป็นกุศล ไม่พึงเปล่งวาจาเกินขอบเขต ความว่า พึงเปล่งวาจาอันเกิดขึ้นแต่ญาณ คือ พึงเปล่ง เปล่งออก เปล่งออกดี ซึ่งวาจาอันประกอบด้วยอรรถอันประกอบด้วยธรรม ซึ่งเป็นวาจาประกอบด้วยประโยชน์ มีที่อ้างอิง มีที่สุด ตามกาลควร

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงเปล่งวาจาอันเป็นกุศล. ชื่อว่าขอบเขต ใจคำว่า ไม่พึงเปล่งวาจาเกินขอบเขต ได้แก่ ขอบเขต ๒ อย่าง คือ ขอบเขตกาล ๑ ขอบเขตศีล ๑.

ขอบเขตกาลเป็นไฉน? ภิกษุไม่พึงกล่าววาจาล่วงเกินกาล ไม่พึงกล่าววาจาล่วงเกินเวลา ไม่พึงกล่าววาจาล่วงเกินกาลและเวลา ไม่พึงกล่าววาจาที่ยังไม่ถึงกาล ไม่พึงกล่าววาจาที่ยังไม่ถึงเวลา ไม่พึงกล่าววาจาที่ยังไม่ถึงกาลและเวลา.

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า

> ก็ผู้ใด เมื่อยังไม่ถึงกาลอันควร ย่อมกล่าววาจาเกินเวลา ผู้นั้นย่อมถูกฆ่า
> นอนอยู่ เหมือนลูกของนางนกดุเหว่าที่นางกาเลี้ยงไว้ ฉะนั้น ดังนี้.

นี้ชื่อว่า ขอบเขตกาล.

ขอบเขตศีลเป็นไฉน? บุคคลผู้กำหนัดไม่ควรกล่าววาจา ผู้โกรธเคืองไม่ควรกล่าววาจา ผู้หลงไม่ควรกล่าววาจา แลไม่ควรกล่าว บอก พูด แสดง แถลง ซึ่งมุสาวาท ปิสุณาวาจา ผรุสวาจา สัมผัปปลาปะ นี้ชื่อว่า ขอบเขตศีล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงเปล่งวาจาเป็นกุศล ไม่พึงเปล่งวาจาเกินขอบเขต.

ไม่ควรคิดที่จะว่าเขาด้วยศีลวิบัติ

[๔๗๘] ชื่อว่า ชน ในคำว่า ไม่พึงคิดเพื่อธรรมคือการว่ากล่าวซึ่งชน คือ บุคคลที่เป็นกษัตริย์ เป็นพราหมณ์ เป็นแพศย์ เป็นศูทร เป็นคฤหัสถ์ เป็นบรรพชิต เป็นเทวดา เป็นมนุษย์. ภิกษุไม่พึงคิด คือ ไม่พึงยังความคิดให้เกิดขึ้น ไม่พึงยังความดำริแห่งจิตให้เกิดขึ้น ไม่พึงยังมนสิการให้เกิดขึ้น เพื่อการกล่าว การค่อนว่า การนินทา การติเตียน การไม่สรรเสริญ การไม่พรรณนาคุณแห่งชน ด้วยศีลวิบัติ ด้วยอาจารวิบัติ ด้วยทิฏฐิวิบัติ หรือด้วยอาชีววิบัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงคิดเพื่อธรรมคือการว่ากล่าวซึ่งชน เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

> ภิกษุถูกตักเตือนด้วยวาจา พึงเป็นผู้มีสติชอบใจ พึงทำลายความเป็นผู้
> กระด้างในสพรหมจารีทั้งหลาย พึงเปล่งวาจาอันเป็นกุศล ไม่พึงเปล่ง
> วาจาเกินขอบเขต ไม่พึงคิดเพื่อธรรมคือการกล่าวว่าซึ่งชน.

[๙๗๙] ลำดับต่อไป ภิกษุพึงเป็นผู้มีสติศึกษา เพื่อกำจัดราคะเหล่าใด ราคะ
เหล่านั้น เป็นธุลี ๕ ประการในโลก พึงปราบปราม ราคะในรูป เสียง
กลิ่น รส และผัสสะ.

ว่าด้วยธุลี ๕ ประการ

[๙๘๐] บทว่า อถ ในคำว่า ลำดับต่อไป ... ราคะเหล่านั้น เป็นธุลี ๕ ประการในโลก เป็นบทสนธิ เป็นบทอุปสรรค เป็นบทปทปูรณะ เป็นศัพท์ประชุมอักขระ เป็นศัพท์สละสลวยด้วยพยัญชนะ เป็นลำดับบท. คำว่า ธุลี ๕ ประการ คือ ราคะในรูป ราคะในเสียง ราคะในกลิ่น ราคะในรส ราคะในโผฏฐัพพะ. อนึ่ง ได้แก่ ราคะดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า

ราคะเรากล่าวว่าเป็นธุลี มิได้กล่าวละอองว่าเป็นธุลี คำว่า ธุลี เป็นชื่อ
ของราคะ บัณฑิตทั้งหลายนั้นละธุลีนี้แล้ว ย่อมอยู่ในศาสนาแห่งพระ
พุทธเจ้าผู้ปราศจากธุลี โทสะเรากล่าวว่าเป็นธุลี มิได้กล่าวละอองว่าเป็น
ธุลี คำว่า ธุลีเป็นชื่อของโทสะ บัณฑิตทั้งหลายนั้นละธุลีนี้แล้ว ย่อม
อยู่ในศาสนาแห่งพระพุทธเจ้าผู้ปราศจากธุลี โมหะเรากล่าวว่าเป็นธุลี
มิได้กล่าวละอองว่าเป็นธุลี คำว่า ธุลี เป็นชื่อของโมหะ บัณฑิตทั้ง
หลายนั้นละธุลีนี้แล้ว ย่อมอยู่ในศาสนาแห่งพระพุทธเจ้าผู้ปราศจากธุลี.

คำว่า ในโลก คือ ในอบายโลก มนุษยโลก เทวโลก ขันธโลก ธาตุโลก อายตนโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ลำดับต่อไป ... ราคะเหล่านั้นเป็นธุลี ๕ ประการในโลก.

[๙๘๑] คำว่า ราคะเหล่าใด ในคำว่า ภิกษุพึงเป็นผู้มีสติ ศึกษาเพื่อกำจัดราคะเหล่าใด ความว่า ราคะในรูป ราคะในเสียง ราคะในกลิ่น ราคะในรส ราคะในโผฏฐัพพะ. คำว่า เป็นผู้มีสติ ความว่า ความระลึก ความระลึกถึง ความระลึกเฉพาะ สติความระลึก ความทรงจำ ความไม่เลื่อนลอย ความไม่หลงลืม สตินทรีย์ สติพละ สัมมาสติ สติสัมโพชฌงค์ เอกายนมรรค นี้เรียกว่า สติ. ภิกษุเป็นผู้ถึง เข้าไปถึง เข้าไปถึงพร้อม ไปใกล้ ไปใกล้พร้อม ประกอบด้วยสตินี้

ภิกษุนั้นเรียกว่า มีสติ. สิกขา ในคำว่า พึงศึกษามี ๓ อย่าง คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตสิกขา อธิปัญญาสิกขา อธิศีลสิกขาเป็นไฉน ฯลฯ นี้ชื่อว่า อธิปัญญาสิกขา. คำว่า พึงเป็นผู้มีสติศึกษาเพื่อกำจัดราคะเหล่าใด ความว่า บุคคลผู้มีสติ พึงศึกษาแม้อธิศีล ศึกษาแม้อธิจิต ศึกษาแม้อธิปัญญา เพื่อกำจัด เพื่อกำจัดเฉพาะ เพื่อละ เพื่อสงบ เพื่อสละคืน เพื่อระงับ ซึ่งราคะเหล่าใด คือ ราคะในรูป ราคะในเสียง ราคะในกลิ่น ราคะในรส ราคะในโผฏฐัพพะ นึกถึงอยู่ชื่อว่าพึงศึกษาสิกขา ๓ นี้ รู้ก็ชื่อว่าพึงศึกษา ฯลฯ ทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ก็ชื่อว่าพึงศึกษา พึงประพฤติเอื้อเฟื้อ พึงประพฤติเอื้อเฟื้อด้วยดี สมาทาน ประพฤติไป เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า พึงเป็นผู้มีสติศึกษาเพื่อกำจัดราคะเหล่าใด.

[๙๘๒] คำว่า พึงปราบปรามราคะเหล่านั้น คือ ราคะในรูป เสียง กลิ่น รส และผัสสะ ความว่า พึงปราบ ปราบปราม ครอบงำ ครอบงำเฉพาะ กำจัด ย่ำยี ซึ่งราคะในรูปเสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงปราบปรามราคะเหล่านั้น คือราคะในรูป เสียง กลิ่น รส และผัสสะ. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ลำดับต่อไป ภิกษุพึงเป็นผู้มีสติศึกษาเพื่อกำจัดราคะเหล่าใด ราคะ
เหล่านั้นเป็นธุลี ๕ ประการในโลก ภิกษุพึงปราบปรามราคะเหล่านั้น
คือ ราคะในรูป เสียง กลิ่น รส และ ผัสสะ.

[๙๘๓] ภิกษุเป็นผู้มีสติ มีจิตพ้นวิเศษดีแล้ว พึงกำจัดฉันทะในธรรมเหล่านั้น
ภิกษุนั้น เมื่อกำหนดพิจารณาธรรมโดยชอบตามกาล เป็นผู้มีจิตเป็น
ธรรมเอกผุดขึ้น พึงกำจัดความมืดเสีย พระผู้มีพระภาคตรัสว่าดังนี้.

[๙๘๔] คำว่า เหล่านั้น ในคำว่า พึงกำจัดฉันทะในธรรมเหล่านั้น ความว่า ในรูปเสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ. ชื่อว่าฉันทะ คือ ความพอใจ ในกาม ความกำหนัดในกาม ความเพลินในกาม ความปรารถนาในกาม ความเสน่หาในกาม ความเร่าร้อนในกาม ความหลงในกาม ความติดใจในกาม กามโอฆะ กามโยคะ กามุปาทาน กามฉันทนิวรณ์ในกามทั้งหลาย คำว่า พึงกำจัดฉันทะในธรรมเหล่านั้น ความว่า พึงกำจัด กำจัดเฉพาะ ละ บรรเทา ทำให้สิ้นไปให้ถึงความไม่มี ซึ่งฉันทะในธรรมเหล่านั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงกำจัดฉันทะในธรรมเหล่านั้น.

[๙๘๕] ชื่อว่า ภิกษุ ในคำว่า ภิกษุเป็นผู้มีสติ มีจิตพ้นวิเศษดีแล้ว คือ ภิกษุผู้เป็นกัลยาณปุถุชน หรือภิกษุผู้เสขะ. คำว่า มีสติ ความว่า ความระลึก ความระลึกถึง ฯลฯ สัมมาสติ สติสัมโพชฌงค์ เอกายมรรค นี้เรียกว่า สติ. ภิกษุเป็นผู้เข้าถึง ฯลฯ ประกอบด้วยสตินี้ ภิกษุนั้นเรียกว่ามีสติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุเป็นผู้มีสติ. คำว่า เป็นผู้มีจิตพ้นวิเศษดีแล้ว ความว่า จิตของภิกษุผู้เข้าปฐมฌาน พ้น พ้นวิเศษ พ้นวิเศษดีแล้วจากนิวรณ์ทั้งหลาย จิตของภิกษุผู้เข้าทุติยฌาน พ้น พ้นวิเศษ พ้นวิเศษดีแล้วจากวิตกและวิจาร จิตของภิกษุผู้เข้าตติยฌาน พ้น พ้นวิเศษ พ้นวิเศษดีแล้วจากปีติ จิตของภิกษุผู้เข้าจตุตถฌาน พ้น พ้นวิเศษ พ้นวิเศษดีแล้วจากสุขและทุกข์ จิตของภิกษุผู้เข้าอากาสานัญจายตนฌาน พ้น พ้นวิเศษ พ้นวิเศษดีแล้วจากรูปสัญญา ปฏิฆสัญญา นานัตตสัญญา จิตของภิกษุผู้เข้าวิญญาณัญจายตนฌาน พ้น พ้นวิเศษ พ้นวิเศษดีแล้วจากอากาสานัญจายตนสัญญา จิตของภิกษุผู้เข้าอากิญจัญญายตนฌาน พ้น พ้นวิเศษ พ้นวิเศษดีแล้วจากวิญญาณัญจายตนสัญญา จิตของภิกษุผู้เข้าเนวสัญญานาสัญญายตฌาน พ้น พ้นวิเศษ พ้นวิเศษดีแล้วจากอากิญจัญญายตนสัญญา จิตของพระโสดาบัน พ้น พ้นวิเศษ พ้นวิเศษดีแล้วจากสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพัตตปรามาส ทิฏฐานุสัย วิจิกิจฉานุสัย และจากเหล่ากิเลสที่ตั้งอยู่ในฝ่ายเดียวกันกับวิจิกิจฉาเป็นต้นนั้น จิตของพระสกทาคามี พ้น พ้นวิเศษ พ้นวิเศษดีแล้วจากกามราคานุสัย ปฏิฆานุสัยอย่างหยาบ และจากเหล่ากิเลสที่ตั้งอยู่ในฝ่ายเดียวกันกับกามราคานุสัยเป็นต้นนั้น จิตของพระอนาคามี พ้น พ้นวิเศษ พ้นวิเศษดีแล้วจากกามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์ จากกามราคานุสัย ปฏิฆานุสัยส่วนละเอียด และจากเหล่ากิเลสที่ตั้งอยู่ในฝ่ายเดียวกันกับกามราคสังโยชน์เป็นต้นนั้น จิตของพระอรหันต์ พ้น พ้นวิเศษ พ้นวิเศษดีแล้วจากรูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา มานานุสัย ภวราคานุสัย อวิชชานุสัย เหล่ากิเลสที่ตั้งอยู่ในฝ่ายเดียวกันกับรูปราคะเป็นต้นนั้น และจากสรรพนิมิตภายนอก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุเป็นผู้มีสติ มีจิตพ้นวิเศษดีแล้ว.

ว่าด้วยจิตที่เป็นกาลของสมถะและวิปัสสนา

[๙๘๖] คำว่า ตามกาล ในคำว่า ภิกษุนั้น เมื่อกำหนดพิจารณาธรรมโดยชอบตามกาล ความว่า เมื่อจิตไม่ฟุ้งซ่านเป็นกาลของสมถะ เมื่อจิตตั้งมั่นเป็นกาลของวิปัสสนา.

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า

โยคีผู้ใด ย่อมประคองจิตในกาล ย่อมข่มจิตในกาลอื่น ย่อมให้จิต
รื่นเริงโดยกาล ย่อมตั้งจิตไว้ในกาล ย่อมวางเฉยในกาล โยคีผู้นั้น
ชื่อว่าเป็นผู้ฉลาดในกาล ความประคองจิตควรมีในกาลไหน? ความข่ม
จิตควรมีในกาลไหน? กาลเป็นที่ให้จิตรื่นเริงควรมีในกาลไหน? และ
กาลของสมถะเป็นกาลเช่นไร? บัณฑิตย่อมแสดงกาลเป็นที่วางเฉย
แห่งจิตของโยคีบุคคลอย่างไร? เมื่อจิตของโยคีบุคคลย่อหย่อน เป็นกาล
ที่ควรประคองไว้ เมื่อจิตของโยคีบุคคลฟุ้งซ่านเป็นกาลที่ควรข่มไว้ โยคี
บุคคลพึงยังจิตที่ถึงความไม่แช่มชื่นให้รื่นเริงในกาลนั้น จิตเป็น
ธรรมชาติรื่นเริงไม่ย่อหย่อน ไม่ฟุ้งซ่าน ย่อมมีในกาลใด กาลนั้นเป็น
กาลของสมถะ ใจพึงยินดีในภายใน โดยอุบายนั้นนั่นแหละ จิตเป็น
ธรรมชาติตั้งมั่น ย่อมมีในกาลใด ในกาลนั้น โยคีบุคคลพึงวางเฉย
ไว้ซึ่งจิตที่ตั้งมั่นแล้วด้วยปัญญา ธีรชนผู้รู้แจ้งกาล ทราบกาล ฉลาด
ในกาลพึงกำหนดอารมณ์อันเป็นนิมิตของจิต ตลอดกาล ตามกาล อย่างนี้.

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุนั้น ... ตามกาล. คำว่า เมื่อกำหนดพิจารณาธรรมโดยชอบ ความว่า เมื่อกำหนดพิจารณาธรรมโดยชอบว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลมีความดับไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อกำหนดพิจารณาธรรมโดยชอบ.

[๔๘๗] คำว่า มีจิตเป็นธรรมเอกผุดขึ้น ในคำว่า เป็นผู้มีจิตเป็นธรรมเอกผุดขึ้น พึงกำจัดความมืด พระผู้มีพระภาคตรัสว่าดังนี้ ความว่า เป็นผู้มีจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง มีจิตไม่ฟุ้งซ่าน มีใจไม่กวัดแกว่ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าเป็นผู้มีจิตเป็นธรรมเอกผุดขึ้น. คำว่า ภิกษุนั้นพึงกำจัดความมืด ความว่า พึงขจัด กำจัด ละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความมืดคือราคะ ความมืดคือโทสะ ความมืดคือโมหะ ความมืดคือมานะ ความมืดคือทิฏฐิ ความมืดคือกิเลส ความมืดคือทุจริต อันทำให้บอด ทำให้ไม่มีจักษุ ทำให้ไม่มีญาณ ดับปัญญา เป็นฝักฝ่ายความลำบาก

ไม่ให้เป็นไปเพื่อนิพพาน. คำว่า ภควา เป็นเครื่องกล่าวด้วยความเคารพ. อีกอย่างหนึ่ง. ชื่อว่า ภควา เพราะอรรถว่า ผู้ทำลายราคะ ทำลายโทสะ ทำลายโมหะ ทำลายมานะ ทำลายทิฏฐิ ทำลายเสี้ยนหนาม ทำลายกิเลส. เพราะอรรถว่า ทรงจำแนก ทรงแจกแจง ทรงจำแนกเฉพาะซึ่งธรรมรัตนะ. เพราะอรรถว่า ทรงทำที่สุดแห่งภพทั้งหลาย. เพราะอรรถว่า มีพระกายอันทรงอบรมแล้ว มีศีลอันอบรมแล้ว มีจิตอันอบรมแล้ว มีปัญญาอันอบรมแล้ว. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงซ่องเสพเสนาสนะอันเป็นป่าละเมาะและป่าทึบอันสงัด มีเสียงน้อย ปราศจากเสียงกึกก้อง ปราศจากชนผู้สัญจรไปมา เป็นที่ควรทำกรรมลับของมนุษย์ สมควรแก่การหลีกออกเร้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งอธิศีล อธิจิต อธิปัญญา อันมีอรรถรส ธรรมรส วิมุตติรส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งฌาน ๔ อัปปมัญญา ๔ อรูปสมาบัติ ๔ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งวิโมกข์ ๘ อภิภายตนะ ๘ อนุปุพพวิหารสมาบัติ ๙ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งสัญญาภาวนา ๑๐ กสิณสมาบัติ ๑๐ อานาปาณสติสมาธิ อสุภสมาบัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งสติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งตถาคตพลญาณ ๑๐ เวสารัชญาณ ๔ ปฏิสัมภิทา ๔ อภิญญา ๖ พุทธธรรม ๖ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. พระนามว่า ภควา นี้ พระมารดา พระบิดา พระภาดา พระภคินี มิตร อำมาตย์ พระญาติสาโลหิต สมณพราหมณ์ เทวดา มิได้เฉลิมให้ พระนามว่า ภควา นี้ เป็นวิโมกขันติกนาม (พระนามมีในอรหัตผลในลำดับแห่งอรหัตมรรค) เป็นสัจฉิกาบัญญัติ พร้อมด้วยการทรงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ ณ ควงโพธิพฤกษ์ของพระผู้มีพระภาคทั้งหลายผู้ตรัสรู้แล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้มีจิตเป็นธรรมเอกผุดขึ้นพึงกำจัดความมืด พระผู้มีพระภาคตรัสว่าดังนี้. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ภิกษุเป็นผู้มีสติ มีจิตพ้นวิเศษแล้ว พึงกำจัดฉันทะในธรรมเหล่านั้น ภิกษุนั้น เมื่อกำหนดพิจารณาธรรมโดยชอบตามกาล เป็นผู้มีจิตเป็นธรรมเอกผุดขึ้น พึงกำจัดความมืด พระผู้มีพระภาคตรัสว่าดังนี้ฉะนี้แล.

จบ สารีปุตตนิทเทสที่ ๑๖.

จบ สุตตนิทเทส ๑๖ นิทเทสในอัฏฐกวรรค.
